

ИСТОРИЯ
НА ФИНАНСИТЕ
И БАНКОВОТО ДЕЛО

НАСЛЕДСТВО

Асен Христофоров

ИЗБРАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ И ДОКУМЕНТИ

ТОМ 3

БЪЛГАРСКА
НАРОДНА
БАНКА

Асен Христофоров

Избрани произведения и документи

ПОРЕДИЦА
„ИСТОРИЯ НА ФИНАНСИТЕ И БАНКОВОТО ДЕЛО: НАСЛЕДСТВО“
БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА
Управител ИВАН ИСКРОВ

Издателски съвет
ДИМИТЪР КОСТОВ – председател
НИКОЛАЙ НЕНОВСКИ – заместник-председател
Членове: ГАРАБЕД МИНАСЯН, ДАНИЕЛ ВАЧКОВ, МАРТИН ИВАНОВ,
РУМЕН СИМЕОНОВ, СТАТИ СТАТЕВ
Секретар: ХРИСТО ЯНОВСКИ

© Асен Георгиев Христофоров – автор
© Румен Аврамов, Христо Яновски – съставители, 2010 г.
© Румен Аврамов – въвеждаща студия, 2010 г.
© Българска народна банка, 2010 г.

ISBN 978-954-8579-37-7

АСЕН ХРИСТОФОРОВ

ИЗБРАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
И ДОКУМЕНТИ
В ТРИ ТОМА

Обща редакция и встъпителна студия
РУМЕН АВРАМОВ

ТОМ 3
АВТОБИОГРАФИЧНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
И ДОКУМЕНТИ

БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА
София, 2010 г.

АСЕН ХРИСТОФОРОВ

ИЗБРАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ И ДОКУМЕНТИ

В ТРИ ТОМА

Съставители РУМЕН АВРАМОВ, ХРИСТО ЯНОВСКИ

ТОМ 1. ИКОНОМИЧЕСКИ ТЕКСТОВЕ: МОНОГРАФИИ

Увод в политическата икономия на военното стопанство

Курс по българско банково дело – историческо развитие

Лекции по теоретическа политическа икономия. Втора част

ТОМ 2. ИКОНОМИЧЕСКИ ТЕКСТОВЕ: СТУДИИ И СТАТИИ

Развитие на конюнктурния цикъл в България (1934–1939 г.)

Статии, 1935–1949 г.

Теоретични студии

ТОМ 3. АВТОБИОГРАФИЧНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ И ДОКУМЕНТИ

Скици из Лондон

Откровения (Поля, гори и хора)

Фотографии и факсимилета

Документи

Показалец на личните имена във „Фотографии...“ и „Документи“

Асен Христофоров. Библиография

АВТОБИОГРАФИЧНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ И ДОКУМЕНТИ

СЪДЪРЖАНИЕ

AD FUTURUM	7
СКИЦИ ИЗ ЛОНДОН	
Предговор	11
Предговор на автора към второто издание	12
I. Първи впечатления	13
II. „Англия се проваля“	20
III. Университетски порядки	27
IV. Ганди в Лондон	35
V. Хора в парковете	42
VI. Празнични нрави	49
VII. Чужденци в Лондон	56
VIII. Английският канал	64
IX. Театър и публика	72
X. Демокрация и плутокрация	80
XI. Политика и характер	87
XII. На разни теми	95
XIII. Заключение и бележки	102
ОТКРОВЕНИЯ (ПОЛЯ, ГОРИ И ХОРА)	
ТРАКИЯ	
Един пращен площад	115
Някогашният Пловдив	123
Тракийско поле широко	132
РОДОПИТЕ	
В пусти гори тилилейски	143
В едно сирото летовище	162

РИЛА

Павел Белогвардееца	181
Силата на мълвата	192
Монахът Софроний	204

ФОТОГРАФИИ И ФАКСИМИЛЕТА 217

ДОКУМЕНТИ

<i>Опис на документите</i>	282
<i>Археографски бележки</i>	289
<i>Съкращения и абривиатури</i>	290
Среща с полицията, 1942 г.	291
В ползрението на Държавна сигурност, 1946–1951 г.	295
Арест, следствие, въдворяване, 16.VI.1951–11.IX.1952 г.	323
В ползрението на Държавна сигурност, 1953–1960 г.	422
Наука, литература, житейски проблеми, 1941–1970 г.	447
<i>Показалец на личните имена (във „Фотографиии...“ и „Документи“)</i>	499
<i>Асен Христофоров. Библиография</i>	504

AD FUTURUM*

Вий, що жадувате повести за велики постижения и възторжени отзиви, за дела и човеци гениални, прескочете тия страници, те са лишени от такива и само ще ви разочароват. Ала ако сте отегчени от такива повести и желаете да четете за неща и дела простички, за спокойни бития и жития, непокварени от жаждата за слава – продължете!

През втори курс ненадейно ни сполетя амбиция, та рекохме да поставим пиеса възвишена, която да спечели възторжени отгласи за артистите от „Към бъднините“. Май я викаха „Капитан Епълджак“. Съвсем скоро и без всякакъв бой склонихме да я свалим от и без туй претоварената годишна програма на курса. Наврѣх това избрахме и нов председател в лицето на професор Хюит. От „Капитан Епълджак“ не остана нищо освен името. Покълващите артисти решиха да си говорят не на истинските си имена, а на по-примамните и добре звучащи звания из „Капитан Епълджак“. Та всичките тутакси се произведохме в капитани.

Толкоз по тая тема. Почна и учебната 1929–1930 година. Капитаните бяха немалко удовлетворени от телесната си цялост и новонамерената си сплотеност в лицето на всячески опити за тяхното нарушаване от страна на преподавателското тяло. Ни лоши условия, ни ниски оценки не бяха в състояние да разпръснат тоя неуязвим капитански екипаж. С радостни сърца влизаха в час, със съвършена доблест удържаха нападенията на всякакви футболни отбори. Отхвърляйки амбицията и презирайки славата, четири пъти им се наложи да доказват уменията си в двубой с „Могъщите дипломанти“. Накрай, оставайки верни на алтруистичните си принципи, се присъединиха към ликующата публика, с което отвориха пътя на гореказаните дипломанти към шампионското звание.

Имайки тая щедра саможертва предвид, Кръжокът по дебати привика трима от капитаните да обяснят, в спор с дипломантите, общия смисъл на „алтруизъм“ и конкретния такъв на „алтруистична постъпка“. Уви! Какво могат да постигнат трима честни, алтруистични капитани в обсадата на егоистична тълпа? Дебелоглавите дипломанти отказаха да бъдат убедени, а срещата бе единодушно закрыта от съдиите.

Тогава се състоя и вечеринката за дами в зала „Хенриета Уошбърн“. Велики бяха приготовленията за случая. Стигна се дотам, че конференсието, неудовлетворен от самия себе си и от плановете си за събитието, че и от постоянни намеци относно някакви си любовни писма от страна на честните капитани, стигна до ръба на самоубийството и бе спасен едва поради навременното пристигане на кавалера, предвождащ дамите. Вечеринката премина с грамаден успех. Че дамите ни бяха ангелски красиви, бе неоспоримо. Че капитаните бяха мярка за кавалерство, бе всеоб-

* The 1930 Robert College Record. Istanbul, с. 68–69 (превод на български Питър Скип).

що признато. Резултатът бе значително нарастване кореспонденцията между двата колежа наред с някое и друго „кървящо сърце“.

Що се отнася до нашия успех в учението, ще отбележим, че не можехме и да искаме повече. Имахме отличници – имяхме и такива, които се отличаваха с това, че някак си се промъкваха, без да са научили по нещо.

Нешастиците, проникнали в тихото ни царство, бездруго са усетили твърде тягостното чувство, породено от витаещи облаци мъгла. Последните се дължаха на това, че капитаните – отвратени от натрапчивите зли привидения на изпити и дипломни работи – ги отправяха право навън през прозорците с помощта на облаци мъгла. Присъствието на мъглата обясняваше и недовиджането на учителя-домакин, който наместо да се задоволи с бегъл поглед, държеше най-щателно да оглежда всяка койка, а на туй отгоре сегиз-тогиз да оглежда и шкафчетата, че и капитанските джобове, с надеждата да открие мъглообразуващи вещества.

Договорът за надпушване, сключен между капитаните на „Към бъднините“ и главния капитан професор Хюит, се изпълняваше дотам задоволително, че последният сметна за ненужно да го подновява след края на семестъра.

Склонни сме да смятаме, че с оглед животът ни да продължи да протича гладко са нужни допълнителни нововъведения. Някои капитани сегиз-тогиз изпадат в нещо като транс, чиито природа и продължителност – макар и променливи – понякога се изразяват в особен вид душевна безсловесност, що кара страдащия да забрави същинската си личност и да приеме тая на Наполеон. Заведението ни би могло да се гордее с това, че е възпитало наполеонски особи! Следва само да се променят „Правилата и наредбите“, а конкретно алинея I към чл. XII, с което да се позволи употребата на други течности освен вода.

Ако почитаемите членове на учителското тяло вземат предходното предвид и склонят на предложението, братство „Към бъднините“ заявява, че членовете му ще се придържат към най-подобаващото държание. Което е в повече, туй ще даде възможност на наполеоновците да продължат своя тих възход. Инак единствено преждевременно напускане на колежа чака същите, с „препоръчително писмо“ в ръка вместо диплома.

Толкоз за бедите и грижите ни. Макар те да са от необичаен вид, все пак са по за предпочитане от отегчителни тегоби по слава и усърдното ѝ преследване.

Казват, гъската умряла от много мислене. Коза пък съгрешила, като рекла да мери мегдан с крава. Вземете поука от тия твари! Ако амбициите ви клонят натам, пратете ги настрана и последвайте нас, за да не ви настигне проклятието на горката коза!

Отправяйки пожелания за щастливо плаване из морето на живота към членовете на „Могъщите дипломанти“, капитаните на „Към бъднините“ със сладост предвкусят присвояването на техните звания и привилегии!

АСЕН Г. ХРИСТОФОРОВ

Скици из Лондон

С ПРЕДГОВОР ОТ КОНСТАНТИН Н. ПЕТКАНОВ

КНИГОИЗДАТЕЛСТВО ХРИСТО Г. ДАНОВ-О. О. Д-ВО • СОФИЯ

*На Л. А. Х**

* Л. А. Х. – Люба Асенова Христофорова – съпруга на автора. – Б.изд.

ПРЕДГОВОР

„Скици из Лондон“ е една книга, която изненадва, увлича и обогатява. Не е роман, ни есе, ни пътепис, а пък въздействието ѝ се разклонява и в трите посоки. Един двадесетгодишен българин пристига в Англия и следва науките си в Лондон, в мъгливия, огромния и многолик град – столицата на могъщата Великобритания. През жадната за впечатления младежка душа се пречупва всичко видено, чуто и живяно. От всички страни бликат светлини, сенки и мъдрости. Всичко това свидетелствува, че отдалеченото и необикновеното намира отзвук в гърдите на българина и предизвиква на живот топли, правдиви и сочни образи.

Авторът е Асен Христофоров, професор по политическа икономика. Тъкмо поради това предлаганата книга става още по-ценна. Не е безинтересно да се види как един икономист гледа английския живот през призмата на живото белетристично слово. При прочит получава се впечатлението, че е написана на един дъх, без много умувания и без преструвки и угодничество. Уверен съм, че авторът се свени от дързостта си да надникне в тайниците на един съвсем непонятен за нас живот. Имам впечатлението, че той се мъчи да ни внуши, че нищо значително не е направил, че една бегло написана книга, без съсредоточеността и прецизността на научния стил, е един излишен опит.

Авторът е свободен да си мисли, каквото си ще. Това се случва с всички ония, които имат отговорност към словото, себе си и читателя. Но ние сме длъжни да кажем истината. В непринудения и прямолинеен разказ не се чувства ни следа от пустословната увереност на случайните писачи, които искат да смутят света с гръмогласен шум. Макар че разказът се води от името на автора, за читателя той остава скрит в свежите страници, които свидетелствуват за едно будно, живо въображение, за една творческа наблюдателност и за една рядка обективност. Дързостта иде от дарбата му да одухотворява творчески нещата с отривисти изразни средства.

Контрастите, непоследователностите и езиковите грубости тъй се сливат и раздвижват, че се превръщат в едно творческо богатство. Страната на англичаните, в която си дават среща толкова много народи, с подчертана характерност и с толкова противоречия, става една огромна лаборатория, в която се изгражда цялостният човек на демокрацията. Екстравагантностите стават принципи, традициите – закон, увлеченията – наследство, мъдростта – политика, съобразителността – мъжество, а всичко това – източник на дълбока, самобитна култура, защото човекът е всичко.

„Скици из Лондон“ е книга, написана проникновено. Това обстоятелство ни кара да не чувствуваме грешките, които сигурно съществуват, и да имаме едно свежо, колоритно четиво, което буди най-интересни мисли и чувства.

3.1.1945 г.

Константин Петканов*

* Писателят Константин Петканов (1891–1952) по това време е началник-отдел в Министерството на пропагандата и член на комисията на Съюза на българските писатели, която през 1945 г. присъжда на Асен Христофоров наградата „Алеко Константинов“ за „Скици из Лондон“. Другите членове на комисията са Цветан Минков, Борис Делчев и Пантелей Зарев. – Б.изд.

ПРЕДГОВОР НА АВТОРА КЪМ ВТОРОТО ИЗДАНИЕ

Първото издание на „Скици из Лондон“ превъзхожда поне в едно отношение настоящото второ допълнено издание – то не обременяваше читателите с обичайния и обикновено излишен „предговор на автора“. Ласкателните думи на Константин Петканов в неговите уводни бележки, както и самата актуалност на темата, допринесоха съществено за бързото изчерпване на първото издание. Не бих вмъкнал настоящия „предговор на автора“ във второто издание, ако не бяха многобройните запитвания и даже задявки на приятели и познати: дали всички случки и лица, с които занимавам читателите в тези скици, отговарят на „историческата“ действителност. Заявявам недвусмислено, и то с езика на английските парламентаристи – „отговорът е утвърдителен“...

Първото издание на „Скиците“ бе непълно поне в две направления – морето и английския хумор. Недопустимо е да се пише или говори за Англия, без да се спомене нещо за отношението на англичаните към морето. Новата осма глава в настоящото второ издание на „Скиците“ представлява един – може би безуспешен – опит да предам само частица от любовта, която англичаните хранят към морето и океана. Колкото се отнася до английския хумор, смятам, че той може да бъде правилно оценен само „в оригинала“, т.е. на английски език и при английска обстановка. Не бих желал да профанирам чрез неуместни опити едно от най-забележителните качества на британците – техния хумор.

Книгата, разбира се, е непълна и в много други направления: тя би могла да бъде значително разширена например чрез описанието на разни спортни прояви, като футболни мачове, конски и кучешки надбягвания, обзалагания при всевъзможни случаи и други подобни прояви, които са така характерни за английските нрави и обичаи. Едно прекомерно разширение на „Скиците“ обаче не би се понаряло на онези читатели, които, ведно с автора на тези редове, хранят известна „органическа“ ненавист към дебелиите томове. И, което е по-важно, едно подобно удължение на „Скиците“ едва ли би хвърлило по-обилна светлина върху основните характерни черти на англичаните, които прозират достатъчно ясно и убедително от малкото, което се съдържа в следващите страници.

Лаская се с мисълта, че без да скривам чувствата, които храня към англичаните и техния остров, съм запазил известна обективност в изложението. Целта, която ме ръководеше при написването на тези набързо нахвърлени скици, бе да открия един малък прозорец към далечна и непозната Англия – един прозорец, който да разпръсне мъглата, която обвива представите на мнозина българи за истинския лик на англичаните и особеностите на английската общественост. Значителният интерес, проявен от страна на читателите към първото издание на „Скиците“, ми показва по-скоро голямата отговорност, която тежи върху ми и която съзнавам достатъчно добре, отколкото успеха на ръководната идея при написването на скиците.

I. ПЪРВИ ВПЕЧАТЛЕНИЯ

I.

Париж през август 1931 година, по време на паметната колониална изложба.

Десетки хиляди чужденци от всички краища на света са си дали среща в многомилионния град. Те се лутат из изложбените палати, скитат из булевардите, пълният локалите. Жегата и врявата са непоносими. Движението, шумът и зрелищата продължават до късно след полунощ. Човек остава с чувството, че се намира в някакъв нов, съвременен Вавилон.

Чувствувам, че истинският Париж притежава по-друг образ от този, който показва на модерните вавилонци. Съкратявам и без това краткия си престой в града на краля-слънце и продължавам. Северната гара гъмжи от народ. Синият експрес бавно потегля всред шум и крясък. Стоя безучастен и самотен в коридора на вагона, на път към далечна, непозната Англия. Мечтая и крилете на младостта ме носят вихрено към също така далечно и непознато бъдеще.

След време влизам в купето и заемам единствения свободен ъгъл. Срещу мен огромен разтворен вестник, зад вестника дим от зловонна лула. В другия насрещен ъгъл също огромен вестник, зад който се вие дим от друга зловонна лула. На моя ред, в ъгъла, дама на средна възраст, разтворила цветно списание! Вестниците бяха „Таймс“, а списанието – хумористичният „Пънч“; неизбежни съпътници на пътуващия англичанин.

Наистина огромни вестници, които господата не смогнаха да прочетат докрай. След двучасово пълно мълчание един от тях излезе в коридора. Гласът на любезния кондуктор, явил се едва в края на пътуването, прекъсна мрачните мисли, които ме бяха обзели през време и може би именно поради това упорито мълчание на съпътниците ми. Нима всички англичани са такива, мрачни, неми и сякаш – замръзнали в случайно заето положение!

Но ето – пристигнахме на брега на Ламанш, или на Английския канал, както впоследствие узнах, че англичаните го наричат. (Вода, при това солена, следователно – трябва да е английска.) Скоро малкият кораб потегли за Англия. Непродължително, но извънредно мъчително пътуване поради обичайната морска болест. Изпаднах в пълна безпомощност, в пълна апатия.

След време смътно долавям продължителни корабни свирки, както и тежък, нехармоничен шум на корабните мотори. Най-после пълен покой. Страшното, непоносимо ритмично издигане и снишаване на кораба е преустановено. Стъпвам с олюляващи се крака на твърда земя – на английска земя. Въздухът е остър и влажен, назад към изток хоризонтът едва се разведрява. Митнически преглед, преглед на паспортите и – първото ми разочарование. Трудно се справям с моя американски акцент от Роберт колеж, но все пак ясно разбирам от високия чиновник, че трябва да се върна обратно във Франция...

– Наистина, господине, вие притежавате редовна виза от британската легация в София, но вие заявихте, че притежавате у себе си едва двадесет лири стерлинги. При това не познавате нито един англичанин, към когото бихме могли да се обърнем, в случай че не се занимавате с науките си и намерите за по-уместно да се настаните на работа. Съжаляваме, но...

Протестите ми остават безрезултатни. Настоявам, показвам редовния си паспорт с редовната виза, показвам също писмата от секретариата на университета в Лондон. Всичко е напразно, няма вече време, влакът ще потегли всеки миг, аз единствен оставам с куфарите си на перона, безпомощен между двамата британски чиновници. Към тях се присъединява трети, очевидно техен началник. В този момент си спомням, че притежавам две писма от единствения англичанин, когото познавах и който с положителност отдавна ме бе забравил. Бързо изваждам писмата и съобщавам:

– Собствено, господа, познавам един англичанин, Джон Мейсфилд, навярно сте чули за него – той е поет-лауреат на Великобритания*. Ето и две негови писма до мен...

Учудването на тримата англичани, при тези мои думи и при прегледа на писмата, бе голямо. Още по-голямо бе моето учудване от онова, което последва. С искрени извинения и с очевидно уважение тези трима британски чиновници, които преди минутка най-хладнокръвно настояваха да ме поставят обратно на кораба, сега сами поеха куфарите ми и ме настаниха в свободно купе. Името на Джон Мейсфилд, изглежда, бе много по-меродавно за тях от визата на британския консул в София, а писмата на Мейсфилд – от българския ми паспорт. Запазил съм и до днес писмата на „морския поет“ като двойно скъп спомен.

Започна да се зазорява. Влакът преминава през, или по-право над някакъв град – защото се движи над покривите на къщите. Узнавам, че сме в Лондон и... ново разочарование. Дълги низове от еднообразни типови къщи, слепени гръб до гръб, с малки градинки. И всичко е сиво, тъмно, дори черно. Напразно очаквам спирането на влака. Минават минути, четвърт час, половин час, а ние все пътуваме над къщи, мостове и пак над къщи. Постепенно гледката започва да се подобрява. Тук-таме се виждат по-големи здания и хубави постройки измежду фабриките и отегчителните, еднообразни, сиви работнически жилища. След време влакът спира в огромна гара с мрачен, опушен свод – „Виктория“.

Сам всред Лондон. Денят е 14 август 1931 година. Натоварвам куфарите си на едно смешно и грозно превозно средство, което англичаните наричат „таксикаб“, или таксиметров автомобил. Предницата на това допотопно превозно средство е прекалено малка в сравнение с туловището, а и кабинката на шофьора е без врати.

Кълбета влажна и мръсна мъгла се носят из площада. Започва да ръми. Наблюдавам любопитен в ранното утро почти безлюдните улици. Първоначалното ми неблагоприятно впечатление отстъпва място на по-радостно чувство: намирам се очевидно в хубав, макар и не особено модерен град. Шофьорът продължава да прекосява улица след улица. Изглежда, че пътуването ми с този смешен автомобил няма да привърши. Поглеждам недоверчиво към таксиметровия апарат, който честичко

* Поет-лауреат на Великобритания – придворен поет, назначаван пожизнено от краля; през XX в. почетно звание; Джон Мейсфилд (1878–1967) е поет-лауреат от 1930 г.; през април 1931 г. той посещава Роберт колеж в Истанбул. – Б.изд.

пошраква и след всяко пошракване цифрите на циферблата се променят. Спомням си с мъка ироничната забележка на митническия чиновник относно двадесетте лири стерлинги, които притежавах в момента...

Най-после спираме пред хотела, а ведно с нас пристига и дъждът. Разплащаме се набързо с шофьора, и то чрез единствения сигурен начин на разположение на чужденеца: подавам му една банкнота от лира и очаквам благоволенieto му да върне нещичко. Защото моят шофьор говори някакъв неразбираем за мен английски диалект (лондонския кокни) и защото монетната система на Великобритания, в тайните на която не бях предварително посветен, се оказа свръх силите ми след това мъчително пътуване.

Прибрах се в стаята си за отмора и се вслушах с тъпо отчаяние в тежките неспирни удари на дъжда по стъклата на прозореца. Минаха часове, приближаваше време за обяд. Не бях вкусил нищо от прежната вечер, но горчивият вкус, който преминаването на Английския канал остави в устата ми, все още прогонваше всяка мисъл за храна. Впрочем немислимо бе да напусна хотела, в който бях пленник на този невиждан порой, свличаш се над града.

На другия ден прочетох съобщението на метеорологичната станция от Гринувич, че дъждът бил рекорден за последните петдесет години. Наистина утешително съобщение!

II.

Дъждът не престана на следния ден. Той продължаваше да се свлича на тънки струи, но реките по асфалтираните улици се превърнаха в малки, мирни поточета. Бях забравил да се снабдя с чадър, а шапката ми – нова, мека плъстена шапка – бе пропаднала някъде в мрачните води на Английския канал. Защото отлитането на шапките от борда на парахода представлява една от многото особености на морската болест. Трябваше да се снабдя с нова шапка, но упорството на двадесетте ми години не ми позволи да се натруфя с този тъй безспорно старчески атрибут – дъждобрана.

Надянах тренчката си и изскочих гологлав на улицата, всред дъжда. Тренчкотът ми бе съвършено нов, купен през лятото на 1931 година в един първокласен софийски магазин, с широк колан и погони от същия цвят. Заподскачах край стените, скривайки се под балкончетата или в самите вратници на къщите. Напразни усилия – вътре в няколко минути само бях съвсем мокър. Тънки струйки от дъжда, примесени с черни лондонски сажди, се свличаха от главата ми. Заставах замислен пред един вратник. Бе време за обяд, а времето напредваше...

Малко след това вратата на къщата се отвори и на прага се показва висок, тънък, черноок и чернокож индус. Гледката, която представях в този момент, предизвика приятелска усмивка и следния въпрос:

– Лошо време, нали? И вие сте тръгнали гологлав всред този дъжд! Но, небеса, отгдето се снабдихте с този чудноват тренчкот? Навярно някой военен трофей от последната война?

Останах като гръмнат. Тренчкотът ми бе нов, чист и „последна дума на модата“ – поне така ми съобщиха на ул. „Леге“ в София. Обясних на непознатия чернокож, чиято дружелюбна усмивка не подходеше за един чисто нашенски отговор.

– Извинете, но вие навярно сте отскоро в Лондон. Не ще ви е необходимо много време, за да се уверите, че тренчкоти с подобна кройка действително правят впечатление тук. Такива тренчкоти са били фабрикувани с милиони през последната война за нуждите на британските войници и след войната британските търговци се заеха с пласирането на останалите щокове* из цялото земно кълбо. Даже при нас, в Индия, търговската реклама сполучи да ги наложи като „последна дума на модата“. Тук обаче, в сърцето на империята, те отдавна са забравени...

Помислих си: „неприятен индус и пълен с омраза към Англия“, а гласно добавих, че действително съм едва от едно денонощие в Англия, че съм българин, че пристигам от далечна София, за да постъпя в Лондонския университет. Научих, че непознатият е лекар, индус от Хайдерабад, асистент в една от университетските клиники. Неусетно бях спечелен от дружелюбната усмивка на този чернокож и забравих нанесената обида на софийския ми тренчкот. Това не бе особено трудно, след като си дадох сметка, че самата дума „тренчкот“ е от английски произход и означава „окопно палто“...

Дъждът продължаваше да вали. Непознатият индус – д-р Макбул Али – прояви извънредно любопитство към мен като българин, осведоми се къде съм отседнал, осъди кулинарските способности на хотелиерския готвач, изказа съжалението, че в момента е зает, и горещо ме замоли да го почакам надвечер в хотела си, за да вечеряме някъде заедно. Преди да се окопитея напълно, да отхвърля или да приема поканата, Макбул Али разгъна чадъра си и с дребни за неговия висок ръст крачки забърза в обратна на моята посока из улицата. Загледах се внимателно във връхната му дреха и останах на свой ред изненадан от широката кройка, от липсата на колан и погони и въобще от твърде отпуснатия вид на неговия очевидно „лондонски“ тренчкот.

Забързах из дъжда към централните улици и влязох в първия магазин, в чиито грамадни витрини съзрях изложени шапки. Въпреки водата, която се струеше от мене, внимателен продавач веднага се постави на услугите ми:

– Вие желаете една шапка, господине, вероятно една „боулър хат“; не бихте ли опитали тази? – и любезният продавач ми връчи едно черно валчесто „бомбе“, каквото никога не бях носил и с каквото никога не бих се показал в родния си град. Погледнах продавача – той бе напълно сериозен; хвърлих поглед към някои други клиенти в магазина – те всички, или почти всички, притежаваха подобни шапки; в миг си спомних, че и моят нов пръв познат в Лондон, индусът, притежаваше също такава „бомбе“. Балканското ми чувство на приличие обаче взе връх и нерешително възразих:

– Моля, дайте ми нещо, което да подхожда повече на сегашния ми тоалет. Колкото за тази ваша „боулър хат“, вероятно ще дойда наново след ден-два, за да я отнеса със себе си.

Продавачът ме изгледа внимателно, хвърли нов поглед върху мокрия ми тренчкот, измъкна от някакъв вътрешен шкаф един каскет и ми го връчи с любезна усмивка. За щастие каскетът се оказа точно по мярка. Платих на касата и с облекчение изскочих в дъжда на улицата, спасен поне временно от зловещото черно бомбе. На път към хотела се вирах под всеки дъждобран и с нарастваща почуда установявах наличността на неизбежното черно бомбе. Господи, какъв град, какъв дъжд и какви бомбета! Колкото за многобройните дъждобрани – отдавах ги на дъжда.

* Щокове (*stocks*, англ.) – запаси. – Б.изд.

Унесен в подобни размишления и несмущаван от дъжда под новия си каскет, изведнъж установих, че неусетно съм задминал страничната пресечна улица, която водеше към хотела. А тези странични улици и къщите по тях си приличаха наистина до безобразност! Всред кръстопътя съзрях огромен полицай с бели ръкавици и металически шлем на глава – шлем, който все пак приличаше на кръгло черно бомбе. Въпреки сравнително оживеното автомобилно движение веднага решително навлязох в платното на улицата и се запътих към полицаия. Последният ми направи някакъв знак – не схванах веднага дали приятелски или заканителен – и миг след това цялото автомобилно движение бе спряно от палката на полицаия.

Силоно смутен от тази неочаквана за мен чест, запитах почти двуметровия пазител на реда, къде се намира „моята“ улица. Но полицаят не разбра името на улицата даже когато го произнесох за трети път. Принуден бях да извадя лист и молив и да напиша това проклето име. Широка усмивка се разля по червеното лице на полицаия. Четирисричното наименование на улицата, което аз напразно се опитвах да изговоря, се превърна в двусрично в изговора на полицаия. И разбрах – втората, третата и четвъртата сричка са поставени чисто и просто за украса, но се изхвърлят при изговора, като на тяхно място се слага една съвсем нова сричка, която никой добросъвестен филолог не би могъл да открие измежду буквите на последните три срички!

Уви, след седемгодишно изучаване на английски език в Роберт колеж в Цариград трябваше тепърва да заустявам правилния изговор на наименованията на улиците, из които се движех в метрополията. Никакво правило, никакъв ред и никакъв закон не помагат. Наименованията на лондонските улици представляват вечен извор на мъки и недоразумения за нещастния чужденец.

III.

Противно на предчувствията ми д-р Макбул Али ме очакваше с приветлива усмивка в широкия хол на хотела към седем часа вечерта. Тази дружелюбна усмивка и благият поглед на умните му очи бързо разпръснаха недоверието, което бе започнало да се поражда в мен вследствие на съвсем неочакваната му покана да вечеряме наедно. И все пак когато Али ми съобщи, че ще вечеряме ведно с една негова позната, почти сънародница и добра приятелка, бях наново обзет от леко безпокойство.

Прекосихме Тотнъм корт роуд – централна артерия, която представлява продължение на Чаринг крос роуд – и навлязохме в някакви странични и не особено добре осветени улички. Няколко букинисти прибираха купчини книги из рафтовете и масите на самия плочник пред схлупени дюкянчета. Али се спря за минутка пред един подобен букинист, сух, жълт и твърде мършав, сам приличен на остаряла книга с лоша кожена подвързия. Когато продължихме, Али ме осведоми:

– Нямате представа какви ценности се крият измежду старите книги на тези букинисти. Ако човек е достатъчно щастлив, възможно е да открие някой рядък екземпляр или първо издание на един или друг класик и да го отнесе на баснословно ниска цена. Но това едва ли би могло да ви се случи при Дънет, с когото говорих преди малко, защото той познава дяволски добре всички автори, книги и издания. Собствено, мис Алонзо, която е филоложка и вероятно вече ни очаква в ресторанта, е далече по-квалифицирана да ви посвети в тайните на букинистите.

Мис Алонзо наистина вече ни очакваше. Намирахме се в един неголям и твърде чист немски ресторант на Шарлот стрийт. Повечето от посетителите бяха чистокръвни шваби – ако се съди по червендалестите им лица, оголените или ниско остригани глави и дебелите вратове. Огромни бирени чаши с немски надписи биваха издигани от месести ръце, срещаха се някъде по средата на масите с тъп звук и мигновено показваха дъната си пред учудения ми поглед. А на масите – същински лакомства, каквито английският „шеф“ на кухнята в хотела, где то бях отседнал, не би нито измислил, нито помислил да сложи в менюто за своите английски гости: чудесни франкфуртски кренвирши, сочни и ухаещи „варени коленца“ от млади прасенца, гарнирани с шунка, зеле и варени картофи... И тези лакомства биваха поглъщани от швабите чисто по швабски, със здраво хрускане от силните им челюсти, придружено с онова мляскане, което в Ориента е сигурен белег на добрия апетит и на доброто качество на храната. Каква противоположност с менюто и тона в хотелския ресторант, где то имах вече случая на три пъти да се справям с никакви безвкусни варени зеленчуци и парченце недопечено говеждо месо, и то всред такова грубо мълчание от страна на всички „гости“ на ресторанта, което превръщаше обяда в някаква траурна и тягостна церемония...

Добрият доктор Али и още по-добрата мис Алонзо! Сега, дълги години след тази наша първа обща вечеря, как силно бих желал да им доверя, че те спечелиха веднага сърцето ми, като ме въведоха в този благословен ресторант и ме избавиха от мъките, съмненията и страданията, които първият ми допир с английската кухня бе смогнал да наложи като предвкусица на онова, което ме очакваше в течение на много седмици, месеци и години!

Мис Алонзо не бе чистокръвна индуска: тя носеше във вените си капчица португалска кръв чрез своя родител, който бил плод на законната и щастлива любов на чистокръвна индуска с преселник португалец. Двадесет и пет годишна, тази индуска с португалско име, облечена скромно и изискано в чист английски маниер, със светлотъмна кожа и блестящи бели зъби, с извънредно нежни ръце и без никакви излишни накити, говореше английски по-звучно и по-правилно от всяка друга чужденка, която бях срещал дотогава или която срещнах впоследствие. Доктор Али, с пет години по-възрастен от мис Алонзо, се отнасяше със същия покровителствен тон към нея, с който се държеше спрямо мене.

– Вие се учудвате на добрия акцент в английския говор на мис Алонзо – забеляза докторът, – но аз трябва да ви осветля, че тя е носителка на златния медал на факултета по филология в Лондонския университет, че този медал се дава веднъж на пет или седем години и че за пръв път тази висока чест се пада на чужденка или чужденец в лицето на мис Алонзо.

След протестите на индуската, които Али прие с покровителствено снизхождение, разговорът премина към чисто литературни теми, отскочи наново към университетски въпроси и се установи върху моята скромна личност, върху предстоящото ми следване и върху родината ми. Моите нови приятели бяха сравнително добре осведомени върху географското и политическото положение на България, но познанията им относно бита и особеностите на нашия народ бяха оскъдни. В обясненията, които давах като отговор на въпросите им, те търсеха и често намираха паралели и сходства в съответните условия на тяхната родина. С особена радост установявахме общите корени на някои български думи и съответните думи в говора „индустан“.

Добрата храна и отличната мюнхенска бира спомогнаха за внасянето на още по-голяма задущевност и преди края на вечерята аз бях вече готов да благодаря на провидението за добрите, макар и чернокожи, приятели, които ми бяха изпратени така неочаквано.

В знак на зараждащото се приятелство помежду ни доктор Макбул Али ме замоли да го наричам за в бъдеще чисто и просто Али. Същевременно, като добър мюсюлманин и поданик на великия низам на Хайдерабад, Али поиска разрешение да ме прекръсти от Асен в Хасан – нещо, което му бе веднага позволено. Така трима чужденци, събрани в осеммилионния Лондон от различни краища на света, кръстиха и затвърдиха едно чисто и искрено приятелство още в първия ден на своето познанство. Уви! Необходими бяха дълги месеци, преди някои от бъдещите ми колеги англичани в университета да проявят подобни чувства или поне да покажат известна склонност към установяването на нещо повече от формалните колегиални отношения между студенти.

– Вие не може и не бива да останете задълго в сегашната ви хотелска стая – заяви Али – и трябва час по-скоро да си намерите една прилична студентска квартира в Блумсбъри, по възможност край Британския музей. Аз съм твърде зает в клиниката, но предполагам, че мис Алонзо би могла да ви помогне в търсенето и при избора на квартира.

– Разбира се, и то с удоволствие – отговори индуската. – Аз бих могла да ви спестя ако не друго, то поне някои неприятности. Вие не познавате най-страшната институция в метрополията на тази империя, в която „слънцето не залязва“ – лондонската хазайка... Не бих желала при това да затворят вратата пред носа ви със забележката: „В тази къща няма място за чужденци, а още по-малко за индуси.“ Защото цветът на лицето ви, на косите ви, както и произношението ви на чужденец твърде лесно биха могли да заблудят някоя от тези хазайки или техните прислужнички, че сте индус от Северна Индия... В Лондон има достатъчно индуси студенти, които биват посрещани по този любезен начин, за да не става нужда да бъдете посрещан и вие с подобни любезности!

Колко права и предвидлива бе добрата мис Алонзо! И въпреки нейния усет и добро разбиране още на следния ден вратата на една къща в малкия площад Торингтън скуеър, до самия Британски музей, бе затворена под носа ми с насмешливата забележка от една миловидна прислужница с бяла якичка и бяло боне на главата:

– Не, господине, нямаме свободни стаи за чужденци.

А над самата врата на къщата се мъдреше надпис: „Частен пансион за студенти.“ На големия прозорец на хола, в партерния етаж, висеше друг малък надпис: „Разполагаме със свободни стаи.“

При все това намерих една малка стаичка в Далкийт хаус, на Ендслей стрийт 8. Хазайката, наистина, бе твърде смутена от присъствието на мис Алонзо при прегледа на стаята, но се задоволи само с една учтива забележка относно „доброто реноме“ на нейния пансион, в който аз бях петнадесетият гост...

Тук, в тази малка стаичка в центъра на Лондон, протече първата от няколко щастливи студентски години. Паметни години, които бяха свидетелки на провалянето на лирата стерлинга през есента на 1931 година, на първия национален коалиционен кабинет на Макдоналд, на индуската конференция на кръглата маса и посещението на Ганди в Лондон, на Отавското споразумение и на въвеждането

на протекционизма в Англия след стогодишен режим на свободна търговия, на мъчителното превъзможване на една безпримерна в историята стопанска депресия, на венчавката на един кралски принц, на началото на въоръжаването на хитлеристка Германия и пр. Години изминаха оттогава. Остават само незаличими спомени, впечатления, лични преживявания и, преди всичко и въпреки всичко – едно чувство на високо уважение към британския народ, към неговия мироглед и характер.

II. „АНГЛИЯ СЕ ПРОВАЛЯ“

I.

През следващите седмици се развиха съдбоносни за Англия събития. Още през август голямата австрийска банка „Кредитаншалт“ бе изпаднала в сериозни затруднения и трябваше да преустанови плащанията си. Английските интереси в Австрия бяха значителни и разклатеното доверие в континента предизвика огромен отлив на злато от Англия. Стабилността на лирата стерлинга бе застрашена и Английската банка бе изправена пред следната мъчителна дилема: или да поддържа с всички средства златния паритет на монетата с цената на големи жертви, на един твърде висок лихвен процент и на една застрашително нарастваща безработица; или да премахне златния еталон, да позволи една по-слаба или по-силна обезценка на монетата и да се справи с безработицата посредством една политика на евтини кредити и обществено подпомагане.

Междувременно вътрешното политическо положение се развиваше напълно под знака на изострящата се монетна криза. Привържениците на политиката за обезценяване на лирата стерлинга започнаха постепенно да надделяват, но властващата работническа лейбър парти не се решаваше сама и по свой почин да пристъпи към обезценката. Подета бе идеята за създаването на един национален коалиционен кабинет под шефството на лейбъристкия премиер Рамзи Макдоналд. Подобни вътрешно-политически новини и клюки не бяха от естество да успокоят духовете и да заздравят девизното положение на страната. Отливът на злато продължаваше ежедневно и взимаше все по-големи размери. Лондонските банкери отказаха да продължат краткосрочните си кредити към Германия и паниката се разрасна с невероятна бързина.

Следях със значителен интерес развитието на политическото и девизното положение на страната. Ежедневниците излизаха в няколко издания на ден и отнемаха доста от ценното ми време тъкмо в навечерието на предстоящото ми явяване на приеман изпит в университета. Защото постъпването в английските университети почива, както за самите англичани, така и за чужденците, на базата на нарочен приеман писмен и устен изпит независимо от дипломата и бележката на зрелостното свидетелство за завършено средно образование. Писменият изпит приключи задоволително и няколко дни по-късно трябваше да се представя пред комисията за устен изпит по четири основни предмета, включително математика.

Приет бях от изпитвачите в една зала, в средата на която се намираще голяма елипсовидна маса. Изпитвачите бяха дванадесет на брой, всички без изключение облечени в черни тоги. Поканен бях да заема централно място на масата, което сторих с вълнение. Напрежението през последните седмици беше се отразило неблагоприятно

гоприятно върху здравето ми и се опасявах от нов пристъп на маларията, от която страдах през последните години. Съзирайки нервността ми, господа професорите не побързаха да ми задават въпроси из материята, а поведоха общ разговор относно родината ми. Един от тях, очевидно председателстващ изпитната комисия, се обърна към мен с думите:

– Последните политически избори в България през изтеклото лято, по всичко изглежда, са били проведени при пълен ред и законност, както подобава на една истинска демокрация. Не е ли това сигурен признак за правилното политическо развитие на страната ви?

Позволих си да изкажа умерен протест, в смисъл че винаги и при всички обстоятелства политическите избори в България биват провеждани при пълен ред и строга законност и че изборите от ранното лято на 1931 година не правят никакво изключение спрямо това общо правило...

Думите ми предизвикаха слабо иронична усмивка по лицата на някои от членовете на изпитната комисия.

Изпитът привърши благополучно: автоматически получавах правото да се запиша в икономическия факултет при Лондонския университет. Съжалявах, че не ще мога още същата вечер да уведомя моите приятели индуси за благоприятния завършек на тази церемония – бяхме си определили среща за следващата вечер. Поскитах на воля из централните улици, преминах в огромния Хайд парк, наех една малка лодка за надбягване (с подвижно седло) в езерото, наречено Серпантина поради извивките си, и вечерях в един малък привлекателен локал.

Бе твърде късно, когато най-после се запътих към дома след края на един полезно и приятно отминал ден. Движението по улиците бе все още твърде оживено и вестникопродавците, противно на обичаите си, шумно рекламираха последните издания на лондонските ежедневници:

– Кабинетът на лейбър парти в оставка; съставът на новото национал-коалиционно правителство; третият кабинет на Рамзи Макдоналд!

С вестник в ръка влязох в един от стотиците малки кафе-ресторанти на фирмата „Лайънс & Ко“. Поръчах си чашка меланж и запреглеждах вестника. Наистина, образуван бе нов коалиционен кабинет под шефството на Макдоналд и с участието на консерваторите и на част от либералите. Но мнозинството на лейбър парти не бе последвало своя политически вожд и бе останало извън кабинета. Рамзи Макдоналд, дългогодишен шеф на партията и един от нейните основатели, бе чисто и просто напуснал партията с няколко десетки приближени до него депутати. За пръв път в историята на Великобритания един лейбърист председателствуваше коалиционен кабинет, в който участваха всички консерватори и голяма част от либералите.

Съвсем ненадейно се почувствах твърде зле. Нов внезапен пристъп на проклетата малария. Студени тръпки започнаха да ме разтърсват. Късно бе, посетителите един по един напускаха заведението, светлината бе наполовина загасена. Любезна келнерка ме подсети, че затварят заведението. С треперещи крака се повдигнах и запътих към масата на касиерката. Младото момиче пое парите и миг след това трябваше да ме задържи с двете си ръце, за да не падна на пода. Подаде ми стол, поиска разрешение и с кърпа избърса студената пот, избила по челото ми. Със сковани от треската челюсти едва смогнах да промълвя някаква благодарност. Последната

келнерка напусна заведението и всички светлини бяха загасени. Добрата касиерка сполучи да изтръгне от мен името и адреса на къщата, в която живеех. С големи усилия се повдигнах, подкрепян от нея, и прекрачих прага на заведението, което бе тутакси заключено. Моята самарянка повика близкостоящо такси, настани ме удобно в него и зае място до мен. Смътно си спомням, че пристигнахме у дома, че едва се изкачих по стълбите до третия етаж, подкрепян неспирно от младата девойка.

На другата сутрин научих от не особено приветливата си хазайка, мисис Смит, че съм пристигнал малко преди полунощ в едно такси ведно с младо момиче, което ми помогнало да се добера до стаята си и заедно с което те двете ме положили в леглото. Младото момиче само платило на шофьора и си заминало едва след като се осведомило от нея за името и професията ми.

По моя молба мисис Смит телефонира на д-р Макбул Али, който се вести по обяд, взе капчица от кръвта ми за анализ и поръча някакви прахове, които ми бяха доставени от прислужницата в пансиона. Късно следобед бях разбуден от същата прислужница, която въведе в стаята ми едно младо момиче с думите:

– Господине, това е младата дама, която ви е довела снощи посред маларичната ви атака.

Хубавата русокоса девойка се усмихна, кимна с глава и като седна на стола до леглото ми, прибави:

– Радвам се да ви видя по-добре, отколкото бяхте снощи. Простете, че идвам неканена, но снощи всички се изплашихме за вас. Казвам се Едит, Едит Робсън. Аз вече зная вашето име от хазайката.

В този момент вратата наново се отвори, за да пропусне Али и мис Алонзо. И двамата бяха изненадани от присъствието на девойката в стаята ми. Признавам, че се почувствувах твърде неловко, особено след като Едит обясни по най-естествен начин станалото през прежната вечер. Али ме прегледа наново и заключи: малария, ще трябва да пазиш стаята няколко дни, докато закрепнеш.

II.

Изминаха дни на пълна почивка. Продължавах да пазя стаята, опасявайки се от едно повторение на атаката. Освен това над Лондон се бе спуснала някаква черна плащаница, която обвиваше всичко и проникваше навсякъде – прочутата лондонска мъгла. Напразно запушвах с вестници и кърпи всички възможни места по прозорците, през които мъглата би могла да проникне. Тя все пак смогваше да прониква, зацапвайки всичко в стаята – бельото, книгите и самия мен. Събудих се една утрин с прегракнало гърло от замърсената със сажди мъгла, която проникваше в стаята едва ли не през самите стени. Въпреки обедното време през тези начални есенни дни мъглата не позволяваше на автомобилите да се движат без нарочни жълти фарове; по ъглите на улиците бяха денонощно запалени също такива жълти електрически лампи, които се виждаха едва от десетина метра. Напразно се вирах отвъд прозореца, към насрещните здания – пълен мрак сред „бял ден“.

През тези дни на „домашен арест“ вестниците продължаваха да бъдат главно-то ми занимание и забавление. Али ме спохождаше от време на време, но Едит не

се вести въпреки настойчивата ми молба да ме посети наново. Освен това забравил бях да ѝ се издължа поне за направените от нея разноски около таксито. Самотните часове, прекарани в малката стая на болник, често насочваха мислите ми към нея. Понякога буржоазните ми предразсъдъци надделяваха и бързо пропъждах такива мисли – не бе ли Едит една обикновена касиерка в кафе-ресторант?

Рано следобед в един от следващите съботни дни Едит неочаквано бе въведена в стаята ми от домашната прислужница. Тя ми подаде куп вестници и възбудено заяви:

– Казват, че Англия отива по дяволите. Лирата стерлинга е обезценена. Какво ли ще стане с нас!

Прегледах набързо предложените ми вестници. С огромни заглавия на първите страници се съобщаваше за решението на новото коалиционно правителство да суспендира действието на златния еталон. Лирата стерлинга се сгромолясваше от високия пиедестал, който бе заемала дотогава, и се превръщаше в една обикновена книжна монета. По-нататъшната съдба на лирата стерлинга се предоставяше на свободната игра на търсенето и предлагането. Гордостта на страната и на народа бе засегната в най-чувствително място. Вестниците предаваха новината с едри заглавия от подобно естество:

Началото на края!

Англия отива по дяволите!

Греховете на бащите...

Свършено бе. Лирата стерлинга бе наистина оставена на произвола на съдбата. Денят бе събота, 19 септември, година 1931. Официалното обезценяване на английската монета влезе в сила два дни по-късно, т.е. в понеделник, 21 септември. Делото на Уинстън Чърчил, който в качеството си на канцлер на съкровището сполучи да стабилизира окончателно английската монета през април 1925 година, рухваше наведнъж. Стабилизирането на лирата бе извършено с цената на значителни жертви за народното стопанство и предимно от страна на работническото, което трябваше да понесе едно чувствително намаление в размера на възнагражденията. Дефлационната политика, която бе следвана след 1925 година, не позволи на британското стопанство да участва в световния стопански подем, който започна през следващите 1926 и 1927 година. Англия все още страдеше от значителна безработица, нейната индустрия не бе конкурентоспособна на чуждите пазари поради надценяването на лирата стерлинга, но честта на страната бе спасена и лирата бе възвърната и поддържана на предвоенния си златен паритет. Напразни жертви и усилия. След шест години всичко рухваше – чрез едно малко писъмце, което канцлерът на съкровището отправяше до Монтагю Норман, управителя на Банк ъф Ингленд, с нареждане банката да преустанови обменянето на банкнотите срещу злато. Лирата стерлинга отстъпваше първенството си на щатския долар. Англия отиваше по дяволите...

Пренебрегнах изричната забрана на добрия доктор Али да напускам стаята и поведох Едит към Пикадили. Трябваше да се отплатя на девойката и намислих да отидем заедно в някой кинотеатър. Из улиците движението бе огромно. Новите издания на вестниците се разграбваха. Винаги бързащите по улиците англичани сега се спираха, купуваха вестник, преглеждаха стоешком заглавията и отминаваха замислено. За щастие фондовата борса не работеше – съобщението за обезценката на лирата бе дадено след приключването на заседанията. Навсякъде се чувствуваше една извънредна загриженост, разочарование, може би и отчаяние: „Лирата стерлинга падна – Англия отива по дяволите...“

На площад Пикадили чудната статуя на Ерос – малкия бог на любовта с разперени крила и вдигнат лък – оставаше невъзмутима към променливата съдба на националната монета. Пикадили и Ерос, това е центърът на Лондон, сърцето на една империя, в която слънцето не залязва. Но любовта е вечна! Нима Лондон и империята не са също така вечни?

Поканих Едит да влезем в насрещния кинотеатър и се запътих към касата на ложите. Бяха изминали пет седмици от пристигането ми в Лондон и още не бях посетил някое кинопредставление – толкова зает бях с подготовката на материята по приемния университетски изпит. Едит ме побутна по ръкава, насочи ме към друга каса и добави:

– Не бива да си въобразявате, че сте милионер. Една лежа ще ви струва към две лири (т.е. приблизително 1400 лева по тогавашната стойност на лирата спрямо лева) – и ме насочи към една странична каса.

Взех билети, платих седем шилинга за две места, или около 250 български лева, и с изненада установих, че това бяха абсолютно най-предните места пред екрана... По същото време в България човек би могъл да купи пет кила прясно краве масло за горната сума!

– Да – добави Едит, – така е по-добре. При това сега е време за икономии, защото лирата се провали и страната отива по дяволите...

Наистина бе време за икономии и вестниците дадоха широка гласност на споровете, които две групи академични икономисти поведоха върху въпроса за спестовността и разходите. Във всеки случай явно бе, че страната се нуждае от всичките си златни резерви и че по-нататъшното проваляне на лирата стерлинга е в зависимост от развитието на вноса. Необходимо бе да се пести чуждата валута и да се ограничи вносът.

В дворцовата си колона меродавният вестник „Таймс“ скоро след падането на лирата стерлинга предаде съобщението, че Н.В. кралят император се отказва от консумацията на френски вина за следващите шест месеца и ще съсредоточи вниманието си изключително върху вината, внасяни от доминионите и колониите на империята. Неговият пример бе подет от всички уважаващи себе си англичани и консумацията на скъпите френски вина, които трябваше да се заплащат с чужда валута, престана по магически начин – без да става нужда да се издават нарочни наредби и закони. Малко по-късно пак същата дворцова колонка на в. „Таймс“ оповести новината, че видни членове от кралското семейство, съобразявайки се с валутните затруднения на страната, са решили да анулират ежегодните си зимни почивки в Ривиерата и да прекарат зимата в някои от местните летовища. Това бе тежък удар за Ривиерата, защото малцина англичани се осмелиха да „прескочат“ Английския канал и да отпътуват за Франция при наличността на едно подобно решение на дворцовите среди... Чуден пример за високо гражданско съзнание!

Когато прожектирането на филма приключи, аз бях готов да скоча пъргаво и да се запътя бързо към изхода, но Едит ме възпря. В същия миг екранът бе зает от трептящата фигура на някаква огромна дама, държаща факел в издигнатата си ръка и сякаш плуваща върху морските вълни, чиито равномерни приливи и отливи отговаряха на тежките и тържествени звуци на националния химн, разливащи се из многобройните тръби на органа до екрана. В горния край на екрана личеше малък дъгообразен текст: „Британия владее моретата.“ Всички посетители бяха чинно изправени, с лица обърнати към екрана и с отпуснати надолу ръце. Едва след изсвир-

ването на националния химн залата бе напълно осветена и посетителите се запътиха към изходните врати.

– Нима винаги свирят националния химн след всяко кинопредставление? – запитах Едит.

– Да – отговори тя, – когато представлението е последно за деня. Не намирате ли, че това е в реда на нещата?

Съгласих се, но побързах да добавя, че народ, който тъй често и тъй почтително изслушва своя национален химн, се намира все още на далечно разстояние от пътя към ада – намеквайки за честите ѝ забележки, че Англия отива по дяволите.

– Това е друг въпрос – отговори сериозно младата девойка. – Първо, не чужденците, а ние самите казваме, че страната отива по дяволите; но ние всъщност не вярваме това. И второ – ние винаги свирим и изслушваме националния химн. И са го свирили даже при потъването на „Титаник“...

III.

Съставянето на национал-коалиционния кабинет и провалянето на лирата стерлинга действително представляваха тежки удари върху моралния и материален престиж на Великобритания. Коалирането на трите партии в един национален кабинет не означаваше, че в страната е постигнато пълно единение между отделните политически групировки. Защото масата на лейбъристите и част от либералите оставаха все пак извън управлението. Разколничеството на бившия лейбъристски премиер Рамзи Макдоналд бе жестоко критикувано от доскорошните му политически приятели. Бившият канцлер на съкровището в лейбъристкия кабинет, лорд Филип Сноуден, бе особено безпощаден. Органът на лейбър парти, в. „Дейли Хералд“, не се стесняваше да обнародва даже някои случайно изказани думички от Макдоналд в деня на назначаването му за премиер в коалиционния кабинет:

– Сега всяка херцогиня в Лондон ще пожелае да ме разцелува...

Не зная доколко тези и подобни изрази, намиращи място в кампанията срещу Макдоналд, която част от ежедневния печат бе повела, отговарят на истината. Но безспорен факт е, че след този разкол Рамзи Макдоналд бе отречен в съзнанието на мнозинството от английския народ, независимо от политическата принадлежност на отделния гражданин. Той бе напуснал партията си, той бе предизвикал разкол сред средите на лейбър парти и това бе достатъчно.

Понеже британските министри не разполагат с държавни автомобили, неговите политически противници, начело със Станли Болдуин и Лойд Джордж, поднесоха като личен дар на Макдоналд един великолепен лимузин. Даже тази проява на политическа толерантност бе използвана от неприязнено настроената преса срещу Макдоналд и нападките против него не спряха за дълго време. Самият Макдоналд пазеше пълно мълчание. Той бе намерил може би истинската си среда между консерваторите, баронетите и херцогините. Защото широко разпространената теза, че лейбъристкия шеф Макдоналд е консерватор по вътрешно убеждение, че водачът на консерваторите Болдуин се чувства най-добре като либерал и че ветеранът на английските либерали, Дейвид Лойд Джордж, е по-радикален във възгледите си, отколкото масата на работническата лейбър парти, трябваше все пак да съдържа известна доза от истина.

Запитах един ден мис Алонзо, дали наистина Англия отива по дяволите. Тя, носителката на златния медал по английска литература, трябваше да бъде достатъчно осведомена, а нейната примерна обективност ми бе вече добре известна. Получих следния отговор:

– Англия наистина се намира посред една вътрешна криза без прецедент и все пак средният англичанин остава напълно невъзмутим. Той продължава да живее и да разчита на няколко отдавна установени понятия относно британското превъзходство – понятия, които никога не се оспорват или поставят на разискване от самите англичани. Те отдавна вече са забравили, че прогресът и материалното благоденствие произлизат от и са свързани с непрестанни усилия, труд и мъки. Те разчитат на своето материално и духовно наследство, на своето „британско превъзходство“ и не си дават добра сметка, че в живота на отделните народи наследствените положения имат само мигновено значение. Един смъртен оптимизъм е обхванал младите поколения, които се задоволяват с едно средно и не съвсем добро съществуване в метрополията или даже в провинцията, но които рядко дръзват да емигрират, по подобие на техните прадеди, и да потърсят в непрестанни борби и несгоди по-добри условия за живот. Някогашният авантюристичен и борчески дух на англичанина е изчезнал и отстъпил място на едно жалко, самодоволно съществуване. Жалките останки на този предишен борчески дух ще намерите в лудата страст на средния англичанин към спорта във всички негови разновидности прояви. Един футболен мач представлява събитие от национално значение, което опразва бюрата и магазините, което монополизира общественото внимание и пренебрегва всяка друга грижа. Поражението на някой британски шампион на крикет или тенис в чужбина се предава с едри заглавия от вестниците като „национална катастрофа“. Обществено мнение отдава много по-голямо значение на една подобна „национална катастрофа“ в областта на крикета, отколкото на увеличението през последния месец в армията на безработните с още стотина хиляди души. Странното е, че самите работнически класи, самите онези работници, които са изпаднали в безработица през течение на месеца, гледат с еднаква загриженост към тази „национална крикетна катастрофа“. Джон Бул е заспал, наистина заспал и отдавна заспал. Нека да си поспи, докато ние, индусите, се събудим...

Слушах с внимание и любопитство, но последната забележка на мис Алонзо сякаш породила известно съмнение в мен относно нейната обективност. Съзирайки това, тя продължи:

– Погледнете наоколо и ще се уверите. Лондон е наистина космополитен град, но чужденците все пак представляват капчица в морето всред този народ. Вижте многобройните кръчми, които се мъдрят почти на всеки ъгъл – там ще намерите англичаните. Погледнете тези мъже и жени, тези млади майки, почти деца, които оставят количките с бебетата си извън кръчмите и прекарват часове в пиене на гъстата и горчива бира „ейл“. А мъжете на тези осемнадесетгодишни майки се губят из ъглите, заети в позволени или непозволени обзалагания върху победата на този кон или на онова куче при надбягванията. Даже безработните, които все пак получават прилична издръжка от държавата за себе си и за безработните членове на своите семейства, прахосват големи суми при тези парични обзалагания. Те проявяват много по-голям интерес към мачовете, към надбягванията и техните обзалагания, отколкото към важния въпрос за търсене и намиране на работа. Чудното е, че моралът всред този народ е още на завидна висота: той е честен, непокуварен физически или морално, предан на своите убеждения, верен на своите приятелства, точен в своите задължения и пълен с гражданско съзнание. Но тези качества, макар ценни и

редки, не са достатъчни сами по себе си. Изолиран в своята островност, народът не може и не желае да разбере, че светът върви напред и че Англия изостава назад. Има нещо комично в отношението на средния англичанин към чуждата конкуренция в областта на индустрията и търговията. Англичанинът намира тази конкуренция за „нелоялна“, понеже чуждестранният работник е готов да работи по-усърдно и по-продължително от своите английски събратя, задоволявайки се същевременно с по-малки възнаграждения и с един значително по-нисък уровень на живот. Междувременно англичанинът продължава да води своя спокоен и невъзмутим живот, проявявайки една почти пълна апатия към тези болни проблеми, далеч от всякакъв реалистичен поглед върху нещата.

– Но ако средният англичанин – възразих аз – е толкова чужд на тези основни и актуални проблеми, нима управниците на народа, нима средите из ръководните класи проявяват същото безразличие към съдбата на империята?

– Не ще съмнение – продължи моята менторка, – ръководните класи си дават добра сметка за положението. Но те извършиха една основна грешка в следвоенния период чрез опита си да завъртят колелото назад. Англия не желаше войната от 1914 година: народът гледаше на тази война като на катастрофа, народът все пак я понесе и, спроти победоносния ѝ край, народът я отрече. След примирието ръководните среди се опитаха да възкресят наново викторианската епоха, но не сполучиха. Голямата стачка на въгледобива през 1926 година сложи край на този период и хвърли управниците в отчаяние: миналото бе безвъзвратно загубено. Англия преминава понастоящем през един преходен период, в който се извършва едно неусетно и неизбежно разединение на парите, на властта и на културата – неща, които преди, през викторианската епоха, бяха съсредоточени почти изключително само в една, в единствената ръководна класа. Не зная как ще привърши този процес на разнищване на трите основни съставки в това общество, но с положителност би могло да се твърди, че горният слой на буржоазията взема постепенно преднина и че никога в миналото условията не са били по-благоприятни за създаването на чиста, ненадмината и рафинирана култура.

– И все пак – забелязах аз – това не дава пряк отговор на въпроса ми, дали наистина Англия отива по дяволите.

– Може би сте прав – отговори замислено мис Алонзо, – защото този народ е наистина способен да извърши чудеса въпреки летаргията, в която е изпаднал отдавна. Но народът се нуждае от някакъв подтик, от някакво събитие с огромно значение, което да го разтърси със силата на земетресение...

III. УНИВЕРСИТЕТСКИ ПОРЯДКИ

I.

Занятията в университета започнаха по строго установен ред на втория понеделник през октомври. Два дни по-късно всички студенти и студентки от първия курс на икономическия факултет трябваше да се съберат в грамдния амфитеатър. Някаква стара традиция изисквала професорите да се представят на своите студенти, да им дадат общи напътствия и, така да се каже, да ги въведат в университетския живот. Наблюдавах с интерес прииждането на новите си колеги – почти всички ан-

гличани и англичанки, тук-таме някой чернокож индус или жълтокож китаец и още по-рядко някой истински къдроглав и светещ от чернота негър. Професорите, облечени в обичайните черни копринени тоги и с черни ъгловати шапчици на глава, бяха заели места на естрадата. Чудноватите им облекла, трябва да призная, придаваха известна тържественост на събранието.

Години изминаха от този ден, но все още си спомням съвършено ясно думите на някои от ораторите. В отсъствието на ректора, или по-право на директора, пръв говори проф. Харолд Ласки, шеф на катедрата по конституционно право и идеолог на социализма в Англия. Убеден съм, че това не бе шаблонна реч, а едно истинско откровение на преподавател пред студенти. Той започна с мотото на факултета: *Rerum cognoscere causas*^{*}, и завърши със следните думи, които в буквален превод губят част от силата си:

– Ние не държим да знаем какво мислите и какво вярвате, но ние наистина държим да знаем как и защо мислите това, което мислите, и как и защо вярвате онова, в което вярвате!

Впоследствие имах възможност сам да се уверя, че Ласки, този пристрастен социалист, наистина не се интересувахе от убежденията на студентите, а държеше да разбере и провери тяхната логика, техния мисловен процес. След всяка лекция той обръщаше вниманието на студентите върху автори и книги, които застъпват становища, обратни на неговите. В семинарни упражнения, както и по време на изпити, студентите – специалисти по държавни науки, обикновено и нарочно застъпваха тези, противоположни на поддържаните от Ласки становища. Самият Ласки, който държеше твърде много за „свободата на индивида“ и впрочем за всички видове свободи, никога не натрапваше мненията си на студентите, зачиташе техните „свободи“ и сам си позволяваше такива свободи, които другаде биха били немислими. Така веднъж, говорейки за монархията и за монархичното управление, Ласки най-спокойно и естествено добави:

– Излишно е да ви говоря за личността и качествата на сегашния крал Джордж V, когото вие познавате не по-зле от мен; но каква гаранция можем да имаме, че следващият Джордж VI или Джордж VII не ще бъде също така малоумен, както беше например Джордж III?

Трябва само да добавя, че ако има нещо в Англия, което е „табу“, то е именно личността на краля и значението на монархията. Това, разбира се, не пречеше на Ласки да изказва в университетските аудитории своите особени и малко скептични възгледи по въпроса.

В държането си спрямо студентите професорите бяха наистина съвършено колегиални. В сградата на факултета бе уреден стол за студентите и преподавателите, посещаван масово от студентите. Има нарочна маса за преподавателите, но мнозина от тях заемат места измежду студентите. Храната, естествено, е еднаква за всички. Веднъж по време на обяд някой ме побутва лекичко по ръкава на дрехата и ме замолва да му услужа с „едно огънче“ за цигарата му. Колегата отдясно ми доверява след минутка, че това е сър Уилям Бевъридж, ректорът, който води оживен разговор с двамина студенти индуси. Никаква престореност или надутост: напротив, ако не бяха прошарените му коси, би приличал по външен вид и държание на всеки друг студент.

* *Rerum cognoscere causas* (лат.) – „... да разбереш причините на нещата“ („Щастлив е онзи, който разбира причините на нещата“, Вергилий). – Б.изд.

Мнозина ще се изненадат, а и аз самият научих с почуда, че в Англия не съществуват държавни университети. Лондонският университет например се издържа почти изключително от собствените си средства, събрани на началата на частната благотворителност, от нови подобни дарения и от университетските такси. Гръбнакът на университета е съставен от два „колежа“ и едно „училище“ – това са Университетският колеж, Кралският колеж и Лондонското училище за икономически и политически науки, към което се числях и аз. Директор на училището беше по това време сър Уилям Бевъридж, същият, който впоследствие стана известен чрез така наречения „План Бевъридж“. Училището бе регистрирано като отделно дружество без право да реализира печалби и се управляваше от директорите на фондацията, която бе поела грижата за неговата издръжка. Устройството на останалите колежи на университета в Лондон бе напълно аналогично.

Не знаей дали частният характер на университета бе причината за високите университетски такси, или дали размерът на таксите бе в зависимост от някаква обща образователна и просветна политика. Годишните такси в Лондонския университет възлизаха на 34 лири стерлинги, към които би следвало да се прибавят изпитните такси в размер на шест лири стерлинги, или всичко към 40 лири стерлинги. По курса на лирата спрямо българския лев от онова време – говоря за периода 1931–1934 година – това представляваше сумата от кръгло 27 000 лева годишно! Една прилична сума за онези сравнително евтини години, прилична даже по отношение на иначе високия жизнен уровень на англичаните. Броят на студентите не бе особено голям и във всеки случай не надвишаваше цифрата от 8000 души за всички факултети на Лондонския университет. А в никой друг английски университет броят на студентите чужденци не бе тъй внушителен, както в случая с университета в Лондон.

И все пак, помислих си, високите университетски такси ще затворят вратите на университета за голям брой способни младежи и девойки, които никога не ще имат възможност да получат висше образование и, както се изразяваше проф. Ласки – „да развият максималните си способности“. Научих обаче, че на всеки трима или четирима студенти англичани се пада по един държавен стипендиант, чието единствено задължение е да заеме държавна служба и да остане на такава служба в продължение на седем години след завършване на университетското си образование. Стипендиите се отпускат чрез нарочни конкурси, които започват още в края на основното образование. На конкурс се явяват, по някакъв неписан закон, само деца на бедни родители. Родителите на деца, издържали успешно подобни конкурси, получават определена парична помощ на месец до края на гимназиалния курс – при условие, разбира се, че децата са прилежни и се развиват задоволително. Паричната помощ е почти равна по размер на сумата, която децата биха могли да припечелят сами, в случай че не пристъпят към гимназиално образование и бъдат насочени от родителите им към някоя професия или занаят. В края на гимназиалното образование същите деца стипендианти се явяват наново пред конкурсна комисия, която решава въпросите за университетските стипендии. Обикновеният размер на тези стипендии е напълно достатъчен за издръжката от семейството на сина студент. Подобни стипендии се отпускат и на частни начала благодарение на нарочни дарения и създадени за целта фондове. Те са открити както за младежите, така и за девойките от британски произход.

„Дяволски замислена система – би възразил някой нашенец, – която притъпява класовото съзнание на широките слоеве от населението и внушава на бедния,

но способен работнически син вечна признателност към държавата благотворителка, към нейните институции и към нейното социално устройство...“ Възможно е, но все пак прекрасна система, която привлича най-способните и обещаващи младежи към университета, а оттам – към разновидните клонове на огромния държавен административен апарат. Защото все пак величието на империята е в зависимост от този ръководен чиновнически кадър, от неговия усет, миоглед и преданост. Излишно е да подчертавам, че след седемгодишна държавна служба бившият студент – държавен стипендиант, който навлиза в тридесетте години, който е вече задомен или пред прага на задомяването, трудно би напуснал заемащата от него служба – той вероятно ще остане докрай служител на краля император, верен, безкористен, честен, предан и, което е най-важното, способен служител.

II.

Една утрин в самото начало на зимния триместър из коридорите на учебната сграда бяха разлепени афиши със следното съдържание: „Парламентът се свиква в сряда на 7:00 часа вечерта.“ Следваше и дневният ред на заседанието. Крайно озадачен, научих от колега студент, че съобщението се отнасяло до парламента на политическите студентски организации при Лондонското висше училище за икономически и политически науки. Право на участие в парламента имали всички редовни студенти при училището независимо от това, дали са организирани или не в някоя от политическите партии.

Присъствах на това, както и на много други следващи заседания на този парламент, който се свикваше редовно всяка сряда през времетраенето на зимния и пролетния триместър. Една от големите аудитории на училището заместваше парламентарната сграда от Уестминстър. Студентите заемаха места по банките в зависимост от политическите си убеждения и от това, дали тяхната партия бе на власт или опозиция. Очевидно усвоена бе следваната традиция в Камарата на общините. Когато голямата аудитория се изпълни с „депутати“, „министрите“ на властващата консервативна партия запристигаха един по един и заемаха места около продълговатата маса под трона на председателя на парламента, или на „спикера“, както тази личност се нарича в Англия. „Министрите“ преглеждаха разни книжа, „депутатите“ от предните банки си шушукаха оживено, а останалите, заемащи задните банки, нетърпеливо очакваха откриването на заседанието.

Изведнъж централната врата на аудиторията бе широко разтворена. На прага се появи младеж, който възвести със силен глас идването на „спикера“. Всички присъстващи, включително „министрите“, станаха веднага на крака, с лица обърнати към централната врата. Из нея се зададе една величествена фигура с огромен жезъл в ръка и перука на глава. Мантията на тази фигура, т.е. на „спикера“, бе поддържана от двамина души. С тържествена походка, предвождан и следван, „спикерът“ зае мястото си на трона, над министерската маса. След него всички присъстващи заеха местата си. Заседанието бе открито от „спикера“, в чието лице познах един от нашите професори, сам бивш министър и добре запознат с парламентарната практика.

Дебатите се водеха с изумителна сериозност. Явно бе, че ораторите се явяват добре подготвени. Разискваше се предложението на властващата консервативна партия за въвеждането на вносни мита в Англия с оглед на затрудненото девизно

и стопанско положение на страната след обезценката на лирата стерлинга. Тонът на дебатите е действително чисто парламентарен – същите високозвучни обръщения, същите деликатно-иронични забележки, същите одобрителни или отрицателни възгласи, които характеризират дебатите в Камарата на общините – както те биват предавани ежедневно в парламентарните колони на вестниците.

След приключението на разискванията „спикерът“ предложи на гласуване предложението на консервативната партия. Двете странични врати на аудиторията се разтвориха, нарочни броители заеха места до вратите и всички присъстващи „депутати“ напуснаха залата през една или друга от тези две врати – в зависимост от това, дали бяха за или против предложението. Броенето приключи, „депутатите“ заеха наново местата си в залата, „спикерът“ възвести пропадането на предложението на „кабинета“, който бе имал непредпазливостта да постави въпроса „на доверие“ и – властта преминаваше към една временна коалиция от лейбъристи и либерали. Комунистическата студентска партия, която бе твърде дейна при разискванията, не участвуваше в коалицията, понеже и непрестанните опити на официалната комунистическа партия в страната за съвместна работа с лейбъристите оставаха неизменно без резултат: лейбър парти не приемаше общоделството. Новият кабинет веднага оповести дневния ред на следващото заседание: един „законопроект“ за въздигане на Индия в статут на доминион...

Така се развиваше политическият живот на студентите и така се оформяше известен култ към свещените парламентарни традиции на Англия. Считам за излишно да подчертая наново, че както участниците в дебатите, така и всички зрители се държеха с изумителна сериозност и че речите на главните оратори представляваха образци на научни реферати върху разглежданите политически или икономически въпроси. При това всичко се извършваше и провеждаше на чисто парламентарни начала и при строго спазване на „вътрешния ред“. Неколцина от по-старите студенти или докторанти, които бяха вече възприети като кандидат-депутати от своите политически партии в избирателните си колегии, се подготвяха старателно и съзнателно за бъдещите си задачи в Камарата на общините. Какъв отличен пример за поддържане в някои други държави, където политическата толерантност и парламентарната етика не са на особена почит!

Разбира се, и английските студенти, както всички други студенти по света, са способни на лудории и често вършат нередни неща. Нещо повече – в по-малките университетски градчета, като Кеймбридж и Оксфорд, студентските палавщини са безкрайни и се понасят благодарение на високото чувство на търпимост у гражданството и всеобщия култ към традициите на миналото. В осеммилионния Лондон животът на студентите извън сградите на „Алма матер“ не би могъл да бъде тъй задушевен и добре организиран. Все пак и тук студентите имат своите дни на „пошръкляване“, които биват предварително и широко оповестявани.

Така всяка година в точно определен ден, по време на церемониалното шествие на новия лорд-мер на Лондон из улиците на града, студентите всячески се стараят да осуетят безпрепятственото преминаване на високия сановник пред дверите на „Алма матер“. Шествието на лорд-мера се състои от стотина чудно украсени моторни коли, каляски и открити камиони, върху които са изобразени по изящен начин всички дейности на лондонския еснаф. Не липсват и старинни коли, теглени от гиздаво накичени коне, а самата каляска на лорд-мера представлява истинско

вълшебство из древните ориенталски приказки. Точно в момента на преминаването на шествието от Флийт стрийт към Странд* организираното и екипирано със сини работни дрехи, с кречетала, свирки и бомбички студентство изскочи из дверите на Кралския колеж и внесе такава суматоха всред конете, каляските и колите, че полицията трябваше най-после да се намеси за въдворяване на реда. Снажните полицаи притиснаха постепенно студентите към университетската сграда и най-после всички – полицаи и студенти – се вмъкнаха в големия двор на Кралския колеж. Тук започна истинска битка между студентите и пазителите на реда, в която взимаха дейно участие разни непотребни вещи, развалени яйца и домати. Интересна гледка представляваха тези лондонски полицаи, или „бобита“, облечени в сини мундири, търпеливо борещи се с неколцина студенти наведнъж – но без настървение, без да чукат и удрят с палките си.

През една от следващите години студентите бяха попрекалили с опозицията си към шествието на лорд-мера: станало бе някакво нещастие поради подплашването на конете и схватката с „бобитата“ бе взела по-ожесточен характер. В резултат десетина студенти бяха отведени в един от близките полицейски участъци на разпит и мъмрене. За моя голяма изненада всред студентството се изви буря от негодувание и въпросът бе отнесен в парламента, където министърът на вътрешните работи бе поставен в твърде неловко положение от редица депутати: нетактичността на полицаите бе порицана, а на студентството бе признато правото да възпрепятствува ежегодното шествие на лорд-мера на Лондон край университетските сгради. Традицията е по-силна от всички закони!

III.

Отношението на студентите към научните занятия бе твърде сериозно. Лекциите са малко на брой, но в замяна са задължителни: ако даден студент пропусне 20% от лекциите по някой курс, той автоматически се лишава от правото да се яви на изпит през следващата изпитна сесия. Присъствието на студентите в аудиториите се установява посредством нарочни листове, в които отделният студент трябва да се разпише за всяка конкретна лекция. Когато някой студент пропусне известен брой лекции по даден курс и преди още броят на пропуснатите лекции да приближи до фаталните 20%, той получава предупредително писмо от канцеларията на училището. Трябва да изтъкна, че през четиригодишното си следване не забелязах злоупотреби с подписите на студентите във връзка с посещението на лекциите.

Сериозното отношение на студентите към научните занятия се дължеше отчасти и на строгостта при провеждането на изпитите. Самата изпитна система бе твърде тежка: изпити се полагаха веднъж в края на втората година и втори път в края на четвъртата година. Последните, или финалните изпити се произвеждат в течение на десетина дни. Изпитите биват само писмени, по три часа на предмет. Ако даден студент пропадне на един от писмените изпити – а те бяха единадесет на брой, – той автоматически пропада на всички останали изпити, длъжен е да повтаря годината, да посещава редовно всички лекции и да се яви през следващия юни наново на всички единадесет изпита.

* Странд – улица в Лондон. – Б.изд.

Преглеждането на писмените изпити се извършваше обезателно от трима изпитвачи: един назначен от самия факултет измежду редовните преподаватели, друг – от академическия съвет на университета измежду преподавателите в другите колежи на университета, трети – измежду преподавателите в някой от провинциалните университети. Всеки изпитвач преглежда самостоятелно всеки отделен писмен изпит, нанася в особени листове бележки по всеки отделен въпрос и внася така регистрираните бележки в канцеларията на училището. Сумирането на бележките се извършва в канцеларията – по номерата на изпитните тетрадки, които се изпращат по пощата до отделните студенти от ректората на университета, а не от канцеларията на училището.

Интересно е да се изтъкне, че изпитването се извършваше или основаваше не по определен учебник за всеки отделен предмет, а върху няколко учебника едновременно. Собствено, понятието „учебник“ не съществуваше в икономическия факултет на университета в „Лондон“. По всеки отделен предмет съответният преподавател отбелязваше поне четири, шест или осем научни трудове, които трябваше да бъдат задължително прочетени и изучени от страна на студентите. Съставянето на изпитните въпроси би могло да бъде изградено върху два, три или всички от поменатите трудове. Единственото облекчение, което се правеше на студентите, бе следното: задавани бяха обикновено по шест въпроса при всеки отделен изпит, като се предоставяше на отделния студент да отговори по свой избор на пет от тези шест въпроса.

Наистина извънредно тежка изпитна система! Спомням си, че след приключването на междинните писмени изпити бях толкова изтощен, че още същата вечер припахнах в банята на пансиона, в който живеях... Финалните изпити бяха още по-тежки и това принуждаваше така наречените „вечерни“ студенти да удължават периода на следването си с две, три или даже четири години. Пропуснал съм да отбележа, че всички лекции се четяха по два пъти на ден: веднъж за редовните, или „дневни“ студенти, и втори път за извънредните, или „вечерни“ студенти. По този начин всички младежи и девойки, които заемаха платени длъжности в частни предприятия, получаваха възможност да следват университетските курсове след приключване на работното време. Поради високите университетски такси и строгостта при провеждането на изпитите броят на вечерните студенти не бе особено голям.

Като възмездие за строгостта на изпитна система и на занятията изобщо студентите притежаваха действително всички удобства за четене и научна работа. Библиотеката на Лондонското висше училище за икономически и политически науки съдържаше един милион и двеста хиляди тома – най-богатата библиотека от този род в Европа. Библиотечните помещения бяха просторни, уредбата на библиотеката бе отлична, а докторантите разполагаха с отделни, макар и малки, помещения с ненадминати удобства. Така, ако отделният докторант почувствува нужда от някоя книга, макар и за незначителна справка, той е избавен от необходимостта да губи време, да търси книгата в каталозите, да попълва подробни формуляри, да чака пред гишетата на библиотекарските помощници и пр. Достатъчно е да напише заглавието на книгата и името на автора върху едно малко листче от бележника, който се намира на бюрото му, да съгне листчето и да го постави в пневматичната тръба. Няколко минути по-късно книгата бива изпратена посредством малкия нарочен асансьор от библиотеката направо до неговата отделна килийка. Вечер, след

приключване на работата си, същият докторант поставя ненужните му книги в асансьорчето и на другата утрина намира на масата си разписките, върнати обратно от библиотекарите.

Семинарните упражнения се отличаваха преди всичко с известна интимност между преподаватели и студенти. Пушенето бе позволено, закачките бяха обикновени прояви, но работата вървеше наистина както трябва. Често пъти тези семинари продължаваха извън определеното време – професорът, метнал крака върху единия край на продълговатата маса, около която се нареждаха студентите, някой студент сторил същото към другия край на масата, трети със стисната между зъбите лула се възкачил върху стола си... Спомням си и днес картинката, която представляваше семинарът ни по „пари и кредит“ с професор Т. Е. Грегъри! Спомням си и думите му по повод на широкоизвестната книга на прочутия английски икономист Джон Мейнард Кейнс, въздигнат в званието „лорд“ през 1943 година.

– Прочел съм вече на три пъти забележителния „Трактат върху парите“ на г-н Кейнс и за трети път вече се чудя дали аз съм наистина един глупак, или дали авторът на това съчинение не се опитва да превърне всинца ни в глупаци...

Учебната програма изискваше от всеки студент икономист да се ползува сносно от чуждата литература по два от следните три езика: френски, немски и италиански. Съществуваше и финален изпит по езиците, задължителен за всички, но без значение за общия успех на студента. Класовете по езици винаги ми доставяха радост и смях: невъзможно е човек, който се ползува що-годе от френски език, да се държи прилично или поне да остане невъзмутим в присъствието на куп млади англичани и англичанки, които се опитват да говорят на френски език... Излишно, а и невъзможно е да обяснявам как и защо. Достатъчно е да спомена, че даже в гимназиите англичаните изучават латинския език с почти чисто английско произношение – дотолкова, че латинският израз *alia-alius** често се превръщаше в устата на един от любимите ни професори в чудноватото „ълайъ-ълайъс“ със силно ударение върху „а“-то!

Във факултетната сграда бяха предоставени на разположение на студентите и редица други помещения, като зала за отдих и музика, нарочна пушалня, зала за тихи игри, като шах, зала за ежедневния и периодичния печат, зали за беседи между малък кръг студенти и т.н. Пушалнята, със своите канапета и меки кресла, бе една от най-посещаваните зали, особено от страна на студентите китайци, които винаги зъзнеха от студ и честичко си поспиваха, свити на кълбо в креслата и загърнати с връхните си дрехи. Англичаните, напротив, се носеха небрежно даже през студените месеци: често гологлави, обикновено без връхна дреха, почти винаги с кафяво палто от „харис туид“, с двуметров шал около врата и дълги до лактите плетени ръкавици, с широки сиви панталони и спортни кафяви обувки. Небрежно, но естествено се държеха и англичанките. Някоя от тях, по-весела и жизнерадостна, възкачила се върху облегалото на канапето край самата камина и току под трудолюбивия „бобър“ в герба на училището, метнала съвсем небрежно, но не и предизвикателно, крак връз крак, стиснала цигара между устните си, преглежда невъзмутимо страниците на някое списание. А под нея, полулегнал в креслото, някой млад индус с профил на олимпийски бог, също така вцепенен, вперил поглед в

* *Alia-alius* (лат.) – друг, другояче, иначе. – Б.изд.

англичанката или може би в надписа на герба над русите ѝ коси „*Rerum cognoscere causas*“ – се опитва да разбере причините на нещата...

IV. ГАНДИ В ЛОНДОН

I.

Сърцето на обширната империя бе наистина тежко засегнато от обезценката на лирата стерлинга. Броят на безработните продължаваше да нараства застрашително, положението на държавните финанси бе окаяно, Англия прибягна към едностранчивото отхвърляне на военните си финансови дългове към Съединените щати. Не бе ли това началото на края? Междувременно глух тътнеж на недоволство и кипеж долиташе от далечна Индия – от най-безценния камък в съкровищницата на британската корона. Не бе ли този тътнеж предвестник на някакво земетресение, което се готвеше да разтърси империята, в която слънцето не залязва!

Правителството оповести свикването на конференцията на „кръглата маса“, която трябваше да направи нов опит за разрешаване на индуската проблема. Обществено мнение в страната обаче беше раздвоено. Част от консерваторите начело с Уинстън Чърчил останаха непоклатими в убеждението си, че индуските народи не са още дорасли за самоуправление. Други политически групировки бяха готови за някакъв компромис, който би отдалечил, макар и временно, крайното разрешение на болния проблем. Трети бяха склонни да разгледат благоприятно исканията на индусите и да сторят възможното за даване на по-големи свободи на Индия. И всички очакваха с известно смущение и едва прикрит песимизъм започването на конференцията.

Индуските делегати начело с Махатма Ганди, раджи, принцове и просто-смъртни представители на по-нисшите класи бяха вече отпътували за Англия. Вестниците предаваха ежедневно новини за прогреса на делегацията през морета и океани. Личността на Махатма Ганди бе обект на особено внимание: Ганди преминал Суецкия канал, Ганди пътува край Малта, Ганди се намира вече във френски води, Ганди пристига в Марсилия. Лорд Бивърбрук, големият вестникарски магнат и настоящ министър във военния кабинет на Чърчил, проводи нарочни журналисти да посрещнат индуската група още в Марсилия. Няколко часа само след акостирането на кораба, носещ индуските водачи, във вестниците на Бивърбрук се появи една нарочно подарена снимка от Ганди със саморъчен подпис и с надписа: „*God is Love*“ – Господ е любов. Не оставайки назад от своя побратим, другият голям вестникарски магнат на страната, лорд Ротърмиър, бе проводил нарочни пратеници до Махатма Ганди, които, посрещайки последния в Париж, бяха правили безуспешни опити да го интервюират. Все пак още на следващия ден, или почти едновременно с пристигането на Ганди в Лондон, във вестниците на Ротърмиър се появи друга специално подарена снимка на Ганди, носеща неговия саморъчен подпис, към който Ганди бе добавил думичките: *Barrister disbarred*, или адвокат с отнети права... Моят приятел индус, д-р Макбул Али, ме осведоми, че Ганди, който бил получил юридическото си образование в Англия и добил званието на адвокат, впоследствие бил отстранен от барото поради неговата политическа дейност. Подарявайки снимката с въпросния надпис на журналистите, Ганди очевидно е бил решен да при-

помни на англичаните обстоятелството, че не по негова воля е трябвало да напусне адвокатската си практика...

В пресата проникваха твърде кратки и оскъдни сведения за заседанията на конференцията. Напротив, вестниците предаваха най-разнообразни съобщения относно живота, личността и богатствата на раджите, принцовете и другите делегати от Индия. Централно място, естествено, заемаше личността на Ганди, а след него на преден план идваше млечната му коза, която той бе довел със себе си през моретата от далечна Индия! Когато работата на конференцията постепенно навлезе в задънена улица – нещо, което се очакваше, – Ганди прие поканата на студентския комитет при Лондонското висше училище за икономически и политически науки да изнесе една сказка пред студентството.

Ганди пристигна в училището в обичайните си дрехи – загърнат в своето неизменно бяло наметало, прилично повече на чаршаф, отколкото на дреха, и съпроводен от секретарите си. Петнадесетина студенти от различни народности имахме честта да бъдем представени на Ганди преди започването на сказката. Ганди прави силно впечатление със слабата си фигура и със своя мек, но все пак проницателен поглед. Ръката му е костелива, а пръстите може би поради тази причина изглеждаха прекомерно дълги. Неговият глас е по-скоро тих, отколкото силен, а английският му говор, макар и граматически напълно издържан, явно издава чужденеца в него.

Махатма Ганди изложи в течение на един час своите разбирания относно бъдещото устройство на Индия. Той говори с остър тон против князете и махараджите, които съзнателно или несъзнателно потискали индуския народ и в съюзничество с Великобритания забавяли часа на неговото освобождение. С още по-остри изрази се нахвърли Ганди против английското вмешателство във вътрешното политическо управление на Индия. Пример след пример даваше Ганди за пакостите, които британската власт в Индия е нанасяла и продължава да нанася на индуския народ. Той излагаше несъстоятелността на някои от английските тези относно Индия и не пропускаше случай да добави, че англичаните честичко раздухват известни страсти сред самите индуси, разчитайки на естествения антагонизъм между кастите и религиите. Със силно повишен глас Ганди обяви, че отдавна вече е загубил вяра във всички английски политици, с единственото изключение на достопочтения лорд Ървин – същия, който впоследствие доби и сега носи титлата лорд Халифакс. Само през управлението на лорд Халифакс като вицекрал на Индия Ганди бил повярвал, че британците ще разберат стремежите на индуския народ и ще пристъпят към даването на исканите от него политически свободи. Добрата воля на лорд Халифакс обаче – продължаваше Ганди – била спъвана от късогледството на империализма на британските управници.

Ганди говореше твърде разпалено към края на речта си и укорите срещу англичаните се низеха един след друг. От личността на Ганди лъха обаянието на дълбоко религиозен човек, който държи сяпко за истината, за правдата и за разбирателството между хората. И все пак признавам, че слушах речта на духовния водач на индуския народ с известно смущение – чувствах се неловко поради нападките, които Ганди така безмилостно отправяше към британската власт, и то пред едно хилядно студентско събрание в един английски университет. Но когато махатмата завърши речта си с един изблик на дълбоко огорчение от тези британски властници и с израз на безкрайно недоверие към добрата воля на британския народ по

отношение самоуправлението и свободата на Индия, залата бе изпълнена с шумни ръкопляскания и гласни изрази на одобрение...

Когато ръкоплясканията утихнаха, в залата се изправи един студент, представител на студентския комитет, от чието име бе отправена поканата до Ганди да изнесе сказката. Младият англичанин благодари с най-учтиви и любезни фрази на великия вожд на индуския народ за изнесената от него крайно интересна сказка. Със същия учтив тон ораторът изтъкна, че въпреки различията във възгледите, които сигурно една немалка част от присъстващите в залата студенти имат с вожд на индуския народ, въпреки обстоятелството, че не всички биха били готови да се съгласят с тежките упреци, които Ганди отправи към британските управници и британската власт в Индия, те, неговите слушатели студенти, са извлекли ценни поуки от сказката на Ганди върху индуската проблема и той дължи да изкаже на сказчика дълбоката благодарност на всички присъстващи студенти за високата чест, която им бе направена от Ганди с неговото приемане на поканата да изнесе въпросната сказка...

Последва нов гръм от ръкопляскания и гласни одобрения и нито сянка от укор, недоволство или неприязън от страна на английското студентство. Те чувстваха, че индуската конференция на кръглата маса е навлязла в задънена улица и може би искрено съчувстваха на Ганди и на индуския народ. Лично аз във всеки случай бях очарован от добрата воля и толерантността, които тези млади англичани проявиха през време на изнесената от Ганди сказка. Те бяха доволни, че са чули „мнението на другата страна“, и това бе достатъчно!

II.

Скоро след сказката на Ганди в университета имах рядката възможност – благодарение, разбира се, на услужливостта на Али – да присъствам на едно събрание, устроено по случай 63-тия рожден ден на Ганди от индуската колония в Лондон. На тържеството присъстваха както Ганди, така и десетина от индуските делегати на конференцията на кръглата маса. Струва ми се, че освен тримата грамадни полицаи, застанали до вратата на голямата зала, аз бях единственият „чужденец“ в залата, или поне единственият „бял“ измежду присъстващите, на брой най-малко хиляда души.

В дъното на залата, на една неголяма естрада, бяха заели места Ганди и другите индуски големци. Князете и раджите бяха облечени в разкошни пъстри одежди, някои от тях с грамадни и извънредно живописни чалми, трети бяха гологлави, а по ръцете на повечето от тях личеха по няколко скъпи пръстени със скъпоценни камъни. Само Ганди бе в своя неизменен бял чаршаф и сандалетки. Същото разнообразие се наблюдаваше и по отношение облеклото на събраните в залата индуси – с тази разлика, че над половината от мъжете индуси бяха в европейско облекло. Жените индуски, напротив, бяха облечени в своите национални индуски носии, някои от тях твърде живописни, но повечето с убити тонове, слаби шарки и багри. Студентките индуски не се разделяха от своите национални носии както в университета, така и извън от него, понеже чрез тях те най-лесно изтъкваха принадлежността си към дадена каста, религия или техните различни степени. Многолюдното събрание, устроено в чест на Ганди от неговите сънародници, следователно бе изпъстрено от най-различни носии, чалми, одежди и пр.

Още в самото начало на церемонията на Махатма Ганди бе поднесена от името на живущите в Лондон индуси една малка бяла торбичка, съдържаща, както съобщиха говорителят, към две хиляди „сикспенси“, т.е. дребни монети от по половин шилинг, по големина колкото българските сребърни двадесетолевки. Общата стойност на този дар по тогавашния курс на лирата стерлинга не надминаваше сумата от 35 000 лева. Видимо трогнат и схващайки веселата страна на дарението, махатмата благодари със следната духовита забележка:

– Въпреки че не съм шотландец, обещавам да се грижа за съхранението и доброто стопанисване на подарените ми „сикспенси“ не по-зле от най-пестеливия шотландец.

Декларацията на Ганди бе посрещната с изблик на смях и ръкопляскания от мнозинството на присъстващите индуси, които съзираха в думите на Ганди както неговата всеизвестна скромност, така и илюзията за прословутата пестеливост, или по-право скъперничество, на шотландците.

Дотук всичко вървеше мирно и гладко. Махатма Ганди, изправен зад малката катедра на самия край на естрадата, говореше за положението на индуския народ, за надеждите, които всички индуси са възлагали на конференцията на кръглата маса, за почти непреодолимите трудности, които се появили и спъвали дейността на конференцията. Противно на очакванията ми обаче речта на Ганди пред това чисто индуско, или домашно събрание, не съдържаеше онези горчиви упреци и обвинения спрямо британските власти в Индия и техните ръководители в метрополията, които изобилствуваха в речта му пред английските студенти. Напротив, със съдържани думи и с едно простовато, бликащо от сърцето му красноречие Ганди поясняваше и подчертаваше необходимостта от разбирателство с англичаните, изказвайки увереността си, че свободата на Индия ще бъде извоювана в края на краищата само по мирен път и без насилнически действия. Изправен зад катедрата, твърде нисък на ръст, със святащи очила над дългия месест нос – изпъкващ още по-силно поради общата слабост на набръчканото лице, Ганди говореше плавно, почти монотонно, с редки модуляции на гласа, непрестанно жестикулиращ с дясната си ръка, чийто показалец бе обикновено изправен нагоре, към свода на залата. Струваше ми се, че в този именно показалец се крие някаква огромна сила, чрез която Ганди въздейства върху слушателите си. Този тънък и дълъг показалец започваше заплашително да се клати, почти независимо от общото движение на ръката и на китката, при пасажи от по-особено значение, когато Ганди се поизправяше с дребния си ръст иззад катедрата. При други случаи, стоящ отстрана на катедрата, той се надвесваше заплашително към публиката, все още с вдигната ръка и насочен към свода бавно клатещ се показалец – и все пак без поза, привидно без никакви ораторски маниери. В такива моменти дребната фигура на Ганди представляваше едно бяло петно с една малка черна главичка на горния край, с една суха и нервна черна ръка по средата, подаваща се от лакътя нагоре под бялото наметало, и два слаби костеливи черни крака, едва подаващи се от долния край на наметалото, обути във възможно най-простите сандали. Сякаш някакъв старинен събрат на Цицерона говореше пред римския ареопаг...

Уви! Ганди не говореше пред римския ареопаг, а пред хиляда свои сънародници индуси от най-различни религии, касти и класи с техните вековни различия, вражди и предразсъдъци. И за да бъде разбран от всички свои слушатели, той трябваше

да говори не на някой от основните индуски езици или наречия, а на езика на онези, които управляваха неговата родина – на английски. Не бяха изминали и десетина минути от започването на речта на Ганди, когато из разни места на залата се зачуха силни и смели викове:

– Престани, британско псе! Предател! Вън, навън от сградата! Долу палачите на Индия!...

Междувременно издигнати бяха столове, които се стоварваха с все сила върху обвити с грамадни чалми глави, вдигнати бяха бастуни и чадъри, които се размахваха наляво и надясно, някакъв предмет полетя към естрадата по посока на неподвижно изправения и замлъкнал Ганди. Раджите, князете и другите делегати бяха станали на крак, замръзнали в почуда и смъртно обидени. А боят в залата продължаваше и вземаше все по-големи размери всред страшни викове и резове. Съобразителността на Али ме избави от някоя напълно възможна неприятност – възкачихме се върху една малка площадка между двата огромни прозореца на стената край нас и оттам наблюдавахме зрелището. Тук някой едър и плещест индус, може би докторант по философия, или по подобие на Али – асистент в някоя университетска клиника, издаваше нечовешки резове и нареждаше нещо на непонятен за мен език: чалмата му била съборена при боричкането и с това изложила пред хорските очи и следователно на осквернение дългите му, нестригани с години коси, които религията му повелява да не стриже и да скрива от чужди погледи... Там някой висок и тънък индус, вдигнал ръце и поглед към свода на залата, произнася някакви клетви, хули или може би молитва. Край него трети продължава неистово да крещи, да ръкомаха и да удря наляво и надясно. И всичко това сред общия писък и крясък на присъстващите индуски, на самите индуси и на достопочтените князе, раджи и други делегати, които бързо напуснаха сцената през една малка задна вратичка. Изчезнал бе и Ганди, духовният вожд на индуския народ, великият апостол на несъпротивлението. А тримата британски полицаи продължаваха да стоят мирно и чинно край централната врата на залата, безпристрастни, инертни и напълно невъзмутими...

Напуснахме това паметно събрание в пълно мълчание с опечаления доктор Макбул Али, асистента в университетската клиника, поданик на великия низам на Хайдерабад.

Наскоро след това така печално приключило тържество конференцията на кръглата маса завърши работата си, без да бъдат постигнати особени резултати. Някои от индуските делегати отдаваха неуспеха на конференцията на неотстъпчивостта на англичаните, докато някои англичани стоварваха вината върху несговорчивостта и разногласията между самите индуси. Както и да е, конференцията бе закрыта и делегатите се готвеха да отпътуват обратно за Индия. Вестниците съобщиха, че Н.В. крал Джордж V е удостоил Ганди с висока чест, приемайки го в Бъкингамския дворец и задържайки го на обяд. Някои скептици, разбира се, не и англичани, твърдяха, напротив, че честта била в обратна посока... Но това е друга работа! Ганди напусна Лондон, отнасяйки със себе си своята млечна коза и куп горчиви чувства за видяното и преживяното. Вестниците продължаваха да се занимават с неговата личност почти през цялото време на пътуването му обратно към Индия. Не след дълго обаче даже и вестниците престанаха да се занимават с Ганди – по простата причина, че кратко време след завръщането му в Индия представителите на Н.В. краля император бяха счели за уместно да го задържат, арестуват и изпратят в затвора...

III.

През следващите дни вечерях на няколко пъти с Макбул Али, но и двамата сякаш бяхме решили да не повдигаме въпроса около скандалните прояви на устроеното в чест на Ганди тържество. Темата бе очевидно неприятна за моя приятел индус и аз не дръзвах да възкресявам подобни мисли в него. Веднъж обаче Али неочаквано поведе следния разговор:

– Ние, индусите, които с години вече живеем в Лондон, сме се отчуждили значително от Индия, от нейните нрави, обичаи и предразсъдъци. В мечтите си за свободна и независима Индия ние, изглежда, сме склонни да забравяме известни обстоятелства, които тежат с огромна сила върху народите ни: техния вроден консерватизъм и произлизащия от него антагонизъм между отделните касти, класи и религии. Този консерватизъм е най-върлият враг на културното и материално издигане на народите ни. Вие знаете, че аз съм мюсюлманин. Но вие вероятно не знаете, че ежедневно от Лондон се изпращат за известни мюсюлмански секти в Индия стотици бутилки с вода, взета от банята на Ага Хан* – вода, която се счита в Индия за лечебна и свещена. Ето какъв дълъг път ни предстои до момента, когато ще можем с право и сами да извоюваме и запазим свободата на Индия...

Думите на Али ме смутиха. Ага Хан, който отдавна вече живееше в Англия и който, изглежда, се чувствуваше отлично в тази страна, далеч от милионните си поданици в Индия! Ага Хан, който притежаваше най-добрия отбор на расови коне за надбягвания и който живееше с мисълта да спечели Дербито**! Ага Хан, за когото болестта на някой от неговите расови коне представляваше много по-голямо нещастие, отколкото някое природно бедствие във владенията му в Индия.

– Този дълъг път все пак ще бъде изминат някой ден – продължи Али – и тогава свободата на Индия ще падне сама в ръцете ни, тъй както узрелият плод пада от дървото. Индуският народ се въздига, бавно и постепенно, към духовно, културно и материално благоденствие. Стотиците индуски студенти в английските университети ще се завърнат някой ден в родината си и ще приобщят усилията си към хилядната армия от ревностни, патриотични и еманципирани индуси, борещи се за разсейването на вековните предразсъдъци, които са главната пречка по пътя на индуската свобода. А, вярвайте ми, в Индия вече работят хиляди мъже, получили образованието си в родината на тези, които ни управляват, и стотици жени с дарбите, познанията, културата и ентусиазма на общата ни приятелка мис Алонзо. Тези млади хора ще извършат чудеса...

В миг пред очите ми се вести образът на мис Алонзо. Въображението ми се пренесе в Индия, в Хайдерабад, где то моят събеседник щеше обезателно да бъде началник на някоя модерна болница, а съпругата му – мис Алонзо – една от водачките на индуските жени. И неволно заявих на Али:

– Ще бъда наистина радостен в деня, когато вие двамата с мис Алонзо встъпите в брак!

* Ага Хан (перс.) – наследствена титла на духовния глава на шиитската общност на исмаилитите; по това време султан Мухамад шах Ага Хан III (1877–1957). – Б.изд.

** Дербито, получило международна известност като Епсъмското дерби, са ежегодните конни надбягвания с тригодишни коне, провеждани в Епсъм, графство Съри, Великобритания. – Б.изд.

– Аз! Да се ожения за мис Алонзо! – подскочи Али. – Но тя не е мюсюлманка! При това аз имам годеница в Западните Индии. И тя е мюсюлманка и лекарка. Познаваме се още от Хайдерабад. Бях забравил да ви разправа това...

Споменът за годеницата му прогони нерадостните мисли, които бяха обхванали Али. Той извади из портфейла си една малка снимка на тази далечна годеница и ми я подаде:

– Ето, това е годеницата ми. Тя ми изпрати тази малка снимка в последното си писмо. Надявам се, че ще ви хареса.

Снимката представляваше една грамадна и недвусмислено грозна жена на тридесетина години, със също така грамаден бюст, неприлично дебели крака и смешно дълги ръце. Какъв контраст с милата и нежна мис Алонзо! Но любовта е сляпа, особено между индуси мюсюлмани...

Признавам, че от този момент личността на мис Алонзо ми стана още по-симпатична – защото долових скритата ѝ любов към Али. Научих, че тя била от години близка приятелка както на Али, така и на неговата годеница. Често впоследствие наблюдавах отношенията на Али към мис Алонзо и все повече се уверявах, че Али никога за момент не е проникнал в тайните чувства към него. Естествено, на мис Алонзо се падаше не само заслугата, но и мъката по тази тайна.

Дружбата ми с Али и мис Алонзо бе разширила значително кръга на моите познанства в Лондон – особено wśród студентите индуси. Един от тях, мюсюлманинът Али Хан, бе мой колега – състудент от Лондонското висше училище за икономически и политически науки. Още в първите дни на нашето познанство той ми беше доверил следното:

– Не намирате ли, че тези англичани студенти са прекалено високомерни спрямо чужденците? През първата си година като студент направих няколко безуспешни опити да се сбliжа с тях. Оттогава нарочно отбягвам да влизам в разговор с англичани и винаги предпочитам чужденците. Вие безспорно сте в много по-щастливо положение, защото принадлежите към бялата раса... Но това не е голяма заслуга тук, в Англия. Французинът Андре Зигфрид правилно отбелязва в последната си книга върху „Британската криза през двадесетия век“, че за англичаните „страната на негрите започва от Кале“. С други думи, въпреки принадлежността ви към бялата раса и вие сте негър за тях.

Горчива мъка се бе насъбрала в гърдите на този индус, само с две-три години по-възрастен от мен. Посетих го по негова покана в жилището, което бе наел за себе си и за своята приятелка в покрайнините на града: матроните в студентския квартал Блумсбъри не могли да понасят честите посещения на тази млада белокожа и русокоса девойка, рожба на смесен брак между емигрирал в Англия поляк и англичанка. Останах възхитен от хубостта на младата девойка, от чистотата на бялата ѝ кожа, която изпъкваше още по-силно поради присъствието на нейния чернолик приятел. Докато тя приготвяваше обичайното кафе в малката кухня на двустайния апартамент, Али Хан продължаваше да се изповядва:

– Обичам тази девойка, с която се запознах още преди три години. Мисля, че и тя ме обича, защото ето вече две години, откак живеем заедно в този апартамент. Тя напусна работата си заради мене; напусна и родителите си, които и без това не се грижеха, нито пък бяха в състояние да се грижат достатъчно за нея. Това е първата

бяла жена, която обичам и която въобще е позволила да съществува известна близост между нея и мен – въпреки чернотата на кожата ми. Признавам, че и днес още не мога да се наравдам на това щастие, на бялата ѝ кожа, на русите ѝ къдри. Родителите ми никога не ще се съгласят на подобен брак – не защото Кейт е била обикновена продавачка в магазин, а защото не е индуска. Още преди година те съкратиха наполовина паричната ми издръжка с надеждата, че това ще принуди мен, или по-скоро Кейт, да се разделим. Уви! Не мога да се разделя от нея, не мога да я взема със себе си в Индия и не мога да остана вечно тук, в Англия...

Нещастните индуски студенти в Англия! Те, синове на знатни и заможни родители в Индия, потомци на една древна и велика култура, трябваше да чувствуват на всяка крачка в Лондон унизителното положение, в което чернотата на кожата им ги поставяше пред британците. Особено чувствителни към всички въпроси, свързани с черния цвят на кожата си, те често отстъпваха и там, където не трябваше да отстъпват, и често съзираха презрение или снизхождение там, където им се предлагаше внимание, симпатия или даже дружба. За мнозина от тези студенти индуси любовта, която бяха готови да отдадат на някоя белолика англичанка и която обикновено биваше отхвърляна, се превръщаше в истинска омраза към всички белокожи, но най-вече към белокожите, населяващи мъгливите Британски острови.

V. ХОРА В ПАРКОВЕТЕ

I.

Когато през сивите есенни дни слънцето случайно покаже бледото си лице през мрежа от мъгливи пари, лондончанинът е преизпълнен с благодарност към милостта на Всевишния. В такива дни човек не може да устои на изкушението да се поразходи и разтъпче из огромните бели дробове на метрополията – лондонските паркове, – в които въздухът е все пак свеж, чист и приятен. Запътих се в един подобен следобед към Регентския парк с намерението да разгледам при възможност и прочутата зоологическа градина, заемаща една част от парка. Въпреки работното време улиците са изпълнени с хора – с вечно бързащите сериозни англичани със своите вечни черни бомбета на глава и дъждобрани в ръце. Взирам се по витрините на магазините – цяла улица с магазини за продажба на автомобили от всички модели и фабрики „на втора ръка“, при изумително ниски цени. За петнадесет хиляди български лева човек би могъл да се сдобие с едно отлично превозно средство, което, макар и употребявано, е било прегледано в заводите на компанията-производителка и обявено за годно и в пълна изправност. Защото модната практика налага на всеки притежател на автомобил да бъде абонат на някоя фабрика, т.е. да получава по един „нов модел“ всяка година в замяна на старата негова кола и срещу една допълнителна сума. А старите коли се преглеждат, поправят и излагат за продан в нарочните магазини на компанията по улицата, водеща към Регентския парк.

В края на улицата и току пред самия вход на парка двамина души се спряха, поогледаха се и запънаха една малка, двуметрова двойна стълба върху самия плочник. Един от тях се възкачи по стълбата и започна да ораторствува въпреки пълната липса на слушатели. Поспях се и аз, любопитен както винаги при подоб-

ни прояви на лондончани. Ораторът държеше някаква политическа реч в подкрепа на овдовялата след дезертьорството на Макдоналд лейбър парти и във връзка с предстоящите политически избори за депутати в Камарата на общините. Постепенно край нас се образува малка група от тридесетина слушатели, но ораторът продължаваше да говори с толкова висок глас, сякаш бе изправен пред многохилядно събрание. Често апострофиран от слушателите си, ораторът продължаваше с ожесточение и приключи речта си в десетина минути с един апел към всички работници и съзнателни граждани да подкрепят лейбър парти при изборите. Чуха се няколко одобрителни възгласа измежду присъстващите, след което ораторът и неговият помощник сгънаха малката стълба, която очевидно служеше за „катедра“, и продължиха пътя си надолу по улицата, търсейки друг подходящ ъгъл за издигане на трибуната.

Между случайните слушатели на този политически агитатор се завърза разговор край малкото подвижно кафене в близост до входа на парка: кафене, представляващо малка дървена кабинка върху колелца, с доста голям отвор откъм едната страна, през която собственикът подаваше по чашка млечно кафе, тъмнокафяв чай с мляко и сандвич с шунка на клиентите си. Поръчах си кафе и поведох разговор с един от останалите правостоящи клиенти, който се оказа безработен миньор. Изказах предположението, че той ще гласува за лейбър парти през предстоящите избори.

– О не, господине – започна безработният миньор, – ще гласувам за националния коалиционен кабинет, защото времената са усилни, защото предишното лейбъристко правителство ни въвлече в позора да видим лирата стерлинга обезценена и защото при сегашното разбъркано международно положение въпросите на външната политика ще трябва често да бъдат разглеждани в международни срещи и конференции, на които ние трябва да изпратим достойни представители и истински джентълмени. А, както знаете, необходими са поне три поколения за създаването на един истински джентълмен... Лейбър парти, за която съм гласувал в миналото, няма в редовете си такива истински джентълмени, защото партията е нова, била е създадена едва преди тридесетина години и е изградена почти изключително от работници като мен и тези тук присъстващи мои колеги. Какво разбираме ние от външна политика и нима прислужникът на някой истински джентълмен би благоволил да беседва с такива като нас!...

Допих си безвкусното кафе и навлязох в парка замислен и донякъде опечален. Какво печално смесване на понятията за политика и джентълменство у един безработен миньор в навечерието на политическите избори! През железната ограда на парка долитаха звукове от някакъв мъжки хор – хора на безработните миньори, с които бях беседвал преди малко край подвижното кафене. Те пееха из улиците на Лондон по подобие на прочутите хорове на уелските миньори, изправени гологлави всред платното на улицата, с вдигнати глави и очи обърнати към затворените прозорци на къщите, в очакване на някоя дребна монета, която нечия милостива ръка щеше да им подхвърли от високия прозорец или която някой случаен минавач би пуснал в протегнатата шапка на водача на хора. С тези нищожни подаяния те запълваха липсите, които се откриваха в бюджетите им от не особено големите парични помощи, които държавата отпускаше на безработните работници бекари.

Алеите на парка бяха осяени с изпадали от дърветата жълто-кафяви листа. Тук-там из симетричните цветни лехи се виждаше клюмналата главица на някое за-

късняло цвете, попарено вече от есенната слана. Навлязох навътре в парка, из просторните негови ливади и между израсналите в гигантски ръст букаци и дъбове. Паркът бе сравнително безлюден и толкова по-тъжен всред хилядите признаци на отиващата си есен. Ненадейно някаква топка долетя от неизвестна посока към мен, подскочи един-два пъти и се спря в краката ми. Няколко мига по-късно изтръпнах от ужас пред вида на три огромни кучета, които препускаха към мен. Хрътката изпревари двамината си другари от вълча порода и се хвърли в краката ми, събаряйки ме на земята. Миг след това над мен врхлетяха огромните вълчи песове, които се сборичкаха с хрътката в напразни усилия да ѝ отнемат топката, стисната здраво между дългите ѝ челюсти. Когато най-после се изправих на крака, видях на петдесетина разкрача до дънера на огромен дъб едно младо момиче с отпуснати и развяващи се коси, което се превиваше от смях пред странната гледка, която кучетата и аз представлявахме преди миг. Хрътката се изскубна и запраши като стрела към девойката, която, поруменяла и вече сдържаша смеха си, бе тръгнала срещу мен.

– Искрено съжалявам за неприятността, която моите кучета ви създадоха – каза тя, – но съвсем не подозирах, че някой се разхожда зад тези букаци, когато захвърлих топката. Позволете да ви представя моите немирни приятели Боб, Майк и Бети.

Кучетата се усмириха и наредиха един до друг, с очи вперени в мургавото лице на младата си господарка.

– Боб – заповяда девойката на един от вълчите песове, – искай извинение от господина!

Кучето ме премери с влажния си поглед и тромаво се изправи на задните си крака с протегнатата към мен предна лапа. Поех подадената ми лапа и боязливо погалих песа по главата. Един час по-късно, когато напускахме парка с младата девойка, чувствавах особена признателност към немирните ѝ кучета, които така невинно бяха посредничали при едно познанство, което се превърна с течение на времето в несмущавано от годините приятелство.

– Всъщност – забеляза Айви Фрейзър – тези песове и техните други събратя вкъщи са едновременно извор на единствената ми радост и на главното ми огорчение в сегашния ми живот. Имах силното желание да се запиша в университета през тази есен, но баща ми реши да остана вкъщи, за да наглеждам и тренирам цялата кучешка шайка, която двамата отглеждаме от години. Родителите ми нямат друга рожба, баща ми е доста зает, а чужд човек не би могъл да се наеме с тази трудна задача. Знаете ли, че хрътката Бети спечели сребърната купа на пролетния конкурс?

Айви водеше кучетата – сега запънати в намордници и с железни верижки, – тъй както някакъв древен римлянин би водил тройката на колесницата си, с една ръка и с вдигната нагоре глава; а гъвкавото ѝ тяло на млада амазонка се огъваше и превиваше под напора на неукротимата енергия на нейните „приятели“. Чувствавах, че скоро и аз самият щях да бъда зачислен в кръга на нейните приятели...

II.

Следващият неделен ден бе един от редките есенни дни в Лондон, когато слънцето успява да пробие мътната си обвивка и се показва съвсем чисто и засмяно. Айви бе оставила другите си „приятели“ вкъщи и ме поведе към Хайд парк

с вярата, че ще прекараме един приятен послеобяд. Изминахме пешком и за по-малко от час пътя между Кингс крос и Марбъл арч*, минавайки през едни от най-шумните и модни улици на Лондон. Магазините по Оксфорд стрийт бяха, наистина, затворени, но в замяна техните грамадни витрини ни предлагаха не по-малко приятни занимания. Отдалеч се виждаха вече двадесетметровите колони на прочутата търговска къща „Селфриджис“, чиито помещения заемаха цели два блока в сърцето на Лондон и в които човек би могъл да си достави всичко необходимо. В течение на двадесет и пет години тази знаменита търговска къща поддържаше ежедневно в страниците на меродавния в. „Таймс“ една малка колонка – винаги в горния ляв ъгъл на уводната страница на вестника, – в която някое неизвестно, но майсторско перо излагаше с вкус и стилово съвършенство ръководните търговски принципи на управителите на тази къща. Продавачките в „Селфриджис“, които възлизаха на няколко хиляди, бяха винаги внимателни и спретнати, облечени в приятни униформени рокли от цветна коприна. Преди постъпването си на работа в това предприятие те трябваше да се явят на нарочен приеман изпит, да прекарат шестмесечен практически и теоретичен стаж и да се явят с успех на редовен изпит за продавачки. След това те живееха в собствения девически пансион на „Селфриджис“ край Британския музей и се радваха на такива удобства, които липсват даже в много английски студентски интернати – на обширни помещения за игри, чайове и музика, на игрище за тенис и закрита плавалня, на зали за сериозни занимания и т.н. Всичко това почитаемите клиенти на „Селфриджис“ научаваха чрез анонимния автор от горния ляв ъгъл на уводната страница на „Таймс“ и, предполагам, възнаграждаваха стократно посредством покупките си непрестанните грижи на Гордън Селфридж за неговите продавачки.

Североизточната врата на обширния Хайд парк се намира точно зад прочутата мраморна арка, или Марбъл арч. На стотина крачки вътре в парка бяха насъбрани множество хора, които ту притихваха, ту избухваха в неудържим смях. Айви ме поведе към тълпата със забележката:

– Винаги ще се намерят оратори, които да натрапват с прегракнали гласове приумиците си на хората, и винаги ще се намират любопитни, които са готови да ги слушат с часове!

Всред една групичка от стотина души съзрях пълен и червендалест оратор, възкачен върху някаква стълбовидна трибуна, силно жестикулиращ и наистина крещящ с прегракнал глас. Приблжихме се и послушахме в продължение на няколко минути речта на този апоплектичен оратор – реч, изпъстрена с ирония, сарказъм и духовитост и отправена към т.нар. Армия на спасението и към нейните „войници девойки“, които с Библия в ръка посещаваха лондонските кръчми и увещаваха непоправимите пияници да се откажат от порока си и да се възвърнат в лоното на религията.

– И представете си, уважаеми дами и господа – продължаваше ораторът, – тази седемнадесетгодишна девойка се вмъкна снощи в нашата почтена махленска кръчма „Червеният лъв“, изправи се с Библия в ръка пред моята скромна личност и започна да говори за мъките на ада, за жена ми и за бедните ми дечица, които съм бил оставил вкъщи сами и вероятно нехранени в този късен час. Тя, горката, не знаеше, че съм ерген, откак втората ми жена потърси спасение като редник в „армията на спасение-

* Марбъл арч – площад в Лондон. – Б.изд.

то“, и когато я поканих да захвърли Библията и да дойде при мен вкъщи като законна съпруга, с пълна възможност да прилага на практика милостивите си чувства, тя отговори с едно тържествено: „Покайте се, вие грешници, защото денят на Страшния съд приближава“, и отмина нататък...

Горкият оратор, колко ли болезнено е почувствувал бягството на втората си жена, за да говори еженеделно, в течение на седмици и месеци, против тази великолепна организация, Армията на спасението! В своята неприязън към тази организация на общественото милосърдие той отиваше дотам, че даже отричаше урежданите и поддържаните от нея домове за безприютни, които били нечисти и в които бълхите не позволявали на бедните безприютни да си поспят спокойно. А из тълпата на неговите слушатели се обаждаше женски глас:

– Навярно тези страшни бълхи са причинили червените точки по моравия ви нос! Милата девойка от Армията на спасението е трябвало да ви цапне по носа с Библията, вместо да ви говори за Страшния съд.

Протестите на оратора бяха заглушени от одобрителните викове на тълпата. Отминахме нататък, минавайки край десетина други и съвсем подобни трибуни, от които десетина прегракнали гърла говореха за Бога, против Бога, за империята, против империята, за правителството, против правителството, за Макдоналд и против Макдоналд, за индусите и против индусите и т.н. Един от тези оратори, заобиколен от по-голям брой слушатели и размахващ куп книжа, се провикваше посред гробното мълчание на тълпата:

– И така, господа, аз мога да докажа посредством тези документи и свидетелството на всички достопочтени личности, с които имах честта да занимавам благосклонните си слушатели, че съм незаконен син на Конътския херцог, брат на Н.В. краля император, и че законните наследствени права ми бяха отнети от алчността на онези, за чието благоденствие моята нещастна и лековерна майка живя в мълчание и почина в мизерия...

– Не му обръщайте внимание – добави Айви, – тук всеки може да говори каквото си иска, стига да намери слушатели. Този господин отдавна вече разправя историята на незаконното си рождение и ще продължава да я разправя, докато не провали окончателно гърлото си.

Чудни хора и чудни паркове! Само на пет-шест крачки от оратора с „кралска кръв във вените“ бе застанал неизменният „боби“, или полицай – винаги висок, снажен и невъзмутим, който сякаш не даваше ухо на приказките на злощастния незаконороден, но който бдеше за реда и сигурността в парка. Ако по някаква случайност иронията на даден оратор и духовитите апострофи на слушателите му завършват в остри спорове и пререкания, които заплашват „реда и законността в страната“, то „бобито“ ще се намеси и с авторитета на властта и на почти двуметровия си ръст ще въздвори наново спокойствието.

Няколко месеца по-късно прочетох случайно в един от „булевардните“ вестници, че същият говорител от Хайд парк, изтъкващ себе си като незаконен син на брата на краля, бил поканен да се яви в един от съседните полицейски участъци, гдето бил замолен да спре разпространяването на тази невероятна история, защото в противен случай полицията щяла да бъде принудена да вземе известни мерки срещу неговата личност. И нищо повече...

– Да отидем към езерото – ме покани Айви, – имам голямото желание да се кача на една от спортните лодки; ще вземем две отделни лодки и ще се надбягваме.

Споменът за последната ми маларична атака, която дойде след един подобен ден, прекаран в Хайд парк и в гребане, не ми позволи да изпълня желанието на девойката, но настоях тя да не пропусне благоприятното време за половинчасово гребане из водите на Серпантината. Когато лодката на Айви се отдалечи от брега под силните удари на дългите лопати, които тя ръководеше с явно майсторство, аз тръгнах из страничните алеи, петимен за някоя пейка, на която да дочакам връщането на младото момиче. Но намерих свободна пейка пак край брега на езерото – край един кът от него, върху който плуваха с царствено величие няколко лебеда, несмущавани от ятото бели чайки, които прелитаха над тях и замираха за миг във въздуха, преди да се спуснат с грациозни движения към заспалата вода. Лодката на Айви бе изчезнала зад една от серпантините на езерото. Край мен преминаваха от време на време млади хора, обикновено влюбени двойки. Далеч някъде към запад, зад гористите хълмове на парка, слънцето изпращаше последните си открити поздравии на метрополията.

III.

Край брега на езерото се движеше човек, който не откъсваше погледа си от птиците във водата. Когато се приближи към мястото, което лебедите и чайките бяха избрали за свое временно игрище, човекът извади късчета хляб от джоба си и започна да ги хвърля във водата на птиците. Чайките, твърде изкусни в подобни упражнения, се извиваха ловко и бързо политваха към хвърлените във водата късчета, докато лебедите описваха широки кръгове край тях. Отнякъде долетяха и гълъби, които полазиха по рамената на непознатия и доверчиво поемаха от ръцете му сухите хлебни трохи и зальци. Най-после късчетата хляб бяха привършени, човекът махна към птиците; избърбори нещо на неразбираем за тях и за мен език и се запъти с бавни крачки към мен. Кимайки леко с глава, той приседна на пейката и се загледа замислен във водата. Няколко малки врабчета заподскачаха наоколо. Скоро този приятел на птиците намери нови трохички из джобовете на дрехите си и започна да ги подхвърля към врабците. Дълго наблюдавах играта на тези малки и несретни жители на големите градове: те се спускаха стремително към всяка нова подхвърлена троха, но когато някой врабец смогваше да клъвне скъпоценното късче, останалите се отдръпваха смирено и оставяха щастливца да се радва безпрепятствено на богатството си. Чудна игра и чудно държане, които ме накараха да се замисля.

От личен опит знаех, че англичаните не обичат да влизат в разговор с непознати, макар и техни сънародници, а още по-малко с чужденци. И все пак не се стърпях и отправих следните думи към непознатия:

– Не е ли странно, господине, че тези малки врабци, които са вече обречени на нерадостен живот от отиващата си есен, се държат толкова прилично и достойно в борбата си за трохичките от хляб; докато човеците често пъти са готови да се намразят, да се скарат и даже да се бият помежду си за къшей от същия този хляб!

Надявах се, че философското ми размишление ще се понрави на непознатия англичанин, но веднага се убедих в обратното:

– Но, господине, нима наистина притежавате достатъчни основания да се изказвате толкова песимистично по отношение на човека, на най-съзнателното от всички същества, на най-висшето създание на Твореца? Ако птиците небесни проявяват подобна толерантност и чувство за ред – което, изглежда, ви прави впечатление, то не е ли естествено, че съзнателният човек с неговото чувство за ред и законност превъзхожда многократно всички останали живи твари?

В този момент за щастие пристигна Айви, поруменияла от физическото удоволствие на гребането, и прекъсна така странно подетия разговор. Запътихме се с бързи крачки към южните врати на парка и аз не можах да устоя на изкушението да разправа на девойката съдържанието на краткия си разговор с непознатия.

– Разбира се – отговори Айви, – вашият събеседник е бил съвсем прав. Нима наистина намирате, че и други същества притежават толкова силно развито чувство за онова, което ние наричаме „честно спазване на правилата на играта“? Животът ни би бил невъзможен, ако не бе налице именно това отношение към „правилата на житейската игра“.

Предпочетох да се съглася, вместо да споря върху подобни философски въпроси... Слънцето бе вече залязло и след малко щеше да настъпи внезапният лондонски здрач, предвестник на нощта. Вървахме пряко из поляните, по тревата, и отминавахме удобно разположени в тревата двойки – млади мъже и жени, младежи и девойки. Бях вече привикнал на пуританските нрави на англичаните и останах твърде изненадан от видяното – тези млади хора не се стесняваха да се прегръщат и милват даже когато минавахме на един-два разкрача от тях. Никога преди не бях виждал подобни сцени в Лондон – из улиците, в подземната железница или в локалите. В Париж, напротив, въпреки сравнително краткия ми престой в този град бях имал стотици случаи да наблюдавам безцеремонната размяна на целувки между млади и даже не дотам млади хора в трамваите, автобусите и метрото, в кината, по улиците или даже в ресторантите. Неприятни и блудкави гледки, които отблъскват поради абсолютно пълната липса на стеснение от страна на участниците. Споделих впечатленията си с Айви и наново получих изненадващ отговор:

– Подобни гледки не ще видите никъде другаде из Лондон освен в Хайд парк. Защо – сама не бих могла да ви обясня. Но прието е, че целувки и милувки са допустими и позволени в Хайд парк. Това е една друга „традиция“, която бихте могли да откриете даже в някои популярни народни песни. Но това, което е позволено в Хайд парк, не е позволено в другите големи паркове на Лондон. Добре че научихте тази малка истина твърде късно, когато вече излизаме навън от парка...

Наистина, бе вече твърде късно, защото в момента прекосяхме площада пред югоизточния ъгъл на Хайд парк и след като минахме край паметната статуя на победите, се запътихме към малкия, но кокетен парк на Сейнт Джеймс.

– Собствено – продължи девойката, – младите хора могат безнаказано да получат по някоя целувка на Коледа, под традиционното хърле (зелен повет). И това е един от народните ни обичаи.

На свой ред добавих нещо, в смисъл че си взимам добра бележка относно хърлето, но че, що се отнася до мен, Коледата изглежда твърде далечна. Запитах дали не съществуват и други традиции от този род – традиции, които биха могли да интересуват и да покровителствуват младите хора, за които седмиците, а понякога и дните, изглеждат прекалено дълги.

– Разбира се – отговори Айви, – има и други традиции, които биха могли да ви интересуват като изследовател на английските нрави и обичаи. Така например през пролетта, в деня на св. Валентин, всеки младеж изпраща по една „валентинска“ картичка на девойката, която е пленила сърцето му; ако девойката отвърне по същия начин, младежът се чувства щастлив и сигурен.

– Но, Айви – възразих аз, – денят на св. Валентин е още по-далечен, отколкото Коледата.

Здрачът бе вече паднал над Лондон и придаваше някаква тайнственост на китния Сейнтджеймски парк.

– Колкото за твърде нетърпеливите млади хора – продължаваше Айви, – нашите традиции са установили и за тях нещо подходящо и спасително. Те чисто и просто се качват на първия влак за север, към Шотландия, и се отправят при ковача от Бетнал грийн, който има правото, наследено от деди и прадеди, да венчава млади хора във всяко време на денонощието и без необходимите за това документи. Браковете, сключени от този ковач, се считат за напълно законни и много нетърпеливи или романтични двойки предпочитат да бъдат венчани в ковачницата на Бетнал грийн, отколкото в някоя старинна лондонска църква.

Минавахме край също така старинния дворец на „Сейнт Джеймс“, но мракът, който настъпваше след краткия есенен ден, не ми позволи да разгледам забележителностите на този дворец. Айви, която бе започнала да ми обяснява нещо във връзка с историята на двореца, изведнъж предложи:

– Трябва да посветим някой друг следобед на гледките и забележителностите около двореца Сейнт Джеймс, трябва да присъствуваме на традиционната смяна на кралските гвардейци в техните чудни униформи, да разгледаме насрещната статуя на Чарлс II, издигната на същото място, гдето е била отрязана главата му, да минем надолу, към Даунинг стрийт, където са жилищата на министър-председателя и на канцлера на съкровището, да разгледаме Сенотафа, или паметника на незнайния воин, както и всички други забележителности, които тази малка част на Лондон ни предлага.

– Прекрасно – добавих аз, – но бих предпочел да отидем първо в Бетнал грийн, при чудния ковач.

Девойката не отговори...

VI. ПРАЗНИЧНИ НРАВИ

I.

Дните и седмиците отминаваха във вечността с механическа точност и последователност. Така самотният пътник отминава телеграфните стълбове край скучния и дълъг път. Но всеки крайпътен камък, отбелязващ новоизминатата миля, се посреща с радост от пътника. За чужденеца в Лондон обаче крайпътните камъни на седмиците – неделните дни, не вдъхват радост и не всяват надежда за нещо добро. Напротив, през такива неделни дни чужденецът живее с надеждата, че в края на краищата денят ще се свърши, ще отmine и ще въведе шест нови, приятни и полезни

делнични дни. Защото неделният ден в Лондон е ден загубен, ден мъртъв – мъртъв преди още да е отминал, мъртъв по силата на някакъв неписан постулат на британските нрави и традиции.

И наистина, прословутият английски *spleen*, или особен *taedium vitae*^{*}, вероятно произлиза от пустотата, инертността и безличието на неделните дни в тези мъгливи английски острови. Когато дневната светлина на слънцето проникне през оловната покривка над Лондон, тя не открива никакъв живот из улиците на метрополния град. Тя се вслушва напразно да долови някакъв шум или друг признак на живот, но трябва да се задоволи само с меланхоличния звън на черковните камбани или на тържествените и бавни удари на часовника от кулата на „Големя Бен“. Пустотата се разсейва от време на време чрез плавното преминаване на някой празен автобус, чийто шофьор все пак се спира по стар навик на безлюдните спирки, спокойно изчаква слизането на невидимите и несъществуващи пътници и пак продължава надолу по мъртвите улици.

Мъртъв град! Още в послеобеда в съботата хиляди лондончани са поели пътищата, които водят към морето или към вътрешността. Те отиват далече от Лондон, на почивка сред природата и в приятния тесен кръг на близки и познати. Това е английският „уикенд“, или редовна седмична почивка, която нищо не е в състояние да наруши или да възпрепятствува. Отиват всички, млади и стари, бедни и богати, защото условията са налице: само за няколко шилинга железницата или нарочните дълги, сини и удобни автобуси на многобройните компании ще ви отведат към някое градче на скалистия морски бряг или към някое селце в китните, хълмообразни околности на метрополията. Тези лондончани ще се върнат в късните часове на неделния ден или в ранното утро на понеделника – доволни, освежени, с прочистени дробове и леки сърца.

А онези, които нямат времето или, евентуално, средства за седмичното „бягство“ от Лондон още в послеобеда на съботата, даже и те не остават в мъртвия град през неделята. Още в най-ранно утро, преди дневната слънчева светлина да е пропъдила светлината на електрическите лампи по стълбовете из улиците, младите хора напускат Лондон с подземната железница, чрез автобусите или върху безбройните велосипеди. Групи от младежи и девойки, възкачени върху единични или двойни велосипеди и наредени в дълги редици, препускат из мъртвите улици към изходните пунктове на града. Лицата им са зачервени от утринния хлад, дългите шалове се развяват зад главите им, а прасците на краката се изопват в бързото ритмично движение на педалите. След час те ще бъдат извън Лондон и ще поемат правия асфалтиран път към някое недалечно селце.

Но огромният осеммилионен град не обезлюдява напълно. В него все пак остават стотици хиляди несретници, в него остават чужденците, в него остават старите, болните и недъгавите. Единственото развлечение, което е възможно и позволено за тези нещастни лондончани, е да посетят религиозната служба в някоя черква в късните утринни часове или да се запътят към парковете в ранните следобедни часове. Всичко останало е невъзможно, запретиено, изключено. Кинотеатрите не работят в неделните дни, театрите са също затворени, даже кръчмите се отварят само за час-два в късните следобедни часове – сякаш за възмездие и награда на онези, които са издържали непоносимата неделна скука до този час! Така бе в Лондон през

* *Taedium vitae* (лат.) – досада от живота. – Б.изд.

1931 година, но година след това някой мъдър държавник бе разрешил кинопредставленията през неделните дни. Разрешението, изглежда, ползуваше изпървом предимно чужденците; за мнозинството от англичаните бе все още непонятно, че не може да бъде противно Богу да се повесели човек в деня на Светата Неделя.

Обикновено използвах неделните дни в четене, а свободните ми часове – в обиколки из лондонските квартали, вечно любопитен и любознателен. Кварталът Сити, или банкерският град, е напълно, абсолютно безлюден в такива дни. Преминавам редица блокове, пресичам много улици и никъде не срещам човек. Само край катедралата на „Св. Павел“ се срещат случайни минувачи, най-често благочестиви християни, провинциалисти или чужденци. Тръгвам надолу и след време преминавам по Флийт стрийт, с нейните старинни сгради и множество кръчмички, някои от които датират от времето на Шекспир. В една от тези кръчмички ще ви покажат и днес масата на прочутия д-р Джонсън и на неговия приятел Босуел. Всичко напомня минали столетия, минали величия и минали, неповторими епохи. Култът към миналото и към традициите запазил всички ценни исторически паметници, включително и кръчмите...

Неусетно преминавам от Флийт стрийт в Странд и скоро се изправям пред статуята на Нелсън в обширния Трафалгар скуеър. Великият адмирал, изправен върху високата колона – сякаш връз крайния връх на корабна мачта – е вперил поглед към юг, към морето и океана, съвсем нехаен, че зад него, в прочутата Национална портретна галерия, се намира чудният портрет на Ема, лейди Хамилтън. Спирам се и надълго пред хубавицата, пред прекрасните очи и сочните устни, които навремето са приковали в продължение на дълги месеци едноръкия Нелсън и цялата британска флота във водите на Неапол... Срещу нея, на другата стена, са окачени портретите на Шели, Кийтс, Байрон и на плеяда други знаменитости. Малкият и чудно хубав портрет на Рупърт Брук – на този млад поет, паднал геройски в полето на честта край гръцките острови през 1916 година – е събрал няколко девойки, които, седнали на столчета, безмълвно съзерцават портрета на красивия младеж и бленуват.

Напускам портретната галерия и под влиянието на спомените, които се пораждат от ликовете на толкова минали величия с увяхнала слава и фигури на миналото с безсмъртни имена, се запътвам към Уестминстърското абатство. Величието на този храм отвън отстъпва място на истинско благоговение във вътрешността, под високите сводове и край многобройните статуи на велики британци, които красят стените, колоните и нишите на абатството. И гледам – една, две, три статуи на хора от рода Солсбъри, род, който е дал неколцина министър-председатели на Великобритания и двамина архиепископи. А долу, на пода, върху големите каменни плочи, са издълбани имената на други държавници и духовници и народни първенци, чиито кости са намерили вечен покой в абатството. Истински мавзолей на величието на империята. В един малък кът на храма се намират бюстовете на плеядата велики поети, начело със статуята на Шекспир, поставена в този „кът на поетите“ в 1741 година, сто двадесет и пет години след неговата смърт.

Абатството е пусто и величествено в тази гробна тишина, която се нарушава само от моите стъпки по каменния под. Присядам на малка каменна скамейка в неговия „кът на поетите“ и се унасям на свой ред в мечти. Погледът блуждае от бюст на бюст, в паметта възкръсват безсмъртни станци, образите на великолепни герои, пред които са се прекланяли поколенията през столетия. Чувствувам се смазан от присъствието на тези каменни величия и напускам храма с благоговение, но и с облекчение.

Острият декемврийски вятър ме шиба в лицето, прониква през дрехите и прогонва мислите за нетленното и безсмъртното: за простосмъртния е достатъчно да бъде жив...

II.

Предпразничното коледно настроение обхваща лондончани няколко седмици преди 25 декември, когато западните народи празнуват Рождество Христово. Главните грижи на лондончани във връзка с Коледата се свеждат до приготвянето на коледната елха, до изготвянето на подаръците за близките и до разпращането на нарочните поздравителни картички. Тези поздравителни коледни картички обаче се различават коренно от малките визитни картички, които е обичайно да се изпращат при подобни случаи в другите страни. В тях всеки англичанин влага, така да се каже, цялата си индивидуалност, понеже коледните картички всъщност представляват истински, понякога художествено изработени послания, в които изпращачът предава чувствата и благопожеланията си по начин, който отразява неговите възгледи, неговото отношение към религията и към обществото. Всяка такава картичка съдържа няколко страници – обикновено четири или осем – във формат на нормална пощенска илюстрирана карта и надписите винаги са изработени и отпечатани според индивидуалните пожелания на изпращача. Понякога към тези коледни карти се прибавят и грижливо прикрепени снимки на изпращача и неговите близки. Картите се пазят в течение на дълги години и мнозина англичани притежават големи колекции от подобни коледни карти. Поради периодичното огромно претоварване на пощенските служби по време на празниците изпращането на картите започва десетина дни преди Рождество Христово.

Подбирането на подаръците отнема значително време на средния англичанин и представлява едно от истинските предколедни удоволствия. Магазините са изцяло напълнени и майсторски подредени, броят на продавачите и продавачките е увеличен, изложено е най-хубавото, най-ценното и най-привлекателното. Всеки англичанин обезателно избира и изпраща подаръци на близките си и сам на свой ред е отрупан с подаръци. Необходимите суми за набавянето на коледните дарове започват да се събират още в края на лятото и по-бедните лондончани си образуват истински фондове за горната цел. Изпращаните дарове често биват от значителна стойност и поставят получателя в неловко положение с оглед на съответно подбрани и изпратен от него дар. Мнозина изпадат в материални затруднения, понеже стойността на даровете им често пъти надминава сумата на техните приходи или заплати за един или даже два месеца от годината. Един мой познат, също чужденец, но заемащ известно служебно положение в Лондон, бе получил от своите приятели англичани толкова скъпоценни дарове, колкото не би могъл да купи със средствата на неговата все пак значителна заплата за четири последователни месеца. Това надпреварване при подбора на коледните дарове съставлява благоденствието на хиляди търговски къщи и временното разорение на не по-малко дребнобуржоазни и работнически домакинства. Защото коледните дарове са една национална институция.

Посрещането на Бъдни вечер и отпразнуването на деня на Рождество Христово се извършва винаги в тесен семеен кръг. Седмица преди Бъдни вечер Лондон е отрупан със стотици хиляди мисирки, които представляват традиционното коледно

мену. Всяко, абсолютно всяко английско семейство трябва да притежава „своята“ мисирка за Коледа и доставянето на тези мисирки представлява истински подвиг както за търговците, така и за железничарите. Към мисирката се прибавя и традиционният „коледен пудинг“, който се приготвява месеци преди Коледа и който се сервира горящ, обвит в пламъците на алкохолния сироп. Така поне бе сервиран в дома на познатото ми семейство П. М., където бях чест гост и при което прекарах първия ден на Рождество Христово. Любезната домакиня американка ми съобщи, че нейният коледен пудинг бил приготвен приблизително десет месеца преди Коледата. Реших, че още на следния ден ще потърся такъв пудинг из някой от по-добрите лондонски ресторанти.

Вторият ден на Коледата, който англичаните наричат „боксинг дей“, ми достави няколко неприятни изненади. На първо място, градът бе абсолютно пуст – много повече, отколкото когато и да е през миналите месеци. Даже обичайните лондонски „бобита“, които, двама по двама, обикновено се разхождат плавно и достойно из улиците на града, този път отсъстваха. Автобусите също така бяха извънредна рядкост, кинотеатрите, естествено, бяха затворени. За моя изненада затворени бяха и всички локали, ресторанти, сладкарници и кафенета. А все пак трябваше да се закусва, да се обядва и вечеря. Прекосявах улица след улица в напразна надежда, че все някъде ще открия малък ресторант или поне някое от така наречените подвижни кафенета върху колела. Всичко бе напразно. Не бях закусил, а времето за обяд бе отдавна преминало. Бях останал почти сам в пансиона – другите съквартиранти отсъстваха, а и хазайте бяха изчезнали. Най-после, след няколкочасово пътешествие из Лондон, сполучих да намеря една-две кифли и чашка топъл черен чай в една от големите железопътни гари. И си взех добра бележка за идния „боксинг дей“...

Скитайки безцелно из града, попаднах наново край двореца „Сейнт Джеймс“ и бях почти единственият зрител на церемониалната смяна на гвардейците край високите порти на двореца. Тази малка церемония винаги събира голям брой любопитни зрители и действително представлява приятна гледка. Високите гвардейци, облечени в червени мундири и с грамадни мечи калпаци на глава според униформата на частта, към която се числят – възседнали върху прекрасни едри коне, остават напълно невъзмутими и сериозни пред погледите на многобройните близкостоящи зрители. Но този път зрители бяхме само двамина. Когато церемонията приключи, другият зрител се приближи до мен и започна да ми обяснява значението на церемонията, историята на двореца и ред други подробности, повечето от които ми бяха вече известни. Непознатият продължаваше да ме занимава със забележителностите на двореца и околните исторически места до момента, когато му благодарих за любезността и пожелах да се отдели. Но непознатият ме възпря с думите:

– Надявам се, господине, че ще благоволите да възнаградите труда ми. Аз съм професионален чичероне и хонорарът ми се състои от половин лира стерлинга. Разбира се, не съм приключил с обясненията си, но съм готов да сторя това, стига да пожелаете.

За негово огорчение не пожелах това, нито благоволих да заплатя искания хонорар. Чичеронето, съзнавайки, че позициите му в нашия спор не са особено здрави, скоро приключи аргументите си с едно шаблонно пожелание за „щастливо прекарване на Коледата“.

Когато най-после коледните празници преминаха и вестникопродавците наново застанаха из ъглите на улиците, научих, че както всяка година на „боксинг дей“, така и през изтеклия „боксинг дей“ в района на лондонската полиция не били отбелязани никакви произшествия или престъпления. Вестниците съобщаваха на видно място:

– Примирието между хората на „подземния свят“ и полицията бе спазено честно и почтено: никакви престъпления на „боксинг дей“.

По някаква стара традиция, чийто произход не можах да установя, на втория ден на Коледа почти всички полицаи в Лондон биват разпускани в отпуск. „Хората на подземния свят“ – апашите и техните по-малки или по-големи събратя, спазват „джентълменското споразумение“ с полицията и си стоят мирно и тихо по домовете с цел да дадат възможност на техните естествени неприятели, полицаите, да отпразнуват Рождество Христово между близките и семействата си. Тази любопитна практика ме заинтригува силно и в течение на следващите години с нетърпение очаквах да науча от вестниците след Рождество Христово, дали горното „джентълменско споразумение“ е било наново спазено от страна на апашите и престъпниците. Винаги и неизменно споразумението биваше спазвано и винаги и неизменно вестниците подчертаваха това обстоятелство на видни места в колоните си. Чуден народ наистина! Даже числящите се към „подземния свят“ чужденци в Лондон не се осмеляват да използват за нечистите си цели отсъствието на полицаите от града – защото в такъв случай те носят риска да бъдат жестоко преследвани и наказани от своите английски колеги престъпници...

III.

„Едно нещастие никога не иде само“ – гласи някаква стара поговорка. Коледа-та бе току-що отминала, а ето, след ден-два пристигна Новата година. Споменът за гастрономическите ми премеждия от „боксинг дей“ бе достатъчно пресен, за да ме принуди да направя предварително съответните проучвания. Резултатите обаче бяха успокоителни. И тъкмо когато се готвех да взема съответните мерки за приятното посрещане на Новата година в някой локал, бях неочаквано посетен от Айви Фрейзър. Почти едновременно с нея пристигна и Арнолд Фюстър, мой колега състудент, с когото поддържах приятелски връзки. Айви, която бе прекарала Коледа-та у роднини в Тънбридж Уелс, на юг от метрополията, се завърнала преждевременно в Лондон, тъгуваща за кучетата си и възнамеряваща да посрещнем заедно Новата година. Фюстър, чиято дълга и оригинална коледна карта ми бе направила силно впечатление, колебливо и срамежливо ми отправи поканата да прекарам следобед на Новата година в тесния кръг на неговото семейство като „почетен гост“:

– Опасявам се, че мама и леля ще бъдат прекалено любопитни и ще ви досаждат с въпросите си, но ще трябва да ги извините, понеже и двете имат твърде рядко случаи да беседват с чужденци. Даже леля казваше миналата вечер, че не била говорила на чужденец от времето на коронацията на крал Джордж V, или приблизително преди четвърт век!

Приех и двете покани, посрещнах Новата година както подобава ведно с Айви и на следния ден със сериозната походка на млад човек, който току-що бе достигнал годината на своето пълнолетие, се запътих към дома на Арнолд Фюстър. Башата на Арнолд – висок и снажен, както почти всички англичани – бе висш чиновник в ми-

нистерството на търговията. Присъстващите бяха десетина души на брой, почти всички роднини на Арнолд, с изключение на една млада девойка, за която разбрах в течение на разговора, че била „кажи-речи“ годеница на моя приятел. Когато чаят бе сервиран и малките „минспайс“ – тестени сладки, пълнени с кълцано месо – бяха поднесени, запитах стария Фюстър, защо британското министерство на търговията не се нарича всъщност министерство, а „дирекция“ на търговията.

– Очевидно – отговори домакинът – понеже търговията в Англия е оставена да се развива свободно и не изисква особени грижи от страна на държавата.

– Но все пак – възразих аз – Англия е една страна на търговци, империята е била създадена едва ли не от разните търговски компании и се крепи преди всичко върху търговията на „страната-майка“ с останалите членове на Британското обществение на народите. Не налагат ли тези съображения издигането на този тъй важен ресор до ранга на отделно министерство?

– Може би сте прав – дойде отговорът на стария Фюстър, – но ето, на мен самия никога не ми е идвало на ум да си задавам подобни въпроси. Нашето ведомство се нарича „дирекция“ открай време, вероятно понеже така е било намерено за добре по време на създаването му, и вероятно никой не ще пожелае да променя името на учреждението в бъдеще. Нали познавате стиха от религиозния химн: „Каквото е, е било и винаги ще бъде.“ Така е горе-долу с повечето неща в Англия.

Кимнах в знак на съгласие и добавих нещо за култа към традициите в Англия. А лелята на Арнолд, тази стара мома, която се грижеше тъй усърдно около уредбата на чая, поде въпросително:

– Нима в родината ви хората не хранят същия култ към традициите? Аз не бих могла да си представя страна без традиции.

Арнолд побърза да поправи приказливата си леля. Междувременно неговата майка се постара да ми обясни, че все пак географските понятия не са толкова чужди за нея, колкото бих могъл да подозирам. Тя например знае много добре, че България е царство, ръководено от цар Борис, който винаги, когато идва в Англия, се качва на локомотива на експреса, наречен „лелятия шотландец“, и така пропътува част от разстоянието между Лондон и Единбург. Но тя все пак би желала да се осведоми дали тази страст на нашия владетел към локомотивите не би могла да се обясни с обстоятелството, че в България няма железници...

Горката мисис Фюстър! За нейно щастие приказливата леля прекъсна горчивата забележка на младия Фюстър с редица въпроси: имаме ли в България прозорци от стъкла по къщите си, колко жени-съпруги аз лично притежавам и т.н. Арнолд наново побърза да обясни на леля си, че тя вероятно смесва България с родината на един друг наш състудент от Западна Африка, за когото била слушала от него самия и който бил действително черен, а не само мургав като мен, и който фактически имал около петдесетина братя и сестри, все хубави, здрави и черни негри с блестящо бели зъби...

– Негър! Наистина ли казахте негър? Нима допускат негри в един британски университет! – И лелята на Фюстър въздъхна замислено, връщайки се назад с четвърт век, когато като млада девойка е наблюдавала церемониалното шествие на принцовете, лордовете и чуждестранните князе, дошли да почетат с присъствието си коронацията на добрия крал Джордж V. Но между тези иностранны князе и нотабили положително не е имало и негри...

Арнолд намери за по-уместно да ми предложи място в съседство с младото момиче, което беше „кажи-речи“ негова годеница. Но „чайната церемония“ бе вече приключена и присъстващите започнаха да се разотиват. Арнолд предложи да изпратим девойката до нейния дом, който бил наблизко, и след това да ме придружи до станцията на подземната железница. Раздялата на младежа с девойката бе толкова официална, че не се стърпях да запитам Арнолд, дали моето присъствие е поправило на обичайната изпроводячна целувка.

– Ни най-малко – отговори младежът, – аз въобще не съм целунал Вивиан до днес, въпреки че сме почти неразделни от три години насам. Нали все пак някой ден ще се венчаем!...

Възразих, че няколкото месеца, прекарани в Англия, бяха създали впечатлението у мен, че една целувка за „лека нощ“ при подобни обстоятелства представлява нещо, което е напълно в реда на нещата. Арнолд добави, че си взема добра бележка от думите ми, и веднага промени разговора:

– Надявам се, че смешно-глупавите въпроси на моите близки не ви огорчиха. Те са позабравили географията си, а и аз самият трябваше предварително да им дам някои разяснения, да им съобща, че България е европейска държава, че българите са славяни и че славяните принадлежат към жълтата раса.

Излишно бе да възразявам, да обяснявам. Допуснах, че жълтият маларичен тен на иначе мургавата ми кожа е причинил неговото заблуждение. Спомних си за лекцията по географията на Балканския полуостров в университета, за червения пипер и още по-лютите български чушки и предпочетох да узная от младия англичанин, дали бе вече прочел английския превод на „Престъпление и наказание“, който той бе получил като коледен дар от мен.

– Не съвсем – отговори Арнолд, – бях доста зает през време на празниците, а и книгата на този ваш Достоевски е страшно скучна и непонятна: почти всички герои ми се струват налудничави, или най-малкото ексцентрични до крайност. Той ли е най-видният представител на българския роман?

– Но, Арнолд – не се стърпях да забележа, – Достоевски е руски, а не български автор, и наистина е един от най-великите представители на руската литература!

– Възможно – заключи Арнолд, – но все пак признавам, че с облекчение научавам новината за небългарския произход на Достоевски. Толкова по-зле за него! С удоволствие бих прочел нещо по-добро и по-смислено от някой български автор.

Бяхме вече стигнали пред станцията на подземната железница...

VII. ЧУЖДЕНЦИ В ЛОНДОН

I.

Напразно очаквах през тези зимни месеци да превали сняг, да чуя звън на шейните, да видя веселите игри на децата край кварталните градинки и паркове. Времето продължаваше да бъде влажно, ветровито и мъгливо. Веднъж или два през цялата зима прехвъркваха по за час-два парцаливи снежинки, като се разтапяха още при допира си с асфалтираните улици. Многобройни автомобили-снегоориначки се

пръснаха из централните части на града и снегът бе пометен преди дори да смогне да хване корица. През тези зимни дни градът бе сякаш захлупен с някаква черна купола от сажди, дим и мъгла. Слънчевите лъчи все по-рядко проникваха през тази плащаница, а нощем милиардите електрически светлини се отразяваха в тежкия, тъмен облак над града. Небесният простор над централните квартали представляваше в такива вечери пурпурночервен свод, чийто блясък променяше интензивността си със смяната на ниските облаци, пари и мъгли някъде над сградите на метрополията. Сякаш някакъв огромен пожар бе обхванал Пикадили и заобикалящите го квартали – пожар, който ту притихва, ту пламва наново с още по-голяма стихийност.

В такива вечери обичах да скитам из централните улици, да наблюдавам тълпите от вечно бързащи англичани, да се вирам в елегантните лимузини, които стоварваха още по-елегантни дами и господа пред десетките театри по Шафтсбъри авеню. Колко непринудено и с каква сдържана нежност тези възрастни, с побелели коси господа, облечени в черно и снежнобели нагръдници, подаваха ръка на тежките дами из лимузините! Колко пъргаво изскачаха из колите млади господа с развяващи се дълги бели копринени шалове и с каква естествена грация помагаха на дамите си да прекратят прага на театъра! А тези дами, тези млади англичанки, обвити във великолепни кожени палта, с неподправени и все пак съвсем свежи лица, с една елегантност, която няма равна на себе си в никой друг град на никой друг континент! Богопомазани люде, които оправдават съществуването си с това, че доставят работа на хиляди и хиляди скромни работници и работнички и които считат, че се отплащат достатъчно на Провидението чрез държането си на истински английски лейди и джентълмени...

Веднъж току-пред станцията на подземната железница на Лестър скуеър, из която преливаха потоци от бързащи за театрите хора, попаднах на смайващо зрелище. Някаква млада дама с приповдигнат шлейф на бяла бална рокля, загубила за миг кавалера си в бързото движение из изхода на станцията, била очевидно „заговорена“ от непознат, прилично облечен господин. Миг след това кавалерът на дамата се приближава и схващайки намеците на непознатия, му нанася по всички правила на изкуството един великолепен боксов удар в челюстта. Всред общата суматоха, която последва, непознатият изчезна из тълпата, а младата дама и нейният облечен във фрак кавалер отминаха към Пикадили, невъзмутими и напълно доволни. Един измежду присъстващите на тази безмълвна и мигновена схватка обясняваше случилото се на неколцина любопитни:

– Един нахалник, вероятно някой мръсен чужденец, си получи заслуженото заради непристойно държане към една непозната дама. Тези чужденци са наводнили Лондон в последно време. Крайно време е да се вземат сериозни мерки против това зло.

За пръв път бях свидетел на подобно произшествие, за пръв път слушах термина „мръсен чужденец“. Впоследствие имах възможността да установя, че англичаните, които са крайно толерантни спрямо чужденците – нали под слънцето, което не залязва във великата империя, живеят и работят хора от най-различни народности, – не се стесняват да припишат този епитет на някой чужденец, чието държане, поне при известни обстоятелства, се различава коренно от държането на средния англичанин.

Епитетът „мръсен чужденец“ се загнезди някъде в паметта ми и търсеше сгоден случай да ми се натрапи наново с истинско нахалство: с нахалството на онзи

чужденец, който бе получил прекрасния боксов удар в челюстите си. Не трябваше да чакам дълго време. Един следобед Айви Фрейзър бе въведена в стаята ми цяла зачервена от едва сдържан гняв.

– Представете си – започна девойката, – един „мръсен чужденец“ си позволи да ме заговори на улицата. Остави ме едва когато му заявих, че след минутка ще имам удоволствието да видя как моят приятел ще му благодари за грижите му да ме придружава дотук...

„Мръсният чужденец“ се пробуди в едно тъгълче на паметта ми и ме застави да отговоря по следния начин:

– Тук очевидно има някакво недоразумение, Айви, защото и вашият приятел е един от тези „мръсни чужденци“. Ние вероятно щяхме да се разберем много добре – аз и онзи другият, мръсният чужденец от улицата.

Девойката бе очевидно смутена, но все пак намери някаква подходяща формула, която обезпечаваше известни предимства за „нейния приятел“ и същевременно запазваше епитета „мръсен чужденец“ за непознатия нахалник от улицата. Наистина, формулата на Айви не можа лесно да премахне горчивия вкус, който оставаше в устата ми; но и той скоро изби навън, прогонен от тактичността на девойката, която чувствуваше, че сухи формули не са достатъчни...

Наскоро след това един от моите колеги в университета, млад германец с дълбока рана от шпага по лицето, строен и красив като мнозина от тези „северни синеоки рицари“, предложи да вечеряме заедно в един от големите популярни ресторанти на Странд, край Трафалгар скуеър. Германски студенти бяха наводнили Лондонския университет в ранните месеци на 1932 година и представлявах, така да се каже, една от „новостите“ в нашия факултет. Почти всички притежаваха подобни белези от шпаги по лицата си, повечето от тях бяха добри господари на английския език, но малцина се занимаваха с истинска наука. Докато хубавите германски студентки се държаха високомерно и непристъпно, техните събратя студенти проявяваха доста голяма агресивност към „нежния пол“ – агресивност, която за тяхно огорчение почти винаги приключваше с кръгъл неуспех.

Ресторантът, в който попаднахме, бе едно от дванадесетте големи заведения на предприятието „Лайънс & Ко“ в Лондон. Надиплено на няколко етажа, това ресторантърско заведение притежаваше по един оркестров ансамбъл на всеки етаж, стените бяха облицовани със светъл мрамор, сервизите бяха сребърни, прислугата се състоеше, както обикновено, от подбрани млади девойки, а публиката – измежду среднобуржоазното съсловие на метрополията. Преди още да приключи вечерята ни, моят приятел започна настойчиво да се взира в масата зад гърба ми, прибавяйки от време на време по някое гласно изказано възхищение за миловидността и красотата на двете млади девойки, които вечеряха на съседната маса. Предупредих го да бъде внимателен, предчувствайки някакво повторение на историята с „мръсният чужденец“. Но младият германец постоянствуваше въпреки пълното безразличие на двете девойки. Няколко минутки по-късно пред нас се изправи с цялото си величие облеченият във фрак оберкелнер, който се наведе почтително към мен и ми пришепна почти на ухото:

– Господине, някои от нашите редовни клиенти правят известни възражения против присъствието на вашия приятел в заведението ни. Безкрайно съжалявам, но съм принуден да ви помоля да го отведете по възможност по-скоро навън от ресторанта.

Излишно бе да обяснявам на колегата от Хайделберг – той бе дочул разговора и мигом се изправи, изпъчен и намръщен, пред оберкелнера, готов да изрече куп ругатни и да предизвика някоя свада. За щастие към оберкелнера веднага се приближиха други двамина надзиратели, които запитаха дали могат да ни бъдат полезни с услугите си.

– Господата току-що ми заръчаха да се погрижа да им бъдат донесени палтата – продума оберкелнерът и един от надзирателите се запъти към гардероба, отнасяйки със себе си бележката, която му бях подал.

А оберкелнерът се обърна тихичко към мен с думите:

– Не се безпокойте за сметката, господине, защото аз ще поема грижата тя да бъде уредена. Искрено съжалявам за неприятността, която ви причиних, но се надявам, че и занапред нашето заведение ще продължава да се радва на вашето благоволение.

Излязохме набързо под звуците на една позната мелодия от „Кармен“, която оркестърът бе намерил за добре да изсвири тъкмо в този момент. Навън Фриц можа на воля да излее гнева си пред безмълвната статуя на Нелсън. Лъвовете в подножието на статуята ни гледаха сякаш с любопитство, но и те не счетоха за уместно да възразяват на възмутения германец. Аз бях все пак доволен, че тевтонският флирт на приятеля ми не завърши по британски с някой удар в челюстите.

II.

Нашият професор по конституционно право във факултета, Харолд Ласки, обичаше честичко да повтаря, че най-голямата добродетел в капиталистическото общество не отивала по-далеч от това, човек да бъде „достатъчно предвидлив при избора на своите родители“. С течение на времето започнах да се убеждавам не толкова в правотата на горното твърдение, колкото в собствената си „предвидливост“ по въпроса: бях единственият българин студент в Лондон, а само месечният наем на стаята ми възлизаше в онова далечно и благословено време на 4200 български лева. Обстоятелството, че бях единственият българин студент в метрополията, ми беше спечелило вниманието, бих казал даже приятелството, на неколцината секретари в българската царска легация в Лондон. Често посещавах канцеларията на легацията, гдето, извън личностите на самите секретари, ме привличаха българските вестници и българските папириси. Веднъж първият секретар, комуто често бивах гост из разните първокласни заведения на метрополията, иначе недостижими по своите цени даже за един от „достатъчно предвидливите“ студенти в капиталистическото общество, ме натовари със следната мисия:

– Пристигнал е от София един български търговец с високи препоръки от надлежните фактори, с нарочни препоръчителни писма от Министерството на търговията и Търговско-индустриалната камара, за да влезе във връзка с някои от тукашните фирми – производителки на цигари. Въпросът е извънредно важен, защото се отнася до един сериозен опит да се извърши пробив в тютюневата търговия на Англия. Ще придружаваш през следващите няколко дни този господин, който владее френски и немски, но не и английски, ще го развеждаш из разните фирми и фабрики, ще му служиш като преводчик. Предполагам, че той ще те възнагради за труда ти, но помни, че вършиш полезна работа за България.

Приех поръчката с пълното съзнание за значението на опита да се наложат българските тютюни в Англия. Още същата вечер се представих на търговеца българин в първокласния хотел, в който бе отседнал. Това бе едно въздебеличко човече на средна възраст, с добре скроени дрехи и мазна усмивка на лице. Дебелата златна верижка на часовника, която препасваше надлъж жилетката му, придаваше известна тежест на този нашенски търговец, първите думи на когото бяха да изрази изненадата си от обстоятелството, че даже и в Лондон могло да има български студенти. Като похвали кухнята на ресторанта при хотела, този малък Фалстаф ме покани да вечеряме заедно. Възразих, че не съм облечен официално, както подобава за ресторанти от тази категория, но бях прекъснат с едно покровителствено тупане по раменете и с думите:

– Остави ги тези англичани, седнали да се обличат в маймунски дрехи за вечеря, чучнали се на столовете с изправени вратове, като че ли са глътнали по някой бастун! Ела да си хапнем както си знаем, по нашенски...

Примирих се и заехме места в силно осветения локал, който за щастие не бе още твърде посетен поради ранния вечерен час. Оберкелнерът ни изгледа с изпружен врат, но намери за по-благоразумно да не ни се противопоставя – гостът бе все пак клиент на хотела и при това не владееше английски. Моят събеседник чевърсто извади из джебовете си няколко дребни пакетчета, увити в български вестници, и преди още да се окопитя, зачука тържествено по блюдата със сребърния нож. Келнерът веднага дотърча, изплашен до припадък, а съвременният Бай Ганьо ме мушна в ребрата:

– Кажи му да не се блещи като ударен по главата, а да донесе няколко малки чинийки, шише вода, две чашки за ракия и повече хляб, ама повече хляб да донесе, а не като снощи, да ми носи на пет пъти по едно парченце хляб в чиния! Да ти кажа ли, тези англичани въобще не ядат хляб, та аз си купих днес едно малко самунче отвън, за във всеки случай. Оставих го горе, в стаята. Ей сега ще отида да го взема, а имам и едно шишенце троянска сливова...

И приказливият наследник на обезсмъртения от Алеко български търговец изтърча нагоре по мраморното стълбище. Стоях на тръне, недоумявах и мислено си повтарях наставленията на първия легационен секретар Д[имитър] Н[аумов], рядък човек и истински джентълмен, който никога не би желал да ме постави в подобно положение. Междувременно сътрапезникът ми дотърча обратно, запъхтян и изпотен, но тържествуващ пред вида на шишето сливовица. Пакетчетата бяха разтворени, съдържанието им бе поставено в донесените от келнера малки чинийки, нови пакетчета бяха доставени из кожената чанта, донесеният от стаята хляб бе разрязан на няколко едри къса и вечерята започна – вечеря с пастърма, сух салам, пожълтяло бяло сирене и позасъхнал мазен кашкавал, – все продукти на далечната българска земя. Сливовицата подхранваше не само апетита, но и словоохотливостта на моя сънародник, и скоро съседите ни от околните маси трябваше да внасят дълги паузи в разговорите си – за да изчакат отминаването на буйните пристъпи от смях, които обхващаха нашия тютюнотърговец. А неколцина келнери, изправени недалеч от масата ни, бяха замръзнали в почуда пред необичайното за техния ресторант зрелище.

Постарах се да обясня пълната липса на апетит, както и потта, която бе започнала да се свлича по страните ми, с маларията, от която страдах – но която всъщност не бе ме спходила от началните дни на септември на предходната година. Вечерята

привърши посред наставническите монолози на сътрапезника ми, който все пак благоволително да остави няколко дребни монети на смаяния келнер. Последният започна незабавно да раздига масата и трябваше да отнесе непокътнати парченцата хляб – единствената храна, която му бе поръчана за вечерята. Условихме се да потърся търговеца рано в утринта на другия ден, когато трябваше да влезем в досег с ръководителите на фирмата „Карерас“. На излизане от ресторанта установих, че официално облечените клиенти на този първокласен локал си навеждаха погледите при нашето преминаване.

Когато на другия ден пристъпихме дверите на фирмата „Карерас“, останах изумен от грамадните размери, от уредбата и многочислеността на служителите в това предприятие. В един наистина огромен хол работеха няколкостотин машинописарки – всяка на отделна масичка, свързана посредством нарочен телефон със съответната служба в горните етажи на това здание-дворец. Представихме се най-после пред частната секретарка на един от ръководителите на предприятието и галантният Бай Ганьо намери за уместно да целуне почтително ръката на младото момиче! Обясних му, че подобни работи не се вършат в Лондон, че англичаните въобще не обичат да целуват ръка на дамите в обществени места, но всичко бе напразно.

– Ти не разбираш тези работи – възрази търговецът, – нали е жена, целуни ѝ ръката и ще видиш, че ще те гледа с по-голяма благосклонност и няма да те кара да чакаш с часове. А ако прибавиш и някоя дума по френски – някой подходящ комплимент, – работата е съвсем изпечена.

Разбира се, няколко минутки бяха достатъчни за ръководителя на „Карерас“ да ни изпрати със съжаление и благопожелание за „добър успех“ при другите фирми. Не си спомням вече на колко частни секретарки и даже на машинописарки препоръчаният от Министерството на търговията и Търговско-индустриалната камара в София нашенски търговец целува ръце през този ден. Спомням си обаче, че веднъж трябваше да обяснявам присъствието си като преводчик с обстоятелството, че „по една случайност“ познавам родния език на този търговец, когото не познавам, но комуто съм приел да услужа с познанията си по английски език... Прогонвани отвсякъде въпреки удивителната настойчивост на тютюнотърговеца, ние бивахме понякога замолвани да дойдем наново, но в час, когато аз добре знаех, че никога не се намира вече в предприятията поради приключването на работното време.

– Нямам нищо против – неизменно отговаряше този несклопен търговец и още по-недостоеен българин, – но за съжаление трябва да отида на чая, който българският пълномощен министър дава в моя чест. Аз, разбира се, не държа на този чай, но не бих желал да огорчавам нашия министър...

На другата сутрин, вместо да потърся, както бе уговорено, нашия тютюнотърговец в хотела, се явих в твърде ранен час при първия секретар на легацията ни, който ме прие в присъствието на българския военен аташе подполковник Вл[адимир] Ст[ойчев], сега вече генерал. Когато разправих патилата си с въпросния тютюнотърговец, така сериозно препоръчан на мен от първия секретар, когато съобщих за измислената история с чая на нашия пълномощен министър, подполковникът скочи порумениял и след като ме разтърси здравата със силните си ръце, поръча едно такси и заедно с мен се запъти към хотела на въпросния господин. Изненадахме го тъкмо в момента, когато се готвеше да се премести в друг хотел поради „някакви недоразумения“ със съдържателя на хотела.

Без излишни приказки подполковникът внуши на смаяния, но подозиращ опасността търговец да натовари куфарите си на нашето такси и незабавно да се отправи към гарата „Виктория“ с цел да вземе влака, който заминаваше след час за континента. Подполковникът ме постави на перона на гарата с нареждане да изчакам потеглянето на влака, който отнасяше Бай Ганьо към Франция. За моя голяма изненада, когато влакът потегли, тютюнотърговецът ми отправи приятелски поздрав с ръка. Започнах да се съмнявам дали нахалството не представлява втората по ред на значение „добродетел“ в капиталистическото общество!

III.

Средният англичанин обича да пътешествува, но той рядко познава друг освен английския език. В резултат англичаните пътешествуват най-вече из обширните краища на империята или в най-добрия случай посещават определени места на континента, които се превръщат през известни периоди на годината в истински малки английски острови. Там англичаните се чувствуват у дома си, бидейки помежду си, и присъствието на местните жители остава незабелязано. Но когато англичанинът попадне в чужда за него среда, той се чувства неловко: неговите нрави, неговото държане изглеждат чудновати за чужденците, а той е изпълнен със съзнанието за своето превъзходство. Проявеното към него любопитство от страна на местните жители го отегчава, а външните прояви на това любопитство той счита за белег на лоши обноси. Като всеки истински джентълмен той отбягва да влиза в допир с хора, които не следват неговия кодекс на добри обноси. Неговите слаби познания на чуждия език, прибавени към неговата естествена сдържаност, го отдалечават още повече от местните жители – той минава през села, градове и области като странствуващ самотник, оставяйки след себе си впечатлението на един непоправим ексцентрик. Всъщност той е напълно естествен, съвсем не високомерен, винаги учтив и услужлив, готов да влезе в разговор и още по-готов да изслушва събеседника си. Но местните жители не го разбират и той на свой ред е неспособен да се приспособи към околната среда. Типична е историята на двамата англичани – баща и дъщеря, – които странствували из Южна Германия.

– Прекрасна страна, нали, татко? – възкликнала девойката.

– Да, наистина прекрасна – отговорил бащата, – но туземното население разваля впечатлението; бих предпочел страната да бъде ненаселена...

Подобно е отношението на средния англичанин към чужденците – когато англичанинът пътува из континента. Но истински средният англичанин рядко пътува извън пределите на Британските острови. Неговите представи за континента и за континенталците са изградени предимно върху разказите на други англичани. Тези разкази най-често подчертават тъкмо онези страни в живота на континенталците, които се отличават най-много от английските нрави и обичаи. От гледището на средния или типичен англичанин следователно континенталците изглеждат не по-малко чудати, отколкото англичаните изглеждат на самите континенталци. И затворени в своята островност, сраснали се с традициите на миналото, убедени в своето британско превъзходство, англичаните са склонни да отричат външното, чуждестранното; но никога не се опитват да налагат своите разбирания на чужденците. И понеже обектът на техните странствувания в чужбина най-често представлява Франция,

всичко онова, което не намира одобрението на средния англичанин, всичко онова, което заслужава според него да бъде порицано, често пъти се окачествява накратко като „френско“. Думата е приела гражданственост с течение на времето. Аналогичен е случаят с широко употребяваната фраза; „той е цял грък“, където „гръцкото“ се явява като синоним на хитруването, на не съвсем почтеното отношение към известни неща и в някои случаи – на обикновено мошеничество...

Онези малки волности и ексцентричности, които англичанинът си позволява понякога, когато пътува извън Англия, не са позволени в английските острови. Тук той е наново съдържан, скрупулен, строго спазващ установените условности за добро държане в обществото. Чудното е, че този народ от крайно индивидуализирани личности се придържа така строго към подобни условности, осветени от традицията и възприемани безкритично от поколенията. За съжаление англичаните понякога забравят, че в някои места на континента съществуват други системи от подобни условности. Те сякаш очакват всеки чужденец в Англия да познава и спазва именно британските условности за добро държане; в противния случай англичанинът проявява обичайната си толерантност, но кредитът на чужденеца е засегнат чувствително.

Спомням си едно масово политическо събрание, организирано в Какстън хол от английските трейджюниони, на което говори, между другите оратори, и известният водач на съответните организации във Франция, Леон Жуо. Предшествуващите го оратори англичани говориха естествено по чисто английски маниер – съдържано, без особени жестикулации, с ръце прибрани в джобовете на сакото. Когато трибуната бе заета от Леон Жуо, публиката се опитваше напразно да задуши смеха, който се пораждаше във връзка с ораторското изкуство на именития французин. Леон Жуо бе наистина в стихията си – той подскачаше като пантера по дължината на естрадата, изправяше се с целия си ръст и високо вдигнати ръце на самия край на естрадата, неговите тиради се развиваха със страшно кресчендо, което приключваше с лъвски рев и после внезапно стихваше до тихия и поверителен тон на влюбения. Публиката не го слушаше – тя само гледаше, но скоро престана даже да гледа, защото почти всички присъстващи се смееха неудържимо, с наведени глави и прилепени към лицата ръце, в напразни опити да заглушат смеха. За щастие ораторът бе дотолкова увлечен в изкуството си, че не забелязваше или поне не обръщаше внимание на стотиците наведени глави в залата. Когато Жуо приключи речта си, дочух един от присъстващите да казва:

– Тези французи не притежават чувство за мярка и за приличие.

Самите англичани понякога изгубват чувството за мярка и приличие, но никога във връзка с ораторското изкуство. Проявявайки същата неспособност да разберат чужденците, която чужденците обикновено проявяват спрямо тях, те не всякога се придържат към онази великолепна толерантност, която прилагат към собствените си различия по всички обществени въпроси. Така след обезценката на лирата стерлинга търговията на Дания с Великобритания бе засегната твърде чувствително. Подети бяха преговори за сключването на ново търговско споразумение, но преговорите се протакаха безконтно поради упоритостта на датчаните, които изискваха едно съответно увеличение в цените на техните експортни млечни продукти. Във връзка с тези преговори в един от популярните лондонски ежедневници се появи съобщение, в което се намекваше, че упоритостта на датчаните щяла и този път да оправдае поговорката относно „мръсния

датчанин“, който се опитвал да изиграе добродушния британец... Разбира се, подобни намеци никога не биха могли да намерят място в сериозния британски печат.

Общо взето, отношението на англичаните към чужденците е благосклонно, със слаби примеси на снизхождение, което произлиза от вроденото чувство на средния англичанин за неговото „британско превъзходство“ и което следователно се отпуска с толкова по-голяма леснина. Но в своите отношения с чужденците англичанинът не проявява своето „британско превъзходство“ – това би било противно на неговия кодекс за добро държане. И все пак „британско превъзходство“ лежи в основата на неговите отношения с чужденеца като нещо скрито, невиджано, върху което не се спори, което се приема за дадено не само от едната, но и от другата страна. В много случаи това отношение е подсъзнателно, но то все пак съществува.

Опитът на поколенията е приучил съвременния англичанин да се гордее с принадлежността си към британската раса; да счита, че всичко, което е британско, е „стерлинг“, или метал от най-чиста проба; да вярва в собствените си сили и големи възможности; да цени традициите на своя политико-обществен живот и да живее с мисълта, че никое положение не е достатъчно трудно и съвсем безизходно за него. Кой народ, който е убеден, че притежава горните качества, не би гледал с известно благосклонно снизхождение към чужденеца с толкова различен от неговия мироглед и с толкова различен от неговия темперамент? Чудно ли е тогава, че един международен футболен мач между националните отбори на Англия и на Италия не е в състояние да събере толкова зрители, колкото се стичат на редовните състезания между клубовете от дивизията на Лондонската област, и то в един момент, когато италианският отбор бе класиран като олимпийски първенец! Кой друг народ притежава поговорки като следната: „Когато Бог желае някоя трудна работа да бъде извършена, Той възлага задачата на Своите англичани“...

VIII. АНГЛИЙСКИЯТ КАНАЛ

I.

Най-лиричният от английските поети, Шели, е казал някъде една изненадваща истина, в смисъл че когато дойде зима, пролетта не е твърде далечна! Тази представа за смяната на сезоните може да възникне без особено голямо усилие от страна на въображението. Необходимо е обаче истинско поетическо вдъхновение за достойното описание на великата фантазия на Твореца, отразена в дългата английска пролет. Из наситената с влага почва се разстилат килими от буйна зеленина и безбройни цветя и цветчета, които гаят окоето и пречистват душата. Никъде другаде тревата не е тъй зелена, както в Англия, и никъде другаде цветята не могат да бъдат тъй свежи и ухайни, както в Кю – прочутата ботаническа градина край Лондон. Един-единствен следобед, прекаран в Кю, представлява предостатъчно възмездие за мрачните зимни дни, за отвратителната влага и за непоносимите мъгли, предвестници на пролетта. А тази пролет е толкова щедра и буйна, толкова пълна с живот, че твърде трудно отстъпва място на чакащото срамежливо лято.

Лятото наистина пристига плахо, сякаш уморено от дългото чакане зад дверите на пролетта. Лондонските летни дни са скучно дълги и морни, лишени от пре-

лестта на натежала зрялост, присъща на страните с континентален климат. Въздухът е пренаситен с влага, която атлантическите циклони разнасят безспирно из разните краища на Британския остров. Влагата потиска и предизвиква странна отпуснатост на тялото, тя пречи на нормалното потене, убива апетита, прогонва желанията и предразполага към безпределна леност. Небето над Лондон е покрито с нежен воал от пари, а въздухът е изпълнен с бензинови изпарения и миризма на разтапящия се асфалт из пустите улици под блясъка на слънчевите лъчи. Лондончани изнемогват, когато температурата се покачи към 28 или 30 целзиеви градуса на сянка. Те се стичат масово към големите паркове на метрополията и там под сенките на грамадни букаци, насядали край малки масички с белоснежни покривки, пият до насита своя чай без захар. А отдалеч, из павилиона зад букаците, се носи музиката на военния духов оркестър, която навява мисли за отминалата пролет.

Университетските занятия бяха преустановени поради лятната ваканция. Жаден за почивка и отмора, аз скитах из парковете и поглъщах по подобие на англичаните несметни количества чай: светъл китайски чай без захар, тъмен индийски чай със захар или силен тъмночервен чай с мляко... Айви, неизменната и винаги жизнерадостна Айви, се забавляваше с поглъщателните ми способности и предпочиташе да изтича до кабинките на плажа край Серпантината, да се гмурка и играе до насита в размътената вода на езерото. Стотици младежи и девойки намираха ежедневно развлечение и малко прохлада в дъгообразното езеро на Хайд парк. Техните игри и лудории така размътваха застоялата вода на езерото, че други стотици младежи и девойки предпочитаха да се надбягват с дългите и островърхи лодки из водите му или да пият своя чай в нарочните павилиончета край брега на езерото. Привечер всред настъпващата прохлада из алеята Ротън роу, недалеч от Серпантината, се понасяха десетки конници и коннички – прекрасни амазонки от „доброто общество“ в изящни костюми за езда, възседнали прекрасни коне и понита и разхождащи своето великолепие пред очите на стотици простосмъртни. Наистина достойна гледка за възвеличаване на някоя „Рапсодия на Хайд парк“ през лондонското лято!

Захласнат в този парад на конско великолепие и светско изящество, стоях безмълвен на пейката до Айви, размишлявайки върху библейската сентенция за суетата. Гласът на девойката ме възвърна към действителността:

– Аз имам една изненада за моя мечтател, който се нуждае от промяна на климата и от пълна почивка след толкова усилено четене. Татко даде съгласието си да прекарам от две до три седмици край морето, в някое градче на Английския канал.

– Чудесно – отвърнах аз, – но дали този милостив татко не би променил решението си, ако предугади интимните планове на дъщеря си?

– Едва ли – отговори Айви, – защото той положително предугажда доста неща и във всеки случай много повече, отколкото изглежда на пръв поглед. Той сам ме посъветва да предпочета старинния Хейстингс пред модния Брайтън и твърде близкия Саутхенд, гдето морето не е тъй хубаво, както в Хейстингс.

Няколко дни по-късно, разположени в удобните кресла на синия експресен автобус, напуснахме задушния Лондон на път към историческия Хейстингс, при който норманските нашественици бяха победили англичаните в лято 1066. След двучасово лъкатушене между хълмисти възвишения и долинки, осеяни с грижливо поддържани малки горички, автобусът ни стовари в Хейстингс, на самия кей пред морето. Отвъд

желязната ограда на кея, там, гдето очаквах да видя пенливите хребети на морските вълни, личеха само камъни, водорасли, малко пясък и повече тиня. Морето се бе отдръпнало навътре, на стотина метра от брега, в пълен отлив: същият онзи отлив, който периодически, през тринадесет часа, изсмукваше водите на Темза и оставяше шлеповете и малките корабчета, закотвени под мостовете край брега, да лежат безпомощно върху тинестото дъно на лондонската река. Знаех, че след други тринадесет часа морската вода ще се надигне и, подчинявайки се на един неумолим и вечен закон, ще нахлуе в бавен пристъп към брега, достигайки високия вълнолом на кея, по протежение на централния крайбрежен булевард на града. Така водите на Темза се надигаха през всяко денонощие с пет до седем метра над нивото, достигнато през време на отлива, предизвиквайки понякога широки разливания към крайните западни квартали на метрополията.

Докато се суетяхме край автобуса в очакване на разтоварването на куфарите, един грамаден вълчи пес, изникнал от невиделица и хлипащ от радост, се изправи с целия си ръст срещу Айви, обгръщайки девойката с предните си лапи.

– Улф – извика девойката, – мили мой Улф, доброто ми куче, какво правиш тук? Ти веднага позна довчерашната си господарка, нали?

Към нас се приближи един широкоплещест петдесетгодишен мъж, скромно облечен, с хубав каскет на глава.

– Мистър Мартин, ако позволите – продума той. – Изглежда, че кучето ви познава, а и вие веднага налучкахте името му.

Странната случка се разясни в миг. Мистър Мартин бе откупил Улф от бащата на Айви само преди десетина дни. Девойката останала неприятно изненадана от внезапното изчезване на любимия пес, чиято продажба се извършила без нейно знание. Той, мистър Мартин, минавал случайно край кея на път към жилището си, отстоящо на три километра извън града. Той бил щастлив да срещне бившата господарка на Улф и нейния другар. Не бихме ли желали да посетим жилището му и да пием чай с него и мисис Мартин още сега? Той предполагал, че мисис Мартин щяла да се зарадва твърде много, в случай че бихме приели да наемем стаи в тяхната къща – ако, разбира се, бихме могли да понасяме тишината на това малко и отдалечено имение...

Лукавият поглед, с който ме стрелна девойката, за да получи съгласието ми, подсказваше достатъчно ясно, че и в нейната глава се бе породило същото съмнение относно „случайния“ характер на срещата ни с Улф и неговия нов господар! Приехме поканата и след половинчасов ход извън града, по малка и слабо отъпкана пътека връз високия скалист бряг край морето, пред погледите ни се изпречи в цялата си тиха прелест Екълсборн глен – имението на мистър Мартин със старинната каменна къща, надвиснала над скалите върху самото море.

Мистър Мартин, който говореше простичко и с някакъв особен диалект, побърза да обясни:

– Площта на имението е около три квадратни мили, обхващащи долинката между къщата и насрещните скали ведно с малката горичка в долния край на долинката. Каменната къща е служила някога за потайните срещи на морските пирати и контрабандисти, а впоследствие била превърната в митнически дом. Аз откупих имението преди десетина години, когато неочаквано получих едно малко наследство и когато бе време да се откажа от „нея“ – искам да кажа, от морето. Нали знаете, ние,

моряците, винаги говорим с любов и нежност за морето. Желанието ми бе да прекарам последните години от живота си край океана, край „нея“, край „нейните“ бури и вълни. Надявам се, че мястото ще ви хареса.

Мисис Мартин, която сякаш ни очакваше, бе приготвила чая в малката беседка току-речи на самия край на високата скала. На петдесетина метра под скалата се белееха гладките морски камъни и малките ивици пясък – частният „плаж“ на Мартиновци в Екълсборн глен, посещаван само от техния тринадесетгодишен племенник Пол и от прислужника Чарлс – червенокос млад момък, който бе незабавно изпратен в града да донесе куфарите ни. Това бяха единствените обитатели на малкото имение край морския бряг.

– Брегът постоянно се руши – продължаваше мистър Мартин – и само преди седмица един голям блок от насрещната скала се откърти посред нощ и предизвика онова натрупване на камъни там долу, на левия бряг, препречвайки изхода към другата пътека. Трябва да бъдете особено внимателни при прилива, който може спокойно да ви отреже пътя към горната пътека и да предизвика гибелта ви wśród вълните и скалите. Скалата, върху която е построена къщата, е все още напълно здрава и не съществува опасност от срутване. Понякога обаче, при силна буря, когато „тя“ се вълнува, трясъкът на вълните се предава по каменния блок и се чувствава съвсем ясно навътре в самата къща. В такива моменти си представям, че съм наново млад и силен, че бродя по моретата с малкия кораб „Ийгъл“, който потъна преди четвърт век край нос Добра надежда...

– Стига с тези приказки за морето и вълните – обади се мисис Мартин, която ревностно ни пълнеше чашите с чай, – нека да дадем възможност на младите хора да се настанят удобно и да си починат. Не ще ви липсва време през следващите седмици да се наприказвате за „нея“ – за океана, за другите морета и за корабите по тях...

Чудни седмици, прекарани в тази старинна каменна къща връз скалите на Английския канал, пред необятния Атлантически океан!

II.

Не бих се осмелил да потвърдя легендата за „студенокръвните“ англичани, понеже често съм бивал изненадан от прояви, които свидетелствуват по-скоро за една, макар и скрита, „тропическа“ горещина на темперамента. И все пак онези англичани, които дръзват да се къпят в хладните води на Атлантика по бреговете на Английския канал, трябва наистина да притежават особено изстудена кръв. Колкото се отнася до нещастните чужденци, потърсили прохлада край морския бряг, всяко потапяне в морските вълни неизбежно им напомня някоя или друга картинка, например из лова на тюлени край Северния полюс. Моите опити да следвам Айви във водите на Канала ми се струаха не по-малко геройски от дързостта на онези смелчаци, които наврх Богоявление се хвърляха голи в ледените води на Марица да търсят свещения кръст. След петминутно плуване и гонитба в тъмните води на Атлантика тялото ми изтръпваше, челюстите сякаш започваха да се сковават и трябваше бързо да изскачам на брега, треперещ и посинял, под присмехулните погледи на девойката и на малкия Пол, племенника на Мартиновци. И там, на брега, изтегнат върху някой объл

камък, изгладен от вековните милувки на морските вълни, аз мечтаех за чистите и горещи несебърски дюни по Черно море.

Пол, този тринадесетгодишен потомък на загинал във водите на Атлантика английски моряк, ми бе засвидетелствувал своята ненавист още на втория ден след пристигането ни в Екълсборн глен. Малкото момче се привърза до болезненост към Айви, която скоро си даде добра сметка за характера на чувствата, които вълнуваха племенника на Мартиновци. Той не скриваше своята ревност, не се отлъчваше от Айви през деня и проявяваше учудващо упорство пред съня, който победоносно затваряше неговите детски клепки в раните вечерни часове. И когато мисис Мартин отнасяше полузадрямалия Пол горе, към неговото малко легло, в което той сънуваше за игрите си с Айви, тогава и добрият мистър Мартин напускаше малката беседка и ни пожелаваше „лека нощ“ – едно пожелание, което той неизменно придружаваше с някоя забележка относно промяната на времето и утрешното настроение на „нея“, на морето... Добрият мистър Мартин! Неговата лула продължаваше да свети в мрака още десетина минути там, долу, пред самия праг на каменната къща, докато взорът му се измори от безкрайната шир на неговия ненагледен океан. Мистър Мартин отправяше своето „лека нощ“ към морските вълни...

В други дни следвечерната „чайна церемония“ продължаваше до късно през нощта. Далечното преминаване на някой светец параход на път към Америка даваше повод на стария моряк да разправя всевъзможни свои преживелици из моретата и океаните. Странна е наистина любовта на тези хора към морето и корабите, с които на младини са обикаляли света. Нашият домакин, който бе материално обезпечен благодарение на неочаквано полученото наследство, фактически живееше само със спомените си за своите морски прекеждия и приключения. Той бе благодарен за търпеливото внимание, с което изслушвахме безбройните му разкази. Вътре в десетина дни ние бяхме усвоили цялата сложна моряшка терминология, ние знаехме точните названия на разните части на кораба, ние разбирахме капризите на ветровете и сами изтръпвахме от ужас при споменаването на някой дребен факт, свързан с дългия низ на моряшките суеверия. Мисис Мартин обаче, която вече познаваше до най-малки подробности нескончаемите моряшки истории на своя съпруг, не бе наклонна да отлага часа на лягането си до след полунощ и обикновено прекъсваше неуморимия разказвач с някоя подобна забележка:

– Погледнете колко яркочервена е изгряващата луна. Това обещава хубаво време за утре, нали, Джон?

Погледите ни се обръщаха към яркия диск на луната, който се подаваше тържествено откъм изток из морските дълбини. Мистър Мартин прекъсваше разказа си, вслушваше се няколко мига в глухия тътнеж на вълните в основата на скалата и после поправяше нетърпеливата си другарка – предричайки скорошно разваляне на времето.

– Да – каза той, – аз знаех още от сутринта, че времето ще се развали. Скоро ще имате удоволствието да „я“ видите и опознаете в най-лошия „ѝ“ вид, когато е разярена и беснее по цели денонощия.

Разбрахме, че мистър Мартин говори за морето и за бурята, която той предричаше и очакваше. И не останахме разочаровани. Още през същата нощ глухият тътнеж на разбиващите се о скала вълни се засили. Към сутринта небето се покри

с тежки облаци, а пяната от грамадните талази, които се разбиваха с ярост в подножието на скалите, отскачаше нависоко, сякаш в напразни усилия да достигне върха на голямата скала. Към обяд мистър Мартин ни изненада със странните си действия – той инсталираше високоговорителя на своя радиоапарат в малката черна беседка. Обяснението, което получихме, ме поразя:

– Довечера ще свирят Петата симфония на Бетховен от концертната зала на Би Би Си. Имам особена слабост към музиката на този германец и изпитвам истинска радост, когато предават някои от неговите симфонии по време на силна буря в Атлантика. В такива моменти обичам да стоя в беседката въпреки силния вятър, да слушам музиката с цялото си същество, да чувствавам грохота на вълните в подножието на скалата и да се вирам с разтворени очи в непрогледния мрак, към морето. Тази прищявка на престарелия моряк ви изненадва, нали?

Бурята се засилваше все повече и повече. Морето ставаше ту тъмносиво, ту лилавочерно. Привечер светкавици прорязаха небосклона. Далечният тътнеж на небесното електричество се смесваше с бесния рев на вълните в подножието на скалите. Загърнати в дебели дрехи, ние се приютихме в беседката ведно с мистър Мартин. В момента, когато говорителят по радиото оповести започването на Петата симфония, страшен грохот разтърси цялата скала: грамаден блок се бе откъснал от насрещната скала и бе полетял към морето. Облак от прах се изви над скалата, но в миг бе разпръснат от беснеещия вятър. В този момент прозвучаха първите звуци на безсмъртната симфония...

Когато приключиха последните акорди на симфонията, усетих, че и вятърът бе стихнал. Небето бе все още мрачно и непроницаемо, но морските талази продължаваха да се гонят в бесен пристъп към скалите. Никаква светлинка на странствуващ кораб не се мяркаше в непрогледния мрак на Атлантика.

Мистър Мартин пръв наруши благоговейното мълчание, което бяхме запазили от началото до самия край. Той се поизправи в целия си ръст, разтърси широките си плещи на моряк и продума:

– Аз съм прост човек и не разбирам от музика. За Бетховен знам само това, че е германец и че отдавна е починал. Ако беше жив, бих му писал, бих го запитал дали не е бил моряк. Само един моряк, живял с години всред бурите и вълните на океана, може да напише такава музика. Когато я слушам, аз ставам наново млад моряк, който не знае страх и презира смъртта. Вярвайте ми, Бетховен сигурно е бил моряк!

Когато се прибрахме в каменната къща, нестихващият тътнеж на вълните продължаваше да приглася на странните мелодии от Петата симфония, които долитаха като далечно ехо в главата ми. И всред този чуден концерт продължавах мислено да си повтарям странните думи на мистър Мартин: „Вярвайте ми, Бетховен сигурно е бил моряк!“

III.

Бурята продължи още едно денонощие. Немислимо бе да се слезе по тясната каменна пътека надолу, към морския бряг. Вятърът наистина бе вече стихнал, но вълнението продължаваше със същото ожесточение. Подножието на голямата скала, връз която се издигаше каменната къща на Мартиновци, представляваше огромен

кипящ котел. Вълните се разбиваха яростно в огромните каменни блокове. Цели гейзери от вода и пяна се издигаха нагоре, към върха на голямата скала. Нивото на морето се бе повишило с няколко метра, сякаш в някакво постоянно състояние на прилив. Та кой ли би дръзнал да предизвика още неуталожения гняв на морските богове!

Когато най-после морската стихия се изразходва и морето притихна, отдръпвайки се навътре в нормален отлив, тясната ивица земя в подножието на скалата имаше съвсем необичаен изглед. Измежду каменните блокове личаха разхвърлени в безпорядък дълги греди и части от корабни мачти, обрасли с морски миди и водорасли. Там, гдето срутването на част от насрещната скала бе предизвикало образуването на огромен насип, стърчеше триметрова желязна котва, разядена от ръждата и със счупено ляво крило. Всичко това морето бе изхвърлило из своите дълбини години може би след гибелта на хората, които бяха дръзнали да възседат морските вълни в малки орехови черупки. Сега вече останките на тези черупки бяха излишни – те можеха да бъдат изхвърлени на брега, неми свидетели на безпомощността на моряка пред водната стихия.

Мистър Мартин, този моряк „в оставка“, прекара няколко часа в подножието на скалите, разглеждайки жалките останки на загинали в миналото кораби и търсейки всевъзможни знаци за установяване на тяхната самоличност. Той бе успял да открие знаците на една голяма платноходка по желязната халка около долния край на изхвърлената на брега мачта, но ръждата бе окончателно разяла буквите на голямата желязна котва. През целия ден той прояви необикновена мълчаливост, изпущвайки няколко лули тютюн повече, свръх нормалната си дажба. Привечер той ни разправи историята на потъналата гемия, започвайки с нещастieto, станало в момента на нейното осветяване – бутилката шампанско, захвърлена от кръстника на гемията към нейния нос, не могла да се разбие и паднала заедно с панделката в морето. И само три месеца по-късно платноходката загинала при нос Дънджнес, на двадесетина мили от Хейстингс, ведно с целия си екипаж. Това било преди шест-седем години. Мистър Мартин заключи със забележка, че кораби, при осветяването на които бутилката с шампанско не е могла да се счупи още при първия удар, неизбежно загиват във вълните на океана.

Безбройни са моряшките суеверия из всички страни по света, но те са особено характерни за Англия и нейния народ от моряци, корабоплаватели и корабостроители. Средният англичанин е доста суеверен и понякога твърде наивен. Петъчните дни се ползват с всеобщо недоверие, а тринадесетото число е особено фатално, когато се случи в петъчен ден. Минаването под някоя стълба е, разбира се, предвестник на нещастие, но разминаването с черна котка е добър признак; и хиляди други предразсъдъци от същия род. Колкото за наивността на англичаните, или по-право за тяхното лековерие, бих могъл да разправа няколко невероятни истории, в които бях неволен участник...

Айви се бе пошегувала с малкия Пол, подсказвайки му, че мога да гадая мислите на хората, че съм магьосник и притежавам способността да хипнотизирам околните. Пол, изпадайки в униние от ревностни мъки пред тези мои предполагаеми способности, се доверил на прислужника Чарлс, който на свой ред разправил историята на самата мисис Мартин. Същата вечер мисис Мартин пожела да ме подложи на изпитание, подавайки ми една колода карти за игра с молба да изтегля, при първо теглене, картата дама спатия. Когато разбрах готовността на тези мили хора да по-

вярват в „изключителните“ ми способности, напрегнах всички сили и след няколко минути съсредоточаване протегнах ръка към колодата карти, уверен в пълния неуспех на начинанието. За мое голямо учудване изтеглената карта бе тъкмо дама спатия! По лицата на Мартиновци бе изписано смесеното чувство на възхищение, страх и съмнение. Дълго отказвах да повтора опита, мотивирайки се с... голямото умствено напрежение при съсредоточаването, необходимо за познаването на желаната карта. Уви! След десетина минути трябваше да повтора опита, уверен повече отвсякога в абсолютния неуспех – крайно невероятно бе да изтегля за втори път същата карта и, естествено, рискувах да загубя неочаквано спечеления престиж. Но когато протегнах ръка, с все още затворени очи, към колодата карти и когато изтеглих наслуки една карта, събеседниците ми извикаха от възторг: изтеглената карта бе дама спатия. Едва смогнах да скрия собственото си учудване и смайване пред този каприз на случая. Забелязах, че самата Айви ме гледа вторачено, със страхопочитание, сякаш повярвала в собствената си лъжа относно „изключителните“ ми способности. Колкото до малкия Пол – той бе буквално вцепенен, изтръпнал от ужас!

И историята за „източния магесник“ започна да се носи из града благодарение на словоохотливостта на прислужника Чарлс и на тщеславието на мисис Мартин, която бързаше да довери на познатите си новината за тайното пребиваване в Екълсборн глен на един индуски факир-лекар от Северните Хималаи... Още в първия неделен ден имението на Мартиновци бе посетено от голям брой техни познати, които бързаха да се запознаят с мен и които, един по един, ми доверяваха скритите си мъки, болки и надежди. Едрият месар, който доставяше неизменните телешки котлети на Мартиновци, изпитвал някакъв вечен страх от собствения си гръб – постоянно чувствувал, че някой го дебне и се крие зад гърба му. Неговата затлъстяла съпруга ме замоли с известно стеснение да ѝ дам някакъв лек против бездетство. А един престарял моряк „в оставка“, приятел на мистър Мартин, бе особено настойчив в желанието си да узнае дали той ще преживее жена си, или тя него... Айви, чиято увереност в „изключителните“ ми способности бе вече доста разколебана, все пак се държеше сериозно. Колкото до мисис Мартин, тя, горката, твърдо вярваше в обясненията, които даваше на познатите си във връзка с моята неотзивчивост към техните молби: господин лекарят-факир бил преуморен от работа и желяел да възстанови силите си чрез пълна почивка в имението на Мартиновци...

Така преминаха приятни дни, изпълнени с весели случки, с много смях и радост. Приятелството ни с Мартиновци се затвърди още повече, а и самият Пол, вечно държащ се за ръката на Айви, започна да се отнася по-любезно с мен. Дните се нижеха един след друг, тихи и щастливи като малките игриви вълни на брега под скалите. Мартиновци окосиха тревата и я събраха в няколко купи, в които Айви приспиваше Пол през деня. Една от тези купи сено бе разположена недалече от чаената беседка, на най-издигнатото място в имението. От купата се откриваше привечер прекрасна гледка към морето и града: мирисът на прясно сено, примесен с възсоленичкия вкус на морския въздух и с уханието на изхвърлените на брега водорасли, предразполагаше към все по-чудни мечти и блянове всред този омаен кът над Атлантика, който бе сам по себе си един блян. А хилядите светлилки, блещукащи из самия град Хейстингс и неговото модерно предградие Сейнт Ленардс, както и светлините на пътуващи кораби из океана – колко прекрасни изглеждаха те от тази връхна купа сено през последните августовски нощи!

Денят на раздялата дойде. Пол се разплака сърцераздиращо, притискайки се с все сила към Айви, която не преставаше да го милва и гали. Мисис Мартин ненавиждаше Лондон, който щеше да ѝ отнеме приятните гости. Кучето Улф сякаш разбираше, че неговото място е в имението на Мартиновци – Айви и Пол, заети в своите игри, не бяха отделили достатъчно време за него. Мистър Мартин ни стисна здраво ръцете и ни помоли да му пишем от Лондон. Той възнамерявал да дойде ведно с мисис Мартин за ден-два в метрополията преди Новата година, за да подбере подаръците си и да отиде на театър. Но той се надявал, че ние ще смогнем да отскочим през зимата за няколко дни до Екълсборн глен:

– Вие обезателно трябва да „я“ видите през зимата, когато „тя“ е много по-интересна. Ветровете тогава са много по-силни и „нейните“ вълни се низят една след друга в бесен темп, стоварвайки се в подножието на скалата като грамадни кули, които се сгромолясват при някое земетресение. Да, вие трябва обезателно да „я“ видите през зимата...

Уви! Това бе последният поглед към любимия океан, хвърлен от чаената беседа до старинната каменна къща на Мартиновци връз скалите край брега на Английския канал...

IX. ТЕАТЪР И ПУБЛИКА

I.

Англичаните са ревностни любители на театъра – на истинския драматичен театър. И наистина този народ е обогатил света не само с най-великите драматурзи на всички времена, но и с едни от най-великите драматични артисти. Кит Марлоу, Шекспир, Бен Джонсън през седемнадесетия век, Драйдън, Лий и Конгрив през осемнадесетия и цяла плеяда други драматурзи към края на деветнадесетия и началото на двадесетия век – това са все великани в областта на драмата, свидетели за драматичния гений на английския народ. Към тях трябва да прибавим един цял низ от също така велики драматични артисти през осемнадесетия и деветнадесетия век, като Дейвид Гарик, Кембъл и Едмънд Кийн, ненадминати изобразители на героите от Шекспировите трагедии, както и многобройните техни съвременни наследници, които градят историята на днешното драматично изкуство в Англия.

Центърът на Лондон е буквално изпълнен с театри, много от които представляват истински исторически паметници – исторически не толкова от гледището на тяхната архитектура или сценично устройство, защото повечето от театрите не притежават подобна ценност, а заради връзките на тези театри с някои от най-великите английски драматурзи или драматични артисти. Преди кръгло двеста години великият Дейвид Гарик е изнесъл за първи път ролите на Ричард III и Крал Лир в театъра „Друри Лейн“, в който петдесет години по-късно са се подвизавали Джон Кембъл и неговата знаменита сестра мисис Сидънс, обезсмъртена чрез портрета на Гейнсбъро в Националната портретна галерия. И не е само „Друри Лейн“, който може да се похвали с подобно историческо минало: сенките на велики майстори на драматичното слово витаят в десетки други театри край Пикадили, Шафтсбъри авеню, Лестър скуеър и „Олдуич“.

През периода след кризисната 1931 година броят на драматичните знаменитости на Лондон бе увеличен чрез прилива на няколко прочути германски артисти, напуснали родината си в навечерието на пълния хитлеристки триумф. Елизабет Бергнер бе една от първите Хитлерови бежанки и залата на театъра, в която тя играеше, бе винаги препълнена. Недалече от този театър се подвизаваше нейната британска съперница, Гъртруд Лоурънс, в една съвременна пиеса под надслов „Считащата нимфа“. Това бе една от първите пиеси, които видях в Лондон, и може би именно поради това си спомням и сега играта на артистката и развитието на интригата с най-големи подробности. Наред с тези две артистки се подвизаваха редица други сценични знаменитости от двата пола, като мис Робсън, великолепно изобразителка на Лейди Макбет, или Чарлс Лоутън – еднакво гениален в най-разновидни роли, или Джон Гилгуд – младият и ненадминат тълкувател на трагичните Шекспирови герои.

Пожелах да посетя ведно с Айви оперетното представление на „Мадам Дюбари“, и то по възможност по-скоро, за да не бъдем изненадани от приключването на представленията. Отговорът, който получих от девойката, ме озадачи:

– Няма защо да се опасяваме от преустановяването на представленията на „Мадам Дюбари“ – тази оперета е на сцената от една година и вероятно ще бъде играна поне още една година. Тя се радва на истински успех, а това значи, че ще надхвърли петстотин поредни представления.

И наистина, тази приятна оперетка бе играна ежедневно в течение на три дълги години! Представете си – един и същ ансамбъл играе една и съща оперета всяка вечер и три пъти седмично в следобедни представления в течение на хиляда дни... Лично аз присъствувах неколкостотин пъти на представленията на „Мадам Дюбари“, отчасти заради самата оперетка, но предимно с оглед на новите артистки, които играеха централната роля. Останалият ансамбъл бе непроменен, но първата Жана Дюбари – една прекрасна млада шведка – трябваше да бъде заменена с друга артистка след края на първата година, когато нервите на младата артистка не бяха издържали страшното напрежение и тя бе посегнала по жесток начин на живота си – хвърляйки се от високата театрална сграда върху плочника. Новата Жана Дюбари последва участието на своята предшественица след няколкостотин последователни представления. И когато управлението на театъра бе намерило трета интерпретаторка на тази фатална роля, първото представление на оперетката с участието на новата „звезда“ трябваше да бъде преустановено още в самото начало на играта: сякаш по даден знак артистите се разплакаха на сцената при появата на новата Жана; разплака се и самата Жана; силно развълнувана бе и част от публиката, присъствувала на много представления на „Мадам Дюбари“ с двете предходни Жани; и представленията бяха окончателно прекратени.

Какъв контраст представляваха представленията на „Саломе“ от Оскар Уайлд! Още като ученик се възхищавах от лиричността на стила на Уайлдовата „Саломе“ и чаках с нетърпение поставянето на пиесата. А нейното възобновяване след четиридесет дълги години на пълна заборава бе предизвикало буря от негодувание в пуритански настроените англичани. Един по един театралните критици биваха принудени от общественото мнение да се изказват против поставянето на пиесата, да предричат нейния неуспех, да отричат нейните качества. Малцина измежду тези критици дръзнаха да вмъкнат по някоя добра дума за пиесата в критичните си бележки из вестниците. Финансирането на постановката на „Саломе“ бе най-после осигурено, ансамбълът бе готов и пиесата бе изнесена по майсторски и блестящ

начин. Но театралната публика бе против поставянето на пиесата, тя бойкотираше представленията и нещастните артисти биваха принудени да играят пред една полупразна зала. Само след четиридесет представления „Саломе“ бе смъкната от репертоара на театъра, а неговите собственици и уредници бяха материално разорени. Пуританският дух на англичанина, и то на лондончанина, надделя и великолепната пиеса на този несретник-естет бе провалена заради нравствените недостатъци на отдавна починалия автор на пиесата...

Чудно ли е тогава, че мнозина англичани са склонни да отреждат едно съвсем малко местенце на лорд Байрон в английската поезия – едно местенце, достойно за един „треторазреден“ поет, автор на „Чайлд Харолд“ и други подобни поеми!

Донякъде подобна бе и участта на една друга съвременна пиеса, чието заглавие, доколкото си спомням, бе „Машината на живота“. Постановката на тази пиеса бе крайно „модерна“ за средния английски театрал. Едно действие на пиесата разкриваше будоара на една наивна и морално запазена младоженка, която не скрива радостта си от настъпилата промяна в нейното семейно положение и която, пробуждайки се късно една утринна сама в леглото – поставено в един ъгъл на сцената – се провиква:

– Никога не съм предполагала, че брачният живот ще ми достави такива сластности!

Една част от пресата бе подела жестока кампания против тази пиеса. Това бе достатъчно, за да отклони част от публиката, която в никой случай не би желала да присъствува на подобни „неморални“ представления. Но театралната публика в този космополитен град не се състои само от англичани – представленията продължаваха при препълнен салон. Тогава общественото мнение, действащо чрез пресата, принуди полицията да се намеси и всички рекламни снимки, представляващи най-драматичните моменти от пиесата и изложени край входа на театъра, трябваше да бъдат снети и унищожени. Не след дълго „Машината на живота“ бе снета от сцената на театъра, принесена в жертва на непреклонния британски пуританизъм.

Историята на постановките на пиеси като „Саломе“ и „Машината на живота“ е винаги пред очите на театралните деятели, на уредниците и собствениците на театрите: всяка нова и модерна пиеса с известен „френски уклон“ – както би се изразил средният англичанин – е осъдена предварително на неуспех, а инициаторите за нейното поставяне на сцената – на материално разорение. При този вкус на средния английски театрал свършено естествено е, че половината от пиесите, които се играят в даден момент в Лондон, са драми или комедии от английските класици: те поне са „сигурни“, в тях няма „френски уклон“ и те най-добре изразяват онази „чистота на мислите и на характера“, която привлича средния англичанин към театъра...

II.

Сериозният любител на класическата драма в Лондон има почти ежедневната възможност да присъствува на подобни спектакли в два знаменити и външно непретенциозни театри – „Садлърс Уелс“ и „Олд Вик“. Вторият от тях е разположен на южния бряг на Темза, на мястото на един стар театър, в който навремето са били играни голям брой от пиесите на Шекспир. Тази традиция продължава и до днес. Всъщност двата театъра са под една управа, която поставя както класически

драматични пиеси, така и оперни представления. Пиесите се менят ежедневно и не минава седмица без едно-две Шекспирови представления. Артистичният ансамбъл на тези театри е, не ще съмнение, извънредно грижливо подбран; но той се допълва през всеки отделен сезон от най-добрите и именити артисти в Лондон и цяла Англия, които приемат да служат на истинското изкуство без оглед на материалните облаги. Така например един драматичен артист от ранга на Чарлс Лоутън, известен у нас чрез участието си във филми като „Рембранд“ и „Хенри VIII“, бе приел да играе през цял сезон в театрите „Олд Вик“ и „Садлърс Уелс“ срещу едно минимално възнаграждение, може би в размер на една стотна част от възнаграждението, което би получил в някой друг от големите лондонски театри.

Не бих могъл да намеря достатъчно подходящи думи да изразя възторга си от играта на този знаменит артист, Чарлс Лоутън, чието телосложение го прави идеален изпълнител на ролите на Фалстаф в историческите пиеси на Шекспир. Бих желал само да предам смайването си, което ме бе обзело по време на представленията – в два последователни дни – на „Макбет“ и на „Любов за любов“ от Конгрийв. Тази последна пиеса е една от най-забележителните комедии в английската литература от края на седемнадесетия век до днес, или поне до царуването на Джордж III. Лоутън изобразяваше ролята на Татъл в „Любов за любов“, т.е. на едно тщеславно, плиткоумно денди от седемнадесетия век. Той бе в непрестанно движение на сцената, неговото голямо туловище сякаш бе изчезнало, той бе тъй подвижен, гъвкав и лек, като някой младеж, и през цялото време говореше с някакъв фалцет, който придаваше на думите и на движенията му още по-голям чар. На следната вечер същият Лоутън изобразяваше Макбет в едноименната пиеса на Шекспир – но това бе съвършено друг Лоутън, съвършено неузнаваем както по глас и движение, така и по стил и темперамент. Ако не бе програмата, в която бе вписано името на Лоутън като Макбет, бих бил готов да се обзаложа, че това е някой друг артист.

Признавам, че и други сценични знаменитости в Лондон са предизвиквали същото смайване в мен – поради тяхната способност да се превъплъщават с такава абсолютност в толкова различни роли, – но все пак никой от тях не може да се сравни с Чарлс Лоутън. Неговият Макбет бе твърде особен – напълно човечен, тих и доста нерешителен. В знаменитата сцена с „кинжала“ Лоутън бе извънредно тих и съсредоточен, седнал на един праг в предната част на сцената, с вторачен пред себе си поглед, съвършено спокоен, изричащ прочутия монолог без никаква „театралност“ и „декламаторство“ – напълно естествено. И все пак ефектът бе поразителен!

Същият Чарлс Лоутън, попаднал по някаква случайност на едно представление в Париж на драматизираната Шекспирова поема „Озлочестяването на Лукреция“, се възхитил дотолкова от играта на артистите, че поема на свои разноски пренасянето на трупата в Лондон, където ангажира за две седмици един от големите театри за изнасянето на представленията. Наистина прекрасна игра и чудесна драматизация на поемата. Но англичаните по правило не знаят друг език освен английски. Въпреки това театърът бе препълнен и публиката възнаграждаваше с нескончаеми ръкопляскания играта на артистите. Лоутън бе доволен въпреки стотиците хиляди лева, които е трябвало да заплати срещу загубата от тези представления. Той бе изпълнил желанието си – да достави на истинските любители на театралното изкуство в Лондон рядкото удоволствие да присъствуват на представлението на тази драматизирана Шекспирова поема.

Такива са сценичните знаменитости в Лондон. А публиката, истинската театрална публика, умее да цени техните таланти и усилия. В театрите „Садлърс Уелс“ и „Олд Вик“ се предоставяха при всяко представление към петдесетина места за бедни студенти или други младежи, които не могат да плащат даже минималните такси за входни билети. Цените на билетите в тези два театъра бяха изумително ниски, въпреки че на техните сцени се явяваха най-големите театрални сили на Англия. Едно място на петия или шестия ред струваше колкото едно място на първия ред в някой от десетте големи кинотеатри в метрополията. А последните места не струваха повече от половин шилинг, или колкото цената на три броя от вестник „Таймс“. Съответните места в другите театри се продаваха по цени от пет до десет пъти по-високи. Загубите на театрите „Садлърс Уелс“ и „Олд Вик“ се покриваха от членовете на фондацията, която бе поела тяхната издръжка – всички истински любители на истинската драма, на класическите пиеси и преди всичко на Шекспир. А прочутите драматични артисти на Англия плащаха дан на тези театри и на тяхната публика, като приемаха да играят почти безплатно за цял сезон или само срещу едно съвършено минимално и номинално възнаграждение.

Страстта на средния лондончанин към театъра е наистина голяма. Понеже цените на местата в другите театри са извънредно високи, широката публика е принудена да се нарежда на „опашки“ и да чака с часове за евтините билети от горната галерия. Понякога чакащите се нареждат в тези опашки от най-ранна утрин; те си носят със себе си храна за обяд и следобедна закуска; някои се занимават с четене, други – предимно жени и млади девойки – с ръкоделие през тези дълги часове на чакане. Служител при театъра поднася срещу заплащане малките столчета, които се подреждат край стените на сградата и върху които, двама по двама, истинските любители на театралното изкуство чакат с безкрайно търпение по десетина часа, до отварянето на гишетата за продажба на билети за предстоящото вечерно представление. В редки случаи, при гостуването на някоя сценична знаменитост, посетителите от галерията се нареждат още в късните вечерни часове и прекарват цялата нощ върху столчетата, завити с одеяла и покрити с неизменните английски дъждобрани при дъждовно време.

Към средата на 1934 година театралната публика в Лондон бе напълно под влиянието на младия и гениален интерпретатор на Шекспировите роли Джон Гилгуд. Този 25-годишен младеж бе издал един обемист труд, представляващ неговото тълкование на Хамлет и съдържащ ценни проучвания върху всички по-известни тълкования на тази роля от знаменитите артисти на Англия през последните три века. Самият Джон Гилгуд бе един от най-блестящите изобразители на тази роля, а неговата красота и великолепна игра бе предизвикала истинска буря в сърцата на по-младите театралки... Пожелал да присъствам на едно от тези представления на „Хамлет“ и се запътих през един септемврийски следобед към театъра. Опашката, която сварих, броеше няколкостотин мъже и жени: безсмислено бе да се нареждам и аз, защото не притежавам необходимото „английско“ търпение. Реших да заплатя до хиляда български лева за един билет от така наречените „резервни места“ и се запътих към касата, уверен в успеха на това начинание. Уви! Отговорът бе, че всички места на стойност докъм хиляда лева са продадени не само за целия месец септември, но и до средата на следващия януари 1935 година! Вечно съпътстващата ме Айви Фрей-

зър при моите театрални посещения предложи да пренощува върху „столчетата“ от опашката край касата на галерията, при условие че аз ще дойда сутринта да я заменя в чакането. Естествено, редно би било аз да чакам през нощта, а девойката да ме отмени през утринните часове; отхвърлих предложението и се отказах от надеждата да видя Джон Гилгуд в „Хамлет“. В замяна новият театрален сезон в „Садлърс Уелс“ и „Олд Вик“ бе открит с участието на Евънс и мис Робсън – знаменити интерпретатори на героичните роли на Шекспировите исторически пиеси. Евънс бе незаменим в ролята на Ричард II от едноименната пиеса, но все още продължавам да мисля, че никога не ще видя нещо равно на онази Лейди Макбет, която червенокосата мис Робсън даваше от сцената на „Садлърс Уелс“.

III.

За англичаните театърът е наистина една необходимост и както много други неща – една национална институция. Костите на техните именити артисти почиват в Уестминстърското абатство наред с останките на голям брой крале, видни държавници, писатели и поети. В преддверието на абатството почиват костите на Спрангър Бари и неговата съпруга, прочути артисти от осемнадесетия век; вътре в самото абатство са положени останките на великия Гарик и съвсем близо до него – тези на неговия съвременник Джон Хендерсън, също така прочут актьор. Тук почиват костите и на други именити артисти от последните десетилетия на осемнадесетия век. Това свидетелствува за уважението, което британците са хранили към своите велики артисти още преди 150 или 200 години. Професията на актьора е високо почитана, а гениалният актьор се радва на онази обществена почит и признателност, която се дава само на най-именити държавници и хора на науката. Тази традиция продължава и днес. Спомням си добре, че през годините от 1931 до 1934 в един от театрите на Шафтсбъри авеню се подвизаваше и младата Даяна Чърчил, от рода на Уинстън Чърчил, в някаква съвременна лека пиеса. В колко други и по-напредничави страни от Англия – от страната на консерватизма и пуританизма – дъщерята на някой бивш или настоящ министър-председател би могла да се яви на театралната сцена, без това да предизвика „възмущението“ на общественото мнение!

Сериозното отношение на англичаните към театъра се изразява, външно поне, в строгата официалност на облеклото при театралните представления. В повечето театри заемането на местата в партера е немислимо без официално облекло. Това правило се спазва и в много други държави – към него се придържат театралните нрави на Париж, на Берлин и на ред други европейски столици. Но никъде другаде то не се спазва така строго и по отношение на толкова голям брой театри и спектакли, както в Англия. За средния англичанин това не представлява въобще никаква проблема – той и без това се облича официално за вечеря в собствения си дом, когато на трапезата ще присъствуват само той и съпругата, когато не се очакват други гости и когато час-два след вечерята същите ще се оттеглят в спалните си. От личен опит знаей, че това правило се спазва доста строго не само в семействата из горния буржоазен слой, но и в семейства на учители, на чиновници и на ред други категории от хора на умствения труд. Та нима същите тези англичани биха могли да присъствуват на някое театрално представление без официален тоалет!

Но ето – същите тези англичани, които пристигат в театрите с официални одежди и с великолепни лимузини, които се разполагат удобно в креслата си в предните редове на „пит“, съвсем не се стесняват да запалят някоя зловонна пура, някоя лула или поне малка папироска през време на самото представление. В повечето театри към гърба на всяко кресло е прикачена малка пепелница, която служи именно за горната цел. Пушачите измежду публиката пушат най-спокойно и това не се зловиди на непушачите; защото в края на краищата броят на първите е по-голям от броя на вторите, а в една истинска демокрация това е от значение... Пушат, разбира се, и дамите. Към края на представлението атмосферата е вече доста натежала въпреки добрата вентилация, силно осветената сцена отразява облаците от дим, надвиснали над малката кабинка на суфльора. И това се наблюдава не само в някои второстепенни театри, но даже и по време на някои оперни представления. Тежко на оперните артисти!...

Щастлив бях да присъствавам на представлението на операта „Летящият холандец“ с участието на голям брой знаменитости от разни народности, събрани в Лондон по случай стогодишнината на Вагнер. Първите редове на галерията бяха заети както винаги от млади мъже и девойки с разгънати партитури върху коленете. Тези младежи и девойки не видяха много нещо от операта, защото носовете им бяха зарити в нотните листове, осветявани от малки електрически батерийки. Това явление се наблюдаваше най-редовно при оперните представления в „Олд Вик“ и аз отдавна бях привикнал на шума от бързото прелистване на нотните тетрадки, на светлинките от електрическите батерийки и на сподавените възгласи на възхищение, на изненада или на неодобрение. Не очаквах обаче, че ще видя същите млади хора да вършат това „шпиониране“ на диригента и на солистите със същата ревност и при тези тържествени представления по случай стогодишнината на Вагнер.

Измежду многото концерти, които просто наводняват Лондон през зимния сезон, никой не е имал толкова голям успех и във всеки случай никой не им е направил толкова силно впечатление, както изнасянето на Моцартовия „Дон Жуан“ от сборните оркестри на берлинските и лондонските филхармоници под диригентството на Фуртвенглер. Мнозина у нас са имали възможност да се наслаждават на таланта на този немски диригент, но малцина са могли да присъствуват на подобен спектакъл, изнесен в огромния Албърт хол пред многохилядна публика от няколкостотин майстори музиканти под шефството на Фуртвенглер. Оркестрантите бяха наредени амфитеатрално, в седем-осем реда, а диригентът оставаше някъде долу, в самото подножие, върху малка площадка. Каква страшна сила се крие в тази малка палка, когато се намира в ръцете на един Фуртвенглер, каква власт съдържа разтворената шепа на неговата бавно движеща се ръка, която сякаш прибираше в постепенно затварящите се пръсти целия огромен оркестров ансамбъл – музикантите с техните инструменти и техните души... Простосмъртният не може да се разпростира върху постиженията на този диригент, на този смесен филхармоничен състав и на този композитор. Той може само да си припомни с благоговение датата на спектакъла – 19 февруари 1933 година, – запечатана неволно и без старание в паметта му като един от най-светлите дни, прекарани в страната на мъглите.

И англичаните имат именити диригенти, като например сър Томас Бийчъм, но те не притежават композитори от ранга на немските великани. Техните двама майстори, Делиус и Сибелиус, са далеч по-малко известни в чужбина и в края на краи-

* Пит (pit, англ.) – партер в театрална зала. – Б.изд.

щата не са чистокръвни англичани, а потомци на скандинавските викинги... Колкото за сър Томас Бийчъм, оставям на онези българи, които са присъствували на неговите спектакли и които са компетентни по въпроса, да се произнесат. За мен името на сър Томас Бийчъм е свързано предимно с един малък инцидент, чийто герой бе именно той. При тържественото откриване на оперния сезон, на което по стара традиция присъствуват и членове на кралското семейство, някои закъснели посетители си провираят път между редовете, а други все още продължават да шепнат след началните тактове на оркестъра. Сър Томас Бийчъм е възмутен, той продължава да дирижира оркестрантите, но се обръща за миг към публиката и с все сила изкрещява едно презрително, заповедническо *keep quiet*, или „пазете тишина“. Публиката е смаяна, но утихва в миг, и то дотолкова, че тежкото дишане на възмутения темпераментен диригент се чува далеч зад първите редове на залата. Кой казва, че англичаните не притежават темперамент!

Никой не бива да се съмнява в любовта на англичаните към музиката. Достатъчно би било да се наблюдават стотиците хорове от безработни миньори и други работници, които шествуват с песен из улиците на метрополията. Тези хорове привличат минувачите, които, макар и вечно бързаци, се спират по за минутка и се вслушват замислено в тъжните песни на безработните, след това пускат по някоя дребна монета в протегнатия каскет и отминават – доволни от музиката и от себе си. Някои измежду тези хорове, съставени от уелски миньори, са наистина прекрасни. Хората от Уелс, тази югозападна област на Англия, се различават коренно по произход, език и нрави от англичаните или шотландците. Тяхното реноме не е особено добро – англичаните ги считат за прикрити, неискрени и не дотам честни. Даже най-именитият от всички настоящи „уелшмени“, бившият министър-председател Дейвид Лойд Джордж*, се представляваше от неговите политически противници като фокусник, който се опитва да убеди избирателите си, че срещу всеки четири пенса, които последните биха поверили на него през неговото управление, той ще им върне обратно девет пенса... Но този народ от Уелс е не само един от най-старите народи в Европа, но и един от най-музикалните народи на земята. Повечето от онези беловласи стари музиканти, които обикалят из лондонските улици със своите арфи, са „уелшмени“. Те бродят из тихите лондонски улици по точно определен план, те се спират ежедневно на едни и същи места в точно определени часове и тяхното пристигане се очаква с радост от обитателите на домовете и пансионите. Всеки ден в продължение на повече от година край нашия пансион спираше един подобен старец, чиято арфа прекъсваше научните занимания на студентите из пансионите или текущата работа на матроните и техните помощнички, или даже маршрута на пощенския разносвач. Мил старец, който се явяваше винаги в един и същ час през всички сезони на годината, придружаван само от едно малко бяло кученце, и който винаги изсвирваше по някоя допълнителна мелодия след прибирането на монетите, които неговите верни слушатели и почитатели неизменно хвърляха през отворените прозорци на сградите към него, по платното на тихата асфалтирана улица. Тъжните мелодии на тази арфа, долитащи през отворения прозорец в малката студентска стаичка, сред самотата на несретника чужденец и отчаянието пред необятността на науката – колко спомени за събудени копнежи, за благородни пориви и несбъднати мечти...

* Починал на 26.III.1945 г. на 82-годишна възраст. – Б.а.

Х. ДЕМОКРАЦИЯ И ПЛУТОКРАЦИЯ

I.

Съвместното съжителство на демокрацията и плутокрацията в Англия представлява един безспорен факт: демокрацията е реална, сравнително чиста и общо-призната, а плутокрацията е също така реална, сравнително голяма и всеизвестна. Така всички видове лични свободи са на особена почит, правителствата се сменят мирно и законно само след надлежно произведени свободни политически избори, социалистически държавници застават начело на британски кабинети, даже един крал може да бъде уволнен от министрите си, когато започне да проявява склонности не само да царува, а и да управлява. Колкото до плутокрацията – статистическите данни показват, че над 2/3 от цялото национално богатство принадлежат на по-малко от 1% от населението, че към 90% от общия брой на активното население се състои от работници и нисши чиновници, че над 2/3 от цялата земя принадлежи на по-малко от 1/3 от 1% от населението. Дали съвместното съжителство на демокрацията и плутокрацията в Англия е законно или не – това е въпрос, чийто отговор може да бъде даден от съответните специалисти в съответната форма на изложение. Чужденецът в Лондон се стреми да разбере, да почувствува и схване кой всъщност управлява тази държава, кой ръководи съдбините на империята.

Професор Харолд Ласки, сам автор на многобройни съчинения върху демокрацията, прокламираше от висотата на университетската катедра, че демокрацията била онази форма на управление, при което група словоохотливи депутати в парламента се надпреварват в сладкодумие, докато десетина постоянни подсекретари на министерствата управляват страната по свой почин и усмотрение. Ласки подкрепяше тази своя теория с многобройни примери из действителността, един от друг убедителни и съкрушителни. Така например постоянният подсекретар в едно британско министерство изготвил по свой почин и усмотрение някакъв законопроект, а съответният министър възложил на видния член на Камарата на лордовете, досто-почтения лорд Алторп, да прокара закона през камарата. Лордът бил атакуван заради законопроекта не само от членовете на опозицията, но и от членовете на собствената си партия – във връзка с някакъв фактически въпрос относно материята на законопроекта. Чувствайки се неспособен да обясни фактите, лорд Алторп направил следната декларация: „Да, зная, че това е така, както е представено в законопроекта, но забравих в момента защо това бе именно така. Моля следователно почитаемите лордове да гласуват за законопроекта.“ При наличността на една подобна декларация от страна на самия докладчик на законопроекта почитаемите лордове гласували без изключение за приемането на законопроекта. От гледището на постоянния подсекретар на министерството вероятно е било без значение, дали членовете на горната камара, а при случай и на долната камара, са разбрали защо гласуват и за какво гласуват – неговият законопроект бил вече закон.

Срещу това гледище на Ласки за същността на английската демокрация честичко въставаше именитият карикатурист Лоу, който предлагаше своята теория в страниците на в. „Ивнинг Стандарт“ чрез многобройни и великолепно карикатури. Така по времето на Световната стопанска конференция в Лондон през лятото на

1933 година, когато десетки държавници от всички краища на света се бяха стекли в Лондон, за да разискват по най-жизнените стопански въпроси, Лоу представи в една великолепно карикатура работата на конференцията и дейността на представителите на Великобритания – премиера Рамзи Макдоналд и либералния министър сър Джон Саймън. Карикатурата представляваше някаква колибка в сред едно полесражение; върху колибката бяха възкачени Макдоналд и Саймън, облечени във военни униформи и въоръжени с бинокли, чрез които да следят действията на противниците в полесражението; към тях се отправя офицер за свръзка, който им дава важно писмено съобщение за по-нататъшните действия със следните думи:

„Генерал-губернаторът на Английската банка, Монтагю Норман, и фелдмаршалът на Форин офис, сър Робърт Ванситарт, ви поздравяват за досегашното строго изпълнение на плана на операциите и ви предават новите нареждания за по-нататъшните действия.“

Монтагю Норман бе традиционният управител на Банк ъф Ингленд, преизбиран редовно всеки две години в продължение на двадесет години, а сър Робърт Ванситарт, впоследствие повишен в лорд, бе неизменният постоянен подсекретар на външното министерство. Следователно новото в теорията на карикатуриста Лоу се отнася само до участието на управителя на Английската банка, защото участието на подсекретаря на външното министерство се обхваща и от самата дефиниция на Ласки. Постоянните подсекретари при министерствата, както е известно, не са политически лица и остават незасегнати от министерските промени; а английската централна банка е частно акционерно дружество, което периодически избира някой измежду акционерите за управител на банката. Разликата между дефинициите на Ласки и Лоу не би била толкова голяма, ако не бе налице широко разпространеното мнение, че именно сър Робърт Ванситарт стои начело на организацията Интелиджънс сървис в така наречения Скотланд ярд. С други думи, според Лоу английската демокрация се управлява от финансовите магнати около Банк ъф Ингленд и от Интелиджънс сървис в Скотланд ярд, т.е. от плутократията и нейната шпионска служба... Карикатуристът Лоу, разбира се, бе нещо повече от „ляв социалист“, както самият Ласки – той бе чисто и просто комунист.

Съществува и една трета теория относно управлението на Англия – че „човекът от улицата“ фактически управлява, или определя курса на управлението. Тази теория се поддържа най-вече от горния слой на буржоазията, т.е. от онези завършени джентълмени, които се ужасяват от обстоятелството, че в дадено общество може да съществува една класа от безработни, които получават издръжката си от държавата, без да работят – въпреки че са работили цял живот и всячески се стремят към работа; които отхвърлят с възмущение всякакви проекти за облагане на недвижимостите и се огорчават от липсата на съчувствие в сред техните безимотни или малоимотни събратя – въпреки че те самите твърде рядко са се залавяли за сериозен труд; и които не престават да пишат писма до в. „Таймс“ против увеличението на социалните разходи в бюджета на държавата и в полза на едно намаление в размера на данъчното облагане – въпреки че те самите, или поне техните деца и децата на техните съседи, биха били облагодетелствувани от разширението на социалните разходи. Тази теория за влиянието на „човека от улицата“ върху управлението на държавата се прелива понякога в теорията за значителността на „общественото мнение“ при оформянето на насоките на управлението. А що се отнася до самото обществено мнение, то безрезерв-

но подкрепя теорията за значимостта на „общественото мнение“ при управлението в английската демокрация. Въпросът е, как се поражда и какво представлява самото обществено мнение?

Тук именно се крие загадката. Защото „общественото мнение“ се поражда не толкова в научните кабинети или университетските аудитории, колкото из улиците, в локалите или на игрищата. Английската демокрация притежава само един социален или етичен идеал – „джентълменския идеал“ – или традицията на един определен слой от населението се е наложила с течение на времето и благодарение на редица обективни и субективни условия като общ национален идеал. Именно този „джентълменски идеал“, превъплътен в общонационален идеал, обяснява както грамадния интерес на британското работничество, така и неговото благосклонно отношение към ежедневните прояви, празни дела и суети на аристокрацията и на горния слой от буржоазията. С други думи, общонационалният „джентълменски идеал“, който е проникнал и в самото работническо съсловие, в чийто мироглед не липсва известен „пролетарски снобизъм“, обуславя и оформянето на едно общонационално обществено мнение. Това обществено мнение, приведено към конкретни обществено-политически въпроси, се проявява по различни начини, но обикновено в еднаква насока било от „човека от улицата“, от „провинциалния джентълмен“ или от образа на културния англичанин из горния слой на буржоазията – защото то е израз на един определен социалноетичен идеал, идеала на английския джентълмен.

II.

Връщам се наново към деня на пристигането ми в Лондон и първото ми съприкосновение с британските нрави и обичаи – в стените на хотела, в който бях отседнал. Половин час след пристигането ми през ранните утринни часове високият, облечен във фрак прислужник, който се бе отнесъл с такова почитание към скромния и изморен от дългия път младеж, се яви наново пред мен и най-смирено заяви:

– Банята на господина е вече готова.

Не бях поръчвал да ми се приготи банята, но приех поканата с истинско удоволствие. Прислужникът бе доволен, той се държеше извънредно почтително пред мен, той сякаш не намираше други думи за отговор освен „да, господине“, „разбира се, господине“, „обезателно, господине“. Но неговото почтително отношение изчезна още на втория ден от престоя ми в хотела – носът на прислужника все по-честичко и по-честичко се издигаше нагоре, към окачените по стените картини, когато случайно минавах край него. Обезпокоен от тази промяна, бях запитал индуса Макбул Али, как и с какво бих могъл да спечеля наново симпатиите на този тъй важно облечен господин.

– Взехте ли си утринната баня днес? – ме запита Али.

– Не – отговорих аз, – но вчера сутринта се окъпах веднага след пристигането ми.

– Не се съмнявам – възрази Али, – но работата е там, че един „английски джентълмен“ не пропуска утринната си баня при никакви обстоятелства. Не забравяйте тази малка истина няколко дни поред и ще видите, че вашият прислужник в хотела ще бъде наново извънредно почтителен.

Индусът бе прав! Не разбихах обаче защо трябваше обезателно да следвам навиците на един „английски джентълмен“, когато съвсем не бях англичанин. И все

пак предпочитам да запазя добрите си отношения с облечения във фрак прислужник, макар и с цената на тази ежедневна утринна баня...

Друг път, беседвайки със сър Едуард Бойл* – един от лидерите на Балканския комитет в Лондон, – бях зачекнал въпроса за скъпотията в Лондон и за твърде високите наеми на студентските квартири.

– Моето положение е вероятно много по-тежко от вашето, млади човече – бе възразил събеседникът ми, – защото доходите ми спадат катастрофално поради преустановяването на раздаването на дивиденди от предприятията, в които съм акционер, а само в провинциалното си имение трябва да поддържам една прислуга от двадесет и пет души, много от които са съвсем излишни в имението.

Когато се осмелих да забележа, че излишната прислуга би могла да бъде уволнена, сър Едуард Бойл отговори:

– Това е напълно изключено, защото повечето от тези хора са били в имението още през времето на моето детинство, а други от тях са родени в него през последните двадесет години и представляват, така да се каже, част от това имение. Тяхното уволнение би било равнозначно на една малка „революция“ в нашия дом; те самите никога не биха могли да се помирят с едно подобно разрешение на въпроса; защото те знаят, че и техните деца, или поне някои от тях, ще останат на служба в имението и след моята смърт. Виждате ли, ние всички имаме едно особено отношение към традициите, към миналото.

В продължение на дълги месеци всеки четвъртък бивах канен на вечеря в едно младо американско семейство от квакери, които бяха наели стая и кухня в един от многобройните пансиони в Блумсбъри. Добрата мисис Къртис сама приготвяваше вечерята и сама се справяше с кухненската работа. Прислужничката от пансиона, двадесетгодишна девойка от Северна Англия, помагаше на домакинята при подобни случаи и при по-тежката домашна работа. Веднъж след вечерята, когато прислужничката разтребваше масата, мисис Къртис се обърна към нея със следната състрадателна забележка:

– Не мислиш ли, Бети, че щеше да бъде много по-добре, ако добрият Господ бе наредил да се храним само веднъж на ден? Колко труд щеше да ни спести това!

– О, мисис Къртис – отговори уплашено девойката, – не казвайте това! Какво щяхме да правим ние, бедните девойки, ако хората се хранеха само веднъж на ден? Те нямаше въобще да имат нужда от прислужнички тогава...

Добродушната Бети не би могла да си представи света без прислужнички и без „джентълмени“; тя очевидно считаше, че в този свят за нея бе отредено за вечни времена да бъде само прислужничка, но прислужничка на джентълмени. Веднага си припомних отговора на безработния миньор, който възнамеряваше да гласува за „националкоалиционния“ кабинет на Макдоналд предвид на сложното външнополитическо положение и необходимостта от изпращането на „истински джентълмени“ като представители на Англия в международните конференции, които се очаквали в близкото бъдеще! Какъв по-добър пример за проникването на този „джентълменски идеал“ сред съсловието на английското работничество!

* Сър Едуард Бойл, който почина през април 1945 г., бе искрен и отдавнашен приятел на българския народ. – Б.а.

Но този общонационален „джентълменски идеал“ предполага преди всичко способността на „джентълмена“ да нарежда живота си без оглед на необходимостта да полага преки грижи за издръжката си. И ако същият този джентълмен се е отдал на някакво занятие, то той върши това от любов към самото занятие, от чисто научно любопитство или като средство за убиване на времето. Логически това прекъсване на връзките между „джентълменството“ и пряката грижа за насъщния води към известен култ спрямо богатството и към известна безразличност спрямо огромното неравенство в неговото разпределение. Защото „джентълменският идеал“ е общонационален идеал, защото етичният мироглед на страната е изграден изключително върху онази съвкупност от качества, която е свойствена само на истинския английски джентълмен. И наистина, съществуването на известна безразличност спрямо неравенството в богатствата е безспорно. Това безразличие не е привилегия или проява само на една определена класа, а представлява една национална характерна особеност. Неравенството в богатствата не представлява политически въпрос, който разделя партиите, защото се дължи на един общ темперамент и на едно общо отношение към нещата, което хвърля истински мост между партиите и класите. Даже онзи групи или партии, които преследват, по линията на тяхното партийно верую, премахването на големите неравенства в богатствата, всъщност преследват премахването на някои вредни прояви на това неравенство, а не на самото неравенство. И когато техните политически противници ги обвиняват, че те, реформаторите, желаят не само да направят бедните по-богати, но и богатите по-бедни, те се чувствуват неловко и отхвърлят обвинението; те не смеят да заявят, че крайностите на богатството и на беднотията са еднакво унизителни и антисоциални; те насочват вниманието на обществото само към зловредните последици на втората от тези две крайности – на крайната беднотия; и повеждайки борба срещу крайната беднотия, те сякаш си затварят съзнателно очите пред привилегиите на другата крайност – на големите богатства.

И ето, това съжителство на чистата демокрация и на чистата плутокрация в Англия почива на напълно „законни“ основания, а не на началата на „конкубината“ – по-неже се явява като резултат, като неизбежна последица именно на този общонационален „джентълменски идеал“. На три пъти английската социалистическа партия ръководи съдбините на необятната империя и на страната-майка. И до днес обаче Банк ъф Ингланд продължава да бъде едно обикновено акционерно дружество, и до днес огромната железопътна мрежа е собственост на частни акционери, и до днес големите минни богатства на страната се намират в частни ръце. А всред пламъците на Втората световна война прогресивните политически течения в Англия не смогнаха да извоюват за работническото, което представлява 90 на сто от общия брой на активното население в страната, нещо повече от един „план“ за въвеждането на обществени осигуровки след приключването на войната!

III.

Английската плутокрация плаща своята дан към демокрацията по най-различни начини. От една страна, заможният англичанин е претоварен с преки данъци, които той понася безропотно и с пълно съзнание за изпълнен граждански дълг. От друга страна, благотворителността е взела значителни размери в Англия и допринася за още по-пълното притъпяване на класовата омраза. В резултат страната на

най-големите класови различия и социални бариери е същевременно и страната на сравнително най-слабо проявена класова ненавист.

Данъците върху наследствата са особено високо градирани. При големите богатства – големи в английски, а не в български мащаб – тези данъци обхващат и отнасят в приход на съкровището над 75 на сто от общата стойност на наследството. Спомням си, че скоро след финансовата и монетна криза от 1931 година се бе поминал корабоплавателният магнат сър Джон Елерман. Неговите преки наследници трябваше да заплатят на съкровището една сума от кръгло 15 милиона лири стерлинги, или по тогавашния курс на лирата спрямо българския лев – към 12 милиарда лева, т.е. почти два пъти в размер на българския държавен бюджет от онези блажени години. Карикатуристът Лоу бе поздравил това огромно наследство, по-голямата част от което се насочваше към държавната хазна, с една забележителна карикатура, представляваща митологичния лодкар Харон, който пренася на отвъдния бряг на реката починали английски милионери. Карикатурата бе съпроводена със следния „патриотичен“ текст: „В тези времена на криза всеки английски милионер трябва веднага да изпълни дълга си към съкровището.“

Когато представяше в парламента държавния бюджет за 1932/1933 финансова година, тогавашният канцлер на съкровището Невил Чембърлейн заяви, че примерът на сър Джон Елерман е бил последван само от още двамина милионери, които се преселили във вечността и оставили приятни наследства на съкровището. Понеже тази помощ била недостатъчна, Невил Чембърлейн покани всички данъкоплатци да докажат привързаността си към държавата и да предплатят данъците си за следващата финансова година – според размерите от текущата година. Опашките, които се образуваха пред гишетата на бирниците, бяха най-доброто доказателство за високо-то гражданско съзнание на средния англичанин.

Отношението на британския данъкоплатец към държавата се проявява често и по един твърде комичен от „континенталско“ гледище начин. Укривателят на част от доходите си пред държавните бирници започва да чувства угризение на съвестта – той е ощетил държавата с няколко лири стерлинги, той е постъпил нечестно както спрямо държавата, така и спрямо всички останали честни данъкоплатци. И някоя утрин данъчният укривател изпраща съответното количество лири стерлинги лично до канцлера на съкровището, като придружава сумата с една малка бележка, в смисъл че сумата представлява „пари на съвестта“. Канцлерът на съкровището на свой ред е длъжен да оповести в някое ъгълче на в. „Таймс“ получаването на въпросните „пари на съвестта“ от анонимен изпращач. Подобни съобщения бяха зачестили след кризата от есента на 1931 година, защото средният данъкоплатец, който волно или неволно е укривал част от приходите си от пряко облагане от страна на данъчните власти, е почувствувал особено силни „угризения на съвестта“ предвид на лошото състояние на държавните финанси и апела на канцлера на съкровището към всички данъкоплатци да подпомогнат държавата чрез предварителното изплащане на дължимите преки данъци за следващата финансова година.

В навечерието на заемаването на властта в Германия от страна на хитлеристите една богата ексцентрична англичанка, наследила несметни богатства от своя покоен съпруг – лейди Хюстън, – бе изпратила един чек за стотици милиона лева до канцлера на съкровището с цел подарените средства да бъдат използвани за построяването на някой военен кораб, който да брани Англия от нейните неприятели отвъд Англий-

ския канал. Канцлерът на съкровището обаче бе счел за необходимо да върне чека обратно на патриотичната вдовица с една кратка бележка, в която той обясняваше, че „съкровището на Н.В. краля император разполага с достатъчни средства за обезпечаване на военната сигурност на страната“... Според съобщенията на вестниците лейди Хюстън разполагала с един седмичен брутен доход от кръгло три и половина милиона български лева – и то само от лихвите на облигациите от разните държавни заеми! Равнодушието на канцлера на съкровището към „жеста“ на вдовицата е напълно обяснимо: рано или късно по-голямата част от богатствата на тази войнствена дама ще постъпят в държавните хазни – когато и тя на свой ред бъде пренесена на „отвъдния бряг“ от Харон...

Много по-значителни дарения за много по-смислени цели бяха правени от английски милионери през годините след монетната и политическа криза от есента на 1931 година. Така например известният автомобилен магнат лорд Нъфилд бе подарил и раздал в течение на две или три години една сума, равна на кръгло пет милиарда български лева. От даренията на този милионер бяха облагодетелствувани голям брой училища, църкви, болници и други подобни организации, както и работниците в неговите огромни заводи, на които той бе раздал над един милиард лева под формата на акции от предприятията си.

Благотворителността е наистина извънредно широко разпространена. Болниците, университетите и други начинания от този род се издържат почти изключително от частната благотворителност. Първата „общинска“ болница в Лондон бе създадена едва през 1934 година от сегашния министър Хърбърт Морисън по време на лейбъристкото управление на метрополията. Когато някоя болница се нуждае от значителни средства за разширението на болничните помещения или за обзавеждането на някое ново крило от болницата с необходимите инструменти и съоръжения, управата на болницата прибегва до услугите на някой виден държавник, на някой човек на науката или изкуствата. Всяка неделя вечер по радиото се отправят апели към англичаните за благотворителни цели – и подобен апел бива отразен от удостоеното с тази чест лице за нуждите на болницата. Необходими са примерно към тридесет милиона лева, която сума трябва да бъде набрана в течение на две седмици. Ораторът подканва всички британци да се отзоват на апела на болницата и да изпратят лептата си до него самия, действащ като почетен касиер на болничния фонд. Още в първите дни една голяма част от необходимата сума е вече набрана и вестниците съобщават имената на по-големите дарители. Всъщност броят на дарителите е извънредно голям, понеже всички, включително най-бедните слоеве от населението, изпращат скромната си лепта до почетния касиер. А когато някой измежду „плутократите“ заяви чрез вестниците, че за всяка получена лира стерлинга в болничния фонд той ще внесе една допълнителна лира, успешното приключване на подписката е предварително осигурено.

С една дума, благотворителността в Англия е също една национална институция. Почти ежедневно в страниците на в. „Таймс“ намира място една малка колонка, съдържаща имената на починали поданици на Н.В. краля император, сведения за тяхното имотно състояние и за сумите, които всеки един от тях е оставил за благотворителни цели. Не трябва да се мисли, че тази колонка се отнася изключително до милионери в английски мащаб. Напротив, там фигурират и имената на притежатели на такива богатства, които не биха били считани и в България за особено богати люде. По-голямата част от тези състояния не надвишават сумата от един или два милиона лева, но въпреки това покойниците оставят значителни суми за подпомагането

на училища, църкви и други подобни фондации, както и отделни суми за техните верни помощници или прислужници. По правило завещанията трябва да съдържат суми за благотворителни цели и изключенията от правилото са незначителни. Тази благотворителност отива толкова далеч, че голям брой от университетските катедри носят имената на дарителите, т.е. на основателите на фондовете, от които се черпят средствата за поддържането на катедрите. Старата френска аксиома за благородството, което задължава, се превръща на английска почва в „плутокрацията, която задължава“. И чрез това плутокрацията сякаш си осигурява по-спокойно съжителство с демокрацията в тази страна на традициите и на „джентълменския идеал“...

XI. ПОЛИТИКА И ХАРАКТЕР

I.

Англичанинът се ражда, живее и умира по канален ред. Неговият жизнен път е начертан предварително, а общественото мнение и могъществото на традициите не му позволяват да дерайлира. Той се ражда в определен обществен слой и ще завърши живота си в същия стадий на социалната стратификация. Той се ражда с определени религиозни предразсъдъци и не ще се откаже от вероизповеданието на родителите си до края на своя живот. Той се ражда с определена училищна принадлежност и ще завърши образованието си в университета на своя родител. При всички спортни и други тържества той и останалите мъже от неговото семейство ще носят вратовръзки с цветовете на „техния“ факултет. Накрай, той се ражда с готови политически убеждения и през целия си живот не ще отстъпи от семейната традиция – той е „тори“, както са били десетина поколения преди него; или е „виг“ като баща си, дядо си, прадядо си. Дезертирането от традиционните семейни политически цветове е почти равностойно на родоотстъпничество; а родоотстъпничеството е върхът на позора в една страна, в която ценността и значението на отделните индивиди се основават в голяма степен върху количеството на столетията, които обгръщат корените на семейното родово дърво.

Но всяко правило има изключения. Рамзи Макдоналд представляваше едно подобно изключение. Неговото дезертьорство от лейбър парти през есента на 1931 година заклеми името му не само в анализите на тази партия, но и пред цялото обществено мнение; и всяка измината година от съставянето на „националкоалиционния“ кабинет през есента на 1931 година стеснява още повече бледия ореол около този социалистически вожд, който бе на три пъти министър-председател на Англия. Подобно дезертьорство бе възможно само в средите на една нова и млада партия – на лейбър парти, – създадена в течение на едно поколение, без съответните традиции и вербуваща почитателите си измежду онова съсловие, което твърде късно бе получило своите политически права. Какъв контраст със стария Лойд Джордж, видния английски либерал, който често биваше на „особено мнение“, но винаги оставаше либерал, избран за народен представител в продължение на повече от 50 години в една и съща избирателна колегия, заседаващ в парламента ведно с дъщеря си Меган, също депутатка, със сина си – също депутат, със зет си – също депутат, всички без изключение либерали и всички без изключение на „особеното мнение“ на техния фамилен и партийен шеф! Съществуваха, наистина, и някои други изключения от пра-

вилото за наследствените политически убеждения на сина, но те бяха толкова редки, че биваха отдавани по-скоро на ексцентричността на младите издънки от старите родове...

Колкото за лейбър парти, шефството на партията премина у Артър Хендерсън и след неговата смърт тази висока чест се падна на стария, добрия и всеобичан Джордж Лансбъри. Но ето, агресивността на германския хитлеризъм се разраства и принуждава лейбъристите в Англия да гласуват резолюция на техния редовен партиен конгрес в полза на едно засилване на въоръжението на страната. Старият Джордж Лансбъри си подава оставката: като дълбоко религиозен човек той не може да остане по-дълго в една партия, която е способна да гласува толкова войнствена резолюция. Партията зачита религиозните скрупули на своя шеф, тя приема оставката му, но тя продължава да храни най-голяма почит към бившия си лидер. На овакантеното място трябва да бъде избран нов човек. Локалните конференции на бюрата на лейбър парти и на трейдюнионите избират своите делегати за предстоящия конгрес и ги упълномощават да гласуват за кандидатурата на сър Стафорд Крипс, който бе водач на парламентарната група на партията. Конгресът бе свикан, сър Стафорд Крипс е сигурен в своята победа, той държи една бляскава реч и спирайки се на едно не особено тактично политическо изказване от страна на Едуард, галския принц, заключава заплашително:

„Ние трябва да дойдем на власт и ще дойдем на власт въпреки всички пречки, въпреки пречките, които някои среди около Короната се опитват да поставят по нашия победоносен път, въпреки пречките, които самата Корона би поставила върху този победоносен път...”

Делегатите са смутени, смутено е и обществото, защото един лейбъристски водач се осмелява да бравира Короната. Локалните бюра на партията и на трейдюнионите се свикват веднага на нови конференции и телеграма след телеграма пристига в конгреса на партията, който все още заседава. Всички телеграми гласят: „Сър Стафорд Крипс да бъде изключен от партията за обида на Короната.“ И сър Стафорд Крипс бе наистина изключен от партията в навечерието на неговото почти сигурно избиране за шеф на лейбър парти, или за бъдещ министър-председател на Англия. Нещо повече – той бе изключен от кръга на „доброто общество“ заради смелостта му да бравира Короната.* Няколко години по-късно бе направен друг опит да се опетни Короната, но този път от същия този Едуард, бившия галски принц, тогава вече крал на Англия и император на Индия. И Едуард, по подобие на сър Стафорд Крипс, бе уволнен, изключен и отречен. И двамата изпаднаха в забвение; те сякаш бяха политически мъртви.

В политическите гробища обаче възкресенията не са непознати. Дойде Втората световна война, сключен бе съюз между СССР и Германия, нарушен бе един от вековните принципи на британската външна политика, някой трябваше да бъде изпратен в Русия да развали годежа. Кой би могъл да бъде по-подходящ от сър Стафорд Крипс – от този ляв социалист, почти комунист, който най-добре би могъл да се нагърби с тая трудна, почти безнадеждна задача? Но Крипс бе изгоненият, отрицателният и огорченият бивш фактически шеф на лейбър парти. Би ли приел той една толкова безнадеждна мисия – той, отрицателният политик и нежеланият в обществото

* Партийното реабилитиране на сър Стафорд Крипс се извърши едва през март 1945 година! – Б.а.

баронет? Разбира се, когато британските интереси налагат това. Той вече не е баронет, той не е политик, той не е и социалист. Той е само, единствено и изключително англичанин... И сър Стафорд Крипс доказва това!

Изглежда обаче, че английската лейбър парти е мръднала с няколко градуса наляво през последните пет военни години. Същият сър Стафорд Крипс е помощник министър-председател във военния кабинет на Уинстън Чърчил, а професор Харолд Ласки е председателствувал конгреса на партията през декември 1944 година. Спомням си и днес едно многолюдно събрание в Лондон, спомням си държаните речи от Бърнард Шоу, принц Мирски и Харолд Ласки след завръщането им от едномесечна обиколка из Съветска Русия. Ласки бе възхитен, очарован, трогнат от видяното и чуто – той се провикна в заключителното изречение на речта си: „Аз се отчях от еволюцията и съм за революцията!“ И наистина, конгресът на лейбър парти от края на изтеклата година, председателствуван от този нетърпелив еволюционист, е гласувал наново резолюция за национализирането на мините в Англия...

А „фабианците“, тези идейни водачи на английския социализъм, с тяхното фабианско общество и техните фабиански периодически издания? Те биха били засенчени от радикализма на буржоазните български политически партии, те биха встана-ли против бързия ход на „еволюцията“ в България, те биха мечтали за възвръщането на онова „добро старо време“, което е вече твърдо запечатано в съзнанието ни като „реакционерски фашизъм“. Един от водачите на това фабианско общество, Сидни Уеб, впоследствие преименуван на лорд Пасфилд, заявяваше пред група студенти:

– Ние сме проникнати от съзнанието за „неизбежността на постепенността“. За нас е достатъчно, че в това редуване между консервативната и лейбъристката партия в политическото управление на страната се прокарват известни социални мероприятия, които представляват част от реформаторските предложения на социализма в Англия. За нас е без значение, че тези мероприятия се прокарват по правило не през време на управлението на лейбъристката партия, а от самите консерватори, когато тяхната партия е поела юздите на властта.

Неизбежността на постепенността!... Какво друго би могло да се очаква при английските условия, при английските нрави и обичаи, при английския мироглед! И ето, сякаш в потвърждение на думите на този стар фабианец трябваше един известен либерал, професор А. С. Пигу, да подсети фабианците в навечерието на Втората световна война и да им припомни истината, че „постепенността означава действие и не бива да се употребява като учтив синоним на бездействието“.

II.

Политическата победа на „националната коалиция“, възглавявана от Макдоналд, бе всъщност победа на консервативната партия – защото последната получи абсолютно болшинство в парламента. Следователно достатъчно бе някакъв дребен повод за провалянето на коалицията от страна на парламентарните представители на консервативната партия. Кабинетът на Макдоналд би следвало да подаде оставка при едно евентуално гласуване на „недоверие“ от страна на Камарата на общините. В такъв случай консервативната партия би могла сама да поеме управлението на държавата, понеже фактически разполагаше с абсолютно мнозинство в парламента.

Но шефът на консерваторите, Станли Болдуин, бивш министър-председател, отказваше да се съгласи на подобно действие от страна на представителите на неговата партия. Изборите бяха произведени под знамето на националната коалиция от консерватори, част от либералите и част от лейбъристите с изричното „джентълменско споразумение“, че Макдоналд ще възглавява кабинета. И наистина, това положение остана в сила няколко години – въпреки своето абсолютно болшинство в парламента партията на „торите“ трябваше да се задоволи с вторите цигулки в кабинетния оркестър. Макдоналд, чиято група от „национал-лейбъристи“ наброяваше едва двадесетина представители в парламента, продължаваше да възглавява кабинета.

Крайната десница на парламентарната консервативна група не се възползува даже от следния извънредно сгоден случай да бламира кабинета на Макдоналд и да въведе едно чисто консервативно управление. Лейбъристият министър Джими Томас бе издал някои от бюджетните тайни в навечерието на приемането на новия държавен бюджет от Камарата на общините. А известно е, че в държавния бюджет се внасят някои промени в размера на данъците и разните видове облози, които засягат народното стопанство твърде пряко и чувствително. Така например увеличението или намаляването на размера на акциза върху бензина се отразява по косвен път върху курса на акциите на предприятията за производство на автомобили: при едно увеличение в акциза върху бензина продажбите на сравнително по-тежки автомобили с по-големи консумации на гориво на изминат километър намаляват за сметка на едно увеличение в продажбите на други типове автомобили, при които консумацията на гориво е по-слаба на изминат километър. Веднага след оповестяването на тези промени в акциза чрез бюджетната реч на канцлера на съкровището настъпват резки промени в курсовете на акциите на разните предприятия за производство на автомобили от първата или втората категория. Тези промени са понякога толкова големи, че вътре в двадесет и четири часа се създават или губят цели състояния на фондовата борса. Джими Томас бе издал именно една подобна тайна, доверявайки я в не съвсем трезвено състояние на свой близък родственик, който спечелил грамадни богатства вътре в няколко дни – преди оповестяването на новия държавен бюджет в парламента. Управата на фондовата борса предизвиква анкета, която установява факта за проникването на бюджетни тайни извън тесния състав на кабинета преди обнародването на бюджета. Джими Томас бе опозорен, той бе заставен да си подаде оставката от кабинета преди още да е приключила анкетата по този въпрос. Парламентарният скандал бе твърде голям, защото за пръв път в историята на английския парламентаризъм един министър става, макар и в голяма степен неволно, причина за проникването на бюджетни тайни извън кабинета и за реализирането на огромни печалби на фондовата борса посредством уелото използване на тези тайни. Във всеки случай консервативните депутати се задоволиха с подадената оставка от страна на виновния лейбъристкия министър и не се възползуваха от случая да бламират кабинета на Макдоналд.

Самият Станли Болдуин, шеф на консервативната партия по това време, не би никога допуснал едно нарушение на предизборното „джентълменско споразумение“ между трите коалиционни партии. Този политически мъж, на когото съдбата бе отредила да поеме отговорността и да понесе неприятностите във връзка с насилствената абдикация на Едуард, бившия галски принц, е един истински или типичен представител на английския народ, на английската демокрация и на английската плутокрация.

Семейното индустриално предприятие „Болдуинс“ е едно от най-големите стоманени предприятия в страната. Няколко години след края на Първата световна война Станли Болдуин става за пръв път министър-председател на Англия. Неговата партия се бори за въвеждането на известни протекционистически мерки, които да предпазят английските предприятия за производство на стомана и стоманени изделия от острата конкуренция на германската индустрия. Очевидно партийните интереси на консервативната партия се покриват напълно с личните интереси на шефа на партията, който е същевременно и един от едрите собственици на предприятията от този род. Болдуин е изправен пред една мъчителна дилема в навечерието на законодателното разрешение на въпроса за протекцията на тежката индустрия. Той свиква своите по-близки политически приятели в дома си и пред горящата камина съобщава, че е продал своята част от акциите на „Болдуинс“, че с получената сума е купил облигации от вътрешния държавен военен заем и че е решил да намали задълженията на съкровището в размер на притежаваните от него облигации от този заем, които той изгаря в огъня на камината пред очите на присъстващите лидери на консервативната партия. С това свое действие Болдуин желае да подчертае, че вече може с чиста съвест да възприеме мнението на мнозинството от партията във връзка с протекцията на тежката индустрия – едно мнение, с което лично той не е съгласен, но което той възприема като истински демократ, който се подчинява на решенията на мнозинството.

Канцлер на съкровището в коалиционния кабинет на Макдоналд бе Невил Чембърлейн, брат на сър Остин Чембърлейн и син на стария, вече покойник, Джоузеф Чембърлейн, един от най-видните представители на английските империалисти през последните няколко години на миналото столетие. През пролетта на 1932 година Невил Чембърлейн трябваше да внесе своя пръв бюджет в Камарата на общините като канцлер на съкровището. След един стогодишен режим на свободната търговия Чембърлейн въвеждаше с този бюджет известни адвалорни мита върху вноса – една мярка, за която се бе борил, но безуспешно, и неговият покоен баща. В залата на парламента присъствуват почти всички депутати, голям брой видни представители на аристокрацията, представители на чуждите държави и журналисти. Присъствуват още майката на Невил Чембърлейн – втората съпруга на стария „Джо“, както и неговият брат, сър Остин Чембърлейн. И в тази тържествена атмосфера Невил Чембърлейн съобщава на народните представители в парламента, че е изправен пред тях да изпълни не само едно задължение като канцлер на съкровището, но и един синовен дълг – като въведе адвалорните мита при вноса на някои стоки и преустанови стогодишния режим на свободна търговия. Всички присъстващи поздравяват с ръкопляскания както въвеждането на тези протекционистични мита, така и добре изпълнения „синовен дълг“ на канцлера на съкровището.

Парламентаризъм! Безработният миньор се ръководи от „джентълменския идеал“ при избора на своята политическа принадлежност, а канцлерът на съкровището изпълнява един „синовен дълг“ при внасянето на държавния бюджет в парламента.

И все пак представете си вълнението на онази стара дама в ложата до нейния син сър Остин Чембърлейн – как мило звучат думите на другия син, Невил, когато той припомня борбите и усилията на стария „Джо“ за въвеждането на протекционизма в Англия. Представете си как тази стара дама, чийто покоен съпруг бе почти министър-председател на Англия и чийто втори син бе предопределен от съдбата да заеме премиерския пост няколко години по-късно – как тя приема поздравленията на

депутатите от фамилията Лойд Джордж, на самия Дейвид Лойд Джордж, на неговия син, на неговата дъщеря и на неговия зет, всички депутати от либералната партия и всички на „особеното мнение“ на техния фамилен и партиен водач.

Предполагам, че подобни прояви в английския парламент са трогвали неведнъж и самия Галахър – вечния, неизменния и единствения комунистически депутат в Камарата на общините през последните петнадесет години. Той обаче трудно би смогнал да поднесе поздравленията си при подобни обстоятелства – защото в Камарата на общините заседават над петстотин и петдесет депутати...

III.

На какво се дължи отсъствието на комунистически депутати – с единственото и пословично изключение на Галахър – в английския парламент? Причините са многобройни, толкова многобройни, че за тяхното изложение би било необходимо много време, хартия и мастило. И все пак „джентълменският идеал“ ще се явява и повтаря като основен мотив из страниците на едно подобно изложение. Възможностите за създаването на една голяма и мощна комунистическа партия са налице – налице е демокрацията с всички нейни свободи, налице е и плутокрацията с всички нейни злини. Галахър обаче продължава да бъде единственият представител на комунистическата партия в парламента и неговият протестен глас остава „глас в пустиня“ всред гласовете на стотиците други народни представители.

С изострянето на стопанската депресия след кризата от есента на 1931 година броят на безработните работници започна да се увеличава застрашително. Към края на 1932 и началото на 1933 година армията на безработните работници възлизала в кръгло три милиона души. Десетина хиляди безработни работници се приготвяха за предприемането на един истински поход към Лондон, наречен „поход на гладните“. Те се събираха в една доста отдалечена от метрополията област и вестниците даваха ежедневно сведения за тяхната дейтелност. Най-после „походът на гладните“ започна и пресата съобщаваше най-редовно следвания маршрут от тази армия на безработни. Интересът към тях всред лондончани бе огромен. В деня на влизането на армията в Лондон улиците на метрополията бяха изпълнени с народ, който очакваше с любопитство преминаването на „гладните“ и насочването на манифестантите към сградата на парламента. Армията действително навлезе в централните квартали на метрополията. Тя бе предвождана от многобройни униформени полицаи, които ѝ отваряха път из улиците и които бдяха за нейното безпрепятствено преминаване през кварталите до парламента. Манифестантите носеха всевъзможни плакати, повечето с комунистически оттенък, защото и самият „поход на гладните“ бе организиран по инициативата на комунистическата партия. Посрещачите и случайните минувачи преглеждаха с любопитство тези плакати, без да се смущават от тяхното донякъде революционно съдържание, и отминаваха със сериозни лица. Загрижеността на тези зрители обаче не произлизаше толкова от революционния характер на плакатите, колкото от тежкото материално положение на безработните манифестанти. Собствено, какво революционно съдържа един плакат, който гласи, че всеки гражданин има „правото“ да работи?

Походът на гладните приключи с една манифестация пред сградата на парламента и край Даунинг стрийт, гдето се намират традиционните жилища на бри-

танския премиер и на неговия канцлер на съкровището. Доколкото си спомням, манифестантите не бяха даже удостоени с честта да бъдат приети и изслушани от съответните парламентарни и ръководни фактори. Те чисто и просто желяеха да манифестират пред очите на лондончани своето бедствено положение и сториха това с помощта на самата полиция. И нищо повече...

А тази полиция представлява едно от чудесата на Лондон. Създадена от Пийл преди стотина години, тя притежава днес една традиция, която липсва при много по-висши институти в други културни държави. Полицаят трябва да отговаря на голям брой условия, преди да бъде приет в редовете на полицията. Преди всичко обаче той трябва да бъде едър на ръст – не по-нисък от 182 сантиметра. Той не носи друго оръжие освен една малка палка. От друга страна, самите престъпници не са въоръжени, освен в редки случаи, когато подобен престъпник, ако бъде заловен, бива осъждан „да бъде обесен и да виси обесен, докато смърт последва“, както гласят издаваните в Англия смъртни присъди. По правило полицаите се движат винаги двама по двама; те не „ходят“, а „пристъпват“ тържествено, бих казал даже грациозно – с едно изопване на предната част на крака, преди ходилото да докосне земята. Те са всеобщии любимци и правят силно впечатление на чужденеца, който току-що пристига в Лондон. Всеки знаменит чужденец, който бива интервюиран от журналистите десетина минути след пристигането си в метрополията, обикновено отговаря, че лондонските полицаи са му направили „особено силно впечатление“. Подобни изявления биват правени даже и в случаите, когато чужденецът е прекосил разстоянието от гарата до хотела в някой автомобил и когато той не е имал въобще възможността да влезе в съприкосновение или даже да види някой полицай...

Истинската борба с престъпния свет не се води от тези униформени полицаи, а от служителите при СИД* в Скотланд ярд, или в отдела за криминални изследвания. Самият Скотланд ярд представлява едно старо и мрачно здание в близост до парламента – сякаш в уверение на тесните връзки, които съществуват според известни теории между управлението на държавата и службата, наречена Интелиджънс сървис. Началникът на тази служба е неизвестен и остава неизвестен дълго време след неговата смърт. Това е една друга особеност на английските институции, която се спазва извънредно строго и която вероятно би лишила съответните служби за „държавна сигурност“ в някои други държави от кандидати за шефове на тези служби. Човекът, който възглавява Интелиджънс сървис, трябва да остане анонимен за обществото, и то не само приживе, но и в течение на дълги години след неговата смърт. Той трябва да живее и умре неизвестен, да прекара дните си в „сянка“, да бъде тотално обезличен пред обществото и да завещае на наследниците си прозвището на една блестяща безличност. И неговите преки наследници ще запазят тайната, ако и когато те самите я узнаят.

Когато сър Робърт Ванситарт, постоянният подсекретар на министерството на външните работи, бе повишен в ранга на „дипломатически съветник“ на правителството и издигнат в званието „лорд“, мълвата наново започна да свързва името на това „сиво превъзходителство“ от Форин офис с шефството на Интелиджънс сървис. Но мълвата е все пак само мълва – само няколко души в цялата империя знаят името на човека, който възглавява тази мощна организация.

* СИД – *Criminal Investigation Department, CID* (англ.). – Б.изд.

Хората, които са посветили живота си в служба на Интелиджънс сървис и които са допринесли за величието на империята, не остават без съответната обществена признателност. Подобен човек бе и скромният провинциален джентълмен г-н Шоу, известен по-скоро като „полковник Лоурънс от Арабия“. Лоурънс бе върнал обратно всички медали и други отличия, с които правителствата на Н.В. краля император го бяха награждавали през различни времена – той бе недоволен от решението, което бе дадено от британското правителство на арабския въпрос, той се бе оттеглил от активна служба и живееше в провинцията по начин, който подobaва на един джентълмен спортист. Но когато неговата страст към спорта и специално към мотоциклетните надбягвания стана причина за неговата преждевременна смърт, погребението му бе извършено на държавни разноски, а сам Станли Болдуин, вече министър-председател, заяви в парламента, че е починал „един от най-великите англичани, които някога са живели“. Такава награда получава един достоен, способен и честен служител в Интелиджънс сървис.

На два пъти имах възможност да се срещам, и то „служебно“, с представители на Скотланд ярд. Първия път ме потърси в квартирата ми един извънредно скромнен човек, който се интересуваше от личността на един мой приятел израилтянин, също чужденец, пристигнал недавно в Лондон от континента. Представител на Скотланд ярд желаше да внуши на младежа-израилтянин, който имаше известни театрални влечения, да не търси работа в Лондон и въобще да се ограничи само с изразходването на средствата, които неговият баща му изпращаше ежемесечно от чужбина. Намерихме приятеля ми в неговата квартира и двамата поведоха разговор, през време на който този скромнен и почти безличен представител на Скотланд ярд ни смая с всестранните си познания. Съзирайки една книга от Шпан върху бюрото на моя приятел, който имаше разнородни духовни интереси, скромният полицаи започна умело да развива такива мисли за философията на този автор, които озадачиха неговите двамина слушатели. Разговорът премина на театрални теми и моят приятел, който изхождаше от драматичната школа на Райнхард, бе наново озадачен от вещината, с която същият този полицаи разглеждаше качествата на известни германски артисти и техните тълкувания на някои Шекспирови роли...

Друг път, към края на 1934 година, бях неочаквано посетен от друг представител на Скотланд ярд, който ми поиска сведения за самоубийствата се само два дни преди това в Лондон бивш сръбски дипломат Воислав Петрович. Този сръбин ме бе посетил преди три години с молба да извърша превода на някакво частно писмо от български на английски език. Адреса ми получил от българската царска легация в Лондон. Разговорът ни не бе продължил повече от половин час и през следващите три години не бях срещал или чул нищо за него. Съобщението във вестниците за неговото самоубийство три години по-късно ми припомни нашето кратко свиждане. Недоумявах обаче как хората от Скотланд ярд са могли да знаят за това съвсем дребно събитие из моя живот и как веднага са могли да намерят адреса ми, когато през последните години бях променял на няколко пъти жилищата си – без да съобщавам за това в полицейския участък на Бау стрийт. В отговор на зададения му въпрос от мен представителят на Скотланд ярд не пожела да задоволи любопитството ми – той само добави, че тяхната работа се състояла именно в това, да узнават и да знаят къде какво става. Предполагам, че те наистина знаят къде какво става, а вероятно и защо става именно така, т.е. както е най-изгодно от гледището на върховните британски интереси.

ХІІ. НА РАЗНИ ТЕМИ

I.

„Джентълменският идеал“ се насажда в англичанина още в годините на неговото ранно детство. В деня на неговото раждане той бива записан в някое от видните „публични“ училища в страната, които съвсем не са обществени, а частни. Истинските обществени училища са били създадени много по-късно и тяхното значение за възпитанието на английските младежи е много по-слабо от това на частните училища. Приемните такси в тези частни „публични“ училища са извънредно високи и следователно техните врати са отворени почти изключително само за онези младежи, които според израза на Ласки са били „достатъчно предвидливи“ при избора на своите родители. Понеже завършване на едно подобно „публично“ училище представлява истински капитал за младежа в неговия следучилищен живот, мнозина англичани от средната класа се почти опропастват в стремежа си да осигурят на своите деца едно толкова скъпо образование. А главната цел на тези училища не е да препълнят главите на своите възпитаници с най-разнообразни знания – нещо, което би им се удало твърде трудно поради едно подсъзнателно и непобедимо отвращение на английското дете и юноша към книжовни знания. Частните „публични“ училища в Англия са преди всичко училища за оформянето на истински характери и за насаждането на един истински култ към джентълменството.

Така в една от своите речи сам Станли Болдуин признава, че дължи успеха си в живота и на политическата арена най-вече на обстоятелството, че възпитателите му в широко известното частно училище Хароу се постарали да запазят непокътната свежестта на неговия девствен ум до края на неговата училищна кариера. Предполагам, че това самопризнание не е плод на демагогските похвати на един доволен от съдбата си министър-председател на Великобритания, защото често пъти сам съм се удивлявал пред „свещената простота“ на възпитаниците на подобни училища. Моят приятел Арнолд Фюстър бе завършил едно от известните частни училища в страната – но нали именно той ме уверяваше, че всички славяни принадлежали на жълтата раса, и то въз основа на познанията си по география и етнография, добити в неговото „публично“ училище! Друг един младеж от стар благороднически род, син на известен шотландски вицеадмирал, когото бях срещнал на един бал в едно подобно „частно“ училище за девизи, наречено „Маймунски клуб“, ме уверяваше, че Шекспир, за когото аз едва ли съм чул нещо – бил известен писател от деветнадесетия век, автор на многобройни и извънредно трудни за разбиране пиеси. Предполагам обаче, че и този млад шотландец, по подобие на Фюстър, се ползуваше сносно от латински и старогръцки – както и от техниката на интегралното смятане, които се изучават обстойно в английските частни училища. Във всеки случай той остана доволен от отговора ми, когато му съобщих, че България е една от южноамериканските републики.

Ако възпитаниците на такива „публични“ училища, като Хароу и Итън, са „боси“ по география и други подобни дисциплини, то в замяна те са извънредно добре облечени – във фракове и с цилиндри на глава още от най-ранна възраст. Това е униформата на тези десет- или дванадесетгодишни деца, в която те се явяват из улиците на Лондон, когато биват пускани в отпуск. Човек привиква на всякакви гледки и сериозното държане на подобни „малки господа“ из улиците на метрополията прес-

тава да прави впечатление. Но какво търпение и каква дисциплина са необходими от страна на тези нещастни деца, които не могат да потичат из улиците в радостни игри и закачки и в къси панталонки... Нима духът на старовремските спартанци не се е преселил в гърдите на тези английски деца, които въпреки крехката си възраст са принудени по силата на някаква традиция да се държат и да се обличат тъй, както не се държат и не се обличат даже министрите в някои континентални държави, когато отиват на тържествени молебени! Чудно ли е, че това дете, когато порасне, ще се облича официално за вечеря в собствения си дом, ще се държи сдържано и достойно в обществени места, ще проявява изумителна твърдост и самодисциплина в критични моменти, както и един забележителен устрем в действията си – когато най-после се реши да действа. Чудно ли е, че същото това дете не ще познава и не ще признава друг тип и друг идеал освен „джентълменския идеал“!

Рядко има британски кабинет, в който да не участвуват няколко представители на Хароу или Итън – двете най-известни частни училища в Англия. И когато Болдуин бил натоварен да състави първия си кабинет, неговата първа грижа била да приюти в кабинета колкото е възможно по-голям брой възпитаници на Хароу. Понеже в предходните кабинети броят на „харовианците“ достигал до петима министри, Болдуин се задоволил само с шест бивши възпитаници на Хароу. А за да нагоди по-правилно свирачите към инструментите в кабинетния оркестър, той бил принуден да запази за себе си поста на канцлер на съкровището – което му дало възможност да приюти и шестия по ред „харовианец“ в кабинета... Естествено, възпитаниците на Хароу по това време устроили нарочно тържество в чест на своя министър-председател – пръв британски премиер харовианец след Палмерстън, – на което Болдуин благодарил за тържественото му посрещане със следните заключителни думи:

– Аз зная, че чрез това тържествено посрещане, което ми бе устроено, вие давате израз на вашите пожелания за личното ми преуспяване в трудната задача, която ми бе възложена; че независимо от това, дали ще успея или не, вие сте дълбоко убедени, че аз, като син на Хароу, ще вървя праволинейно, спазвайки правилата на играта; че аз ще понеса с достойнство бремето на задачата, с която съм се нагърбил, и че не ще мърморя и не ще скимтя в случай на неуспех; че ако делото ми бъде увенчано с успех, аз не ще се възгордея, но ще се старая при всички случаи и във всяко отношение да следвам стъпките на онези, които са изминали трудния път преди мене; и че с Божия помощ през протичането на една тежка и трудна кариера не ще сторя нищо, което би дало основание на някой харовианец да каже за мен, че не съм направил достатъчни усилия, за да се издигна до най-високите идеали и традиции на Хароу.

Тези думи са били изречени през юли 1923 година. Кръгло четвърт век по-късно, когато Болдуин бе за трети път министър-председател, той не се поколеба да свърже името си с изгонването на един крал на Великобритания и император на Индия, който не бе склонен да спазва строго „правилата на играта“, за когото традициите не бяха обвити в свещени одежди и който бе проявил грубо отклонение от „джентълменския идеал“. Скоро след това Болдуин се оттеглил от управлението на държавата по собствен почин, задоволявайки се да живее всред природата, в провинциалното си имение, и да промишлява в усамотение, дали при всички случаи и обстоятелства през време на политическата си кариера е правил достатъчни усилия, за да се издигне до най-високите идеали и традиции на Хароу. Неговите политически наследници бяха зачали както усилията, така и заслугите му, и Болдуин бе удостоен

с лордска титла. А някакъв неизвестен поклонник му бе изпратил един чек за сто хиляди лири стерлинги, или към 50 милиона лева, за неговите лични нужди. Болдуин бе приел подаръка на щедрия анонимен дарител, но предоставил сумата на разни благотворителни дружества...

Ако се спирам толкова често и сравнително надълго върху личността на Станли Болдуин, то е заради убеждението ми, че в него няма нищо изключително или особено: той е типичен представител на британската демокрация и на британската плутокрация, на техните слабости и ценни качества. Сам добър оратор и познавач на английския език, на английските нрави и обичаи, Болдуин често се спира в обществените си речи върху демокрацията и парламентаризма, но никога не разглежда тези понятия само принципно или абстрактно – за него съществуват само британската демокрация и британският парламентаризъм. И този вещ оратор най-често се спира върху опасностите за демокрацията, които се крият в майсторски натъкмените и изречени речи и които били толкова по-големи именно поради обстоятелството, че демокрацията като форма на управление била неразривно свързана с произнасянето на речи и с гласната размяна на мисли. Но и тук Болдуин се проявява пак като типичен англичанин, който се отнася с недоверие към онези „блестящи“ оратори, описани от знаменития д-р Джонсън като такива, „които употребяват сложни жестикулации и мислят, че могат да се наложат на слушателите си чрез извъртване на очи, надуване на страни, разперване на ръце или тропане по пода“. Самите англичани, когато случайно попаднат в по-приказливо настроение, обичат да сравняват тази съдържаност и резервираност на средния англичанин със съдържаността и достойното държане на старовремските римляни! Техният „шовинизъм“ обикновено не отива по-далече...

II.

Струва ми се, че в едно от своите съчинения Алданов казва, че би поверил цялото си материално състояние на кой да е английски благородник – в качеството му на частно лице, но че не би му оставил на съхранение нито една руска чаена лъжичка, ако същият благородник заема някакъв отговорен пост например в британския Форин офис... Очевидно Алданов има предвид така наречените „върховни британски интереси“ и тяхното променливо въздействие върху „джентълменския идеал“. Не мога да твърдя дали Алданов е бил прав или не, защото въобще не съм имал случай да проверявам даже една чаена лъжичка на някакъв британски чиновник. От друга страна обаче, мога да потвърдя, че англичаните не се стесняват да „доверят“ някои чужди тайни на съответните чуждестранни представители, за които се отнасят тайните – когато британските интереси налагат това и когато тези чуждестранни представители си позволяват твърде широки отклонения от „джентълменския идеал“.

Така например официалните представители на българската държава, пристигнали в Лондон във връзка с периодическите преговори с портъорите на нашите външни заеми, нерядко ставаха жертва на собствените си хитрувания. Веднъж, когато официалните български делегати се представляваха от един министър на финансите и един висш сановник от същото министерство, комитетът на портъорите при Банк ъф Инглант отхвърли исканията на нашите представители под предлог, че представените от тяхна страна сведения за девизното положение на Българската народна банка не отговаряли на истината. Когато протестите на нашите делегати

останаха безрезултатни, последните трябваше да се съвещават по тайния шифър с правителството в София, за да получат нови директиви и евентуално за да им бъдат съобщени истинските данни. Когато новите цифрови сведения бяха получени от София, нашите представители трябваше наново да бъдат отклонени под същия строг предлог – че сведенията не отговарят на истината. Когато протестите на нашите делегати достигнали върхната си точка, представителите на Банк ъф Ингленд най-после „доверили“ на българските сановници истинското девизно положение на България и, разбира се, наложили своята теза относно процента на така наречения трансфер. Впоследствие се установи, че недостоверността на българските сведения проличавала съвсем недвусмислено от многобройните и едни от други по-противоречиви сведения, които били съобщавани периодически от България при разни случаи и при най-различни поводи. Това обаче съвсем не обяснява въпроса, как англичаните са могли да притежават толкова точни сведения за фактическите постъпления и плащания на Българската народна банка в чужда валута през преходните шест месеца. Не бих могъл да твърдя, че получаването на тези достоверни данни е извършено по линията на известно, макар само временно или служебно, отклонение от кодекса на „джентълменския идеал“.

Понеже засегнах чисто български работи, считам за неизлишно да кажа няколко думи за някои други български девизни въпроси. Така българската царска легация в Лондон бе оставяна в продължение на дълги месеци без никакви средства поради огромното закъснение в изплащането на заплатите на чиновниците – все във връзка с девизните затруднения на България. А когато в Лондон пристигна на официално посещение един български министър-председател, хората от нашата легация трябваше да прибегват до „кредитните услуги“ на разсилния в същата легация, за да уредят посрещането на своя върховен шеф. Изглежда, че поставянето на чиновническия персонал от легацията в толкова тежко положение, особено след пълното изчерпване на легационния кредит пред съответната банка, е било вършено не толкова поради обективни причини – като например пълната липса на валута, а предимно с цел да се докаже пред външния свят, колко бедствено е девизното положение на България. Тежко на онези дипломати, които трябва да търсят „малки заеми“ от своите разсилни-англичани, за да свържат двата края до онзи неизвестен ден, когато най-после ще пристигне чекът за заплатите от София... В същото време австрийският пълномощен министър в Лондон, барон Франкенщайн, плащаше хонорари от по сто хиляди лева на вечер само на артистите, които забавляваха гостите по време на официалните приеми в австрийската легация!

От друга страна, някои български делегати в Лондон по време на разни преговори и конференции често забравяха, че големите дневни командировъчни пари им се заплащат, за да представляват достойно българската държава пред чужденците, а не за да увеличават капиталите си или бъдещите зестри на дъщерите си. Спомням си как по времето на Световната стопанска конференция в Лондон през 1933 година в българската царска легация се получи една телеграма от София, с която един от българските делегати настояваше да бъде ангажирана друга и по-евтина стая за него в някой по-отдалечен хотел или частен пансион. Установи се, че стаята, ангажирана за този господин, се намира в един от второстепенните хотели и струва едва 15 шилинга дневно – когато дневният наем на една обикновена студентска квартира в Лондон възлизаше на половината от горната сума... А за делегатите на някои други малки

европейски държави пред Световната стопанска конференция бяха наети било цели хотели, било по няколко етажа в подобни първостепенни хотели!

Тези тъжни спомени ми напомнят милата лъжа на един мой приятел и сънародник, С[ветозар] А. П[аланков], който бе дошъл в Лондон по мое настояване през есента на 1934 година, за да се запише в университета, т.е. в Лондонското висше училище за икономически и политически науки. Когато същият този младеж бил поканен да посети дома на един колега англичанин и когато двамата се настанили във великолепния „ролс-ройс“ на домакина – една кола, която струваше преди десетина години към три милиона лева, – самодоволният англичанин изказал предположението, че българинът вероятно за първи път се вози в автомобил от тази знаменита фабрика, която снабдяваше всички дворци в Европа с луксозни лимузини.

– Ни най-малко – отговорил българинът, – баща ми притежава също такъв „ролс-ройс“.

И, уверяваше ме този младеж, лъжата била плод не на обикновено самохвалство, а на едно девствено национално чувство, което не могло да понесе безропотно наглата хвалба на младия англичанин във връзка с прекрасния „ролс-ройс“, който се отличавал значително от стария „фиат“ на бащата на С. А. П. в София... Все пак не мога да преодолее чувството, че младият български студент е защитил много недостойно честта на България от онези български сановници, които пристигаха като официални делегати на България в Лондон и които съзнателно се стремяха да не превишат с нещо онзи уровень на живота, който бе присъщ на двамината български студенти в столицата на Великобритания.

Ориенталските хитрувания на някои от нашите делегати в Лондон във връзка с периодичните преговори с портъорите на нашите заеми не са могли да бъдат по вкуса на представителите на портъорите. Спомням си една публична сказка на сър Базил Блакет, един от директорите на Банк ъф Ингленд, изнесена пред студентите от Лондонското висше училище за икономически и политически науки. Сър Базил, който впоследствие загина при една автомобилна катастрофа в Германия, разглеждаше международното финансово и девизно положение след кризата от 1931 година и спирайки се на отпуснатите международни заеми под покровителството на Обществото на народите, каза дословно следното:

– Докато капиталистите в някои други държави бързаха да прибират златото и среброто, което нахлуваше в Европа през тези години от Индия и Китай, ние, англичаните, или поне някои измежду нас, бяхме достатъчно глупави да си влагаме парите в български държавни облигации и бяхме добре наказани заради тази си глупост чрез почти пълното стопяване на нашите капитали.

Когато беседата на сър Базил приключи и бе дадена възможност на студентите да задават въпроси на сказчика, аз се осмелих да вляза в спор с почитаемия директор на Банк ъф Ингленд и да му доказвам пред всички слушатели, че неговите пари в края на краищата не са загубени, защото облигациите ще бъдат рано или късно изплатени според номиналния си курс. Колкото за голямото намаление в размера на трансфера, аз поддържах тезата, че плащането само на една трета от предвидените лихви от стабилизационния заем от 1928 година (7 1/2%) се равнява на реалната лихвоносност на облигациите от британските вътрешни военни заеми по това време, т.е. след кризата от 1931 година, защото реалната лихва на тези облигации по пазарния им курс бе също в размер на 2 1/2%, или

на една трета от 7 1/2%... Не си спомням дали успях да убедя сър Базил или колегите си състуденти, но си спомням много добре ироничната забележка на сказчика:

– Всички сте свидетели на вещината, с която този млад българин ни доказва, че България всъщност плаща предостатъчно върху външните си заеми. Ако някой ден, недай Боже, този младеж стане канцлер на съкровището в своята родина, той вероятно би ни доказал, че не българите, а англичаните трябва да поемат плащанията по българските държавни външни земи. Работата е там, че когато неговите сънародници се явяват в Лондон да водят официални преговори с портъорите на българските облигации, те не се опитват да защитават каузата си с чисто икономически съждения, а предпочитат да ни въвлекат в обикновени ориенталски пазарлъци – нещо, в което те безспорно ни превъзхождат...

Ето какви могат да бъдат последиците на онова ориенталско хитруване, което някои среди у нас в недалечното минало погрешно назоваваха с громкото име „тънка дипломация“!

III.

Англичанинът е въобще муден и не особено податлив към трудни мисловни процеси. Неговата логика не отива по-далече от постулатите на „здравия разум“. Той се интересува предимно от настоящето, от текущото, и не се задълбочава повече, отколкото е необходимо, в миналото. Донякъде тази мудност и улегналост представляват необходима предпоставка за безкритично възприемане на многобройните традиции и условности от страна на новите поколения. Тази мудност обяснява също така както сравнително бавното оформяне на известно „обществено мнение“ по даден въпрос, така и силата и упоритостта, с които така установеното мнение продължава да бъде поддържано даже след известна промяна във фактическите условия.

Да вземем за пример делото на миролюбците в Англия след Първата световна война. Англичаните първи дезавуираха мирните договори от Париж, те първи посочиха опасностите, които се съдържат в тези мирни договори. Книгата на прочутия английски икономист Джон Мейнард Кейнс върху икономическите последици на мира претърпя десетина издания вътре в няколко години. Силата на тази книга не бе толкова в необоримата научна логика на един известен икономист, колкото в „здравия разум“ на един типичен англичанин, който хвърля поглед към актуалните въпроси на деня и търси тяхното разумно разрешение. Сам Лойд Джордж се отказа от мирните парижки договори, макар че той бе един от главните участници в тяхното създаване. Войната и мирните договори бяха отречени и от голям брой други публицисти, като например сър Норман Ейнджъл в неговата книга за „Великата илюзия“. Сам министър-председателят на Англия след 1931 година, Рамзи Макдоналд, се противопоставяше най-енергично срещу увеличението в кредитите за въоръжаването на страната – все в името на миролюбието и с надеждата, че човечеството ще бъде пощадено от други войни.

Тази дейност на миролюбците бе пуснала дълбоки корени в Англия и общественото мнение бе не само напълно миролюбиво, но и твърде склонно да допусне една мирна поправка на грешките от Версай. Либералистичните вестници и списания, като „Манчестър Гардиан“ и „Економист“, често загатваха, че Германия трябва да бъде задоволена чрез възвръщането на някои нейни колонии и премахването на репарациите. Към 1932 година, или в навечерието на заемаването на властта от хитлеристите

в Германия, общественото мнение в Англия бе по-скоро наклонно да зачете известни разумни искания на германците и да порицае упоритостта на французите, които бяха пропуснали един сгоден случай да се разберат с Германия по времето на Щреземан. „Човекът от улицата“ в Лондон се чувства много по-близък до средния германец, отколкото до средния французин. Паралелът на това чувство в Германия трябва да се търси по линията на онзи съзнателен или подсъзнателен стремеж на средните немски слоеве да имитират англичаните в своя личен и обществен живот. Във всеки случай английското общественото мнение не бе неприязнено настроено спрямо Германия до идването на власт на националсоциалистите. Предупрежденията на Уинстън Чърчил, на публициста Гарвин и на някои други общественици звучаха странно сред общия миролюбив тон на пресата и известни прогермански настроения в обществото.

Агресивността на хитлеризма обаче бе не само непонятна, но и неприятна за англичаните. Националсоциалистическото движение в Англия, възглавявано от сър Осуалд Мозли, броеше само няколко хиляди последователи и общественото мнение не отдаваше по-голямо значение на техните прояви и манифестации, отколкото например на приказките на ораторите в Хайд парк... Когато хитлеристите инсценираха процеса срещу „подпалвачите“ на Райхстага, общественото мнение в Англия бе вече изцяло против хитлеризма и против Германия. Достойното държане на Георги Димитров в този процес допаднаше твърде много на англичаните, които са винаги готови да оценят рицарството на гордия защитник на някоя възвишена кауза – макар и каузата да бъде чужда, противна или непонятна за тях. Вестниците даваха ежедневно дълги извадки из Лайпцигския процес, а духовитостта и остроумието на Георги Димитров будеха истинско възхищение у англичаните. Участието на този човек в процеса допринесе повече за прославянето на България, отколкото съвкупността от всички официални български усилия...

Любезният пощенски разносвач, който се явяваше ежедневно в пансиона на няколко пъти и който честичко се спираше да беседва с мен, възкресявайки спомени-те си от сраженията при Дойран през Първата световна война, винаги намираше по някоя добра дума за българите и за техните бойни качества. Той нерядко изказваше съжалението си, че България била участвувала на противния лагер през войната, и не пропускаше да добави една стереотипна забележка, в смисъл че галиполската експедиция на Чърчил щяла да бъде съвсем излишна, ако британските управници бяха своевременно осуетили привързването на България към германската колесница... Но по времето на Лайпцигския процес този пощенски разносвач започна да проявява още по-голям интерес към България и честичко ме уверяваше, че в кръга на своите близки и познати той неизменно поддържал тезата за героичността на българския народ, който – според неговите дойрански впечатления – бил съставен изключително от хора като Георги Димитров! Междувременно в Лондон бе учреден един успореден на Лайпцигския международен съд, който разгледа процеса по подпалването на Райхстага и напълно оправда Георги Димитров и неговите сънародници...

Под влиянието на Лайпцигския процес общественото мнение в Англия скъса окончателно със своите германофилски настроения: то бе категорично антихитлеристко, но все още твърде пацифистично. Един плебисцит, уреден от една миролюбива организация на доброволни начала, бе приключил с шест милиона писмени отговори на въпросника, като грамадната част от отговорите бяха категорично в полза на мира. И все пак дясното крило на консерваторите постепенно печелеше терен,

а с това и влиянието на Уинстън Чърчил в английския политико-обществен живот започна наново да нараства. Усилията на крайните консерватори бяха съгласувани с преобладаващото настроение сред работническата лейбър парти, която също започна да бие тревога във връзка със събитията в Германия. Органът на лейбър парти, в. „Дейли Хералд“, издаваше ежеседмично подробните бележки на Харолд Ласки относно характера, личността и проявите на хитлеристките големци, които обикновено биваха представяни в твърде неблагоприятни краски. Противогерманското настроение се разрастваше, но страната все още продължаваше да бъде ръководена според останената от Рамзи Макдоналд рецепта.

Спомням си един словесен двубой между двамина университетски професори, устроен по покана на самата студентска организация, в който социалистът Ласки противопоставяше тезата на международните миролюбци срещу империализма на своя колега, виден представител на крайната десница на консервативната партия на Англия. Този краен консерватор намираше разрешението на болните международни политически въпроси в установяването на един „пакс британика“, който да въдвори ред и законност в света – също както по времето на Пакс романа... Симпатиите на студентството обаче бяха и останаха на страната на Ласки. Идеята за „пакс британика“ не е съвсем чужда за английския народ, но тя се предлага и поддържа по-скоро от тщеславие – заради сравнението на Британската империя с някогашната Римска империя, на съвременния британец с древния римлянин. Повтарям, „шовинизмът“ на англичаните обикновено не отива по-далече...

ХІІІ. ЗАКЛЮЧИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

I.

Притегателната сила на Лондон, както и привлекателността на самите англичани, се развива в права пропорционалност с времето, което чужденецът прекарва в столицата на този остров на мъглите. Първите впечатления от града и неговите жители са тягостни, неприятни и даже отблъскващи. С течение на времето обаче даже мъглите започват да притежават известен чар, а убитият тъмносив тон на проядените от влага варовити плочи, с които са облицовани големите здания, се превръща в най-естествен и най-прекрасния цвят от всички спектрални цветове. Човек започва да чувства липсата на Лондон и цялата онази съвкупност от неща и прояви, която се съдържа в това понятие, даже след едно неколкоседмично отсъствие от метрополията. Спомням си носталгията по Лондон на една девойка, която бяхме срещнали в Хейстингс през второто лято, което прекарах в Англия. Тя никога преди това не бе напускала метрополията за повече от ден-два и никога преди това не бе виждала истинска, жива крава. Още в края на първата седмица, прекарана край морския бряг, тя бе загубила всякакъв апетит, а сънищата ѝ били изпълнени със сцени от живота из Лондон...

Годините обаче се търкаляха една подир друга и скоро пред мен се изправи четвъртата Коледа в Лондон, която трябваше да бъде и последната. Тези няколко седмици, които ме отделяха от деня на заминаването ми, бяха едни от най-мъчителните и най-тъжните, които някога съм преживял! Това бе нещо повече от една обикновена младежка сантименталност, свързана с безвъзвратното отлитане на пре-

красните студентски години и с обективната обстановка на тяхното протичане. Това бе едно натрапчиво чувство, че никога вече и никъде другаде не ще намеря онази приятна атмосфера, която се чувства навсякъде из Лондон и която всъщност съставлява самият Лондон. Само онзи, който се е проникнал достатъчно силно от този специфичен дух и ритъм на живота в Лондон, само той е способен да разбере носталгията на скитащия из света лондончанин по неговата метрополия, само той може да се вживее в прекрасната поема на Рупърт Брук за „Гранчестър“, написана върху листа за менюто в един берлински ресторант и породила се всред отвращението на поета от Берлин и берлинчани. Силата на това стихийно влечение на лондончанина към неговия любим град се чувства още отдалече – дълго преди уречения ден на раздялата. А във всеки изминат ден извън Лондон и далече от неговия шум, мъгли и живот странстващият лондончанин бива обхващан от един непобедим стремеж да се завърне час по-скоро в метрополията, да премине край статуята на Ерос в площада на Пикадили, да застане привечер край перилата на някой от мостовете връз Темза, да чуе веднъж поне тежките и тържествени удари на часовника от кулата на „Големия Бен“ всред тишината на нощта...

Тези чувства не са плод на младежка сантименталност, защото ето вече точно десет години ме разделят от деня, в който напуснах Лондон, и защото подобни чувства неизменно се пораждат у всички, които са живели по-продължително в този град. Една моя позната американка, която бе два пъти по-възрастна (и почти двойно по-обемиста) от мен, но с която въпреки това често обикаляхме източните квартали на Лондон, за да вечеряме с корени и насекоми в някой китайски ресторант, многократно ми заявяваше, че никога не би била в състояние да напусне окончателно този град, в който тя трудно изкарваше препитанието си като журналистка. Добрата мис Шарлот Кат! В това отношение поне се разбирахме напълно – защото и днес още звучат в ушите ми нейните категорични възклицания по най-различни поводи, в смисъл че не би се омъжила за мене даже „за хиляда милиона долари“. Нейните изявления от този род, не ще съмнение, ми действаха твърде успокоително...

Това чувство е налице почти при всички случаи и обстоятелства; то не държи сметка за възрастта, за опита и за характера на пътника, който напуска задълго или завинаги метрополния град; то се проявява със силата на онази любов, която се разраства най-силно именно в момента на неизбежната раздяла. И така, когато влакът за континента потегли от гара „Виктория“ в един влажен и мрачен зимен ден, никоя воля не бе достатъчно силна, за да спре двете сълзи, които се отрониха от очите ми и се търкулнаха надолу, за да паднат през отворения прозорец върху плочите на перона на гарата. Мъката не бе толкова във връзка с онзи приятел и онази девойка, които продължаваха да ми изпращат привети с ръце из дъното на перона на гарата, а по онзи осеммилионен град, по неговите сгради и жители, които оставях зад себе си с всяко ритмично тракане на железните колела. Влакът постепенно усилва своя ход и скоро навлиза в южните предградия на Лондон, след това минава през жп възел Клапхам джънкшън и си пробива път между двадесетина други влака, които вървят почти успоредно помежду си в противоположни посоки и се разминават като по чудо, с някаква механическа точност, избягвайки привидно неизбежните сблъсквания с истинска математическа сигурност. Постепенно еднообразните сиви работнически къщи и високи фабрични комини остават назад и се замъгляват в далечната линия на хоризонта, а през отворения прозорец в коридора на вагона нахлуват все

по-често и по-често мъгливи пари с възсоленичък вкус, донесени от вятъра из брега на Английския канал. Колко тъжна е тази последна страница, с която приключва една хубава глава от още недописаната книга на един млад живот...

II.

Не е ли симптоматично, че именно свети Георги измежду всички светци, които населяват небесата, е бил избран за светец-покровител на британския народ? Нали същият този свети Георги бе патрон на храбрите венециански моряци и нали в неговата чест бе издигнат един от най-красивите храмове във Венеция! Един народ от моряци, търговци и корабоплаватели не може да притежава друг светец-покровител освен свети Георги – небесния покровител на смелите, на дръзките и на храбрите. Така поне мислят самите англичани, които са доволни от и горди със своя небесен покровител и които също така намират, че и свети Георги има основание да бъде доволен от тях и горд с техните постижения...

При англичаните всичко върви наред дотогава, докато те са доволни да бъдат само англичани и не се опитват да бъдат нещо друго. Стари хроникьори разправят, а съвременните британски историци не престават да поддържат, че именно склонността на англичаните от единадесетия век да имитират френския език, френските нрави и обичаи е станала причина за победоносното нахлуване на норманите в Англия. Това убеждение е проникнало надълбоко и нашироко сред дълги редици от британски поколения, които в своя съзнателен стремеж никога да не подражават на някой друг народ са се отчуждили дотолкова от всички други народности по света, че днес вече твърде трудно могат да разберат манталитета на някой чужденец. Те продължават да търгуват с чужденците, но се интересуват само от стоките, които чужденецът може да достави или да закупи, и от валутата, с която тези стоки могат да бъдат заплатени; всички останали особености, качества и недостатъци на чужденеца остават без значение.

Самите англичани понякога са склонни да признават, че като отделен народ те не са особено надарени с онова „интелектуално чувство“, което е присъщо например на латинската раса и на латинските народи; но когато подобно признание бива произнесено в присъствието на някой чужденец, англичаните бързат да добавят, и то съвършено естествено, без фалшива скромност, че рядко някой друг народ е обогатявал света с толкова многобройни гении из толкова различни области на науката, техниката и изкуството, както английският народ. А когато стане дума за така наречената резервираност на средния англичанин и за неговото привидно неумение да се изразява с онази леснина и елегантност, която е присъща на някои други народи, англичанинът ще заяви недвусмислено, че никой друг народ не е създал поезия, която би могла да бъде въобще сравнявана с английската поезия. А що се касае до богатството на езика и на неговите изразни форми, англичанинът ще припомни истината, че Шекспир е употребил към шестнадесет хиляди различни думи в своите пиеси, че Милтън следва втори по ред, с кръгло осем хиляди думи, и че малцина писатели из някоя чужда литература могат да бъдат сравнени в това отношение даже с Милтън...

Продължавайки в този дух на противоречия, от които е изтъкан англичанинът, неговото общество и неговата цивилизация, чужденецът ще бъде принуден да признае, че средният англичанин наистина притежава едно друго и твърде ценно

качество: той често мърмори, ръмжи или се оплаква, но никога всъщност не се тревожи, не се безпокои, не се притеснява. Разликата е огромна, защото съществуват други народи, които често се тревожат, но рядко мърморят и още по-рядко се оплакват. Мърморенето е нещо по-повърхностно и оставя съвсем незначителни следи върху характера. Чрез избягването на мъчителното притеснение, на тревоги и на безпокойства англичанинът съумява да запази непокътната своята нервна система и нервна енергия. В резултат тази девствена нервна система се оказва от неоценимо значение във времена на криза и на силни напрежения, когато нервите на много други народи не биха могли да издържат силата на напрежението.

Англичанинът наистина вярва в здравината на своята нервна система, той вярва, че е създаден за кризисни моменти, за периоди на изключително напрежение. Той остава невъзмутим и при най-трудните положения, но в замяна бива твърде нехаен и индиферентен в нормални времена. Той не обича да се вглежда твърде надалеч в бъдещето, да се вслушва в предупреждения – особено когато те произхождат от чужбина, или да се приготвя с време за посрещането на някое евентуално затруднение. Но когато най-после той се реши да действа, и то най-често под самия напор на събитията, той е твърд и упорит като своя булдог, той се бори до последни сили и издъхва в борбата – като английските коне за надбягвания, и той е безмилостен и жестоко сърдечен – като английската хрътка, когато достига и разкъсва бягащия заек пред очите на всички лейди и джентълмени от ловната компания. Именно това са качествата, които правят англичанина да бъде англичанин, които са спомогнали на англичанина да създаде Англия такава, каквато тя е, и които са улеснили Англия в изграждането на една империя – на една империя, в която слънцето не залязва...

Англичанинът е сравнително скромен и извънредно толерантен: той е способен да се възхищава от интелектуалните постижения на други народи, да уважава техните духовни водачи, да величае техните национални гении. Но той е същевременно дълбоко убеден, че още в деня на раждането си неговият светец-покровител, свети Георги, го е надарил с известен дух на равновесие, с известен мозъчен резерв, който той ще може винаги да използва за свои цели и облаги в критични моменти и периоди на напрежение. Още в ранно юношество англичанинът се стреми с всички сили да запази непокътнат този „мозъчен резерв“ – макар и с цената на едно мълчаливо и храбро съпротивление срещу опитите на неговите възпитатели и преподаватели да му препълнят главата с книжовни знания. В замяна обаче неговите интелектуални способности се запазват сравнително непокътнати до дълбока старост, когато неговите връстници в чужбина се намират в прехода от второто към третото детство – нещо, което му позволява да направлява и ръководи и в най-напреднала възраст и което му дава основание да счита за хлапета и момчетии петдесетгодишни мъже.

Бидейки донякъде имунизиран спрямо интелектуалните възвисявания, съмнения и разочарования, англичанинът е същевременно съвършено неотзивчив към всякаква критика, особено когато критиката произлиза от чуждестранни наблюдатели. Тази неотзивчивост и индиферентност спрямо критиката ползува не само средния англичанин в неговия ежедневен живот, но в още по-голяма степен и неговите държавници, които според признанието на един от най-видните британски политически мъже именно поради това си качество се задържат на власт в течение на много подълги периоди, отколкото техните събратя на континента. Точно това качество позволява на британски премиери да се превръщат през кризисни военни години на

„търговски пътници“, които обикалят континентите по суша, море или по въздуха и които неочаквано долитат навърх Коледа в някоя балканска столица – според старогръцкото театрално правило за „деус екс махина“*...

Преди всичко обаче англичаните притежават като народ една твърде голяма индивидуалност, която рядко се среща у други народи и с която обикновено върви известна и твърде подчертана характерност. Англичаните не понасят типовото еднообразие в характера на отделните индивиди – въпреки култа към „джентълмена“ и джентълменското държане. Към тази ярко проявена индивидуалност и характерност на средния англичанин трябва да се прибави и неговата способност да свие дом и да живее в него като владетел в своето царство – защото и английската поговорка твърди, че „домът на един англичанин е и неговата крепост“. В него той се чувства силен, господар на себе си и господар на света, и в него той проявява онази привързаност към правото и правдата, онази любов към истината и онази широка хуманност, които го отличават от някои други народи.

А неговите недостатъци? Ето още едно противоречие, защото в самите недостатъци на англичанина се крие в голяма степен и неговата сила: той твърдо вярва в своето британско превъзходство, в силата на британския характер, във възможностите на британския народен гений. Той не обича да сравнява себе си с други народи освен с древните римляни или да съпоставя на Великобритания някоя друга държава освен древната Римска империя. Ето едно „видение“ на Станли Болдуин, което е едновременно характерно и знаменателно:

– И така, аз се надявам и вярвам, че точно тъй както ние днес, след повече от петнадесет века от времето, когато последните римски легионери напуснаха завинаги Англия, продължаваме да говорим за римската мощ, за римските дела и за римския характер, така и след десет хиляди години, дълго време след като днешните световни империи са изчезнали и други са заели техните места, за да изчезнат наново и отворят път на трети, хората, които ще населяват този далечен свят, все пак ще продължават да си спомнят и да говорят за онези характерни особености, които ние с гордост наричаме британски, и че може би дълги векове след като името на страната е отминало в забвение през историята, навсякъде, където хората са честни, почитени и упорити, любители на семейството, на дома и на своите събратя, почитатели на правдата и на хуманността, – че тези хора в този тъй далечен свят ще казват с гордост: „Ние все още притежаваме онези ценни качества, които ни бяха оставени в наследство от великата британска раса.“

Излишно е да се прибавя нещо към този поменик и към това възвишено видение на Станли Болдуин, ърл** на Бюдли*** – то би било истинско светотатство...

III.

Не бях напуснал страната след завръщането ми от Лондон до есента на 1937 година, когато намерих възможност да се уединя за няколко месеца в библиотеката на Обществото на народите в Женева. Престолният град на Обществото на

* *Deus ex machina* (лат., букв. „бог от машината“) – неочаквано спасение благодарение намесата на съдбата. – Б.изд.

** Њрл (англ.) – граф. – Б.изд.

*** Бюдли – избирателният район, излъчил Станли Болдуин за депутат. – Б.изд.

народите се намира, кажи-речи, на самата граница между Швейцария и Франция, т.е. през една държава до Англия... Мисълта да „отскоча“ за една седмица от Женева в Лондон започваше да се натрапва в съзнанието ми все по-често и по-често с приближаването на Коледата. А когато ни бе съобщено, че библиотеката ще бъде затворена за десетина дни около празниците, аз побързах да се настаня в бързия влак Женева–Париж.

Ето и Париж, в който неизменно се отбивах по за седмица през неколкократните ми посещения на Франция – но не и този път, защото бързах към Англия, към сивия, мъглив и влажен Лондон. Митническият и паспортен преглед във Фолкстоун, на „отвъдния бряг“ на Английския канал, този път приключи преди още да бе започнал: съответният британски чиновник бе приятно изненадан да узнае, че младият човек, приносител на служебен български паспорт и удостоен с „дипломатическа“ виза от английския консул в Женева, е завършил науките си в британски университет. Ако Андре Зигфрид е бил прав в твърдението си, че за англичаните страната на негрите започва от Кале, той все пак би трябвало да поясни, че съществуват няколко категории негри: едни, които никога не са посещавали Англия и следователно остават кръгли, или тотални негри, и други, които са живели достатъчно дълго в Англия, за да бъдат „облагородени“. Въпросният чиновник, изглежда, ме бе класирал във втората категория, защото ме удостои с приятелска усмивка и няколко любезни думи, без да ме разпитва за целите на посещението ми и без да загатва за настаняването ми в същия кораб с маршрут обратно към Франция.

Ето най-после и Лондон след един интервал от точно три години! Побързах към Блумсбъри, към Ендслей стрийт и за мое голямо щастие можах да се настаня в същата онази студентска квартира, в която бях прекарал първата си година в Лондон. И само половин час по-късно, когато излязох навън и се запътих към Чарли – моя италиански „придворен“ ресторантьор, – чувствавах, че никога не съм напуснал Лондон. А Чарли, който бе спечелил на фондовата борса десетки лири стерлинги благодарение на моите съвети, ме посрещна с нескривана радост и ме нагости с най-вкусните си специалитети. Не по-малка бе и радостта на Хари, моя „придворен“ бръснар, който се провикна:

– Я гледай, мистър Кристофър, като си помисли човек, че сега сме януари 1938 година! Колко бързо минават годините! Да не би случайно там при вас да е станала някоя нова революция?

И Хари ми припомни онзи ден, когато, седейки мирно и чинно върху стола, с глава направлявана от неговите ръце, които така майсторски държаха ножиците, един от помощниците му бе тикнал току пред носа ми вестник, който съобщаваше с грамадни букви в заглавие върху горната част на цялата първа страница: „Революция в България. Царят и двете му деца убити.“ Денят бе 19 май, годината 1934! А българското царско семейство по това време притежаваше само едно-единствено дете. Ужасът на Хари от това съобщение трябва да е бил наистина голям, щом като споменът за него е могъл да се запечата толкова дълбоко в неговата памет.

Лондон бе съвсем непроменен, но моите най-добри приятели не бяха вече тук. Д-р Макбул Али бе щастлив съпруг и баща на едно малко черно индусче – един нов поданик на великия низам на Хайдерабад. Мис Алонзо бе също напуснала Лондон след сватбата на Али и заемаше преподавателски пост в някакъв индуски университет. Али Хан бе отдавна напуснал Лондон, отнасяйки със себе си в Индия едно

разбито сърце и оставяйки в Англия една белолика англичанка, която вероятно бе смогнала да се утеши за загубата чрез някой друг представител на индуската раса. А Арнолд Фюстър? Той бе в Лондон, дошъл за коледните празници от Австрия, гдето преподавал английски в една гимназия. Климатът в тази страна бил все пак поносим, но картофите, ах, картофите – каква липса на въображение от страна на австрийците...

Айви Фрейзър ме очакваше, защото бе предварително уведомена за пристигането ми. Доволна ли бе тя да се видим наново след цели три години? Разбира се, тя бе „ужасно“ зарадвана. Не се ли натрапвах на нейното време и не ошетях ли чувствата на някой чистокръвен англичанин? Съвсем не, а при това тези млади англичани били толкова „ужасно“ глупави. Би ли приела тя да посрещнем заедно българския Бъдни вечер, както някога бяхме посрещнали Новата година? Айви е очарована, тя намира моето предложение за „ужасно“ мило. И всички по-нататъшни отговори на девойката са облечени в тази ултрапревъзходна степен...

Неусетно изминаха десетина дни, прекарани в трескавото състояние на приятна възбуда. А книгите ми в библиотеката на Обществото на народите ме очакваха! Когато се изправих наново в коридора на вагона, който щеше да ме отнесе за последен път към континента, девойката ме запита:

– Да се надявам ли, че ще можем да се видим наново, преди да изминат други три години? Чудният ковач от Бетнал грийн е вече доста стар...

– Разбира се, Айви – отговорих с увереност, – стига само тези „мръсни чужденци“, германците, да не изпреварят естествената кончина на милия ковач...

Влакът междувременно потегли към Английския канал.

АСЕН
ХРИСТОФОРОВ

Откровения

Асен Христофоров

Откровения

(Поля, гори и хора)

МЕДИЦИНА И ФИЗИКУЛТУРА
СОФИЯ • 1970

*На Теодор Каракаш,
приятел през десетилетията*

Илюстрации: Георги Трифонов

Издателство „Медицина и физкултура“, 1970 г.

ЕДИН ПРАШЕН ПЛОЩАД

Казват, че адът бил тук, на земята, вътре в самите нас. Тогава и раят е тук. Той е двойствен и неуловим, понеже винаги се явява в спомена за нещо преживяно и отминало. В живота дните на щастие понякога са редки като четирилистна детелина. Не са дори дни, а кратки мигове. Така младежът неусетно открива щастieto в нечий гальовно усмихнати очи, а зрелият мъж го съзира в победния завършек на борбата за самоутвърждаване. А после? После иде разочарованието! Защото гальовните очи след време се отвръщат с необяснима студенина, а и борбата, уж завършила, неочаквано се подема наново и пътят сякаш става все по-стръмен. Само човекът с прошарени коси може да притвори замечтани очи и да рейне мислен поглед назад през пет-шест десетилетия, потъвайки в блаженството на спомени от ранното си детство. В такива мигове той знае, че веднъж поне е живял в рая.

Никое събитие в живота на човека – нито дори трепетът на първата любов или викът на дългоочакваната рожба – не оставя такива спомени през ситото на годините, както възпоминанията от ранното детство. А те, тия спомени и възпоминания, неизбежно са свързани за всекиго с родния град, с квартала и улицата, с къщата край нея, в която е отворил очи и храбро проходил с неустойчиви крака. За него от тоя дом започва сътворението на света. През дните и месеците, през месеците и годините това смайващо сътворение, пропито с безброй ежедневни открития, върви по обратния на възпоминанията път: от къщата и двора към улицата, от улицата към близкия площад, от площада към квартала, останал завинаги в съзнанието като най-важния или средищен квартал на града. И в тия спомени цялото детство като че се вмести в един безкрайно дълъг летен ден.

Пловдив! И площад „Преслав“ под гранитния юмрук на Сахат тепе с Часовниковата кула на върха, която още не можех да видя... И къщата по северната страна на площада – двуетажна, най-близка до тепето, цялата боядисана в жълто... От нея тръгнах по света. Живял съм с години в Цариград и Лондон, с години или само с месеци в Берлин и Кийл, в Париж и Женева; опивал съм се в майски нощи от светлините по двата бряга на Босфора или от малкия Ерос, тъй хрисим сред омайната феерия на площада „Пикадили“; прехласвал съм се денем в дивното Цюрихско езеро с неговите щръкнали на възбог брегове и нощем в приказния остров сред Дунава в Будапеща, откраднал сиянието на звездите; виждал съм и други чудеса в тая стара, измъчена Европа и често се завръщах унил и потиснат. Но щом свърнех към Пловдив, към оня площад с жълтата къща под тепето, странен трепет прогонваше унинието и топлинка сгряваше сърцето. Такава е магията на родния кът!

Къщата гледаше към улицата и площада, дворът – към гористото подножие на тепето. Години по-късно, когато дворът изчезна, за да стори място на една триетажна ъглова сграда, като че с кръвта на сърцето ми взеха да боядисват тая къща в червено. Чувствах се ограбен от нещо скъпо и невъзвратно... Но улицата оставаше, оставаше и площадът. Никой възрастен не познава своята улица или площада пред

нея, както може да ги познава едно дете. Бяха поръсили улицата с чакъл от тепето, а чакъла – с пръст и пясък, взет навярно от Марица, която още не познавах. Тук-там стърчаха по-едри камъни, а те караха весело да потракуват железните шини на каруците и тия на военните файтони, които откарваха наперени, пристегнати в кръста офицери някъде надолу, към далечните и непознати казарми. Защото тия първи години в паметта ми бяха все военни години: от Междусъюзническата война, когато, за да наблюдавам улицата през някой прозорец, трябваше да се катеря по стъпалата на висок детски стол с преградка отпред, до началните години на Първата световна война, когато вече с дървен меч в ръка и редом с куп махленски деца и аз огласяех площада с неистови войнствени викове, отекващи до нас в скалите на Сахат тепе.

Навред из площада лежаха открай време едри, още не съвсем оформени бордюрни камъни, разхвърляни като че в художествен безпорядък от нечия гигантска ръка. Някои от тия камъни бяха достатъчно високи, за да крием телцата си зад тях при тия войнствени игри. Самотен газен фенер стърчеше вляво край содо-лимонадената работилница. Палеха го привечер, когато привършваха игрите ни. Електричеството бе непознато не само за нас, децата. Други фенери стърчаха покрай улицата и гористите склонове на тепето, тъй тъмни след залеза, че и по-възрастни момчета изпитваха страх, колчем им се случваше да минат вечер по надлъжната улица ведно с родителите си. Там, в тия гористи склонове, се криели всякакви зли духове, а понякога и цигани, които примамвали малките любознателни деца, за да ги продават в далечни градове и страни! Затова отбягвахме подножието на тепето и отрано приключвахме с игрите.

Слънцето залязваше вдясно от жълтата къща, някъде отвъд гребена на Бунарджика. Килнеше ли се нататък, и площадът опустяваше. Тогава с трепет заемах място на прозореца. Беше заради „ампиликукуто“. Така наричахме едно тайнствено явление, което будеше удивлението на всички махленски деца. И тъй, в долния западен край на площада издигаше керемиден покрив само една висока къща с голям троен комин, навярно много по-примамлив за щъркелите от тия на съседните схлупени къшурки. Ала и щъркелите не дръзваха да свият гнездо връз него поради онова тайнствено явление. Коминът бе омагьосан! Щом го близваха косите лъчи на залязващото слънце, от неговите ръбове почваха да искрят безброй елмази с цвета на всички пояси от небесната дъга. До сетния слънчев лъч те искряха ослепително и дълго, преливайки се в чудни трептящи багри пред затаения ми дъх. Можех ли да зная, че зидарите бяха научили по ръбовете на тоя комин разни жълти, бели и зелени стъклца, та щъркелите да не свиват гнездо връз него? Никой не ми казваше истината, навярно за да стоя мирен поне няколко минути.

Свършеше ли искрящият порой на „ампиликукуто“, втора примамка за очите се криеше отвъд прозорците на горния етаж. Сега разбирам, че това е било някакво прехласване в „синия час“ към необятността на природата. Докато през деня цялата вселена се съсредоточаваше в площада, то привечер, когато златистият облак над Бунарджика получаваше патина и маранята пред улицата се стопяваше с наслоения в нея прахоляк, един нов мир, по-тайнствен и примамлив, защото бе далечен и непознат, постепенно се разкриваше пред всепоглъщащия поглед. Завесата сякаш се вдигаше, за да въведе нощта. Неусетно и никак безредно с тишината в сумрака плахо проблясваха бледи светлини по стъклата на прозорците в насрещните къшурки, отвъд тях сивееше малката гърбица на Марково тепе – впоследствие проядено от

длетата на каменари и изравнено със земята, а още по-далече, почти накрай света, застрашително тъмнееше проснатото като за сън огромно сгърбено туловище на Джендема. Марково тепе! Навярно дългоухи обитаваха това малко тепе, клекнало като джудже между Джендема и Бунарджика. А Джендема? Не знаех значението на тая турска дума, ала чувствавах, че тя означава нещо страшно и тайнствено. Но за детското въображение имаше и друга, още по-силна храна: някъде на юг, между дърветата край содо-лимонадената работилница и покривите на схлупените къшурки вдясно от тях, се възправяше една синя отвесна стена, която се издигаше все по-нависоко с припадането на мрака, за да се слее накрая с беззвездното лилаво небе. Това бяха Родопите, или Планината, както простичко я наричах тогава. Ни една светлинка не проблесваше в снагата на тая планина и тя стоеше все така неподвижна, огромна и могъща, откак бях спрял очи връз нея за първи път. Само променяше цвета си. Ставаше зелена в пролетното утро след кратък дъжд, светла почти като небето в следобедните часове и синя вечер, преди да изчезне от взора. Питях се от какво е направена тя и какво има в нея. Не и гори, защото листата по дивите акации в подножието на тепето бяха прашни, почти безцветни, не и скали, които бяха сиви и розовееха само при залеза. Сediaх, вирах се в тъмата и мечтаех. В мечтите си виждах как след време, вече възмъжал, ще тръгна натам, ще вървя дни и нощи и няма да спра, дорде не погледна отблизо тая планина, която изчезва в нощта.

Изчезваше планината, някой запалваше фенерите, откъм улицата все по-често долитаха провиквания на мъже с прегракнали гласове. Наистина, наблизко нямаше кръчма, нито бях виждал такава. И най-силното въображение не можеше да пресъздаде заведението, в което мъжете влизат замислени и излизат залитащи и смешно глупави. Но делата на възрастните почти никак не обременяват мислите на децата. Детският мир е населен само с деца. Затова във вечерния сумрак мислите отлитат от Планината и Джендема пак към площада, към децата и игрите. Клепачите натежават, по лицето застива усмивка на доволство, главата бавно клюма. И сънят неусетно затрива спомените от бурния ден.

* * *

Като че винаги бе лято! Сезоните навярно се меняха, отдавна бе изчезнало високото столче с напречната преградка, а и врабката, която се мъдреше в гнездото сред клоните на джанката в двора, може би не винаги бе същата; ала площадът оставаше непроменен. Само игрите ни се променяха. Отшумяла бе една война, оставила в детското съзнание само мъглява представа за някакво чудовище, което наричаха Холера – мрачна и зла, защото тя разстилаше лястовици от черен креп над дворните порти и откъсваше от игрите ни по за ден-два ту едно, ту друго от махленските деца. Все по-нарядко играехме на война, сякаш отвращението на възрастните се бе предало и на нас. Челикът и мачката сменяха дървените саби. Наситехме ли се на тая игра, бързахме да се разделим на „апаши“ и „стражари“. Тогава всеки близък входник разкриваше потайните си места, рядко празна каца из съседните дворища оставаше некатурната и из не един прозорец екваша проклетия към немирниците. Ала какво разбират възрастните от игри? Те са създания от някаква друга порода и като че нямат по-важна задача в живота от тая да ограничават свободата на децата. Невъзмутими, продължавахме играта. Наситехме ли се на нея или щом надделееше умората, дружно дирехме подслон в сянката на кичестите дървета пред содо-лимонадената работилница.

Тая работилница занимаваше умовете ни не чрез касите с бутилки и шишета, които излизаха от нея, а заради огромните садовски коне, впрегнати в дълги, широки каруци. С тях хрисимите коне откарваха касите нанякъде. Чудно кротки и неимоверно едри, с копита комай колкото детска глава и с дълги, никога несплетени влакнести опашки, тия коне бяха най-добрите ни приятели. Щом насядахме край тях, и по-близкият от впряга ще извърне влажна муцуна към някое дете, ще го погледне с големите си влажни очи и дори ще кимне с глава като за поздрав. Защото често им подавахме по резен намастен хляб, тъй категорично втикнат в детските ръце от някой възрастен близък, и то тъкмо когато отивахме за игра на площада. Муцуната потръпваше, горната бърна се извърщаше, разкривайки грамадни възжълти зъби, сетне резенът в миг изчезваше в бездънната уста. Доволен, конят пак извърщаше глава към детето, а гърдите му леко потръпваха.

Двамина каруцари обслужваха содо-лимонадената работилница и всеки идваше в каруца с двоен впряг. Не помня образите на тия каруцари. В тая ранна възраст децата не се интересуват от личността на възрастните, освен ако те не са уродливи или недъгави. Всеки кон имаше име и извърщаше глава при повикване. Всеобщият ни любимец се наричаше Самсон. Той беше най-едрият, винаги впряган вдясно, тъй че винаги заставаше откъм страната на малките си обожатели край стволите на дърветата. Пристигна ли Самсон, игрите спираха, неколцина се спускаха към подножието на тепето, за да му наскубят трева, други изтичваха до домовете си и уж гладни, изпросваха по резен хляб за него. Поглъщателните способности на тоя кон ни изумяваха, а понякога и отчайваха. С гладък кафяв косъм, с бял знак на челото и с бели гердани току над копитата – като завити краища на бели чорапки, той бе истински красавец и толкова хрисим, че позволяваше на по-смелите да го галят по топчестите колене и дори по гърдите. И нито веднъж не плесна някого с опашката си, както правеха другите коне в стремежа си да пропъдят досадните мухи. А ние му се доверявахме, догадили по усет неговото конско благородство.

За нас, момчетата, недорасли дори за забавачница, дружба та ни с конете и най-вече със Самсон бе извор и на друга радост: да се поперчим със смелостта си пред момиченцата. Те изобщо не дружаха с нас, а и ние не ги търсехме. Пък и за какво ли? Нито можеха да тичат и скачат, нито умееха да се бият! Но пристигна ли Самсон, те някак стеснително се приближаваха към сянката на дърветата и замислени, често с пръст в уста от изумление, кокореха очи, щом някое момче, опряло ръка в предния крак на грамадния кон, се опитваше с приповдигане на пръсти да погали неговото чело. Бяха едни такива спретнати и боязливи, с чисти колене под късите роклички и с лъснати сандалки. Едно от тях, по-дългокрако от другите, като че се бе родило с грамадна бяла панделка на главата, която потрепваше като пеперуда при всяко движение. То най-вече привличаше вниманието ми и към него бях най-груб. Неприятно ми бе, когато то се пресели в друг квартал. Много по-късно – след пет години и още толкова десетилетия – двамата се срещнахме на нечия сватбена гощавка в мраморния салон на голям столичен хотел. Запознаха ни и едва тогава се познахме. Гледах сбръчканото лице, вирах се в уморените очи и прошарената коса и не посмях да ѝ кажа, че някога трябва да съм бил влюбен в бялата ѝ панделка, в чистата рокличка и дългите крачка под нея. И все пак уж гледах посивелите коси, а виждах само бялата панделка и се усмихвах. Защото отново бях на площада, под дърветата, край Самсон.

Случваше се по улицата край площада да премине керван от цигански коли

с циганки и циганчета, безредно накамарени връз чували, шарени черги и всякакви вързопи. Тогава инстинктивно се сбирахме накуп, търсейки защита в близостта си, и стрелвахме поглед към тайнствените чували в пълната увереност, че те са натъпкани с шума за ореховата отвара, нужна за изкъпването на откраднатото дете. Пък и лицето на някаква стара циганка, изрязано като с нож от недогорял пън и със зъби, по-бели от суха оглозгана кост, можеше да сплаши и по-възрастни от нас. Затова не помръдвахме, сковани от страх. А отминеха ли площада, ние се взирахме подир тях, петимни да видим дали някой циганин няма да се шмугне в гористото подножие на тепето, за да дебне отлъчили се деца. Каква незавидна слава за тия волни люде с потетични души! По-късно разбрах, че тая слава ги преследва из цяла Европа.

Понякога по улицата се задаваше шествие от мрачни хора в мрачни одежди, пристъпващи бавно зад черна кола, теглена от два коня в черни наметала. Отпреде вървеше свещеник, а пред него – голямо момче с голям кръст в ръце. Тогава пак се сбирахме накуп. Ако някой се покатереше връз изоставен бордюр или по-едър камък, той можеше да хвърли поглед към плитката платформа на колата и човека с изпънати нозе в нея. Той като че спеше! Знаехме, че е мъртвец, но думата звучеше като отвлечен философски термин в по-късни дни. Мъртвецът е човек, заспал дълбок сън! И ни обземаше смътен страх от тоя непонятен сън, който сковава телата на хората и придава възъчен оттенък на лицата им – съвсем възъчен поради грижливо подредените в ковчега бели хризантеми. Черната кола бавно отминаваше, източваше се и шествието, а ние все още стояхме неподвижни, с отпуснати ръце и в странна нерешителност, без да продумваме. Но това състояние не траеше дълго. Минута-две по-късно или котка ще запълзи недалеч от нас, дебнеща мишка някъде из прашните магарешки тръни по площада, или непознато куче от друг квартал ще затътри нозе по улицата, гузно подвило опашка през чуждата територия; и като по даден знак, без дума, едни от нас се спускаха към котката, други – към нахалното куче. И сред олелията, сред веселите викове мъртвецът биваше забравян. При това той бе възрастен. А възрастните са скучни, безинтересни хора. Те нито играят, нито умеят да се веселят...

Разбира се, игрите не изпълваха цялото ни време. В знойни часове имаше и минути на спокойно събеседване в сянката на дърветата пред содо-лимонадената работилница; но само в отсъствието на Самсон или неговите събратя, когато махленските врабци се боричкаха за дребни зрънца сред недоизяденото сено, а ние мълком ги наблюдавахме, дорде някой подеме вече полузабравен разказ за таласъми и други нощни призраци. Тия истории обикновено нямаха успех било поради неумението на разказвача, било поради гордото чувство на слушателите, че вече сме големи за такива измишльотини, достойни само за ушите на глупавите момичета. После някой ще заразправя оживено, че родителите на съседско момче го завели на цирк и то видяло там смешни малки човечета с лица на възрастни, които се премятали, ставали и падали на всеки две-три крачки, че имало някакъв чуден палячо с боядисано в бяло и червено лице и почти гола девойка, която ходела по изпънато въже над главите на джуджетата, а дори кон, истински жив кон, научен да играе хоро по свирнята на трима музиканти – единият с кларинет, вторият с друга зурла, а третият, много нисък и дебел, биел тъпан в най-страшните моменти. Слушахме с неверие и все пак въздишахме от завист пред щастието на онова голямо момче. Циркът бил в огромна палатка, по-голяма дори от къща с четири стаи и кухня. А после, след играта на коня, имало и борби между грамадни полуголи мъже, които се вкопчвали един в друг и

всеки се мъчел да извие ту ръката, ту крака на противника, ала и двамата пъшкали, пръхтели като нашия Самсон и ръмжели по-грозно и от най-страшното куче.

Разказът можеше да бъде прекъсван само от някакво главоломно събитие, например от тревожния зов на пожарникарския тръбач. Дочуехме ли тоя зов, а той не-рядко проехтяваше над площада, вече знаехме, че зад тръбача на кон откъм улицата ще се зададат десетина други пожарникари, възседнали впрегнати в малки колички кончета. Кончетата припкаха, колите трополяха, буренцата в тях просто подскачаха и блискаха вода по прашната настилка. Бързо наскачвахме и се затичвахме към тях, викайки от възторг, сякаш в надпревара с настаналата олелия. Защото всичко бе тъй весело и славно!

* * *

Късите ни панталонки взеха да окъсяват още преди да ги износваме. Растяхме, и то бързо. Разширявах се и географските ни познания чрез чести набези към съседните улици. Но и площадът сякаш се променяше: ние, малчуганите, не бяхме неговите единствени обитатели. Имаше и по-големи момчета, ученици, гимназисти. Почнахме да ги забелязваме, да имитираме държанието и походката им, а и те взеха да ни обръщат внимание. Покровителствуваха ни, подаряваха ни стъклени топчета за игра, а понякога ни изпращаха да им купуваме цигари от близкия бакалин, тъй като гимназистите не биваше да пушат и той можеше да ги обади на родителите им. Но те, големите, не се застояваха дълго на площада. Получеха ли кутията с цигари или пакета с рязан тютюн, един подир друг някак нехайно се изнизваха по стръмната улица зад жълтата къща, която водеше нагоре към тепето. Ние ги проследявахме с трепет в погледа като техни съучастници и с още по-нараснало уважение.

Но и ние скоро захвърлихме стъклените топчета и почувствуваха се изведнъж големи, пак взехме да дирим дървени саби, захвърлени ножове и железни пръти. Защото делата на големите – не на големите момчета, а на възрастните, на държавниците и царете – достигнаха и до нашия малък детски мир, както вълните от хвърлен камък в застояла вода достигат бреговете. По улицата пак тръгнаха в стегнат строй накичени войници – да отмъщават за някогашната „Холера“, по къщите все по-рядко се вестяха вуйчовци и чичовци, облекли военни униформи, из стаите вечер не палеха големите газени лампи, защото трябваше да се пести вонящата газ. А и хлябът ставаше все по-черен и клисав. И в един от тия дни пред содо-лимонадената работилница спря познатата ни каруца, ала с някакъв дръглив бял кон във впряга на мястото на Самсон.

– Самсон ли! Взеха го войник! – тъжно бе отвърнал каруцарят.

Тогава разбрахме, че пак има война.

Тъгувахме за Самсон. Някой ни бе подхвърлил, че е видял нашия красавец да тегли тежък топ в средата на впряг с други два коня. Тъй си и мислехме, защото кой друг можеше да тегли тежък топ, и то тъкмо в средата на троен впряг? Ала никой вече не видя, нито чу нещо за Самсон...

Понякога на площада заставаше общинският глашатай, облечен в градски дрехи, но с войнишка фуражка на глава, и дорде биеше барабана, край него се насъбираха и малки, и големи – малките в трескава възбуда, възрастните навъсени, в тъжни предчувствия за новите ограничителни разпоредби. Ние, децата, нито разбирахме думите му, нито се трогвахме от тях. Само слушахме напевния провлечен глас на

глашатая, гледахме как смешно мърдат веждите или мустаците му и чакахме да завърши словото си, та пак да заудря барабана с тънките палки. Той го удряше в захлас, сам упоен от ритъма и трептението на звуците, които бавно замираха и пак се възвисяваха над площада, за да завърши накрая с няколко отделни, отсечени удара. Сетне възрастните се разотиваха сред глъч от недоволни коментари, а ние тръгвахме след глашатая, петимни да чуем барабана и в съседната улица.

Случи се така, че веднъж сред площада спря на временен стан войсково отделение с тежко натоварени коне. В сандъците навярно имаше картечници, а ние бяхме чули за това изобретение. И докато едни от войниците се суетяха край конете, сипвайки зоб в торбите, а други нападнаха бакалина, за да купуват топла лимонада или прашни, отдавна забравени петлети от шарена захар, ние се запровирахме между коне, платнища и върлини, опипвахме сандъците и само гледахме да не съборим вкупчените на пирамида пушки. Това бе много по-забавно от другите игри. Пък и защо да играем на война, когато самата война сякаш бе дошла при нас!

Войниците се изтеглиха от площада подир няколко часа, ала с две-три пачки патрони по-малко! Незнайно по какъв начин тия лъскави патрони се бяха промъкнали в джобовете на нечии панталонки и нито приобретателят им можеше да обясни явлението, нито някое от другите деца пожела да го подхвърли на научен разбор. Придобивката бе премного ценна, за да ни въведе в дребнави спорове. По-важно бе да измислим как и къде да укрим трофеите за през нощта. Това не отне много време.

Утрото настъпи като всяко друго утро. Когато най-сетне се насъбрахме сред площада, един от дружинката ни твърдеше, че не бил мигнал през нощта, друг ни уверяваше, че го били събуждали на няколко пъти, за да не бълува. Възбудата ни бе наистина голяма. Но когато скъпоценните патрони отново бяха в джобовете ни, похрабрите измежду нас неочаквано изпаднахме в униние. Трябваше да гръмнем поне с един, а не знаехме как да сторим това!

За пушка не можеше и дума да става. Тук-там по таваните на някои къщи имаше укрити пушки, останали още от „Холерата“, и ние, децата, знаехме това, но те бяха твърде тежки. При това никой не би дръзнал да изнесе такава пушка на площада. Друга възможност бе да накладем огън и да хвърлим няколко патрона в него или поне един, колкото за опит. Това ни се стори детска работа, а и патронът можеше да не гръмне. Тогава решихме да пукнем един с камък!

И тъй, избрахме прекатурнат бордюрен камък, положихме първия патрон връз него, покрихме го с гладка плочка, а най-храбрият се покачи връз бордюра с доста едър камък в ръце, разкрачи се, замижа и трясна камъка върху плочката. Последва страхотен гърмеж. С ехото откъм тепето отекна и втори, но вече по-слаб от първия. Онемяхме за миг-два, дорде да попрегълтнем. Димът от барута бързо се разсея, в площада пак бе тихо, никой не разтвори прозорец от насрещните къщи. Тогава заскачахме и се развихахме от радост, горди със смелостта си и доволни от собствената си изобретателност. Чувствувахме се някак възмъжали и ни се виждаше чудно, че до вчера сме могли да играем с дървени саби. С тоя куршум отмина и ерата на детските ни игри.

Умирихме се накрая, насядахме наоколо и дълбокомъдро решихме, че куршумът е отлетял право към тепето и се е пръснал в скалите. Нали оттам бе екнал вторият гърмеж? Занапред не трябваше да стоим в кръг, а да се нареждаме зад оня, който ще

сгромолясва камъка върху плочката и патрона под нея, а и той трябваше да поставя патрона с оловеното острие насочено към тепето. Така никой нямаше да пострада...

Повторихме и потретиохме опита все със същия огромен успех. Удоволствието бе неимоверно голямо, а патроните – твърде малко на брой, за да разточителствуваме с тях. Затова решихме да ги пестим. Напразно! Още в следобедна на същия ден към скалите на тепето отлетя с трясък и последният куршум, а ехото сякаш рече: няма вече! Никой не обезпокои пиротехническите ни занимания, никой не предотврати тая наша игра със смъртта. Хората бяха заети с друго. Младите мъже бяха на война, възрастните седяха затворени в учреждения, работилници и дюкяни, жените шетаха улисани по домовете зад затворени прозорци. Защото беше есен.

И до днес си спомням с умиление тая наша дружинка на площада под тепето и изпитвам синовна любов към тоя площад. Той ни въведе в детския рай, без да разтвори нито едно прозорче към мъките човешки в минали или сетнешни дни, от него тръгнахме по света, за да се връщаме отново и отново в мислите си там, на улицата край площада, под тепето. Сега е друг, обновен и спретнат. Няма ги ония деца, няма ги разхвърляните в безпорядък каменни бордюри, няма го и коня Самсон. Но тогава още не знаехме, че всичко на тоя свят е преходно! Само спомените са трайни...

НЯКОГАШНИЯТ ПЛОВДИВ

Не древният град на траките или Филип Македонски, не и римското Трихълмие или живописното Филиче, а някогашният Пловдив отпреди кръгло половин век – с голямата джамия на Джумаята и ориенталския Куршум хан на стотина крачки под нея, но и с една почти поевропейчена Главна улица от Джумаята до площада пред градината; оня Пловдив с тая все още нова Главна улица, по която вече плахо проблясваха първите електрически крушки с неравен ток от една частна юзина – градът с небръснатите еснафи и потурлиите македонски бозаджии, чиито провлечени викове прелитаха и над покривите. Но и с наперени господа, важно пристъпващи в неделен ден по плочника край Гражданския клуб в своите тъмни костюми и райе панталони, с бастунче, с бомбе или корава сламена капела, с пенсне и твърда яка. Оня мил Пловдив със сукманлиите слугини, довеждани на стада от драгомани някъде отвъд Балкана, за да бързат всеки божи четвъртък с кошници и мрежи в ръце към пазара, но и с натруфени госпожи, скрили лице под огромна шапка с букет цветя връз нея и тъй пристегнати в кръста над рокля в обръч, прилична на разтворен чадър, че едва дишат и сякаш стъпват на панички.

Да, тъкмо за оня някогашен Пловдив си спомням сега, за родния град отпреди края на Първата световна война и до времето, когато в него застануваха като победители разни чуждоземни офицери (колко хубави бяха италианските мулета и вкусни рожковите, с които ги хранеха!); града от тия времена, та чак до онова юнско утро в 1923 г., когато ние, учениците, заварихме Втора прогимназия обградена от войници с пушки в ръце. Тогава за първи път чухме думите „военен преврат“, без да знаем какво значат те и без да съзнаваме, че няма да е за последен път. Струваше ни се, че събитието засяга само квартала около прогимназията, а не целия град. Допускахме, че градът е стар, много стар, но не предполагахме, че е чак толкова невероятно стар, та бе видял всякакви чудеса от височините на трите си хълма и нехайно ги бе надживявал, простирайки все тъй невъзмутимо нозе надолу към подножията на другите три хълма или нагоре и надолу по течението на Марица и отвъд нея, към равното тракийско поле.

Главната улица сега се бе превърнала в средище на вселената, защото и новият ни дом бе там, зад една полусрутена джамия. Преди да изветрее мъката по раздялата с родната къща и пращия площад пред нея, смъртта навести тоя нов дом, а наскоро подир това трябваше да напусна и него, и града, и самата страна, за да почна да сричам азбукето най-напред в далечни земи по някакъв непонятен език. Новите впечатления бързо прокудиха тъгата по оня площад. Когато се завърнах след година и половина, войната бе свършила, по Главната улица се разхождаха чуждестранни офицери, на площада пред градината италиански войници хранеха мулетата си с рожкови, по фурните вече имаше истински хляб, а не клисав царевичник. Много по-късно разбрах, че брашното за тоя хляб е било внесено срещу чисто злато. А тогава все още бяхме селска страна!

По Главната улица в пазарен ден трополяха конски талиги из селата на юг от града. Беше шумно и весело. Жени мъкнеха мрежи с плодове и зеленчуци, цигани превиваха гръб под сандъци с грозде или издути от зелки чували, дребни търговци на сладкиши, гевреци и други лакомства разнасяха стоката си на табли и шумно превъзнасяха нейните достойнства. Може ли едно деветгодишно момче да скучае в такъв ден? То тръгва подир някой халваджия в очакване той да спре, да разгърне триногата и да постави таблата връз нея, после лакомо заоглежда забучените захарни петлета. Гледа и преглъща, дорде друг вик не го отпрати през улицата към насрещния плочник, гдето някой продава „памук-шекер“ на пухкави кълба от тънки като паяжина конци. А там, зад гърба на продавача, е една от трите големи сладкарници и цели тави с шоколадени пасти примамват погледа му през стъклото на витрината. Дорде да попрегълтне слюнката си, стискайки в ръка още непохарчения скъпоценен гологан, бозаджия оглася улицата със смешния си зов „кисела-сладка“. Той минава и не спира. Ето, насреща се задава файтон с накичени коне и файтонджията майсторски изплющява с камшик над гърбовете им, за да стряска невнимателните пешеходци, които предпочитат двата плочника само привечер, а през деня вървят безредно по широкото платно на улицата.

Бирария, гостилница, една аптека по реда на магазините, а срещу нея някой е разтворил вратите на кино „Екселсиор“ с две грамадни табла пред главния вход. Таблата са изпъстрени с кадри от чудния криминален филм в девет серии, наречен „Рокамбол“ по името на смелия герой, неуловим и вездесъщ като самия бог. Сега представят седмата серия! Гологанът се изпотпява в стиснатия детски пестник: неговото предназначение е вече известно; защото точно толкова струва входният билет. А лакомствата могат да почакат...

Обзето от странен стоицизъм, момчето забързва нагоре по тая Главна улица, вече нехайно към виковете на продавачите и безразлично към пастите зад витрината на третата поредна сладкарница. То отминава старата поща и скоро достига Джумаята. Вдясно стройни тополи стърчат като стражи пред джамията с високото минаре и стотиците вресливи гарги по нейните кубета. Гладките студени стени на джамията с нищо не привличат погледа. Долу, в долния край на тоя наклонен площад, току под джамията, са наредени няколко дюкянчета на брадати чалмалии турци, а пред тях, изложени в малки застъклени шкафчета, кротко почиват в черните си тави чудни баклави, напоени в захар тригуни и кадаифи, плуващи в сироп, с белоснежния каймак връз тях. Дъхът замира, детските крачки спират и сякаш пускат корени...

Веднъж един от тия стари чалмалии турци бе казал на момчето, че стените на турския рай били изградени от баклави и тригуни, от пресни препечени саралийки. И във въображението си то вижда сега разпънати многоцветни чадъри зад стените на рая с маси под тях и върху масите различни съдинки с малеби, обилно залято с малинов сироп и гулова вода, купички с „дондурма-каймак“, както турците наричат млечния сладолед, плоски блюда с бурма-бюрек или таукгьоосу и още много други лакомства, непознати на майсторите от трите сладкарници по Главната улица. То поглежда към брадатите турци, насядали в дълбоко мълчание край предните маси и невъзмутимо засмукали наргилетата си, пак насочва поглед към застъклените шкафчета с примамните лакомства и колебливо запревъртва запотения гологан в пръстите си. Накрая, забравило Рокамбола, то плахо го подава на продавача срещу една саралийка и резен сусумова халва с шоколадени ивици из нея. Въздиша облекчено,

отмества се на крачка-две и с всяка клетка на тялото си се отдава на насадата. Все едно че е в рай, в турския рай! Няма никакво значение, че нейде над главата му с грач прелитат черни гарги, че кобила някаква се е разкрачила зад гърба му и топли пръски гъделичкат голите му крака, че из кацата с варени шкембенца пред насрещната кръчма се надигат пари със съмнително благоухание. Съзнанието сякаш се слива с насадата и в него няма място за никакво друго усещане.

Никой сладкиш преди или след това, нито дори ориенталските лакомства в Цариград, до които имах достъп през дългите години на учение в някогашния град на султаните, не ме е хвърлял в такова блаженство, както произведенията на тия скромни майстори с чалми на главата край джамията в Пловдив. Всяко нещо си има времето, както казват, а сладкишът става напълно божествен само с помощта на детското въображение в тая ранна възраст. Възрастният е с притъпена чувственост и просто не вярва в никакъв рай.

През лятото в тия оживени пазарни дни глъчката и врявата постепенно стихва в следобедните часове. Селските каруци се източваха. Главната улица възвръщаше привичното си достойнство. Жегата не бе тъй непоносима, вече можеше да се диша. Сега наставаше ред за погребенията. А такива имаше твърде начесто поради необичайния мор от една нищо и никаква „испанска“ муха! Случеше ли се да погребват някой военен, пощаден през войната от вражески куршум, духовата музика на един от двата полка в града вървеше начело на шествието и музикантите пристъпваха плавно и тържествено в такт с тъжната мелодия. Очаквах тия шествия с трепет и нескривано любопитство поради нашето домашно куче – безроден недорасъл пес, по-черен и от лъснат кюнец и толкова храбър, че ходеше винаги с подвита опашка и бягаше дори от махленските котараци. Зададеше ли се шествието, това куче изприпкваше на Главната улица, втикваше опашка под корема, тръгваше на десетина разкрача пред капелмайстора и почваше неистово да вие. То виеше тъй продължително, безмилостно и сърцераздирателно, че не само смълчаните граждани по двата плочника, а и ония зад погребалната колесница не можеха да скриват усмивките си пред тая дълбока печал, изразявана тъй невъздържано във всички познати и непознати гами. Тъжното кучешко оплакване на мъртвеца продължаваше през цялата улица до площада пред градината, гдето шествието свиваше към гробищата.

Споменавам това куче, понеже то се трогваше само от духовата музика. През желязната решетъчна врата на нашия дом го гледах спокойно да седи на задни лапи до свирците под огромния чинар, надвесил клони над откритата бирария в двора на някогашния хотел „Търговски“, и търпеливо да чака някой да му подхвърли кокалче от близките маси. Кучето не се вълнуваше и от звуците на зурли и кларинети, когато, приятно развеселени от алкохола, мнозина мъже насядваха на тумби във фойтони и сред шумни непонятни закачки дружно потегляха нанякъде – със свирците в първия фойтон. Не разбирах накъде отиват в тия звездни нощи, а на въпроса ми възрастните отговаряха с повдигане на рамене и с глупави насмешливи усмивки...

* * *

Самотата е неприсъща на нормалното дете. Децата си приличат и затова твърде лесно се сближават. Сборището им е някакъв площад или празно незастроено място, годно за игрище. Имаше един малък площад недалеч от Главната улица, на

пресечката между „Гурко“ и „Паисий“, а до него и широко незастроено място, което скоро се превърна в наше сборище. Освен българчетата в дружинката се числяха няколко арменчета и едно турче, а също и едно отдавна побългарено сръбче. Истински международен състав, напълно подходящ за игра на войни при различни съюзнически връзки. Ала тоя площад бе тесен, с маси от насрещната бирария върху единия плочник, а сред празното място големите момчета бяха издигнали гимнастически лост и нашият достъп там зависеше от добрата им воля. Затова предпочитавме градината с нейните далеч по-примамливи простори.

Ниска стена с набучени по нея дълги железни копия ограждаше градината откъм площада и към него денем зеяха три широко разтворени врати с железни плоскости в долната част под други металически копия. Тия врати се затваряха в късна вечер от нарочни надзиратели. Градината не беше добре уредена и в нейните гористи площи можеха да се укриват не само деца, улисани в невинни игри. Затова навярно и доста високи стени ограждаха нейната площ откъм двете надлъжни улици, а надзирателите, които ношуваха в неугледна постройка някъде между бирарията и езерото, още рано привечер тръгваха с пушка на рамо по пътеките из близкия гъсталак и в гористите крайнини на пещерата. Наричахме ги просто пазачи. Тяхното главно занимание в следобедните часове бе да участвуват в игрите ни, като ни гонят от една алея в друга и накрая, запъхтени, да приседнат до ствола на някое дърво и да присвият цигара под насмешливите погледи на десетина неуволими малчугани, скрити в близките шубраци или покатерили се с маймунска сръчност по клоните на по-далечно дърво. Не ще и съмнение, че все ние тържествувахме! Разбира се, и те, и ние спазвахме правилата на играта: те не хвърляха камъни по нас, а само неизбежните си тояги, а и ние само в краен случай прегазвахме малкото цветни лехи в парадната част на градината откъм площада.

Измежду тия пазачи нашият „любимец“ бе едноръкият Рангел Сърбина. Той бе по-муден от другите двама поради куция си крак и затова в игрите си явно предпочитавме тъкмо него. Останал в града още от прежната война, Рангел носеше войнишка фуражка и куртка без пагони, а вместо сабя – дебела чепата цепеница с извит край. Сега съм склонен да вярвам, че носталгията по роднинските деца в родния му край го е подтиквала да участвува с престорена ярост в гонитбата на малчуганите, които го замерваха „из за угла“ с дребни камъчета, изстрелвани с опънат на чатал ластик. Навярно в нападенията ни срещу него е имало и някакъв забулен, неосъзнат шовинизъм, макар едно от децата в дружинката ни да бе сръбче. Ала нашето сръбче не знаеше нито една чиста сръбска дума и с нищо не се отличаваше от другарчетата си, докато пазачът Рангел ни хокаше на чист сръбски език с дълги като стихотворение ругатни, щом някое дребно камъче го жилваше по загорелия от слънцето врат.

Най-често гледахме да примамим Рангел към гъстите шубраци и по-едрите дръвчета край пещерата. За повечето от нас тая горичка около пещерата бе първият истински лес, в който стъпваха крачката ни – гъста и тъмна, с ниски бодливи клони, почти непроходима от една пътечка до друга. И до днес в съзнанието ми тя израства по-страшна и непробиваема от клековите джунгли по Прекорека из Рила. А и пещерата ни привличаше с тъмните си входи и удобства за криеница. Но тя вонеше издалеч в знойни летни дни! Към нея прибягвахме за спасение само когато и друг някой от пазачите се притичваше в помощ на Рангел Сърбина и двамата се насочваха с вирнати тояги към двата ѝ изхода. Изподраскахме ръце и колене, дорде

се покатерим по някое странично дърво, за да пролазим от клоните му към темето на пещерата, после стремглаво се спускахме в бяг към насрещната изходна врата. Веднъж озовали се на улицата, гдето Рангел и събратът му нямаха никаква власт, ние очаквахме с обтегнати в ръце жилки появата на двамата връз полусрутения зид край вратата и посрещяхме с дюдюкания сръбските стихотворни благословии на единия и заканително размахваната тояга на другия. Защото няма по-голямо задоволство за малчугана от това да надделее някой възрастен.

Благоразумието ни предпазваше от повторно навлизане в градината. Сега тръгвахме нагоре по улицата към площада, гдето друг възрастен мъж бе вечната жертва на неосъзнатата ни жестокост. Това бе Сотир, невменяемият и незлоблив просяк с паничка в ръка, винаги прав до стената на сградата срещу главния вход на градината, колкото дрипав, толкова и хрисим, впил поглед някъде в далечината, високо над главите на минувачите, навярно да не вижда състраданието и отвращението в очите им, като дръгли гърба си о стената в напразни усилия да прокуди блъхите или някакви други дребни животинки. Спирахме край него, викахме го по име, питахме го знае ли колко блъхи се крият в дрипите му и къде прекарва нощите си, а той нито отговаряше, нито поглеждаше към нас. Само тананикаше някаква песничка от пет-шест думи. Навярно знаеше, че лесно ще ни умири с мълчанието си. По-възрастни момчета ни бяха казвали, че и те го помнят все такъв и все на това място от години. Изглеждаше все същият – нито по-стар, нито по-млад. Когато и аз поотраснах, той бе все там на своя пост. За него сякаш нямаше болест! Тъй са го помнели и мнозина от възрастните минувачи, защото не един или двама поспираха за миг, колкото да спуснат дребна монета в паничката му. За благодарност той само кимаше с глава и още по-ревностно триеше гръб о стената.

В други дни се запилявахме към горния край на градината, при езерото – пусто и неугледно тогава, с неукрепени брегове и мътна застояла вода. Нямаше лодки из него, нито бирария или някаква барачка на отвъдната страна. Десетина тополи красяха брега откъм алеята, която извеждаше до близката врата, а самата врата бе скована от дървени летви и вместо в зид опираше в плет от бодлив тел. Общото впечатление на немара и запустение се усилваше и от безредно израсналите гъсти храсти и дървета с бодливи клони в площада на изток от езерото. Тук „гората“ бе дори по-непроходима от оная край пещерата. Скитахме по брега на езерото и когато ни досаждаше да плашим жабите и да ги замерваме с камъни, щом наскачат в плитчините, ние се запровирвахме в гъсталака до колибата между стволите на три по-едри дървета. Други бяха изградили тая колиба от преплетени клони, сухивейки и шума. Това ни най-малко не ни смущаваше – тя бе нашата колиба, колибата на нещастния чичо Том или на Робинзон Крузо след крушението му в близкото езеро, или индианска колиба от първите прочетени книжки изпод перото на капитан Майн Рид. Минутите се изнизваха неусетно, косите лъчи на слънцето проникваха между плетениците на клоните и огряваха някое пламнало от възбуда личице, което разказва приключенията в последната прочетена книжка. Тъй и ония, които още не бяха усвоили навика да четат, се пренасяха в далечни земи и светове, гдето животът е пълен с опасни приключения и за да не загине, всеки трябва да бъде герой.

Стремежът да надраснем себе си не можеше да бъде утоляван само чрез лов на костенурки в градината или на водни змии край езерото. За да се почувствуваме „големи“, тръгвахме нехайно сред възрастните из Главната улица и крачките ни не-

волно ни отвеждаха до плакатите с кадри от поредния филм на кино „Екселсиор“. Отвъд тях в малка застъклена кабинка току зад входа кривеше лице гърбавият и куц касиер с прозвището Паяка. Видеше ли ни да се трупаме пред входа, той с мъка излизаше от клетката си и размахваше бастун, за да ни прогони. Тъкмо това и чакахме. Паяка беше смешен в безпомощността си и явно страдаше от дюдюканията ни, особено когато наблизко заставаха гимназистки с неизменните си бели якички и уж се взират в кадрите, а скритом наблюдават тромавите движения на куция гърбушко. Беше грозничък и ни се струваше доста стар с неговите тридесетина години – поне достатъчно стар, за да не любезничи с гимназистките и да ги примамва с подарени гланцови кадри от любим филмов герой. Те взимаха снимките, сетне му обръщаха гръб и с кикот тръгваха надолу по улицата. Долавяхме подигравката и с това се издигахме в собствените си очи. А Паяка, съкрушен, отново пролазваше в стъклената си клетка и ни оставяше на мира.

Но този уродлив млад мъж с отблъскващо прозвище беше истински вълшебник. В тиха пролетна вечер, когато цъфналите липи в градината примамваха натам и млади, и стари, а ние, децата, насядали по пейките редом с възрастните ни родственици, вече неудържимо се прозявахме от дрямка срещу грейналата луна, високо над стихналия град се разнасяше нежна мелодия, по-омайна и от славеева песен, която извиваше в радостни трели като при изблик на върховна радост, а сетне замираще с продължителен стон. Паяка свиреше с окарината си там горе, на тепето, опрял гърбицата си в мъха на някоя скала. Как ли се бе покачил там с тия криви крака, почти пречупени в коленете? И защо ли свиреше тъй прехласнато тоя гърбушко? Възрастните го слушаха в захлас, с печален израз на лицата, слушахме и ние, без да се прозяваме. И дълго се лееше омайната песен над короните на цъфналите липи.

Тогава още не знаех, че истинското изкуство дарява радост на хората и стопява мъките човешки на самия творец!

* * *

Малки бяхме и нито познавахме философите, нито следяхме женската мода, та да стигнем до извода на оня древен мъдрец, който бил казал, че всичко тече, че всичко се мени. Навърх Богоявление, когато хвърляха кръста в Марица малко над моста, водата наистина течеше под разчупения лед. Но като се запролети, липите в градината пак се разцъфтяха по същия начин! Само панталонките ни бяха окъсели и игрите ни неочаквано се промениха.

... В един от тия пролетни дни големите момчета запристигаха навъсени в сбоището ни край техния гимнастически лост – един с превързана глава, друг с увиснала ръка, трети с накуцващ крак. Повечето бяха гимназисти, но имаше и чираци на бащите си в близките дюкянчета и работилнички. Запристигаха навъсени, тайнствено зашушукаха през стиснати зъби, попоглеждайки към нас, и накрая ни повикаха. А това естествено бе чест за всички ни.

– Има ли страхливци между вас? – запита един.

– Няма! – решително отвърнахме в хор.

– Тогава хайде с нас! На тепето... Ще събирате камъни за прашките ни!

Тръгнахме с разтуптени сърца подир батковците. Пътем доловихме откъслеч-

ни изрази и разбрахме, че на прежния ден имало голямо сбиване, и то заради гимназиста с превързаната глава. Отишъл той на разходка с една девойка от съседната католишка махала, а друг гимназист повикал още неколцина „желвари“, както назоваваха католишките момци, и те дружно набили нашия човек. Дори му пукнали главата с железен бокс! Двама от нашите му се притекли на помощ, но били позакъснели и също пострадали. Сега спорът щял да се доразреши на Сахат тепе...

Години по-късно учителят по история ни разправяше за някаква жена, предизвикала Троянската война. Всичко тече, всичко се мени, но и всичко се повтаря! С други думи, колкото повече се променят нещата, толкова по-си приличат. Както батковците на бащите, а малчуганите на батковците. И както една жена на всяка друга.

Запокатерихме се откъм гърба на тепето, издалече заобиколихме Часовниковата кула, а като наближихме гористия склон на запад от нея, дойде и нареждането да пълним джобовите си с камъни колкото кокоши яйца. Ония „желварите“, щели да се съберат някъде към долния край на гората и там щели да изядат костенурките, които печели на тави в тяхната „католишка“ фурна. Тайната била издадена на момъка с пукнатата глава от оная девойка.

Почти всички от малката ни дружинка възлизаха за първи път на тепето, ала никой нямаше време да се любува на скалите или да рейне поглед назад и надолу към разсталия се под нас град. Случи се нещо неочаквано и за самите батковци! Уж нападението щеше да бъде извършено внезапно, в пълна изненада за „желварите“, а те първи замятаха прашки и камъните мигом засвистяха със съсък над главите ни. По-чевръсти, големите бързо прибягнаха до близките дървета, а ние се изпокрихме зад скалите. Настана хаос! Викове и грозни закани, пукот от пръскащи се камъни, крясък от скършени вейки и клони. Един дружен победен вик и дъждът от камъни изведнъж секна. Тогава се запонадигахме иззад прикритията си и хукнахме напред и надолу подир нашите батковци с длани връз пълните си джебове. Гледахме как те се крият зад стволите на дърветата, дорде да заредят прашките си, после долавяхме свистенето на литналия камък и с трепет очаквахме някой „желвар“ да изреве там долу, в гъсталака. За щастие клоните бяха яки, а шумата гъста и сочна, в пълен пролетен развой. Това предпазваше другомахленците от нашите камъни, но им пречеше да въртят прашките си – и те, сами натикали се в тия почти непроходими джунгли, трябваше да признаят поражението си и гузно да се изтеглят надолу към улицата. Няколко последни камъка излетяха от прашките на нашите батковци, ала звън от строшено стъкло сложи край на битката.

Това бе началото! Наистина, камъните в джобовите ни бяха останали неизползувани, но батковците не ни оставиха дълго да се огорчаваме. Почти всяка седмица им се налагаше да се бият ту с махленците от „Орта мезар“, ту с момците от близката Мараш махала, ту с проклетите „желвари“ в квартала край Католическата църква. Излиза, че навред са живели хубави девойки!

Тепето, веднъж „открито“ за нас, стана арена на нашите игри. Любимото ни място бе при Часовниковата кула. От нейното подножие цялата вселена сякаш се разгръщаше пред нашите смаяни очи. Градът, близките и по-далечните тепета с Марица, проточила лъскава лента между тях, насрещните Родопи, тая синкава стена на моята някогашна Планина – всичко се разстиляше като на длан пред погледа и извиваше самочувствието ни чак до облаците. А извърнехме ли се назад, към севера,

посребреният хребет на далечния Балкан ни хвърляше в недоумение: как може да има сняг, когато липите цъфтят!

За нас, начеващите планинари, Сахат тепе бе първата стъпка към върховете, ала една негова източна стена е свидетелка и на първите ни безобразно смели стъпки като алпинисти. И до днес не зная защо наричахме тая стена Жабата. Стръмна и гладка, хоризонтално прорязана в горната си част от малък улей, тя се намираше недалеч зад гимнастическия салон на „Тракийски юнак“ и гледана откъм улицата, може би наистина наподобяваше огромна приклепнала жаба с вирната глава. Гледахме я и отдалеч, и отблизо и все се питахме дали искрящата ѝ гладка гръд е направена от бисери, сребро или златен пращец. До улея се стигаше лесно от една близка затревена площадка между скалите, ала под улея зееше бездна поне от тридесетина метра и в дъното на тая бездна едри отломени камъни лежах в безпорядък, за да плашат окото. Самият улей бе до педя широк, изпъстрен тук-там с ивици от зеленикав мъх. Възможно ли бе някой да премине по него до отвъдната страна на Жабата?! Улеят не бе по-дълъг от училищния коридор...

Един ден по-смелото арменче в дружинката първо се престаши, облиза устни, разкрачи се и разпери ръце, сетне ги залепи о гладката стена с лице към нея и тъй, стъпка по стъпка под ужасените ни погледи бавно премина до отвъдната площадка. Премина и просто се строполи в тревата, петимно миг по-скоро да усети твърда опора под тялото си. В същия миг ехото разнесе възторжените ни викове.

През следващите дни мнозина повториха подвига на арменчето. Рискът бе голям и тъкмо той ни караше да висим като прилепи над бездната, но нима има смело начинание без риск? Някаква скрита вътрешна повеля ни тласкаше към него, без да съзнаваме, че сме покорни оръдия на стар приключенски дух, наследен от деди и прадеди през хилядолетията. А страхът се надвива с усилие на волята. Инак Колумб не би заплавал в безбрежния океан, Гагарин нямаше да литне почти в небитието и Армстронг не щеше да стъпи на луната.

Вече приобщени към гимназистите и другите големи момчета от общото ни сборище, и ние тръгнахме подир тях още в първите топли дни към премаялялата от жегата Марица. Големите ни покровителствуваха, понеже един или друг от нас оставаше на брега при купчинките от ризи, куртки и панталони. Бдяхме другомахленци да не откраднат дрехите ни. И тук, разбира се, вечната междумахленска вражда бе довела до някакво „джентълменско споразумение“ при разпределението на участъците за къпане, ала изненадите винаги бяха възможни. Кой гимназист не би изтръпнал от ужас пред мисълта да се върне гол вкъщи?! Затова в дрехите им имаше железни боксове и ножове, които се отварят с едно натискане на пръста. Доколкото помня, pistolетите още не бяха на мода.

Нашият участък бе доста далеч от моста надолу по реката и на прилично разстояние от салханите, както наричахме общинските кланици. Наблизо имаше схлупени къщурки с къдрави перденца по прозорците. На минаване край тях големите момчета си подхвърляха толкова двусмислени шеги, че ние, малчуганите, изобщо не прозирахме някакъв смисъл в думите им. Бързахме да стигнем до върбите край брега, да смъкнем всичко от телата си и да се гмурнем в хладката размътена вода. Край самия бряг течението бе по-бързо, а там, гдето бързеят бе подронил глинестата почва и разкрил кривите коренища на върбите, жълта

пияна се въртеше в малки и големи кръгове и сякаш се силеше да се стопи, да изчезне като през фуния някъде под повърхността. Такива места бяха опасни и ние старателно ги отбягвахме, а и батковците не ни допускаха натам. Плашеха ни с разни истории за удавници, заплели крака в подводните коренища. А тия истории не бяха измислени.

Къпането бе като манна за тялото, пълната голота – белег на неосъзнато целомъдрие, а ивиците зърнест пясък сред разклонените потоци на реката – блажени островчета за отдих под топлото тракийско слънце. Затова и часовете се нижеха с леност като самите потоци. Юнският следобед трае до премала.

Веднъж ми възложиха да бдя над купчинките с дрехи под сянката на крайбрежните върби. Неприятно наистина, но нали някой все щеше да ме отмени? Гледах къпещите се, хрусках печени семки и вече неведнъж раззинвах уста в прозявка, когато глъч и врява ме накараха да извърна глава. Пред една от схлупените къшурки с къдрави перденца по прозорците бяха спрели два файтона и дебела възрастна жена подвикваше нещо към пет-шест поразгопени от жегата девойки, които се боричкаха за удобни места и все не можеха да се сместят по седалките. Девойките бяха хубави, старата жена грозна и с много дрезгав глас – като на вечните гуляйджии в бирарията на хотел „Търговски“, към която гледаше желязната решетъчна врата на нашия дом. Файтоните най-сетне потеглиха сред още по-голяма врява с девойките, просто накамарени една връз друга в тях. Тъкмо тогава някой се провикна откъм реката:

– Гледайте, гледайте, на баня ги водят! А довечера ще дойдат други файтони с кларнети и зурли ...

Непристойните дюдюкания на къпещите се ме стреснаха, нещо зачовърка мозъка ми, сетне ушите ми изведнъж пламнаха в сянката на върбите и аз вече знаех накъде потеглят развеселените мъже от бирарията, когато в късен вечерен час зурлите и кларнетите в челния файтон зареват неистово сред Главната улица и камшиците засвистяват над гърбовете на изпонакичените коне.

Да, те отиваха натам, при веселите девойки в къщичката с къдравите перденца и три звезди над входа!

ТРАКИЙСКО ПОЛЕ ШИРОКО

Безброй черносиви керкенези виеха гнезда по корнизите на някогашната Втора пловдивска прогимназия и още по-нагоре, из стрехите на струпаните една връз друга къщи към Хисар капия. В слънчевите дни те сякаш замираха във въздуха сред полета си. Литнеха ли в гонитба, сенките им безшумно се плъзгаха по плочите на училищния двор, ширнал се като голяма площадка в подножието на тепето. Наблюдавахме керкенезите през голямото междучасие, вдишвахме свежия пролетен въздух, тъжно попоглежахме от високата тераса към разделенилото се тракийско поле и унило дочакахме да забие звънецът за поредния учебен час. А ни се ще пак да избягаме от клас в такъв хубав ден!

За щастие директорът предугаждаше нечестивите ни намерения. Заедно с изпаренията в химическите лаборатории през неговите студентски дни в гърдите му бе заседнала и жълтата гостенка, която го правеше достатъчно смел сам да нарушава строгите училищни наредби. Чули го бяха да води странен разговор с училищния инспектор, дошъл чак от столицата. Защо да дочаква първия майски ден или празника на солунските братя просветители, за да изведе децата из полето? И как да не бягат от клас тия деца, щом само два дни в годината са отредени за целодневни излети, а въздухът в претъпканите класни стаи едва се диша и слънцето ги мами навън? Директорът бе млад човек, млади и предприемчиви бяха и повечето от учителите. Затова често ни извеждаха извън града, към Пепиниерата, Конезавода или към остров Мечкюр нагоре по Марица.

Може днешните ученици в средните класове да са по-интелигентни и начетени от ония преди кръгло половин век, но никак не съм склонен да вярвам, че някогашните учители са били по-неподготвени от сегашните преподаватели. Онези бяха по-наклонни към самостоятелни действия, не бяха тъй обвързани от правилници и распоредби и не съблюдаваха разчетени до минута учебни програми. А и вместо вратовръзки мнозина носеха широки черни ленти, завързани като пеперуда. Те бяха социалисти, с особен плам в душите. Впрочем добрият учител е като лишен от потомство човек, станал творец поради скрит вътрешен нагон да изрази с художествени слова мислите, виденията и чувствата си или да ги пресътвори в някаква творба на изкуството с надеждата да живее с нея и подир смъртта си. Ако за подръчен материал учителят творец има ученици в пубертетна възраст, когато разумът постепенно слага юзди на въображението, а впечатлителността се изостря, неговите благородни усилия ще оставят траен отпечатък върху характера и личността на бъдещия гражданин. Тъкмо такива бяха мнозина измежду нашите някогашни учители.

Но отклоненията са излишни, а сравненията не винаги уместни. Чрез тия предобедни или целодневни излети учителите първи ни вдъхваха любов към родната природа, към онова тракийско поле, което се разстилаше доде стига поглед на изток от Пепиниерата и Конезавода и далеч на запад отвъд върбите на големия Маричин остров. Тяхахме, играехме, боричкахме се, а момичетата беряха цветя. И тъй до къс-

но в следобедните часове, защото Пепиниерата се намираше само на хвърлей камък южно от високата сграда на Френския колеж. Днес няма нито помен от нея! Кичестите дървета отдавна бяха изкоренени, рововете запълнени и ливадите превърнати в улици и дворища на един нов квартал, сам колкото обикновен провинциален град. Но тогава край тия дървета растяха саморасли гъби, из рововете подскачаха едри зеленикави жаби и безброй полски цветя и цветчета никнеха в тревистите площи. Ние, момчетата, гонехме жабите, току подритвахме топчестите гъби и търсехме водни змии под камъните, а момичетата беряха китки цветя, за да ги поднасят на учителките. Гледахме ги смутено, дори презрително, тъй като мислехме, че се докарват пред тях с тия скромни дарове. Сега вече знам, че сме се лъгали. Сега съм петимен да погледам момичета пред прага на своето моминство да тичат из някоя морава в разноцветни блузки, поли и роклички, за да берат полски цветя, петимен съм да долавам как в очите им засиява неосъзнато преклонение пред чистотата на кокичето или пред целомъдрието на уханната пролетна теменужка. В брането и подреждането на цветя се крие вечният и всеобщ стремеж към красотата.

Всички деца обичат цветята, но водата като че ли ги примамваше още по-силно. Край остров Мечкюр имаше и цветя, и цяла река, величествена при пролетно пълноводие. Наистина през пролетта водите на Марица биваха мътни от дъждовете и бързото топене на снеговете по високите планини, но въпреки това те блестяха в странна позлата от лъчите на заходящото слънце. И крайбрежните върби, оглеждайки се в тях, сякаш оживяваха и раздвижваха клони в близките бързеи дори при тихо време. Макар и да тече, плътната водна маса вдъхва чувството на изобилие, на някаква цялостна неделима пълнота, на сила и непреодолима мощ. И на безмилостна целеустременост! Затова стоиш безмълвен край брега и не откъсваш очи от реката. Някой край тебе, пристрастен към естествознанието, събира треви и билки за своя личен хербарий, друг, послушал съвета на учителката, избира жилчест лист от див кестен за утрешния час по рисуване, трети усърдно дялка пищялка от върбово клонче, а ти все тъй замислено се вираш в огромната лента от лъснат бакър, която тече и те отминава, седиш и гледаш в захлас, без нито една мисъл в главата или мечта някаква да пръкне в нея.

Доволни и освежени, привечер потегляхме на малки групи в разтеглена колона към града, всеки с цвете, вейка или пръчка в ръка. И напълно безгрижни, тъй като знаехме, че след такъв излет никой учител не щеше да ни изпитва в клас на следния ден. Те всички щяха да преподават поредния урок. Само учителят по български език можеше да ни изненада с някое писмено класно упражнение на свободна или зададена тема. Затова вървахме безгрижно край един или друг от тях, вървахме и очаквахме да зърнем комините на Захарната фабрика, тогава комай извън града, да чуем отдалече пронизителната свирка на локомотива, да видим как самият влак ще изтрополи по железния мост над реката. И разговаряхме в надпревара с учителите. Разбира се, почти всеки от тях си имаше прякор, измислен от самите нас или получен в наследство от ученици в по-горните класове. Учителят по география бе Козела – заради късо подстриганата му брада, оня по пеене бе Кьора, понеже недвиждаше през дебелия стъкла на очилата си, учителката по аритметика бе Комитката, тъй като с нейните дробни тя бе по-страшна за нас и от най-страшния македонски комита. А за комитите бяхме чули от Малък Стойчо, учителя по български език, когато ни разправяше с увлечение за живота на Яворов. За разлика от него по-възрастният му

брат се наричаше Голям Стойчо, но той учителствуваше в съседната прогимназия и нарядко се мяркаше в нашия двор.

Тия прякори имат своето значение. В по-долните класове, или в отделенията на някогашните първоначални училища, децата почти не се интересуват от възрастните хора, па макар и от преподавателите си. Обект на техните интереси са по-скоро предметите, свойствата и самите вещи. Отношенията им едно към друго са прости и ясни, защото и неосъзнатият критерий е също прост: дали едно или друго дете е добро или лошо, дали е яко или слабовато, дали лъже или казва истината, дали се сърди при игра или е сговорчиво. Само крайности, почти без междинни отсенки. В по-горните класове детето вече започва да търси и тия междинни отсенки в чертите на възрастните и най-вече на учителите си. И тези опити представляват първите пробни обрисовки на цялостния характер, на съвкупността от положителни и отрицателни черти в характеристиката на дадена личност. Прякорите са рожба на тия опити.

Поради тая изострена впечатлителност в ранните юношески години добре си спомням не само прякорите, но и имената поне на десетина учители през тригодишния ми прогимназиален курс. Не мога да кажа същото за десетки други преподаватели в по-горните класове. Първите са дотолкова живи в паметта ми, че просто ги виждам как вървят из училищния коридор, всеки с присъщата си походка, как влизат в класната стая сред гора от станали на крака ученици, как кимват към дежурния, който затваря вратата, а сетне с усмивка отвръщат на мълчаливия ни поздрав. Наблюдавали по нещичко от някогашния възрожденски дух на първите просветители в освободеното ни отечество, те бяха толкова скромни, че се свеня да спомена имената дори на покойниците. Пръв си отиде директорът. Отиде си още преди да сме завършили прогимназията, и тя сякаш осиротя, а кабинетът по химия дълго стоя затворен. Това не спъваше обучението. Толкова голямо бе обаянието на тоя млад учител по химия, че мнозина от неговите ученици бяха изградили малки химически кабинети по домовете си, пълни с епруветки, колби и реторти, със спиртници и всякакви химикали в шишенца със стъклени запушалки. А това струваше пари! Съзирайки увлечението ни, възрастните сами го поощряваха, за да не се лишаваме от закуска през голямото междучасие. И когато туберкулозата най-сетне отне живота на тоя обаятелен човек, целият град се стече на погребението. Помня огромното шествие, достойно за народен първенец. А погребваха млад прогимназиален учител, още ненавършил и тридесет години!

* * *

Дадено събитие може да се превърне в спомен чрез някаква малка подробност, поразила впечатлителността ни. И до днес не помня как две дузини ученици и ученички на Малък Стойчо сме се добрали от Пловдив до Асеновград. В онова време железницата натам още не бе построена. Непознат бе и превозът на учащи се с камиони. По всичко личи, че сме вървели пеша! Помня само съдържания гняв на Малък Стойчо, когато разбрахме, че за нас нямало място в нарочната спалня за подобни екскурзианти. Наложил се на здрачаване наново да потеглим на път към някакво уж близко манастирче, наречено „Света Петка“. Близко, ала на час път от града. Зърнахме го отдалече, кацнало на хълм в самото подножие на Родопите. Не съм забравил гъстата бобова яхния на монасите и широката одая с буен огън в камината. Монасите

се движеха някак безшумно и сенките им, тъмни като техните раса. сякаш плаваха по стените на коридора в светлината на няколко едри вошеници и мигащи кандилца. А навън бе нощ, безлунна звездна нощ. Подир гощавката се насъбрахме в двора край Малък Стойчо и той, вече успокоен и доволен, въздъхна веднъж-дваж, оправи черната фльонга под брадичката си, метна глава назад и почна да рецитира „Нощ“ от неговия любим Яворов.

Досмеша ни. Едни взеха да се посбутват, други зашушукаха. Та нали поетите пишеха стихотворения само за да се декламират в клас или на тържеството в края на учебната година? А Малък Стойчо, вирнал глава към звездите, продължаваше да се напъва и ту да шепне, ту да извисява глас. Бяхме го слушали и друг път да рецитира стихотворения от христоматията и сме се питали защо си дава труд да ги заустява, щом нямаше кой да изпитва тъкмо него. И почти винаги оставахме безучастни. Ала тоя път се случи нещо странно. Неусетно се смълчахме, заслушахме мощните слова с неподозирано и за самите нас внимание, взехме да попоглеждаме наоколо из тъмния манастирски двор. Навремени, улеснени от обстановката или от патоса на декламатора, долавяхме и дълбокия смисъл на думите, но ни плениха най-вече заключената в тях музика и чудният ритъм на стиха. И когато Малък Стойчо завърши с нещо като стенение, никой не изръкопляска. Той разбра, че е постигнал целта си.

Мисля, че не само на мене тоя учител пръв вдъхна любов към родния език и литературата, към родните поля и планини. Обичаше да ни чете в клас идилията на П. Ю. Тодоров, починал в ония години някъде в Швейцария, да ни говори за разказите на Виолино Примо* или друг наш надежден писател, сега забравен от всички, и с прости думи да ни разказва за родното си село Славейно, запокитено някъде в далечните гънки на Родопите. Слушахме го и си представяхме как е слязъл от планината с шарена торба през рамо и в цървулки от свинска кожа, за да учи наука в града. Тогава ни се струваше, че това ще е било отдавна, много отдавна, но в онова време Малък Стойчо е бил само с десетина години по-стар от най-възрастния свой ученик в прогимназията. Дарявайки го с криле, младостта правеше и словата му крилати. Толкова чувствителен беше и тъй обичаше своя Яворов, че веднъж в клас, когато ни чете „Калиопа“ и хвалеше достойнствата на тая поема, а един ученик се обади без време и някак насмешливо, колкото да изтъкне, че стои над „тия празни приказки и думи“, той се изчерви, задави се от мъка и сълзи пръкнаха в очите му. За него това бе истинско светотатство.

В зряла възраст и отвъд нея човек като че ли е склонен да идеализира някогашното време заради нравите и характера на тогавашните хора. Рожба на естествена носталгия, всяка подобна идеализация съдържа преувеличение. А преувеличението представлява отклонение от истината. Малък Стойчо беше дребен на ръст, скромнен и дори стеснителен, а и донякъде непохватен в опитите си да се държи изискано, да ни възпитава и напътствува с не винаги воалирани думи към онези идеали, чийто символ бе разперената „чучулига“ пред яката на ризата му. Навярно за да ни вдъхне самочувствие и чувство на отговорност, той още в трети прогимназиален клас ни заговори на „вие“ вместо на обичайното „ти“ от прежните години. Никого не смаяваше с общата си култура, придобита безредно от различни четива, а по френски език сричаше дори по-зле от нас. Такива са били изискванията в Учителския институт. И все

* Виолино Примо (Цонко Попов, 1881–1940) – български литературен деец и учител. (Бележките под линия тук и по-нататък са на издателя.)

пак като учител по български език той беше истински апостол, вдъхновен педагог и възпитател. Обичаше и призванието си, и българския език и литература.

Тая негова любов се прояви по особен начин при чествуването на петдесетгодишния юбилей на Иван Вазов в Пловдив. Беше есен – учебно време. Малък Стойчо отрано изведе учениците от всички паралелки на прогимназията до площада пред градината. Там, недалече от главния вход, бе издигната малка дървена скеля с площадка връз нея и парапет от тънки летви отпред и встрани. Пристигнахме първи и се строихме точно пред площадката – Малък Стойчо застана като страж под нея, само на крачка пред нашите първи редици, и с присъщата на родопчанина упоритост не позволи на гимназистите и гимназистките от двете средни училища, нито на курсистите от Учителския институт да ни изместят от това почетно място. Малки сме били, трябвало да сме най-близо до площадката, та добре да видим и запомним народния поет...

И той дойде, сух, висок и побелял, покачи се на площадката, почака да стихнат овациите, изслуша нечий приветствия и заговори. Говореше бавно, натъртено, почти без жестове. Не помня нито дума от речта му, макар всяко слово ясно да отекваше над главите ни. А и какво ли бих могъл да запомня, когато и аз като другите го гледах и си мислех, че тъкмо тоя чичко пълни нашите христоматии със стихотворения и четива, които трябва да запаметяваме, да разказваме и преписваме. Далече зад нас тълпата шумеше, из въздуха се носеше бръмченето на хиляди ученици. Дали и те не мислеха същото?! Чие ли обучение по български език и литература не се изграждаше почти изцяло върху творчеството на Иван Вазов! Но Малък Стойчо слушаше внимателно. Застанал почти на метър под височката площадка, той бе вирнал по неволя глава и целият зачервен от възбуда, вперил поглед в стареца, благоговейно попиваше всяка негова дума. И слушаше тъй прилежно, че нито веднъж не се извърна към нас, за да ни смърми и умири. А на другия ден забрави да ни изпитва и възторжено ни преразказва словото на поета. Разбира се, и от тоя преразказ нищо не помня.

Всеки човек живее с някаква мечта или неосъзнат стремеж да надрасне себе си, да доразвие заложените си, да се осъществи в пълна мяра. За какво ли е мечтал Малък Стойчо в ония далечни години? Нито знаехме, нито си задавахме въпроса. Нам ни се е струвало, че учителят вече е постигнал всичко, към което се е стремил. И сме спирали дотам. Какво друго има да върши той, освен да влиза в клас с дневник под мишница, да изпитва и преподава поредния урок, а после до късна вечер да преглежда тетрадки с писмени упражнения? И тъй ден след ден, дорде остарее и го пенсионират. Тъй мислехме и за Малък Стойчо.

.....

.....

Не било така! Не беше така поне за нашия някогашен учител по български език. Още преди десетилетия го бяха назначили за директор на същата прогимназия, в която бе протекъл целият му прилежен живот. Сетне дошло време и го пенсионирали. От тоя ден за него започнал нов живот, пълен с лишения и несгоди. Отколе бил намислил да стори нещо полезно за своя родопски край и сега тръгнал из него от град в село и от село в паланка да слуша и събира думи! Нощувал где как намери – в селска хижа, в колиба на стар овчар, в нечий запустяла плевня; хранел се ту като постник, ту като тачен гост на прости хорица; навред разговарял, питал и записвал

стари думи, и тъй година след година, дорде изминало цяло десетилетие. После се прибрал в Пловдив и почнал да реди думите по азбучен ред. На всяка дума поставил надлежното ударение, добавял и в коя географска област се употребява тя, та да се знае и помни на кое как казват в Смолян и Дефин, из поречието на Арда или Кричимската река и още по-далече, чак до селищата край Ксанти. Непосилен труд, ала не и за него, упорития родопчанин. Сетне му хрумнало да означи и произхода на не една дума – дали е турска, гръцка или чуждица, а тая малка подробност му отнела комай още една година. Накрая привършил, запретнал ръкави и взел да брои подредените в стройна колона думи; и наброил дванадесет хиляди и петстотин такива родопски словца и езикови форми. Огромна труд, достоен за многочислен колектив, дори за цял институт, а той свършил работата в десетина пенсионерски години – сам, по свой почин, без ничие материално или друго поощрение, без договор с издателството или някаква контракция.

Няма и пет години от оня ден, когато Малък Стойчо ми поднесе приличен том, издаден от Българската академия на науките и съдържащ неговия родопски речник. Прегледах го и просто онемах пред тоя подвиг, а той рече, че не бил записал цялото богатство на родопските говори, че за това били необходими още много години на упорит труд, а неговите вече издайнически натежавали и на гърба, и в краката му. Сега поне събраното от него щяло да се спаси от забравата и изчезване. Доволен бил, че като родопчанин и учител по български език е изпълнил един дълг към родината...

Хвала на тебе, учителю благи! И простъ, че някога те наричахме Малък Стойчо. Малки сме били тогава, малки сме и сега пред тебе.

* * *

За възрастния човек на труда безделието на празничния ден е досадно. При по-стари хора то води до безпределна скука. Пенсионират ли се, мнозина изведнъж отпадат и духом, и физически. Те като че не знаят какво да правят със себе си нито въщи, нито навън. Излизат, движат се насам-натам с равномерна стъпка без някаква определена цел и с вял израз на лицето. И сякаш се чувствуват чужди в довчерашия техен свят. При децата е друго. Празниците са благодат за тях, тъй като те не познават скуката: все им се струва, че празничният ден е по-кратък от делника. За наскоро пенсионирания се времето притежава оттенък на вечност. Улисани в игри, децата губят представа за времето, просто не предугаждат залеза на слънцето. А то се килва изведнъж, коварно и безмилостно. И слага край на веселието. Затова всички деца очакват с нетърпение училищните ваканции – най-вече летните, с техните дълги и топли дни, които мамят навън, далече от къщи и дворища или от загрижения взор на възрастните.

Така бе и с нас, когато дойдоха първите летни дни и някой заключи вратите на прогимназията чак до есента. Идеха дни само за игра, ала въпросът бе къде да играем: големи бяхме вече за градината и Сахат тепе, а и Марица бе още много пълноводна. И в един от тия дни случайността ми помогна да открия истински малък рай в пределите на огромна овощна градина на няколко километра извън града, край някогашното село Коматеве, сега най-южния пловдивски квартал. Открих градината, заведох там другарчетата си и всички повярвахме, че бог, както гласеше учебникът по вероучение, най-първо е сътворил градина и после хора, птици и животни.

Тая случайност се бе представила не толкова чрез някакъв млад адвокат, чийто годеж за моя родственица току-що бяхме отпразнували в село Дермендере* в подножието на Родопите, колкото чрез моето присъствие във файтона на щастливата двойка при завръщането им в града. Благоприличието повеляваше те да не пътуват сами в отделен файтон и аз трябваше да стоя като страж на малката седалка точно срещу тях. Годеникът скритом ме поглеждаше, мръщеше се, многозначително въздишаше и ту повдигаше рамене, ту правеше някакви презрителни гримаси. Долавях, че те са насочени към моята дребна личност, и вратните ми жили се изпружиха от усърдието да гледам все встрани, към равното поле. А там нямаше нищо друго освен лозя, зелена царевица и жълтееща пшеница. Дърветата бяха рядкост – все орехи или черници. Понякога, при извивка на пътя, с горест зървах другите файтони, следващи първия от разстояние. Като наближихме Коматево, годеникът за лишен път пхна пръст в коравата яка на ризата си, оправя увяхналото цвете на ревера си и неочаквано заповяда на файтонджията да спре конете. Сkochих пръв от файтона и се скрих зад някакво крайпътно дърво. Показах се едва когато пристигна и последният файтон с моя дядо в него, изтичах натам и решително заявих, че предпочитам да вървя пеша до града, отколкото пак да се кача в оня файтон. Дочула думите ми, годеницата се изчерви и сведе поглед, баба ми се прекръсти, майка ми скритом изви едното ми ухо, а дядото, стар мирови съдия, свикнал да борави с всякакви закононарушения, само се усмихна, после рече, че и без това сме щели да се отбием за малко при наш родственик, който имал къща и голяма овощна градина някъде наблизокрай Коматево. За да приключа с темата, искам отсега да добавя, че на връщане поставиха друг малчуган в оня файтон!

Файтонното шествие тържествено навлезе в овощната градина, отклони се от централната алея, мина край малък поток с караджейка** под няколко високи дървета, отново изви и спря пред просторна къща. Не тя плени взора ми, а човекът на прага, застанал с бастун в ръка до голямо кротко куче, прав и неподвижен като статуя. Беше родственик, полковник от запаса. И докато той запосреща гостите, дорде мировият съдия да му представи годеника и годеницата, ние, децата, се пръснахме из огромната градина с кучето по петите ни. Настана същинска вакханалия! От едно дърво с късни череши тичахме към друго с вече тъмни вишни, а те изпоцапваха и ръцете, и лицата ни, сетне подритвахме изпопадали от вятъра още зелени круши и ябълки, събирахме ги, замервахме се с тях, криейки се зад дърветата, а и кучето сякаш взимаше участие в играта с чест басов лай. Наистина, друго е да откъснеш сочен плод от самото дърво. Понеже се бяхме нагълтали и с паднали в тревата вече ферментирали плодове, изпратените от полковника да ни приберат ратаи отведоха към господарската къща няколко зашеметени, полупияни малчугани с помътнели очи и лица на индианци.

От тоя ден често отвеждах другарчетата си в тая райска градина. Полковникът не се сърдеше. Напротив, преминал отскоро в оставка, той трябва все още да е изпитвал копнеж по шума и шетнята в казармения двор и винаги ни посрещаше с усмивка на лице. Ние се отплащаме с глъч и врява, от която и гаргите отлитаха от плодовите дръвчета. Като врабци нападахме дърветата с по-зрели плодове и в тоя подбор се ръководехме от самите врабци, които прелитаха на ята над главите ни и безпогрешно налущваха дървото с най-сочни круши. После, съвсем преситени, се прибирахме

* Дермендере – сега село Първенец.

** Караджейка (ост.) – воденица.

към караджейката край потока, а натам имаше много полски цветя. Сами открихме, че те са по-дъхави из тревата, на стebelцата си, затова престанахме да ги берем и само лягахме по очи сред тях. Тихо бе, караджейката не работеше, сякаш задрямала от приспивния шепот на потока. Бодърствувахме, но не и без усилие. Помагаха ни осите, които прелитаха чак насам, може би примамени от шепите разпиляно брашно. Не ги закачахме и те ни оставяха на мира.

Наблизо до потока имаше изворче, пръкнало в малка вдлъбнатина сред тревата. Пролазвах до него и дълго се вирах в малките сребърни трохички, които подскачаха от чистото дъно и бързаха да се скрият в по-височките тревички и жълти цветчета отстрани, преди водата в малкия улей да ги върне отново към потока. В омая гледах радостния танец на тия сребърни трохички в кристалното дъно на изворчето, събрали в себе си светлината на слънцето – същинско откровение на чистота и красота и олицетворение на самото изобилие, тъй като малката вдлъбнатинка бе пълна догоре с техните укротени посестрими. И тук, край изворчето до потока в тая градина, вечната красота на водата ме пренасяше от мъгляви небесни видения към жизнерадостното спокойствие на тоя малък земен пристан.

Понякога на едри капки превалияваше скорострелен летен дъжд. Криехме се под навеса при караджейката и през дългите дъждовни нишки гледахме как кипи повърхността на потока и отнася нанякъде окапали листа от овощните дървета. Тия листа удавници навяват тъга. Носят се морно, безпомощно и ту потъват, ту пак изплуват на повърхността, все по-близо до брега, сякаш петимни да се закрепят о някоя тревичка и тъй да спрат поне за минута неумолимия устрем, с който водата ги отнася неизвестно накъде. Навярно затова и лицето на полковника изглеждаше толкова тъжно, а той често се разхождаше край потока и се вираше в неговите води. В очите ни той беше само номинален собственик на „нашата“ градина, просто прида-тък към нея – като самата караджейка и близките едри дървета. Ратаите и двамината му сина стопанисваха градината. Те изобщо не ни обръщаха внимание. Сега си давам сметка, че в очите им трябва да сме били безлични като ятата врабци и не по-вредни от тях, тъй като ние поне изяждахме всеки ухапан плод.

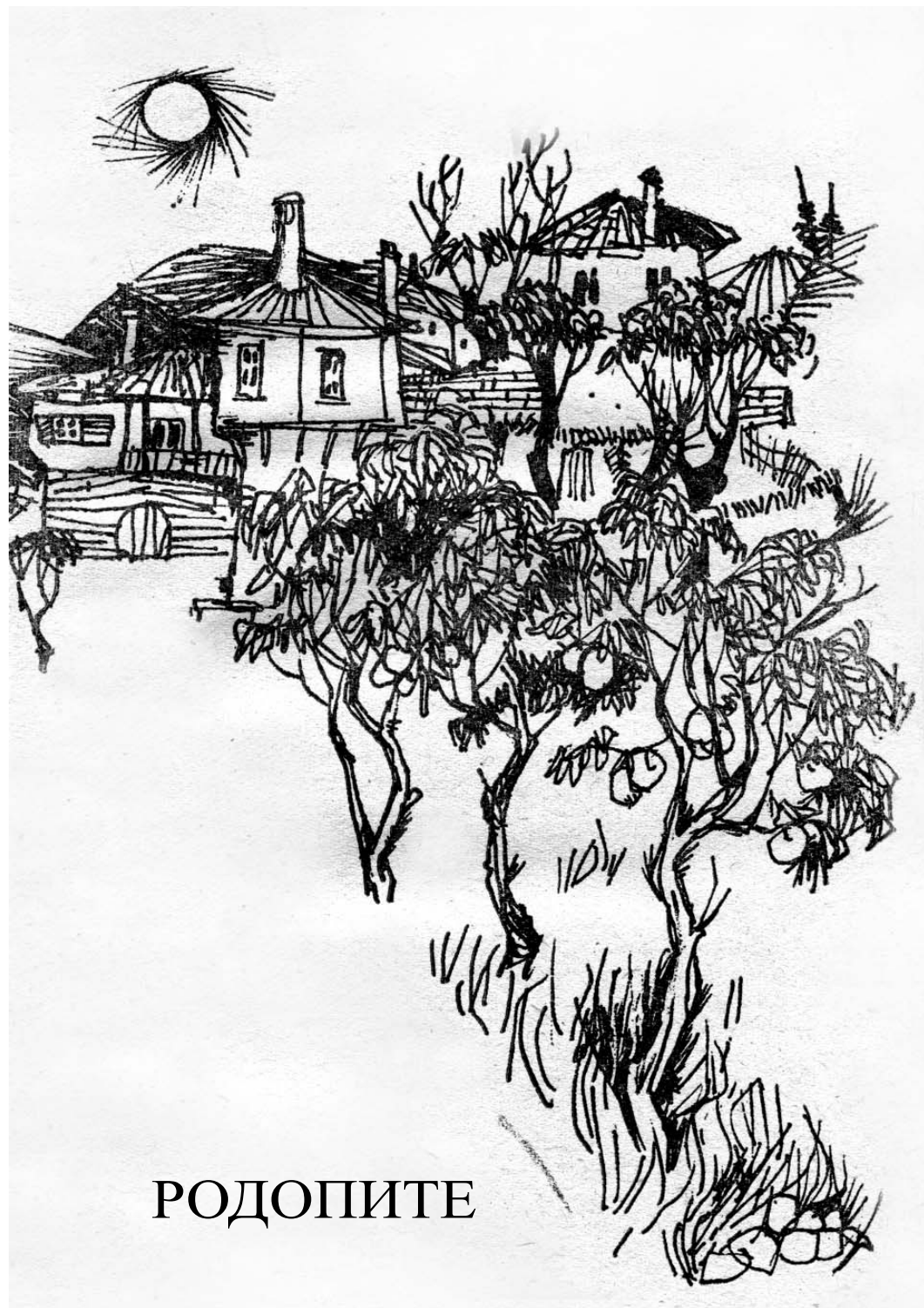
Приятно бе след по-продължителен дъждец да вземем сандалките си в ръка и да тръгнем боси из тревата, особено покрай потока. Спечената от летния зной тракийска земя жадно попиваше небесната влага, къртиците се съживяваха в леговищата си край потока и почваха да рият почва, дирейки червеи. И къртичините им от ръждива влажна пръст никнеха пред очите ни. Застанеш в тревата на крачка от такава дребна могилка и чакаш да видиш где ще израсне друга, а след минутка усещаш странен гъдел под босите си ходила: невидимият кърт рие земята под тях! Отскачаш, сетне приклякваш и съзираш ивица набъбнала земя, но опиташ ли се да бръкнеш с клечка в нея, пръстта се слага, затрупва тунела и къртът пак остава невидим. Той усеща всяко трептение и не помръдва от инстинкт за самосъхранение. Отстраниш ли се, скоро ще доловиш накъде се придвижва по лекото трептение на пръстта над неговите повърхни ходове. Забавлявахме се с тия къртове и се радвахме, че и за такива чудати животинки има място в нашата райска градина.

Ден след ден идвахме насам, забравили и Марица, и междумахленските битки по тепетата. Наред с плодовете, със сенките под дърветата и с красотата на самата караджейка в привързаността ни към овощната градина на моя родственик навярно се е криел и дребнав егоизъм, предвестник на чувството за частна собстве-

ност. Бяхме привилегировани, облагодетелствувани и съзнавахме това. Старателно криехме набезите си към Коматевото от други момчета, за да не ги включваме в нашата дружинка. Каста в зародиш, неосъзната, но все пак каста! И както винаги, рожба на привилегии...

Запомнил съм тая наша градина и с красивите слънчеви залеzi. По-величествени залеzi съм виждал само от един остров сред Дунава недалеч от Свищов. За да блесне с цялата си мощ, залеzът изисква безкрайна шир пред очите на оня, който умее да му се люби. Малки бяхме тогава, но с трепет очаквахме пламтящото кълбо на слънцето да се килне на запад, отвъд потъналия в лятна мараня хоризонт, защото все гледахме да позабавим завръщането си и никога не сварвахме да тръгнем навреме. А до града, до неговия средищен квартал, имаше повече от четири километра път! Към края на август слънцето винаги ни устройваше шеги. Не залязваше бавно и тържествено като през юни, та лъчите му да светят над полето дълго след залеza. Килваше се изведнъж, просто се стопяваше в маранята и дори да изпепелее, от изток вече стръвно нахлуваше гъст здрач. И ние, изненадани, трябваше да тичаме до премала по прашното шосе и само да броим телеграфните стълбове, без да спираме и прилепваме уши към тях, омагьосани от странното бръмчене. С пот заплащаме райските наслади и със страх прекрачвахме праговете на къщите си в тъмна доба. Още не знаехме, че никоя радост не е пълна.

Градината отдавна не съществува, погълната от къщи, улици и дворища. Прав е поетът: сън е бил, сън е бил оня тих кът, сън са били и сочните вишни... Остава само споменът, ала и той се връща с отровно острие. Защото години по-късно, дълго преди градът да настъпи натам, към малката райска градина, полковникът, нейният собственик, сам сложи край на живота си. Наистина, свие ли мъката гнездо в душата на човека, той вече няма очи за никакъв рай!

РОДОПИТЕ

В ПУСТИ ГОРИ ТИЛИЛЕЙСКИ

Никой философ след Карлайл не се е залавял да изследва влиянието на дрехите върху развитието на личността и самочувствието на човека. Въпросът наистина е колкото сложен, толкова и важен, както би казал някой академик. Лично аз съм виждал в една зоологическа градина четири маймунки, всяка с белоснежна подбрадка, чинно да седят на столчета пред маса с прибори за чай и с прилични маниери да унищожават разните лакомства. Ето какво може да стори една най-обикновена подбрадка! Гледах ги, ала не им завиждах. Техните бели подбрадки ми припомняха с каква мъка се бях разделил с късите панталонки, за да навлека други с дълги крачоли. Примирил се бях с промяната като с природно бедствие. Затова в по-късни дни на живота гледах да свалям туристическите шорти комай само през зимата.

Букаите на първите дълги крачоли изискваха и хомот от риза със закопчана яка, пристегната от вратовръзка, а лятото в града на трите хълма ставаше от година на година все по-горещо. Градът дремеше не само през летните месеци. Задрямал бе още от ония години, когато бе престанал да бъде столица на Източна Румелия, дремеше и след злощастните войни, които му отнеха беломорския хинтерланд. И сякаш да го стресне и разбуди, дойде страшното земетресение от 1928 г. Уви, след него дойде и стопанската криза и градът потъна пак в привичната си дрямка. Унило дремеха и селяните в пазарен ден пред сандък с кехлибарено грозде, сякаш не плод има в него, а мъртво дете. Нямаше кой да купува гроздето, а те го даваха на безценица, за да се снабдят с газ и сол.

За чест на тогавашните общинари все пак имаше известни промени, но тъкмо те засилваха непоносимия летен зной. Нови сгради от железобетон се появиха в средишните квартали, пак там настлаха улиците с павета от безобидното Марково тепе, което изобщо изчезна и престана да се води като нелегален съпътник на трите официални хълма. Изчезнаха и дворищата, за да сторят място на нови домове, а с дворищата загинаха десетки и стотици сенчести дървета – джиндживи* и джанки, орехи и чинари. Учудено от тоя неочакван напредък, лятното слънце надмина себе си от престараване; престана да нагрива само тепетата и никой вече не можеше да стъпи бос на плочите, без да заиграе хоро. Странно е, че нестинарството не се е зародило тъкмо в Пловдив!

С настъпването на летните жеги наставаше велико преселение. Нали всяко семейство, което уважава себе си и тачи собственото си достойнство, трябва на всяка цена да отиде на курорт през горещините? И ставаше така, че всички по-заможни хора напускаха за месец-два своите напечени като фурна домове. Потегляха с каруци и файтони, с денкове и пълни сандъци. Едни отиваха в Бойково, други в Бяла черква, трети – на бани в Карлово или Костенец. Някои си спомняха за бедни роднини в Копливщица или Панагюрище и великодушно тръгваха натам, а безродствените евреи

* Джинджив (диал.) – хинап.

от Ортамезар масово се заселваха през лятото в Лъджене и Чепино. В града оставаха комай само ония, които още не уважаваха себе си: дребните чиновници и тютюноработниците, незасегнати дотогава от „тонгата“^{*} при манипулацията на тютюна. На тях щедро предоставяха пясъците по запустялата Марица и мършавите сенки на Пепиниерата.

Грижете по това преселение и разноските по него тегнеха само върху възрастните. Колкото до ония деца, които са били достатъчно предвидливи при избора на своите родители, правото им да летуват някъде бе неоспоримо и неотменимо. Моята грижа бе да си извоювам привилегията наред с възрастните и аз да участвувам при подбора на летовището. Постигнал това чрез дългите си крачоли и наболия мърх по горната устна, побързах да подкрепя предложението на оня млад адвокат, който ме бе притеснил тъй много във файтона на връщане към града, след като бяхме отпразнували годежа му. Естествено, той вече се бе оженил за моята родственица, но в случая, привлечен от думите му, аз предпочетох да забравя това обстоятелство. Разказваше той за прелестите на някакво далечно родопско селце, където още не бил стъпвал градски крак или дамска обувка с високо токче и всичко било неимоверно евтино поради липсата на пътища и голямата отдалеченост на селото от най-близкия град. Там да сме отишли, сред прохладата на боровите гори и чистосърдечността на неуките родопчани! Щели сме да пътуваме с мулета и да живеем в палатки сред гората...

Речено и сторено! Целият род, начело с дядото, мировия съдия, щеше да лагерува в родопските гори. Неговите синове и зетьове бяха почти до един адвокати и за тях нямаше работа през двумесечната съдебна ваканция. Започнаха трескави приготовления. Накупили се и подходящи дрехи, палатки и брезентови платнища, които послужиха и подир голямото земетресение, когато пловдивчани се настаняха за неопределено време в голямата градина. Вуйчовците се снабдиха с ловни пушки, а в почит към дългите ми крачоли на мен купиха малък автоматичен пистолет – да се целя по шишарките на боровите. И един ден потеглихме, накамарени във файтони пред каруци с денкове и сандъци по прашното шосе към Асеновград. Защото железницата натам още не бе прокарана. Настанихме се за нощуване в дома на познато семейство, тъй като керванът от четирикопитни щеше да пристигне едва на другото утро.

Привечер пред портите на тоя дом спря някакъв неугледен файтон, килнат на една страна под тежестта на седящия в него огромен човек. Дървеното стълбище скърцаше под нозете му, дорде да се изкачи на горния етаж, а в поясока около туловището му забелязах дръжките на два револвера. Тъй ходеха в онова време македонските комити.

– Добре дошъл, Таню войвода! – запосреща го домакинята. – Кажи, ще останеш ли на вечеря?

– Първо да чуя с какво ще ме гощаваш – изломоти той, поглеждайки през прозореца към вътрешния двор. – Може, ако е с оня петел...

– На драго сърце – отвърна домакинята.

– Момче – обърна се той към мене, – иди да го прибереш! – И в същия миг извади един от ония револвери и гръмна някак напосоки през отворения прозорец.

* Тонга – метод за обработка на суровия тютюн.

Изтичах презглава надолу по стълбището. Дворът бе пуст, кокошките се бяха изпокрили, покрай чешмата още се премятеше петелът. Беше улучен точно в главата!

Тая вечер заспах с пистолета си под възглавницата и с мечти да стана не по-лош стрелец от оня комита.

Рано на другото утро керван от двадесетина мулета, натоварени с денкове и сандъци или с ездачи и ездачи връз тях, и от няколко кротки магарчета за по-малките деца потегли по коларския път към манастира „Света Петка“. Достоинството не ми позволяваше да яхна магаре, а единственото свободно муле бе възседнал оня млад адвокат. Примирило крачех подир магарчетата и не свалях ръка от кобура на пистолета. От манастира нагоре коларският път се превърна в пътека, издълбана от пороите в каменист улей по стръмния рид. Горях от нетърпение да изпробвам оръжието си, а нямаше ни едно дърво, в което да се прицеля – само шипки и оглозгани трънки край пътеката. Най-сетне навлязохме в рядка букова гора, а и пътеката стана по-сложна. Спрях, предупредих децата, изчаках да отминат магарчетата и от десетина разкрача смело се прицелих в гладката кора на дебела бука, сетне гръмнах и изтичах натам с димящ пистолет в ръка. Няколко мравки невъзмутимо пълпеха по стеблото, а по него нямаше никаква драскотина. Изведнъж оня петел ми стана противен.

Пак закрчих унило подир магарчетата. Не ме трогваха завистливите погледи на децата, не отговарях и на въпросите им, дали пак ще застрелям някое друго дърво. Дори не закусвах през време на кратките почивки, когато мъжете преглеждаха и пълнеха ловните си пушки, а жените, всяка развеселена от комичната походка на другите си посестрими, шетаха насам-натам с вдървени от ездата крака. Бяхме навлезли сред иглолистна гора, а кората на боровите е шуплеста, с чупки и гънки, на места проядена от кълвачи или някакви насекоми. Нямаше смисъл пак да се прицелвам, и то пред насмешливия поглед на младия адвокат. Затова вървах, потънал в мисли. Не самосъжаление изпитвах през тия дълги часове, а някаква необяснима ненавист към всички възрастни мъже. Върхът на отчаянието дойде, когато от гърба на кладушкщото се муле един от тях се прицели с пушката си в креслива сойка, кацнала като за показ в крайните горни клони на висок смърч, и миг след гърмежа тя тупна на земята. Знаех, че всички мои родственици бяха взели участие във войните, но все пак ми бе трудно да се утеша. Тежко е да те мислят за мъж, а да знаеш, че още не си!

Цели осемнадесет километра се виеше пътеката сред борови и смърчови гори, пролазваше на места като мек коларски път сред тучни ливади и пак подемаше нагоре по вдлъбнатия улей на каменисто дърво. Никъде не срещнахме живи хора, не видяхме и никаква къщурка. Понякога в далечината се мяркаха сиви усамотени плевни, друг път заградка за овце с егрек отвъд нея, изграден от преплетени клони и покрит с плочи вместо със слама. Тая пустош странно съответствуваше на мислите и чувствата ми, затова оставах сяп за красотата на заоблените ридове и на тъмните борови гори, през които минавахме. Дори вече зреещите ягоди в тревата край пътеката не ме блазнаха. Най-после – беше късно в следобед, възлязохме на някакво голо било и мулетарите спряха кервана. Наоколо се ширеха други голи ридове, обкръжили като в обръч огромна вдлъбнатина, която приличаше на гигантски циркус. В дъното се бяха скупчили стотина къщурки с покриви от сиви плочи или керемиди, сякаш покорно свели чела пред височката дървена камбанария на църквата. Това бе

селото, към което ни водеше оня адвокат – село Чаушево*, запокитено в джендема и забравено там, хлътнало в дъното на плитък ръждив кладенец, сиво като покривите на къшурките, глухо, безлично и някак чуждо като самото му име!

Спуснахме се помръкнали към дъното на вдлъбнатината. Едни се настаниха в дома на свещеника, други – в къщата на кмета. Освободихме мулетата от товара им, но само за през нощта, тъй като на утрото предстоеше нов преход от час и половина – до местността Водиците, под китна борова гора, както ни уведомяваше най-младият зет на мировия съдия. И спяхме като мъртъвци на одъри под тежки родопски черги от чиста вълна и багри с цветовете на дъгата.

* * *

На другото утро керванът потегли наново, тоя път под водителството на селския кмет бай Влашо – ленив, спокоен човек на средна възраст, с каскет на главата вместо обичайния селски калпак и с бойна пушка на рамо, навярно за по-голяма тежест. Завъзлизяхме по стръмнините на вдлъбнатината. Небето, чисто в тия първи юлски дни, постепенно взе да се снишава към нас. Пак вървахме пешком, но все гледах да съм до Влашо. Той забеляза кобура на пистолета ми над задния джоб на панталона и се усмихна под мустак. Това ме окуражи.

– Защо сте струпали селото в тая дупка? – запитах го.

– Тъй го помнят и старите – лениво отвърна той. – От турско.

– Но защо в такава дупка?

– За да не го виждат кърджалиите ...

Имаше нещичко за кърджалиите в една христоматия, но не исках да издам невежеството си и замълчах, сетне го запитах защо са тъй голи и жълти ридовете над селото.

– От овцете – рече той. – Тук пашата е най-близка.

– А защо жълтеят?

– Слънцето изгаря остриганата трева...

– Няма ни дръвчета, ни шипки, ни храсти. Защо? – продължавах да любопитствувам.

– От козите – лаконично отвърна Влашо. – Всичко изяждат... Само ония борички останаха, хей там долу – и той посочи с ръка към югоизточния край на вдлъбнатината, гдето тъмнееше неголяма борова гора. – Селяните искат и нея да изсекат за дърва и паша, но аз не им давам...

Тъй рече, попридръпна пушката и запали цигара, сякаш си спомняше разправиите за селската кория, пръкнала като зелен лишей в югоизточния край на тая вдлъбнатина, гдето всичко пустееше и жълтееше. Нямахме и капка вода в каменистото дере на дъното!

Наближихме тесен проход между билата на два голи рида. Малко параклисче сивееше вдясно от коларския път.

– Наречено е на свети Илия – обясни Влашо. – То ни е зимното гюме...

* Чаушево – сега село Добростан.

– За какво?

– За вълци и лисици, а може и за някоя сърна, ако вълците я подгонят към селото – и той лукаво се усмихна.

Това не ми се понрави – не защото използваша малкото светилище за такива цели. Стори ми се жестоко да застреляш подгонена от вълци сърна, която тича към селото, за да дири спасение при хората. Не подозирах, че само подир три дни ще видя простреляна сърна да плаче с кристални сълзи в нозете на ловеца! Жестокостта цареше в тоя край на беззакония. Тук кметът е и цар, и пъдар. И ако не прилича на съселяните си по дух и държане, те ще намерят сгода да го махнат.

Щом застанахме на билото досам параклисчето, някой сякаш вдигна завеса и пред очите ни се разкри огромно вдлъбнато плато, дълго до пет-шест километра и до три-четири в ширина, оградено на юг и север с гористи ридове, цялото потънало в зеленината на свежи ливади с грамадни бели петна от милиони маргаритки сред тях и с по-дребни островчета от синец и хиляди цъфнали макове. Насред това вдлъбнато зелено море като кафява рекичка лъкатушеше от изток към заход слънце същият мек коларски път, по който бяхме възлезли до параклисчето. В далечината вдясно от пътя неголям хълм бе пролазил нагоре из разлюляната от ветреца морава и вълнистите ѝ гънки достигаха чак до неговото теме, покрито като с калпак от спретнатата борова горичка. Вляво от тоя наперен хълм пътят се губеше в простора и като че изтичаше в синевата, гдето едва прозираха контурите на други снажни масиви.

Спрели бяха и мулета, и хора, спрях и аз до Влашо, а той мълчеше, та спокойно да се нагледаме. Наистина в по-късни дни обходих и други планини, но и до днес ми се струва, че в това безименно високо плато на запад от Чаушево биха могли да се вместят и рилското Пазардере, и роженските надиплени поляни, и гористите скатове на Предела; а то, взело по нещичко от тия три красиви местности, пак би съперничило с ведрата си хубост на всяка една от тях.

И докато младият адвокат, застанал сред хора и животни, за да обсеби вниманието на едните и да внушава респект поне на другите, разправяше накъде сме щели да вървим и къде било най-уместно да издигнем палатките, Влашо тихичко ми обясняваше имената на местностите. Гористият рид вляво, на юг от нас, се казвал Авдийца. Целият бил в буки – по-нависоко те и не могли да виреят. А сред буките имало чисти полянки, тъкмо за чевермета...

– Това пък какво е? – издадох невежеството си, простимо за градско момче.

– А че агне, напълнено с ориз, дроб, черва и всичко там както му е редът и изпечено на шиш. Въртиш го до три часа на въглените, печеш се и ти край него, сетне го положиш заедно с шиша на мека папрат в тревата и сядаш. Може и с пръсти да късаш месото, но като поизстине – и той се засмя.

Подир зелените буки на Авдийца ридът се надигаше в голяма гърбица, обрасла в борова гора. Чиста била тая гора, защото била гъста и овцете не могли да влизат в нея, без да си изподерат кожусите. Гъста навътре, но надолу по ската вече ставала по-рядка. Хей там, при оня кичур от по-млади дръвчета сме щели да вдигнем палатките. Оттам нямало и петдесетина крачки до водата. Бистра, студена изворна вода. Рано било още за дини, но дойде ли им времето, той щял да ни изпрати някоя и друга по Иванка, клисарката на попа, та като сме ги пъхнали още от вечер в коритото за водопой...

И не се доизказа, защото и аз вече облизвах устни. Напрегнах взор и видях коритото, прилично оттук на кафяв молив сред тревата, после смръщих вежди. Далече бе то от горичката, а навярно аз най-често щях да слизам със стомните за вода: другите бяха все по-възрастни или дребни деца. Само аз бях нито риба, нито рак!

Керванът пак бе потеглил, тръгнахме и ние; и докато вървах до Влашо, научих имената на другите ридове и по нещо за тях. Местността край студения извор се казвала Водиците. А оня хълм вдясно от пътя с малката борова горичка на темето го наричали Картала. Там, по ония дървета, кацали орли и други лешояди. В подножието на Картала, срещу Водиците, имало дълбока дупка, нещо като голям кладенец или пещера. Пълна била с гарги, но не като ония, градските, а с жълти човки и червеникави крака.

– Пещера, казваш – прекъснах го. – А слизал ли е някой до дъното? – И вече мислех за въжетата по денковете.

– Няма дъно тя – отвърна Влашо.

Тъй ми рече и ми заразправя, че отвъд гористия рид над Водиците, гдето сме щели да лагеруваме, имало дълбок и много дълъг дол с толкова стръмен скат към него, че за час си могъл да слезеш долу, до рекичката, а тя се казвала Сушица, но и за четири не си могъл да се покатериш нагоре в топло време. Та там, на стотина крачки над рекичката, имало друга грамадна пещера с вход като тунел за влак и също тъй черен, понеже зиме овчарите вкарвали овцете в нея и кладели буйни огньове, а димът от тия огньове се провирал под планината и стигал чак дотук, излизайки като през комин от Дупката на гаргите. Затова бил казал, че тая пещера няма дъно. А било много красиво посред зима да тръгнеш насам за дърва или за някоя сърна, да поспреш край коритото под изворчето, цялото покрито от лед и сняг, да запалиш цигара и да гледаш как дими Дупката, сякаш гаргите в нея са наклали огън, за да се постопят...

– Топчик, тъй казват на голямата пещера над Сушица – заключи Влашо.

– Че защо пък Топчик?

– Някакъв юнак, от едно време, наш, българин... Взели го турците войник и го направили топчия, а той избягал, върнал се по нашите места и станал хайдутин. В тая пещера се е криел зиме...

Веднага намислих още на следния ден да слеза до Топчика и казах това на Влашо, но той поклати глава. Спря, сбута изкривения товар на едно от мулетата, сетне продължи:

– Най-напреж да идеш на Марциганеца! Такава скала не си виждал и няма друг път да видиш... Като с нож е отсечена! Пък и оттам ще видиш цялата долина на Сушица, чак насреща, до Югово, към Чепеларе и Наречен.

– Отсечена, казваш?

– Права като стена! И цялата от здрав камък. Има и дупки по нея и в тия дупки живеят до триста орли. А отгоре е такава равна полянка... Там думам на вашия зет да вдигнете палатките, само дето водата е по-далечко...

Авдийца, Водиците, Картала, Марциганеца. И Сушица с Топчика. Вървах и си преповтарях тия имена. Връз едно от мулетата имаше цяло сандъче с романи за прочит, но отсега виждах, че те щяха да останат непрочетени. Бях ги взел от страх пред скуката, в случай че се заредят дъждовни дни, но Влашо ме успокои. Това било

малко вероятно през юли, по време на коситба.

Наближавахме Водиците и мулетата забързаха към коритото за водопой, а аз още не оставях на мира селския кмет.

– Бай Влашо – рекох, – ти спомена за някаква клисарка.

– Да, за Иванка... Вдовица е. Тя ще ви е и пощальонка, и куриерка. Има магарче, ще ѝ дам и аз едно, и всеки четвъртък ще слиза с тях до града, за да ви напазарува едно-друго.

– Да не е много стара? Далече е до града...

– Стара е, но държлива – и той се засмя. – Страшно хълцука... Трябва да е от тамяна в черквата. Кажете три думи и като хлипне, чак врабците от джанките изплашва. А ти – и той ме погледна изкосо – ходи къде щеш по тия места, но на Петровден да си в село. Курбан ще има и хоро, и още нещо...

– Какво?

– Ще видим една мома, ама каква мома! Само дето е гърбавичка... Мома с такова лице и по иконите няма изписана!

Обещах, сетне всички се заехме да разтоварваме денкове и сандъци, защото бяхме стигнали до горичката над Водиците.

* * *

Потънал в съгваемото походно легло, първата нощ спях със зареден пистолет под възглавката. Палатката бе малка, на петдесетина крачки навътре в гората. Другите се белееха в окрайнината, открити и за изгрева, и за залеза, но с поглед на север, към зеленото море на платото и насрещния горист рид. Речех ли да извикам, все щяха да ме чуят. Не подозирах колко различни шумове може да има в тиха нощ из гората. Съчки припукваха в тишината, шишарки тупваха от бориката над палатката, някой упорито хъркаше като старец навътре в леса, а когато улулица внезапно продра мрака с пронизителния си писък, дъхът ми просто замря. Станах, запалих малката ветроупорна лампа и седнах на сандъчето с романите до леглото. За щастие птицата навярно бе отлетяла нанякъде и не повтори смразяващия жалостив вой. Не подозирах, че птица може тъй да пици, нито знаех, че писъкът иде от птица. Това научих на другата заран от клисарката Ивана, дошла с магарчето си и едно ловно куче гончар, проводено от Влашо. Приятелихме се с кучето и то свикна да денува и ношува пред отвора на моята палатка. Сега вече можех да бъда спокоен. Колкото до клисарката – слаба, съсухрена женица с набръчкано лице и засмени очи, тя наистина хълцаше изумително дори и когато не дъвчеше нещо, а това рядко се случваше. Сама казваше, че все била гладна. И навярно казваше истината, защото кой друг би приел да търчи всеки четвъртък с магарчето си през каменисти улеи и сухоречия чак до Асеновград и обратно срещу някакво нищожно възнаграждение! Както и да е, беше добра женица, примирена с неволята и все пак довольна от постническия живот.

Голямото събитие през тия първи дни беше ловът на сърни. Влашо, дошъл тоя път с ловна пушка, бе ношувал на открито край палатките, недалече от огъня, увит като пашкул в огромен кожух. Той вдигна всички ни още по тъмно. Тръгнахме подир него под звездното небе и дорде то да изпепелее, кметът бе настанил четиримата други ловци на пусия в различни краища на боровата гора, някъде в по-ниска местност,

отдалечена на час път от Водиците. Аз вървах докрай с него и водех кучето, а то се дърпаше от поводата и все душеше росната трева. Само скимтеше, без да излайва. Когато Влашо най-сетне ми рече да го отвържа – бяхме се спрели под едри борове на десет крачки от малко тревисто долче, то се шмугна в гората и вече не се видя. Подир време го чухме да лае на пресекулки и Влашо радостно въздъхна.

– Знаех си, че все ще вдигне някоя – прошепна той.

– Сърна ли или друго? – запитах го.

Вместо отговор той предупредително сложи пръст пред устните си. Пак се смълчахме и се заслушахме. След време лаят на гончето отекна по-наблизо и ловецът сякаш настръхна, вперил поглед отвъд долчето, гдето прозираше нещо като пътечка. Из дърветата зацвърчаха птички, кълвач взе нервно да потропва с клюна си по кората на близък бор, катеричка се запремята от клон на клон нейде над главите ни. Стрелите на първите слънчеви лъчи се провряха сред шумака отвъд долчето – истински огнени стрели, трептящи в парите на утринната влага. Но Влашо нямаше очи за тия прелести и уши за шумовете в развеселената от изгрева гора. Подгънал дясно коляно и опрял гръб в бора, той не помръдваше. Само се поизправи, когато кучият лай взе да отеква по-наблизо.

Изведнъж долових стъпки на копитца в гората, откъм долчето. Миг-два по-късно две ръждиви сенки се стрелнаха през пътечката и пак потънаха в шумата. Ясно видях сърната, видях и сърнето, припкащо подир нея. Влашо гледаше натам с присвити очи и изопнато лице. Даже не бе вдигнал пушката! След десетина секунди кучето изхлипа край нас и отмина нататък, без да ни обърне внимание. Влашо въздъхна и отпусна крак.

– Защо не стреля? – запитах го изумен.

– Тъй... Нека те да ги ударят. Нали за това са дошли?

– А може и да не минат край тях!

– Ще минат... Няма накъде да вървят. Но ти трай сега!

Пак се смълчахме. Заглъхна и хрипкавият лай на кучето. Влашо неочаквано запали цигара.

– Не бива, но нейсе! – рече той.

На челото под каскета му имаше капчици ситна пот. Той я изтри с ръка и въздъхна, сетне се усмихна, махна с ръка и рече:

– Не е лесно да ти минат под носа, а ти да не стреляш...

– Ако бе стрелял, в сърнето ли щеше да се прицелиш? – изтихо го запитах.

– Не, в сърната – решително отвърна ловецът. – Малкото е вече порасло и ще може само да се оправи.

Гръм раздра тишината, разнесе се над борове и пак се върна с ехото, но някак по-глух и привлечен, като заглъхващ предсмъртен рев на непознат див звяр. Влашо бе скочил на крака. В настъпилата тишина пак долових честия лай на гончето.

– Изтървал е сърната! – и Влашо поклати глава.

– Кой?

– Вашият, новият ви зет. Той е на онова място... Сега внимавай и не мърдай: те пак ще минат оттука.

Всичко се повтори като по разписание. Подир двадесетина минути, изминати в пълно мълчание, из гората отново се разнесе на пресекулки жалният лай на кучето, идещ откъм дола вдясно от нас, сетне пак долових тропот на копитца и преди да се опомня, Влашо бе гръмнал. Сърнето подскокна и се скри в гората, Влашо изприпка към дола, кучето го изпревари, стрелна се по пътеката и само миг по-късно се разквича неистово. Когато догоних Влашо, той се опитваше и с думи, и с приклада на пушката да отпъди кучето от тръпнешкото тяло на простреляната сърна, извила шия в тревата. Едно голямо черно око ни гледаше ужасено, без да мига, и от него се ронеха едри сълзи! Изтръпнах, извърнах глава, за да не гледам, пък и Влашо вече бе извадил ловджийския си нож.

Отвратителна история! Казвам това най-чистосърдечно, без никакви превземки. Пък и кой ли юноша, присъствувал на такъв лов и видял смъртноранена сърна да плаче с едри сълзи, не би се отвърнал завинаги от ловуването? Години по-късно, когато заживях сам в хижата си в Рила, в царството на дивеча, и притежавах автоматична ловна пушка, никога не гръмнах по бозайник. Сърни са прекосявали двора ми, вълци виеха откъм горния край, досам гората, лисици пролазваха на десетина крачки до кокошарника и се криеха в бурениялия синор, зайци изскачаха от смрики почти изпод краката ми, когато берях гъби, но никога не пожелах да стрелям по такива животни. С пернатия дивеч сякаш е по-друго, а и нито съм виждал пъдпъдък да плаче, нито съм слушал някой да казва, че прострелян гълъб може да заплаче. Наистина няма логика в това, но в живота не всичко е изтъкано от логика. Колкото до рибите, те поне са неми...

Както и да е, спомням си с какво нежелание вкусих от месото на оная сърна, и то от страх да не би отказът да подбие мъжкото ми достойнство пред толкова родственици от двата пола, насядали край сложената връз тревата софра. И вече не пожелах да придружавам възрастните при лова на сърни или зайци. Тръгнеха ли за гълъби, можех да ги наблюдавам отдалече. Гълъбите кацаха на ята по високите борове на Картала или рано след изгрева, или привечер; и за да ги издебнат, ловците трябваше да пълзят нагоре по стръмнината, полускрити в буйната трева. Пълзях по корем, придвижвайки се с лакти, както навярно бяха правили през войните. В това време жените пиеха кафе пред палатките над Водиците и оттам наблюдаваха движенията им, чудеха им се и се сърдеха, че ни един от тях не иска да донесе стомна вода от чучура и не ще да се понаведе за някое сухо дръвце в гората. Но сръдната им минаваше, щом ловците донасяха простреляните гълъби.

Когато не ловувах наблизо, аз слизах с книга в ръка и пистолет в кобура към Дупката на гаргите с жълтите клюнове и червеникавите крака. Досадеше ли ми четивото, почвах да наблюдавам излитащите птици. Дупката приличаше на кладенец, грубо и неравномерно издълбан в скали от шуплест варовик, с отвор колкото голяма стая и с множество чупки и гънки в дълбочината. Отронех ли камък, той тупваше след миг-два, попаднал на по-горна площадка, или отскачаше на няколко пъти от стените, дорде да заглъхне и последният звук. Гарги уплашено излитваха при всеки хвърлен камък. Излитваха, литваха високо над мене, пакостника, сетне, вече поуспокоени, на групи накацваха по връхните стени на пещерата. Тогава се прицелвах с пистолет в някоя и гръмвах, разбира се, без да я улуча. А те като че бяха доловили неумението ми: весело отлитваха при гърмежа и с дрезгав кикот кръжаха над главата ми, преди да накацат отново по същите места. Знаеха тия жълтоклюни птици, че юношата е още с жълт мъх под носа!

Дори любимото четиво опротивяваше подир няколко поредни несполуки с пистолета. А четях прекрасна книга с героиня почти на моята възраст, колкото миловидна, толкова и милозлива, и със същите копнежи, които често държаха очите ми отворени до късно през нощта в усамотената палатка сред гората. Накратко, четях романа „Мечта“ от Емил Зола и вече бях наполовина влюбен в образа на героинята. Макар и да не бях принц, тъй страстно желяех да ѝ помогна, да се явя пред нея, да я утеша с топли, красноречиви слова! А бях убеден, че притежавам огромен склад от такива слова, че ще измисля дори нови думи за нея, думи, още невписани в никой речник... Тъй си и заспивах в тия нощи – все със същия копнеж в сърцето. Не предполагам, че подир някой ден ще видя живото подобие на тоя образ в лицето на гърбаво селско девойче.

* * *

Вече ми беше омръзнало да седя като катраник* край възрастните пред голямата палатка и да гледам с какво старание чистят цевите на пушките си и как отмерват с треперещи пръсти барута и сачмите за новите патрони в мерки от стари гилзи. Бях свършил и с прочита на оная книга за девойчето и принца, който все не идваше, а не исках да обидя героинята, като започна друго четиво. Трябваше да отминат поне няколко дни на самовглъбяване и проверка на чувствата! Разхождах се, но отбягвах смръщената борова гора, която, за разлика от друг път, сега ме угнетяваше. Предпочитах да бродя из крайнината на гората, към веселите буки на Авдийца, защото тъкмо натам ветрецът отнасяше благоуханието на хилядите цъфнали треви и цветчета в безлюдното плато. При вървежа оставях дълбока дия в тревата. По нея всеки би могъл да ме намери – всеки, дори онова девойче от книгата, което очакваше своя принц! А полягвах ли в тревата, сред килим от полски цветя, техният дъх ме упоиваше. Вместо да задрема, просто настръхвах под напора на нови, непознати дотогава чувства; и с цялото си същество се стремях към девойчето от книгата, убеден, че ще го отвърна от она ненавистен принц! Навремени изтреснявах и си давах сметка, че всичко е измислица, рожба на авторското въображение, но пак чувствавах, че той, Зола, не би могъл да опише подобно девойче, без да го е виждал и общувал с него; и щом някога е живяла такава прекрасна мома, не може и сега да няма друга като нея, която да очарова не принц, а момък по мое подобие, дори направо мен. Тя нямаше да знае, че не мога да понасям сълзите на ранена сърна или че не умея да улуча една гарга с пистолета...

Подканен от клисарката Ивана, на следния ден тръгнах сам в ранно утро към селото. Беше Петровден. Бях тръгнал рано, а стигнах подир разпус – старци и бабички вече се източваха от двора на църквата. Срещна ме Георги, синът на свещеника. При идването ни с мулешкия керван откъм града бях ношувал в неговата стая и той, първокурсник в Художествената академия, с гордост ми бе показал свои скици с въглен. Няма били излишни пари за маслени бои и платна, затова рисувал предимно с акварел и въглен. Тъкмо бил започнал някаква скица на селска къща, гледана от камбанарията. Изкачихме се нагоре по дървеното стълбище; и дорде той да завърши скицата, аз заразглеждах селото.

Селяните вече се тълпяха към малкия средищен мегдан досам училището, в което едва ли имаше повече от четири класни стаи. Гайда писна наблизко, някъде

* Катраник (ост.) – малък черен съд за катран, с който смазвали колелата на каруците.

отекна кларнет, задумтя и тъпан. Свирците пристигаха за хорото. Зашарих с очи, за да ги открия, но погледът ми изведнъж се спря върху група деца, момичета и девойки в съседен двор. Вгледах се и забелязах седнала на стол девойка в празнична премяна. Нейните посестрими шетаха край нея. Откъм протката* запристъпя стройна девойка с бял булчински воал в ръце и щом я зърнаха, децата се поотместиха, а най-малките насядаха на земята почти в нозете на девойчето връз стола. Друга мома пое воала и грижливо го положи върху главата на седналата.

– Сватба ли ще има? – запитах Георги, сочейки с глава към съседния двор.

– Каква ти сватба посред лято? – небрежно отвърна той, без да откъсва очи от картината.

– Но ей там, в двора, кичат една мома с було...

– Трябва да е Радка – и художникът се намуси. – Кичат я, за да я зарадват, защото е гърбава.

В задния двор на църквата варяха курбана и димът от огъня се носеше чак до камбанарията. Съзрях клисарката Ивана край казана и неволно се усмихнах. Навярно пак бе гладна. Откъм площада долетяха глухи призивни удари на тъпан. Свирците бяха там, насъбрали се бяха и много хора – мъжете на една страна, жените на друга, девойките на трета. Децата и малчуганите се бяха струпали около свирците. Щом дочуха ударите на тъпана, ония в съседния двор се източиха през главната порта и потеглиха към площада. Начело вървеше девойчето с бялото було.

Георги бе недоволен от картината си и най-невъзмутимо я скъса, после рече, че хубавите работи не ставали отведнъж, и ме подкани да вървим. Селцето бе малко, мегданът – наблизно. Като ни видяха да идем, момчетиите и ергенчетата взеха да ме разглеждат с нескривано любопитство, но скоро престанаха да ме притесняват с погледи изпод присвити очи. Спокойно огледах площада и веднага видях гърбавото девойче.

Радка седеше на стол сред десетина нейни връстнички, застанали в полукръг встрани и зад нея, близо до стената на училището. Не можех да видя дали столът е с облегалo, не видях и гърбицата ѝ. Пречеа и девойките, и самото було. Леко наклонила глава на една страна и скръстила ръце отпред, връз шарената престилка, тя поглеждаше някак плахо изпод сенника на белия воал, който скриваше косите ѝ. Може би тъкмо тоя воал, леко наклонената глава и овалът на нежното лице ми вдъхнаха чувството, че гледам икона; или Влашо, говорейки ми за нея на отиване към Водичите, ми бе втълпил това сравнение; или пък образът, който сам бях изградил във въображението си за героинята от романа, имаше сходни черти с нейните. Така или иначе, гледах я вторачено, прехласнат, без никакво стеснение. Истинска жива икона!

До нея застана едър разгърден мъж в бяла риза без сетре. Пийнал ли беше, та ризата му бе разкопчана, разкривайки рунтави гърди? Той се понаведе и прошъпна нещо на девойчето.

– Виж го – подзе Георги, – това е баща ѝ, Петко Командата. Тъй ходи и лете, и зиме, все разгърден... Сега ще докарат и ябълките.

Наистина, двама селски ергени с калпаци и бели кърпи в поясоците домъкнаха отнякъде четири сандъка с ябълки петровки и ги положиха досам стола на гър-

* Протка (ост.) – вратичка в зида между два двора.

бушката. И докато тъпанът продължаваше да думка като на сбор, художникът ми заразправя, че Петко Командата бил ходил чак до Асеновград за тия ябълки. С две магарчета ги бил докарал в селото. Толкова як бил, че не се боял ни от дъжд и сняг, ни от див звяр. Веднъж мечка нападнала говедо в селската кория, говедарите побягнали и му обадили за станалото. Петко грабнал касапския нож, навил здраво въже на лявата си ръка от китката до лакътя, сам тръгнал към гората, открил звяра и го предизвикал, а когато мечката се изправила и раззинала челюсти на крачка от него, той пхнал левия си юмрук в гърлото ѝ и още с първия удар забил ножа право в сърцето на хищника. Ех, поодраскала го била и мечката по рамото и другаде, здравата му понаместила костите, като се строполила върху му, но това било дребна работа за Петко Командата. Върнал се в селото с отрязаните уши на мечката, отпратил щерка си при кръстницата, сетне се пхнал в кръчмата и цяла нощ пил ракия. Зер мечата кожа струвала доста пари! И само няколко драскотини по неговата...

– А сега – заключи Георги – Радка ще почне да раздава ябълките. Да идем по-наблизо! – и той ме поведе нататък.

Тъпанът бе спрял да думка, някакво очакване тежеше над площада.

– На кого ще раздава ябълки? – запитах.

– На децата... На момчетата и момичетата, а и на ония поотрасли момета, които още не се забраждат.

Бяхме наближили групата на свирците. Те също гледаха към бащата и дъщерята край пълните с ябълки сандъци.

– Хайде, започвайте! – отекна гласът на Петко Командата.

Свирците пристъпиха към него и се поклониха на девойчето, а той пхна банката в пояса на кларнетиста. Веднага екна нещо като марш. Децата в нозете на гърбушката наставаха, едни взеха да пляскаят с ръце в такт с марша, други, по-големки, да маршируват на място с босите си крачка. Радка бе скрила лице под воала.

– Тя, Радка де – заразправя отново Георги, – била на шест години, когато майка ѝ умряла, а той, Командата, не повторил. Едничка е, на майка си, казват, приличала...

Свирците спряха, децата също се умириха, вперили очи в Петко Командата, а той изпъчи гърди и гръмогласно се провикна:

– Строй се-е-е! Първо децата-а-а!...

Викът отекна над селото. Отдавна зачакали тоя зов, децата бързо се наредиха в дълга редица и едно подир друго запристъпваха към Радка, а тя се усмихваше и на всяко подаваше ябълка. Петко грабеше по няколко ябълки наведнъж в едрите си шепи и мълком ги подаваше на щерка си. Първо зърнах ръката ѝ – нежна и бяла, с източени пръсти. С тях тя кротко пхна ябълката в ръчичките на поредното дете, навеждайки се излеко. Тогава видях гърбицата ѝ – голяма, заострена, точно между двете плешки, – но дорде да прехапая устни, Радка се бе поизправила, сетне извърна очи към баща си, усмихна му се и взе друга ябълка. Какво лице! Просто слязло от рамките на старинна икона. А и очите! Те бяха влажни. Дали от радост или от едва прикрита скръб?

Изведнъж си спомних очите на сърната, след като се бе търкулнала и последната сълза.

– Да вървим! – подканих Георги и го задърпах настрана. – Не ми се гледа вече.

– Но сега ще почне хорото! Петко Командата ще го открие. Пък и курбанът... Няма ли да дочакаш осветяването?

– Не ми трябва ни хоро, ни курбан!

Той бе свикнал с гледката и не долови смущението ми. Тръгна да ме поизпрати и сякаш досетил се за нещо, подзе реч за Радка:

– Дяволско лице! Даже и четка не го лови...

– Как тъй? – запитах.

– На няколко пъти съм се опитвал да го нарисувам и все нищо не става... Не мога и не мога!

– Какво не можеш?

– Очите ѝ не мога да хвана...

Разделихме се. Поспях за малко едва горе, на самото било, досам параклисчето. Тъпанът глухо бумтеше, хорото бе свило обръч сред мегдана, жълто облаче от прах се виеше над калпаци и женски забрадки. Дали няма да се поизпраши и лицето на Радка, дорде баща ѝ води хорото?

Пак тръгнах. Вървах умислен сред избуялите треви по пътя към Водиците и сам се питах защо очите на това девойче ми бяха напомнили тия на убитата сърна. Не ме вълнуваше вече образът на героинята от романа, нито ме трогваха мечтите ѝ по незнайния принц. Дали и другата, гърбавата, не живееше с подобни мечти?

Възможно! Може би само в тоя едничък ден от всички дни в годината...

* * *

На юг боровата гора над Водиците завършваше със стръмен скалист скат, който се спускаше право надолу към дълбоката долина на Сушица. Веднъж, търсейки пътечка към реката, неочаквано съзрях орел, кацнал като статуя връз малка скала. Беше грамаден, с гола шия. Щеше ми се да литне над бездната и викнах с все сила, но той само извърна глава и не помръдна. Покачих се на друга, по-висока скала и оттам взех да го замервам с камъни. Дори когато профучавах край него, той пак не помръдваше. На връщане разправих за находката на ловците.

– Ще ме заведеш да го видя! – отсече младият адвокат и грабна оставената от Влашо бойна пушка.

Нямаше как, отведох го натам с надеждата, че орелът вече е излетял; но той бе все там, кацнал на същата скала, а до нея нямаше повече от тридесетина метра по въздушна линия.

– Сега ще му видя сметката! – закани се адвокатът, прицели се и гръмна.

Орелът настръхна, изви клон към нас, повдигна донякъде мощните си криле и бавно ги отпусна, без да мръдне от скалата. Мъчно ми беше за него, но нарочно прихнах в смях.

– После ще го прибера, ще дам да го препарират и ще го поставя в кантората си – заяви адвокатът, сетне присви колене, примижа, дълго се цели и пак гръмна.

Същото невъзмутимо повдигане на криле от страна на орела! Тоя път и аз се зачудих, а адвокатът пребледня, сетне легна по корем, опря лакът в земята и отново

гръм раздра простора над дълбоката долина. Пак същото настръхване и повдигане на криле!

В пачката имаше още два патрона. Когато и те бяха изстреляни без друг резултат освен онова презрително повдигане на криле от страна на орела, трябваше да се върнем към стана. Припомних си моите несполуки с пистолета, смилих се над адвоката и не го задявах из пътя. Стигаше ми да чуя как ще извести несполуката си пред другите. И нарочно бързах през бодливите клони на дърветата.

Край палатките заварихме гости: белиобряд старец с чалма на главата, спретнат момък, който бил негов внук, и млада жена с фередже през главата. Оказаха се помаци, дошли чак отвъд Сушица, като научили за присъствието на мировия съдия и толкова адвокати край Водиците. Взех ги за турци и се зарадвах, тъй като вече бях понаучил някоя и друга турска дума в Цариград.

Вместо поздрав старецът, както бе седнал по турски, само наведе глава и вдигна ръка към челото си, а младите станаха на крака и сведоха поглед към земята. След това, в отговор на немите изпитателни погледи на другите ловци, адвокатът подробно разазправя за несполуката си с орела и накрая заключи, че Влашо, ленив и непохватен, трябва да е чукнал цевта на пушката в някой камък по скалите, повреждайки нейната мушка.

– А, нали с нея уцели заек оня ден! – не се стърпях аз. – Хем заекът припикаше през смриките...

Адвокатът присви устни и се изчерви. В настъпилото мълчание някой се изкашля предупредително, а другите ме стрелнаха с укорни погледи. Тогава старецът с чалмата се обади и заговори някак напевно на чист български език. Болен бил той орел, и стар, много по-стар от него самия, защото тия птици живеели до триста години; разбрал бил той, че са дошли последните му дни, затова бил кацнал на тая скала, затова не бил отлетял, щом сме наближили; искал бил да умре сам, спокойно, и дорде склопи очи, все да поглежда отвисоко към дълбоката долина на Сушица. Тъй умирали тъдявашните картали...

– Нимой да се кахъриш – обърна се той накрая към адвоката. – Може да си го улучил; и щом е повдигнал криле, сигурно си го уцелил; но нә, нали ти казвам, хич не е трябвало да стреляш! И той, карталът, носи душа...

Никой не възрази от почит към стария помак, който веднага продължи прекъснатия разговор с мировия съдия. Разбрах, че синът му не харесвал булката на внука и нито искал младите при себе си, в къщата, нито скланял да им даде някоя нивица и две-три кози. А тя, младата невеста, била добра женица:

– Вредна йе, за нищинко нема да се вуруштисва – заключи старецът и кротките му очи сякаш милваха забулената жена.

Знаех, че тя няма да повдигне яшмака си, а ми се щеше да видя очите ѝ, да се вгледам за миг-два в тях. Откак бях зърнал Радкините, все ми се струваше, че в женските очи се крие някаква тайна. Особено в очите на младите жени, на девойките. Но неудачният стрелец ме отпъди.

– Кажи на жените да сварят по филджан кафе за гостите! – рече ми той и ме изгледа вторачено.

Тоя поглед гласеше: върви там и стой там!

Жените бяха насядали пред близката палатка. Една от тях веднага се залови да вари кафе на спиртник, другите продължаваха търпеливо да бродират покривчици за сватбени дарове на още невръстните си женски рожби. Като нямаше какво да прави, измъкнах грамофона от палатката, поставих го на равно място до ниска смрика и напосоки сложих една плоча. Помня, беше някаква неаполитанска песен, а певецът – Тито Скипа. Звучният му глас се разнесе из окрайнината на гората. Жените спряха да бродират, нададоха ухо и мъжете край гостите от далечното помашко село.

„Не ме искате – помислих си, гледайки към групата на мъжете, – но на, сега пък вие ще дойдете при мен, макар и заради грамофона!“

И наистина, старецът с чалмата спря да говори, надигна се и учудено се заоглежда към палатката и отвъд нея.

– Кой пее? – чух го да казва.

От изума или от учтивост, но отговор не последва.

– Никой не пее! – извиках. – Това е грамофон...

– Как да не пее! – обади се старецът. – Нали чувам? – и той тръгна с бавни крачки към смриката.

Набързо пренавих пружината, поставих иглата в началото на плочата и гръмният глас пак се разнесе край палатките. Старецът идеше с колебливи крачки и не преставаше да гледа към гората. Навярно мислеше, че там някъде се е скрил певецът. Накрая застана до мене. С такова недоумение ме гледаха очите му, че неволно се изправих на крака.

– Кой пее? – пак запита той.

– Тито Скипа – отвърнах.

– А къде е?

– Нали казах, че това е грамофон?

– Какво рече?

– Гра-мо-фон! – издумах натъртено и се отместих, сочейки с ръка въртящата се плоча.

– Това ли? Но това... това е машинка!... Тая ли машинка пее?

– Тя.

Тъй рекох и вдигнах иглата. Песента секна. Пак сложих иглата в началото на плочата и мощният глас отново заля гората.

– Ето! – казах. – Сам виждаш...

Очите на стареца се просълзиха от умиление. Той повика с ръка внука си и забулената му невеста, после пак втренчи поглед във въртящата се плоча. А когато младите застанаха до него със същото неверие в очите, той направи дълбоко темане към грамофона и простишко рече:

– Голямо е царството на Аллаха и всякакви чудесии има в него!

Добре че вярваше в Аллаха, а не в магии и духове, защото с това той косвено потвърждаваше вярата си в човешкия гений и прогреса. Доволен бях от щастливото си хрумване да пусна грамофона. Пръв бях показал на тримата българомохамедани тая чудна машинка, а сякаш в предварителна отплата старецът ми бе обяснил как умират гордите родопски орли.

Повече от четири десетилетия изминаха от оня ден! Внукът на стареца и неговата забулена невеста положително са доживели да видят други и още по-чудни машинки в своите родопски домове, но аз вече не видях друг орел на предсмъртно бдение пред сетния си час.

Простреляният от адвоката орел живя още три дни, и то все на същата скала. На втория ден, когато викнах с все сила от по-високата канара, той само изви глава към мен и дълго ме гледа, преди да я отпусне. На третия ден едва трепна при вика ми и не помръдна. На следното утро вече не беше на своята скала. Навярно се бе сгромолясал в пропастта, защото други негови побратими се виеха високо в небето, над пустата долина на Сушица.

* * *

Бях намислил да слеза към Сушица и по пътя да издира останките на падналия орел, ала времето неочаквано се развали. Тихият дъждец прогони първите косачи от платото под Водиците и то пак опустя. Вече не дочухахме съскането на техните коси, нито равномерното потракване на чукчетата, с които коваха остриетата им. По ливадите някак уморено лежаха сплътсени откоси трева. И ние по неволя се прибрахме като пленници в прогизналите палатки.

Платнището на моята натежа от дъждеца, но не прокапа. С часове се протяха на походното легло, прелиствайки ту един, ту друг френски роман. Не ми се четеше през тия дни. Някаква меланхолия струеше от дъждеца, пролазваше откъм потъмнелите стебла на борове и се изцеждаше с дъждовните капчици, натежали като ситни бисерни зърна по иглиците на техните клони. Врабчетата се бяха изпокрили, не се виждаха и катерички. Само кълвачите, тия неуморни горски телеграфисти, улигани в припрян разговор за някогашни случки или неразрешени спорове, спорадично потропваха с клюнове по корите на загнили дървета. По едно време и те се смълчаха, стреснати от грача на ято гарвани. Такива гости не бяха идвали друг път насам. Сега долетяха отнякъде, накацах по близката борика и се притаиха на сушина под дебелия ѝ клон. Бяха сити и смешно тържествени – невъзмутими, с прибрани криле, прилични на лъскави черни сюртуци. Подходяща премяна за тези стръвни планински гробари!

Когато времето най-сетне се оправи, тръгнах напосоки надолу по стръмния скат към рекичката Сушица в едноименната долина. Стигнах за час, подскачайки от камък на камък, като се ловях за стеблата на дребни широколистни дръвчета, впили като по чудо корени в скалистия терен. Рекичката бе плитка, водата почти хладка. Зърнах няколко дребни рибки, видях и водна змия, която се придвижваше с бавни гърчове. Топло бе. Като вдигнах глава, погледът ми се плъзна по стръмнината към билото над Водиците, открито се със сивите си скали почти в небето над мене! Разбрах, че ще трябва да пълзя нагоре с часове и веднага затърсих пещерата на легендарния Топчик. След дълго лутане открих тъмния ѝ вход на стотина крачки над рекичката и ако не бяха струпаните от човешка ръка камъни от двете му страни, той наистина щеше да наподобява гърло на тунел. Макар и стеснен встрани, входът беше достатъчно широк през него да мине човек с разтворен чадър. Навътре всичко чернееше. Засвятках насам-натам с електрическото фенерче и установих, че се намирам в широка продълговата зала с висок сводест таван, натруфена със сталагмити

и сталактити, от които бавно се изцеждаха водни капчици. И те, и самият свод бяха опушени до черно от овчарските огньове в безброй зими през столетията. На места едва не цопвах в големи бистри локви с огледална повърхност. Навътре, може би на петдесетина разкрача от входа, открих същинско малко езерце, кръгло като селски харман и не по-малко в диаметър. Отминах го, забелязах снишения свод и опрях в естествена стена от камък с отвор колкото бъчонка. Пъхнах глава през отвора и усетих още по-силен хлад. Навътре бе съвсем тъмно. Подирих камъче и го хвърлих през отвора, то заподскача два-три пъти и глухо тупна, навярно във вода. Речех ли да се пъхна през отвора, сигурно вече нямаше да видя божия свят, затова тръгнах с бързи стъпки назад, към светлеещото око на входа. А вече тръпнех от студа и влагата.

Приседнах на припек пред входа, за да се постопля. Легендарният Топчик може и да не бе живял, но отгдето това странно име на пещерата? Според Влашо той бил хайдутин. Синът на свещеника твърдеше, че като открили скривалището му, турците зазидали входа на пещерата и оттогава никой не бил чул нищо за него. Това бе напълно възможно и правдоподобно. Но клисарката Ивана ми бе разправяла, че Топчик бил с едно око, точно в средата на челото! Не вярвам тая неграмотна женица да бе слушала истории за циклопите, тия митически еднооки исполини.

Дълго преди проблематичната поява на Топчик по тия места пещерата е била използвана от много поколения овчари като място за презимуване на овчите стада. Те са могли да приготвяват и прибират на сушина в нея буквално стотици и стотици листници за изхранването им, а в такава дълбока и топла долина и при кратката южна зима не ще да е било трудно и за самите овце да намират паша дори през мразовити дни. Като добри скотовъдци славяните трябва първи да са открили предимствата на тая пещера. Част от чернилката по нейния свод и по чудните ѝ сталактити положително е била напластена още от дима на техните овчарски огньове. И докато подкрепях силите си пред тъмния ѝ вход, мислите ми се връщаха назад през столетията, а въображението рисуваше снажни синеоки мъже с брадясали лица, с дрехи от дебели овчи кожуси и с тежки криваци в ръце.

Поради отдалечеността на пещерата и лошите до недавна пътища трябваше да изминат други четири десетилетия, преди организираните пловдивски пещерняци да се заемат с проучването на Топчика. Някой ден те все ще открият комините под снагата на планината, които са извеждали дима на овчарските огньове до Дупката на жълтоклюните гарги между Водиците и Картала.

Завръщането ми от долината на Сушица бе тъй мъчително в горещия летен ден, че не искам да си припомням за него. Поклонниците на Рила ще ми съчувствуват, ако кажа, че дори възлизането от Пастра до връх Калин е по-лесно поради не тъй стръмния наклон и наличието на прилични пътеки в отделни участъци. Но който обича да скита из планините, не трябва да жали подметките на обувката! Защото само те се изхабяват, а не и нозете.

Умората натежа през следващите дни и пак тръгнах с роман в ръка към скалата Марциганеца. Тя беше любимото ми място за прочит на книги. Не съм описал скалата досега отчасти от страх да не би някой да помисли, че в превъзнасянето на родните прелести се съревновавам с някогашния пътешественик по нашите земи, прочутия преувеличител Евлия Челеби, и отчасти от едно вътрешно чувство, че не бих могъл да предам в достатъчна мяра възторга си от нея. В случая най-подходящо би било

едно сравнение с други, далече по-познати отвесни стени. Например със северната стена на връх Мальовица. И тъй, призовавайки в помощ въображението на самия читател, ще се опитам да обрисувам мощен рид с посока от изток към запад, например като алпийското било на Рила от Водния чал до Орловец, и с почти същия стръмен скат на юг, но вместо към Рилска река, към още по-дълбоката долина на Сушица, сетне ще свържа темето на Орловец чрез тучна продълговата поляна с Мальовица, обръщайки нейната отсечена стена на запад към несъществуваща просторна долина с други мощни ридове, синеещи се в далечината. Такава е скалата Марциганеца, далече на юг от Червената стена над Бачковския манастир. Но е тъй отсечена, че когато пролазвах с притаен дъх до самия ръб на скалата, тръпнеш от свистенето на орлови криле над главата ми, почти виждах самото подножие на стената. С отвес да бях измерил тоя отсек, нямаше да стигне и въже от двеста метра. Чудна скала, владена в долината като нос на огромен въздушен кораб, който плава към далечния Юговски рид, към Наречен и Чепеларе. От каменната снага на тоя кораб като разузнавателни самолети излитат с разперени криле десетки голошиести орли и величествено кръжат над бездната, учудени от нахалството на юношата, който отронва дребни камъчета от ръба на скалата и брои секундите на техния полет към тревистото подножие на върха. Пък какво друго да прави тоя юноша, когато всеки път нем възторг сковава въображението му!

Наистина Мальовица е несравнимата красавица на Рила, а и на всички наши планини. Тя се извисява на значително по-голяма надморска височина, но тъкмо това я лишава от някои предимства. Мъглите често я забулват, а и в ясен ден тя сякаш се смалява сред околните мощни ридове; освен скалните лястовици в нея няма друг живот и в подножието ѝ е мъртвило от скали и балвани; на тревистото ѝ теме все духа остър вятър и човек не може дълго да поспре за отдых; и освен към долината на едноименната рекичка от нея няма друг просторен изглед. Човек трябва да се върне назад до нейния южен скат – към Елени връх, – за да рейне поглед в далечината връз безкрайно море от планини. И ако тия недостатъци са неоспорими при Мальовица, те изцяло отсъствуват при Марциганеца. Напротив, тъкмо обратното важи за тая чудна родопска скала.

Но Марциганеца има още една прелест: Дяволския мост. При Мальовица, почнат ли мъглите да извират отвед и най-вече отдолу, откъм езерцата, човек изпитва чувството, че се извисява към селенията на Всевишния. При Марциганеца той може да се надсмее на самия дявол, стига да възседне неговия мост. Защото на североизток мощната скала е разцепена на две половинки от широк улей и горе, на самото теме, двете части са свързани чрез естествен мост от здрав камък, дълъг към десетина метра – като оня в Еркюприя, но много по-малък и тесен, изваян някога от вълните на незнайно море. Мостът е на няколко разкрача от затворената южна стена на улея, но на север зее пропаст чак до далечните отвъдни скали. И е вдлъбнат като седло, тясно до метър в средата. Може би най-примамното в тоя мост бе килимът от сочна зелена тревица – приятна за окото, но коварно хлъзгава, речеш ли да минеш по него.

Трябваше да дойде Георги, синът на селския свещеник, за да ми вдъхне смелост да пролазя от едната страна докъм средината на моста. Разбира се, той вече бе сторил същото откъм насрещната страна и разкрачен като връз седло на кон, бе извадил тестето с карти за игра. Пролазах и аз с трепет, гледайки право насреща,

в насмешливите му очи; и когато най-сетне краката ми увиснаха в пропастта, той вече подаваше първите карти. Учеше ме на някаква игра, но остана недоволен от своя ученик. Та кой ли би могъл да внимава в картите с бездна от двеста и повече метра под краката си? Дори орлите, излитащи от преизподнята под нас, тъй стреснато приплясваха с криле при неочаквано разкрилата се за тях гледка, че въздухът просто свистеше над главите ни!

Дяволът ли искаше да ни вкара в беда? Казват, че светът е за смелите, за ония, които са склонни да рискуват. Разбира се, стига при неуспех те да погубят себе си и в саможертвата им да прозира зрънце от всеобща изгода. Другото е дяволска работа!

Тъй съм запомнил Марциганеца и Дяволския мост.

В ЕДНО СИРÒТО ЛЕТОВИЩЕ

Има кътове из Родопите, пък и в други наши планини, които тъй се промениха през последните две-три десетилетия, че странникът не би могъл да ги познае след дълголетно отсъствие. Пампорово е най-подходящият пример, но и Беглика прави същото впечатление, а Цигов чарк е неузнаваем със завиреното езеро под него. Само летовището „Свети Константин“ над Пещера крета като недохранено сираче подир снажните си побратими.

Не зная кога и как е изникнало това сирòто летовище, нито кому е хрумнало да вдигне първата дъсчена барака до комай единственото изворче в местността. Навярно пръв е повлякъл крак натам някой пещерчанин, обръгнал на студената вода в някогашното кафене досам стария чинар край реката. Бараките са никнали като гъби, нагло и неугледно, дорде и петте надиплени една връз друга поляни са били осеяни с чудати постройките, достойни за някой цигански табор. След пещерчани идват и пазарджиклии, петимни за чист въздух сред околните борови гори, а подир тях и пловдивчани откриват малкия прохладен оазис с непретенциозни летовници, които не биха могли да смутят еснафските им предразсъдъци или да засенчат велелепието им на второпрестолни граждани. Тъкмо те издигат първите скромни вили по тия поляни – същински дворци сред близките дъсчени бараки със завеси от черги пред черни цигански кюмбета в тревата.

Тия шарени, избледнели от слънцето черги придаваха особен чар на летовището. Те обезпечаваха и домашния уют на домакинята, приклепнала със запретнат фустан и с боси нозе в чехли над димящото кюмбе, и пак те скриваха постната гозба от любопитния поглед на съседката, дебнеща зад процепа на чергата пред нейното димящо кюмбе. Тъй и едната, и другата ще могат спокойно да чакат една до друга с празни стомни в ръце по час и повече на опашката пред изворчето с тънкоструйния чучур, без да се одумват и да разменят искрящи погледи, от които би пламнала дори сухата изпотъпкана тревица. Всеобщо бе убеждението, че чергите са сигурен щит срещу клюки и раздори.

Възможно е тези първи впечатления от летовището да носят белега на още неизживяното високомерие на младия мъж, завършил само година преди това науките си в далечна страна с прочути летовища и свъсени посетители, които се чувстваха напълно у дома си в тях, тъй като и поговорката им гласеше, че домът на всеки англичанин е и неговата крепост – мрачна, затворена и непристъпна. Контрастът наистина бе поразителен и не можеше да не ми направи впечатление поне с чергите и откритите черни кюмбета, когато посетих летовището за първи път. Това бе точно десет години подир приснопаметното ни бивакуване в землището на село Чаушево. Постъпил бях на служба в столицата. Отдавна бях извоювал моралната си независимост от род и рода, но сега с изненада открих, че заплатата ми все никак не достига и ме кара да копнея за дните, когато не бях на самоиздръжка. С тоя копнеж дойде и нова, още по-голяма привързаност към родителския дом. Накратко, при първия

летен отпуск се отказах от тринеделния престой с мои средства в някое черноморско летовище и в изблик на синовна обич реших да се приютя в наетата за семейството ни вила в балкана над Пещера. При това там отново щеше да бъде старият мирови съдия с някои от синовете и зетьовете си. Речено и сторено! Пристигнах бодър, бодро приветствуван от всички като най-стар внук и пръв племенник; и гузната ми съвест едва прозираше зад още неизносените английски одежди и модни обувки от яркожълта кожа. Помня тия обувки, защото те станаха причина подир време изцяло да загубя независимостта си. Но за това допъти!

Още от първия ден ме налегна скука. Двете вили се намираха в най-долната от петте тераси на летовището, наречена Ловна поляна. В по-голямата се бяха настанили няколко вуйчовци и лели ведно със старейшините на рода – невъзмутимия мирови съдия и неговата самовластна другарка, по-красива дори в старостта си и от четирите си щерки измежду седемте деца, на които бе дала живот. Тук нямаше пушки, нямаше дивеч. От безделие мъжете играеха по цял ден на табла, пенсиониралият се мирови съдия кротко пушеше и навремени отпиваше по глътка от чашката с разводнена мастика, а неговата някогашна красавица, внучка на виден панагюрски джелепин и бегликчия и най-малката от цяла дузина братя и сестри, с увлечение разправяше на своя внук как са живели преди шест десетилетия в родната къща там някъде, през един-два двора от къщата на Райна княгиня. Когато заразправя как са я сгодили на петнадесетгодишна възраст за дядото, мировият съдия като че взе да надава ухо и отпи по-голяма глътка от чашката. Дошъл бил той чак от далечния Цариград, дето се учел при съдии и адвокати, но дошъл с тамошни дрехи „алафранга“ и с истински бастун в ръка, и още в първия неделен ден я повел на църква, като пъхнал лакът в нейния. Примряла от срам тя, младата годеница, но не възроптала. Изблещили очи дружките ѝ, заничали през порти забрадени невести, тук-там се запрекръствали и бабички в тежки сукмани. И тъкмо да минат тъй през площада, от кафенето ли или от нейде другаде изсочил баща ѝ, завъртял очи, вдигнал тоягата и креснал на бъдещия мирови съдия да не резили щерка му в светия божи ден.

– Защо? – питам я. – Какво лошо има в това?

– Не биваше, момчето ми, не биваше да тръгнем с лакът в лакът! Срамотно беше тогава тъй да ходят сгоденици...

– А как?

– Той напред, аз на пет-шест крачки надире, с ръце под фустата и очи в земята. А сега както са тръгнали...

Тя не се доизказа. Искаше ми се да се пошегувам, да я жегна с нещо, както тя самата обичаше да прави с другите, но старецът, навярно предугадал намерението ми, бавно изви глава и ме стрелна с поглед през пенснето.

„Какво ще ѝ разправяш! – сякаш казваше тоя поглед. – На, толкова време измина оттогава, толкова деца народи, а в главата си остана все на петнайсет годинки. Не ще да разбере тя, че нашето време отмина...“

А тя, доловеше ли, че вече не ми се слушат приказки за отдавна минали времена, или измъкваше джезвето за кафе, или разтваряше вестника от прежния ден, за да препрочете некролозите и обявите за сватби и годежи.

С такава дружинка е трудничко да не скучаеш!

В привечерните часове пред Ловната поляна спираше малкият скрибуцащ и претъпкан автобус от Пещера. Това бе главното събитие на деня. С тоя автобус идваха вестниците и новите летовници, но с него угасваше и надеждата за малко разнообразие във вялото ежедневие. Отминеше ли шумотевицата около автобуса, често се присламчвах към тераската пред средищната вила в полянката. Примаамваше ме личността на поразгърден мъж в зряла възраст и с преждевременно прошарени коси, който упорито играеше на шах и заран, и привечер все със същия партньор. Беше генерал Владимир Заимов, малко преди това шумно низвергнат от войската. Малцина идваха при него, а и той не търсеше нови познанства. Беше се уединил и обвил в мълчание. И все пак името му се носеше навред из летовището и мнозина слизаха към Ловната поляна не толкова заради автобуса, колкото да зърнат отдалече мълчаливия играч на шах. С какво ли гордо мълчание е посрещнал куршумите при разстрела му в стрелбището край София няколко години по-късно, в разгара на Втората световна война? Прав или крив, силният човек остава верен на себе си и среща смъртта с достойнство.

В един от тия първи дни на безбрежна скука пред вилата на старейшините застана наша по-далечна родственица, преподавателка в девическата гимназия в родния град, следвана на разстояние от три криеши се една зад друга гимназистки. Тя бе дошла да изкаже почитанията си на бившия мирови съдия и да ме покани да придружа и нея, и трите ѝ възпитанички до Прореза, както наричаха билото над летовището. Не било редно и прилично да ходят сами из гората, а искали да се поразходят натам. Не че ги било страх, но хора всякакви в летовището, могли и да ги одумват.

– Пък и на тебе ще ти е приятно в компанията на три млади девойки – подкупващо добави тя.

Отвърнах нещо в смисъл, че в учреждението, там, в столицата, има не три, а триста млади девойки, че съм дошъл тук на почивка, но че все пак ще ги придружа.

– И ти си като другите мъже! – възкликна тя. – По-суетни сте и от жените...

Не възразих. Макар да бе още млада, тя вече минаваше за стара мома, а от романите знаех, че при такива жени обичайната следбрачна ненавист се поражда дълго преди брака и се разпростира върху всички мъже. И покорно тръгнах с нея. Гимназистките ту подтичваха пред нас, ту изоставаха, за да се кикотят зад гърбовете ни. Това ми направи лошо впечатление. От учителката им разбрах, че тъкмо моите жълти обувки ги разсмивали – приличал съм им бил на човек с пачи крака! Преглътнах обидата и продължих да вървя.

Прореза не ми направи особено впечатление. Малка полянка сред високи борове, отворед затулващи хоризонти. И цялата обрасла в папрат, та няма къде да приседнеш.

Дружните разходки продължиха и през следващите дни, вече без оня непристоен кикот, но и без никакви особени произшествия. Едната беше прекалено разговорлива, другата ме дразнеше с гърления си смях, третата, с дребни слънчеви лунички по лицето, все мълчеше като глухоняма. Когато дойде ден да отпътувам, учителката ги доведе като под строй до автобуса пред Ловната поляна.

Подир две години получих покана и от трите да присъствувам на абитуриентския им бал. Защо да не навестя родния град? Отидох с най-добри чувства и без никакви помисли. Седнаха и трите на една маса с мене във Военния клуб и вече не

станаха въпреки ястребовите погледи на майките им някъде откъм балкона. Подир час-два реших, че ще е най-разумно да си вървя.

– Коя ще ме изпрати? – пошегувах се.

– Аз! – отсече глухонямата и рипна на крака, преди онемелите ѝ дружки да обелят зъб.

Тя ме отведе до изхода, а подир някой и друг месец ме заведе и пред олтара. Най-обикновена история! А има мъже, които си въобразяват, че те са избрали жените си.

* * *

Не може да бъде утеха споменът, че в годината, когато си загубил независимостта си пред брачния олтар, Полша, Чехословакия и редица други държави също пожертвуваха своята пред олтара на войнствения Марс. Животът продължаваше, макар да бяха прогърмели оръдията. Проговори и глухонямата – тихичко през първото лято, когато прие да летуваме някъде по мой избор, по-настойчиво през второто, когато едва склони да избягаме от жегата чак в Юндола, и съвсем велегласно на третото, когато заяви, че една съпруга на доцент не би могла да летува другаде освен в Чамкория! Възпротивих се, но съпротивата ми се оказа по-слаба от тая на чехи и поляци и в един юлски ден, надлежно екипирани като туристи, двамата се озовахме в днешния Боровец.

Там ни очакваха изненади. Още в първия ден те се превърнаха в разочарование, а то – в черна покруса. Оказа се, че месечната ми заплата щеше да стигне едва за четиридневен престой на двама ни в известен „дом за гости“, подходящо наречен „пансион Дундова“. Подирихме стая без храна в насрещната вила, чийто собственик бе бивш маршал на двореца. Там ни приеха с благосклонно снизхождение. Маршалът изглеждаше глухоням или поне без глас в търговските дела, но маршалшата склони да се задоволи с половината от месечната ми плата срещу двунеделен наем за най-малката стаичка във вилата при изричната уговорка да не ползуваме общия хол, за да не хабим електричеството, да влизаме през страничния вход и да сваляме туристическите си обувки още в преддверието. Снабдила се в столицата с хубави чехлички, жена ми драговолно прие последното условие. Колкото до най-първото, отнасящо се до наема, тя бе напълно безучастна: да не съм се бил женил, щом не съм могъл да храня поне една жена, и то най-скромната измежду скромните!

Премълчах и злорадо се усмигнах; защото, от скука или пък за да ме държи винаги под око, тя се бе записала студентка и още на следващата сесия трябваше да се яви на изпит лично при мене. Тогава щях да проверя красноречието ѝ.

Настанихме се в малката стаичка, преоблякохме се – аз в голф и яке, тя в пола-панталонки с подходящ жакет – и тръгнахме да обходим летовището. Стъпките неволно ни отведоха към средищния площад и кафе-сладкарницата с открити маси на терасата. Седнали край една от тях, неколцина млади офицерчета в парадни мундири пушеха с цигарлъци, всеки замечтано загледан в дима на своята цигара. Като ги видя, тя предложи да прием по едно кафе. Поведох я натам и я оставих първа да се изкачи по стъпалата, но начаса забелязах смръщения поглед на близкия келнер. Той я остави да премине, сетне бързо препречи пътя ми.

– Не може! – заяви келнерът. – Не с тия дрехи!

– Защо? – запитах.

– Сега сервираме „файфъклок“ чай! – отсече той, сам предрешен като депутат на прием в двореца.

Върнахме се по стъпките си пред присмехулните погледи на офицерчетата и смутено седнахме на една от насрещните пейки. Те бяха все незаети, навярно запазени за такива като нас. Нервно запуших цигара, без да поглеждам към нея, защото тя отново се бе превърнала в глухоняма, и то не за добро! И докато пушех и гледах свирепо натам, към сладкарницата, през площада с грациозна походка взеха да преминават млади жени и девойки в черни копринени рокли с доволно големи деколтета, с дълги ръкавици и пелеринка в ръцете на съпровождащия ги кавалер, сам изгладен и спретнат като келнера в сладкарницата. Те насядаха край масите сред поклоните на ония офицерчета и вежливо приведените гърбове на келнерите. Пристигна и един брадат професор, бивш министър-председател, тромаво се дотътри и тогавашният министър на финансите, на когото в две поредни години собственоръчно бях съчинявал експозетата във връзка с проектобюджетите на държавата. Сега вече чайният церемониал можеше да започне.

– Какъв е тоя „файфъклок“? – най-сетне проговори жена ми, без да откъсва очи от ония дами.

– „Файфъклок“ ли? – зарадвах се аз, тъй като ледът се бе стопил. – На английски това значи пет часът след пладне.

– Е?

– В пет часа тук сервират само чай, не и кафе...

– Гледай ги ти! – процеди тя, все тъй заглеждана към жените. – Да се обличат кажи-речи в бални рокли за един нищо и никакъв чай, па макар и английски!

– Не – поправих я. – Чаят може и да не е английски, само времето, часът...

– Като си знаел това, защо ме доведе тук, в Чамкория, и то в тия смешни дрехи?!

Тя очевидно бе забравила, че бяхме тук тъкмо по нейна воля...

Примирих се по неволя, и то заради предплатения наем на маршалшата. Напускахме вилата с раници на гръб в ранно утро, скитахме на воля из околните ридове, хранехме се със сухоежба и привечер се прибирахме в летовището. Там купувахме от бакалина на черноборсови цени яйца и сирене, масло и захар, та дори и хляб – продукти, които се получаваха навред из страната само чрез разпределителни карти. В скитанията си стигнахме и до огромната заградка за бизоните, елените и глиганите. Техен гледач бе царският ловец Славѐ, родом от близкото село Бели Искър. Като му се пооплакахме от скъпотията в летовището, той ни придума да зарежем маршалшата и да се преместим в неговия селски дом с три крави в двора и две дузини кокошки. За да не скучае, жена ми могла да дава уроци на по-малкия му син, който имал поправителен изпит по български език и смятане.

Тъй и сторихме. От летовището на царедворците се прехвърлихме в хижата на царския ратай. И вече не помислихме за Чамкория. Сетихме се за нея едва подир месец и половина, когато научихме вестта, че Славе има нов господар, а българският трон – невръстен наследник, комуто само две недели преди това синът на същия

Славе бе отказал да целуне ръка в присъствието на височайшите родители! Въпреки поправителните си изпити момчето, изглежда, не е било лишено от здрав разум. И от селска, чисто момчешка гордост. Жалко, че заради тая простъпка баща му го бе набил здравата, пак чисто по селски.

Живяхме безгрижно у Славе до началото на есента.

Със страх поглеждах още отнапред към идното лято. За мое щастие мобилизираха ме граждански и товарът сам отпадна от плещите ми. Трябваше от заран до вечер да отчитам доставките за немските войски в страната. Неприятна и скучна работа за през топлите летни месеци. Освободиха ме тъкмо в навечерието на зимата, но тогава и бомбардировките зачестиха, а в един мразовит януарски ден от небето се изсипа жупел над столицата и тя погрозня. Започваше великото преселение на столичани! Преселихме се и ние в Пловдив, а оттам в тракийското село Поповица, гдето имахме близки и познати.

Богата била тракийската земя! Щедро се отплаща тя на ония, които порят с рало нейната гръд. Така пише в читанките. Ние с очите си видяхме това по трапезите, а селяните видяха изгладнели столичани. Но тая година южнякът бе подранил и те плъпнаха из равното поле още към средата на Малък Сечко, тъй мрачен и суров в София. Тръгнахме и ние подир тях, колкото да им се полюбуваме отдалече, приседнали на сушина под върбите край Марица. И тъй ден след ден в неотменно безгрижие. Дори някогашната мълчаливка се развесели, забравила напуснат дом и невзети изпити, женски моди и всякакви други суети. Вече бях склонен да повярвам, че бракът може да има и добри страни.

Сега гледах и Марица с други, по-любвеобилни очи. Колкото красива бе тя в подранилата пролет, пълноводна и могъща, с малки снежни преспи по бреговете, край едва напъпилите върби, понесла с водите си свеж лъх на топящ се сняг някъде отдалече, чак от високите ридове на Рила, а тоя дъх неуловимо се смесваше с възбуждащия полъх на южняка и вече омекотен, навлажняваше очите ни и ни караше да вдишваме някак издълбоко, протяжно, с разширени ноздри. Забравяш, че някъде бушува война, че хора умират с хиляди и поединично, нечути, сами. Забравяш, отмахваш поглед от далечината, свеждаш глава и ето – минзухарче някакво в краката ти! Взираш се в бледолилавата му чашка и просто се радваш с всяка клетка на тялото си, че си жив и здрав, и млад!

Тъй беше дни наред, и седмици, та и месец, и втори, и трети.

Наближаваше Великден и в един от тия дни отскочихме с влака до Пловдив, за да навестим близки и познати. Явихме се и при старейшината, отколе овдовялата съпруга на някогашния мирови съдия. Старата панагюрка бе още твърде бодра за годините си.

– Е – подзе тя, – жегата иде, момчето ми, а ни ти си за полето, ни аз... Хайде, взимай булчето и да вървим горе, в балкана над Пещера!

– Никой не е стъпвал там от три години! – възкликна втората ѝ щерка, наближила вече шестдесетте годинки. – Там има и партизани, и немски войници...

– Не признавам никакви партизани, а немците да си вървят при немките! – отсече старейшината.

– А какво ще ядем? – смотолеви лелята.

– Каквото дал бог! След Оборище, когато турците подпалиха града и ние побягнахме в гората, две недели сме яли киселец и шума и пак никой не умря...

Не доводът, а тонът беше съкрушителен и лелята вече не посмя да възрази. Колкото до някогашната мълчаливка, тя бе винаги готова да ме отведе до лобното ми място. Затова не продумваше, но очите ѝ искряха от радост.

Приех предложението на старицата, понеже знаех, че в жежки дни ни тя бе за полето, нито аз. И се върнахме в селото от кумова срама, колкото да се простим с домакините, да поприберем някои вещи и да напълним едно сандъче с подарени варива, с топено масло и сирене, със сланина и домашни наденици. Наистина благодатна е тракийската земя и широки са сърцата на тракийците!

Няколко дни по-късно пристигнахме с влака на гара Пещера, разтоварихме денкове и куфари, свалихме сандъчета и бохчи и затърсихме каруцар, който да ни откара багажа до летовището. Уви, такъв храбрец не се намери ни в тоя ден, ни на другия. На третия смогнах с няколко по-едри банкноти да сломя страха на едного с по-ячки коне, сетне натоварихме багажа в каруцата, накарахме старицата да възседне денка и лелята да притисне сандъка, а ние двамата поехме пешком нагоре по пътя, дълъг цели осемнадесет километра. Отдъхнах с облекчение едва след третия остър завой, понеже и стражари бяха преглеждали багажа ни, и разни местни властници ги бяха разпитвали за било и не било, навярно от страх да не би бабичката да се присъедини към редиците на партизаните!

Пък и денят бе личен, първият от май в онова паметно хилядо деветстотин четиридесет и четвърто лято...

* * *

Мъртво селище! И в тия първи дни, дорде да привикнем с тишината и безмълвието на Ловната полянка, ние неволно се движехме безшумно като в църква. Отвред ни гледаха смълчани борове с натежали по иглиците на клоните им водни капчици, защото често преваляваше дъждец; отвред към нас се взираха със зеещите очи на слепец тъмни входи на бараки зад разбити врати; отвред похлопваха и при най-лекия ветреца разкривени от влагата прозоречни капаци, отколе строшени от незнайни ръце. Мъртвило и запустение – като след кърджалийско нашествие.

Двете домакинства застануваха в две съседни вили – старицата и незадомената ѝ щерка във вилата на последната, ние двамата в съседна полупаянтова постройка, чийто собственик сам бе предложил ключовете, за да я опазим от разруха и неканени гости. Разполагахме с просторна стая, кухня и неголяма веранда с дървени ролетки вместо обичайните капаци. И с три скъпоценни газени лампи. Предвидливите стопани бяха скрили някъде под нара цяла трилитрова тенекийка с газ и това бе главната примамка да се настаним в тяхната постройка; защото в ония времена бе по-лесно да се намери зехтин, отколкото смрадливо гориво за тия лампи. Колкото до старицата, тя осветяваше кухнята си с кандилце, снето от някоя икона без съгласието на светеца. С една дума, напълно идилична обстановка.

А животът ни протичаше безметежно, някак природосъобразно и идилично. Ставахме рано и лягахме рано, за да пестим газта. Изворчето весело шуртеше на стотина разкрача и дори старицата се миеше на чучура, връщайки се с пълна стомна в ръка. Гората зад вилите бе осеяна със сухи борови клони, изпочупени от снегове-

те и бурите през тия последни зими и от никого неприбирани през летните месеци. Жените беряха дърва, аз ги режах и цепех борина за печките, сетне събирахме цели чували с шишарки за откритата камина в голямата вила. Решено бе веднъж в седмицата да слизам до Пещера с празна раница и с купони в джоба на якето, за да купя вестници и да получа полагаемия ни се хляб за следващите седем дни – общо към осемнадесет прегорели отвън и клисави отвътре самуна. И всяка заран след закуската и неизбежното кафе от ръж и леблебия, взето най-често с по хапче захарин във филджана поради оскъдните захарни дажби, старицата приклякваше край пригответните от мене лежи между двете вили, за да ги засажда със скилидки от сух чесън и с глави от вече покълнал стар лук, а аз тръгвах сам нагоре, към поляните и горите край тях, за да бера гъби.

Само пристрастеният гъбар може да оцени очарованието, което се крие в беритбата на тия нежни горски плодове. Човек сякаш се връща в детските години и прехласнато участва в някаква игра на криеница, в която той дири вечно криещите се мълчаливки, и също като при някогашната гонитба пристъпва тихо и замислено, просто на пръсти, като оглежда тревната пред всеки храст или дънер, опипвайки с крак избуялите бурени по отдавна забравени овчи вървища. Защото и гъбите умело се крият в еднородни по цвят растителни площи: масловката най-често до отломена борова кора, зелената гълъбка до широколист бурен, мръчулата, тая най-ранна пролетна гъба, до изровен бряг или край едва подаващ се в тревата корен на смърч-гигант. Само майската гъба не обича тия хитрини, а голямата горска пърхутка сякаш нарочно никне сред чисти полянки и по-нагла от другите, сама се въвира в очите. Вървиш час, вървиш два, а не усещаш умора; и ту се катериш по стръмен бряг, ту се спускаш в тревисто долче, нехаен към бодливите клони на раззеленилите се шипкови храсти, които те подръпват по ръкава на якето, или към тънките сухи клечки по пътеката, вплели се в чорапа над обувката. А видиш ли някоя гъба красавица, подранила за сезона или рядка през всички годишни времена, с трепет потичваш натам, внимателно я отрязваш, сякаш цялата е от стъклен прашец и може да се разпадне при допир, сетне дълго я милваш с поглед, преди да я пъкнеш в кошничката при другите. Напълни ли се кошничката, тръгваш по обратния път и едва тогава разбираш колко надалеко си се отлъчил при тая забавна игра, която успокоява очите, възстановява душевния покой и прокужда всяка нерадостна мисъл.

В следобедите често преваливаше. Вдигахме ролетките на верандата и загърна-ти в зимни връхни дрехи, мълчаливо наблюдавахме ръмежляка и дебнехме с поглед катеричките по насрещните борове; а те, подбудени от пролетния кипеж на цялата природа, се спускаха с изумителна ловкост от клон на клон в луда игра на гонитба и криеница, напълно безразлични към дъждеца. Попреставаше ли да вали, сойки се обаждаха ту откъм единия, ту откъм другия край на поляната, но винаги скрити в короните на някое дърво. Наистина само градска гарга ще кацне на керемиден покрив! Сойките тромаво прелитаха над вилите и бараките, описвайки големи дъги във въздуха, и с отблъскващ крясък пак се скриваха в гората. Приличаха на скарани махленски съседки, които се хулят взаимно зад плетищата. Забавлявахме се и с тях до някое време. На свечеряване като под даден знак из короните на борове почваха да пълпят мъгли – изпървом боязливо, в леки прозирни пări, после доста плътно откъм самите стебла на дърветата, в рошави, все по-настръхнали огромни руна, сякаш изтласквани с чудовищен мех отвъд гората, откъм стръмните склонове към полето.

Тогава спускахме ролетките на верандата, запалвахме лампата и нареждахме софрата за вечеря. За жалост гъбите искаха вино, а то бе далеч, чак в Пещера!

Разбира се, в тая твърде дъждовна пролет имаше и сухи дни с ясни безлунни нощи. Неведнъж подир вечеря оставях жените да се греят край камината в голямата вила, най-крайната в полянката, и тръгвах право на север през гората. Отивах до откъдния отсечен скат, от който се виждаше цялото Тракийско поле, разстлало се под планината като кадифена плащаница с хиляди мигащи звездички, струпани като бисери по нея. Взирах се в светлинките на Пазарджик и околните села, а понякога, в напълно безветрени нощи, дори долавях пъхтенето на локомотив и глухото потракване по релсите на стоманените колела на вагоните. Прозорците на тия влакове бяха затъмнени, но навремени искри от локомотива се пръскаха като рояци светулки в мрака и сочеха неговия път. Влакът отминаваше и пак настъпваше пълна, омайна тишина. Прелестни бяха тия нощни картини, от които лъхаше спокойствие, тъй несъвместимо с напрежението и покрусата в ония тежки военни години. Не само спокойствие, но и някаква несъкрушима вяра в бъдните дни. Наистина някъде воюваха, но животът си течеше, искайки своето, и затова светлинките трептяха над мирни села и градчета.

Дълго се заседях с гръб, опрян в стеблото на някой бор, взирах се към светлинките в полето, напразно се ослушвах за шумове в гората и не разсъждавах, а просто чувствавах, че и аз съм част от тая гора, невъзмутим като снажните борове край мене, че и тоя ден се бе родил с пукването на зората уж да освети изпълнението на някоя моя задача, а ето че утрото неусетно се бе преляло в беззвездна нощ, без да съм свършил нещо повече от онова, което и катеричките, скрити в хралупите си, или птичките и наперените гламави сойки, сега онемели в короните на дърветата, бяха вършили през целия ден! Едва сега можах да вникна в онова преклонение на ориенталците пред празното съзерцание и отклонение от всяка трудова дейност, което бях наблюдавал години наред в Цариград, без да мога напълно да го схвана и асимилирам. И вместо да изчуруликам от радост като някоя птичка, скритом се усмихвах на щастието, което бе мое. Нито дните на седмицата вече имаха име и значение, нито разделях делника на отделни часове и минути. Съществувах зора и пладне, привечер и нощ – като четирите годишни времена. Вълнуваше ме само промяната на времето.

Свикнах да отивам на това място от някакъв може би неосъзнат копнеж по хората там долу, в изпъстреното със светлилки поле, или по оня мил дом в столицата, който бяхме изоставили от страх, за да го заменим с хижата в тая смълчана борова гора. Седях до бора, изпушвах не една цигара в тъпо безсмислие, когато чувствата сами те носят към други обични места и хора в близки или по-далечни времена и спомените за тях се напластяват в подсъзнанието ту с лека въздишка, ту с едва доловима усмивка, сетне тръгвах обратно към хижата с бастун в ръка, налучквайки пътя като слепец сред боровете. Бяха се заредили няколко топли слънчеви дни, а нощите още бяха звездни и безлунни. И както вървах в една от тия нощи, две живи въгленчета заискриха насреща и вече не мигнаха. Дали не бяха очите на вълк? Спрях и затаих дъх. Вълкът не помръдваше. Дебнех го и аз и още по-яко стисках бастуна. След минутка на няколко крачки встрани зърнах тайнствен огън като от жарава в гаснещо огнище! Задишах с разширени ноздри. Някакъв мирис на дим, само присъщият аромат на треви и гниеци борови иглици в още влажната земя. После се досетих какъв бе тоя

тайнствен огън, който свети, а не грее, заискрил като жертвеник връз нечий незнаен гроб сред гората: прогнил фосфоресциращ пън!

Прибрах се в хижата развеселен, но все пак се зарекох да не излизам друг път без зареден пистолет в кобура.

В друга такава нощ, тъкмо когато спускахме ролетките на верандата и се готвехме за сън, небето над гората се разтресе от грозния грохот на ескадрила вражески бомбардировачи. Невидими за очите, те отминаха с тържествен и зловещ тътен право на север, навярно към петролните кладенци отвъд Дунава. Но гората се бе разбудила от техния смразяващ грохот. Птички плахо зацвърчаха, бухал се обади с приглушен бас и изведнъж сърцераздиращ вой прободо тъмата:

– Олелеей!... О-ле-леей!... О-ле-леей!...

Настръхнахме като иглиците на клоните на самите борове. Улулица се обаждаше като в прокоба, сякаш вещаеше гибел за живите и вечни мъки за мъртвите, оплаквайки с жалостивия си вой душите на още неродени деца и сенките на мъртви души, бродили някога в потайна доба по земята, за да вършат нечестиви дела, за които няма нито прошка, нито покой в отвъдния свят. Отново и отново отекуваше сърцераздиращият вой, заглушил всеки друг шум в гората, прокудил и отмиращия тътен на бомбардировачите, в чиито утроби се спотайваше товарът на смъртта.

Дълго лежахме изтръпнали и безмълвни, без да затваряме очи. Странно, наистина странно е да очакваш спасение за милиони хора по света чрез смъртта на стотици и хиляди други човешки същества! Но такава е логиката на войната, това гласеше и среднощната прокоба на малката горска улулица.

* * *

Старите хора вярват, а и старицата от съседната вила също твърдеше, че след по-дъждовна пролет отново настъпва суховитото лято. Случи се тъкмо обратното: юни бе още по-дъждовит от май. Младият чесън в лехите почна преждевременно да жълтее от премного влага и оскъдно слънчево греене, мокрите дръвца съскаха в печките и опушваха помещенията, обувките ни, натежали от влага през дневните ни странствувания из гората, едва поизсъхваха през нощите. Но гъби имаше в изобилие и за да пестим ориза, направо ги печехме в жаравата. Целулозата в тях бързо засищаше глада.

Редовно слизах веднъж на седмицата в Пещера и най-напред купувах вестници, а след това се редях на опашки за хляб и другите купонни дажби. Без връзка с останалия свят, политическите новини все по-живо ме интересуваха. Убийствено е да живееш в гората, почти през вечер чужди аероплани да прелитат над главата ти, а да се снабдяваш с вестници само в един от седемте дни на седмицата, и то само за тоя уречен ден, в който си извървял цели осемнадесет километра от жалкия ни стан до будката в средищния площад на града, за да се върнеш по обратния път с няколко постни вестничета в раницата. Нямах познати измежду местните жители, от които да се осведомя за положението по емисиите на чужди радиостанции, и трябваше по неволя да гадая за това от тона на служебните вестникарски коментари и от лаконичния език на официалните военни комуникета. Последните редовно оповестяваха нови „скъсявания“ по Южния фронт, а първите най-ревностно изясняваха „стратегическата мъдрост“, легнала в основата на тези отстъпления!

Утешаваше ме мисълта, че през първото десетдневие на юли щяхме да проведем изпитна сесия в Плевен. Тогава щях да се срещна с хора, да науча какво става по другите фронтове и как гледат на положението в безлюдната столица, доразрушена от друга безмилостна бомбардировка в края на април. И да не ги бива за друго, професорите знаят да умуват и не скъпят приказките си.

Наближаваха най-дългите дни в годината. Пак преваляваше, но вече с мярка, веднъж на два-три часа, сякаш природата се боеше да не би управниците да включат и водата на купонно разпределение. В един предобед тръгнах с ножче и кошничка в ръка за гъби в северна посока, към нашето Везир тепе, гдето имаше цели плантации от незрели горски ягоди и малини, а и ранни сърнелки край честите мравуняци. Не изминал и триста крачки от стана, забелязах още димящо огнище под едра скала досам широката пътека. Ничий крак не бе стъпвал по тия места през последните два месеца. В това бях уверен, тъй като при непрестанните си набези за гъби не можех да не забележа стъпките в избуялата трева сред полянките и вътре в самата гора. Огнито ме озадачи, но не по-малко ме хвърли в почуда разкъсаната опаковка на пакет с макарони – същата опаковка, в каквата бях получил нашите дажби само преди седмица в града! Никой жител на Пещера не би дошъл чак горе, отвъд летовището, за да вари скъпоценните макарони на открито, и то под дъжда! Това можеха да сторят само гладни хора, които бързат да подкрепят силите си.

– Хей! – привикнах се. – Не бойте се, елате насам!...

Никакъв отговор! Може и да са ме гледали отнякъде, да са идвали дори досам двете наши вили, но нали не бяха проскубали лехите с младия чесън, нито бабичката ги бе забелязала, нито някой друг измежду нас. На връщане благоразумно скрих находката от двете възрастни жени. И добре сторих, защото през следващите дни попаднах на още две загаснали огнища в места, гдето нямаше такива през миналите седмици. Продължавах да ходя за гъби насам-натам, но вече без кобура с пистолета връз колана и без да надничам към зеещите врати на запустелите бараки. Нарочно вървах предимно по пътеките и все не можех да се отърва от неприятното чувство, че някой скритом ме наблюдава и се усмихва под мустак. Отлетя и чувството, че живея като горски цар в сиротното летовище.

Всичко се промени. В самия въздух като че се носеше неуловима тревога. Престанових следвечерните разходки от страх да не би в мое отсъствие някой неволно да изплаши трите жени с внезапната си поява пред вилите. Разбира се, никой не дойде нито в тия дни, нито по-късно. Мислех за Плевен, за двете възрастни жени. Бях уведомил един от родствениците ни в Пловдив за предстоящото пътуване и почти ежедневно очаквах да го видя сред нас в Ловната поляна. Очакваше го и старицата, защото той беше най-възрастният от тримата ѝ синове. Но вместо него ден-два по-късно тя срещнала непознат възстар мъж край изворчето, когато отишла натам със стомна в ръка. Непознатият изпървом поискал да се скрие – да се шмугне в гората, както бе казала тя, – но поостанал за минутка, колкото да пийне глътка вода и да размени две-три думи с нея. Имал бил козичка в Пещера, възлязъл насам с празен чувал, за да набере малко бурени за нея.

– Чак дотук да дойде за бурени! – неволно възкликнах.

– И сърп носеше човекът – уверява ме тя, – та да не ги скубе с пръстта, а с него да ги реже...

– А друго не носеше ли? – продължавах разпита.

– Шарена селска торба... Май пълничка беше, та доста му натежаваше.

– Защо не го покани на чашка кафе?

– Поканих го, как да не съм го поканила! – докачи се старицата. – Сами сме, думам му, жив човек не сме видели откак сме дошли, но той не рачи. Бързал, зер малко ли е път до града...

Да дойде за бурени чак дотук, само за един ден, и то с пълна селска торба?! Предпочетох да не коментирам случая.

Рано в следобед на другия ден – един от последните през юни, из поляната неочаквано закрачиха две русокоси момчета в немска войнишка униформа, но без раници, с нещо като едnodневки през рамо. Стъписаха се, като ни видяха, но бодрият приветствен тон на старицата ги поуспокои и те дойдоха при нас. Не бяха въоръжени, а и с такава умора пристъпваха, че едва ли биха могли да носят пушка, автомат или друго оръжие. Бяха съвсем млади, още голобради, най-много по на седемнадесет години. Поведохме разговор. Моята мълчаливка неочаквано се разбъбри в желанието си да ни смае с езиковите си познания, придобити в гимназията, но се оказа, че войничетата не са дорасли до нейния немски език. Продължихме разговора на смесен англо-френски диалект.

– Откъде идете? – запитах ги.

– От Румъния – отвърна първият.

– И накъде сте тръгнали?

– На юг, към Солун – с ръка посочи вторият и леко се изчерви. – Заповед, военно поръчение...

Преведох думите им. Дори и бабичката разбра, че тия голобради момчета са бегълци от фронта. Прекръсти се и се затюхка.

– Язык! – подзе тя. – Баш с такива ли деца са тръгнали на война? А що бяха немски войници и в Пловдив преди година, преди две: за чудо и показ! Я им кажи да вървят при майките си, а не в Солун!...

Войничетата разгърнаха карта и ме запитаха за най-прекия път към южната граница, към долината на Струма. Гледах ги и си мислех, че на техните години дори жена ми изглеждаше по-мъжествена. Напразно се заопитвах да ги отклоня от намерението им. Пък и тъй далеко бе до границата! Те бяха непреклонни.

– Заповед, военно поръчение! – повтори първият.

– Ще се загубите в тия гори – увещавах ги. – Лято е, ще спите где как намерите, но с храната?

– Имаме и храна, и райхсмарки! – решително додаде вторият.

Кому ли бяха потривали райхсмарки тъкмо сега, когато райхът се сгромолясваше пред очите на целия свят? Искях да спася живота им и реших, че ще е най-добре да ги отведа до гарнизона в Пещера. Казах това на жените.

– Не те ли е срам, проклетнико? – озъби се мълчаливката. – Нека стоят при нас! Ще ги храним с нашите дажби...

– Ти забравяш, че отиваме на изпитна сесия... Сами ли ще ги оставим тук със старите? Не знаят една българска дума...

- Какво от това? Като се върнем, аз ще ги уча на български, а те мен на немски.
- Глупости! – не се стърпах аз.

Нямах време да продължа спора. Дали се бяха стреснали от внезапния изблик на майчински чувства у младата жена, или пък бяха доловили намеренията ми по някакви неведоми пътища, но голобрадите войничета изведнъж рипнаха на крака и набързо се сбогуваха под предлог, че ги чака дълъг път. В смущението си забравиха да изляят прословутото „хайл Хитлер“ и с престорена самоувереност тръгнаха нагоре, без нито веднъж да извърнат глави към нас. Минута по-късно се скриха зад завоя на пътеката и вече нито ги видяхме, нито чухме нещо за тях.

Но старицата се бе прекръстила зад гърба им и с тоя кръст сякаш осеняше два неznайни гроба.

* * *

Плевен могъл да бъде по-горещ и от Пловдив! Дали от непоносимата жегата или пък от скудоумие, но професорското тяло наподобяваше инкубатор за политически слухове. Говореше се за тайни немски оръжия в процес на изграждане, за спорове и несъгласия между регентите, за предстоящи министерски промени. От толкова различни и противоречиви слухове всекиму биха могли да заглъхнат тъпанчетата на ушите. И никой не би станал по-мъдър отпреди!

С облекчение тръгнахме за Пловдив, на път за нашето сирото, но прохладно, спокойно и уравновесено летовище. В родния град мълчаливката неочаквано заяви, че се била състарила от непрекъснатия двумесечен досег със старицата и нейната възстара неомъжена щерка, че те двете не били най-подходяща компания за една още съвсем млада жена, че тя би се върнала горе само ако вземем с нас някаква нейна братовчедка, ученичка в долните класове на гимназията. Тъй двете щели по-лесно да убиват скуката, докато съм скитал по баирите да бера гъби, които отдавна ѝ се били втръснали. Нямахме как, подбрахме девойчето, то взе под ръка окъсялото си зимно палто, изчурулика нещо в смисъл, че още не било виждало истинска борова гора, и смело тръгна с нас.

И тъй, вуйчото се върна в града, а мястото му зае ученичката.

Отново се занизаха безметежни дни в пустото летовище. Сега имаше и зрели ягоди, и горски малини, и рубинови къпини, а гъбите лудо никнеха през топлите нощи, понеже пак превалияваше било заран, било привечер. Като наближиха горещниците, решихме да накладем голям огън на открито, точно на сред поляната. Макар и да не бе имала време да момува, мълчаливката си спомни с умиление за някогашните следвечерни игри край огньовете в Самодивската поляна и веднага поведе девойчето да берат съчки и клони; бабичката тръгна да избере подходящо място за огъня и нареди на щерка си да посъбере по-едри камъни за ограда около кладата, та да не се подпали съхнещата трева; аз пък се запилах с брадва в ръка да сека борина.

За зла беда попаднах на изоставен от горяните отсечен боринист дънер, поразсъблякох се и вдигнах брадвата, а тя отскочи като от камък и понатърти ръцете ми. С ожесточение повторих и потретих опита да откъртя малко борина, но без никакъв успех. Брадвата бе доволно тъпа, дънерът се оказа неимоверно твърд, ала и на упорството ми биха могли да завидят до три мулета. След час ръцете ми съвсем изтръпнаха, по дланите изникнаха флюски и трябваше да спра.

Бацил ли някакъв бе проникнал в тия флюски, но те се разкървавиха, сетне загнойа дотолкова, че вече ми бе невъзможно да държа бърснача. Старицата подири живовляк из тревата, мълчаливката достави памук, лавандулова вода и двуметров бинт, а братовчедката, участвувала в ученическа санитарна дружинка, така старателно превърза и двете ми ръце, че едва можех да пхна цигарата между пръстите си. Свършено бе с брането на гъби и с ред други удоволствия. Едничката утеха бе, че великодушно бях освободен от всякакви домакински задължения. А брадата ми растеше все по-къдрава и лъскава!

Лумнал на втория ден от август, наврх Илинден по стар стил, огънят премина при голям успех: зацвърчаха задрямалите горски птички, сърдито забуха и бухал, а прилепите като по чудо не изпопърлиха крилцата си в рояците искри нейде високо в тъмата. Имали сме били щастие, защото на другия ден взе да ръми още от ранно утро, а може ли огън да гори в дъжда?

Студено бе нея вечер. В съседната вила двете стари жени отдавна бяха привършили с вечерята и побързаха да си легнат, та да се постопят в завивките. Угасна и кандилцето в спалнята им. И ние отново спуснахме ролетките на верандата, та в нея да нахлуе малко топлинка откъм кухнята, където гореше печка. Както винаги, така и тая вечер софрата бе сложена на масата във верандата. И докато вечеряхме в призрачната светлина на газената лампа, ученичката се сепна и пребледня.

– Кой вика? – уплашено промълви тя.

Беше улулица. Девоичето не познаваше тая птица. Дорде да я поуспокоим, жалният зов отново отекна над поляната.

– Никаква птица! Жена пици, не чувате ли? – още по-уплашено рече девоичето.

Едва привършил с второто блюдо, станах, запалих цигара и спокойно отворих входната врата.

– Стой, не мърдай! – изкрещя нечий глас в мрака.

Бях се облегнал връз рамката на вратата. Преди да се опомня, някъде пред мене на поляната, почти невидими от ръмежляка и плътната тъма, като по даден знак в тревата се сгромолясаха петдесетина сенки. Издрънчаха металически прибори, защракаха пълнители.

– Не мърдай! – отекна втора заповед.

Тогава видях малко встрани от вилата офицер с каска на глава и пистолет в ръка, насочен право към мене. Въпреки изненадата, може би водим от някакъв неосъзнат инстинкт да докажа невинността си, бавно вдигнах бинтована ръка с цигара в пръстите.

– Ранен е – издума някой вляво, откъм другата страна на площадката пред вилата. – Какво правиш тук?

– Тук живея от три месеца...

– Защо? – обади се първият.

– Летувам тук с жена си. Ела! – подканих я, извъръщайки глава назад.

Тя застана някак нерешително до мене, разтваряйки изцяло вратата. Забелязах, че ученичката се бе шумгунала в тъмната кухничка. Те не са могли да я видят.

– Заповядайте! – подканих ги. – Ще ви сварим по едно кафе.

– А какво работиш? – пак запита офицерът, все още с насочен към гърдите ми пистолет.

– Доцент съм, с намерение скоро да стана професор...

Светлината на газената лампа сега огряваше лицата им и в тях прочетох недоумение и неверие. Войниците на поляната продължаваха да лежат по корем с насочени към нас автомати. Към входа бавно запристъпва висок момък със санитарна чанта в ръка. От пагоните му разбрах, че е кандидат-офицер.

– Да прегледам раните му, господин капитан – рече санитарят.

– Бива! – съгласи се капитанът. – Седни ей тук, на прага – додаде той, обръщайки се заповеднически към мене.

– Но защо в дъжда? – запротестира жена ми, най-сетне разбрала каква плячка търси тая ловна дружина.

Никой не обърна внимание на думите ѝ. Приседнах на прага, тя приклепна до мене и бавно взе да отвива бинтовете пред очите на кандидат-офицера.

– Че как тъй живеете сами тук, в тоя пущинак? – запита капитанът.

– Не сме сами – отвърнах. – В съседната вила има...

– Бухалките! – изрева той към войниците. – Пригответи бухалките!

– ... има две жени – продължих аз. – По-младичката наближава шейсетте, другата е нейна майка и моя баба!

Капитанът въздъхна облекчено. В това време пред очите на санитарния се жлътна избледнелият от лавандулата живовлячен лист и той видя зарастващата флюска на дланта.

– А другата ръка? – запита той.

– Пак ей с такава флюска под лист от живовляк – отвърнах. – От брадвата, нали знаете?...

Едва когато двамата разгледаха и другата флюска, капитанът заповяда на войниците да се изправят и да се приближат към нас.

– Документите ви? – някак примирително рече той.

Жена ми намери личната ми карта, сетне му подаде и своята. В улисията и двамата бяхме забравили за ученичката, а тя продължаваше да се спотайва в кухничката. Да бяхме в града, щеше да изприпка подир младия капитан! Кой да предполага, че ще вземе да кихне тъкмо в тоя момент...

– Стой! – изкрещя капитанът и отскочи назад, последван от санитарния. – Излез или ще стрелям!

– Ела, Стела, не бой се – кротко я повика жена ми и леко се отдръпна от входника.

Стела запристъпва ни жива, ни умряла, примигваща от страх пред насочените към нея пистолет на капитана и автомата на неговия ординарец. Онемелите военни видяха едно изтръпнало, изсулено девойче с палто на гимназистка и с чехли на краката.

– Хич бива ли да кихаш тъй! – посмъмри я жена ми, колкото да я ободри. – На, уплаши и капитана, и войниците...

Това вече бе твърде много за командира на ловната дружина. Той я изгледа свирепо, сетне повика някакъв мокър до кости подпоручик и му нареди да разбуди двете стари жени и да ги доведе при нас. Жена ми първа запротестира, че не бива да плашат жените. Предложих аз да съм вестителят, но пак ми заповядаха да не мърдам. Смирено зачаках развоя на събитията.

След няколко глухи удари по входната врата на вилата прозорецът на спалнята се отвори и старицата подаде глава.

– Какво има? – чух я да пита.

– Войници, бабо! – извиках отдалече. – Искат да видят личната ти карта...

– Войници ли? – повтори тя, познала гласа ми. – И в това време? Я да си вървят по работата, че като взема едно дърво, само на войничета ще ми станат!

Тъй рече и ядно хлопна прозореца над главата на офицера.

Мина доста време, дорде да придумам капитана, подпоручика и санитарния да се подслонят във верандата за няколко минути. Жена ми свари кафе в голямото джезве и пред очите им напълни и техните чашки, и моя филджан, но и тримата бяха тъй напласнени, че нито докоснаха с устни чашките, нито се отместиха от входа, навярно за да бъдат под очите на своите войници. Поуспокоих ги, обясних брадясалото си лице с невъзможността да си служа с бръснача при тия болни ръце, разправих им, че тъкмо тук, в това летовище, някога съм срещнал жена си, че и двамата обичаме горите, планината; а в това време малката Стела се притискаше до нея и изобщо не поглеждаше към военните. Тогава капитанът заразправя как бил тръгнал с ротата от Пещера в гонитба на трима нелегални, които се навъртали по тия места. Друга рота била тръгнала откъм Батак и двете трябвало да се срещнат тук, на тая полянка, но командирът на оная рота бил запасняк и страхливец, а може би и с леви убеждения, та затова не бил довел ротата си, макар отдавна да бил преминал уговореният час на срещата. И докато той говореше, подпоручикът твърдително кимаше с глава.

– От кой край сте? – запитах и двамата, но те се смълчаха.

– Аз съм от Чепино – засрамено отвърна санитарният.

Изглежда, че поне неговата съвест бе чиста!

– Служба! – някак извинително подзе капитанът. – Добре, че излязохте спокоен човек...

– Защо? – глупаво запитах.

– Бях намислил с бухалки да хвърля цялата вила във въздуха, щом видях светлинка през процепа на вратата. Наистина, имали сте късмет...

– И вие! – не се стърпях аз. – Защото някой ден...

– Какво? – наежено ме прекъсна капитанът.

– Някой ден щеше да ви тежи на съвестта – изопачих първоначалната си мисъл.

Той само махна с ръка, сетне дръпна подпоручика към площадката пред входа и тихичко му разпореди как да разквартирува войниците – все в различни вили покрай поляната. За да разбере, че съм подочул думите му, някак мимоходом забелязах, че в средната вила преди години бе летувал покойният генерал Владимир Заимов.

– Предател! – отсече капитанът. – Болшевишки агент...

Тъй рече, сетне с отчетлив глас ни предупреди в никой случай да не излизаме навън през нощта, защото часовите щели да стрелят без предупреждение, а също и да си легнем без отлагане и по никакъв повод да не палим газената лампа до разсъмване. И си отиде, без да се сбогува, без дори да допре ръка до каската си.

На утрото полянката бе пуста, без никаква следа от престоя на ловната дружина. Само бабичката се мръщеше, и то не заради прекъснатия ѝ сън. Войниците бяха изпотъпкали лехите с чесън!

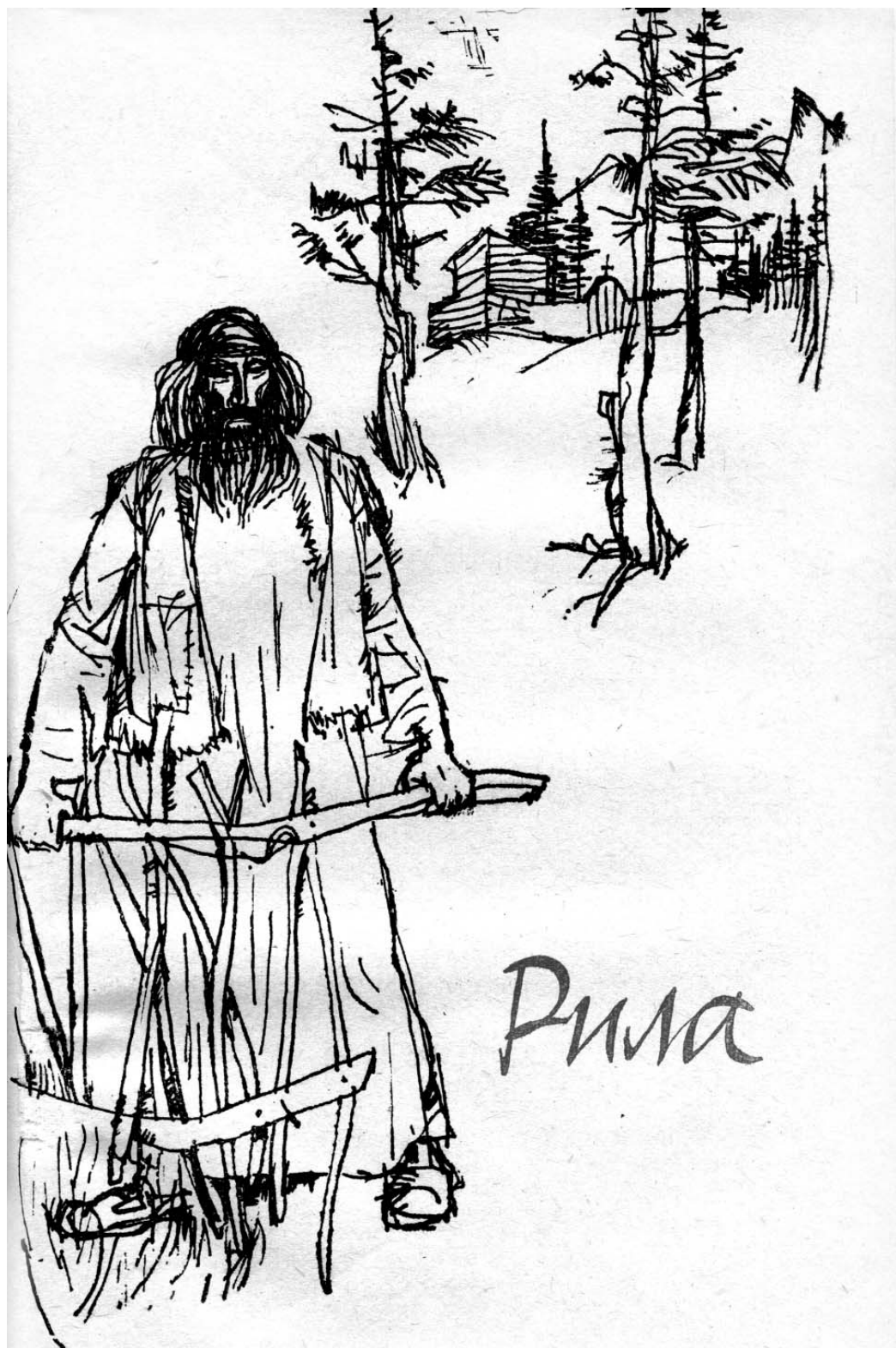
Две недели по-късно на слизане в града за провизии по навик се отбих в пощенската станция, гдето получавах кореспонденцията си „до поискване“. Пак имаше някакво писмо. Разпечатах плика и жадно зачетох манифеста на Отечествения фронт, подписан от тринадесет дейци с различни политически убеждения. Беше го изпратил последният от приподписалите манифеста. Препрочетох го отново и отново и вече знаех, че наближава краят на летуването ни в горите над Пещера. Когато се върнах в нашия стан, невъзмутимо подадох манифеста на мълчаливката.

– Какво значи това? – запита тя.

– Нищо особено – отвърнах. – Само това, че иде уреченият ден, когато първите ще станат последни...

– И последните първи – додаде тя, доволна от съобразителността си.

Тези пророчески реплики, признавам това, не бяха плод на някаква особена политическа прозорливост. Убеден бях и тогава, че измежду „първите“, както и измежду „последните“, има немалко на брой достойни, честни и способни хора. Така си представях смисъла и значението на онази паметна прокламация. Но много вода изтече оттогава – и бистра, и мътна...

Рина

ПАВЕЛ БЕЛОГВАРДЕЕЦА

Никой не знаеше точно отгдето бе дошъл тоя богатир, а и малцина помнеха откога Павел Белогвардееца се бе заселил тук, на Предела, с единия крак в Рила, с другия в Пирина. Сам се бе накичил с титлата „Рило-пирински орел“ и тя наистина му подходеше. Беше се сраснал с местността. Пътниците по автобусната линия от Симитлий към Разлога бяха свикнали да го виждат изправен пред ханчето си, засмян и спретнат в ловните си одежди, да посреща всяка кола, както кантонер край маловажна спирка изпраща транзитен влак. Но шосето от Симитлий към Предела дълго криволичи край Градевска река, стръмнината сгрива мотора дори в хладно време и водачът по неволя спира колата пред ханчето. Притиснати като сардели, пътниците бързат да се поразтъпчат, да подишат малко свеж въздух. Пред тях зее широко разтворената врата на кръчмата.

– Има ли нещо за пиене? – някой запитва Павел.

– Виноват! Нищо няма...

– Как тъй! – разочарован подхваща друг. – Хич може ли кръчма без нищо за пиене?

– За съжаление аз съм въздържател – виновно отвърща Павел и в очите му лумват присмехулни пламъчета.

Тогава се обажда и самият водач на колата:

– Слушай, бай Павле, нали преди десетина дни докара цели две бъчви? Я не се шегувай, дай там на хората по чашка, дорде да поизстине моторът...

– Докарах, брат, истина е, че докарах, но сега няма нито капка: сам изпих виното...

– Така ли? – възкликва водачът, който познава и него, и жена му. – Сигурно „преподобната“ пак е отишла в Лъджене!

– Да, бог да я благослови и дано светиите да я задържат още две недели там, в родния ѝ град! – с престорено смирение отвърща Павел.

Жена му, костелива българка, суха като вейка и също тъй жилава, не му разрешаваше да пие. Тя принадлежеше към някаква религиозна секта и се считаше за „преподобна“, а него смяташе за грешник, пияница и развратник. И понеже отрано бе разбрала, че и Павел, като повечето руснаци, не може да вдигне ръка връз жена, тя самата го биеше, щом го зърнеше да пие. А той, горкият, само се бранеше и я залъгваше с празни обещания, после се извиняваше пред случайния свидетел на падението си:

– Знаете, Макс Шмелинг, световен шампион по бокс, и него го биела жена му. Няма как, трябва да се търпи! Дано бог пак ѝ нареди скоро да отиде на събор и поклонение в Лъджене...

А пиеше юнашки тоя казак, дошъл на младини по нашите земи някъде откъм Приволжките възвишения, между реките Волга и Дон. Навярно затова бе изградил ханчето си до брега на Градевска река – там, гдето малката Джинджирица се влива перпендикулярно в нея, минавайки през двора му на слизане от Пирина. Ала Павел никога не сипваше вода във виното, защото сам бе най-ревностният си клиент. Заминаше ли жена му, той заключваше входната врата на кръчмата, разтваряше вратичката на курника, пускаше и прасето и почваше да гуляе по цели дни, седнал край масата до най-близката бъчва. Мечтата му бе да задмине Нерон, който веднъж бил пиянствувал цели сто и три поредни дни; но като истински донски казак и от почит към някогашния всерусийски владетел едва се равняваше с Петър Велики, гуляейки по две-три недели и денем, и нощем. Бързаше да изпразни бъчвата, та да изтрезнее с време, преди да се завърне жена му.

В тия дни на пиянство лисиците си отмъщаваха за избитите си посестрими и преполовяваха броя на кокошките в незатворения курник, а прасето, тъй немилостиво оставено на самоиздръжка, бързо слабееше и петлееше крака като пияния си стопанин. След връщането от Лъджене „преподобната“, предвидливо оставила ноктите си неподрязани, го обсипваше и с безброй клетви.

– Глиган ще ти убия – успокояваше я Павел, – а за всяка кокошка ще имаш по една лисича кожа! – и пак тръгваше отрано на лов, та да не седи при нея в ханчето.

За лисици тръгваше на север, към заоблечения Капатник, а за глигани – право на юг през смърчовите гори на Пирина. По цял ден бродеше без ловно куче, доволен да бъде сам в гората. Обичаше хората и все пак като че бе роден за отшелник. Пък и малко ли отшелници бе откърмвала Рила? Такава е тая планина – примамва хората с остра болка в сърцето, прикътва ги и постепенно ги превръща в отшелници. А него го гнетеше мъката по родния край, който бе напуснал, без сам да знае как и защо още на двадесет години, повлечен от отстъпващите белогвардейци и техните предводители. Отдавна бе то! Когато започна Втората световна война, той тъкмо бе прехвърлил четиридесетте години, а войната бушуваше вече трета година. И ето, сега той, Павел, руснак по рождение, напълно в разцвета на силите си, се разхожда с ловна пушка през рамо в горите над Предела, а там, в родината му, бушуваше жестока война и немски ботуши тъпчеха равните казашки поля...

Затова се напиваше тъй жестоко – за да не мисли, да забрави и себе си, и всичко. Но щом изтрезнееше, мъката пак го стискаше като с железни пръсти за гърлото. Заключваше ханчето, слизаше в Симитлий и отиваше в шперплатната фабрика уж да занесе прострелян заек на чорбаджията, на мълчаливия бай Атанас, а всъщност да види едно бледо русокосо девойче, на което би могъл да бъде и баща; и не само да го види, но и да се поразговори с него на оня звучен руски език, на който тук, в Предела, говореше само насън и в сънищата си. Защото и бледото девойче бе рускинец, родено в България от несретни като него емигранти. И свършеше ли смяната ѝ, двамата присядаха някъде на завет, скрити от чужди погледи, сетне той взимаше ръцете ѝ в своите и ѝ разказваше за руската земя, за руските хора, а тя го слушаше прехласната и от боязън да не помрачи настроението му не казваше нито дума за кашлицата, за болката в прогнилите си дробове, която я лишаваше дори от правото да живее с момински мечти. Нерада съдба на емигрантска рожба!

Веднъж, след първия сняг, който пада рано по тия места, на свечеряване в хан-

чето влезнаха трима брадати мъже, по-дрипави и от кюмюрджиите под Капатник, и не поискаха вино или ракия, а направо попитаха за хляб. Бяха изнурени, с хлътнали очи и сплъстени коси под каскетите и с тежки, издути раници.

„Друго да няма в тия тежки раници, хляб поне ще има – помисли Павел, – а те питат за хляб, и то в тия купонни години!“

Разбра той какви гости има. И понеже „преподобната“ бе пак на поклонение в Лъджене, спокойно разтвори дълбокия сандък; но още преди да извади самун домашен хляб, откъм пътя пред ханчето се зададоха дузина конни стражари. Видяха ги и непознатите и лицата им се изопнаха. Павел усети пистолет в гърдите си.

– Махни това! – процеди той. – И не бойте се... Минете оттук и влезте в избата. Тя има друга вратичка към дворчето. Но не си отивайте!

– Сами искаш да влезем в клопката, нали, белогвардеец? – в шепот и през зъби рече оня, който бе опрял пистолет в гърдите му.

– Чорт пабери!* Сега сме съюзници – изсъска Павел и вдигна капака.

Тримата изчезнаха през дупката зад тезгяха, а Павел невъзмутимо спусна капака и викна към първия стражар:

– Хайде бе, откога ви чакам! От тия партизани и кюмюрджиите от Бачево вече не минават оттук! А и жена ми я няма, та от два дни само с петела си разговарям...

– А той проговори ли? – пошегува се старшията.

– Не, но аз май ще закукуригам...

– Хайде, опитай! – додаде старшията.

– Не, не и пред хора – и Павел поклати глава. – Виж, като си отидете, тогава може...

Конете бяха запотени и стражарите бързаха. Павел мина зад тезгяха, стъпи връз капака, извади кана с вино, сам наля чашите, сетне взе да реже домашен суджук. Сега и да искаха, ония отдолу не биха могли да повдигнат капака, притиснат от богатирското му тяло. Един от стражарите отпи глътка-две, млясна и се вгледа в кафявите очи на Павел.

– Брей! – възкликна стражарят. – Пări со лихва да вземеш, от овай винце да пиеш!

– И аз от него се клатушкам, но не потъвам – самодоволно отвърна Павел, пристрастен към латинските поговорки.

(„От моята глава все влиза нещичко и в главата на Павел“ – казвал някога учителят му по латински език.)

– А да си виждал тия дни някои от ония, от „другарчетата“? – запита старшията.

– Опазил ме бог! – и Павел се прекръсти. – Нали съм белогвардеец, те бягат от мене като дявола от тамян...

– От тебе бягат, по нас налитат...

Стражарите допиха чашите си и старшията им уж взе да пребърква джебовете си за пари, но Павел махна с ръка: от него била почерпката, та дано жена му по-

* Черт побери! (рус.) – Дявол да го вземе!

длъжко да се разговаря със светиите в Лъджене. Старшията не се възпротиви, сетне намигна и го запита:

– А не ти ли домъчнява за жена ти?

– За друга ми домъчнява, господин старши, не и за нея.

– Защо?

– Реча ли да я придърпам, като мъж да я погалья, тя, нали си е „преподобна“, бяга от мен, къльне и проклина: веднъж било свет ден, в друг ден се постело, а като се занижат дългите пости, питах ли ми душичката? Затова нека си стои в Лъджене!

Със смях и закачки възседнаха конете и поеха нагоре, към билото на Предела. Като видя гърба и на последния, Павел вдигна капака.

– Кукуригу-у-у! – отекна мощният му глас.

Пръв изпод капака подаде глава онзи, който бе опрял пистолет в гърдите на Павел.

– Прощавай! – подзе той. – Всичко чухме. А ние мислехме, че като белогвардеец...

– Знам, че съм белогвардеец – прекъсна го Павел и втренчи очи в неговите, – но вие защо забравихте, че съм руснак? Не трябваше!

Подир малко и тримата му стиснаха десницата, сетне поеха неизвестния си път с още по-претърпани раници, а Павел пак остана сам. Напълни нова кана с вино, приседна край масата и опря глава в ръка, без да отпие и глътка. Една мисъл глождеше мозъка му.

„Още ли съм белогвардеец? – питаше се той и очите му тъпо се взираха в пълната кана. – И ако съм, докога?“

Изпи цялата кана, изпи и втора и пак остана без отговор.

* * *

Дойде оная паметен ден през септември, когато партизаните слязоха от планините. Шосето от Симитлий до Разлога пак се оживи. На Очовден, по стар стил първия ден от ноември, стотици селски каруци преминаха с хора край ханчето под Предела на път за Рилския манастир, защото почти от всяка къща за фронта бе тръгнал войник и близките му искаха да запалят свещ за него пред иконата на рилския светец. Пристигнах и аз в тоя ден при Павел и дълго разговарях с него, преди да тръгна нагоре из боровите гори под Капатник. Унил беше някогашният веселяк, рафтовете бяха празни, бъчвите почти разсъхнали. И разбрах, че пак го е налегнала носталгията по далечния роден край.

– Не посвикна ли? – питам го. – Вече четвърт век живееш тук, при нас...

– „Докога, о Катилина!“ – подзе той на латински и замлъкна.

Не му се говореше на тая тема и не исках да злоупотребявам с търпението му. Сърцето му бе празно като кръчмата. По шосето откъм Симитлий пак пристигаха търговци тютюнджии, идещи от Марек* и София на път за Неврокоп**, и автобусът

* Марек – сега град Дупница.

** Неврокоп – сега град Гоце Делчев.

по стар навик поспираше пред ханчето, но сега Павел не зовеше пътниците на гуляи в кръчмата, не примамваше търговците с готово, още топло и дъхаво чеверме, нито с балканска пъстърва от Еловица, както наричат началния поток на Градевска река. От рейсовата кола пръв слизаше оня търговец, които бе лепнал най-едрата банкнота връз челото на шофьора за привилегията да седне на почетното място до него – слизаше, бодро тръгваше към кръчмата и рязко спираше на прага, потресен от вида на разсъхналите се бъчви.

– Как тъй, Павле? – запитваше той кръчмаря. – Миналата есен с пълни бъчви, а сега, гледам ги, даже разсъхнали!

– И душата ми разсъхна! – вяло отговаря бившият белогвардейски юнкер.

Недоволни, търговците изпушваха по цигара, прибираха се в рейсовата кола и тя поемаше нагоре към превала.

Три дни стоях при Павел и разбрах, че не търговците очаква той, а камиона със съветски войници, които изпълняваха куриерска служба от Симитлий до Разлога. За тях бе запазил няколко дамаджани с вино в избата и бързаше да ги почерпи, жаден да чуе родна реч от своите хора. И случи се невероятното: измежду тия войници един бе от неговия роден град!

Придърпа го Павел край една маса, седна срещу него и го отрупа с въпроси. Питаше го за улици, а момъкът само повдигаше рамене: сега почти всички улици имали нови имена. Подхване Павел реч за някакъв квартал отвъд мост, изграден от дялан камък, а войничето пак повдига рамене: сега имало железен мост и отвъд моста нямало жилища, а голям стадион! Тюхка се Павел, седи умислен и вече не знае какво да пита, сетне трепне като ужилен и пита за казармата – там, в подножието на някакъв хълм. Войничето отпива глътка вино, мисли и недоумява. Каква казарма? Може и да е имало казарма някога, но сега нагоре по хълма са пролазили многоетажни жилищни блокове. Тъй казва войничето и се хили.

– Чорт пабери! – възкликва Павел и на руски казва нещо в смисъл, че сега и да иде там, нямало да познае родния си град; а това само засилва носталгията му по него.

В камиона сред войниците имаше млада девойка, и тя с кепе на главата и с войнишка куртка, но с пола от същото сукно вместо с обичайните войнишки клинове. И тя ли бе воювала наред с младите мъже? Не дръзвах да я заговоря, а няхах възможност и да запитам Павел, който не ме поглеждаше през краткия престой на командата пред ханчето. Направи ми впечатление, че тя се държи някак настрана от другите. Беше замислена, дори омърлушена. Но кой ли си няма тревоги?

Когато камионът най-сетне потегли по нанагорнището, Павел неохотно ми обясни, че девойката с войнишкото кепе също е пребродила цяла Румъния с полка и пак с него е дошла по тия места. Грижела се тя за дрехите и бельото на войниците, за храната им при тая куриерска служба, пък и все по-друго било да има млада жена сред тях, та да не загрубават.

В следобед на тоя ден и по време на вечерята, а и на следващата заран държането и нервността на Павел явно подсказваха, че той живее едва ли не само за тия кратки срещи със съветските войници от куриерската служба. Когато техният камион най-сетне пристигна, той веднага се присламчи към същия войник и отново

поведе разговор за родния си град. Това като че не се понрави на старшината, който командуваше малката група. И понеже „преподобната“ пак отсъствуваше, наложи се не друг, а аз да наливам вино от скритата дамаджана. Налях водна чаша и на девойката с войнишкото кепе и тръгнах към нея. Тя бе приседнала върху сух пън пред входа.

– Нелзя!* – възкликна старшината, грабна чашата от ръката ми и я изпразни на един дъх.

Смутих се, погледнах девойката и очите ни се срещнаха. Тя се поизчерви, извърна глава и не продума. Гузно се върнах зад тезгяха. Павел ме гледаше. Той и она войник не пиеха вино, а ракия, и то от едно и също павурче. И тъкмо когато навън прозвуча клаксонът, Павел тикна павурчето към войника, чевръсто стана, сам наля водна чаша с вино и я поднесе на девойката мълком, само с лек поклон. Тя му се усмихна, пое чашата и отпи глътка. Старшината се намуси и я подкани да побърза. Тя покорно върна чашата на Павел.

– Чорт пабери! – по навик възкликна белогвардеецът, но старшината сякаш не дочу думите му и пъргаво се метна в кабинката на шофьора.

Камионът потегли. От платформата, права сред стоящите край нея войници точно зад кабинката, девойката с кепето махна с ръка за поздрав. Павел отвърна на поздрава, вдигнах ръка и аз. Те скоро изчезнаха зад близкия завой.

Павел бе развълнуван, просто разстроен. Стоеше все тъй прав като бор, загледа в пустото шосе, с чаша в едната ръка. Другата, присвита в юмрук, опираше в хълбока му. Помислих, че се е раздразнил от поведението на старшината спрямо девойката с кепето. Не било това.

– Трябва да ида поне за три дни в родния град! – изпъшка той и гневно запрати чашата към близкия пън.

Тя се пръсна и виното обагри като с кръв кората на пъна.

На другия ден трябваше да си вървя с рейсовата кола откъм Неврокоп. Премина тая от Симитлий, сетне дойде и камионът. Дойде и дорде шофьорът да свърне от шосето и да го закове пред ханчето, от него скочи девойката с войнишкото кепе.

– Омръзнахте ми вече! – почти извика тя. – Няма да вървя с вас, тук ще оста-на! – и се отпрати към входа на кръчмата.

Войниците също наскочаха от платформата и някак смутено се загледаха един в друг. Излезе от кабинката и старшината, настигна непокорната и се изпречи пред нея току пред входа, запълвайки с набитото си тяло тесния отвор. Павел сякаш не им обърна внимание и търсеше с очи своя съгражданин.

– Няма да вървя! – повтори жената войник и се тръшна връз пъна, на който бе приседнала и прежния ден.

– Ще вървиш! – през зъби процеди старшината.

– Няма да вървя! – проплака тя. – Омръзнахте ми, ти най-много, грубиянино...

Той гневно я дръпна за ръкава на куртката. В миг Павел застана между него и нея.

– Откога в Русия е позволено на мъж да вдигне ръка срещу жена? – с привидно спокойствие запита той, обръщайки се към старшината.

* Нелзя! (рус.) – Не бива!

– Не е твоя работа... И няма Русия, има Съветски съюз!

– Правилно! – все тъй с привидно спокойствие отвърна Павел. – Няма Русия, но има руски хора, а пред тебе стои донски казак. – И като се понаведе, той просто вдигна разплаканата девойка и я скри зад едрото си тяло. – Разбра ли? – пак се обърна той към старшината. – Не друг стои пред тебе, а донски казак... И той ти казва, че девойката ще остане тук!

Отдръпнах се в лоши предчувствия, но само на крачка-две, тъй като войниците ни бяха обкръжили и се споглеждаха тревожно, в недоумение. Може би старшината съзнаваше, че вече губи в тая война на нерви с донския казак. По-едър от него с цяла глава, Павел само се понаведе, за да се вгледа отблизо в очите му.

– Остави я за ден-два тук – процеди ханджията. – Нека се поуспокои.

Старшината наведе глава и бавно тръгна към камиона. Последваха го и войниците, без да поглеждат към девойката. Подир малко камионът сърдито забумтя и пое към превала.

– Благодаря! – простичко рече девойката, стискайки десницата на Павел.

– За нищо! – продума казакът, същински великан пред нея. – А как се казваш? – и понеже девойката мълчеше, той взе да ѝ подсказва: – Олга? Или Таня? Или може би Наташа?...

– Катя – рече тя и за първи път се поусмихна.

– Отлично! Имах сестричка с това име – и той я поведе навътре, за да ѝ покаже нейната стая.

В очакване да пристигне рейсовата кола седнах край масата срещу Павел и внимателно се вгледах в него. Лицето му имаше измъчено, напрегнато изражение, навярно във връзка с разпратата. Защо ли бе взел под свое покровителство непознатата девойка? Дали само от рицарски подбуди, от желанието да я защити, да я избави, макар и временно, от нещо, което вече бе свръх силите ѝ? Тя бе здрава, набита мома на не повече от двадесетина години, с меки кестеняви очи и коси от същия цвят, които се подаваха все пак кокетно изпод грубото войнишко кепе. Или може би тя му напомняше с нещо за другата, за бледаликата русокоса девойка там долу, в шпер-платната фабрика? Напразно търсех отговор на тия въпроси в изопнатите черти на лицето му.

– Чорт пабери! – процеди Павел и тупна с юмрук по масата. – Трябва да стана съветски гражданин! Омръзна ми да съм белогвардеец!...

Ето накъде се въртели мислите му! Най-после бе намерил разковничето, чрез което отново да стане свой при своите. Мислил ли бе той, че някога ще дойде такъв ден? Автобусът вече скърцаше по наклона. Мълком стиснах ръката му и станах да си вървя. Когато колата потегли, Катя бе до него и също размаха ръка за поздрав. Бе изсушила сълзите си и мило се усмихваше под войнишкото кепе, което сега стърчеше някак гордо, самоуверено, почти предизвикателно.

* * *

„Далече от очите, далече и от ума“ – гласи една поговорка. Бяха бурни времена, войната едва бе приключила, вътре в страната „пластовете“ продължаваха да се наместват, борбите се отразяваха даже върху дейността на академичните кръгове и

аз, с нарасналите задължения на професор, няхах време да мисля за Павел и Предела. Понякога научавах по нещичко за него от общи познати, пътуващи натам. Знаех, че бе приел съветско гражданство, че продължава да живее в ханчето предимно сам, без „преподобната“, че пак пие и ловува и е все тъй волен и независим, че още се кичи с прозвището „Рило-пирински орел“. Завиждах му, особено в часовете на преумора и униние от всевъзможни неразбории. В такива мигове с горест си спомнях за тихото ханче на Павел сред иглолистните гори и с двата потока в двора. Искаше ми се да се запиляе натам, с дни да седя на масата срещу него и всичко да забравя. Ханчето ми се присъгнваше като тих оазис накрай света.

Впрочем бившият белогвардеец отскачаше понякога и до столицата, винаги спретнат в своя неизменен ловен костюм, а и внушителен с едрия си ръст сред гъмжилото от недохранени и зле облечени хора по улиците. Купонните години още не бяха преминали за гражданите, но не и за него, ненадминатия ловец. В чантата си той донасяше или заек, или яре от дива коза, или бут от глиган – не за мене, случайния посетител в ханчето, а за един или друг негов стар познайник от рейсовите коли за Неврокоп: тютюнджии или дъскари, сега прераснали в „патриотични“ търговци. Работата му в ханчето не вървеше добре и с връзките си тия познайници му помагаша да опази частната си кръчма и да не бъде лишаван от нарядни напитки и други продукти. А когато нямаше дивеч, той пхаше в чантата заклано яре от домашна коза и не го отнасяше в кантората на търговеца, а направо на жена му в техния дом.

– Да не мислиш, че всеки търговец разбира от дивеч? – каза ми той веднъж при случайна среща в столицата, когато опипах с пръсти ловната му чанта. – А жените им нали си имат слугини, и от готвене не разбират... Та като им кажа в какъв винен разтвор да държат домашното яре един ден и две нощи, преди да го сготвят, пред гостите им то ще мине и за яре от дива коза. А на нея, на жената на търговеца, не ѝ е толкова до ярето, колкото до гостите! Така си е, каквото и да казваш...

Подкачих го за Катя, за девойката с войнишкото кепе. Веднага се досети и като всеки самотник пак се разбъбра:

– Три дни стоя при мене, преди да си я приберат, без да правят въпрос, и знаеш ли, за три дни стана човек, тоест заприлича на истинска жена. То на жените малко им трябва: много търпят, но лесно се оправят.

– Как, бай Павле?

– С няколко нежни думи, но само докато са млади.

– А другите? – питам го, мислейки за „преподобната“.

– Другите изобщо от дума не разбират...

Това бе през пролетта. Тъкмо бях издал една книжка за Лондон със спомени и впечатления от студентските ми години в тоя град и побързах да му я подаря, макар и да знаех, че няма да я прочете. И така излезе! През лятото минах на два пъти през Предела, без да ношувам в ханчето. Обещах да мина пак на следващия Очовден и да поостана при него.

И отидох. Заварих го кисел, дори по-кисел от мене самия, защото и аз имах доста неприятности. Отидох с надеждата, че на Предела и оцетът се превръща в пивко вино.

– Искат да ми вземат кръчмата – заоплаква се Павел, – да я направят кооперативна, с техни хора... А аз какво да правя? Тъй ако върви, май ще се върна там!

– Нали и без това искаше да видиш родината си?

– Да, но отида ли, може и да е завинаги, а съм свикнал с това място, с Рила, с Пирина... Не ме ли пуснат да се върна, за три месеца ще си умра! Така е, сам знаеш... А ти как си?

Разправих му нещичко и за моите тревоги, свързани предимно с преподавателската ми дейност в университета, а той махна с ръка и пак подзе старата песен:

– Дребна работа... Хич не се тревожи! Досади ли ти, тръгвай по планините. Там ще намериш лек за всяка болка. И лек, и нови сили...

Така се разговаряхме с бившия белогвардеец, сега съветски гражданин във втората си родина. „Преподобната“ пак отсъствуваше и спалнята ѝ бе на мое разположение цели две нощи. На тръгване обещах да идвам поне веднъж в годината, и то по традиция на Очовден, в чест на Ивана Рилски, първия отшелник в тая планина. Разбира се, случваше ми се да мина през Предела и в други сезони, но все на път към един или друг по-далечен обект, без да ношувам в стаичката досам пенливата Джинджирица.

На следващия Очовден, третия подир Девети септември, Павел ми се оплака, че го били лишили от правото да продава друго освен алкохол, цигари и кибрит.

– Както виждаш, вече останах комай без кръчма – замислено, но все пак с усмивка рече той.

– Аз пък станах професор без студенти – додадох аз.

Не получих съчувствие. За него тревогите на един преподавател във висше учебно заведение не бяха по-страшни от скрежеца, който нощната мъгла полепва по короните на смърчовите. Ще изгрее слънцето, скрежецът ще поблести, ще се превърне в сълзи по иглиците и накрая ще се стопи. А смърчът си е пак там, цял-целеничък и невредим...

И той пак извади кана с вино. Друга, много по-тежка била неговата дилема. Аз съм бил още млад, а той, с десетина години по-възрастен от мене, вече стареел и нямал време за губене. Не, не загатвал за бледото рускиче в шперплатната фабрика. Девоичето било родено в България и не вехнело от носталгия по Русия, която не познавало. А той бил на кръстопът. Не знаел дали да се бори за ханчето и кръчмата или да махне с ръка, да плюе на всичко и да върви там, дорде имал още сили, за да започне нов живот. С тия мисли лягал, с тях ставал. А „преподобната“ не давала и дума да се издума за отиване в Съветския съюз. Там всички били безбожници, а тя си имала роднини във Велинград...

Измина още една година, лично за мене по-тежка и от трите предишни. За да се разтуша, през лятото прекарах цял месец при манастирските пастири край Рибните езера в сърцето на Рила, между Канарата, Йосифица и Къоравица. Върнах се в столицата за септемврийската изпитна сесия, последната за мене. Даже и не възобнових лекциите си. И като не знаех какво да правя със свободното си време, само месец по-късно, на поредния Очовден – четвъртия подир Девети септември – пак пристигнах в ханчето под Предела.

– Свърши се! – рече ми Павел, когато седнахме един срещу друг край масата. – Вече ме предупредиха: от новата година ще мога само да живея тука, но никакво ханче, никаква кръчма! Уж вече не съм белогвардеец, а съветски гражданин...

– И с мене се свърши – отвърнах в съзвучие, – сега аз станах „белогвардеец“!

Тъй рекох и му разправих, че точно преди месец бях освободен от професорската си тога, а студентите – от изпитната ми тояга.

– Но ти не си бил фашист! – възкликна руснакът.

– Не, бай Павле, не по тая линия... Освободиха ме „по съкращение“ с предплата за три месеца.

– И все пак защо?

– В Лондон съм бил, там съм учил...

– Е, та какво от това?

– Науките ми се оказаха в белогвардейска окраска, бай Павле, пък сега, нали знаеш, социализъм ще строим. А някои нас ни считат за бивши хора...

– И все пак хора! – кресна Павел и тупна с юмрук по масата.

Ударът отекна глухо, но предизвикателно в ноемврийския сумрак на схлупената кръчма. Масата се разклати, чашата подскокна. Като я забеляза, Павел я изпразни на един дъх и се замисли, после ме запита какво съм подразбирал под „белогвардейска окраска“ на науката, която съм преподавал, и не съм ли могъл да ѝ сменя боята.

– Не може, Павле! Те си имат една библия, а моята политическа икономия излезе друга: нито свята, нито благословена... Все едно ходжа да влезе с Корана в християнска църква и по него да зачете от амвона на богомолците.

– Разбирам – и той пак се позамисли. – А ти защо не взе другата, тяхната библия?

– Не вървеше никак... Нали четях лекции на студентите от четирите курса?

– Е? – нетърпеливо ме подкани той.

– Искам да кажа, че ме познават и щяха да ми се присмеят, ако, да речем, четях по Корана до сряда, а от четвъртък нататък почнех да им чета по Библията.

– А в неделята по Талмуда – тъжно добави смутеният ханджия. – Прав си, не може, никак не върви...

Изоставихме неприятната тема, но не и преди Павел в полушепот да припомни думите на Максим Горки, че човек, видите ли, звучи гордо. И да сме станели „бивши“ хора, пак трябвало да помним тая максима на незаменимия Максим. Инак животът щял да бъде пуст, въл, празен...

Сетне той тръгна надолу по Еловица да налови пъстърва за вечерята, аз поех нагоре по Джинджирица из смърчовите и полянките с единични снажни мури в подножието на Даутов връх. И докато крачех нататък, от главата ми се изпари всяка тъжна мисъл, всеки спомен за аудитории, лекции и изпитни сесии. А въпросът, дали „човек“ звучи гордо или не, сякаш вече не ме засягаше. Щастлив ли е в гората, човекът наистина е човек!

Пъстървите бяха тлъстички, Павел ги изпече на скара. Бяхме двамата, хранехме се мълчаливо, съсредоточено и мълком чукахме чашки една в друга. Същинско тайнство при оскъдната светлина на лампата и тишината в кръчмата. След вечерята той ме запита на колко съм години.

– Подир месец и половина навършвам тридесет и седем – отвърнах озадачен.

– Животът е пред тебе! – пак подзе той. – Беше ми дал една книжка, нали?

– Да... И ти не я прочете!

– Някой я задигна – невъзмутимо продължи Павел. – Та ето какво, но първо ми кажи дали имаш малко спестени парички.

– Имам...

– Колкото за една къщичка от стая и кухня? – и като получи утвърдителен отговор, продължи: – Купи си едно местенце някъде в Рила, по-близо до София, вдигни там стая и кухня и седни да пишеш книги. Тъй ще живееш занапред: хем да си изкарваш хляба, хем да си полезен на хората.

Идеята не ми беше съвсем чужда, а знаех и едно такова местенце в землището на Говедарци, но все пак възразих, че няма да е лесно, сетне добавих:

– И книгите, нали знаеш, трябва да са от същата боя, да не понамирисват нито на корана, нито на талмуда...

– Никаква боя! – отсече Павел. – Ще пишеш за планината, за простите овчари, за кюмюрджиите под Капатник, та ако щеш, и за такива като мене, отшелници в Рила. Нали сме все хора, човеци, нали едно слънце ни грее? – и като се въодушеви от красноречието си, изведнъж заключи: – Пиши без боя, тъй както си е, както ти показват очите, каквото ти подсказва сърцето; но пиши с любов към хората! Не разбирам от книги, но ще ти кажа, че това е най-важното...

Дълго се разговаряхме за едно-друго, за било и не било, за това, което е, и за онова друго, което би могло да бъде, ако и самите хора бяха малко по-други. И неусетно изпразнихме втора кана, преди всеки да се оттегли в стаичката си. Добре се спи с две планински рекички в двора!

По пладне на другия ден Павел, застанал мирно, с прибрани нозе, чинно изпрати и мене, и рейсовата кола от Неврокоп за София. И вече не се видяхме! Година-две по-късно научих, че бил отпътувал за истинската си родина. Повела го бе натам не толкова нуждата, не и някаква административна мярка, а носталгията по отечеството. Тя се бе оказала по-силна от привързаността му към Предела, към Рила и Пирин.

Понеже не можех да зная, че се сбогувам завинаги с бившия белогвардеец, в столицата се прибрах ободрен, дори въодушевен: и още от прага заявих на мълчаливката, че ще купя онова място в Говедарци досам параклисчето, което и тя бе харесала в прежните години.

– Ще вдигна малка къщурка и ще заживеем там! – заключих.

– С кого? – невинно изчурулика тя.

– Как с кого! С тебе, разбира се... Ти и аз, ние двамката! – и понеже ме гледаше учудено, най-гальовно я запитах: – Какво, няма ли да дойдеш?

– Може, но само за три недели в годината, и то през лятото!

Тъй рече мълчаливката, сетне млъкна, тоя път окончателно и безвъзвратно. Да беше някоя „преподобна“, като жената на Павел, щях по-лесно да се утеша. Но работата е там, че не беше такава!

Още не знаех, че и котката се привързва не към стопанина си, а към неговия дом, към самата обстановка, в която живее...

СИЛАТА НА МЪЛВАТА

Изминаха повече от две десетилетия, откак заживях в къщурката си над село Говедарци в дълбоката оградна котловина на Черни Искър. Беше интересен, преходен период в развитието на страната и наистина преломен по отношение на селското стопанство. За добро или за зло всичко видено и чуто през тия трудни години съм описал другаде, според силите и възможностите си. И описаното, и ненаписаното представлява минала история, плод на вече изживени събития. Истината е, че селото се изправи на крака. За друго мисля сега. И докато мисля, в главата ми бръмчат три поговорки – двете чужди, третата чисто нашенска. Ето ги и тях:

„Пътят към ада е послан с добри намерения.“

„Никой не е пророк в отечеството си.“

„Аз ли ти се криво молих, Господи, ти ли ме криво разбра!“

Ще започна с последната не само понеже е нашенска, но и защото първите две логически водят към нея. И ще призова в помощ филолози, психолози и социолози да обяснят превъплъщенията ми от добър българин и професор в оставка в хрисим, безобиден белогвардеец, от белогвардеец в черносотник, от черносотник в съмнителен елемент, а сетне и във вражески агент. С една дума, нещо като друга „Грамада“, сътворена не от народния поет, а от чисто нашенската мълва. И до днес не успях да прозра в механизмите, чрез които тая мълва превръща мухата в слон и кара слонът да хвърчи като муха! Възможно е в основата на това явление да лежи склонността на селяка да преувеличава от премного мнителност, да гадае по случайни или криворазбрани недомлъвки, идещи от столицата чрез печата и радиото, да се престарава пред малки началства с надеждата да бъде похвален и от техните началства. Разбира се, не той е виновният, а ония, които са го държали в невежество през десетилетията – същите, които му позволиха да убие Алеко Константинов и да разстреля не само Никола Йонков Вапцаров. Това поне разбирам и затова никому не се сърдя.

Поселих се над Говедарци с добри намерения. Искях да подложа на преценка някои свои схващания и там, в покоя на природата, трезво да реша как най-добре да запълня живота си, та той да бъде полезен и на другите. Естествено, щях да превеждам книги от чужди автори, а може би и сам да напиша нещо след време. Нали и призивът към писателите гласеше: „Повече сред народа, по-близо до живота“! Бях изцяло сред народа. Докато да вдигна къщурката си, надълго разговарях с десетки селяни работници, майстори и доставчици на необходимите ми строителни материали. Често влизах и в къщите им, за да купувам едно-друго от техните стопанки, тъй като купонната система още бе в сила. А в къщите им опознавах и дори се сприятелявах с техните дечица. Научих се да ценя съобразителността и чувството за хумор на мъжете, прекланях се пред невероятната работливост на жените и направо се възхищавах от миловидността на дечицата им. Не ще и дума, че понякога се налагаше да затварям очи пред дребните увъртвания на мъжете и пред още по-прозирните

хитрини на жените, щом станеше дума за пари и сметки. Търпях по неволя, защото не те имаха нужда от мене, а аз от тях. Дотук добре!

Уви, още от първия ден се сблъсках с вродената подозрителност на селяка. Докато спазарявах дъски, греди и талпи за къщичката, непредпазливо споменах името на виден столичен търговец на дървен строителен материал – онзи мълчалив бай Атанас, който бе собственик и на шперплатната фабрика в Симитлий. След ден-два не друг, а хазаинът ми, у когото бях наел стаичка през времето на строежа, пусна мълвата, че строя къщурката не за себе си, а за сина на оня търговец. Той ми бил дал парите за целта, тъй като му било неудобно сам да построи къщурката след национализацията на търговските и индустриалните предприятия и на едрата градска собственост! Не помогна и присъствието на жена ми, която идваше от време на време от столицата, за да наблюдава строителните работи. Идваше, заставаше край изкопа и дълго мълчеше, защото в бъдещата изба виждаше огромен гроб, в който съм щял да погребя някогашните ѝ надежди за бурен светски живот! Важното е, че мълвата пусна корени.

Когато стените се извисиха до бъдещия мансарден етаж и аз вече изнемогнах от умора и притеснение, бидейки задължен от главния майстор да отскачам през ден до Самоков ту за някаква скоба, ту за дребна оловна тръба, един от работниците ме съжали и скритом ми довери, че на прежния ден сам кметът на селото бил заявил на открит митинг сред площада, че щели да почакаат да покрия къщата с керемиди и тогава да я отчуждят! Неприятно, защото месец преди да започна строителните работи, всички вили в някогашната Чамкория и в други курортни места биха отчуждени. А кметът беше бивш мой студент! Наистина бе записал само два семестъра, без да вземе нито един изпит, но все пак бе слушал мои лекции. Наредих на главния майстор да опрости външния вид на къщурката и да не съблюдава първоначалния план, та тя да не бие в очи и да не блазни ничие око. И вместо на вила бъдещото ми жилище заприлича на малък горски кантон. Беше към края на лятото и жена ми пак пристигна от столицата. Като видя къщурката завършена; тя съвсем се смълча. Предполагам, че само от състрадание към мене се стърпя да заяви, че достойнството ѝ на съпруга на професор в оставка не ѝ позволява да заживее в такъв неугледен кантон.

И все пак тя поостана достатъчно дълго време, за да проникне навред из селото и дори да хвърли поглед върху счетоводните сметки на лесничейството. Искаше да оползотвори знанията си и да помогне на местните хора, лишени от университетски диплом. Какво бе учудването ми подир нейното отпътуване, когато, обикаляйки района си, скромен горски надзирател се отби при мене в още ухаещата на вар къщурка и стеснително ми довери, че не друг, а сам директорът на местната кооперация разпространявал недостойна мълва за двама ни. С една дума, жена ми не била моя законна съпруга, на законната съм бил предоставил жилището си в столицата, а вилата съм бил построил за тая хубостница, но като не искала да живее без електрическо осветление, тя на свой ред изоставила мене.

Слязох в селцето, намерих директора и пред други местни големци го изобличих и дори смърх, а той невъзмутимо рече, че бил научил истината от сестра Теофания, старата калугерка в метоха накрай селото. Разбрах, че няма смисъл да ходя и при нея, понеже тя на свой ред щеше да ме препрати при друг, а той при трети; и реших занапред да не опровергавам никакви слухове.

Но те, тия слухове, ставаха от ден на ден все по-обезпокоителни. Живеех скромно, по-скромно и от Волтеровия Кандид, и като него редовно поливах картофите в двора, наглежах и кокошките, дори се снабдих чрез заплащане с две кози. И понеже кучето ми не искаше да ги надзирава, трябваше сам да ги паса, сам да ги издоявам и да подсирвам млякото. Излезе, че това било камуфлаж! Написал съм бил книга за Лондон, англичаните ми били дали парите за вилата, пак те ме поддържали и сега с оглед на някакви по-далечни цели, а със скромния си живот съм бил искал да хвърля прах в очите на селяните... Затова нека всички да проявяват бдителност! Пък и какви ли били тия съмнителни, мълчаливи посетители от столицата, които идвали при мене, нарядко наистина, но все пак веднъж на два-три месеца, и не спирали в селото, а направо поемали нагоре по коларския път към крайнината на гората, гдето съм бил скрил вилата си, та никой да не надзърта в нея? Вярно, дал съм бил две овце за кооперативната ферма и с това съм станал един от нейните основатели, но и то било камуфлаж, прах в очите на простите селяци. А и тая антена, дълга до четиридесет метра, която съм бил вързал от покрива на къщата до далечен смърч, за какво ли ми била нужна тя, щом нямам електричество? Ясно е, че всички трябва да удвоят бдителността си...

Не друг, а аз трябваше да бъда по-бдителен, защото антената ненадежно изчезна. Поставих друга, но и тя изчезна при едно от поредните ми слизания до селото за хляб и други провизии. А тя ми бе нужна за малкия радиодетектор, който ловеше само вълните на радио „София“ и беше едничката ми връзка с външния свят. Когато и седмата поредна антена изчезна, бях принуден да поставя друга, много по-къса, опната от единия до другия край на покрива. Но сега със слушалките на детектора едва долавях малко музика, не и говор, и заживях без новини от страната или чужбина. Дошъл да ми погостува ден-два, един приятел инженер ме бе съжалил и сам ми бе построил друг детектор, подсилвайки го с няколко батерии за джобно електрическо фенерче. Уви, както в края на всяка есен, така и пред прага на новата зима мишките нахълтаха в къщата още с първата слана над полето и освен ред други пакости прегризаха и сложната плетеница от жици и жички, които не бих могъл да оправа сам. Така антената на покрива стана почти излишна.

Свикнах да живея без новини. В селото слизах нарядко, а през зимата само веднъж в неделата, и първата грижа бе да се обаждам в пощата. Там получавах оскъдната си кореспонденция. Веднъж пристигнала някаква телеграма за мене от столично издателство. Като не съм се бил явил пред гишетото ни в тоя ден, ни в другия, на третия те я върнали обратно с надпис, че лицето е непознато. Примирих се и с това. Отдавна се бях отказал и от всеки опит да се сближа с местните първенци. През първата година слизах редовно в селото и за първи май, и за празника на просветителите, и за девети септември. Наблюдавах манифестацията, изслушвах речта на оратора и скритом се надявах да бъда забелязан с кимване на глава поне от един измежду ония, които стояха на трибуната. На втората година при поредното чествуване на Кирил и Методий се опитах да стисна ръката на оратора и да поздравя неговите колеги, но те ми обърнаха гръб. Потвърди се поговорката за оня, когото не щели в селото, а той питал за къщата на попа! И вече се държах настрана, по-саможив и от лалугер в къщичката край гората. Наистина, не бях съвсем сам: имах куче, огромен овчарски пес; и с него другарувах.

Разбира се, не всеки жител на селото се поддаваше на тия настроения, подхранвани чрез мълвата от едно активно малцинство. И все пак резултатът бе печален.

Опитвах се да гледам отвисоко на всичко, но понякога наистина изпадах в отчаяние. Типичен бе случаят с пожара в моя двор, превърнал в пепелище и бараките, и двата стройни смърча досам къщата. Потушиха го група летовници, но и неколцина селяни взеха дейно участие, носейки вода с кофи чак от реката. Ала още на другия ден един от тия летовници, мой съученик и приятел, дочул виден селянин да заявява на всеослушание, че нарочно съм бил запалил дъсчените постройки, та като се подпалят и двата смърча, огънят да обхване и къщата и оттам, при силния вятър в онзи паметен ден, да се пренесе по другите дървета из двора в държавната гора. Тъй съм бил искал да подпала гората, за да укрия престъплението си, а целта ми била да хвърля селото в немотия и да навредя на държавата.

Сега виждам, че при други обстоятелства селянинът с това гениално прозрение е могъл да стане прочут автор на криминални романи, но тогава, наскоро подир пожара, когато зловонният дим на още тлеещите греди и дъски и на недогорелите стебла на двата смърча се носеше из двора от нощния ветрец, а аз, самотникът, седях на пейката и в тъпо униние гледах надолу, към далечните светлинки на селцето, мисълта за насоченото към мене чудовищно подозрение просто караше кръвта да се съсирва в жилите ми от погнуса. Наистина, кой ли дявол ме бе накарал да се поселвам в селото в едно време, когато всички гледаха да се изплъзнат от селата и да се приютят на завет в големите градове? Затова казват, че шуротията не ходи из гората, а по хората...

* * *

Още преди да изгорят бараките, кучето ми бе мъртво, загинало от злодейска ръка, едната коза бе извършила самоубийство (според думите на селянина, у когото я бях оставил за през зимата), другата трябваше по неволя да продам, тъй като за разлика от мене тя не искаше да живее сама и все врещеше, а с лисиците бях сключил джентълменско споразумение да си поделим кокошките. Това бе добре дошло, защото все по-често се налагаше да отскачам до столицата във връзка с книгите, които пишех. Бях издал четири такива книги след поселването ми тук и вече бе дошъл ред за петата. В нея описвах моите нови съселяни, и ги описвах с любов, но правдиво, донякъде изненадан от техния бит и нрави, доста изумен от находчивостта и остроумието им, тъй блестящо изразявани чрез свойствения им цветист език, и малко посмутен от склонността им да хитруват, понякога и да послъгват, а при възможност и да пооткраднат по нещичко. И понеже ги описвах косвено и в ретроспект, чрез моите вземания-давания с тях през тия първи осем-девет години от отшелничеството ми, трябваше по необходимост да вмъкна и себе си в разказа. А щом вмъкнех себе си, не можех и да не спомена за няколкото поредни разбивания на къшурката ми.

Тъкмо тия кражби чрез взлом ме затрудняваха при написването на книгата. До деня, в който започнах тая документална повест, злосторници бяха разбивали къщата неведнъж или дважд, а цели седем пъти! За да сломя неверието на читателите в настървеността на крадците и в собственото ми упорство и занаят да живея в тая седемкратно похищавана хижа, реших в книгата да спомена само за две такива разбивания. И когато най-сетне повестта видя бял свят и вече се намираше в ръцете на читателите, грозен вой срещу автора се надигна в долината на Черни Искър и отекна чак до столицата: не трябвало да издавам селските тайни, не съм ли могъл да пиша

само за хубавото, както правели другите писатели, и защо съм напомнял на читателите, че някога селото им се е наричало Мацакурово! Разбира се, нито аз се сепнах, нито крадците – аз продължавах да живея в къщичката над селото, а те, идещи от селото, продължаваха да разбиват къщичката; и я разбиха още седем пъти в годините след излизането от печат на оная весела повест. Седем срещу седем, в пълно аритметично равенство, но злонамерени лица в селото умишлено твърдят пред летовници и проходящи, че всички разбивания на къщата били извършени подир излизането на книгата, и то поради необуздания гняв на крадците срещу това литературно произведение. Любопитно би било да зная към коя литературна школа се числят тия нощни герои!

Впрочем едни от крадците бяха оставили неопровержими доказателства за литературните си интереси. Те не бяха дошли с кола или шейна, както бяха постъпвали други пред тях, не бяха разсекли входната врата с брадва, както се бе случило неведнъж, нито си бяха послужили с железен лост при изпотрошаването на бравите по вътрешните врати. Напротив, най-внимателно бяха измъкнали стъклото на избения прозорец, без дори да го пукнат, сетне го бяха поставили на видно място в един почист ъгъл на избата, та отдалече да го видя и да не го строша по невнимание, и едва тогава бяха тръгнали да шетат из стаите. Заварих всичко разхвърляно и преобърнато, и тъй майсторски преровено, сякаш иманяри бяха търсили златното ключе за пословичния сандък с имане, заровен някъде дълбоко в земята. А абсолютно нищо не липсваше освен джобното ножче за рязане на гъби! Но върху работната ми маса бяха разхвърляни куп стари писма, адресирани от близки и познати до мене, включително и тия от майка ми. Колкото до жена ми, тя пращаше само пощенски картички, и то не илюстрирани, та затова не ги събирах. Важното в случая бе, че пликовете бяха празни! Крадците грижливо са изваждали изписаните листове, също тъй грижливо са се запознавали със съдържанието им и после са ги поставяли настрана, лист върху лист. Така ги и намерих в единия край на масата.

Изглежда, че тия любознателни крадци са търсили нещо и са останали разочаровани, както би се разочаровал всеки, тръгнал да търси под вола теле. След тях мнозина запретнаха ръкави, но не да разбиват злощастната къщичка. И докато едни събираха подписи срещу автора, други насъбраха доста екземпляри от въпросната книга, изнемвайки ги от селяните с намерението да ги изгорят публично, наред площада, трети се заеха да съчиняват изложения до издателството и до всички по-горни инстанции, пряко или косвено свързани с издаването, отпечатването и разпространението на книги в страната. Как съм могъл да загатвам в тая пъклена книга, пише възмутен общински служител, че селянките ходели без гащи, когато само през първото полугодие на въпросната година от селския кооперативен магазин са били продадени толкова и толкова чифта дамски кюлоти? Опазил ме бе сам Бог да загатвам подобно нещо! Книгата е налице – и в първото, и във второто, а сега и в третото издание – и всеки може да удостовери истината. В нея пиша, че когато подканих любопитно селско девойче да се изкачи по стълбището, за да разгледа къшурката, то на свой ред ме бе придумало пръв да тръгна нагоре, и то с простите думички: „Не ти по мене, а я по тебе!“ Бях предал чуждата реч, без да коментирам лаконичната фраза или да се ровя в първопричината. Но писмото на възмутения служител случайно попадна в моите ръце ведно с други сродни по същество „литературни произведения“. Запазил съм го и до днес. Някой ден ще го предам за вечно съхранение в бъдещия

общински музей. Тъй и потомството ще знае нещо по-конкретно за стокооборота. И за криворазбрания локален патриотизъм на дедите си.

Но животът понякога сам устройва по-диви шеги и от тия на най-изобретателния човек или от измислиците на писателя с най-развинута фантазия. И тежко на случайната жертва, ако шегата не завърши с добър край! Веднъж, беше през март, все в ония навъсени години, бях дошъл за няколко дни в столицата, за да предам завършения ръкопис на един историко-географски очерк за миналото на долината на Черни Искър и на селцата в нея, включително и на Говедарци. И още на третия ден получих стереотипна телеграма в смисъл, че къщата ми е разбита и трябва веднага да се върна. В следобед се качих в рейсовия автобус. Пристигнахме по тъмно. И още не слязъл от него, някой ме хвана за ръкава. Беше общинският милиционер.

– Ъла! – подзе той. – Председателю те чека у опщината...

– Но къщата ми е разбита! – възроптах.

– И он знае! Те баш за туй те чека...

Общината беше наблизко. Подир минутка се озовахме в коридора. Без да почука, милиционерът направо ме въведе в кабинета на председателя на селсъвета. Но в стаята имаше и други, непознати хора.

– Те тоя е! – рече милиционерът, обръщайки се повече към непознатите, отколкото към представителя на властта.

Всички наставаха, миг по-късно двамина от тях преминаха зад нас и застанаха с гръб към единствената врата. И очите им ме гледаха някак вторачено изпод каскетите. Смутен и зачервен, председателят ми предложи стол.

– Бързам – рекох, – къщата ми е разбита.

– Знам. Но сега не можеш да идеш там. Ние сме я запечатали... Утре, като се развидели. Тогава ще идем заедно. Ей и тия другари ще дойдат – и той кимна към непознатите. – А ти ще спиш тук, в общината. Приготвили сме ти легло...

– И дума да не става! – сърдито възроптах. – Ще ношувам у познати в селото.

Но той невъзмутимо нареди на милиционера да ми покаже стаичката и аз тръгнах подир него, следван по петите от двамината пазители на вратата. Стаичката бе точно насреща, през една врата от кабинета на председателя: съвсем малка, с желязно легло в нея, вече подредено с чаршафи, одеяла и възглавка; и с дебели желязни пръти зад единствения прозорец. Върнах се намръщен и пак настоях да спя у познати в селото.

– Ще видим – рече председателят, – а сега да започнем с разпита!

– Какъв разпит? – недоумявах аз!

– Ще ни кажеш какво има в къщата! Нали ще правим оглед? Трябва предварително да знаем точно какво имаш там...

– Къща като къща! – почти извиках. – И всичко има в нея: чаши и съдинки, легла и дюшеци, възглавки и завивки, столове, печки, маси, килимчета и черги и още какво ли не! Да беше тук жена ми, тя по би могла...

– Ти ще ни кажеш! – прекъсна ме председателят. – Хайде, започни от горния етаж, от спалнята.

Започнах да изброявам вещите в спалнята. Непознатите, на брой петима, насядаха в полукръг край нас връз столове и ниски трикраки столчета. Никой не запис-

ваше изброяваните от мене вещи. А те нямаха край! И все изникваха нови и нови по-ценни предмети, скътани в чекмеджето на работната маса или по рафтовете на страничния килер. Измина половин час в напрегната мисловна дейност във връзка с тая въображаема инвентаризация. Накрая млъкнах изтощен.

– Не си казал всичко – смотолех един от непознатите, най-близкостоящият до мене.

– Почни отначало, от леглото и онова, що е край леглото – подкани ме председателят.

Започнах отначало. Легло с дървена рамка, пружина, стар чаршаф над пружината, връз него дюшек, отгоре друг чаршаф, сетне юрган, одеяло. И възглавка, разбира се, даже не една, а две...

– Друго, друго! – нетърпеливо ме прекъсна председателят. – Стига с леглото... Какво имаше до него, на масичката?

– На масичката ли? – и се замислих. – Че какво ли имаше там? Пепелник, то се знае, и още един... И свещник от ковано желязо за две спермацетови свещи... И покривчица, разбира се, такава една, избродирана по краищата – и пак се смълчах.

– Все забравяш нещо – и председателят неодобрително поклати глава. – Да, да, там, на масичката – заподсеща ме той.

– Радиодетектор! – почти извиках. – Но той...

– Какво? – рече председателят и се надигна от стола.

– Имаше и радиодетектор – повторих вече с по-тих глас, изненадан от поведението на председателя, – но той...

– Я го кажи още веднъж! – продума пак най-близкостоящият до мене непознат.

– Ра-ди-о-де-тек-тор! – процедих през зъби, нарочно разчленявайки сричките; и вече не се опитах да добавя, че той не работеше добре с оная къса антена връз покрива.

– Само един ли такъв радио... както го рече там, имаше в къщата? – някак строго и комай също през зъби ме запита друг от непознатите.

– Да, имаше още един – досетих се, спомняйки си за другия с изгризаните от мишките жици и жички, отдавна прибран в страничния килер, – но той пък беше съвсем повреден и никак не работеше!

Зачервен до уши, председателят бе свел глава и не ме поглеждаше, но петимата непознати се бяха въодушевили и взеха многозначително да ме стрелват с погледи. Един от тях се бе приближил до стола на председателя и зашъпна нещо в ухото му.

– Значи признава! – едва разпознах двете думи в шепота.

Председателят не отговори, само кимна с глава и пак сведе очи към пращното бюро. Бях премного отегчен, за да си давам сметка за всички подробности. Петимен бях час по-скоро да си вървя.

– Сега е късно – сякаш догадил мислите ми, заяви председателят след краткото си съвещание с непознатия. – Утре ще продължим за другите стаи. А сега...

– Сега ще си вървя! – прекъснах го. – Ще спя у Донче Попов – и понеже всички взеха да се спогледат, решително добавих: – И никой не може да ме спре!

– Добре – смотолели председателят, – но утре в шест часа да си в моя кабинет. Ще те чакам!

Тръгнах, а подир мене тръгна и милиционерът, и един от непознатите. Посочената къща бе съвсем наблизо. И тримата навлязохме в двора, те пожелаха да знаят точно в коя стая ще ношувам. Показах им я, защото не за първи път ношувах при тия хора. Онзи с каскета огледа къщата, огледа и двора, сетне махна с ръка и ме пусна да вляза при стопаните. След миг се намерих в топлата стая.

А навън небето бе ясно и сух студ сковаваше снега.

* * *

Отрано слязох долу на другата заран, за да не опровергая прословутата английска точност, с която обичах да се кича, но в преддверието ме очакваха двамината ми изпроводители от прежната вечер. В сумрака на мразовитото утро ми се стори, че и двамата са доста омърлушени и попрермързнали. Те ме отведоха при председателя на селсъвета, който също ме очакваше във вече позатоПЛенената стая. Точността и на тримата ме озадачи. Представих си колко поласкан би останал някой съвременен англичанин от мисълта, че дори след разпадането на империята английското влияние е могло да проникне чак в това затънтено шопско селце!

С небрежен жест на ръката председателят отпрати двамата ни придружители в коридора, а на мене посочи стол в насрещния ъгъл, на прилично разстояние от неговото съвсем чисто бюро. Навярно нямаше настроение за разговор и нарочно бе избрал най-отдалечения стол. Но аз не седнах.

– Да вървим! – подканих го след обичайния поздрав.

– Не може! Чакаме инспектор от Самоков...

Излишно бе да настоявам, а още по-неуместно бе да протестирам. Инспекторът си е инспектор! Даже бях поласкан от оказаното ми внимание, тъй като при последните няколко разбивания на къщата огледите се извършваха от общинския милиционер и един или друг от писарите в общината. Признавам, не им липсваше опитност. Защото чрез периодичните си кражби крадците създаваха необходимите условия за тия служители да се усъвършенствуват в извършването на огледи. Инспекторът щеше да натежи само със своя по-висок сан.

Седнах и търпеливо зачаках. Председателят нито ме поглеждаше, нито ми мислеше. Аз бездействувах по неволя, тъй като бях дошъл с празни ръце в кабинета му, но се чудех защо той поне не бръкваше в чекмеджето на бюрото за лист и молив, та да убива скуката, като нарисува десетина детски къщурки – с вратичка и две прозорчета, с покрив, комин и къдрав дим из него. След час и нещо търпението ми взе да се изчерпва. Пак го подканих да вървим.

– Трай! Чакам да се обадят от Самоков – рече той.

– А не може ли без тях? Нима един председател на селсъвет не тежи колкото някакъв си инспектор? – опитах се да го придумам.

– Трай!

И все пак той вдигна слушалката на телефона и по директната линия влезе във връзка с някакъв човек в Самоков и го запита какво става с инспектора и с оная

работа. Онзи в Самоков, повидиму немного любезен, само подир десетина секунди му затвори телефона и председателят смилено постави слушалката върху вилката.

– Те сами ще се обадят – промълви той и въздъхна. – Вършиш ги едни такива, та и ние да се печем на огъня!

– Какви? – възкликнах.

– Ти знаеш...

– Заклучвам къщичката, и добре я заклучвам – заоправдавах се аз. – След десетото поредно разбиване към входната врата поставих още една, външна, много дебела... Вътрешната се заклучва с европейски секретен ключ, а на външната поставих железни скоби с голям катанец. Голям и як като за централния затвор в София.

– Тъй, тъй! – и той се усмихна някак ехидно. – Като за централния затвор, казваш... Ти виждал ли си го?

– Не! – отвърнах. – Даже не знам и къде се намира.

– Гледай да не научиш, защото влезнеш ли веднъж, от него излизане няма да има. Тъй да знаеш!

Думите му ме хвърлиха в недоумение. Беше ме стрелнал със строг поглед след кратката си реч и зачервен, дори запотен, пак взе да барабани с пръсти по масата. Потърпевшият бях аз, а той ми говореше строго, предупредително, почти заканително, сякаш мене щяха да съдят за тая кражба! Впрочем при предишните кражби нито един от заловените крадци не бе стигнал до съд. Завел бях дело само срещу първите двама, колкото за назидание. А работата така се и потули.

Измина още време в мъчително мълчание. За да не скучая, пък и за да залъгвам глада, тъй като не бях закусвал, взех да изучавам лицето на председателя. Бе сравнително млад човек, с десетина години по-млад от мене, получил в наследство от родителите си удължена, донякъде яйцевидна глава, гладко обръснат – навярно в чест на инспектора, с по детски розови бузи и с доста светли очи, които попоглеждаха не съвсем по детски, а някак косо, крадешком и по за миг-два, колкото да внушат респект. А в дейността си нито бе по-лош, нито по-добър от предишните административни ръководители на селото. Беше сравнително прям и не обичаше да хитрува.

Стенният часовник безстрастно и меланхолично отби осем поредни удара и аз трепнах, но не продумах. Ако председателят ми бе обявил война на нерви, трябваше да издържа! По едно време вратата се отвори и през пролуката надникна непознатият, а над главата му занаднича и общинският милиционер. Навярно и техните нерви вече не издържаха! Председателят ги отпъди с ням жест и вратата пак се затвори. Дочух шум като от превъртан ключ и глъч – тиха, сподавена и напрегната, като от нетърпеливи хора, които чакат да бъдат приети от селския ръководител. Сетне часовникът отби един самотен удар.

– Гладен съм! – не се стърпях. – Да ида поне да закуся...

– Не може! – отсече председателят. – Не бива да излизаш! – и после, сякаш досетил се за нещо, по-кратко добави: – Може всеки момент да се обадят...

Той пак продължи да барабани по бюрото, но вече поглеждаше с явна ненавист към телефонния апарат; и навярно от почит към високия сан на инспектора не дръзна пак да вдигне слушалката.

С мъртвешка студенина часовникът отби два поредни удара. Осем и половина! Цели два и половина часа бяха изминали, откак бях прекрачил прага на кабинета тая заран. Да бях знаел, бих закусил, преди да тръгна. Гладът ме правеше нервен и в устата ми нагарчаше, защото вече допушвах и последните цигари в кутията. А той председател, който ми ставаше все по-противен, не ме пускаше дори да изляза! Държеше ме затворен тук – затворен като същински затворник...

Изведнъж телефонът зазвъня грозно и продължително, като при пожар. Трепнах, председателят подскочи и грабна слушалката. Ясно дочувах нечий сърдит глас, който бумтеше и ехтеше и пак бумтеше и ехтеше, а председателят все мълчеше. Червенина бе избила по розовите страни на лицето му, зърнах и капчици пот под клюмналия нос, който някак виновно се навеждаше се по-близко и по-близко до бюрото и сигурно щеше да го докосне, но слушалката го изпревари и първа опря в гладката повърхност. Най-сетне гласът в нея изригна за последен път и секна изведнъж, а председателят въздъхна, погледна ме жалостиво, спря поглед и върху слушалката и боязливо я постави върху вилката на апарата.

- Сега можеш да си вървиш – почти простена той.
- А инспекторът?
- Няма да дойде... Нали ти казвам: можеш да вървиш. Сам...
- А нали сте запечатали вратата, капациите на прозорците?
- Ти ще си ги распечаташ. Ние вчера описахме едно-друго...

От недоумение даже и не помръднах, но той пръв се надигна иззад бюрото, отиде до вратата, промълви нещо и тя се отвори. Станах и тръгнах натам. Хората в коридора се поотдръпнаха, като ме видяха, и макар измежду тях да имах мнозина познати, никой не кимна с глава, никой не отвърна на поздрава ми. Бях премного гладен, за да обърна внимание на тия подробности. Бързах да се добера до закусвалнята, преди да забързам нагоре, към злощастната къщурка.

След още половин час застанах пред двойната входна врата. Печати имаше и по нея, и по капациите на прозорците в приземния етаж. Скъсах тия по вратата и влязох вътре. Нищо особено, или по-право, нищо по-особено от всички минали посещения на среднощните неканени гости: навред безпорядък – и край сандъците, и по масите, дори и в леглата, които се зъбеха насреща с отметнати завивки и дюшечи. За щастие крадците бяха строшили само външните стъкла на прозореца, през който бяха влезли – горчивият опит ме бе научил да не затварям вътрешните крила. Целият ден премина в шетане и нареждане, а и с благословии към крадците, изричани под сурдинка. Пак не можах да установя точно какво липсва. Това, както винаги, щеше да стане постепенно и с време, когато ми дотрябва нещо и не мога да го намеря. Друго би било, ако крадците бяха дошли с кола или шейна. За щастие това бе станало само на два пъти в миналите години.

В следобед на другия ден се прибрах в столицата, за да получа аванс срещу бъдещия хонорар за предадения ръкопис, в който разглеждах славната история и на Говедарци, и на другите селца в долината на Черни Искър. Върнах се с чувството, че не всичко съм проучил достатъчно педантично. Бях загатнал в ръкописа, че и тогава, преди столетия, в селото са ставали кражби на моми, но съвсем нищо не бях споменал за обсебване на вещи при кражби с взлом! Ако навикът е бил усвоен още от времето на хан Крум, децата в селото сигурно щяха да се раждат само с по една ръка.

А те всички имаха по две, за по-голямо удобство. И те, и родителите им!

Животът отново навлезе в привычното си русло. Измина късната пролет, лятото подрани като в отплата, тревите избуяха още през първата половина на юни, пак тогава цъфнаха и смърчовите, и боровите, а топлият вятър разнасяше финия им пращец на облаци из просторната долина. Уви, пак се бях затворил в къщичката заради някакъв труден превод на английски роман. Летовници минаваха под прозорците, минаваха, закачаха се и весело подвикваха, а аз се ровех в дебели речници за подходяща дума или приличен синоним. В селото слизах нарядко. Бях се снабдил с една хвърковата моторетка и с нея отскачах до Самоков за провизии. Веднъж на връщане от града някой ме повика в общината. Служителят бе много любезен, дори подчертано почтителен, а това ме озадачи, тъй като напоследък повечето от селяните се чуждееха от мене и на свой ред все бързаха нанякъде, колчем ги запrikaжех.

– Та да си вземеш тия два предмета – смотолевия служителят. – Като се запролети, като се постопи снегът, един от горските ги намерил край реката, под твоята вила...

И той ми подаде двата радиодетектора – онзи, с който все пак можех да слушам малко музика, и другия, с изтощените батерийки и изпокъсаните жици и жички. Съвсем ги бях забравил, тъй като на бял свят вече бяха излезли транзисторните апаратчета. Не бях дори забелязал, че те липсват след последната кражба. Взех радиодетекторите и се прибрах в къщурката.

В един от тия топли дни циреят най-сетне се пукна. Веднъж на вратата похлопа летовничка, адвокат по професия, позната още от столицата. Дошла била за отмора в почивната станция и още в първите вечери се запознала с местната акушерка. На прежния ден дружно тръгнали с трима летовници из гората и като стигнали в крайнината, изведнъж се открила гледка към полето и моята къщурка. Даже ме видели да крача из двора с лейка в ръце. Един от мъжете бил прочел първата ми книжка, оная със спомените от Лондон, и като разбрал, че тъкмо аз живея в тая къщичка, предложил да ме навестят.

– Не бива! – решително отсякла акушерката. – В никой случай не бива да се срещате с него! Опасен човек...

– Как тъй? – запитал летовникът.

– Народен враг! – ясно и категорично заявила акушерката. – Тая пролет намерихме два радиопредавателя в къщата му. За това се бил скрил тук тоя шпионин и родоотстъпник!

Моята позната, адвокатката, веднага възроптала. Не два, а само един радиопредавател да са намерили в моя дом, сега да не съм на свобода, а зад решетките.

– Лъжете се! – зауверявала я местната жителка и достопочтена акушерка. – Страшно хитър е! Толкова е хитър, че излъга и милиционерите в селото, а те са прости хорица... Даже му върнали предавателите, защото се бил усетил и навреме ги повредил. – Тъй рекла, сетне добавила: – И сега е под наблюдение, затова не бива да ходите там!

От много „хитрина“ едва сега проумях истината. Разбрах защо ми бяха приготвили легло в общината с железните решетки, защо на следващото утро трябваше тъй дълго да чакам в кабинета на мълчаливия председател на селсъвета и защо на-

края той ме бе пуснал да вървя сам нагоре, та сам да разкъсам печатите на вратата. Навярно оня глас, който бумтеше и ехтеше по телефона, бе гласът на специалиста техник в Самоков, комуто бяха представили два повредени радиодетектора с поръка да установи произхода на тия тайни радиопредаватели!

– Видиш ли? – рече адвокатката през сълзи от смях. – И не вярвай на древните поговорки. Сега е по-добре да си последен в града, отколкото пръв на село!

Но аз не я послушах и още съм горе, в малката бяла къщурка, прилична отдалеч на горски кантон. Едничката ми утеха е, че тя не е в селото, а далеч над селото, досам гората. Тъй ми е по-лесно да живея във „въоръжен“ неутралитет с местните хора.

МОНАХЪТ СОФРОНИЙ

Остроумник един бил казал някъде, че и със самотата било както при брака: най-трудни били първите десетина-петнадесет години, а после човек привиквал някак неусетно, с течение на времето. Бях почнал да се съмнявам в тая максима след първите петнадесет години на отшелническия ми живот в къщурката досам гората над Говедарци. Прехвърли ли човек петдесетте, самотата почва да му досажда, даже да го гнети. Аристотел бил казал, че оня, които се радва на самотата, е или див звяр, или малък бог! Годините се изнизваха, без да долавям в себе си признаци за каквото и да е превъплъщение. Не заприличах и на звяр, тъй като животното е нямно същество, а аз все по-честичко се улавях да разговарям на глас със себе си. Самотата все повече ми натежаваше и все по-честичко отскачах до столицата, колкото да не ме забравят приятелите. А няма по-страшна самота от тая, да си лишен от добри, от истински приятели, без каквито светът би се превърнал в мъртва пустиня за човека. Затова и една латинска мъдрост гласи, че големият град е страшна, безнадеждна пустош, тъй като в него приятелите живеят далече един от друг.

И най-светският човек, и самотникът в затворническа килийка живее поначало в уединението на собственото си съзнание, в оня малък свят от мисли и чувства, от спомени и впечатления, напластени през годините в неговия ум. Човекът в края на краищата е стадно животно и самотата не му е присъща. Тя се понася по-лесно при напрегнат умствен труд, тъй като необходимостта от съсредоточаване в една насока възпира мислите да блуждаят хаотично и по свое усмотрение към разни съблазни в друга обстановка. Но за да се пребори със скуката, и най-целенасочената умствена дейност трябва да се материализира, да превръща мисълта в конкретен веществен вид, да ѝ придава предметно оформяне. С това ще се съгласи всеки автор, дори всеки преводач на чужди книги, тъй като знае как и по какви пътища една мъглява мисъл се превръща в стройно изречение. Налегне ли го скуката и почне ли да не внимава, изречението ще се заподпира на патерици! Но аз неусетно стареех в онази къщурка, старееха и очите ми въпреки все по-дебелите стъкла на очилата и вече нито исках, нито можех да работя в светлината на газена лампа. Имах силен петромакс, но лете той примамваше хиляди мушици и пеперудки през отворения прозорец, а зиме изпълваше стаята със смрад и непоносимо бучене. И тъй, работният ми ден по неволя приключваше с припадането на втория планински здрач.

Най ми досаждаха ранните ноемврийски вечери с мъглата на ниските, наситени с влага облаци. Присяхах на пейката връз малката тераса пред входа и колкото и да се взирах, колкото и да напругах уморените си очи, не смогвах да доловя даже контурите на едрия бор досам къщата, само на седем-осем крачки от крайния зид. Друго бе през декември, когато снегът покриваше двора и белотата му прозираше дори през най-гъстата мъгла, прониквайки чрез отражение и до клоните на дърветата. А те стърчаха неподвижни, досущ като мъртви, с нагизнали от влагата кори и натежали иглици. И все пак познати, макар и неми приятели. Не, няма по-лош

месец от ноември в тоя пояс на планината, накъм хиляда и триста метра надморска височина; и сценката с вещичите в „Макбет“ положително се е родила в главата на Шекспир в някоя мрачна ноемврийска нощ! Но тук, край самотната къщурка, нямаше даже и вещици, а и на мене, за мое щастие (пък и не само за мое), още не ми се бе наложило да пиша драми... Случеше ли се и това, те щяха да избилствуват с нощни сценки в мрачни смърчови гори, когато от иглиците на дърветата бавно се изцеждат росни капки и капят на земята, както се изцеждат последните капки кръв от раната на умиращ човек.

Впрочем винаги ми се е струвало, че блуждаещата фантазия е не само присъща, но и неизбежна съставка на творческия процес. В тия мрачни ноемврийски нощи неведнъж са запламтявали огньовете в гората от жижниците*, в които някогашните ангарийни селянци са горели дърва, за да подхранват с дървени въглища ненаситните пещи на турските видни**, и пак чрез силата на въображението долавях тежкия дъх от дима на тлеещите жижници в честите приливи и отливи на ноемврийската мъгла. И оня откъс от наченатия исторически роман, който трябваше да напиша на следващия ден, се изграждаше някак неусетно, просто се раждаше из небитието, и то без никакъв напън на моята воля. Изграждаше се цялостно, до най-дребните подробности, сетне се потулваше за през нощта в някое кътче на съзнанието. Затова и авторът не може да скучае, докато пише книга, която лежи на сърцето му. Дни и нощи живее с нея, просто ляга и става с героите, мисли, преценява, съобразява, дотолкова проникнат от трескава възбуда, че понятието „скука“ би му се сторило по-чуждо, далече по-отвлечено и от най-сложния философски термин.

Но понякога се случваше дни и седмици наред да превеждам чужда книга, подобрена не от мене, а от самото издателство. В колко по-благоприятно положение е читателят! Нему е позволено с лекота да отсече, че дадена книга не е хубава, и никой не му пречи да я захвърли. Но преводачът трябва да упорствува до последната страница, до последния ред! Упорствувах и аз, влюбеният в упоритостта... Но щом припадаше сумрак и щом спирах да драща с молива, скуката ме сграбчваше за гърлото, излизях, присядах на пейката, сетне смръщвах вежди и тъпо се вирах в насрещната смърчова гора, и тя настръхнала като мене, прорязала с върхарите си лилавото небе като с огромен назъбен трион. Да беше тиха лятна нощ, а и да бях доволен от написаното през деня, щях дълго да седя на пейката в пълно безсмислие, очарован от тишината, пленен от тайнствения мрак, възхитен от разперените корони на дърветата в същата тая гора, смаян като дете от примамната и неподправена нежност на мигащите звезди и звездички в небето; и щях тъй да седя до късно, неподвижен като самите дървета, но вдишвайки заедно с тях прохладния въздух на кратката юнска нощ, докато ме споходи онова прелестно чувство, че не съществувам отделно от околната среда, че и аз съм неделима част от гората, от планината над нея, от целия огромен и величествен свят. Но сега превеждах книга, която не ми допадаше, и нощта не ухаеше на зреещи треви в ливадите, а на тор из нивите, вече прогнил от ноемврийската влага; и изведнъж замечтавах за другар, за близък човек, дори за някакъв съсед, стига да не е напълно глухоням! Размърдвах се, слизах по стълбището и отивах зад къщурката колкото да хвърля поглед към селцето, към неговите светлини, неясни в мъгливата нощ и сякаш вплели се в светло було над

* Жижници или щетини (диал.) – места за правене на дървени въглища.

** Видня (ост.) – коващница.

невидимите покриви на къщите. И неволно въздишах в самотата си, защото знаех, че там някъде има хора, живи, истински хора!

В един такъв ден из двора ми се мярна черна сянка, попритули се за миг-два зад смърчовете и пак изплава пред очите ми, но вече като огромна пеперуда с черни криле. Някакъв монах в черно избеляло расо крачеше насам, към къшурката, и някак смешно подскачаше при вървежа. Защото и крачките му бяха преголеми за сравнително дребничкия му ръст. Станах, отворих входната врата и му се обадих. Той сякаш това и чакаше.

– Монахът Софроний! – представи се непознатият и нещо като усмивка застина на постническото му лице.

Поканих го да влезе в кухнята, гдето бе най-топло, и го запитах дали предпочита филджан турско кафе или чашка гроздова ракия.

– Дай първо гроздовата, а за кафето после, като ти кажа за какво съм дошъл...

Тъй рече, оглади с ръка оредялата възруса четина по лицето си, заприличала в долния край на проскубана козя брада, и удобно се настани връз миндера досам масата. Дошъл бил да ме види, да сме се запознаели, пък и да разгледа къщичката ми.

– И друг път съм идвал, но все не те сварвам тук – заключи той и ме погледна изкосо.

– Защо? Да не си намислил къща да градиш? – опитах се да се пошегувам, докато изваждах шишето и чашките.

Лицето му се изопна, светлосивите очи ме стрелнаха неодобрително, козята брада се раздвижи.

– Монах къща не гради! – чух го да казва, докато наливах чашките, като не забравих да оставя шишето по-близо до неговата. – Всеки дом е отворен за калугер като мене...

Допряхме чашки. Той гаврътна своята на едни дъх, млясна одобрително и погледна към шишето, но не посегна, а заразправя, че на два-три пъти бил идвал от Самоков в Говедарци и все отскачал и насам, към моята къшурка и насрещното параклисче.

– Чух в селото, че някои ти правели пакости... А параклисчето разбиват ли? – запита гостът.

– Не и параклисчето – успокоих го, – освен на два-три пъти подир Гергьовден, когато много селяни идват насам за обичайния курбан...

– А защо го разбиват подир курбана?

– Ако има някое забравено левче или пък дребни монети под иконите, та да ги приберат, а сетне да се почерпят в кръчмата за здравето на светиите.

Божият човек се прекръсти и в тревогата си смирено погледна към празната чашка. Нали нарядко посрещах гости, бях позабравил задълженията си на домакин. Налях чашките, сетне тикнах шишето към неговата.

– Ти наливай занапред, отче Софроний – подканих го. – А и както те гледам, трябва да си малко по-старичък от мене, нали?

Оказа се, че съм по-млад от него с цели две годинки. Старшинството му сякаш го въодушеви, той погали бутилката с костеливи пръсти и тъй като тя бе до две трети пълна, подзе дълъг разказ за миналия си живот.

Накратко, дошъл бил в Рилския манастир на осемнадесет години, монасите го приютили и предоставили нему да почиства манастирските клозети, та ако бил имал греховце на тия млади години, със смирен труд да изпроси прошка от Всевишния. И вършил той тая работа не седем библейски, а четиринадесет календарни годинки, преди игуменът да се смил и да го въведе в монашески сан. Тогава му дали името Софроний, което значело мъдър, мъдрост или нещо подобно. Нарочно му били избрали това трудно име, та и братята му да не знаят как да го намерят, рекат ли да дойдат от Ресилово в манастира...

Той поспря, пък и гласът му, сухичък и малко дрезгав, се бе извисил в неудобен и не съвсем ангелски фалцет. Тоя път аз налях чашките, вече примирен със словоохотливостта на госта.

Когато дошло време да напуснат Рилската обител, и Софроний заминал ведно с другите монаси първо за Бачковския манастир, после за някакъв друг, който не бил чак толкова стар. Там монасите сформирали полеводна бригада, разделили се и на звена и почнали да копаят и орат, да сеят и жънат из манастирските имения. Изминали години, но Софроний не могъл да привикне с полския труд, който го лишавал от тъй скъпото му свободно време, нужно за съзерцание и размисъл, пък и за благодарствени молитви към Всевишния. И един ден, без да пита ни бригадир, ни игумен, той тихичко се вдигнал оттам и пристигнал в Самоков. Тук поне щял да бъде по-близко и до Рила, и до Рилската света обител, а и доста далече от ония кирки и лопати... Но в тоя град го дочакала друга неволя. Сам архиерейският наместник го срещнал, поразпитал го и се заканил да го разкалугери. Позамолил се Софроний и тогава наместникът му наредил да заживее в малка барачка край старинната Бельова църква накрай града, та да не ходел като скитник и да се погрижвал за чистотата в църквицата. Все него, Софроний, ловели за чистотата!

– Не ти ли е добре там, край Бельова църква?– запитах го тъй, колкото да кажа нещо.

– Не! – отсече монахът. – Ей тука искам да дойда, в това параклисче, та сам да съм си и ратай, и господар; но той, наместникът, не ще да ме пусне!

Дълго се разговаряхме тъй с моя несбъднат съсед, преди той да си отиде. Не му казах, че познавам архиерейския наместник и че при стоден случай бих могъл да поговоря с него, да подкрепя собствената му молба. Премълчах и обстоятелството, че отдавна бях закопнял за съсед.

* * *

Случайността ме срещна с архиерейския наместник едва на следващата пролет – седемнадесетата от поселването ми над Говедарци. Отворих дума за монаха Софроний, чистосърдечно признах, че самотата вече почваше да ми натежава ведно с годинките, че много бих искал да имам съсед за разтуха, пък и той да понаглежда къщурката ми в мое отсъствие, тъй като недавна злосторници я бяха разбили за четиринадесети пореден път. Като че това последно обстоятелство натежа най-много в ушите на благия духовник и той склони да удовлетвори молбата ми, обещавайки да изпрати монаха горе веднага след близките великденски празници.

И Софроний наистина дойде наскоро подир Гергьовден. Пристигна в каруца с впряг от два коня и спешен каруцар с поводите в ръце, спря пред голямата двукрила

порта при чупката на високата зидана ограда, сетне подкани каруцаря да помага при разтоварването на багажа. Наблюдавах ги от прозореца на кухнята и дорде да се опомня, полянката пред входа на параклисчето заприлича на пазар за стари, непотребни вещи. Лъсна черна печка, блесна маса, жлътнаха се малки трикраки столчета, бялнаха се дъски и магарчета за нар. Каруцарят продължаваше да разтоварва сламеник и завивки, сандък, чували, стойка някаква, сетне тенджери, тигани и толкова други съдинки, сякаш монахът бе намислил да отваря кръчма; а в това време моят бъдещ съсед отметна расо, извади куп ключове, отключи катанеца и като стар домовладика отвори нашироко двукрилата порта. Тая порта не стоя дълго разтворена. Щом пренесоха багажа в дворчето, каруцарят подкара конете надолу, към селото, и портата някак сама се затвори. Тогава тръгнах към параклисчето, за да приветствувам дългоочаквания съсед.

Двукрилата порта бе залостена с дърво отвътре. Почуках, обадих се и по име и зачаках. Загледах се във вградената над вратата иконка на Свети Георги Копиеносец връз гривест кон и с копие в ръка, но вече проболо ламята, и отново почуках. Подир малко дочух тихите стъпки на монаха из двора. Вратата едва се пооткрехна.

– Добре дошъл, отче Софроний! – рекох с усмивка.

– Какво искаш? – чух го да пита, тъй като едва виждах козята му брадичка да потръпва през процепа.

– Нищо!... Дойдох да те видя. Нали сме съседни?

– Довечера ще ти се обадя!

Тъй рече и вратата хлопна пред носа ми. Прибрах се донякъде посрамен, а отчасти и огорчен. Познавах видни духовници от черното братство в Рилския манастир, ношувал бях там и в одаите на архимандрити, неведнъж бях разговарял надълго с един или друг от тях – все хрисими и начетени люде, ала знаех твърде малко за техните нрави и обичаи. И реших, че трябва да съм сбъркал нещо, да съм сгрешил в подхода към тоя Софроний.

Щом се смрачи, запалих газената лампа и взех да нареждам софрата за скромната си вечеря. Още не седнал край масата под прозореца, и монахът се зададе из двора. Станах да отворя вратата.

– Познах, че ще вечеряш! – бяха първите му думи. – А къде ти е ракийката? Налей ми една чашка, че съм жажднал...

Налях две и пръв вдигнах моята. Той нито се прекръсти, нито изрече някаква благословия – на наздравницата ми отвърна с аналогична наздравница и гаврътна чашката. На масата имаше хляб, сирене и домати, както и няколко резенчета луканка. Подканих го да опита луканката преди втората чашка.

– Месо не ям! – отвърна отчето. – А сиренето какво е?

– Краве. Само краве имаше долу, в магазина. Заповядай.

– Не ям такова сирене. Разстройва ми стомаха...

Труден гост! Досетих се, че в килера има бурканче с маслинки, купени наскоро в селото. Донесох ги, сетне му предложих да ги опита.

– Бива! – съгласи се монахът, бодна една с виличката, после някак неодобрително добави: – Но тия са от най-долните...

Такива имаше, такива бях взел! И като разбрах, че не ще мога да му угодя, взех да го разпитвам за прежния му живот в манастира, но пак ударих на камък. Дошъл бил да ме поразпита за едно-друго – за селския свещеник, за дребничката послушница в метоха край реката, а и за някои по-важни хора в селото. Постарах се да задоволя любопитството му. Той ме изслуша внимателно, с леко присвити очи. Едва към петата чашка се досетих, че се интересува най-вече от моето отношение към тия люде, с които животът тук щеше неизбежно да го сблъска занапред. Просто чувствавах как пресмята, как съобразява и преценява. Накрая ме замоли да сляза с него на другото утро в селото, накъм общината, за да попълня адресните му карти – при тая бъркотия с багажа още не си бил намерил очилата. Обещах, макар че имах спешна писмена работа. Той рипна и тръгна да си върви, а на прага поспря и рече, че сам щял да дойде още в ранина, за да ме подбере. Тъй било по-добре! И с това се съгласих.

На другата заран бяхме едни от първите посетители в общината и селяните ни гледаха някак с развеселени очи, докато крачехме един до друг натам. Попълних адресните карти в негово присъствие и накрая му показах точно къде да сложи подписа си. Той пак промълви нещо за очилата, но взе картите и аз вече не ги погледнах. Навън се разделихме. Монахът държеше да се обади на селския свещеник. „И те си имат протокол“, мина ми през ума и тръгнах сам нагоре. А като пристигнах, работата ме грабна и до вечерта не се и сетих за него, дългоочаквания мой съсед.

Привечер, щом запалих газената лампа, за да приготвя вечерята, той сам похлопа на вратата. За мое щастие бях купил друга бутилка с ракия в селото нея заран. Разговорът пак потръгна еднопосочно – Софроний задаваше въпросите, а аз само отговарях, и то ясно и недвусмислено, защото не му се нравеха мъглявите отговори. Накрая, преди да се стъмни окончателно, той сам пожела да разгледа уредбата на къшурката. Въведох го в голямата стая, изкачихме се и на мансардния етаж. Той като че премисляше нещо.

– Имаш три печки с тая в кухнята. Много дърва вървят, нали? – неочаквано рече монахът.

– Доста, отче Софроний, особено през зимата.

Той поглади козята си брадичка и тръгна да си върви. Изпратих го до самия край на двора и когато заставахме наред коларския път от селото, който чертае границите на моето „имение“ и го отделя от полянката пред параклиса, Софроний наистина ме изненада с няколко приказки.

– Видиш ли тоя път? – подзе той. – От него наляво, към реката, ще бъде мое, а вдясно от него нека всичко да бъде твое!

– Как тъй, отче, и за какво? – недоумих аз.

– За дървата! Ти ще си береш дърва натам, а аз насам! За да сме добри съседи...

Съгласих се и начаса се разделихме. Би трябвало да му кажа, че си доставях дърва от местното лесничество, което ги стоварваше наред двора от камионите. Премълчах, за да не се докачи.

На другата заран, докато пишех на масичката и навремени поглеждах навън през стъклото на прозореца, колкото да посьбера мислите си, та и написаното да не заприлича на развличена вълна, видях моя нов съсед да се катери с трион през рамо по недочупените клони на едър бор досам оградения зид на параклиса. Като стигна

до първия по-дълъг клон, проточил се като дъга над полянката, той се закрепил някак към стеблото и взел да го стърже с триона. Клонът скоро тупна на земята. Отчето се закатери нагоре и най-старателно окастри нещастното дърво, оставяйки само върхът му да стърчи като зелен пламък на тая огромна кафява воценица. Но ето че той се покатери и връз друго съседно дърво! Сега проечаха удари на брадва. Забравих написаното, забравих и какво щях да пиша и само му се любувах отдалече, както се бе вкопчил като грамадна черна катеричка в по-горните клони на дървото. И когато още няколко съседни смърча заприличаха на корабни мачти, не се стърпях и тръгнах натам. За мое щастие тоя път двукрилата порта бе разтворена и отчето тъкмо подреждаше в двора поокастрените клони. Поздравих го и той отвърна на поздрава, но някак половинчато.

– Слънце, слънце ми трябва в двора – чух го да казва, докато подреждаше клоните под навеса.

– Навярно смяташ да засадиш картофи в дворчето – нерешително подзех. – Ако е за това, не загрозявай дърветата, пък аз ще ти дам цял декар от моя двор, та да го засадиш с картофи.

– Калугер нито оре, нито сее, нито жъне – отвърна Софроний. – Не ми трябва дворът ти. А за картофите не бери грижа!

Тъй рече и млъкна. Още не знаех, че и калугерите са също като птичките небесни: нито сеят, нито жънат, тях Господ ги храни. Навярно същата мисъл бе пръкнала и в ума на Софроний. Той вдигна глава към слънцето, захвърли клона и заситни към средата на малкото дворче. Там, върху наклонената поставка на дървена стойка, бе разтворена дебела книга. Той застана пред стойката, набожно скръсти ръце и взе да чете на глас. Думите долитаха неясно до ушите ми. Колебливо се приближих, погледнах през рамото му към разтворената книга и едва не ахнах от изума: тя бе обърната с буквите надолу.

– Отче Софроние – възкликнах, – че обърни книгата нагоре!

– Тъй, тъй – захъка той, – нали ти рекох, че не мога да си найда очилата... А за написаното от Матей, аз си го знам наизуст. Пък ти – и той се поколеба за миг, — ти да си вървиш, че съм нещо зает...

Тръгнах посрамен. Тръгна и той по петите ми. Портата хлопна зад моя гръб, ехидно кликна и мандалото. Явно бе, че не съм желан гост. Но можех ли да зная тогава, че моят съсед, набожният монах Софроний, сам накичен с това премъдро име, не познава азбуката, а и не иска другите да узнаят това! Не му е била нужна тя при отредената за него работа в Рилския манастир...

Тая бе само първата от низ ежедневни изненади през следващите седмици. Софроний продължаваше да ме навестява привечер за обичайната почерпка с гроздова ракия и продължаваше да не ме допуска в своя двор. А видеше ли ме да тръгвам с празна раница към селото за хляб и други покупки, на връщане го заварвах пред прага на къщурката, любопитен като дете, справедлив при разпределението на продуктите – често извършвано от него самия, и невероятно критичен спрямо качеството им. Взимаше своя дял като бирник, строго и невъзмутимо, и пак като бирник никога не изказваше благодарност. Понякога благоволяваше да вкуси и от храната ми, когато ястието биваше постно, ала не ядеше пресен грах, който надувал стомаха му, не близваше плакия от зелен фасул, ако в нея имаше и гъби, тъй като още бил

нужен на Бога, и беше толкова капризен при други мои кулинарни постижения, че често се питах дали някъде по света има жена, която би търпяла такъв съпруг, ако на калугерите бе разрешено да встъпват в брак. Но това не го смущаваше, пък и тъй бързо привикна и с мене, и с уредбата на къшурката, че вече се чувствуваше напълно у дома си в нея. Взимаше каквото му потрябва, искаше и потребното, а понякога и непотребното, отказа отрова за мишки от страх да не би гризачите да пролазят от нея към храната му и той да се пресели без време в рая, направо взе капана за плъхове, а подир ден-два ме попита дали имам и втори, тъй като в първия се бил затворил един плъх и той, милостивият, не могъл да го удави в реката, нито да го изгори с нажежено желязо, както правели лошите хора, а щял да го остави сам да си умре в него от глад и жажда. И все чуруликаше със своя неестествен фалцет, все бързаше, уж да чете молитви, но никога не си отиваше преди петата чашка. Сърдеше се, ако по време на черпнята исках да слушам музика от транзистора, а веднъж, когато от него проехтя една оратория на Й. С. Бах и аз, въодушевен, грубичко възпях ръката му да не затваря апарата, изтъквайки, че това е църковна музика, че и свирците, и певците възхваляват страстите на свети Матей в тия „Матееви страсти“, той подскокна, изплю налпаната маслинка и сърдито тръгна да си върви, наричайки ме антихрист!

От тоя ден отношенията ни помръкнаха донякъде, но пак продължавах да поминувам някак с моя дългоочакван съсед, рилски монах и постник, премъдрия Софроний. Лошото дойде отпосле, когато селянки плъпнаха из полето, за да прекопават картофите, а летовници заприиждаха към моята къшурка и параклиса откъм почивните станции над селото – мъжете в шорти и ризи с къси ръкави, жените още по-голи, понякога само по прозирни бански костюми. Почти се скарахме с отец Софроний, но не за някаква жена, а за самия хляб господен, за тялото Исусово. И не той, а аз, антихристът, възроптах срещу богохулството!

* * *

Макар редовно да преполовяваше провизиите, които донасях от селото, отец Софроний никога не пожела да купи нещо за моя сметка при поредните си слизания натам. На два пъти го бях замолвал да ми купи поне хляб, но първия път бе забравил поръчката, а втория път хлябът уж се бил привършил. Навярно имаше склероза, та забравяше да върне дадените му стотинки за тия поръчки. Разбира се, и аз „забравях“ да ги поискам обратно. Напротив, колчем научавах от него, че магазинерът е докарал прясна халва в кутии или някакво друго лакомство, винаги му давах по някое левче за новината.

Щом бивах твърде зает и няхах време да слизам до селото, замолвах било горските работници, които минаваха ежедневно край къшурката ми на път към сечището, било познати летовници от близките почивни станции да ми купуват хляб. Така се случи, че веднъж ми се насъбраха няколко самуна. И когато монахът дойде за обичайната обедна ракийка, дадох на него два от тия хлябове, макар че бяха доста твърди. Той ги пое от ръцете ми, опипа ги и цъкна с език, но пак ги пхна в торбичката. След час-два ми се наложи да изляза навън. На земята пред последното стъпало на стълбището се мъдреха същите два хляба, разрязани надлъж и обърнати с меката част нагоре. Мравките бяха навалили, а и други насекоми лазеха връз тях. Вдигнах ги и едва тогава забелязах зеленикава точица с големината на грахово зърно в една от половинките. Хлябът

очевидно бе почнал да мухлясва! Не можех да зная това, но и не предполагах, че ще го намеря захвърлен на земята пред прага на къщата. От дете знаех, че хляб не се хвърля.

Привечер монахът пак пристигна, но този път го посрещнах по-сдържано и не побързах да извадя чашките. Той се досети за първопричината и направо занарежда, че съм бил имал три хляба, а нему съм дал двата по-стари, докато на калугер всеки давал най-хубавото, тъй като го давал за душата си, за самия господ бог.

– Ти искаше да ме отровиш с този мухлясал хляб, затова ти го върнах – заключи той накрая.

– А оставя ли се хляб на голата земя? – рекох в отговор. – Хляб ли е, все едно че е тялото Исусово...

– Не и когато ти го е дал антихрист като тебе! – отсече отчето. – И хич не бъркай Исуса в тая работа!

– А вчера и завчера, и по-завчера, а и през всички тия дни, откак си дошъл, кой дявол те караше да взимаш едно-друго от мене, антихриста?

– Давал си, каквото си ми давал, защото си грешен, та с молитви да изкупиш прошка за тебе от Всевишния – наставнически рече той.

– Така ли? – възкликнах. – Тогава не искам вече да се молиш за мен...

Той се помая, погледна томително към ракиеното шише на масата, сетне стана и тръгна с бавни стъпки навън, видимо разколебан, готов да се върне при първата ми дума. Но аз мълчах, петимен да чуя какво ще каже на сбогуване. Напразно. Софроний си отиде като глухоням!

От този ден заживяхме отчуждено. Срецахме се понякога край изворчето под параклиса, но рядко разменяхме по някоя и друга дума освен обичайния поздрав. При хубаво време той казваше, че може да превали, и аз се съгласявах с него, а при дъждовните дни аз казвах, че времето скоро ще се оправи, и той не възразяваше. С една дума, типичен разговор между двама чистокръвни англичани, случайно поселили се над някакво шопско селце. И аз вече си пиех ракията сам и на обед, и преди вечерята. Но моят съсед просто се преобрази от този ден и стана друг, неузнаваем.

Първата му грижа бе да събори част от южната страна на зиданата ограда и да вгради малка вратичка там, заключвана с катанец, та да не виждам нито кога излиза, нито кога се връща в паракличето. И на слизване към селото вече не минаваше през поляната, а се криеше между дърветата покрай реката. В горния край на старата двукрила порта, точно под иконата на Копиеносеца, постави надпис с черен туш върху бяла гланцова хартия, умело изписан от нечия чужда ръка. Зърнах го още на третия ден, като отивах за вода. Надписът гласеше:

Манастирчето е на самоиздръжка.
Вход 10 стотинки

Сам, по свое усмотрение, без да пита Синода или поне да вземе съгласието на архиерейския наместник, бе провъзгласил паракличето за манастир; и понеже бе дочул, че в новоизградения музей при Рилския манастир се влиза с входни билети, на свой ред взимаше входна такса, без да издава билети! С една дума, напълно в духа

на новото време: принципът е важен, долу бюрокрацията, долу канцеларщината! Но нали бе неграмотен, представите му за уредбата на макар и малък музей бяха донякъде превратни. Сега връз плоски дъсчета под всяка втора икона в тоя новоизлюпен параклис музей съхнеха треви и билки за апетит и добро храносмилане или нарязани ябълки петровки за ошаф през зимните месеци, или скълзан магданоз, киселец и лапад. Липсваха само гъби – той вече бе престанал да се допитва до мене, неговия неблагонадежден съсед, а между гъбите има и отровни!

Заинтригувани от надписа, минаващите насам летовници поспираха пред двукрилата порта и някои надзъртваха към двора през цепнатините на вратника. През същите цепнатини дебнещият отец Софроний отдавна бе забелязал пристигащите и сега молитвено извисяваше глас пред стойката с Библията в двора, сетне, щом гълчавата навън поспираше за миг-два, с тихи стъпки изтичваше натам, рязко отваряше едното крило и скръстил ръце отпред, с поклон приветствуваше любопитните граждани. Те се поотдръпваха смутено, сетне пребъркваха джобовете си за монети, а отчето ги пропускаше през прага, но един по един, както се броят овце на влизане в егрека. Веднъж в двора и още преди добре да огледат обстановката, той втичваше в ръцете на всекиго по една тънка вощеница – пак срещу заплащане, разбира се, а после отваряше вратичката на параклисчето и под предлог да не изцапат чистите дъски, сам поемаше от ръцете им запалените свещици, за да ги поставя под една или друга икона. Не загасваше повече от една-две, понеже ги заплащаше дважд по-евтино, отколкото ония, купувани от селския свещеник за нуждите на местната църква. Подир това притваряше вратичката и за да не се въвлича в излишни научни спорове с летовниците или поне с по-прогресивните измежду тях, избързваше към дървената стойка наред дворчето с явното намерение да „прочете“ нещо от Евангелието. От стеснение и благоприличие те нарядко прекъсваха четивото, от което долавяха само несвързани думи. Не им оставаше друго, освен да си вървят. Но тръгна ли към портата, той изтичваше натам и им препречваше пътя.

– Къде така изведнъж? – рече им с тремолиращ глас. – А за олиото? Съвсем забравихте за олиото...

– Какво олио? – недоумява някой измежду тях.

– За кандилото на свети Георги? – възкликва монахът. – Само по две стотинки на човек. По толкова и за всяко дете...

И невежите граждани пак пребъркват джобовете си, разплащат се и си отиват, изпращани с дълбок поклон от смирения монах. Естествено, на излизане той не ги брои като овце из кошарата.

Моят съсед редовно беше клепалото в празнични дни, а също и отечер в предпразнични дни; и го беше още щом слънцето се килваше на запад. Но той дотолкова се настърви да посреща и изпраща посетители в „музея“, че дойде ли познати при мене или отбиеха ли се летовници гъбари в моя двор, почваше повторно да бие клепалото, удряйки го в унес, до премала, или поне дорде те не тръгнат към параклиса. Случваше се в някой пресвят божи ден с това клепало да сплашва до три пъти сойките по близките дървета, преди да зайде слънцето. И понеже летовниците идваха насам най-вече в неделните дни, той престана да слиза в селото за неделната църковна служба. Пък и защо да отива, когато свещеникът не му позволява да разнася и поднася дискаса? Нека сам да наглежда паството си!

Ударите на клепалото са приятни за ухото, но не тъй приятно кънти брадвено острие, когато се стоварва връз сухо, жилаво дърво. Като попривършиха със сечта нагоре из ридовете, горските работници устройа временен склад в поляната между моя двор и параклиса и почнаха с волове да извозват трупите насам. Отец Софроний сякаш това и чакаше. Той почна да мъкне обли дървета и трупчета в своя двор, прекарвайки ги едно по едно през новата горна вратичка, за да не би да забележа действията му и да му обявя съревнование. Но аз бях премного зает с писмена работа, а и избата ми бе почти пълна със сухи клековици, та можех спокойно да стоя настрана. Лошото бе, че с ехото ударите на бравата долитаха до ушите ми през отворения прозорец и тъй разбъркваха мислите ми, че накрая загубвах нишката им, а словоредът направо заиграваше ръченица. Не мина и месец, и целият навес в двора на параклисчето, под който селяните редяха дългата софра за курбана на Гергьовден, се превърна в склад на дърва за огрев – идеално подрязани и безупречно подредени. Доловихи липсите, работниците бяха предупредили горския надзирател и един ден той похлопа на двукрилата порта тъкмо когато минавах натам с пълна стомна. Монахът по навик едва откряхна портата, но горският бе дошъл по служба, не да запали свещ.

– Безобразие! – провикна се служителят. – Та тука има до три вагона дърва! За Гърция ли ще ги изнасяш?

– Не, те са за мене, за през зимата – смирено рече отчето.

– Гледам, повечето са от обли трупи! Да знаеш, че ще ти съставя акт!

– Защо? – недоумяваше Софроний.

– Защото си ги измъкнал от временния склад. Това е кражба!

– Кражба ли? – зачуди се моят съсед. – Кражба, казваш... Но те, тия трупи, нали и те са от Бога?

Горският надзирател се хвана за главата и побърза да излезе от дворчето, та на свой ред да не стори някоя по-грозна пакост.

Лятото неусетно превалеше. Подир Голяма Богородица жени от селото плъпнаха нагоре по ридовете, за да берат боровинки. На връщане отчето ги запресреща с благословии и празно менче в ръка. Признавам, че от всяка взимаше по малко. За Бог да прости! След още две-три седмици времето застудя, ниски облаци се схлупиха над долината и кооператорки с бели забрадки и мотики под мишница тръгнаха да вадят картофите от полето. Софроний сновеше от параклиса до нивите и от нивите до параклиса – на идване с празен чувал, на връщане с тежък товар връз гърба. Когато и картофите бяха извадени, понамаляха и посетителите откъм почивните станции. Тогава той тръгваше на ранина към селото и още по пладне се връщаше с пълна раница, обхождайки планомерно всяка къща първо в една, после в друга махала, навсякъде посрещан не като бирник, а като драгоценен гост, нещо като пълномощник на свети Георги, закрилника на овцете и пастирите. И понеже вече не засаждах двора си с картофи, по неволя купувах такива от него. Но той продаваше картофи и на някои бедни селяни. И не само картофи, но и фасул и леща, лук и чесън, сол, захар и дори брашно, защото, макар да бе изградил втора стаичка до първата, вече нямаше къде да държи продуктите, с които го даряваха селяните. Понякога продаваше и ракия на закъснели летовници или на водачите на камионите, които откарваха оцелелите трупи към селото и града.

Някак неусетно, без сам да разбере как и защо, монахът Софроний стана заселник по право в тоя край, а мене превърна в натрапник, в нежелан пришълец. На не един овчар бе казал, че не разумява защо седя тук, вместо да си вървя в града. А пред мой познат летовник, дошъл да ме навести тъкмо когато съм бил тръгнал за гъби, ме нарекъл антихрист и опасен човек. Тъй знаел той: простият при простите, учените при учения, та затова отбягвал да дружи с мене. А имало и друго – намерили ми били някакви машини в къщата, от ония, най-забранените, та затова предупреждавал добрите хора да не идват при мене.

И все пак в един от първите мрачни ноемврийски дни, предвестници на зимата, се случи нещо неочаквано: моят съсед, монахът Софроний, който бе свикнал само да получава, понякога да продава, но не и сам да дарява, тръгна към моя дом с три боринисти трески в ръце, дълги по педя и широки колкото една длан, и смилено ги положи на земята до първото от трите стъпала, що водеха към тераската – точно там, където преди пет-шест месеца бе захвърлил двата разрязани надлъж хляба. Дали ме бе съжалил, че си нямам боринка и скубя брадат мъх от клоните на смърчовете, за да паля печката, или си бе спомнил моите думи за тялото Исусово и с тоя щедър дар искаше да се презастрахова пред бъдния Страшен съд?

.....

.....

Изминаха повече от три пълни години, откак двамата с монаха Софроний пием вода от едно изворче. Аз взех да понакуцвам, но той нито старее, нито едрее, нито слабее. И като гледам колко свирепо държи за земното и за всички земни блага, често се питам какво би правил, ако имаше рай и ако там, въпреки всичко, отидеше не друг, а той. В рая не може да има клозети! Тогава? Навярно ще продава свещици на по-дребните светци, ще гледа да пооткрадне малко нашенски картофи от преподобния пустинник Ивана Рилски, а в свободното от наряд време навярно ще попрочита нещичко от Библията (с буквите надолу) на Копиеносеца свети Георги, комуто служи ревностно и до днес.

Но има ли смисъл да се тревожим отсега за рая и кой какво би вършил там? Тук, на земята, бяхме вчера, тука сме и днес, пак тук ще се позабавим още някой и друг ден, един повечко, друг по-малко. Софроний ще продължава да чете молитви, аз пак ще пиша книги за тоя дивен край. Важното е, че за мнозина жители на селото, пък и за някои негови ръководители, монахът Софроний е далече по-ценният индивид от нас двамата.

Аз ли ти се криво молих, Господи, ти ли ме криво разбра!

ФОТОГРАФИИ И ФАКСИМИЛЕТА

Национален литературен музей

Родителите на А. Христофоров – Мария и Георги Христофорови

Национален литературен музей

А. Христофоров на 3 години, 1913 г.

Национален литературен музей

В немското училище в Пловдив, 25 юни 1921 г. (А. Христофоров е на първия ред)

ЦДА

Семейството преди заминаването на А. Христофоров (вдясно) за Цариград – майката Мария, нейният втори съпруг Гавраил Христофоров, братът Веселин и сестрата Адриана

ЦДА

А. Христофоров (на третия ред в средата) при постъпването си в Роберт колеж, 1924 г.

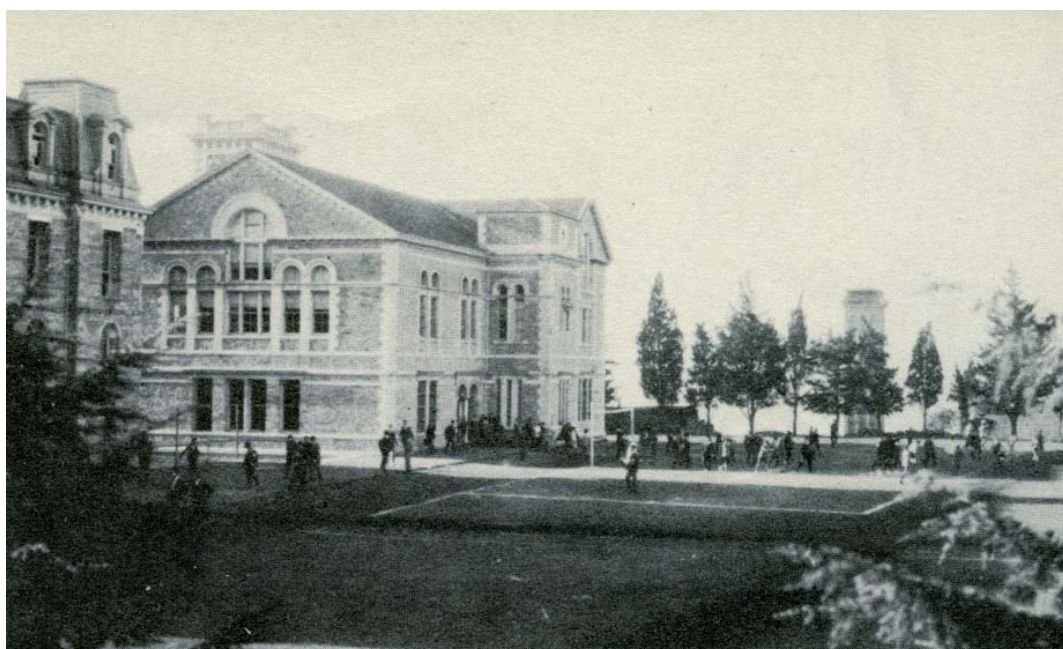

Национален литературен музей

А. Христофоров (на преден план) със семейството си и роднини на летуване в с. Чаушево в местността Марциганица в Родопите, 1925 г.

ЦДА

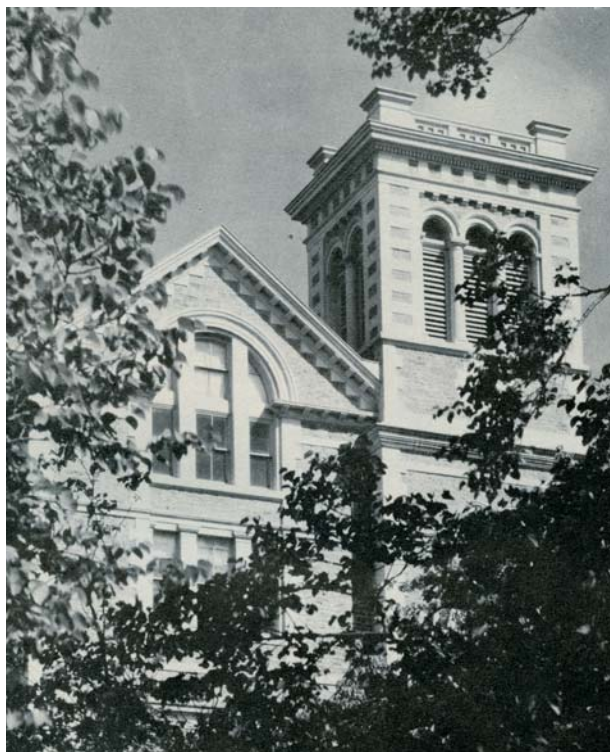

ЦДА

Роберт колеж в Истанбул – общ изглед,
учебният комплекс, актовата зала

ЦДА

ЦДА

Изгледи от Роберт колеж

ЦДА

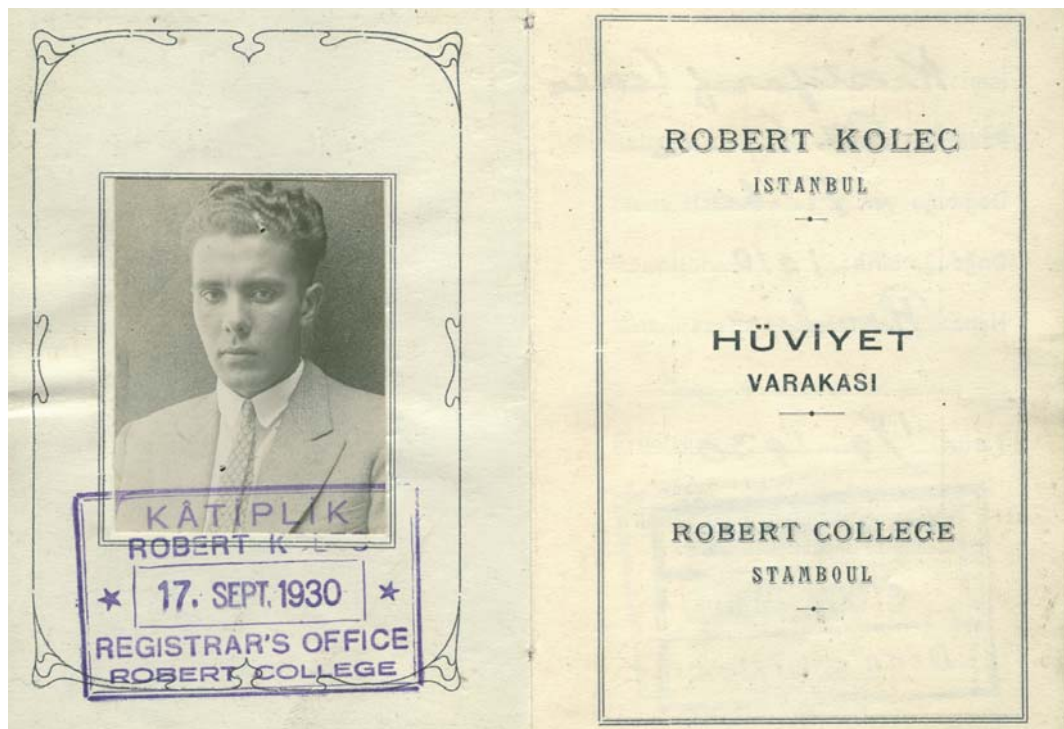

Национален литературен музей

В двора на Роберт колеж, 1928 г.

Лични карти на А. Христофоров в Роберт колеж, 1929 г. и 1930 г.

През ваканцията, на почивка
в с. Чаушево, 1928 г.

ЦДА

С приятели в Роберт колеж
(първият отлясно)

Национален литературен музей

В Роберт колеж

Национален литературен музей

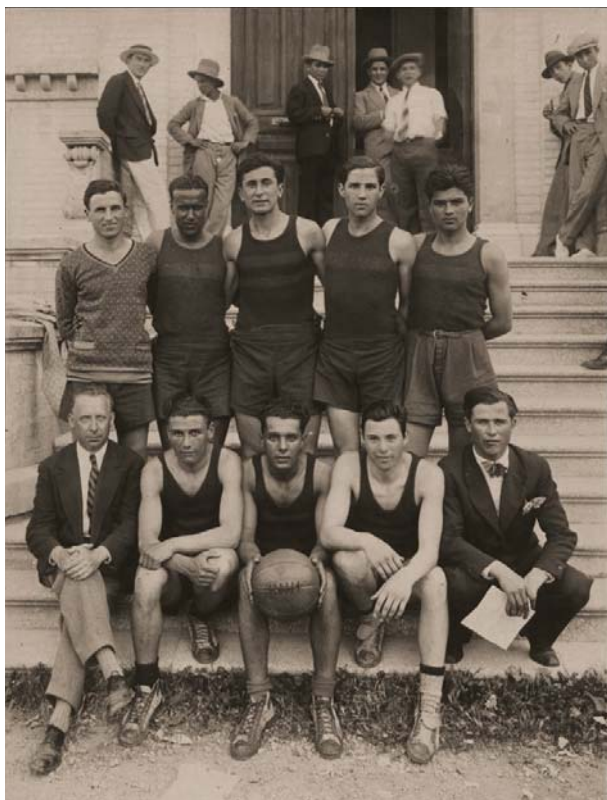
В оркестъра на Роберт колеж (първи ред, вторият отдясно)

ЦДА

С членове на Varsity „R“ Club към Роберт колеж

В баскетболния отбор на колежа
(седналият с топката)

Национален литературен музей

Удостоверение на А. Христофоров
за правото да носи емблемата на
атлетическия шампионат на Роберт
колеж поради успешно участие в
необходимия брой спортни събития,
1927 г.

Robert College Athletic Association Academy Championship Emblem Certificate

This is to Certify that *Mr. Christoforoff A.*
by a successful participation in the required number of athletic events on
the Academy Championship Team has earned the right to wear the
Academy Championship Emblem of this institution; according to the
ruling of the Student Organization.

Specific Event **BASKETBALL** Date **1927**

C. J. Gato

President of College

Benjamin A. A.

President of A. A.

ASSEN CHRISTOPHOROFF

B. A.

*In sports and idle literary dissertations
No doubt our Ascanius ranks first,
But when it comes to lessons and recitations
In boundless fit of anger he doth burst.*

During his College career he has been Literary Editor of the 1931 Record; Editor-in-Chief of the Robert College Herald (4); Secretary of the Varsity "R" Club (4); Captain of the Varsity B. B. (3, 4); Captain of the Class B. B. Team (2, 3, 4) Captain of the Class V. B. Team (1, 2, 3, 4); Member of the Class F. B. Team (1, 2, 3, 4); Member of the Class Billiards Team (1, 2); Member of the College Orchestra (3, 4).

Permanent Address:
Knjaz Alexander 40, Plovdiv, Bulgaria.

Page twenty-seven

Представяне на А. Христофоров в Годишника на Роберт колеж, 1930 г.
(The 1930 Robert College Record)

ЦДА

COLLEGE SONG
(Parody)

On the hill above Arnautkeuy
Stands a college tried and true
Troubadours we wander 'round it
Same as flies around some glue.

Glued our hearts are, oh, disaster.
Bound in loyal ties and true
To our sisters we are singing
Till "Kapudjis" make us blue.

Then to thee we turn our faces
At thy gate we gather round,
Tease the porter till he stoness us
With his "blessings" too profound.

SENTIMENTS!

Refrain:

Oh, thou College may we ever
Be welcomed into you
Then we'll praise thee we shall
Mama mater — here's to you

Quartet Sung for the first time by Pandeloff, Yaneff, Todoroff, and Neytchef.

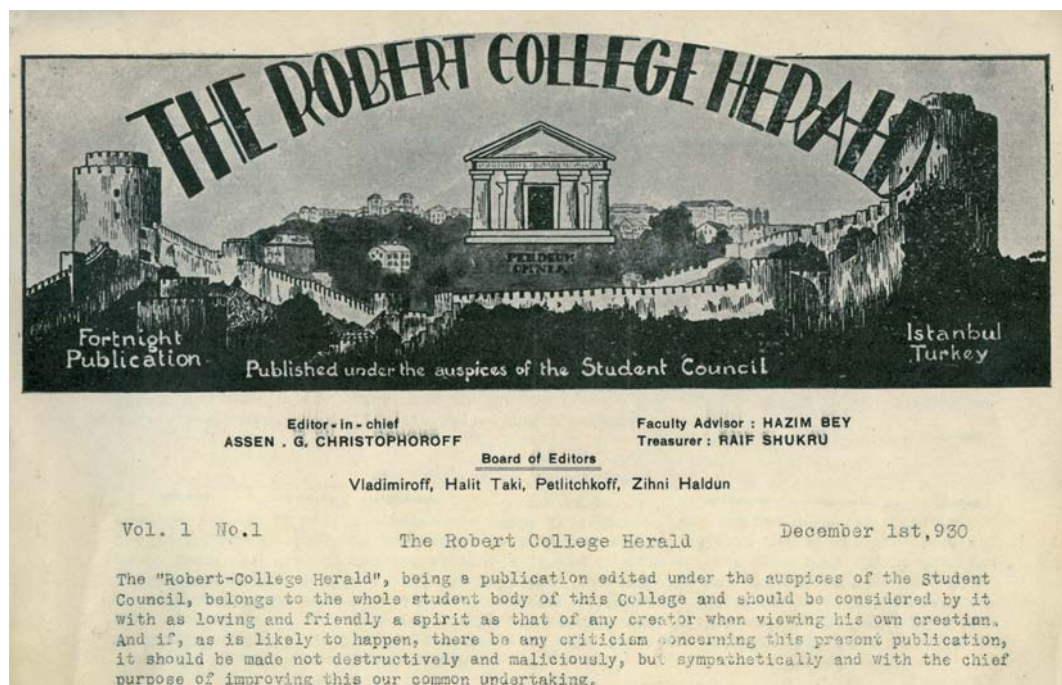
ЦДА

Шеговита песен, посветена на А. Христофоров и изпълнена от приятелите му Панделов, Янев, Тодоров и Нейчев, публикувана в същия годишник

ЦДА

Редакционната колегия на изданието на колежа *The Robert College Herald*. Първи ред: Петличков, Христофоров, Раиф Шукрю. Втори ред: Халит Таки, Зихни Халдун, Владимиров

ЦДА

Първият брой на *The Robert College Herald* с главен редактор А. Христофоров, 1 декември 1930 г.

VOL. I. N° 11
JUNE 1, 1931

THE ROBERT COLLEGE HERALD

STUDENT
PUBLICATION
Published under the Auspices of the Student Council
ISTANBUL
TURKEY

Treasurer: RAIF SHUKRU

Editor-in-Chief
ASSEN G. CHRISTOPHOROFF
Board of Editors
VLADIMIROFF, SHAHAB ZEYAT, PETLITCHKOFF, ZIHNI HALDOUN

Faculty Advisor: HAZIM ATIF

The First Year of the Robert College Herald

This eleventh number marks the close of the first year of the first College periodical, the Robert College Herald. Six months ago, when the first number of this publication was issued, we had promised to issue twelve numbers before the end of the academic year. However, in as much as the first six issues of the Herald were mimeographed and as the following five were actually printed and published as monthly publications, we have only been able to issue eleven numbers thus far.

looked. This was the beginning and, to those who have had some similar experience, a most natural beginning.

We wish to say a few words about the English of the Herald. Members of the Faculty and Staff have often reproached us for allowing a number of mistakes and other non-idiomatic English expressions. We do not resent these remarks. In fact, we have rather taken them as genuine aid resulting from their interest in the Herald. Yet we wish to remind not only

Уводна статия на *The Robert College Herald*, посветена на първата годишнина на изданието, 1 юни 1931 г.

В Цариград, 1931 г.

В Лондон, 1931 г.

Удостоверение за регистрация на
А. Христофоров, студент по икономика
в Лондонския университет, 12 ноември
1931 г.

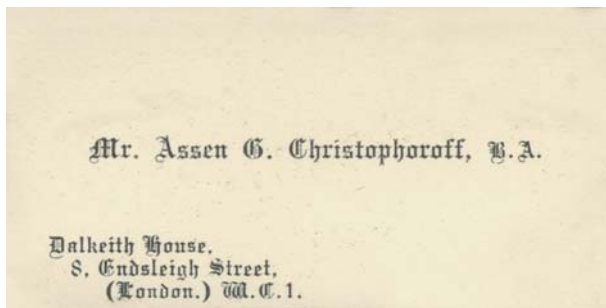
Национален литературен музей

REGISTRATION CERTIFICATE No. 481538
ISSUED AT Bow Street
ON 12.11.31
NAME (Surname first in Roman Capitals) CHRISTOPHOROFF, Asen
ALIAS
Left Thumb Print (if unable to sign name in English Characters)
[Portrait Photo]
Signature of Holder A. S. Christophoroff

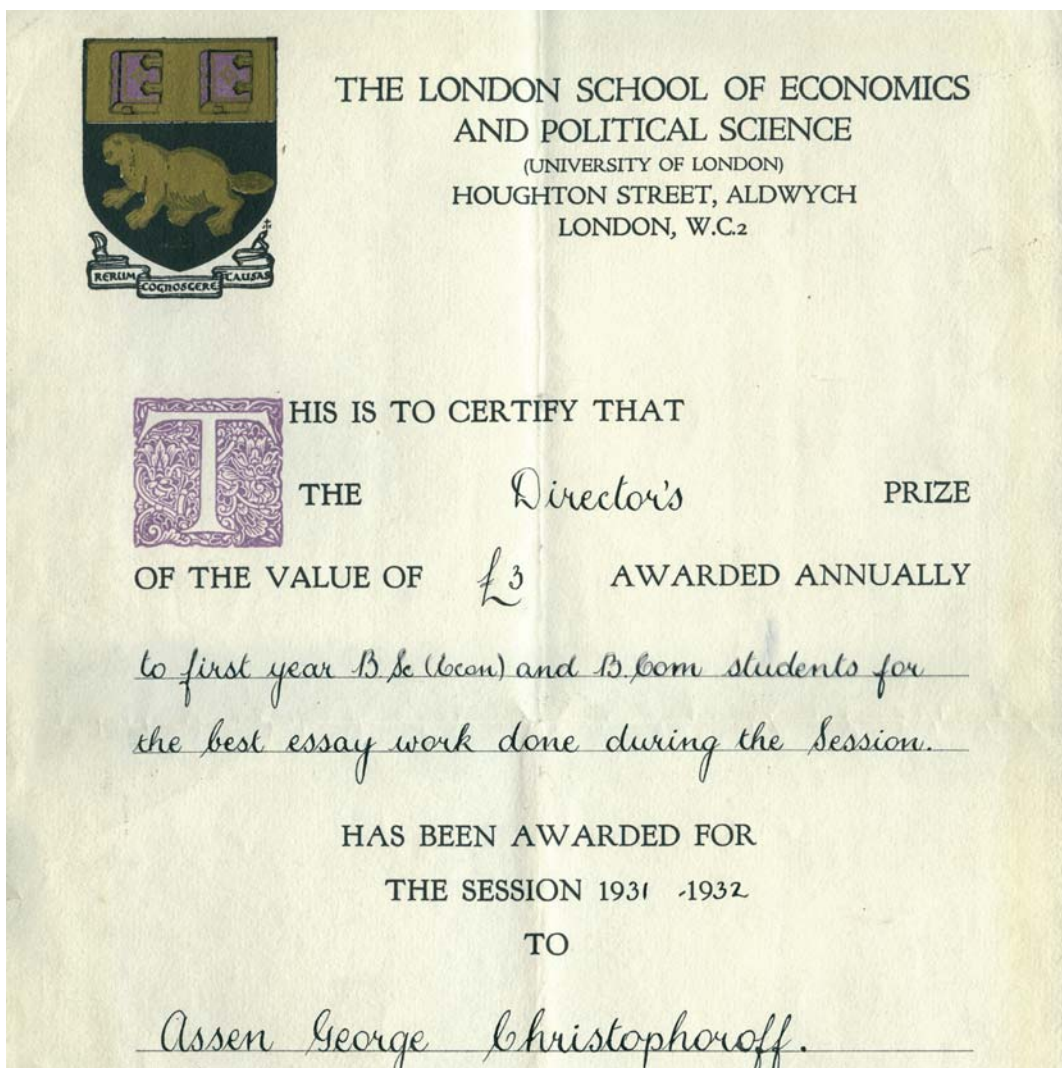
Nationality Bulgarian
Born on 16.12.1910 Plovdiv
Previous Nationality (if any)
Profession or Occupation Student (Economics)
Single or Married Single
Address of Residence 8, Gadsdough Street, W.C.1.
Arrived in United Kingdom on 14.8.31
Address of last Residence outside U.K. Plovdiv, Bulgaria
Government Service
Passport or other papers as to Nationality and Identity Bulgarian No. 019944 London 10.11.31

ЦДА

Визитна картичка, Лондон, Далкийт
хаус, Ендслей стрийт 8

ЦДА

ЦДА

Сертификат за връчената на А. Христофоров от директора на *London School of Economics and Political Science* към Лондонския университет награда от 3 английски лири за най-добро есе на студент-първокурсник, 24 юни 1932 г.

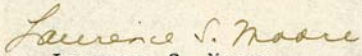
ROBERT KOLEC ISTANBUL KATİPLİK GALATA POSTA KUTUSU 1392	ROBERT COLLEGE STAMBOUL OFFICE OF THE REGISTRAR GALATA POST BOX 1392 CABLE "ROBCOLEG ISTANBUL,,

Le 28 Fevrier, 1933

A ce qui de droit:

Par la présente nous certifions que Assen Christo-
foroff a reçu de la Faculte de Robert Collège, en Juin
1931, le diplôme de Bachelier es Lettres.

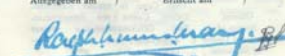
En outre nous certifions que la susdite personne
n'a pas reçu d'aide financière ni du Collège, ni d'une
personne quelconque faisant membre du corps enseignant
ou administratif du Collège, durant l'espace de temps
écoulé entre Septembre 1932 et la date du présent cer-
tificat.

 Laurence S. Moore
 Secrétaire de la Faculté

Ц/1А

Служебна бележка за получена от А. Христофоров в Роберт колеж (юни 1931 г.) бакалавърска степен по литература, удостоверяваща също, че от септември 1932 г. до датата на издаването ѝ той не е ползвал финансова помощ от Роберт колеж, от негови преподаватели или от членове на административното ръководство, 28 февруари 1933 г.

Членска книжка на А. Христофоров в Националния студентски съюз на Англия, издадена на 22 юни 1934 г.

<table border="0"> <tr> <td style="width: 50%;"> Colour of Eyes Couleur des Yeux Farbe der Augen </td> <td style="width: 50%;">brown</td> </tr> <tr> <td> Colour of Hair Couleur des Cheveux Farbe des Hage </td> <td>brown</td> </tr> <tr> <td> Special Peculiarities Signes particuliers Besondere Kennzeichen </td> <td></td> </tr> <tr> <td> Permanent Address Adresse ordinaire Ständige Adresse </td> <td>Rue Knyaz Alexandre 90, Plovdiv, Bulgaria</td> </tr> <tr> <td> Nationality Nationalité Staatsangehörigkeit </td> <td>Bulgarian</td> </tr> <tr> <td> University Université Hochschule </td> <td>London</td> </tr> <tr> <td> Faculty Faculté Fakultät </td> <td>Economics</td> </tr> <tr> <td> Students' Association Association des Etudiants de Studentenschaft </td> <td>London School of Economics Students Union</td> </tr> <tr> <td> Office Held (if any) Recommandation (s'il y a lieu) Tätigkeit in der Studentenschaft als </td> <td></td> </tr> </table>	Colour of Eyes Couleur des Yeux Farbe der Augen	brown	Colour of Hair Couleur des Cheveux Farbe des Hage	brown	Special Peculiarities Signes particuliers Besondere Kennzeichen		Permanent Address Adresse ordinaire Ständige Adresse	Rue Knyaz Alexandre 90, Plovdiv, Bulgaria	Nationality Nationalité Staatsangehörigkeit	Bulgarian	University Université Hochschule	London	Faculty Faculté Fakultät	Economics	Students' Association Association des Etudiants de Studentenschaft	London School of Economics Students Union	Office Held (if any) Recommandation (s'il y a lieu) Tätigkeit in der Studentenschaft als		<table border="0"> <tr> <td style="width: 50%;"> Date of Issue Début de la Validité Ausgegeben am </td> <td style="width: 50%;"> Date of Expiry Date d'Expiration Bischoft am </td> </tr> <tr> <td>22/6/34</td> <td>22/6/35</td> </tr> </table> Secretary Secrétaire Schriftführer Official Stamp of National Union of Students Cachet officiel de l'Union Etudiante No. 1913 Année 1934 Sent- Signature of Bearer Signature du Porteur Eigentliche Unterschrift des Inhabers	Date of Issue Début de la Validité Ausgegeben am	Date of Expiry Date d'Expiration Bischoft am	22/6/34	22/6/35
Colour of Eyes Couleur des Yeux Farbe der Augen	brown																						
Colour of Hair Couleur des Cheveux Farbe des Hage	brown																						
Special Peculiarities Signes particuliers Besondere Kennzeichen																							
Permanent Address Adresse ordinaire Ständige Adresse	Rue Knyaz Alexandre 90, Plovdiv, Bulgaria																						
Nationality Nationalité Staatsangehörigkeit	Bulgarian																						
University Université Hochschule	London																						
Faculty Faculté Fakultät	Economics																						
Students' Association Association des Etudiants de Studentenschaft	London School of Economics Students Union																						
Office Held (if any) Recommandation (s'il y a lieu) Tätigkeit in der Studentenschaft als																							
Date of Issue Début de la Validité Ausgegeben am	Date of Expiry Date d'Expiration Bischoft am																						
22/6/34	22/6/35																						

Ц/1А

S.T. 1933

Recent Monetary History.

T.E. Gregory

The History of the Gold Standard in the XIX Century

Preliminary remarks about the Gold Standard.

- The modernity of the gold standard:

- The gold standard is an extraordinarily modern standard. The modern history of the G.S. is a history of Europe after 1870. Before 1870 silver was the real standard in Europe, the Far East, & abroad except for Great Britain and Portugal, which were the only two countries to have a real gold standard.

- Three types of standards in the XIX century.

1. Bimetalism: as in France, where we have the definite ratio of $15\frac{1}{2} : 1$
2. A definite silver standard
3. A system where gold coins circulated side by side with silver - with a value in terms of silver which was altered from time to time.

- The present position of the gold standard:

- Gold is now beginning to lose the command & intellectual respect which it previously had - as a standard. It has been losing its friends. Every period of falling prices has been accompanied

by a violent agitation against the gold standard. This was less true in England, perhaps because of the Victorian respect for the sanctity of contract...

- The change from silver to a gold standard in Europe 1850-70:

- The gold discoveries of 1848-49

- The real reason why between 1850-70 Europe passed, somewhat unconsciously, from a silver to a gold st. was because for the first 15 years at least gold was a depreciating metal due to the gold discoveries.

- The course of prices in 1850-70 = Lennett index

1845-50 — 100

1857 — 132

1864 — 172

Besides, this period of ¹⁸²⁵⁻¹⁸⁴⁸ 1850-70 was a period of falling prices (!)... The general discontent resulted in Revolutions, as in France. After the crisis of 1857, the turn of prices was universal. For a rise

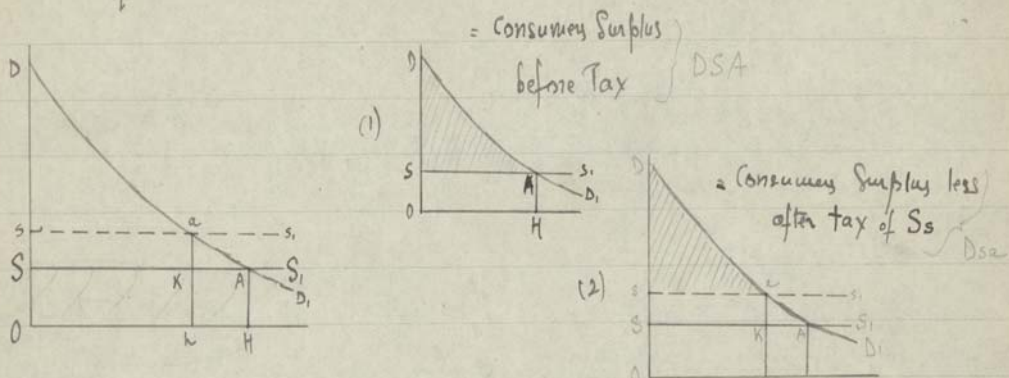
Consequences of the Gold Discoveries of 1848-49:

- The immediate effect was to lead to a remarkable discussion among the economists of the age as to how much prices would rise and how long it would

p. 467.

Q Tax on a Commodity

T - Case of Proportion under constant Returns.

SS_1 = Old Constant Return Supply curve

A = Equilibrium Price

DSA = Original Consumer Surplus (fig 1)

S_s = tax imposed

a = new equilibrium after Tax

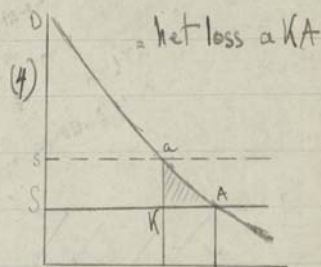
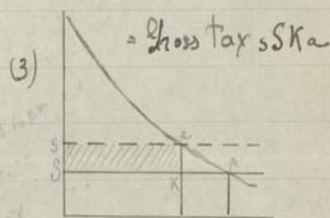
Dsa = new diminished consumer surplus (fig 2)

$sSKa$ = gross tax (tax of S_s on amount sa) (fig 3)

aKA = net loss, since DSA is smaller than Dsa

by exactly aKA ? Due to tax $sSKa$

falls short of the loss of consumer surplus by aKA

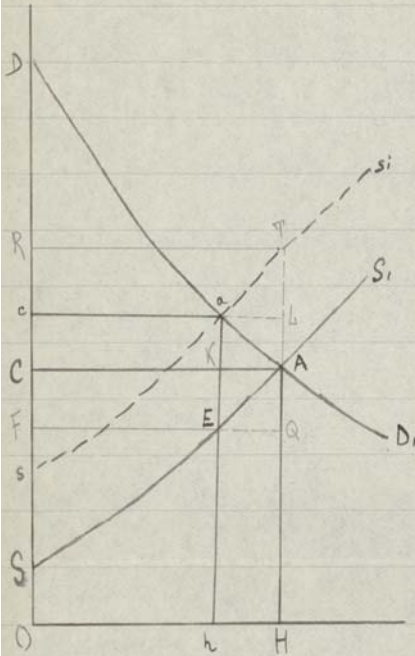
Rules

- the net loss aKA is smallest for commodities with most inelastic demand like necessities. Hence, taxation of a fixed amount will cause less loss of consumer surplus if levied on necessities than if levied on luxury.

11/11

A Tax on A Commodity

II = Case under Diminishing Returns.

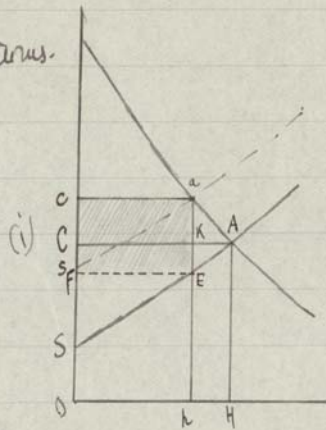
SS_1 = old supply curve

A = old price

SS_2 = new supply curve, after tax

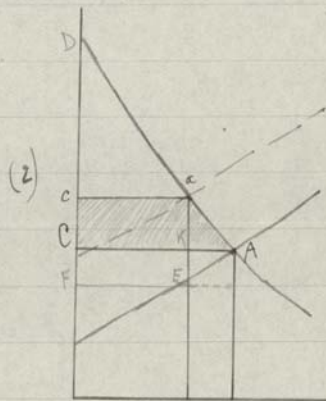
a = new price

aE = amount of tax (as cF)

cFEa = Gross receipt of tax aE

(Since only Oh, or cK is produced under tax and at old SS curve this would have given price E)

cCAa = Loss of Consumers' Surplus

Before Gov. Surplus = DCA

Now Gov. Surplus = Dca

Loss of Cons. Surplus = DCA - Dca

- If CF EK is greater than aKA, the gross receipt of the tax (cFEa) will be greater than the loss of Consumer Surplus (cCAa), and vice versa.

Rule,

- If a commodity obeys the laws of diminishing returns, a tax, by raising its price and diminishing its consumption, will lower its expenses of production other than the tax; and the result will be to raise the supply price by something less than the full amount of the tax.

Удостоверение на А. Христофоров за получената степен бакалавър по икономика (*Second Class Honours*) от Лондонския университет, 1934 г.

ВЪ ИМЕТО НА НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО БОРИСЪ III ЦАРЬ НА БЪЛГАРИТЪ МИНИСТЕРСТВОТО НА ВЪТРЕШНИТЪ РАБОТИ И НАРОДНОТО ЗДРАВЕ ИЗДАВА НАСТОЯЩИЯ СЛУЖЕБЕНЪ ПАСПОРТЪ г. Асен ^{НА} Георгиев Христофоровъ по занятие <u>инженер</u> който пътува <u>за Европа</u> Паспортъ № <u>4209</u> Издаденъ въ <u>София</u> Отъ <u>Дирекция на Полицията</u> Паспорта е валиденъ три години Дата <u>10. Ноември 1937</u> Печатъ и печатъ: Signature et cachet: 	AU NOM DE SA MAJESTE BORIS III ROI DES BULGARES LE MINISTRE DE L'INTERIEUR ET DE LA SANTE PUBLIQUE DELIVRE CE PASSEPORT DE SERVICE М. Асен ^А Георгиев Христофоровъ de profession <u>fonctionnaire</u> qui se rend <u>en Europe</u> Passeport № <u>4209</u> Fait à <u>Sofia</u> Par <u>la Direction de la Police</u> Ce passeport est valable trois ans. Date <u>10. Novembre 1937</u> <u>Директоръ на Полицията - Le Directeur de la Police</u> <u>Асенъ</u> Серия I—1936. №000362

Служебен паспорт на А. Христофоров, издаден за специализацията му в Женева, 1937 г.

АСЕНЪ Г. ХРИСТОФОРОВЪ
 Икономистъ въ Статистическия институтъ за
 стопански проучвания при Софийския
 държавенъ университетъ

Тел. 4-27-85

Шипка 6

Визитна картичка на А. Христофоров

19 ✓

РАЗВИТИЕ

КОНЮНКТУРА

Цикъла

Индивидуалност на всеки отделен цикъл.

"Строго погледнато, всеки конюнктурен цикъл представлява отделен исторически епизодъ, различавайки се по съществени белѣзи отъ своитѣ предшественици и оставайки неповторимъ въ бъдещето." Главната задача на конюнктурната теория е да изгради обобщения, които биха могли да се приложатъ за всеки отделен цикълъ. Митчелъ дава единъ краткъ прегледъ на историческото развитие на 13 отделни цикли въ Америка за времето отъ 1878 до 1924 г.включ.

Митчелъ /В.С.354/

ЦДА

Фиш с бележки на А. Христофоров по книгата *Business Cycles* (1927) на Wesley Clair Mitchell

1 ✓

ХАРАКТЕРИСТИКА

КОНЮНКТУРА

Проблемата.

Обстановка на проблемата за конюнкт.циклъ

Конюнктурнитѣ колебания трѣбва да иматъ нѣкакъвъ първоначаленъ импулсъ – независимо отъ това, дали той е винаги еднакъвъ за всички цикли. Този импулсъ, когато възникне, действува върху единъ опредѣленъ комплексъ отъ индустриални, стопански и парични условия. Когато импулсътъ е даденъ, тѣзи условия и обстоятелства ще опредѣлятъ естеството на последицитѣ на самия импулсъ; тѣ сж, следователно, донѣкаде сами причина за конюнктурнитѣ колебания. Тѣзи условия и обстоятелства сж приблизително еднакви въ съвременнитѣ народни стопанство и могатъ, следователно, да бъдатъ разглеждани по принципъ, общо.

Пигу /Инд.фл.8/

ЦДА

Фиш с бележки на А. Христофоров по книгата *Industrial Fluctiations* (1927) на Arthur Pigou

15 ✓

Non-monet. overinv. theories.

TRADE CYCLE

Similarity with the monetary overinvestment theory.

Spiethoff's diagnosis of the disequilibrium at the end of the boom is substantially the same as that given by the monetary overinvestment school. The allocation of the factors of production to the various stages of production does not correspond to the flow of money. The lower stages in the structure of production are under-developed and the higher stages, which produce capital goods, are overdeveloped. And a lack of consumers' goods is the cause of the breakdown in the capital goods industries -- according to the non-monetary overinvestment theorists

Haberler, PAD, 74.

ЦДА

Фишове с бележки на А. Христофоров по книгата *Prosperity and Depression* (1937) на Gottfried Haberler

✓ 1

UNDER-Consumption THEORIES

TRADE CYCLE

Effects of the activity of saving or hoarding.

1. Saving may lead to depression because savings do not find an outlet in investment (but during boom investment factually is greater than saving...).

2. Savings lead to a fall in the demand for consumers' goods because the money saved is not spent on consumption

3. Savings are, as a rule, invested productively. Hence, after a time, the output of new consumers' goods will increase; but since demand has fallen, prices of consumers' goods now fall, and depression transmitted to producers' goods. Thus, the market for consumers' goods holds the central position in the economic system -- for the underconsumption theorists.

Haberler, PAD, 117.

ЦДА

M. Theories - Hawtrey (1) ✓ 1 Haberler

General (1): Importance of Consumers Outlay

The trade cycle is a purely monetary phenomenon, in the sense that changes in the flow of money are the sole and sufficient cause of changes in economic activity, of the alternation of prosperity and depression, of good and bad trade. A general depression is the severe of the trade cycle - i.e., a situation in which unused resources and unemployment are general - can not be produced by non-monetary causes or forces except in so far as they give rise to a fall in consumers' outlay - i.e., in the flow of money, the flow of money, i.e., the demand for goods in terms of money, is approximately determined by consumers' outlay, but is by expenditure out of income (which comprises also that part of expenditure which is saved).

Haberler 14

Фиш с бележки на А. Христофоров по книгата *Prosperity and Depression* (1937) на Gottfried Haberler

THE NATIONAL INCOME.

Interest on Government Debt.

Interest payments on the internal debt of the government do not represent any part of the selling value of goods and services. The total of internal interest payments must therefore be deducted from the assessments - of total income assessed to tax.

The opposite is the case with interest payments by local authorities, railways companies, etc., which represent the use of tangible assets and are incorporated in the selling value of transport or trading services, or in the "value at cost" of the non-profit making services (education).

(Clark, The Nat. Inc. p. 8)

Фиш с бележки на А. Христофоров по книгата *The National Income* (1932) на Colin Clark

Национален литературен музей

Сътрудници на Статистическия институт за стопански проучвания към Софийския държавен университет. Сред тях, отляво: Цоню Цончев (вторият), проф. Иван Стефанов, проф. Димитър Мишайков, ръководителят на института проф. Оскар Андерсон, проф. Семьон Демостенов; отясно: А. Христофоров (вторият), към 1940 г.

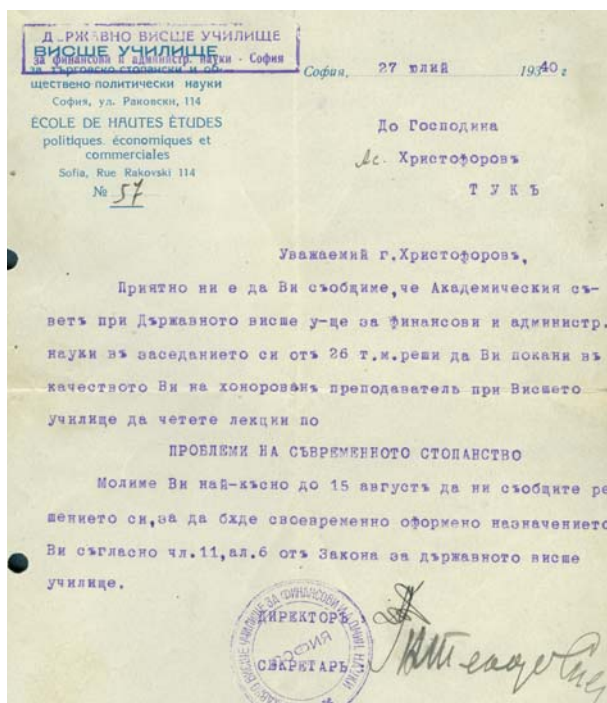
Национален литературен музей

Люба, съпругата на А. Христофоров, година след техния брак, 1940 г.

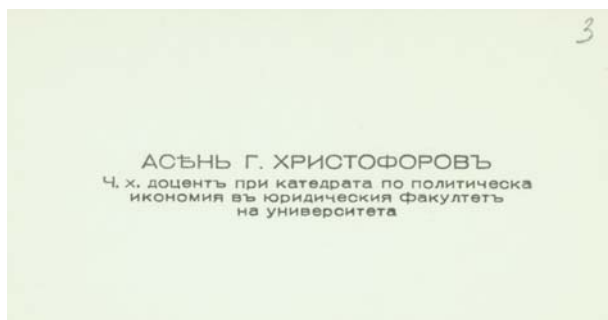
Със сътрудници на Статистическия институт за стопански проучвания към Софийския държавен университет. Сред тях математикът Рашко Зайков (първият отляво), Асен Христофоров (вторият отляво), проф. Оскар Андерсон (в центъра с гръб)

ЩА

Писмо от Държавното висше училище за финансови и административни науки, с което А. Христофоров е поканен да чете лекции като хоноруван преподавател по проблеми на съвременното стопанство, 27 юли 1940 г.

ЩА

ЦДА

Визитна картичка на А. Христофоров

ЦДА

С колеги от Софийския държавен университет. Сред тях: Жана Николова-Гълъбова, проф. Семьон Демостенов (четвъртият отляво), проф. К. Бобчев (петият отляво), проф. Димитър Мишайков (първият на десния ред), Асен Христофоров (третият на десния ред), 1940 г.

Теория на стопанската конюнктура.

Дълъ I – Фактитъ относно конюнктурния цикълъ.

I. Встъпителни бележки.

1. Статиката въ теоретическата икономия.
2. Динамиката въ теоретическата икономия.
3. Видове промѣни.
4. Учение за конюнктурата.
5. Конюнктурата въ широкия смисълъ.
6. Конюнктурата въ тѣсния смисълъ.
7. Проблемата на конюнктурния цикълъ.
8. Планътъ на настоящия курсъ.
9. Значението на конюнктурния цикълъ.

II. Обща характеристика на цикъла.

1. Какво представлява конюнктурния цикълъ
2. Фази на конюнктурния цикълъ
3. Измѣрване на конюнктурния цикълъ
 - а/. Индексътъ на заетостта на труда
 - б/. Индексътъ на обема на продажбитѣ
 - в/. Индексътъ на обема на инд. производство.

III. Външна характеристика на цикъла.

1. Конюнктурниятъ цикълъ е международенъ
 - а/. Либерализмътъ и международния цикълъ
 - б/. Инфлацията, автархията и цикъла
 - в/. Индустриализацията на зем. държави и цикъла
2. Конюнктурниятъ цикълъ е шаблонизиранъ
 - а/. Нормална дължина на цикъла
 - б/. Национални различия въ дължината на цикъла
 - в/. Секулярниятъ трендъ и дължината на цикъла
 - г/. Нормалната амплитуда на цикъла
3. Индивидуалностъ на всѣки отдѣленъ цикълъ

IV. Вътрешна характеристика на цикъла.

1. Конюнктурниятъ цикъла има универсаленъ характеръ
2. Конюнктурнитѣ колебания иматъ кумулативенъ характеръ
3. Колебанията на отдѣлнитѣ сектори иматъ различни амплитуди

плитуди

План на А. Христофоров за лекционен курс по теория на стопанската конюнктура

(1)

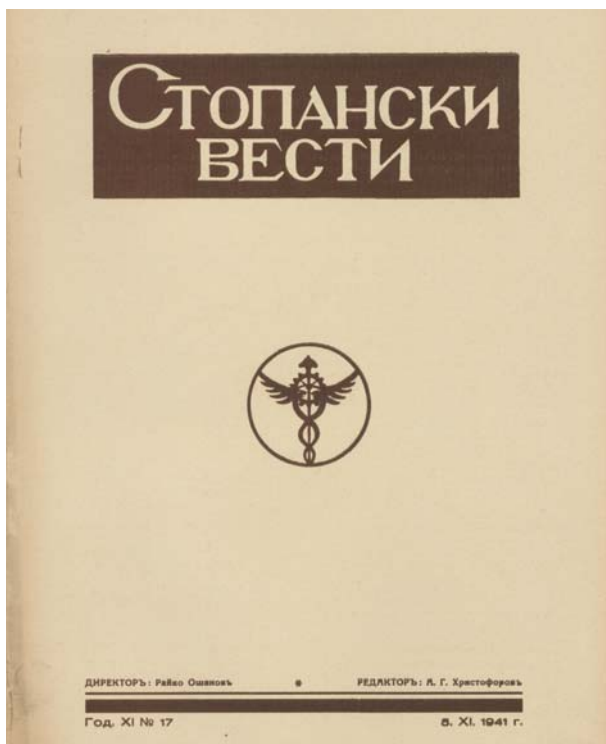
ДЕЙСТВИЕТО НА МЕХАНИЗМА НА ЦЕНООБРАЗУВАНЕТО.

I. Характеристика на следвоенната стопанска обстановка съ огледъ на действието на механизма на ценообразуването.

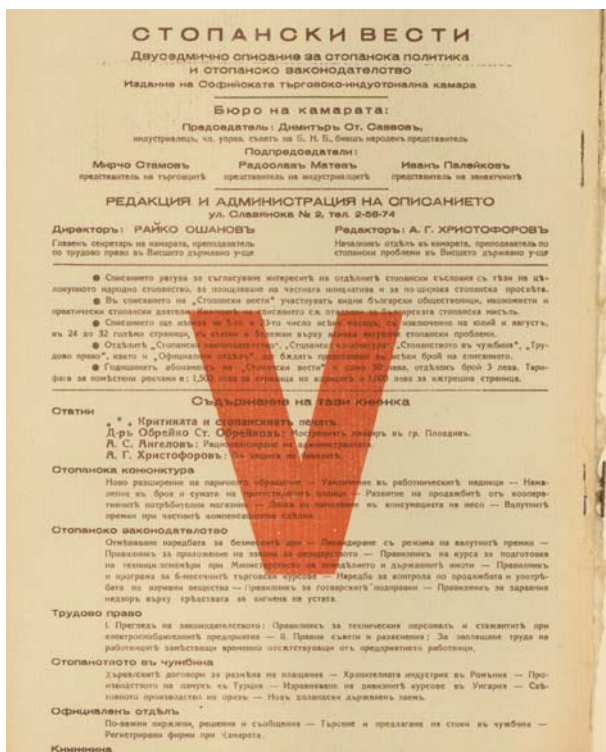
1. Повишение въ граничните цени на вносните стоки:
 - поради високите превозни такси и осигур. премии;
 - поради въздържането при износа отъ чужбина
2. Вълнообразно отражение върху вътрешното равнище на цените:
 - поради покачването на вносните сурови материали;
 - поради следващото увеличение въ цените на местните индустриални и занаятчийски произведения
 - поради следващото увеличение въ цените на суровите материали отъ местенъ произходъ, като замѣстителни.
3. Намаление въ обема на предлагането на стоки и материали
 - поради стопанската блокада и откъсването на пазари;
 - поради меркантилистичните стремежи на воюващите;
 - поради следващото съ закъснение намаление въ обема на местното индустриално производство /сур. мат./;
 - поради трудностите при замѣняването на вносни съ местни сурови материали /памукъ и вълна/.
4. Увеличение въ обема на търсенето на стоки въ страната
 - поради засиленото търсене за износъ въ чужбина;
 - поради засиленото търсене на сурови материали отъ местенъ произходъ отъ индустриалци и занаятчии;
 - поради извънредното търсене отъ търговците съ огледъ на запасяване и увеличение на щокветѣ;
 - поради извънредното търсене за нуждите на войската.
5. Частичната мобилизация въ връзка съ търсене и предлагане
Увеличение на търсенето:
 - поради по-високата консумация на глава въ войската, отколкото въ нормално време за цивилните
 - поради нуждата отъ материали за екипировката на войската и образуването на запаси.Намаление въ предлагането:
 - поради отлъчването на работници отъ производствения процесъ;
 - поради намалената ефикасность на новопривлечените работници :

План на А. Христофоров за лекционен курс по механизма на ценообразуването

Корица на сп. „Стопански вести“

Съдържание на сп. „Стопански вестн“,
5 ноември 1941 г.

МВРНЗ
ДИРЕКЦИЯ НА ПОЛИЦИЯТА
Д-р ДБЖ. СИГУРНОСТЪ
Разузнавач № 2487
Сезия 26.5.1942 год.

Състав
Лист 1/1
Експерт
Секретир
Дата 12.03.2010

До Г-на Началника
на отделение "Б"

Т У К Б

РАПОРТЪ № 59

Задача № 401/42 год.

Донасямъ Ви, Г-нъ Началникъ следното:
АСЕНЪ ГЕОРГИЕВЪ ХРИСТОФОРОВЪ е роденъ на 16.12.1910 го.
въ гр. Пловдивъ, по професия чиновникъ, жененъ, живущъ на ул.
Неофитъ Рилски № 55, 4 етажъ.

Същиятъ е завършилъ Робертъ колежъ въ Цариградъ. По къс
презъ 1934 год. заминалъ на специализация въ Англия, където
престоялъ една година въ Лондонъ и е завършилъ Виши стопан
науки въ вишиятъ Лондонски университетъ и е специализиралъ
по "Пари, Кредитъ и Банково дѣло". Следъ завръщането си отъ
Англия, Христофоровъ постъпилъ чиновникъ въ централното упр
вление на В.Н. Банка отдѣлъ Стопанство и финансовъ. Следъ то
бива на работа въ дирекцията на статистиката а въ началото
1938 год. билъ командированъ въ Швейцария за изучаване стат
стически и стопански проучвания. Следъ завръщането си билъ
назначенъ тувъ нахсѣния отдѣлъ, който постъ е заемалъ до по
стѣпването му Началникъ на информационниятъ отдѣлъ при Търг
Индустр. камара, която служба заема и сега. Независимо отъ гр
рната служба, той е назначенъ съ заповедъ № 2044 отъ 12 Сеп
врий 1940 год. за преподавателъ въ Вишето училище за финан
и административни науки. Известенъ е като протеже на [REDACTED]
отъ същото училище. Освенъ това Христофоровъ
редактира органа на Търг. Индустр. камара "Стопански Вестникъ"
също "Содинни и мѣсечни прегледи" за Стопанското положение
въ България. Същиятъ е издателъ на книгата "Конекторниятъ Цикъ
въ България". За която книга бива награденъ съ премия отъ
фонда на "Кирилъ Г. Поповъ". Отъ меродавно мѣсто се донася,
Христофоровъ сега смѣталъ да напусне този си постъ въ камар
като щѣлъ билъ да поеме новъ такъвъ. Началникъ на обществен
осигуровки и подпомагания.

Въ всички учреждения кадето е билъ на служба до сега
извъстенъ е, като отявленъ англофилъ, който не скривалъ симпат
итъ си къмъ Англия. Привърженикъ на [REDACTED] и мно
други отъ тази среда хора.

Отъ проучванията които се направиха, не се установи
Христофоровъ да е говорилъ, че щѣлъ да стане Министъръ на
финансийтъ при евентуаленъ кабинетъ на [REDACTED]
Не е регистриранъ въ политическата архива при Дирекция
на Полицията.

Разузнавач № 2487 /В. Поповъ/ 5. 1942
(18 септ). Копие отъ [REDACTED]
18 септ е № 9.0.Н. 791

АКРОНОМЪ ГДСР СБНА

Репорт-донесение срещу А. Христофоровъ във връзка с делото за оперативното му наблюдение от
страна на Дирекция на полицията, 26 май 1942 г. (поместен тук като документ № 2)

VI. THE OUTLOOK FOR BULGARIAN - SCANDINAVIAN TRADE AFTER THE WAR.

1. The probable economic organisation of Europe after the War -- certain assumptions. The problem of furthering commercial intercourse between Bulgaria and the Scandinavian countries after the war can not be tackled without certain assumptions concerning the probable economic organisation of Europe after the end of hostilities. In the first place, it is important to have a clear idea as to how far the Continent of Europe will represent a more or less complete economic unity, and how far the Continent of Europe will entertain commercial relations with Great Britain and the other overseas countries. It seems reasonable to suppose that trade with Great Britain and the extra-European states will be reduced to a minimum after the war, the Continent of Europe importing only those materials and quantities thereof which can not be produced within any of the European continental states. This naturally implies a diminution of the degree of international division of labour, obtaining before the war, for the cost of production will probably cease to be the criterion of what should be produced within the Continent of Europe and what should be imported from abroad.

In the second place, it is essential to define clearly the geographic region which will form the European Continental Economic Unity after the war. For instance, it is vital to point out whether only those parts of Soviet Russia, which have by now been occupied by the German army, will be included in the above economic block, or whether the entire territory of European Russia will be so included, or lastly -- whether the whole of Soviet Russia (including Siberia) will be drawn economically within the block. For it undoubtedly makes a great deal of difference to all other European continental states whether only those parts of Soviet Russia, which have by now been occupied by the German forces, will be included in the European Continental Economic Unity - with no or hardly any commercial relations with the remaining part of Soviet Russia; whether the European Continental Economic Unity, having secured for itself the Ukraine, the Crimea, the Caucasus and Bessarabia, will entertain some commercial relations with what remains of Soviet Russia in the continents of Europe and Asia; or lastly -- whether the entire European and Asiatic territories of present day Soviet Russia will be drawn into close economic collaboration with the European Continental Economic Unity. These alternatives are clearly of the greatest significance for the future economic structure of Europe.

Страница от подготовения през есента на 1942 г. в Института за световна икономика в Кил доклад на Асен Христофоров. Посветен е на търговията между България и скандинавските страни, както и на прогноза за развитието ѝ след края на войната

33
 Конфликтна.
 промишлеността в баланса на Б.н.банка от края на 1942 година. Балансът на Б.н.банка от края на 1942 година съдържа някои интересни промишлеността в сравнение с положението от края на предходната година. Във всички линии тези промишлеността се свеждат до едно чувствително нарастване в салдото на чуждестранните девизи, до известно намаление в разширя на скontoвия портфейл и авансите на банката, до едно значително увеличение в перото "пласменти", до известно намаление в салдото на текущите кредиторни сметки и, накрай, до едно прехвърляне на част от авоара на съкровището от текуща сметка към сметката "срочни депозити в лева". Във резултат на горните промишлеността и сумата на банкнотите в обращение показва увеличение от 5,455 милиона лева. Салдото на чуждестранните девизи /златни и други/ нараства с 4,982 милиона лева -- срещу едно увеличение от 427 милиона лева в задълженията на банката в чужда валута. Общото салдо на скontoвия портфейл и авансите на банката намалява с 1,289 милиона лева -- вследствие на ликвидиранието на съкровищни бонове за 600 милиона лева и намалението в частния сконт и аванси. От друга страна, перото "пласменти" в баланса на банката нараства с 3,917 милиона лева и възлиза на 8,648 милиона лева в края на годината. Това увеличение трябва да се отнася предимно за изкупуването на държавни ценни книжа, включително на съкровищни бонове от чужбина. В актива на банката салдото на текущите кредиторни сметки намалява с 1,134 милиона лева, но салдото на срочните депозити в лева нараства с 3,817 милиона лева -- поради прехвърлянето на сумата от 3,820 милиона лева от текущата сметка на съкровището към сметката "срочни депозити в лева". Следователно, разширението в банкнотното обращение произлиза предимно от увеличението в салдото на чуждестранните девизи и разширението в салдото на пласментите на банката, докато намалението в скontoвия портфейл и авансите, както и увеличението в общото салдо на текущите кредиторни сметки и на срочните депозити в лева, е действувало в обратна посока -- за намаление на банкнотното обращение. Чистото салдо на авоара на съкровището в банката към края на изтеклата 1942 година възлиза на 6,218 милиона лева и показва увеличение от 491 милиона лева спрямо края на предходната година. Във това увеличение са включени и прехвърлените 3,820 милиона лева към сметката "срочни депозити в лева". Резервите на банката при Б.н.банка нарастват от 944 милиона лева в края на 1941, на 1,560 милиона лева в края на 1942 година, или с 616 милиона лева. Това увеличение е било реализирано въпреки поемането на сравнително големи количества държавни съкровищни бонове от банката през изтеклата година -- в връзка с държавния заем и лихвите новите съкровищни бонове. Съ една дума, увеличението в резервите на банката и намалението в частния сконт и аванси на Б.н.банка показват, че ликвидността на банковата система през годината е била увеличена.

6/10/43 8. Божилков

ВЪВЕДЕНА ВЪЗВРАЩА С ОРИГИНАЛА
 А.Е. 11.03.1943
 Лист №
 Експерт
 Секретар
 Дата 18.3.1943

АКРОПОЛЪ ДЪРЖАВНА

Статия на Асен Христофоров, спряна от печат с лична резолюция на министъра на финансите Добри Божилов (поместена тук като документ № 94)

В София, 1945 г.

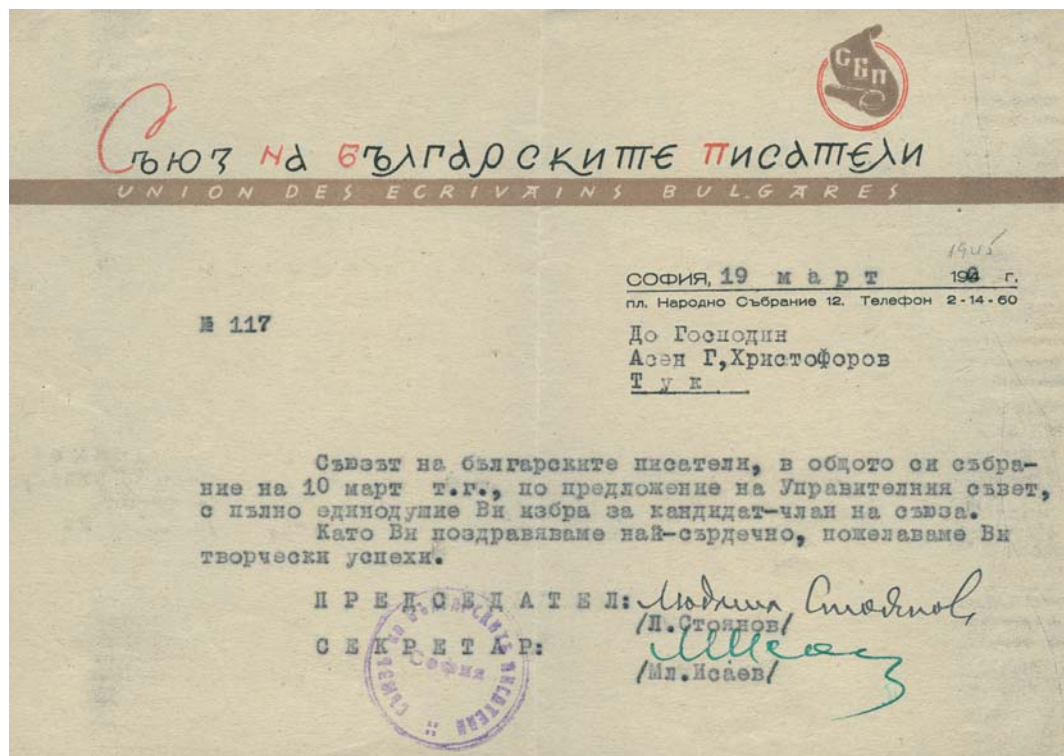

Национален литературен музей

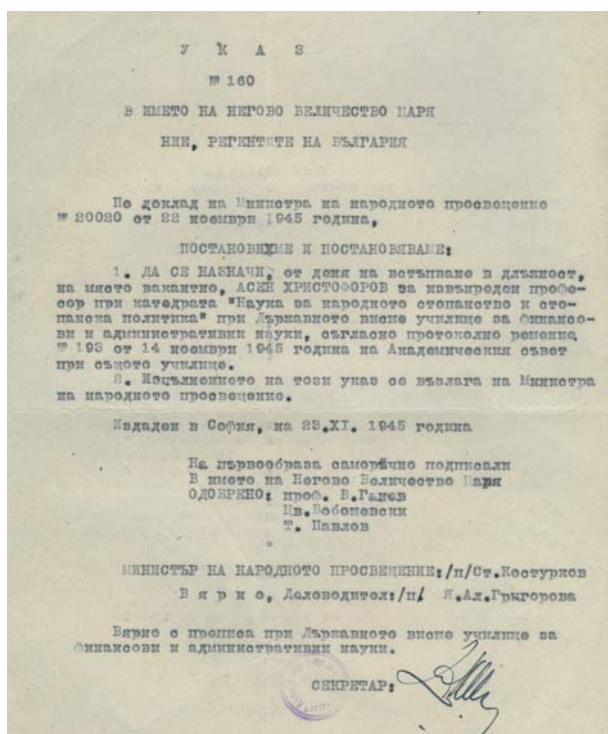
Телеграма, с която А. Христофоров съобщава на съпругата си Люба, че е назначен за търговски съветник в Лондон

Обр. 805	№ 276
Подадена в	ТЕЛЕГРАМА
547 СОФИЯ 3575 15 31 1830 = БЪРЗА = ХРИСТОФОРОВИ КН	
Приета от	Чинovníк
дата 13 194... г. 4	АЛЕКСАНДЪР 44 ПХ
= ДНЕС БЕ ИЗДАДЕНА ЗАПОВЕД ЗА НАЗНАЧЕНИЕТО ТЪРГОВСКИ	
СЪВЕТНИК ЛОНДОН = АСЕН ++ 44 БЪРЗА	

ЦДА

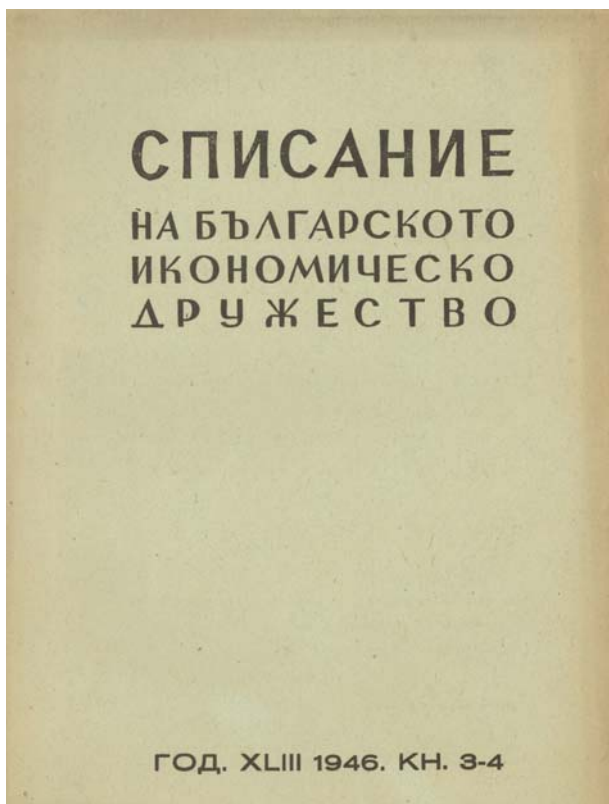

Уведомление за избирането на
А. Христоворов за кандидат-член на
Съюза на българските писатели,
19 март 1945 г.

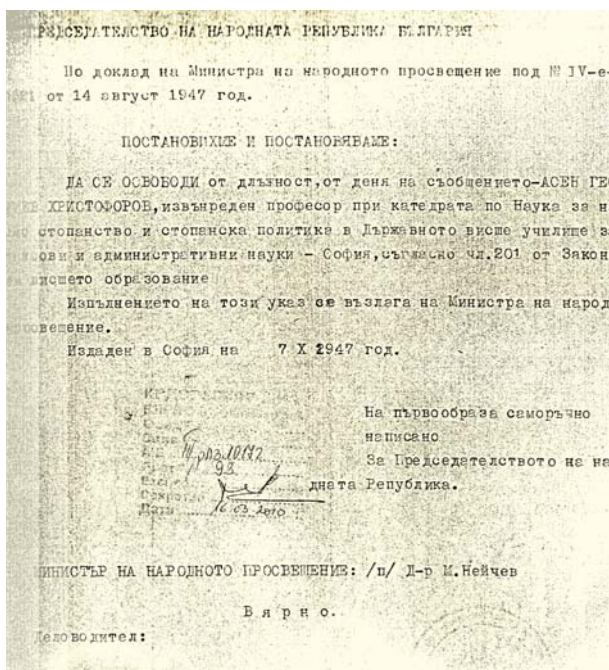

Препис от указа, с който А. Христоворов е назначен за извънреден професор в катедра „Наука за народното стопанство и стопанска политика“ към Държавното висше училище за стопански и административни науки, 23 ноември 1945 г.

Корица на книгата на СпБид, в която А. Христофоров публикува статията си за стабилизацията на лева (поместена тук в том 2)

Указ за освобождаване на А. Христофоров от длъжност извънреден професор в Държавното висше училище за финансови и административни науки в София, 7 октомври 1947 г.

Национален литературен музей

„Бърлогата“ на А. Христофоров в с. Говедарци (вид от август 1981 г.)

София, 28.1 1948 г.

Господин
АСЕН Г. ХРИСТОФОРОВ
ул. "Неофит Рилски" 55
Т у ж.

БЪЛГАРСКА
АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
№ 424

Българската академия на науките, в изпълнение на плана за Литературно-художествения кл през 1948 година, вземайки да издаде сборник върху живота и творчеството на ИВАН ВАЗОВ, кой сборник да може да послужи на бъдещите литературни изследвачи и биографи на Вазова.

Академията не се съмнява, че Вие ще се отзовете на нейната молба и ще представите най-късно до 15 април 1948 година статия на тема:

"ИВАН ВАЗОВ ПРЕД ЗАПАДНИЯ СВЯТ".

Освен това, ако разполагате със снимки, писма и документи за Вазова - Академията Ви мо да ги представите заедно с ръкописа.

Положеният извънреден труд ще се хонор

Председател: Иван Павлов
/ан. Павлов/
НАУЧЕН СЕКРЕТАР: Сп. Каванджиев
/Сп. Каванджиев/
СЕКРЕТАР НА ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННИЯ КЛУБ: Иван Лазаров
/акад. Ив. Лазаров/

Покана от Българската академия на науките А. Христофоров да напише статия на тема „Иван Вазов пред Западния свят“, 28 януари 1948 г.

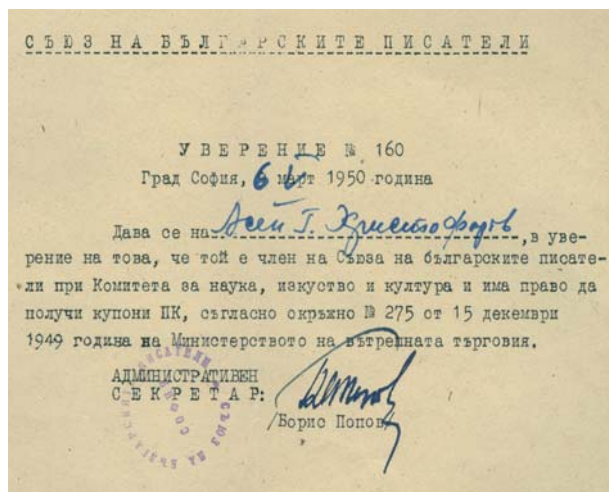
ЦДА

Извън професията, 1948–1951 г.

Членска карта на А. Христофоров
за Клуба на културните дейци към
Комитета за наука, изкуство и култура,
26 юни 1948 г.

Членска книжка на А. Христофоров
в Ловно-рибарския съюз,
24 януари 1949 г.

Уверение за членство на А. Христофоров в Съюза на
българските писатели, даващо му право да получи
купони, 6 май 1950 г.

ЦДА

С група писатели в Копривщица. Отпред от ляво на дясно: Димитър Осинин, А. Христофоров, Димитър Чавдаров-Челкаш и Пеньо Пенев, 31 май 1951 г., 16 дни преди ареста на А. Христофоров

1949 год.
с. Говедарци, Самоковско

Препис!
30

Долуподписаната [REDACTED] живуща в с. Говедарци-Самоковско в почивния дом на държавната печатница, удостоверявам с подписа си, че всичко писано тук от мен е истина:

Той [REDACTED] е домакин в почивния дом на държавната печатница край с. Говедарци, Самоковско, от 6.IV.1946 год. През същата година наесен дойде една компания турци/студенти/да пренощуват, с бележка от печатницата и техен водач, професора им Асен Георгиев Христофоров. Мен и съпругът ми, ни поканиха да вечеряме на техната трапеза, понеже неприемахме покани от този род, много мило и настоятелно ни взеха при тях. Професора се джонеше много надут и през цялото време не продума нито думица. Момичето беха 10, а момчетата по малко. Имаше няколко зозички и няколко мими момичета, момчетата бяха веселци. През есента Христофоров дойде с жена си и нейна приятелка студентка, дойдоха от планината, нямаше къде да преспят, молиха се да ги приемем, държаха се много любезно. На следващата година 1947 през Октомври бива овлечен от университета. За нова година 1948 дойде горепоменатият професор с жена си да прекарат празниците в станцията с писмо от министър [REDACTED], подписано от пом. министъра. Приехме го след дълги увещания и молби, като му дадохме топлино, което той сам си купи от селото. Престояха 6-7 дни. Направи ми впечатление, че е ослабнал доста много и е много неспокоен. Отговори ми че много е преживял, след 2-3 дни узнахме, че е овлечен през м. Септември 1947 год. Прекрахме празниците само с тези гости. Дадохме им стая в съседство с нашата стая, жена му четеше за изпити, тя е студентка, а той прекарваше времето си в компания с мен и мъжът ми, слушахме радио и разговаряхме вечер до 3 часа. Разговорите ни бяха изключително на политическа тема. Това го забавляваше чудесно, както и нас. С жена си се държи като с хайвани-дом влезе при нас я изпъда да не слуша за какво се говори и тя покорен роб изпълнява. Беше любезен и ни подари за спомен книга написана от него "Записки от Лондон". Каза ни че е канен на гости в един студент, много добро момче в с. Дооспей-Ухатал Самоковско, на разстояние от почивния дом 1 1/2 км. [REDACTED]. Професора разправя, че той станал причина да се надигне това момче от овцете го завел да се учи. По малката [REDACTED] сега омъжена, била след познанството на [REDACTED] в него служила. Същата година 48 най-малката [REDACTED] живеела в професора и учела в търговска гимназия, за която казва професора не било местото и в гимназията, че се била замолила да си седи на село и си поучува [REDACTED] му донасяла храна, те го докарала и от Самоков с шейне. [REDACTED] през миналата година беше късал афиши на рейса по бланко арестували. От тогава бях чулатова име. [REDACTED] дойде на професора и гости поканен в неговата стая и аз добре познах лицето с което спорела на политическа тема, пред няколко души-ако се наложил, можел да ги посоча. Този студент каза всичко на [REDACTED] за новата власт [REDACTED] [REDACTED] чакал да се върне и всичко хубаво за [REDACTED]

Донос от Сарафка Бончева – съпруга на домакина на Почивния дом на Държавната печатница в с. Говедарци, срещу А. Христофоров, 12 октомври 1949 г. (поместен тук като документ № 10)

255-188

Протокол за разпит
от д-р 1951 г.

Седм

Математически изследвания Станислав
Тандров два разпита в неговото
му на обикновен изпити Ван Георгиев

КРДОВЕГЕРСНА
ВЕРНО С ОРИГИНАЛА
След №
След №
Лист №
Секрет №
Дата

Христофоров-протокол на Ван Георгиев
и Младич, Ван, Ван, Младич, Ван
и Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван
и Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван
и Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван
и Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван

Въпрос: Мога ли да се каже [REDACTED] в изпити
Ван Георгиев на Станислав Тандров? Ван по
Ван Георгиев?

Отговор: Изпити си, те са му давал почти за-
писки на Станислав Тандров, да му даде
ум да не замесва, като Ван, но си
опити. Но дотук да е било за д-р,
а е било по-много за д-р Ван.

Въпрос: Защо ли замесва [REDACTED] Ван
и Ван?

Отговор: Не си опити, Ван дотук да е
си бил на трим в Англия, Ван
и Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван
и Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван

Въпрос: С него ли имаме среща Ван?

Отговор: Не знам дали си имам среща, Ван
и Ван.

Въпрос: Мога ли да се каже Ван за да си
опити Ван?

Христофоров

АКРДОВЕГЕРСНА

Протокол от разпит на А. Христофоров в ДС,
4 септември 1951 г. (поместен тук като документ № 48)

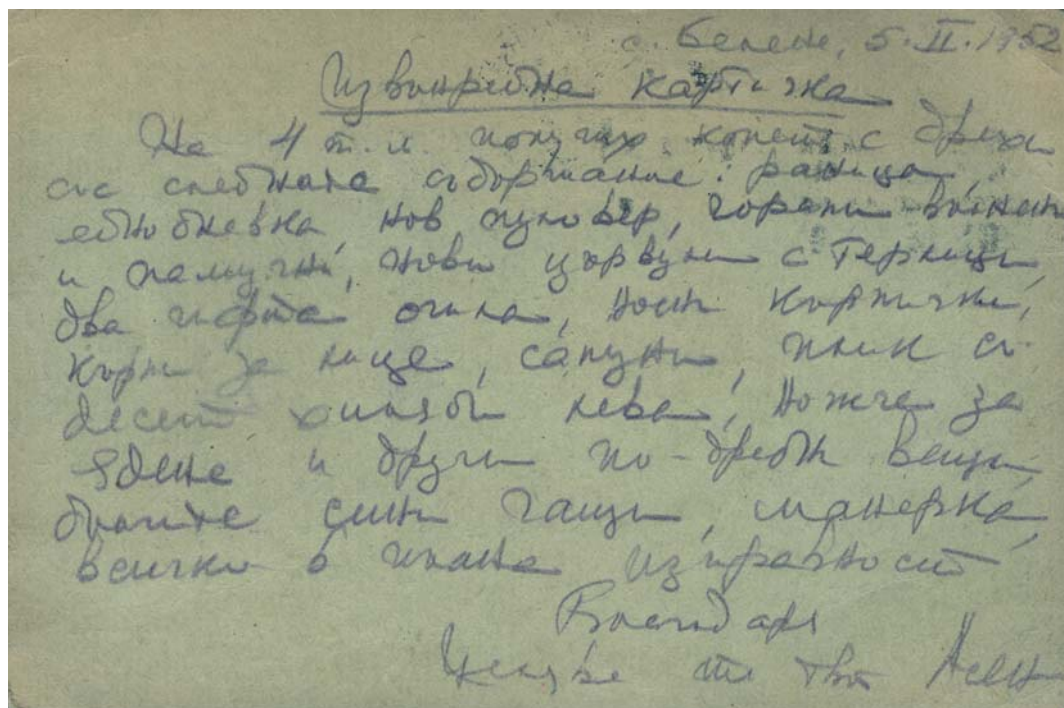
Христофоров 1/16 39

Христофоров-протокол
и Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван
и Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван
и Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван
и Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван, Ван

Христофоров

АКРДОВЕГЕРСНА

Декларация на А. Христофоров в началото на следствие-
то срещу него, юни 1951 г. (поместена тук като доку-
мент № 20)

„Извънредна“ пощенска картичка, изпратена от Белев от А. Христофоров до съпругата му Люба за потвърждение получаването на необходими дрехи и дребни вещи, 5 февруари 1952 г.

Лично строго поверително!

ДО ДРУГАРЯ НАЧАЛНИК ОТДЕЛ IV-ти ПРИ III-то УПРАВ. Д.

ДЪРЖ. СИГУРНОСТ
№ III-452/16-IX-52/208
Т. В. О. и З. О. Б.

Приложено изпращаме Ви декларация подписана от проф. АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ.

Същият при освобождаването му на 11. IX. 1952 год. от общекитето направих опит да вербоввам, като при проведеният разпит с големи предисловия и усуквания даде съгласието си да сътрудничи на ДС, обаче при подписване на декларацията, от страх даде съвсем друг текст.

Към оформяването му за агент, смятам да престъпят другарите работещи по професорите, като го среднат и беседват по тези въпроси и ползват декларацията.

Приложение: - декларацията.

НАЧАЛНИК ОТДЕЛЕНИЕ-ДС-ТВО-Белене: *В. Панев*
капитан — *В. Панев*

*Корекция
от отдел 1, до
началник с. Христофоров и
началник с. Георгиев.
16. IX. 52 г.
вн. р. 1. М. В. М. В.*

*Указано
до се отнася
с. М. В. Р.*

342

Писмо от капитан В. Панев, началник отделение в Държавна сигурност в ТВО-Белене, до началник отдел IV при III управление на ДС, София, придружаващо декларацията на А. Христофоров от 11 септември 1952 г. (поместено тук като документ № 73)

6

СЛУЖЕБНА БЕЛЕНКА

Управлението на Трудовото-възпитателно общежитие с. Белене, Свищовско дава на лицето *Асен Георгиев Христофоров* живущ в гр. (с) *Белене* ул. *Михайл Вилски* № *55* колия *55* е бил въдворен в Трудово-възпитателно общежитие с. Белене от *3 IX 1952 г.* до *9 IX 1952 г.* 1952 год. и е бил освободен на последната дата.

с. Белене, *9 IX* 1952 год.

Началник на Т. В. О. с Белене *В. Панев*

Служебна бележка, издадена на А. Христофоров за въдворяването му в ТВО-Белене и за неговото освобождаване, 9 септември 1952 г.

Декларация

348

Дохододателят Кен Георгиев Христофоров
 живее в с. Белене, ул. Георгиев Рилски 55,
 и следователно, че ако бъде казано да грабне
 материал за целта на д-р Христов
 и следователно, че ако бъде казано да грабне
 материал за целта на д-р Христов, че
 не може да бъде казано да грабне
 материал за целта на д-р Христов.

Следователно, ако това, че не може
 да бъде казано да грабне материал за целта
 на д-р Христов, че не може да грабне
 материал за целта на д-р Христов.

Следователно, че ако това, че не може
 да бъде казано да грабне материал за целта
 на д-р Христов, че не може да грабне
 материал за целта на д-р Христов.

А. Х. Х.

Белене, 11/X/1952 г.

Декларация:

Христофоров

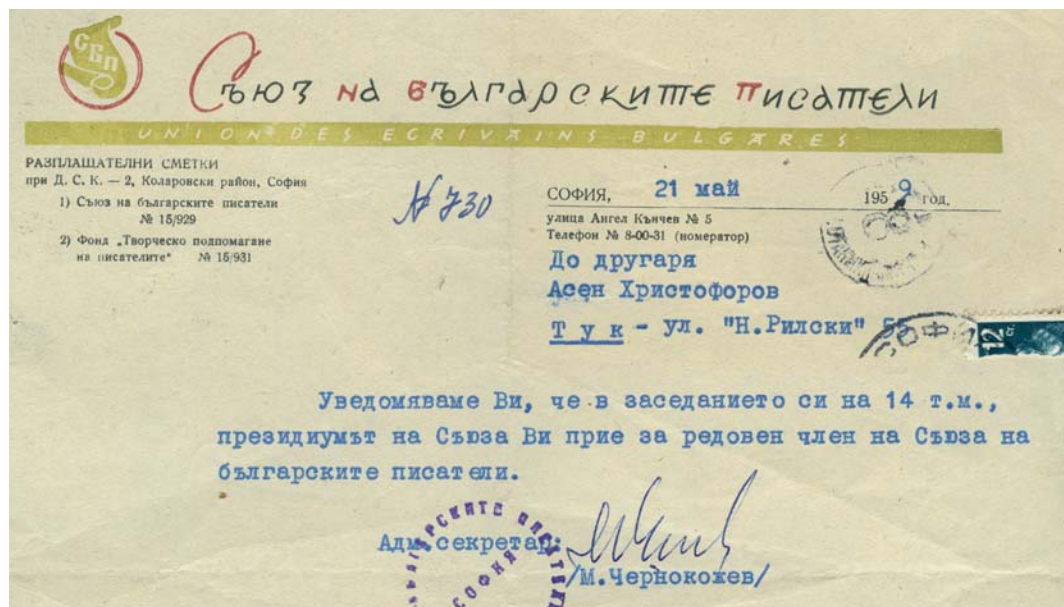
А. Христофоров се използва от вербовка. Декларация при освобождаването му от ТВО-Белене, с
 която блятира Държавна сигурност. 11 септември 1952 г. (поместена тук като документ № 74)

СЪЮЗ НА НАУЧНИТЕ РАБОТНИЦИ В БЪЛГАРИЯ Подпис-Signature : _____ ЧЛЕНСКА КАРТА № 0895 проф. АСЕН ХРИСТОФОРОВ е член <u>редовен</u> на Съюза на научните работници в България. София, <u>1 юни</u> 195<u>3</u> г. Председател: _____ Гл. секретар: _____	Union des travailleurs scientifiques en Bulgarie CARTE D'ADHÉSION № 0895 М. _____ est membre _____ de l'Union des travailleurs scientifiques en Bulgarie. Sofia, le _____ 195<u>3</u> Le Président: <u>G. Nadjakov</u> Le Secrétaire gen.: <u>Bratjanov</u> Отчетен за: _____ <table border="1"> <tr> <td>1952 г.</td> <td>по кв. № <u>4548.1.VI.53</u></td> </tr> <tr> <td colspan="2">Касиер: _____</td> </tr> </table>	1952 г.	по кв. № <u>4548.1.VI.53</u>	Касиер: _____	
1952 г.	по кв. № <u>4548.1.VI.53</u>				
Касиер: _____					

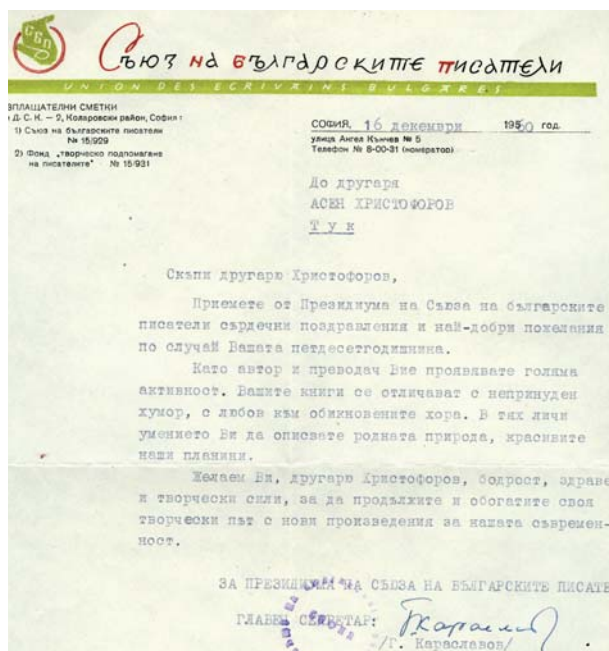
Членски карти на А. Христофоров в Съюза на научните работници в България, 1 юни 1953 г. и 1 януари 1958 г.

СЪЮЗ НА НАУЧНИТЕ РАБОТНИЦИ В БЪЛГАРИЯ Подпис-Signature : _____ ЧЛЕНСКА КАРТА № 1072 проф. АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ е редовен член на Съюза на научните работници в България. София, <u>1 януари</u> 19<u>58</u> г. Председател: _____ Гл. секретар: _____	Union des travailleurs scientifiques en Bulgarie CARTE D'AFFILIATION № _____ М. _____ est membre actif de l'Union des travailleurs scientifiques en Bulgarie. Sofia, le _____ 19<u>58</u> Le Président: _____ Le Secrétaire général: <u>Bratjanov</u> Отчетен за: _____ <table border="1"> <tr> <td>1957 г.</td> <td>по кв. № <u>588</u></td> </tr> <tr> <td colspan="2">Касиер: _____</td> </tr> </table>	1957 г.	по кв. № <u>588</u>	Касиер: _____	
1957 г.	по кв. № <u>588</u>				
Касиер: _____					

АКРДОПЫГДСРСБНА

Уведомление за избирането на А. Христофоров за член на Съюза на българските писатели, 21 май 1959 г.

Поздравление от Съюза на българските писатели до А. Христофоров по случай неговата 50-годишнина, 16 декември 1960 г.

25

Чрез Съюза на българските писатели
до
др. Митко Григоров, секретар на
Ц.К. на В.К.П.

М О Л Б А

от Асен Г. Христофоров, член на
Съюза на българските писатели и
на Съюза на научните работници,
жилищ на ул. Неофит Рилски 55,
София, тел. 8-86-98

Уважаеми др. Григоров,

Не бих Ви заминавал с моите дребни неволи, ако те не
се отразяваха много зле върху самочувствието ми като писател
и гражданин и тъкмо затова ще обръщам към Вас.

Накратко, жена ми, омъжена за мен отпреди двадесетина
години, трябваше да замине утре с групата на "Балкантурист"
за ГДР, но не получи разрешение за отпътуване от Дирекция на
милицията. Същото се случи и през миналата година, макар тя
да бе посетила СССР през предходната 1957 г.

Естествено, тя отговаря вълната за откъсване върху мен --
никога не се е занимавала с политика, добросъвестна служебна
и от двадесет години в държавни предприятия, а през пос-
ледните десет години работи като счетоводителка в ДНХ "Кити"
на гара Искър.

Това ми гнетя, а то може би много повече, отколкото е
редко. Моля Ви да яתרвенявате пред "Балкантурист" и органи-
те на милицията ти да бъде включена в една от следващите гру-
пи, които заминават за ГДР през яки -- било на 2 яки, било на
31 яки. От "Балкантурист" днес ми казваха, че не е нужно да
подава ново-новички документи, стига да се получи разрешение
от Дирекция на милицията.

През последните четири години съм написал и издал мест
белотриптични произведения. Презем съм и съм редактирал много
други книги от и на български език. От 1945 г. съм кандидат-
член на Съюза на българските писатели, а от два месеца съм и
редовен член -- нещо, с което се гордея. От друга страна, кол-
кото и да я глежда омишно, тя даа отпадна на Дирекцията на ми-
лицията не ара да се чувствуват неравноправен гражданин.

Родителите ми живеят в гр. Пловдив, ул. Васил Коларов
№ 44. Единственият ми брат, Веселин Христофоров, е редовен
доцент в ВНИ "Жарк Марко" от 1945 г. Единствената ми сестра
Адриана е омъжена от 13 години за Ангел Хубеанов, живущ на ул.
Сава Омниов № 1, член на ВКП и първи секретар в Министерств-
то на външните работи.

Бащата на жена ми е покойник от четири години. Майка

- 2 -

живее при единствения си син, Асен Атанасов, адвокат в гр.
Пловдив, живущ на ул. Хитен пазар № 15. Единствената сестра
на жена ми живее в София, бул. Толбушки № 26 -- нарича се На-
дежда Василева по им, работничка, член на ВКП от 15 години.

Моля Ви, др. Григоров, да се застъпите пред Дирекцията
на милицията с оглед да ѝ се разреши да замине с някоя от
туристическите групи на "Балкантурист" за ГДР през идния
м. яки. С това ще възвърне самочувствието ми като гражда-
нин и писател.

С почит,

/Асен Христофоров/

София, 18.VI.1959 г.

22.V.1962
11 до Асен Христофоров!!!
АН

Опит за пътуване зад граница, 1959 г.

Национален литературен музей

Кабинетът на А. Христофоров (снимка от май 1986 г.)

Люба Христофорова, 1962 г.

ЦДА

ЦДА

С писателя Петър Аджаров в Рила, 1959 г.

ЦДА

С писателя Илия Волен, с. Говедарци, 1960 г.

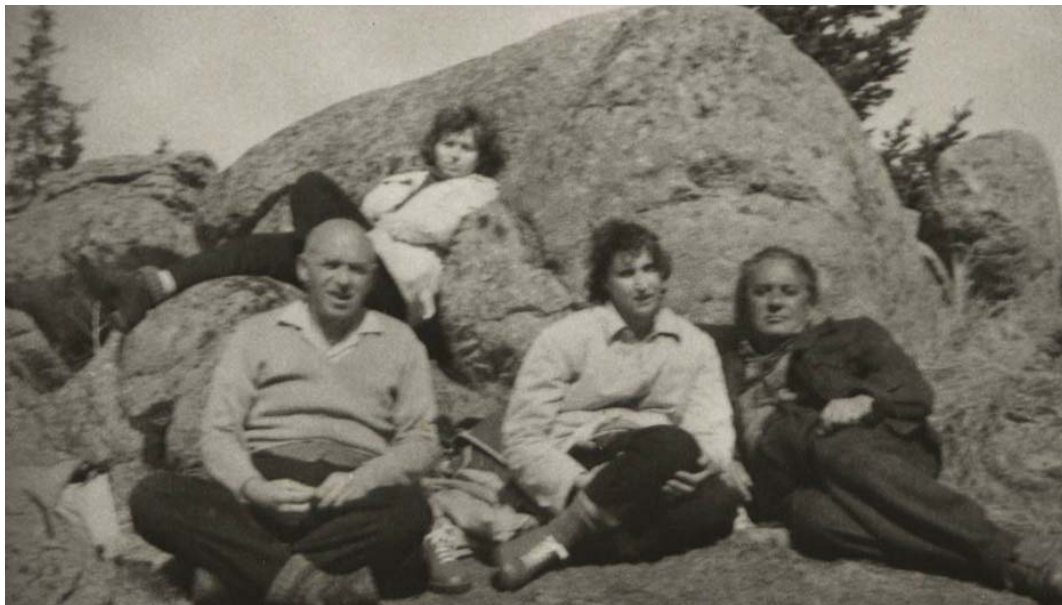

ЦДА

С група писатели край Днепър (горе) и на Финския залив (СССР), 1963 г.

ЦДА

ЦДА

С преводача Сидер Флорин на Витоша, 1962 г.

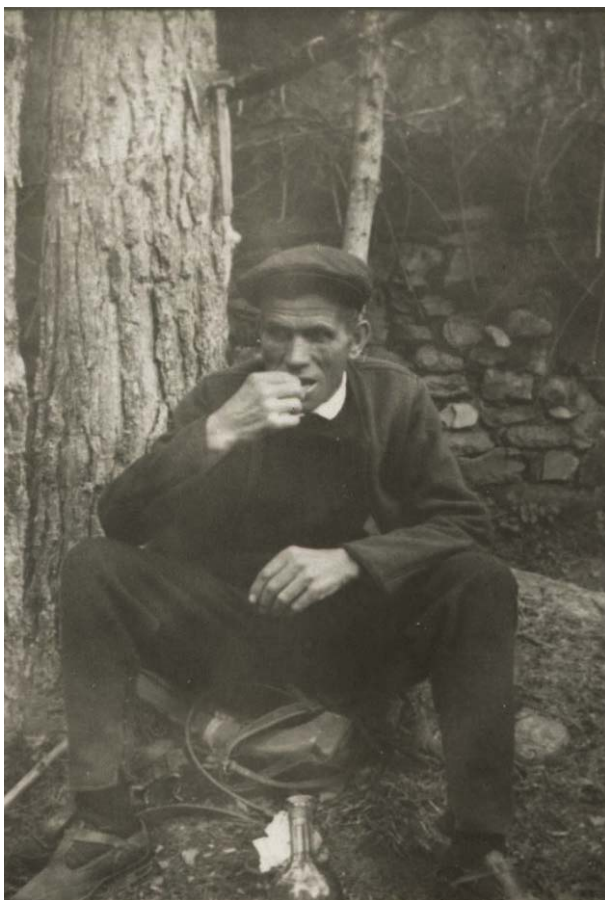
Национален литературен музей

С поета Иван Милчев и съпругата му, Хисар, януари 1966 г.

Национален литературен музей

Чърчил (Георги Палакарски) и Вуцидей (Стойне Пейчев) – прототипове на герои от повестта „Мацакурци“ на А. Христофоров, 1963 г.

Национален литературен музей

До др. Прокурор при Народния съд
в гр. Самоков.

Копие: до Началника на народната
милиция в гр. Самоков.

Ж А Л Б А

от Асен Г. Христофоров, писател,
жител на София, ул. "Н. Рилски" № 5

Др. Прокурор,

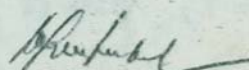
Между 30 април и 2 май т.г. вилата ми в землището на с. Говедарци, самоковско, е била разбита за единадесети пореден път. Горските работници, които от месец-два товарят трупи в съседство с вилата ми, са видели три момчета да се въртят около къщата ми и параклиса, а Александър Гелов, от с. Маджаре, лично ми заяви, че е познал между тях и момчето на Костадин Янакиев Лазунков, от с. Говедарци.

При днешното разбиване на вилата ми /все през западния прозорец на избата/ са участвували три момчета, между които и синът на Костадин Янакиев Лазунков, който е бил подгонен от един от овчарите на излизане от избата. На времето заявих това пред кварталния отговорник лейтенант Тодор Мирчев, който ми съобщи, че имената на тези момчета му били известни, че те били извършили и две други престъпления от тоя род в същия ден, и че щял да вземе мерки срещу тях.

Мерките, очевидно, са се оказали недостатъчни. Пом синът на Костадин Янакиев Лазунков е участвувал в последното разбиване на вилата, може да се предполага, че с него са били и предишните му другари. Тези момчета знаят, че деянията им са известни на местните органи на милицията и навярно са останали с впечатлението, че милицията няма да ги закача. Затова повтарят простъпките си. По тоя начин след една-две години, когато поотраснат, те ще имат смелост да разбиват не само празни вили и параклиси, но и селкоопта!

Моля ви да вземете по-сериозни мерки срещу тях. Заявявам, че не желая да ги съдя, или да предявявам иск за щети и загуби, макар зазидването на разбития прозорец да ми струва и пари, и време. Не бих искал да остана с впечатлението, че органите на милицията бездействуват в тоя случай!

С почит:

А. Г. Христофоров

София, 14.V.1960 г.

Национален литературен музей

А. Христофоров на излет в Рила (Овнарско) с Васил Даркев (прототип на герой от „Скици из Рила“), ноември 1965 г.

ЦДА

Служебна карта на А. Христофоров като контролър в обществения автомобилен транспорт на територията на общините София, Самоков и Говедарци, 1965 г.

Национален литературен музей

А. Христофоров (първият на третия ред) на Първия конгрес на българските писатели, 1968 г.

ЦДА

А. Христофоров през 1968 г.

Писателят, 1953–1970 г.

Членска карта на А. Христофоров
в Международната организация на
журналистите и писателите по туризма,
1969 г.

ЦДА

Национален литературен музей

А. Христофоров край Люцерн (Швейцария), септември 1968 г.

Пред гроба на Карл Маркс, Лондон,
септември 1968 г.

Национален литературен музей

ЦДА

В с. Говедарци, 1969 г.

С майка си в дома на Съюза на
българските писатели в Хисар, 1970 г.

Национален литературен музей

Национален литературен музей

Една от последните снимки
на А. Христофоров, 1970 г.

Почина писателят Асен Христофоров

На 10 август 1970 година почина писателят Асен Христофоров. По този повод Съюзът на българските писатели е издал некролог, в който се казва: Роден на 16 декември 1910 година в гр. Пловдив, Асен Христофоров учи в Цариград и Лондон, след което е доцент във висшето училище за административни науки в София, а през 1945 година става извънреден професор по политическа икономика.

Още първата книга на пи-

сателя „Скици из Лондон“ е удостоена от Съюза на българските писатели с наградата „Алеко Константинов“ за 1945 година. След това той издава около петнадесет книги с пътеписи, очерци и разкази, между които ярко се отличават „В дебрите на Рила“, „Планинари“ и особено двата му романа „Вуцидей“ и „Ангария“.

Смъртта на Асен Христофоров е голяма загуба за българската литература.

Съобщение за смъртта на А. Христофоров, в. „Работническо дело“, 13 август 1970 г.

Една година без писателя

АСЕН ХРИСТОФОРОВ

— добрият приятел и колега, талантливият автор на „Скици от Лондон“, „Вуцидей“, „Ангария“ и др., певецът на планината, родолюбецът.

Почитателите на творчеството му, приятелите и колегите се прекланят пред светлата му памет:

Димитър Осинин
Вичо Иванов
Стефан Мокрев
Димитър Пантелеев
Младен Исаев
Ангел Тодоров
Иван Мартинов
Камен Калчев
Здравко Сребров
Хаим Бенадов
Петър Стъпов
Атанас Наковски
Салис Таджер
Николай Кирилов
Боян Ничев
Васил Попов

Възпоминание за А. Христофоров от негови колеги писатели, август 1971 г.

ДОКУМЕНТИ

ОПИС НА ДОКУМЕНТИТЕ

Среща с полицията, 1942 г.

№ 1	ПИСМО ОТ НАЧАЛНИК НА СЕКЦИЯ В ЩАБА НА ВОЙСКАТА ДО НАЧАЛНИКА НА РАЗУЗНАВАТЕЛНИЯ ОТДЕЛ СЪС СВЕДЕНИЯ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА НЕОБХОДИМОСТТА ОТ СЪСТАВЯНЕ НА ПРАВИТЕЛСТВО С МИНИСТЪР-ПРЕДСЕДАТЕЛ КИМОН ГЕОРГИЕВ.	София, 8 май 1942 година	291
№ 2	РАПОРТ ОТ РАЗУЗНАВАЧ ДО НАЧАЛНИКА НА ОТДЕЛЕНИЕ „Б“ НА ОТДЕЛ ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ ЗА РЕЗУЛТАТА ОТ ПРОУЧВАНЕТО НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ВЪВ ВРЪЗКА С НЕГОВО ИЗКАЗВАНЕ ЗА НЕОБХОДИМОСТТА ОТ СЪСТАВЯНЕ НА ПРАВИТЕЛСТВО С МИНИСТЪР-ПРЕДСЕДАТЕЛ КИМОН ГЕОРГИЕВ.	София, 26 май 1942 година	292
№ 3	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ СЪС СВЕДЕНИЯ ЗА НЕЧЛЕНУВАНЕ В ПОЛИТИЧЕСКА ПАРТИЯ, ЗА ПОЗНАНСТВОТО МУ С КИМОН ГЕОРГИЕВ И ЗА ЗАМИНАВАНЕТО МУ В УНИВЕРСИТЕТА В ГРАД КИЛ, ГЕРМАНИЯ.	София, 5 септември 1942 година	293

В ползрението на Държавна сигурност, 1946–1951 г.

№ 4	АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ВРЪЗКИТЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ С ДАМЯН ВЕЛЧЕВ, СЛУЖИТЕЛИТЕ НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ И АНГЛИЙСКИТЕ ЖУРНАЛИСТИ В СОФИЯ, ЗА НАЗНАЧАВАНЕТО МУ ЗА ТЪРГОВСКИ АТАШЕ В ЛОНДОН И ЗА ОТРИЦАТЕЛНОТО МУ ОТНОШЕНИЕ КЪМ КОРЕСПОНДЕНТА НА В. „ОБЗЪРВЪР“ В СОФИЯ ИЛИЯ Д. ПОПИЛИЕВ.	София, 22 октомври 1946 година	295
№ 5	ДОНЕСЕНИЕ ОТ ГАВРИЛ ЦВЕТАНОВ ДО СЛУЖИТЕЛ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ С ПОДРОБНИ ДАННИ И СВЕДЕНИЯ ЗА АСЕН ХРИСТОФОРОВ И С ТЪРДЕНИЯ ЗА ИЗВЪРШВАНА ОТ НЕГО ДЕЙНОСТ В ПОЛЗА НА АНГЛИЙСКОТО РАЗУЗНАВАНЕ.	София, 26 май 1949 година	297
№ 6	ПИСМО ОТ НАЧАЛНИКА НА ОТДЕЛ ПЪРВИ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ ДО ЗАВЕЖДАЩИЯ ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ В САМОКОВ С НАРЕЖДАНЕ ДА БЪДЕ ВЗЕТ НА АКТИВНА РАЗРАБОТКА АСЕН ХРИСТОФОРОВ, ЗАПОДОЗРЯН В ИЗВЪРШВАНЕ НА ШПИОНСКА ДЕЙНОСТ, И С ОПРЕДЕЛЯНЕ НА СВЪРЗАНИТЕ С РАЗРАБОТКАТА АГЕНТУРНО-ОПЕРАТИВНИ МЕРОПРИЯТИЯ.	Самоков, 3 юни 1949 година	303
№ 7	АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ СЪС СВЕДЕНИЯ ЗА ОСВОБОЖДАВАНЕТО НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ОТ ДЪЛЖНОСТТА ПРОФЕСОР В ДЪРЖАВНОТО ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ЗА ФИНАНСОВИ И АДМИНИСТРАТИВНИ НАУКИ.	София, 11 юли 1949 година	304
№ 8	АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ СЪС СВЕДЕНИЯ ЗА ПРЕПОДАВАТЕЛСКАТА ДЕЙНОСТ И ЗА ОСВОБОЖДАВАНЕТО НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ОТ ДЪЛЖНОСТТА ПРОФЕСОР В ДЪРЖАВНОТО ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ЗА ФИНАНСОВИ И АДМИНИСТРАТИВНИ НАУКИ.	София 16 юли 1949 година	304
№ 9	СВЕДЕНИЕ ОТ СЕКРЕТАРЯ НА ОТЕЧЕСТВЕНОФРОНТОВСКА ОРГАНИЗАЦИЯ В ПЪРВИ СТОЛИЧЕН РАЙОН А. ТАНЕВА ЗА ИЗКЛЮЧВАНЕТО НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ОТ ОРГАНИЗАЦИЯТА И ЗА НЕГОВОТО ПОЛИТИЧЕСКО И НРАВСТВЕНО ПОВЕДЕНИЕ.	София, 15 септември 1949 година	305
№ 10	ИЗЛОЖЕНИЕ ОТ САРАФКА БОНЧЕВА, ЖИТЕЛ НА с. ГОВЕДАРЦИ, САМОКОВСКО, ЗА ПОЗНАНСТВОТО И РАЗГОВОРИТЕ Й С АСЕН ХРИСТОФОРОВ В ПОЧИВНИЯ ДОМ НА ДЪРЖАВНАТА ПЕЧАТНИЦА И ЗА ПОСТРОЕНАТА ОТ НЕГО ВИЛА КРАЙ СЕЛОТО.	Село Говедарци, 12 октомври 1949 година	306
№ 11	АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ СЪС СВЕДЕНИЯ ЗА ПРОВЕДЕНО СЪБРАНИЕ НА ФИНАНСОВО-СТОПАНСКАТА СЕКЦИЯ НА СЪЮЗА НА НАУЧНИТЕ РАБОТНИЦИ С УЧАСТИЕТО НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ.	София, 20 февруари 1950 година	310

№ 12	АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ СЪС СВЕДЕНИЯ ЗА ПОСЕЩЕНИЯ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ В ИКОНОМИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ, ЗА ПРЕДЛОЖЕНИЕТО МУ ДА НАПИШЕ КНИГА ЗА СТОПАНСКАТА ИСТОРИЯ И ГЕОГРАФИЯ НА НЯКОИ СЕЛА ОКОЛО САМОКОВ И ЗА ЖЕЛАНИЕТО МУ ДА БЪДЕ НАЗНАЧЕН НА РАБОТА В ИНСТИТУТА	София, 4 март 1950 година	311
№ 13	ПИСМО ОТ ЗАМЕСТИК-НАЧАЛНИКА НА ГРУПА ПО ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ В САМОКОВ ДО НАЧАЛНИКА НА ОТДЕЛ ПЪРВИ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ СЪС СВЕДЕНИЯ ЗА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ УСТАНОВЕНОТО ОПЕРАТИВНО НАБЛЮДЕНИЕ ВЪРХУ ДЕЙНОСТТА НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ В САМОКОВ И ГОВЕДАРЦИ	Самоков, 3 май 1950 година	313
№ 14	ИЗЛОЖЕНИЕ ОТ САРАФКА БОНЧЕВА, ЖИТЕЛ НА с. ГОВЕДАРЦИ, САМОКОВСКО, ЗА РАЗГОВОРИТЕ С АСЕН ХРИСТОФОРОВ В ПОЧИВИЯ ДОМ НА ДЪРЖАВНАТА ПЕЧАТНИЦА, ЗА ОТНОШЕНИЕТО МУ КЪМ ПРАВИТЕЛСТВЕНОТО РАЗПОРЕЖДАНЕ ЗА ИЗЕМВАНЕТО НА ВЪЛНАТА ОТ СЕЛСКИТЕ СТОПАНИ И ЗА ПОСЕЩЕНИЯТА НА РАЗЛИЧНИ ЛИЦА В НЕГОВАТА ВИЛА КРАЙ СЕЛОТО	Самоков, 26 юни 1950 година	315
№ 15	ДОНЕСЕНИЕ ОТ ИВАН КР. ПОПОВ ДО СЛУЖИТЕЛ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ ЗА СРЕЩАТА МУ С АСЕН ХРИСТОФОРОВ В с. ГОВЕДАРЦИ, САМОКОВСКО, И ЗА РАЗГОВОРА С НЕГО ЗА СЪЗДАВАНИТЕ ОТ ОБЩИНСКИТЕ ВЛАСТИ ЗАТРУДНЕНИЯ ЗА СЪБИРАНЕ НА ДАННИ ЗА НАПИСВАНЕ НА КНИГА ЗА СТОПАНСКАТА ИСТОРИЯ И ГЕОГРАФИЯ НА СЕЛОТО	Самоков, 18 юли 1950 година	317
№ 16	СПРАВКА ОТ ОТДЕЛ ЕДИНАДЕСЕТИ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ С БИОГРАФИЧНИ ДАННИ И СВЕДЕНИЯ ЗА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПРОЯВИ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ	София, 24 юли 1950 година	318
№ 17	СПРАВКА ОТ ОПЕРАТИВЕН РАБОТНИК НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ С БИОГРАФИЧНИ ДАННИ И СВЕДЕНИЯ ЗА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПРОЯВИ И ИЗКАЗВАНИЯ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ	София, 4 юни 1951 година	320

Арест, следствие, въдворяване, 16.VI.1951–11.IX.1952 г.

№ 18	ПОСТАНОВЛЕНИЕ ОТ СТАРШИ СЛЕДОВАТЕЛЯ В ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ ИВАН АЛБАНСКИ ЗА ЗАДЪРЖАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ И ИЗВЪРШВАНЕ НА ОБИСК ВЪВ ВИЛАТА МУ В с. ГОВЕДАРЦИ, САМОКОВСКО	София 16 юни 1951 година	323
№ 19	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ВРЪЗКИТЕ МУ СЪС СЛУЖИТЕЛИ НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ	София, 27 юни 1951 година	323
№ 20	ДЕКЛАРАЦИЯ ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА НЕСВЪРЗАНОСТ С ЧУЖДЕСТРАННО РАЗУЗНАВАНЕ	София, [27 юни 1951 година]	326
№ 21	ПОСТАНОВЛЕНИЕ ОТ СЛЕДОВАТЕЛЯ В ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ ВАСИЛ ВАСЕВ ЗА ПРИЕМАНЕ В ПРОИЗВОДСТВО НА СЛЕДСТВЕНОТО ДЕЛО ПО ОБВИНЕНИЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ В ПРЕСТЪПЛЕНИЕ ПО ЧЛ. 83 И 316 ОТ НАКАЗАТЕЛНИЯ ЗАКОН	София, 30 юни 1951 година	326
№ 22	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА УЧЕНИЕТО МУ В ЦАРИГРАД И ЛОНДОН, ПРОФЕСИОНАЛНАТА МУ ДЕЙНОСТ СЛЕД ЗАВРЪЩАНЕТО МУ В БЪЛГАРИЯ, ВРЪЗКИТЕ МУ СЪС СЛУЖИТЕЛИ НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ И СРЕЩИТЕ ИМ С БЪЛГАРСКИ ПОЛИТИЧЕСКИ И СТОПАНСКИ ДЕЙЦИ В НЕГОВИЯ ДОМ	София, 7 юли 1951 година	327
№ 23	ПЛАН ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА СЛЕДСТВИЕТО СРЕЩУ АСЕН ХРИСТОФОРОВ	София, [юли] 1951 година	333
№ 24	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПРОВЕДЕНАТА В НЕГОВИЯ ДОМ СРЕЩА НА УПРАВИТЕЛЯ НА БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА БАНКА ПРОФ. ИВАН СТЕФАНОВ С РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ	София, 17 юли 1951 година	335
№ 25	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПРОВЕДЕНАТА В НЕГОВИЯ ДОМ СРЕЩА НА ДИРЕКТОРА НА ЗАВОДИТЕ „НИКОЛА ЧИЛОВ“ ЖЕЛЮ БУРИЛКОВ И СЕКРЕТАРЯ В МИНИСТЕРСТВОТО НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ ЕВГЕНИ КАМЕНОВ С РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ	София, 19 юли 1951 година	337
№ 26	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПРОВЕДЕНАТА В ДОМА НА РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ НЕГОВА СРЕЩА СЪС СЕКРЕТАРЯ В МИНИСТЕРСТВОТО НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ ЕВГЕНИ КАМЕНОВ И АСЕН ХРИСТОФОРОВ	София, 20 юли 1951 година	340
№ 27	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПРОВЕДЕНАТА В НЕГОВИЯ ДОМ СРЕЩА НА ПОДПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА НАРОДНИЯ СЪЮЗ „ЗВЕНО“ ВАСИЛ ЮРУКОВ С РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ И ЗА СРЕЩАТА НА ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ С НИКОЛА МУШАНОВ	София, 21 юли 1951 година	341

Автобиографични произведения и документи

№ 28	ЗАЯВЛЕНИЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА СВЪРЗАНОСТ С АНГЛИЙСКОТО РАЗУЗНАВАНЕ.	София, [21 юли 1951 година]	345
№ 29	ДЕКЛАРАЦИЯ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА НЕСВЪРЗАНОСТ С ЧУЖДЕСТРАННО РАЗУЗНАВАНЕ.	София, [21 юли 1951 година]	345
№ 30	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА СРЕЩИТЕ МУ СЪС ЗАМЕСТИК- РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК ГОСЛИНГ.	София, 24 юли 1951 година	346
№ 31	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПРОФЕСИОНАЛНАТА МУ ДЕЙНОСТ В СТАТИСТИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ ЗА СТОПАНСКИ ПРОУЧВАНИЯ В СОФИЯ, В ИНСТИТУТА ЗА СВЕТОВНИ СТОПАНСКИ ПРОУЧВАНИЯ В КИЛ, ГЕРМАНИЯ, И В ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИЯ ИНСТИТУТ В ЖЕНЕВА, ШВЕЙЦАРИЯ.	София, 25 юли 1951 година	348
№ 32	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО И СРЕЩИТЕ МУ С ДАМЯН ВЕЛЧЕВ.	София, 26 юли 1951 година	352
№ 33	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО И СРЕЩИТЕ МУ С КИМОН ГЕОРГИЕВ.	София, 27 юли 1951 година	355
№ 34	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПРОВЕДЕНАТА В НЕГОВИЯ ДОМ СРЕЩА НА УПРАВИТЕЛЯ НА БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА БАНКА ПРОФ. ИВАН СТЕФАНОВ С РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ.	София, 30 юли 1951 година	357
№ 35	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ОТНОШЕНИЕТО МУ КЪМ ПРАВИТЕЛСТВОТО НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ И БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ, И КЪМ СЪВЕТСКИЯ СЪЮЗ ВЪВ ВРЪЗКА СЪС СТАТИЯТА МУ „СТАБИЛИЗАЦИЯТА НА ЛЕВА“.	София, 1 август 1951 година	358
№ 36	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ЛИЦАТА, НА КОИТО Е СЪОБЩИЛ ЗА СРЕЩИТЕ НА РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ С ПРОФ. ИВАН СТЕФАНОВ, ЕВГЕНИ КАМЕНОВ И ВАСИЛ ЮРУКОВ.	София, 1 август 1951 година	360
№ 37	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПРОВЕДЕНАТА В НЕГОВИЯ ДОМ СРЕЩА НА ДИРЕКТОРА НА ЗАВОДИТЕ „НИКОЛА ЧИЛОВ“ ЖЕЛЮ БУРИЛКОВ С РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ.	София, 2 август 1951 година	363
№ 38	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА ТРИФОН ТРИФОНОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО МУ С АСЕН ХРИСТОФОРОВ, ЗА НЕГОВИТЕ ПРОФЕСИОНАЛНИ И ПОЛИТИЧЕСКИ ПРОЯВИ И ЗА ВРЪЗКИТЕ МУ С РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ.	София, 9 август 1951 година	365
№ 39	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО МУ С ГАВРИЛ ЦВЕТАНОВ И ЗА ОТНОШЕНИЕТО МУ КЪМ СЪВЕТСКИЯ СЪЮЗ.	София, 9 август 1951 година	367
№ 40	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА КОРЕСПОНДЕНЦИЯТА МУ С НЕГОВИ ПОЗНАТИ ОТ АНГЛИЯ И СЪЕДИНЕНИТЕ АМЕРИКАНСКИ ЩАТИ.	София, 11 август 1951 година	369
№ 41	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ОТНОШЕНИЕТО МУ КЪМ СЪВЕТСКИТЕ ОКУПАЦИОННИ ВОЙСКИ В БЪЛГАРИЯ И КЪМ СЪВЕТСКИЯ СЪЮЗ ВЪВ ВРЪЗКА СЪС СТАТИЯТА МУ „СТАБИЛИЗАЦИЯТА НА ЛЕВА“.	София, 17 август 1951 година	370
№ 42	ПРЕДЛОЖЕНИЕ ОТ СЛЕДОВАТЕЛЯ В СЛЕДСТВЕНИЯ ОТДЕЛ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ СТОЯН ГАЙДАРОВ ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА МЕРОПРИЯТИЯ ЗА РАЗОБЛИЧАВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ДАДЕНИ НЕВЕРНИ ПОКАЗАНИЯ.	София, 21 август 1951 година	371
№ 43	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ДАВАНИТЕ МУ ОТ ПОДСЛЕДСТВЕНИТЕ ЛИЦА В НЕГОВАТА КИЛИЯ СЪВЕТИ ЗА ПОВЕДЕНИЕ ПРЕД СЛЕДОВАТЕЛЯ.	София, 22 август 1951 година	372
№ 44	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО И ОТНОШЕНИЯТА МУ С МАРИН МАРИНОВ.	София, 24 август 1951 година	373
№ 45	ПРЕДЛОЖЕНИЕ ОТ СЛЕДОВАТЕЛЯ В СЛЕДСТВЕНИЯ ОТДЕЛ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ СТОЯН ГАЙДАРОВ ЗА ОСИГУРЯВАНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТ ЗА СЪЗДАВАНЕ НА ПРИЯТЕЛСКИ ОТНОШЕНИЯ НА КАМЕРЕН АГЕНТ С АСЕН ХРИСТОФОРОВ.	София, 24 август 1951 година	374
№ 46	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО И ОТНОШЕНИЯТА МУ С ГАВРИЛ ЦВЕТАНОВ.	София, 28 август 1951 година	375
№ 47	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА ИЛИЯ ПАЛАЗОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО И ОТНОШЕНИЯТА МУ С АСЕН ХРИСТОФОРОВ И ЗА НЕГОВИТЕ ПРОФЕСИОНАЛНИ И ПОЛИТИЧЕСКИ ПРОЯВИ.	София, 1 септември 1951 година	376

№ 48	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ЗАМЕСТВАНЕТО МУ ОТ ГАВРИЛ ЦВЕТАНОВ КАТО ИЗПИТВАЩ ПРЕПОДАВАТЕЛ ПРИ ИЗПИТ НА СТУДЕНТИТЕ ПО СТОПАНСКА ГЕОГРАФИЯ	София, 4 септември 1951 година	377
№ 49	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ОПИТА МУ ДА ИЗПРАТИ ПИСМО ДО ПРОФЕСОР АЛАН ФИШЕР В ЛОНДОН ЧРЕЗ ЗАМЕСТНИК-РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК ГОСЛИНГ	София, 5 септември 1951 година	378
№ 50	ДЕКЛАРАЦИЯ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ВЪВ ВРЪЗКА С ИЗКАЗАНОТО ОТ НЕГО ПО ВРЕМЕ НА РАЗПИТ СЪЖАЛЕНИЕ, ЧЕ НЕ Е НАПУСНАЛ БЪЛГАРИЯ	София, 5 септември 1951 година	379
№ 51	СПРАВКА ОТ СЛЕДОВАТЕЛЯ В СЛЕДСТВЕНИЯ ОТДЕЛ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ СТОЯН ГАЙДАРОВ ЗА ХОДА НА СЛЕДСТВИЕТО СРЕЩУ АСЕН ХРИСТОФОРОВ С ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА ОЧНА СТАВКА МЕЖДУ ГАВРИЛ ЦВЕТАНОВ И АСЕН ХРИСТОФОРОВ	София, 6 септември 1951 година	379
№ 52	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО И ОТНОШЕНИЯТА МУ С РЪКОВОДНИ ДЕЙЦИ ОТ ПРАВИТЕЛСТВОТО НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ И С ЖИТЕЛИ НА с. ГОВЕДАРЦИ, САМОКОВСКО, И ЗА ПОСЕЩЕНИЯТА НА НЕГОВИ РОДНИНИ И ПРИЯТЕЛИ ВЪВ ВИЛАТА МУ КРАЙ СЪЩОТО СЕЛО	София, 25 септември 1951 година	383
№ 53	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО И ОТНОШЕНИЯТА МУ СЪС ЗАМЕСТНИК-РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК ГОСЛИНГ И ЗА СЪВМЕСТНОТО ИМ ПОСЕЩЕНИЕ НА РИЛСКИЯ МАНАСТИР ПРЕЗ 1946 ГОДИНА	София, 27 септември 1951 година	386
№ 54	МОЛБА ОТ ЛЮБА ХРИСТОФОРОВА ДО ГЛАВНИЯ ПРОКУРОР НА НАРОДНА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ ЗА ПРОВЕРКА НА ПРИЧИНИТЕ И ОСНОВАНИЯТА ЗА ЗАДЪРЖАНЕТО НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ И ЗА НЕГОВОТО ОСВОБОЖДАВАНЕ	София, 29 октомври 1951 година	388
№ 55	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПРОФЕСИОНАЛНАТА МУ ДЕЙНОСТ И ПОЛИТИЧЕСКИТЕ МУ ПРОЯВИ И ЗА ПОЗНАНСТВОТО И СРЕЩИТЕ МУ СЪС СЛУЖИТЕЛИ НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ	София, 6 ноември 1951 година	390
№ 56	ДЕКЛАРАЦИЯ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА СВЪРЗАНОСТ С АНГЛИЙСКОТО РАЗУЗНАВАНЕ	София, [преди 16 ноември 1951 година]	394
№ 57	ПРЕДЛОЖЕНИЕ ОТ СЛЕДОВАТЕЛЯ В СЛЕДСТВЕНИЯ ОТДЕЛ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ АЛ. ПЕЙЧЕВ ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА ОЧНА СТАВКА МЕЖДУ ГАВРИЛ ЦВЕТАНОВ И АСЕН ХРИСТОФОРОВ	София, 16 ноември 1951 година	395
№ 58	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО И ОТНОШЕНИЯТА МУ С ИВАН СТЕФАНОВ И ЗА ПРОВЕДЕНАТА В ДОМА МУ СРЕЩА НА ИВАН СТЕФАНОВ С РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ	София, 3 декември 1951 година	397
№ 59	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО И ОТНОШЕНИЯТА МУ С ГЕОРГИ СВРАКОВ И НЕГОВИТЕ ПРОФЕСИОНАЛНИ И ПОЛИТИЧЕСКИ ПРОЯВИ	София, 7 декември 1951 година	399
№ 60	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО, СРЕЩИТЕ И РАЗГОВОРИТЕ МУ С МАРИН МАРИНОВ	София, 17 декември 1951 година	400
№ 61	ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА ИВАН СТЕФАНОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО, СРЕЩИТЕ И РАЗГОВОРИТЕ МУ С АСЕН ХРИСТОФОРОВ, ЗА НЕГОВИТЕ ПРОФЕСИОНАЛНИ И ПОЛИТИЧЕСКИ ПРОЯВИ И ЗА СРЕЩАТА В НЕГОВИЯ ДОМ С РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ	Стара Загора, 19 декември 1951 година	401
№ 62	СПРАВКА ОТ СЛЕДОВАТЕЛЯ В ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ АЛЕКСАНДЪР ПЕЙЧЕВ С БИОГРАФИЧНИ ДАННИ И СВЕДЕНИЯ ЗА ПРОФЕСИОНАЛНИТЕ И ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПРОЯВИ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ И С ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА НЕГОВОТО ВЪДВОРЯВАНЕ В ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНО ОБЩЕЖИТИЕ	София, 30 декември 1951 година	404
№ 63	ЗАПОВЕД НА МИНИСТЪРА НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ ГЕОРГИ ЦАНКОВ ЗА ВЪДВОРЯВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ В ТРУДОВО-ВЪЗПИТАТЕЛНО ОБЩЕЖИТИЕ	София, 3 януари 1952 година	406
№ 64	ПИСМО ОТ НАЧАЛНИКА НА ОТДЕЛ СЕДМИ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ ДО НАЧАЛНИКА НА ОТДЕЛ „СЕКРЕТАРИАТ“ НА МИНИСТЕРСТВОТО НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ СЪС СВЕДЕНИЕ, ЧЕ АСЕН ХРИСТОФОРОВ СЕ НАМИРА В АРЕСТА И СЪПРУГАТА МУ ЛЮБА ХРИСТОФОРОВА НЯМА ОСНОВАНИЕ ДА ПРАВИ ОФИЦИАЛНО ЗАПИТВАНЕ ЗА НЕГОВОТО МЕСТОНАХОЖДЕНИЕ	София, 7 януари 1952 година	407
№ 65	ВЕЩЕВА ВЕДОМОСТ ЗА ПРИЕМАНЕ НА СЪХРАНЕНИЕ ОТ ДОМАКИНА НА ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО ОБЩЕЖИТИЕ „БЕЛЕНЕ“ ЛИЧНОТО ОБЛЕКЛО НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ПРИ ВЪДВОРЯВАНЕТО МУ	Белене, 10 януари 1952 година	408

№ 66	ВЕЩЕВА ВЕДОМОСТ ЗА ПОЛУЧАВАНЕ ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ НЕОБХОДИМОТО ОБЛЕКЛО И ВЕЩИ ПРИ ВЪДВОРЯВАНЕТО МУ В ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО ОБЩЕЖИТИЕ „БЕЛЕНЕ“ <i>Белене, 10 януари 1952 година</i>	409
№ 67	МОЛБА ОТ ЛЮБА ХРИСТОФОРОВА ДО НАЧАЛНИКА НА ОКОЛИЙСКОТО УПРАВЛЕНИЕ НА МИНИСТЕРСТВОТО НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ В САМОКОВ ДА Й БЪДАТ ВЪРНАТИ ИЗЗЕТИТЕ ПРИ ОБИСК ВЕЩИ ОТ ВИЛАТА НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ КРАЙ с. ГОВЕДАРЦИ, САМОКОВСКО <i>Самоков, [след 10 януари 1952 година]</i>	410
№ 68	ПРОТОКОЛ ЗА ВЪДВОРЯВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ В ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО ОБЩЕЖИТИЕ „БЕЛЕНЕ“ <i>София, 25 юли 1952 година</i>	411
№ 69	МОЛБА ОТ МАРИЯ ХРИСТОФОРОВА ДО МИНИСТЪРА НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ ЗА ПО-СКОРОШНО ОСВОБОЖДАВАНЕ НА НЕЙНИЯ СИН АСЕН ХРИСТОФОРОВ ОТ ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО ОБЩЕЖИТИЕ „БЕЛЕНЕ“ <i>София, 30 юли 1952 година</i>	412
№ 70	ЗАПИСКИ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ОТ ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО ОБЩЕЖИТИЕ „БЕЛЕНЕ“ <i>Белене, февруари – септември 1952 година</i>	413
№ 71	ПРОТОКОЛ ЗА ОСВОБОЖДАВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ОТ ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО ОБЩЕЖИТИЕ „БЕЛЕНЕ“ <i>София, 8 септември 1952 година</i>	418
№ 72	ТИПОВА ДЕКЛАРАЦИЯ, ПОПЪЛНЕНА ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ПРЕДИ ОСВОБОЖДАВАНЕТО МУ ОТ ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО ОБЩЕЖИТИЕ „БЕЛЕНЕ“, ЗА ВЗИМАНЕ НА ДЕЙНО УЧАСТИЕ В ИЗГРАЖДАНЕТО НА СОЦИАЛИЗМА В НАРОДНА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ. <i>София, 9 септември 1952 година</i>	418
№ 73	ПИСМО ОТ НАЧАЛНИКА НА ОТДЕЛЕНИЕ ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ В ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО ОБЩЕЖИТИЕ „БЕЛЕНЕ“ ДО НАЧАЛНИКА НА ОТДЕЛ ЧЕТВЪРТИ ПРИ ТРЕТО УПРАВЛЕНИЕ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ СЪС СВЕДЕНИЕ ЗА НЕУСПЕШНИЯ ОПИТ ЗА ВЕРБУВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ПО ВРЕМЕ НА ОСВОБОЖДАВАНЕТО МУ <i>София, 16 септември 1952 година</i>	419
№ 74	ДЕКЛАРАЦИЯ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ, НАПРАВЕНА ПРИ ОСВОБОЖДАВАНЕТО МУ ОТ ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО ОБЩЕЖИТИЕ „БЕЛЕНЕ“, ЗА ЛОЯЛНОСТ КЪМ ПРАВИТЕЛСТВОТО НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ И ЗА УВЕДОМЯВАНЕ НА ОРГАНИТЕ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ, АКО ПОЛУЧИ ПРЕДЛОЖЕНИЕ ДА СЛУЖИ НА ЧУЖДО РАЗУЗНАВАНЕ. <i>Белене, 11 септември 1952 година</i>	420
№ 75	УДОСТОВЕРЕНИЕ ОТ МИНИСТЕРСТВОТО НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ ЗА НЕОСНОВАТЕЛНОТО ЗАДЪРЖАНЕ И ВЪДВОРЯВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ В ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО ОБЩЕЖИТИЕ „БЕЛЕНЕ“ <i>София, 28 октомври 1963 година</i>	421

В ползването на Държавна сигурност, 1953–1960 г.

№ 76	ПРЕДЛОЖЕНИЕ ОТ СТАРШИ РАЗУЗНАВАЧ В ТРЕТИ ОТДЕЛ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ ДО НАЧАЛНИКА НА ОТДЕЛА ДА БЪДЕ ВЗЕТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ НА ОПЕРАТИВНО-НАБЛЮДАТЕЛНА РАЗРАБОТКА В ОТДЕЛ ОСМИ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ <i>София, 19 ноември 1953 година</i>	422
№ 77	АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ СЪС СВЕДЕНИЯ ЗА ДЕЙНОСТТА НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ КАТО ПРЕВОДАЧ <i>София, 16 януари 1954 година</i>	424
№ 78	АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ПОСЕЩЕНИЕТО НА БОРИС ПАЛАНКОВ В ДОМА НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ И ЗА ИЗКАЗВАНИЯТА НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ПО ВРЕМЕ НА РАЗГОВОРА <i>София, 26 януари 1954 година</i>	424
№ 79	АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ПО ВЪПРОСИ НА МЕЖДУНАРОДНАТА ПОЛИТИКА, ЗА НЕГОВ РАЗКАЗ ЗА ПРЕЖИВИЯНОТО ПО ВРЕМЕ НА СЛЕДСТВИЕТО В ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ И НА ВЪДВОРЯВАНЕТО МУ В БЕЛЕНЕ И ЗА ДЕЙНОСТТА МУ КАТО ПРЕВОДАЧ <i>София, 11 февруари 1954 година</i>	425
№ 80	ЗАКЛЮЧЕНИЕ ОТ СТАРШИ РАЗУЗНАВАЧ В ТРЕТО УПРАВЛЕНИЕ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ ПО ОПЕРАТИВНО-НАБЛЮДАТЕЛНАТА РАЗРАБОТКА НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ С ПРЕДЛОЖЕНИЕ НАБЛЮДЕНИЕТО МУ ДА ПРОДЪЛЖИ, КАТО СЕ ВОДИ НАБЛЮДАТЕЛНО ДЕЛО. <i>София, 3 юни 1954 година</i>	427
№ 81	АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПРИЧИНИТЕ ЗА УВОЛНЕНИЕТО МУ ОТ УНИВЕРСИТЕТА И СЛЕДСТВИЕТО МУ В ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ И ЗА ДЕЙНОСТТА МУ КАТО ПРЕВОДАЧ <i>София, 27 септември 1954 година</i>	429
№ 82	АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ЗАТРУДНЕНОТО МУ МАТЕРИАЛНО ПОЛОЖЕНИЕ КАТО БЕЗРАБОТЕН, ЗА ОТНОШЕНИЯТА МУ С ВАСИЛ ЮРКОВ И ЗА ДЕЙНОСТТА МУ КАТО ПРЕВОДАЧ <i>София, 18 октомври 1954 година</i>	430
№ 83	АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ПО ВЪПРОСИ НА МЕЖДУНАРОДНАТА ПОЛИТИКА, ЗА ОТНОШЕНИЯТА МУ С КИМОН ГЕОРГИЕВ, ПЕТКО СТАЙНОВ, ДАМЯН ВЕЛЧЕВ И СЛУЖИТЕЛИ ОТ АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ И ЗА ДЕЙНОСТТА МУ КАТО ПРЕВОДАЧ <i>София, 11 март 1955 година</i>	431

№ 84	ПРЕДЛОЖЕНИЕ ОТ СТАРШИ РАЗУЗНАВАЧ В ТРЕТО УПРАВЛЕНИЕ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ ЗА ПРЕДАВАНЕ НА НАБЛЮДАТЕЛНОТО ДЕЛО НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ В ОТДЕЛ ВТОРИ НА СЪЩОТО УПРАВЛЕНИЕ	София, 17 март 1955 година	433
№ 85	АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗANO ОТ ДЕЧКО УЗУНОВ И НИКОЛА КАРАДЖОВ МНЕНИЕ ЗА КНИГАТА НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ „СКИЦИ ИЗ ЛОНДОН“	София, 4 април 1955 година	435
№ 86	АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ПО ВЪПРОСИ НА МЕЖДУНАРОДНАТА ПОЛИТИКА И ЗА НЕИЗБЕЖНИЯ КРАХ НА КОМУНИЗМА	София, 31 октомври 1955 година	437
№ 87	АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ С ИЗРАЗЕНИ ОПАСЕНИЯ ОТ ЗАДЪРЖАНЕ В ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ ПОРАДИ КЛЕВЕТНИЧЕСКИ ПОКАЗАНИЯ НА НАСТАНЕНИЯ В ДОМА МУ КВАРТИРАНТ.	София, 12 декември 1956 година	438
№ 88	АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ С ИЗРАЗЕНО НЕДОВОЛСТВО ОТ НЕДОСТОЙНОТО ПОВЕДЕНИЕ НА НАСТАНЕНИЯ В ДОМА МУ КВАРТИРАНТ	София, 5 май 1957 година	439
№ 89	АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ВЪВ ВРЪЗКА С РАЗВИТИЕТО НА СЪБИТИЯТА В ЦЕНТРАЛНИЯ КОМИТЕТ НА КОМУНИСТИЧЕСКАТА ПАРТИЯ НА СЪВЕТСКИЯ СЪЮЗ.	София, 6 ноември 1957 година	440
№ 90	АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ С ИЗРАЗЕНО НАМЕРЕНИЕ ДА НАПИШЕ ГОЛЯМО ЛИТЕРАТУРНО ПРОИЗВЕДЕНИЕ	София, 14 ноември 1957 година	442
№ 91	АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ СЪС СВЕДЕНИЯ ЗА ДЕЙНОСТТА НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ КАТО ПИСАТЕЛ И ПРЕВОДАЧ	София, 11 декември 1958 година	443
№ 92	ЗАКЛЮЧЕНИЕ ОТ СТАРШИ РАЗУЗНАВАЧ В ТРЕТО УПРАВЛЕНИЕ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ ПО ОПЕРАТИВНО-НАБЛЮДАТЕЛНОТО ДЕЛО НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ С ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА НЕГОВОТО ПРЕКРАТЯВАНЕ	София, 11 март 1960 година	445

Наука, литература, житейски проблеми, 1941–1970 г.

№ 93	ПИСМО ОТ МИНИСТЪРА НА ТЪРГОВИЯТА, ПРОМИШЛЕННОСТТА И ТРУДА СЛАВЧО ЗАГОРОВ ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА СОФИЙСКАТА ТЪРГОВСКО-ИНДУСТРИАЛНА КАМАРА С УВЕДОМЯВАНЕ ЗА РАЗРЕШАВАНЕ СПИСАНИЕТО „СТОПАНСКИ ВЕСТИ“, ИЗДАНИЕ НА КАМАРАТА, ДА ПРОДЪЛЖИ ДА ИЗЛИЗА, СЛЕД КАТО РЕДАКЦИЯТА ОБЯСНИ ГРЕШКАТА, ДОПУСНАТА В СТАТИЯТА „ПОКАЧВАНЕТО НА ЦЕНИТЕ У НАС И В ЧУЖБИНА“	София, 12 декември 1941 година	447
№ 94	СТАТИЯ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПРОМЕНЕТЕ В БАЛАНСА НА БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА БАНКА ЗА 1942 г. С НАДПИС НА МИНИСТЪРА НА ФИНАНСИТЕ ДОБРИ БОЖИЛОВ ЗА НЕДОПУСКАНЕ НА НЕЙНОТО ПУБЛИКУВАНЕ	София, преди 6 март 1943 година	449
№ 95	ДОКЛАД ОТ ПРОФЕСОР КОНСТАНТИН БОБЧЕВ ДО СЪВЕТА НА ЮРИДИЧЕСКИЯ ФАКУЛТЕТ НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ ПО КОНКУРСА ЗА ЧАСТЕН ХОНОРУВАН ДОЦЕНТ ПО ТЕОРИЯ НА КОНЮНКТУРАТА С ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА ИЗБИРАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ НА ТАЗИ ДЪЛЖНОСТ	София, 30 октомври 1943 година	450
№ 96	ДОКЛАД ОТ ПРОФЕСОР СЕМЬОН ДЕМОСТЕНОВ ДО СЪВЕТА НА ЮРИДИЧЕСКИЯ ФАКУЛТЕТ НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ ПО КОНКУРСА ЗА ЧАСТЕН ХОНОРУВАН ДОЦЕНТ ПО ТЕОРИЯ НА КОНЮНКТУРАТА С ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА ИЗБИРАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ НА ТАЗИ ДЪЛЖНОСТ	София, октомври 1943 година	454
№ 97	ДОКЛАД ОТ ПРОФЕСОР ГЕОРГИ СВРАКОВ ДО АКАДЕМИЧНИЯ СЪВЕТ НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ ПО КОНКУРСА ЗА РЕДОВЕН ДОЦЕНТ В КАТЕДРАТА ПО НАУКА ЗА НАРОДНОТО СТОПАНСТВО И СТОПАНСКА ПОЛИТИКА С ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА ИЗБИРАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ НА ТАЗИ ДЪЛЖНОСТ	София, [1943 година]	458
№ 98	ПИСМО ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА ОБЩИЯ СЪЮЗ НА БЪЛГАРСКИТЕ ТЪРГОВЦИ ДИМИТЪР ВЪЛЕВ С УВЕДОМЯВАНЕ ЗА НЕВЪЗМОЖНОСТТА ДА ИЗПЪЛНЯВА ДЪЛЖНОСТТА ЗАВЕЖДАЩ ПРОПАГАНДНИЯ ОТДЕЛ НА СЪЮЗА И СЪТРУДНИК-УРЕДНИК НА ИЗДАНИЕТО „БЪЛГАРСКИ ТЪРГОВСКИ ВЕСТНИК“ ПОРАДИ НЕПРИЯЗНЕНОТО ОТНОШЕНИЕ НА ОТДЕЛА ЗА НАДЗОР ВЪРХУ ПЕЧАТА КЪМ ПУБЛИКУВАНИТЕ СТАТИИ В ЗАЩИТА НА ИНТЕРЕСИТЕ И ИСКАНИЯТА НА БЪЛГАРСКИТЕ ТЪРГОВЦИ	София, 10 декември 1943 година	470
№ 99	ИЗЛОЖЕНИЕ ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА ВЪРХОВНАТА СТОПАНСКА КАМАРА С МНЕНИЕ И ПРЕПОРЪКИ ЗА ПРОЕКТИРАНОТО ИЗДАВАНЕ НА СПИСАНИЕ НА КАМАРАТА	София, 11 декември 1943 година	471

Автобиографични произведения и документи

№ 100	МОЛБА ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ДО МИНИСТЪРА НА НАРОДНОТО ПРОСВЕЩЕНИЕ ЗА ПЕРЕЗГЛЕЖДАНЕ НА РЕШЕНИЕТО ЗА УВОЛНЕНИЕТО МУ КАТО ПРЕПОДАВАТЕЛ В СТОПАНСКИЯ ФАКУЛТЕТ НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ	София, 30 октомври 1947 година	472
№ 101	ПИСМО ОТ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ ТОДОР ПАВЛОВ ДО АСЕН ХРИСТОФОРОВ С ПОКАНА ЗА НАПИСВАНЕ НА СТАТИЯ НА ТЕМА „ИВАН ВАЗОВ ПРЕД ЗАПАДНИЯ СВЯТ“ ЗА ПУБЛИКУВАНЕ В ПРОЕКТИРАНИЯ СБОРНИК СЪС СТАТИИ ЗА ЖИВОТА И ТВОРЧЕСТВОТО НА ИВАН ВАЗОВ	София, 28 януари 1948 година	478
№ 102	СВЕДЕНИЕ ОТ ЗАМЕСТИК-ДЕКАНА НА СТОПАНСКИЯ ФАКУЛТЕТ КИРИЛ Й. ГРИГОРОВ ЗА ПРЕПОДАВАТЕЛСКАТА ДЕЙНОСТ И ЗА ОСВОБОЖДАВАНЕТО НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ОТ ДЪЛЖНОСТТА ПРОФЕСОР В ДЪРЖАВНОТО ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ЗА ФИНАНСОВИ И АДМИНИСТРАТИВНИ НАУКИ	София, след 26 май 1949 година	479
№ 103	ПИСМО ОТ ГЛАВНИЯ РЕДАКТОР НА СПИСАНИЕ „ПЛАНОВО СТОПАНСТВО“, ИЗДАНИЕ НА ДЪРЖАВНАТА ПЛАНОВА КОМИСИЯ, ДО АСЕН ХРИСТОФОРОВ С ПОКАНА ЗА НАПИСВАНЕ НА СТАТИИ ЗА СПИСАНИЕТО	София, 1 февруари 1952 година	480
№ 104	СЛУЖЕБНА БЕЛЕЖКА ОТ ДИРЕКТОРА НА ИЗДАТЕЛСТВОТО НА НАЦИОНАЛНИЯ СЪВЕТ НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ, ИЗДАДЕНА В УВЕРЕНИЕ НА ТОВА, ЧЕ ИМЕТО НА СЪАВТОРА НА КНИГАТА „БОЕН ПЪТ“ – АСЕН ДОСПЕЙСКИ – Е ЛИТЕРАТУРЕН ПСЕВДОНИМ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ	София, 23 ноември 1955 година	481
№ 105	ПИСМО ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ДО ГЛАВНИЯ СЕКРЕТАР НА СЪЮЗА НА БЪЛГАРСКИТЕ ПИСАТЕЛИ ГЕОРГИ КАРАСЛАВОВ С ИЗКАЗАНО ОГОРЧЕНИЕ ОТ ОТКАЗА НА ОРГАНИТЕ НА МИНИСТЕРСТВОТО НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ ДА РАЗРЕШАТ НА СЪПРУГАТА МУ ЛЮБА ХРИСТОФОРОВА ДА ПОСЕТИ ГЕРМАНСКАТА ДЕМОКРАТИЧНА РЕПУБЛИКА С ТУРИСТИЧЕСКА ГРУПА НА „БАЛКАНТУРИСТ“	София, 10 юли 1958 година	482
№ 106	ЗАЯВЛЕНИЕ ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ДО ДИРЕКТОРА НА ИКОНОМИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ ЗА ДОПУСКАНЕ ЗА УЧАСТИЕ В КОНКУРСА ЗА НАУЧЕН СЪТРУДНИК ПО ИКОНОМИКА НА КАПИТАЛИСТИЧЕСКИТЕ СТРАНИ	София, 13 ноември 1959 година	483
№ 107	СПИСЪК НА ЛИТЕРАТУРНИТЕ ТВОРБИ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ И НА ПРЕВЕДЕНИТЕ ОТ НЕГО КНИГИ	София, 1961 година	486
№ 108	БЕЛЕЖКИ ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ВЪРХУ РАЗДЕЛИТЕ ЗА АНГЛИЙСКА, ФРЕНСКА И АМЕРИКАНСКА ЛИТЕРАТУРА В ПРОЕКТОПЛАНА НА ИЗДАТЕЛСТВО „НАРОДНА КУЛТУРА“ ЗА 1969–1970 ГОДИНА	София, 10 май 1968 година	487
№ 109	МОЛБА ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ДО ЗАМЕСТИК-МИНИСТЪРА НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ МИРЧО СПАСОВ ЗА СЪДЕЙСТВИЕ ЗА ПОЛУЧАВАНЕ НА ПАСПОРТ ЗА ПЪТУВАНЕ ДО АНГЛИЯ С ЦЕЛ ЛЕЧЕНИЕ	София, 17 февруари 1969 година	489
№ 110	МОЛБА ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА СЪЮЗА НА БЪЛГАРСКИТЕ ПИСАТЕЛИ ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ ЗА ПОДНОВЯВАНЕ НА НАПРАВЕНОТО ОТ СЪЮЗА ДО СЪОТВЕТНИТЕ ДЪРЖАВНИ ОРГАНИ ПРЕДЛОЖЕНИЕ ДА МУ БЪДЕ ПРЕДОСТАВЕНА ЛИЧНА ПЕНСИЯ ЗА ОСОБЕНИ ЗАСЛУГИ	София, 27 януари 1970 година	491
№ 111	МОЛБА ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА СЪЮЗА НА БЪЛГАРСКИТЕ ПИСАТЕЛИ ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ ЗА СЪДЕЙСТВИЕ ПРЕД МИНИСТЪРА НА НАРОДНАТА ОТБРАНА ЗА ЗАКУПУВАНЕ НА БРАКУВАН ВОЕНЕН АВТОМОБИЛ, НЕОБХОДИМ ЗА ПРИДВИЖВАНЕ ДО ВИЛАТА МУ КРАЙ с. ГОВЕДАРИЦИ, САМОКОВСКО	София, 27 януари 1970 година	492
№ 112	РАЗГОВОР С ПИСАТЕЛЯ КАМЕН КАЛЧЕВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО И ОТНОШЕНИЯТА МУ С АСЕН ХРИСТОФОРОВ И ЗА НЕГОВАТА ЛИТЕРАТУРНА ДЕЙНОСТ	София, 6 август 1986 година	492
№ 113	СПОМЕНИ НА СВЕТОЗАР ПАЛАНКОВ ЗА АСЕН ХРИСТОФОРОВ	София, 9 август 1986 година	496

Археографски бележки

Публикуваните тук сто и тринадесет документа принадлежат на два архивни фонда.

Основната част от тях се намират във фонд III раз., съхраняван в Архива на Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на българските граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (АКРДОПБГДСРСБНА), приет там от Дирекция „Информация и архив“ на Министерството на вътрешните работи. Тези документи са обособени в АКРДОПБГДСРСБНА като архивна единица № 10172 и представляват документен масив, който условно може да бъде определен като личното дело (досието) на проф. Асен Христофоров, създадено в Държавна сигурност. Публикуваните тук документи от това досие представляват главно протоколи за разпит, агентурни донесения, справки, заповеди, предложения за разработка, сведения, постановления, декларации и други. Другата част от документите е от личния архивен фонд на проф. Асен Христофоров, съхраняван в Централния държавен архив като фонд № 782 К, предаден на съхранение в този архив от неговата съпруга Люба Христофорова. Тази част съдържа доклади, писма, статии, изложения, молби, заявления и служебни бележки.

Археографската обработка на документите е направена според установените у нас правила за публикуване на архивни документи. Те са обособени тематично в пет раздела, а в самите раздели са подредени в хронологична последователност. Документите притежават пореден номер (номерирането е единно за всички документи, а не по раздели), заглавие, съдържание на оригинала, данни за мястото на съхранението му, обяснителни бележки. Заглавието на всеки документ съдържа: вид; автор; получател (когато има такъв); кратко описание на съдържанието.

Съдържанието на оригинала, поместено непосредствено след заглавието, е представено с използваните днес буквени знакове (за документите, създадени преди правописната промяна от февруари 1945 г.), като са запазени всички стилови и правописни особености и грешки, които дават добра представа за степента на образованост на човека, съставил документа. В квадратни скоби са поставени: а) всички добавки, към съдържанието, направени от съставителите за по-голяма точност и яснота; б) допълнително написаните върху документа текстове (резолюции, надписи, бележки), представени след основното му съдържание в хронологична и смислова последователност; в) обозначените с прекъсната линия неразчетени думи. В данните за мястото на съхранение на документите са включени: името на архива (изписано съкратено) и номерата на архивния фонд, инвентарният опис, архивната единица и листовите. Обяснителните бележки към текста на документите са поставени под линия непосредствено след данните за мястото на съхранението му.

С курсив е възпроизведено съдържанието на онези документи или на части от тях, които са написани на ръка.

За улеснение на читателите е съставен показалец на записаните в документите и в текстовете под снимките имена на личности. Той е поместен на с. 499–504.

Съкращения и абривиатури

а.е.	архивна единица
АКРДОПБГДСРСБНА	Архив на Комисията за разкриване на документи и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (Комисия по досиетата)
БЗНС	Български земеделски народен съюз
БКП	Българска комунистическа партия
БНБ	Българска народна банка
БРП(к)	Българска работническа партия (комунисти)
БТА	Българска телеграфна агенция
ВСК	Върховна стопанска камара
ГДС	Главна дирекция на статистиката
ДДС	Дирекция „Държавна сигурност“
ДОН	дело за оперативно наблюдение
др.	другар
ДС	Държавна сигурност
ДСНМ	Димитровски съюз на народна младеж
ЕНОПООФ	Единна народна обществено-политическа организация на Отечествения фронт
ЗНС	Закон за народните съвети
КНИК	Комитет за наука, изкуство и култура
КПСС	Комунистическа партия на Съветския съюз
МВР	Министерство на вътрешните работи
о.з.	офицер от запаса
ОНР	оперативно-наблюдателна разработка
ОСНС	Общ студентски народен съюз
Отделение „ВИ“	Отделение „Въдворяване и изселване“ на Държавна сигурност
Отделение „ДА“	Отделение „Държавен апарат“ на Държавна сигурност
ОФ	Отечествен фронт
РО	разузнавателен отдел
с.г.	същата година
СИСП	Статистически институт за стопански проучвания
с.с.	секретен сътрудник
СССР	Съюз на съветските социалистически републики
ТВО	трудоовъзпитателно общежитие
ТКЗС	трудоово-кооперативно земеделско стопанство
ЦДА	Централен държавен архив

СРЕЩА С ПОЛИЦИЯТА, 1942 г.

№ 1

ПИСМО ОТ НАЧАЛНИК НА СЕКЦИЯ В ЩАБА НА ВОЙСКАТА ДО НАЧАЛНИКА
НА РАЗУЗНАВАТЕЛНИЯ ОТДЕЛ СЪС СВЕДЕНИЯ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН
ХРИСТОФОРОВ ЗА НЕОБХОДИМОСТТА ОТ СЪСТАВЯНЕ НА ПРАВИТЕЛСТВО
С МИНИСТЪР-ПРЕДСЕДАТЕЛ КИМОН ГЕОРГИЕВ

София, 8 май 1942 година

Поверително!

МИНИСТЕРСТВО НА ВОЙНАТА
ЩАБ НА ВОЙСКАТА
№ V-2363

8 май 1942 г.
София

ТУК – Началнику Р.О.
Копие: ТУК – Дирекция на полицията
Политически отдел.

Донасям, че по сведения на нехонорован сътрудник, лицето Христофоров – Началник на информационния отдел при Търговската камара, познат като голям англо-фил, е разправял, че България би била спасена, ако начело ѝ застанел като министър председател Кимон Георгиев и че той самия вероятно в такъв случай щял да стане министър на финансите. Казал също така, че Кимон Георгиев бил във връзка с демократите, начело на които стоял Гиргинов, с дружбашите начело с Петков и с Протогеровистите – начело с Перо Шанданов, който бил във връзка с комунистическата партия, имащи за лозунг „Независима България“.

ПОДПОЛКОВНИК – Вр. Началник на секция [---]

[Върху документа – надпис:]
Докл[ад] – Бързо за проучване
13.V.[1942 г.]
Задача № 401/42

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. I, а.е. 10172, л. 70. Оригинал. Машинопис и ръкопис.

№ 2

РАПОРТ ОТ РАЗУЗНАВАЧ ДО НАЧАЛНИКА НА ОТДЕЛЕНИЕ „Б“ НА ОТДЕЛ
ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ ЗА РЕЗУЛТАТА ОТ ПРОУЧВАНЕТО НА АСЕН
ХРИСТОФОРОВ ВЪВ ВРЪЗКА С НЕГОВО ИЗКАЗВАНЕ ЗА НЕОБХОДИМОСТТА
ОТ СЪСТАВЯНЕ НА ПРАВИТЕЛСТВО С МИНИСТЪР-ПРЕДСЕДАТЕЛ
КИМОН ГЕОРГИЕВ

София, 26 май 1942 година

М[инистерство на] В[ътрешните] Р[аботи и] Н[ародното] З[драве]
ДИРЕКЦИЯ НА ПОЛИЦИЯТА
Отд[ел] Държ[авна] Сигурност
Разузнавач № 2487
София 26.5.[1]942 год.
Задача № 401/42

До Г-на Началника
на отделение „Б“
ТУК

РАПОРТ № 59

Задача № 401/42 год.

Донасям Ви, Г-н Началник следното:

АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ е роден на 16.12.1910 год. в гр. Пловдив, по професия чиновник, женен, живущ на ул. Неофит Рилски № 55, 4 етаж.

Същият е завършил Роберт колеж в Цариград. По-късно през 1934 год. заминал на специализация в Англия, където престоял една година в Лондон и е завършил Виши стопански науки в вишият Лондонски университет и е специализирал по „Пари, Кредит и Банково дело“. След завръщането си от Англия, Христофоров постъпил чиновник в централното управление на Б.Н.Банка, отдел Стопанство и финансов. След това бива на работа в дирекцията на статистиката а въ началото [на] 1938 год. бил командирован в Швейцария за изучаване статистически и стопански проучвания. След завръщането си бил е назначен тук [началник] на същия отдел, който пост е заемал до постъпването му Началник на информационният отдел при Търг[овско] Индустр[иалната] камара, която служба заема и сега. Независимо от горната служба, той е назначен с заповед № 2044 от 12 септемврий 1940 год. за преподавател в Вишето училище за финансов и административни науки. Известен е като протеже на професор Свраков от същото училище. Освен това Христофоров редактира органа на Търг[овско] Индустр[иалната] камара „Стопански Вестник“, също „Годишни и месечни прегледи“ за стопанското положение на България. Същият е издател на книгата „Конекторният цикъл в България“. За която книга бива награден с премия от фонда на „Кирил Г. Попов“. От меродавно място се донася, че Христофоров сега смятал да напусне този си пост в камарата като щял бил да поеме нов такъв, Началник на обществени осигуровки и подпомагания.

В всички учреждения където е бил на служба до сега е известен като отявлен англофил, който не скривал симпатийте си към Англия. Привърженик на Кимон Георгиева и много други от тази среда хора.

От проучванията които се направиха, не се установи Христофоров да е говорил, че щял да стане Министър на финансите при евентуален кабинет на Кимон Георгиева.

Не е регистриран в политическата архива при Дирекция на Полицията.

Разузнавач № 2487 /В. Попов/ 5 група

[Върху документа – бележка по новия правопис:]
(18 стр. копие от същия рапорт е към Д.О.Н. 790)

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 67. Оригинал. Машинопис и ръкопис.

№ 3

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ СЪС СВЕДЕНИЯ
ЗА НЕЧЛЕНУВАНЕ В ПОЛИТИЧЕСКА ПАРТИЯ, ЗА ПОЗНАНСТВОТО МУ
С КИМОН ГЕОРГИЕВ И ЗА ЗАМИНАВАНЕТО МУ В УНИВЕРСИТЕТА
В ГРАДКИЛ, ГЕРМАНИЯ

София, 5 септември 1942 година

ДОЗНАНИЕ

по преписка

вх. № от 19 год.

Протокол за разпит

гр. София, 5.IX.1942 год.

Подписаният *Цветан Шуманков* – н[ачални]к Д[ирекци]я съставих настоящия протокол, като разпитах лицата:

Именувам се Асен Георгиев Христофоров, род[ен] гр. Пловдив през 1910 г., жив. гр. София, ул. Неоф[ит] Рилски № 55, бълг[арин], бълг[арски] под[аник], изт[очно] правосл[авен], женен, грамотен, чиновник, показвам:

Роден на 16.XII.1910 г. в Пловдив, първоначално образование в гр. Пловдив. Средно образование в Цариград, Robert College. Висше образование в Лондон. Държавен чиновник от 8.VI.1935 г. в Б.Н.банка, Централно управление, София, след това началник служба в Главната дирекция на статистиката, след това началник отдел при Соф[ийската] търг[овско-] инд[устриална] камара и частен доцент във Висшето държавно училище. Редактор съм на сп. „Стопански вестни“ – орган на Камарата, и сътруднича на много други чисто стопански списания. За вестници почти не пиша, с други освен стопански въпроси не се занимавам.

Не се занимавам с политика и не съм се числил в никоя политическа партия. Веднаж се срещнах, по покана, с г[осподин] Кимон Георгиев и беседвахме само на стопански въпроси. Политическите му убеждения не ми са познати. Направи ми добро впечатление.

Свършил съм в Англия, харесва ми английската култура, изказвал съм се удобно за някои английски институти, но съм порицавал англ[ийската] надменност и пр. В една статия във в. Мир от 17.VIII.1942 г. дадох някои примери за английската политика спрямо Индия.

Заминавам по покана на Университета в Кил, Германия, за 4 ½ месеци.

Друго няма какво да кажа. Горното написах саморъчно.

А. Христофоров

Разпитал: Ц. Шуманков

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 51–51а. Оригинал. Бланка. Ръкопис.

В ПОЛЕЗРЕНИЕТО НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ, 1946–1951 г.

№ 4

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ВРЪЗКИТЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ С ДАМЯН ВЕЛЧЕВ, СЛУЖИТЕЛИТЕ НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ И АНГЛИЙСКИТЕ ЖУРНАЛИСТИ В СОФИЯ, ЗА НАЗНАЧАВАНЕТО МУ ЗА ТЪРГОВСКИ АТАШЕ В ЛОНДОН И ЗА ОТРИЦАТЕЛНОТО МУ ОТНОШЕНИЕ КЪМ КОРЕСПОНДЕНТА НА В. „ОБЗЪРВЪР“ В СОФИЯ ИЛИЯ Д. ПОПИЛИЕВ

София, 22 октомври 1946 година

[№] 707
22/X/1946

Асен Христофоров, професор по политическа икономия в Свободния университет, който неотдавна беше поставен в списъка за чистка в университета на професорите с фашистки и антидемократични проявления. Той е член на Народния съюз звено и близък на Дамян Велчев, обаче същевременно е по-близък на англичаните и постоянно дружи с тях, като много често посещава легацията на ул. Цар Крум и Цар Шишман. Той е автор на книгата „Скици от Лондон“, с която се опитаха да направят малко шум в полза на англичаните.

Асен Христофоров беше назначен за търговски аташе в нашата легация в Лондон, като лично ми показва писмото на министерството на търговията с което го назначават и чака вече няколко месеца, да се уредят нашите дипломатически отношения с Англия за да може да замине за там. По разбирания той е голям англофил и краен реакционер, като дълбоко мрази всичко комунистическо и е особено зле настроен срещу Съветския съюз като всеки последовател на Чърчил и английските консерватори.

Шансовете му да замине за Лондон съвсем се намалиха, откакто той е в списъка на професорите които трябва да се уволнят за антидемократична и фашистка дейност и разбирания и е станал още по злобен и мрачен, и като срещне свои познати, особено от О[течествено] Ф[ронтовските] партии и съчувственици се държи извънредно злъчно и кисело и проявява своята злоба.

Напоследък той имаше известни връзки и с Елизабет Баркър кореспондентка специална за Балканите на Ройтер, Лондон. Пред нея а и пред англичаните той е доносничел извънредно много против Илия Д. Попилиев, кореспондент на английския вестник „Обзървър“, като е интригувал, че Попилиев е по убеждение комунист и е настоявал да му се отнеме и този последен вестник. Напоследък, след известната колективна телеграма – опровержение до Ройтер и ББС в връзка с неверните съобщения на Бенжамен Филчев до Ройтер и ББС, същата телеграма беше подписана между другите кореспонденти и от Илия Д. Попилиев като кореспондент на „Обзървър“.

От английската легация, Роберт Конквест [Робърт Конкуест], аташе по печата, по този повод е казал на Димитър Мишев, кореспондент на Асошейтед прес, че някои от подписалите телеграмата кореспонденти ще бъде уволнени и ще им се отнеме повече да представляват английските вестници, като не е казал конкретно кого искал да визираща. Обаче в последствие, поради интригите на Бенжамен Филчев, който представил въпроса пред английската легация, че целия шум и работа в връзка с телеграмата – опровержение колективно подадено била уж устроена от Ил. Попилиев, който се бил домогвал по тоя начин да си възвърне агенция Ройтер, като по тоя начин Филчев инспирирал британския министър Бозуел който е сега в Лондон, и аташетото по печата Конквест, който наскоро се завърна от Лондон, да действуват пред вестник „Обзървър“ последният да уволни Илия Попилиев поради горните причини и че същия бил комунист. В тази работа и твърдения Бен Филчев е бил подкрепен и от Асен Христофоров, който също е подържал тези интриги против Попилиев и озлобен, че не може да замине за Лондон, гледа да турне крак и на други и да си отмъсти по тоя начин. Тази вечер, когато обикаляхме и наблюдавахме да не се късат афишите на Б[ългарската] Р[аботническа] П[артия] (к[омунисти]) по случай изборите, срещнах Асен Христофоров, който запита „Как е г-н Попилиев с неговия вестник „Обзървър““. Това подмятане ми направи впечатление, та го запитах защо подмята и какво иска да каже, той отвърна „Абе то ще се чуе до някой и друг ден, май че Попилиев повече няма да види „Обзървър““. Аз не можах да се сдържа на тази му бележка, която ясно показва, че от легацията са му казали, че Попилиев ще бъде уволнен от „Обзървър“ по горните причини и на мой ред го запитах „Ами ти да кажеш нещо за отиването ти в Лондон“, на което той просто побесне от яд, и каза, че поне имал едно удовлетворение, че и Попилиев нямало да представлява „Обзървър“.

Ясно е че Попилиев е една пречка за англичаните и тяхните оръдия в нашата страна и особено за тяхните оръдия в нашата страна, които не може да се поберат в кожата си, че са постоянно опровергавани в тяхните лъжливи твърдения в връзка с вътрешното и външно положение на нашата страна, и разбира се, че след дълга борба на края ще успеят да се наложат и отстранят Ил. Попилиев от представителството на английските вестници, последен от които беше вестник „Обзървър“. Попилиев не е получил още никакво уведомление от вестник за това, но това може да бъде уредено и по по-прост начин, като вестник „Обзървър“ назначи направо един нов кореспондент в София и тогава Попилиев просто ще престане да представлява вестника.

С поздрав:

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. I, а.е. 10172, л. 73. Копие. Машинопис.

№ 5

ДОНЕСЕНИЕ ОТ ГАВРИЛ ЦВЕТАНОВ ДО СЛУЖИТЕЛ
НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ С ПОДРОБНИ ДАННИ И СВЕДЕНИЯ
ЗА АСЕН ХРИСТОФОРОВ И С ТВЪРДЕНИЯ ЗА ИЗВЪРШВАНА ОТ НЕГО
ДЕЙНОСТ В ПОЛЗА НА АНГЛИЙСКОТО РАЗУЗНАВАНЕ

София, 26 май 1949 година

За проф. АСЕН Г. ХРИСТОФОРОВ

Именувам се Гаврил Цветанов Цветанов¹, роден на 7 юли 1906 година, в гр. Севлиево, българин, български поданик, женен, неосъждан, евангелист-пастор, главен асистент и частен хоноруван доцент във Факултета за стопански и социални науки, университет „Климент Охридски“, София; живущ в София, ул. Иван Рилски № 1.

С професор Асен Г. Христофоров се познавам от пролетта на 1942 година, когато станах асистент в Държавното висше училище за финансови и административни науки, където той беше вече хоноруван преподавател.

За Асен Христофоров знам, че е от Пловдив. Свършил е Роберт колеж в Цариград и след това – стопански науки в Лондон. От там пишеше вече статии в списание „Звено“, през 1931/1932 година. Виждал съм негови статии, защото тогава и аз бях в Англия, но в Манчестер, и пишех в същото списание. Произхожда, както ми е известно от заможно семейство. Има солидно буржоазно образование и обширни познания по стопанските въпроси, като защитник на капиталистическата система. Умее добре да пише.

Като е дошъл от Англия е бил на работа, както ми е известно, в Народната банка, в отдел Финансови проучвания; в Статистическия институт за стопански проучвания при юридическия факултет под ръководството на известния проф. Андерсон. Докато е бил свързан с този институт, написал труд върху развитието на конюнктурния цикъл в България за един период от десет години. В същия институт, издържан от Рокфелеровата фондация, е работил заедно с д-р Славчо Загорев, с д-р Асен Чакалов, с д-р Иван Стефанов (сегашният министър на финансите), с д-р Стефан Спасичев, с Параскова и с Павел Егоров (последният е сега в САЩ, както ми каза проф. д-р Тодор Владигеров, през февруари 1948 година). От това време, когато е работил с проф. Андерсон, датира връзката и проятелството му с проф. д-р Иван Стефанов. Както ми е известно, сегашният управител на Народната банка, д-р Цончев, е от същата група икономисти, които са работили в статистическия институт, заедно и под ръководството на проф. Андерсон. Трябва да отбележа, че както финансовият отдел – отдела за финансови проучвания – на Народната банка, така и Статистическият институт за стопански проучвания при юридическия факултет, представляваха едни от най-добрите места за събиране готови, систематизирани сведения за стопанското положение у нас. Освен това, проф. Андерсон имаше връзки с Англия и с Америка, както положително знам. Той е посещавал тия страни. (Трябва да добавя, че и проф. д-р Константин Бобчев е от същата група икономисти. Той написа труд върху външната търговия на България, както си спомням, пак издание на института. Трудът му беше предназначен направо за осведомяване на чужденците.)

Проф. Андерсон беше образувал група от икономисти, които подреждаха и систематизираха данни по финансови и стопански въпроси, които излизаха в трудове

на института. (Трябва да добавя, че и проф. А. Ю. Тотев е от сътрудниците на проф. Андерсон.)

От проф. Долински знам, че Андерсон имал големи връзки в САЩ. Той станал причина изобщо за откриване на института с американски средства (от Рокфелеровата фондация). Проектирало се институтът да бъде открит във Варна, където Андерсон е бил професор по финансова наука и статистика, както знам. Впоследствие този институт бил основан в София, при юридическия факултет. След като Андерсон напусна България през време на войната (отиде в Кил, където стана професор по статистика), директор на института стана проф. Славчо Загоров, който беше заместен от проф. Димитър Мишайков. След последния, директор на института стана проф. д-р Тодор Владигеров, през чието време институтът се закри и библиотеката му премина към тази на стопанския факултет. Андерсон имаше връзка, както казах, с Англия и със САЩ. Той е посещавал тия страни и чел лекции в университетите им. Освен това през време на войната Андерсон е бил начело на някакъв германски институт за стопанско устройство на Югоизточна Европа и на Украйна, при германска победа. Това – последното знам от проф. Георги Свраков. В този германски институт, изграден на предпоставката, че Съветският съюз ще бъде победен, са готвени планове за бъдещето стопанско устройство на споменатите страни. За известно време, без да мога да си спомня точно годината, всеки случай, през войната, още преди очертаващото се поражение на Германия, в същия германски институт е работил за кратко и проф. Асен Г. Христофоров, като специалист по българските стопански въпроси. Чувал съм от д-р Стефан Спасичев, на когото бях също асистент в Държавното висше училище, че и той, Спасичев, се канил да отиде при Андерсон. Последният е викал и други български икономисти за сътрудници в приготвяне планове за стопанското устройство на Източна, Югоизточна Европа и Украйна, под германско господство, при очаквано пълно поражение на Съветския съюз. Този германски стопански институт се ръководеше от проф. Андерсон, за когото имам, както посочих, указания, че беше английски или американски агент, защото имаше връзки с двете страни, но работата му в България се финансираше от САЩ. Самите трудове на Института за статистически стопански проучвания се печатаха на български и на английски език, успоредно, на две колони. Те служеха направо за осведомяване на чужденците, съдържаша всички възможни сведения за българското стопанство и финанси и бяха издавани с всестранныя подкрепа на държавата. В този институт бяха привлечени първите български икономисти тогава и най-надеждните млади сили. Някои от хората, които работиха с Андерсон, са ходили на специализация в САЩ и в Англия, доколкото ми е известно. Като пиша за трудовете на института, имам предвид този в България, ръководен от Андерсон. Със започването на войната спря издаването на трудовете на института. Тогава Андерсон замина за Германия, където застанал начело на споменатия по-горе германски институт.

[В полето срещу последните осем изречения – добавено на ръка:] *Цялата работа на Статистическия институт за стопански проучвания при Юридическия факултет в София, основан с американски пари и ръководен от проф. Андерсон, се водеше под прикритието, че се правят „конюнктурни проучвания“. Всички места за осведомяване бяха отворени за икономистите, които работеха в института. Освен това, и Народната банка предвиждаше суми за издръжка на работата, както ми е известно. Гаврил Цветанов*

Проф. Асен Г. Христофоров е казвал пред мен, че не се задържал при Андерсон в Германия, защото се бил „скарал“ с него. Това са думите на Христофоров.

От онова време, когато проф. Христофоров е работил с проф. Андерсон в Германия, знам, че той е един от дълбоко убедените врагове на комунизма, какъвто си остана и след 9 септември, както ще посоча по-нататък. Той беше на работа в Софийската търговско-индустриална камара, където ръководеше някаква осведомителна служба, като беше същевременно и редактор на сп. „Стопански вести“, орган на камарата. Директор на списанието беше Райко Ошанов, тогава главен секретар на камарата, при председател Димитър Савов (който после стана министър на търговията в кабинета на Иван Багрянов).

В сп. „Стопански вести“ Асен Христофоров застъпваше своите крайно реакционни позиции. Той и Райко Ошанов твърдяха, например, че работничеството не било стопанска категория (не самостоятелно, като творци на блага). Когато бяха закрити търговско-индустриалните камари и на тяхно място бяха учредени стопанските камари, Асен Христофоров не беше преназначен. Запази мястото си само Райко Ошанов като главен секретар. Асен Христофоров се яви на конкурс за частен хонорируван доцент в Юридическия факултет, държавно-стопанския отдел и беше избран за такъв. Освен това, той се яви на конкурс за редовен доцент в Държавното висше училище, където също беше избран., без да има конкурент. Проф. Георги Свраков ме придума да не се явявам за това място, защото бил обещал на Христофоров да го препоръча. От есента на 1943 година Асен Христофоров стана редовен доцент в Държавното висше училище. След 9 септември, когато аз съм бил на лагер, Христофоров е станал извънреден професор при катедрата по наука за народното стопанство и стопанска политика и започнал да предава политическа икономия. През 1945 година проф. Асен Христофоров е бил „факторът“ в Държавното висше училище.

Главната дейност на Асен Христофоров е била, обаче, в българското икономическо д[ружест]во.

В д[ружест]вото и в списанието той застъпва антикомунистическите си позиции. В доклад върху стабилизацията на лева, той посочва, че причина за инфлацията са и окупационните разноси, които България плащала на съветските войски. Това е отпечатано и в списанието на българското икономическо д[ружест]во. Тази анти-съветска позиция на Христофоров и изказването му не минаха на времето незабелязано. В „Икономически проблеми“, списание редактирано от проф. Петко Кунчев, Христофоров беше остро атакуван поради тази позиция и това изказване, отпечатано и в списанието на икономическото д[ружест]во.

В последното изобщо „старите“ икономисти бяха се заели да бранят капиталистическите позиции, в противовес на новата стопанска политика на правителството на Отечествения фронт. Между тези икономисти аз познавам проф. Станчо Чолаков, д-р Константин Бобчев, д-р Илия Палазов, Никола Стоянов, д-р Асен Чакалов, Желю Бурилков и Светослав Колев, асистент на проф. Константин Бобчев. Те защитаваха „старите традиции“ на българското икономическо д[ружест]во, както се изрази на годишното събрание Никола Стоянов, бившият директор на държавни дългове. Преди годишното събрание през 1947 година, точно в деня, когато то се състоя, в професорската стая на Държавното висше училище имаше интересен разговор. Там бяха: проф. д-р Иван Стефанов, министър на финансите и председател на българското икономическо д[ружест]во, проф. С. С. Демостенов, проф. Асен Христофоров, Ралчев, подуправител на Българската земеделска и кооперативна банка, Веселин Христофоров, брат на Асен Христофоров, д-р Илия Палазов и аз. Влязох в момента, когато говореха проф. д-р Иван Стефанов и проф. Асен Христофоров. Разбрах, че

вторият очаква подкрепата на министра на финансите, както той, Христофоров, някога подкрепял проф. Стефанов. Последният отговори, че ще го подкрепи, като каза буквално: „Вярност за вярност.“ И действително, ако това се отнасяше до разискванията на годишното събрание, проф. Стефанов си удържа думата. Асен Христофоров беше атакуван и на края му беше дадена думата да се защити. Всеки случай, групата на реакционерите „стари“ икономисти получи сериозен удар. От настоятелството на д[ружест]вото излязоха проф. Станчо Чолаков и проф. Константин Бобчев, за които положително си спомням. И Асен Христофоров, който остана в настоятелството, впоследствие загуби редакторското си място.

От тогава Асен Христофоров тръгна изобщо зле, за да стигне до фактическо уволнение в есента на 1947 година, когато не беше преназначен в стопанския факултет, въпреки, че много разчиташе на подкрепата на проф. д-р Иван Стефанов, както и на звенарите, начело с Кимон Георгиев. За да манифестира своята увереност, че ще бъде преназначен, проф. Асен Христофоров отсъствуваше от София, когато се решаваше въпросът – беше отишъл на екскурзия в Пирин.

В началото на 1946 година, помня, че имаше дълбок сняг, срещнах проф. Асен Христофоров пред съветската легация. Той ме спря и заговори. Каза ми, че ме смятал погрешно за легионер и фашист, но коригирал мнението си, както и становището си спрямо мен. Трябва да обясня, че Марин Маринов му беше говорил за мен, когато ходили двамата на екскурзия. Маринов ми обясни, че казал на Христофоров, че трябвало да подобри отношенията си с мен, защото щял да има интерес от това, тъй като аз съм имал много връзки с чужденци. Впоследствие Христофоров е бил посъветван и от англичаните, за които Маринов му споменал, че съм във връзка, да промени отношението си към мен. Тук трябва да спомена, че до тогава Христофоров имаше едва ли не враждебно отношение към мен. От началото на 1946 година станахме приятели и сътрудници, без да сме в една агентура и без да изпълняваме общи задачи.

Конкретно аз му сътрудних в писане прегледи за списанието на икономическото д[ружест]во. Той ми помогна да стана редовен доцент, като един от рецензентите на конкурса. Той и Свраков направиха благоприятни рецензии за мен. Така, през втората половина на 1946 година станах редовен доцент.

На срещата пред съветската легация Христофоров ми каза, че щял да замине за Лондон с политическа мисия. Както си спомням, трябвало да тръгне предишния ден със самолет, но се явила пречка в последния момент, защото Бозуел, английският политически представител в София, не искал Христофоров да отиде в качеството си на официален политически представител в Лондон, макар че бил готов да му даде виза (както твърдеше Христофоров) без политическо качество.

По-късно пречката за заминаване на проф. Асен Христофоров за Лондон произлизаше от българска страна. В продължение на година и половина той все казваше, че днес – утре ще замине и все нещо пречеше. Помня, че през пролетта на 1947 година, на 1 май или на Кирил и Методи, като бяхме събрани в Парка на свободата със студентите и след като стояхме два-три часа после на шосето край парка, заваля дъжд и отидохме в полуразрушената барака на тениса – игрището за тенис. Там Асен Христофоров разправяше пред д-р Димитър Добрев, д-р Георги Свраков, Янко Сираков и мен, че вече работата по заминаването му се уреждала добре. Георги Димитров бил дал съгласието си. С последния бил говорил Кимон Георгиев. Въпреки тези думи на Христофоров, той все пак не замина за Лондон. На мен е казвал, че не желае нещо повече от място на стопански съветник, или някоя служба само в българската легация

в Лондон, за да замине, да се „измъкне“ от България. Помня, че той направи и една извадка от книгата си – Скици от Лондон – печатана във в. „Изгрев“, за да се „докара“ на министър-председателя, за когото пишеше в тази извадка от книгата, но и това не помогна. Асен Христофоров не беше пратен в Англия.

Проф. Асен Христофоров беше много близък приятел, както сам ми казваше, лично с Бозуел и с англичани военни, от английската военна мисия. Той ми подчертаваше, че се виждал с тях редовно, че бил канен на чай и приеми при тях. Говореше ми особено за близките си отношения с Бозуел. Това от една страна. От друга – проф. Асен Христофоров ми е говорил няколко пъти за близките си отношения с Дамян Велчев, военния министър. Помня добре за два случая специално: веднаж на пл. Славеиков, и втори път – в дома му, в неговия кабинет, където бях отишъл да му занеса един учебник по стопанска география и аз да взема една книга по социология от него. Христофоров ми каза, че прекарал шест часа непрекъснато при Дамян Велчев, който му разправял биографията си. Той се възхищаваше от Велчев и твърдеше, че животът му бил много интересен и драматичен. Христофоров беше осведомявал англичаните за живота на Дамян Велчев и изказа съжаления пред мен, че не бил драматичен писател, за да предаде като драма живота на този „велик човек“ (каквото бил Дамян Велчев).

Това беше през времето, когато чуждото разузнаване готвеше у нас координираното действие, чрез което трябваше да се отнеме властта от комунистите с акцията начело с военния министър Дамян Велчев.

Помня добре, че след като беше поместено във вестниците съобщението против Дамян Велчев, проф. Асен Христофоров ме увери, че Велчев нямало да забрави това и щял да си отмъсти на комунистите. Това Христофоров ми каза пак някъде към пл. Славеиков, като говореше доста разпалено против комунистите, на които Дамян Велчев бил помогнал.

В предаванията си в Държавното висше училище проф. Асен Г. Христофоров поддържаше позицията на убеден либералист и подчертаваше, че не е марксист.

Като редактор на годишника на Държавното висше училище през 1946 година, той отказа да помести монографията ми върху картелите (която бях написал за прикритие, разбира се), и ме накара да подготвя и да му дам нещо друго. Тогава дадох да се печата трудът ми върху Антонио Лабриола и Бенедето Кроче за историческия материализъм. Христофоров не искаше да се печата нещо, което е против „западните“ сили, против капиталистическата система, каквото представлява работата ми върху картелите, с каквато и да било цел.

След уволнението му през 1947 година, проф. Асен Христофоров си построи вила край Говедарци, Самоковско. Съпругата му, която е завършила стопански науки, постъпила на работа в лесничеството на Говедарци. Христофоров ми каза, когато го видях за последен път през есента на 1948 година, че живеел добре там. Имал малко земя. Сеел картофи, отглеждал кокошки и... пишел трудове.

На тази среща, която беше на пл. Славеиков, близу до ул. Раковски, аз му казах, че трябва да се продължи борбата с комунизма, като прави лична пропаганда и да подготвя хората за идването на американците и англичаните у нас, специално на първите. Той ме увери, че селяните сами били крайно опозиционно настроени. Казах му още, че трябва да се води опозиционна борба като се саботират мероприятията на правителството специално в селото. Щяхме да се видим отново, като той ми се обади по телефона. Втора среща не се състоя и не можахме да говорим повече по този въпрос.

[В полето срещу последните пет изречения – добавено на ръка:] *Помня, че ми каза още, на тази среща, че се бил скрил добре и очаквал развитието на събитията, когато с комунизма цяло да се свърши у нас, за да заеме пак мястото си като професор и в политическия живот. Гаврил Цветанов*

Така, познавам проф. Асен Г. Христофоров като убеден враг на комунизма, както посочих фактите. Той работеше с англичаните и беше връзката между тях и военния министър Дамян Велчев, когато се готвеше акцията за координираното действие за отнемане власта от комунистите.

Асен Христофоров е богат човек, или живее като такъв. Помня, че когато беше атакуван на годишното събрание на икономическото д[ружест]во, че не давал място на други да пишат в списанието на д[ружест]вото, защото искал и от там да печели, в защитата си той каза, че нямал нужда от тия авторски хонорари, защото през въпросната година бил получил – бил „спечелил“ – над един милион лева, и като се обърна към министър Стефанов, добави, че си бил платил съответно данъците за тези приходи.

Запомнил съм три основни момента от неговия живот, които го очертават като враг на комунизма и агент на чуждото разузнаване у нас: работата му с проф. Андерсон в Германия, дейността му като член в настоятелството на икономическото д[ружест]во и като редактор на списанието, както и връзката, която поддържаше между Дамян Велчев и англичаните.

Горното написах сам на машина, за верността на което се подписвам.

26 май 1949 г.

Гаврил Цветанов

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 80–85. Оригинал. Машинопис и ръкопис.

1 Името на Гаврил Цветанов, което се среща в няколко документа тук, присъства също в някои от публикуваните документи в първата книга от поредицата на БНБ „История на финансите и банковото дело. Наследство“, посветена на друга известна личност от „преддеветосептемврийския“ период – видния български банков и финансов деятел Марко Рясков. В случая с Асен Христофоров следователите са използвали Гаврил Цветанов по същия начин, както и при следствието срещу Марко Рясков – в качеството му на свидетел на обвинението. По своето естество показанията на Гаврил Цветанов за Асен Христофоров (както впрочем и тези за Марко Рясков) са ярък пример за начините на работа на институцията Държавна сигурност в ролята ѝ на „меч“ на управляващата по онова време Българска комунистическа партия в нейната разправа с „класовия враг“. За обстановката и условията на провеждане на следствието, които са в основата на даването на неверни показания, достатъчно добра представа дават два исторически извора, които заслужават да бъдат цитирани. Първият извор е протокол за разпит на Гаврил Цветанов от 2 февруари 1954 г., публикуван в книгата „Марко Рясков. Спомени и документи“, С.: БНБ, 2006, с. 320–323. В него на зададения от следователя въпрос, защо в своите показания през 1950 г. е твърдял, че Марко Рясков е работил в услуга на американското разузнаване, Гаврил Цветанов отговаря: „Това, което съм казал през 1950 г., не отговаря на истината. По-горе аз ви разказах истинското положение по този въпрос. Причината да засилвам нещата в показанията си през 1950 г. се състои в състоянието, при което се намирах тогава. До това време аз бях стоял вече близо две години на следствие и бях в състоянието на човек, който говори не за да живее, а за да умре по-скоро и се отърве от по-нататъшно следствие...“ Другият извор са спомените на Тодор Цанев, публикувани в книгата на Габриела Цанева „Миналото в мен“, С., 1994, с. 31–32: „Човек държи до време. И силните личности при дадени обстоятелства могат да се променят. В килията при нас имаше един човек – проф. Гаврил Цветанов. Умен, интелигентен мъж. Но не можеше да понася страданията. Не можеше да понесе, че няма бъдеще. Изпадна в униние, пречупи се. Тогава комунистите искаха да създадат впечатление, че затворите и лагерите са превъзпитателни заведения. [...] Създадоха култсвѐт. Професорът стана активист. За една чорба повече на две седмици ни изнасяше прокомунистически лекции. Ние бяхме млади, не можехме да го разберем, сърдехме му се, даже го презирахме. Той се усмихваше тъжно, уморено и казваше: „Да ми казват, че съм се предал, съгласен съм, но да ми казват, че съм се продал...“ (Бележките към документите са на съставителя Христо Яновски.)

№ 6

ПИСМО ОТ НАЧАЛНИКА НА ОТДЕЛ ПЪРВИ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ
ДО ЗАВЕЖДАЩИЯ ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ В САМОКОВ С НАРЕЖДАНЕ
ДА БЪДЕ ВЗЕТ НА АКТИВНА РАЗРАБОТКА АСЕН ХРИСТОФОРОВ,
ЗАПОДОЗРЯН В ИЗВЪРШВАНЕ НА ШПИОНСКА ДЕЙНОСТ, И С ОПРЕДЕЛЯНЕ
НА СВЪРЗАНИТЕ С РАЗРАБОТКАТА АГЕНТУРНО-ОПЕРАТИВНИ
МЕРОПРИЯТИЯ

Самоков, 3 юни 1949 година

Строго-поверително!

Завеждащ Държавна сигурност
гр. Самоков

Копие:

Началник сектор Държавна Сигурност
гр. София

С получаването настоящето, незабавно вземете на активна разработка лицето АСЕН ХРИСТОФОРОВ, бивш професор и бивш звенар, понастоящем намиращ се в с. Говедарци, Самоковско. По наши данни същият е заподозрян в провеждане шпионска дейност.

В плана за разработка да бъдат набелязани между другото и следните агентурно-оперативни мероприятия:

1. Вербовка на един информатор квартирник.
 2. Обекта да бъде поставен под наблюдение, външно и агентурно, така че винаги да е под око и винаги да знае, кога евентуално би решил да заминава вън от селото. При заминаване на обекта да му се устройва проследяване. Когато същият евентуално идва в София, уведомявайте ни незабавно, за да Ви укажем съдействие при проследяването.
 3. Всички връзки на обекта, и тези, които установите, че поддържа по настоящем, да се проучат подробно и своевременно.
 4. От установените и проучени връзки да се подбере и вербова подходящ агент около обекта.
 5. Преписи от всички постъпили материали ни изпращайте своевременно.
- За обекта откриваме контролна активна разработка.

, Началник отдел I Д[ирекция] Д[ържавна] С[игурност]: [---]
/Ив. Бънзаров/
Началник отделение „Б“: [---]
/Н. Трифонов/

№ 7

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ СЪС СВЕДЕНИЯ ЗА ОСВОБОЖДАВАНЕТО
НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ОТ ДЛЪЖНОСТТА ПРОФЕСОР В ДЪРЖАВНОТО
ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ЗА ФИНАНСОВИ И АДМИНИСТРАТИВНИ НАУКИ

София, 11 юли 1949 година

Строго секретно!
ДОНАСЯ „Божилев“

От направената справка в картотеката на отдел „Кадри“ при К[омитета за] Н[аука] И[зкуство и] К[ултура] се указа че бившият проф. Асен Георгиев Христофоров няма кадрово досие, тъй като същия е уволнен (не е преназначен през 1947 год., когато Комитета още не съществуваше и Висшите учебни заведения бяха към м[инистерств]овото на народ[ното] просвещение).

От направеното проучване в отдел „Висше образование“ се указа, че и в този отдел няма материял за какво точно е отстранен (не преназначен) проф. Христофоров. Имало било материяли, но били някъде дадени и не им били върнати и сега не знаят точно кои ги е взел.

Намериха се само протокола с който се е учредила комисията, която е предложила кои професори да бъдат преназначени и кои да не бъдат преназначени.

Въз основа на решението на тази комисия Министра на народното просвещение (д-р М. Нейчев) е дал доклад до Председателството на Народната Република и с Указ № 168 от 7.X.1947 год. Председателството го ОСВОБОЖДАВА от длъжност като проф. при катедрата по Наука за народно стопанство и стопанска политика в Държавното Висше училище за финансови и административни науки – София, съгласно чл. 201 от Закона за висшето образование.

Приложение:
Препис от указа.

.....
/Божилев/

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. I, а.е. 10172, л. 92. Оригинал. Машинопис.

№ 8

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ СЪС СВЕДЕНИЯ ЗА ПРЕПОДАВАТЕЛСКАТА
ДЕЙНОСТ И ЗА ОСВОБОЖДАВАНЕТО НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ
ОТ ДЛЪЖНОСТТА ПРОФЕСОР В ДЪРЖАВНОТО ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ
ЗА ФИНАНСОВИ И АДМИНИСТРАТИВНИ НАУКИ

София 16 юли 1949 година

Асен Христофоров е завършил висшето си образование в Лондонското училище за стопански и социални науки. Един от малкото българи които са завършили в

Англия. През 1943 година е бил назначен за редовен доцент в Свободния университет и едновременно за частен доцент в юридическия факултет. Дотогава е бил началник на отдел в областната софийска стопанска камара. Преподавал е главно политическа економия, застъпвайки буржоазни схващания. Имал е връзки с англичани, в Англия и в България. Написал е книгата „Скици от Лондон“, която е имала две издания. Бил е член на ОФ комитета при юридическия факултет, и е защитава някои професори и асистенти, за които е бил повдиган въпроса за тяхното уволнение.

През 1947 година при образуването на стопанския факултет, при преназначаването на преподавателите от висшето училище, той не е бил преназначен и напуснал университета. Той не е бил преназначен, защото е ръководил катедрата по политическа економия, и тя е била заета след това от професор Тодор Владигеров (член на БКП), като по-късно е бил привлечен и др. Евгени Матеев. Понастоящем се занимава с земледелие в село Говедарци.

16.VII.[19]49 [г.]

[Върху документа – бележка:]

Донося: „Хилендарски“

Приел: Гр[упов] Н[ачални]к [- - -]

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 95. Оригинал. Машинопис.

№ 9

СВЕДЕНИЕ ОТ СЕКРЕТАРЯ НА ОТЕЧЕСТВЕНОФРОНТОВСКА ОРГАНИЗАЦИЯ В ПЪРВИ СТОЛИЧЕН РАЙОН А. ТАНЕВА ЗА ИЗКЛЮЧВАНЕТО НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ОТ ОРГАНИЗАЦИЯТА И ЗА НЕГОВОТО ПОЛИТИЧЕСКО И НРАВСТВЕНО ПОВЕДЕНИЕ

София, 15 септември 1949 година

Сведение

за проф. Асен Георгиев Христофоров
жив[ущ] ул. Неофит Рилски, 55

Познавам проф. Асен Христофоров от учредяването на единната О[течествено] Ф[ронтовска] организация. Той трябваше да влезе в единната организация като учредител от съюза „Звено“, но не се яви на учредителното събрание. Също и след това, повече от година, той нито един път не прекрачи прага на нашата организация.

Въз основа на това, че той не желае да посещава нашите събрания и да бъде член на единната организация и на събраните сведения за него, като уволнен професор, като голям англофил и неотечественофронтовец, ние, 100-на Е[динна] Н[ародна] О[бществено-] П[олитическа] О[рганизация на] О[течествения] Ф[ронт] го изключихме. През време на събранието, при изключването др. Трифон Трифонов, от Националния Съвет, го защити, тъй като някой другари обвиняваха Ас. Христофоров, че е фашист. Др. Тр. Трифонов опроверга това твърдение, като каза, че може да е англофил, но не е германofil, а имало разлика между едното и другото.

След изключването на Христофоров той дойде да се разправа с мен и да иска обяснение защо сме го изключили, че той бил преди всичко патриот, и ми разправи по

този повод, че след 9.IX.[1944 г.] искали да го пратят български посланик в Англия, почти всичко било готово, но когато английския пълн[омощен] министър го извикал при него и го питал, каквото и да стане, би ли бил той верен на България, като отиде в Англия, на който въпрос проф. Христофоров отговорил „да“, той ще бъде винаги верен на България. След този му отговор, проф. Христофоров не бил изпратен в Англия.

Впечатлението което ние членовете на БКП при III секция и на Единната организация имаме от проф. Христофоров е следното: той не е отечественофронтовец, и не прави нищо, за да се приспособи, даже никога, за нищо не се е отзовавал. Държи се много нахакано и парадира, че има големи наши хора които го познават и го крепят.

С жена си не живеел добре, биял я и ходел с други жени, особено с студентки в квартала, никой не го уважава.

А. Танева, Ц. Крум 14

Секретар на 100-на О. Ф. Организация I район.

15.IX.[19]49 [г.]

София

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 97-97а. Оригинал. Ръкопис.

№ 10

ИЗЛОЖЕНИЕ ОТ САРАФКА БОНЧЕВА, ЖИТЕЛ НА с. ГОВЕДАРЦИ,
САМОКОВСКО, ЗА ПОЗНАНСТВОТО И РАЗГОВОРИТЕ Й С АСЕН
ХРИСТОФОРОВ В ПОЧИВНИЯ ДОМ НА ДЪРЖАВНАТА ПЕЧАТНИЦА
И ЗА ПОСТРОЕНАТА ОТ НЕГО ВИЛА КРАЙ СЕЛОТО

Село Говедарци, 12 октомври 1949 година

Препис!

Долуподписаната САРАФКА ИВАНОВА БОНЧЕВА – живуща в с. Говедарци, Самоковско в почивния дом на държавната печатница, удостоверявам с подписа си, че всичко писано тук от мен е истина:

Моя съпруг др. Иван Бончев Коматев е домакин в почивния дом на държавната печатница край с. Говедарци, Самоковско, от 6.IV.1946 год. През същата година наесен дойде една компания туристи (студенти) да пренощуват, с бележка от печатницата и техен водач професора им Асен Георгиев Христофоров. Мен и съпругът ми, ни поканиха да вечеряме на тяхната трапеза, понеже неприемахме покани от тоя род, много мило и настойчиво ни взеха при тех. Професора се държеше много надут и през целото време не продума нито думица. Момичета беха 10, а момчета по-малко. Имаше няколко зозички и няколко мили момичета, момчетата беха веселяци. През есента Христофоров дойде с жена си и нейна приятелка студентка, дойдоха от планината, нямаше къде да преспят, молиха се да ги приемем, държаха се много любезно. На следващата година 1947 през октомври бива оволнен от уневерситета. За нова година 1948 дойде горепоменатия професор с жена си да прекарат празниците в станцията с писмо от министър Стефанов, подписано от пом[ощник-] министъра. Приехме го след дълги увещания и молби, като не му дадохме топливо, което той сам си купи от селото. Престояха 6-7 дни. Направи ми впечатление, че е отслабнал доста

много и е много неспокоен. Отговори ми, че много е преживял, след 2–3 дни узнахме, че е оволнен през м. септември 1947 год. Прекарахме празниците само с тези гости. Дадохме им стая в съседство с нашата стая. Жена му четеше за изпити, тя е студентка, а той прекарваше времето си в компания с мен и мъжът ми, слушахме радио и разговаряхме вечер до 3 часа. Разговорите ни беха изключително на политическа тема. Това го забавляваше чудесно, както и нас. С жена си се държи като с хайванин – щом влезе при нас я изпъжда да не слуша за какво се говори и тя покорен роб изпълнява. Беше любезен и ни подари за спомен книга написана от него „Записки от Лондон“. Каза ни, че е канен на гости в един студент, много добро момче в с. Доспей-Махала, Самоковско, на разстояние от почивния дом 1 ½ клм. Любен Божков. Професора разправя, че той станал причина да се издигне това момче от овцете и го завел да се учи. По-малката сестра на Любен Божков, сега омъжена, била след познанството на Любен в него слугиня. Същата година [19]48 най-малката сестра на Любен живела в професора и учила в търговска гимназия, за която казва професора не било местото ѝ в гимназията, че се била замолила да си седи на село и си момува. Божкови му донасяха храна, те го докараха и от Самоков с шейна. Любен Божков през миналата година беше късал афиши на рейса [и] го беха арестували. От тогава бех чула това име. Любен доиде на професора на гости поканен в неговата стая и аз добре познах лицето, с което съм спорела на политическа тема, пред няколко души – ако се наложи, мога да ги посоча. Този студент каза всичко най-лошо за новата О[течествено] Ф[ронтовска] влас и че чакал Цанков да се върне и всичко хубаво за Борисово и Цанково време. Спорехме около 1 час. Христофоров беше говорил много хубави работи за този младеж. През нашите разговори Христофоров каза, че не е съгласен с марксизма по много точки, като ни обясняваше с кое е съгласен и с кое не е. Напуснал уневерситета казва той, точно за това, че му наложили да предава марксистически, той отказал – немогъл да бъде ученик, а го предава така, както го разбирал той. Каза, че не бил против тази власт, но не бил съгласен с некой работи. Налагало се да направи завой – той бил некога социалист, но сега завой не могъл да прави. Изказва се против всеко начинание на О.Ф. власт – не харесва нищо. Казва, аз съм добър отечественофронтовец, и като познах този Любен, това добро момче според него, му казах, че това момче е голям опозиционер, той остана като гръмнат и вика, не може да бъде, това не е така. Опита се голямия учен да ни занимава, да ни изяснява, да ни учи неговия марксизъм най-усърдно и непрекъснато в 6–7 дни. Беше дошел с цел да купува място и прави вила. Любен Божков му намери място и той хвърли пари колкото му поискаха, без да се пазари, не искаше да си замине без купено място. Този път мъжът ми едвам го пустна, въпреки че имаше писмо от Стефанов, беше ни много неприятен. Не му дадохме топливо за да не нахалства повече – той си купи сам от селото. Замина си и след две-три седмици, идва наново с едно момиче студентка и ни се наложи да го приемем, като приятел вече. След това си взе квартира в селото и почна строежа на вилата. Като ни идваше на гости работеше усърдно върху нас. Изказва се против национализацията, против обмяната и против всека стъпка на правителството – против изключванията на студентите фашисти просто беснееше, като се страхуваше за любимия си Любчо. Един път през летото на 1948 год. идва много ядосан бил на Самоков и в селото не го здържало идва разярен като лъв и си сподели че срещнал Любчо през полето, но професора бил в камион и неможел да спре и поговори, само чул, че Любчо му казал, че е интерниран. Очаквахме преди това неговото и на по-старата му сестра да бъдат интернирани. Каза професора че се интернират 11 души от с. Гове-

дарци. Любчо, сестра му, доктора, който беше напуснал скоро Говедарци и др. Хули всички наши управници, само за Др. Димитров нищо не каза. Само той ще ме разбере вика професора, но нямам начин да се добера до него. Ходи много често в София и му идват непрекъснато много гости. Бях писал статия в весника и след известно време Др. Димитров лично пише във връзка с неговото писмо. Живееше в селото и ни помоли да приемеме за преспиване гости, две годеници, студенти, за които студенти ще спомена по-долу. Много върте, приехме ги. Той каза, че това е ваш другар комунист (този студент с жена си зае апартамента на професора в София след идването му в с. Говедарци). Още от веднага разбрахме че не са комунисти, каза студента че е земеделец по идея – родом от Пазарджиско. Казахме на професора че не е комунист, той каза че се е пошегувал. Вика той е активен отечественофронтовец и член на О.Ф. комитет при уневерситета и много активен в неговия край около изборите. Слизам в селото и срещам професора с гостите и Любчо Божков, поговорих и ги отминах. На около 100 крачки ме настигна Любчо да ме придружи с когото не бех официално позната. Поговорихме и си призна, че държал такъв език с мен преди известно време. Тоз Любчо беше интерниран в Добруджа тази пролет, техните ми казаха безсрочно, но след един-два месеца си доиде. Дружи Любчо Божков с Георги Ушагелов от Доспей-махала, сега преселен между вилата на Боев и Летов на печатницата Говедарци.

Вече се държахме с Христофоров приятелски и го предупреждавахме да не дружи с Любчо да не се излага. Той взе да ни слуша, почна да говори че не иска да го види, че скъсал с него, че бил мошеник, нахакан, за едно агне му пишел 3 и му използвал връзките за да му пишат 3-ки. Казва един път вървехме заедно и пред общината казал Любчо публично, че държел за Никола Петков – аз му казах, че когато сме заедно, няма да държи такъв език. Разправял Христофоров докато бил в София м[инистър]а на търговията Нейков го използвал, понеже владеел английски за търговски зделки, устройвал приеми на англичани в домът си и харчел много с това и се излагал с връзките си с тех, а после Нейков нищо не му помогнал. Некой д-р негов приятел от Пловдив, му казал, че разговарял с приятеля си Др. Васил Коларов и последния се оплакал, че не му било дадено заслуженото място. Казва, че Жак-Натан харчел по 20 000 лв. месечно, как могло това, отде тия нови богатства. Че имал вече приятелка която му предавала разговора от дома на Др. Димитров. Тази жена била подпредседателка на българо-съветското д[ружест]во и първа приятелка на Др. Роза Димитрова, това каза след 5 конгрес на партията. Казала приятелката му, че присъствувала на живото погребение на др. Тодор Павлов. Бил др. Павлов заедно с Др. Димитров и във връзка с V конгрес др. Димитров газил много др. Т. Павлов. Очакваше др. Т. Павлов да бъде изключен от партията и изпъден от уневерситета. И ни заяви, че ще се върне в София само като професор. Подиграва др. Тодор Павлов, че на едно събрание на писателите др. Тодор Павлов казал, че писателите след 9.9.44 год. нищо не пишели, просто се успали, казал и лично за себе си, събрания, заседания само това – радва се, че си признал истината. След всяко голямо политическо събитие идва да види как се чувстваме. Идва един ден, просто възхитен от случая, че му дошли на вилата две момчета от селото, много чели, от мен и мъжът ми по-просветени политически, едно просто гений, от Дурмишевци било, да го питат кое е по-хубаво социализъм-комунизъм или старото правителство. Едното на Чърчил от Говедарци стария син. На момчето от Дурмишевци, ученик от 4-ти клас в гимназията, брат му избяга от казармата. На Чърчил син завършил гимназия, бит в казармата като фашист, пасът овцете заедно и като ги закачиш, защитават с жар фашиската теория и се

обиждат пред нас че не се изразявали хубаво. На IV-класника Христофоров и майка му му давали лекции, води го на Мусала. Чърчеловия учен син просвещава фашиски цялата Дурмишовска рода от Говедарци по цели нощи. В Цанка Дормишова кълнът го некой жени от махалата, че той подлъгал да избега войника, брат на IV-класника. Професора доведе IV-класника у нас след съденето на Трайчо Костов, за да го запознае с нас. Като видя професора как се чувстваме след Трайчо Костов, кипна от яд пред момчето и каза, че разбира всичко, само едно не разбира, каква е тая партийна дисциплина. Разправяше ни преди този случай, че е чел доста марксистеска литература от Ленин-Сталин и ако е прочел това по-рано, сега да не е оволнен. Аз мислех след 9.9.44 год., че тази коалиция от партии в разтояние на 10 години ще има време да ликвидира с 9.9.44 год., а то комунистите ме изиграха и взеха връх в управлението. Каза, че като се обърне, пръв професор Гоневски [Геновски] които го изместил от уневерситета, ще го окачи над мравуняк, мравките да го изядат. Съжалява, че не е заминал за Австрия – пълномощен министър бил канен. Разправя за своя зет комунист, че бил повишаван и в среда и в петък само за това, че викал ура по митингите, сега секретар на пълномощния м[инистър] в Албания. Разправя за студента които му беше на гости и понастоящем квартирант в апартамента му, че го наредил да следва курсове за дипломат от където младежите го накарали да напусне сам за проявена фашиска дейност. След това го назначил на служба в Централния кооп[еративен] съюз. Хулеше ръководството на съюза, някой си Бояджиев, че бил в Русия случайно попаднал преди 9.9.44 год., сега некои комунист го критикувал пред него, че вършел Бояджиев голями мърсотии. След това този студент бива назначен от Христофоров в Химическа индустрия.

Сега идва по-редко, държи се по-хладно. Знае че го следиме. Ив. Попов, (Иван Ранев от части) от Говедарци, Стойне Гергов, Джамбазки инж[енерство] следва и на П. Гергов булката все от с. Доспей-Махала, Самоковско. Пропуснах да пиша погоре, че зимата що мина дойде да преспи у нас като приятел на гости, че жена му я нямаше, стояхме до 3 часа и си легнахме, той в съседната до нас стая. Сутринта забелязахме, че два чифта ски са дошли през ноща от разгазания път до неговия прозорец и отишли през нивите. Мъжът ми викна сутринта председателя на селсъвета др. Иван Ненов и едно друго момче Ив. Ранев негов приятел да видят дирата. Съмнявам се в Ив. Ранев да не е предал нещо на професора – нямам доказателства за това. Иван (Кюрто) от с. Говедарци беше общински милиционер ми каза, че ще му хвърлят бомба бухалка да му разрушат вилата. Ако го е продумал и другаде, може би му е стигнало до ушите. Сега професора във връзка с негово заминаване в София, застрахова вилата против кражба, против пожар, против всички бедствия които могат да я сполетят. През август тази година дойде професора у нас и ни предлага да купим от стоката му (прасе, коза), че щел да си заминава пак в София на служба в уневерситета, професор с ходатайството на Тодор Павлов и Жак-Натан. Сега от Септемврий очакваше във връзка с бъркотията около Тр. Костов, но не станало, но през Ноемврий 10 дата щел да постъпи, давали му други предмети да предава. Каза че за бъркотията с Трайчо Костов е мъмрен д-р Стефанов и до тук прекъсна. Един път чакаме рейса за Говедарци и той ми показва членска карта от О.Ф. От научни работи не говорехме нищо, останах очудена, ни в клин, ни в ръкав беше тази постъпка. Др. Тодор Ненков работник в държавната печатница преди 1 год. каза, че е комшия на професора и когато са го приели в О.Ф. за член, казали само че отсъства и го приели за член без всекаква критика.

Един софиянец архитект Константинов – работи в м[инистерст]вото на Благоустройството и строи вила в съседство с нас, каза че е голям планинар, че е в компания от 10 души голями туристи между които е и Христофоров, каза че са голями приятели – сега се видяхме в София, сега се срещнахме пак в София казал му че се връща в София на служба. В Говедарци хич не се търсят. Христофоров нищо не говори за Константинов. Той също е опозиция и се прикрива. На погребението на Др. Димитров дойде Константинов с д-р Конева от „Майчин дом“ да преспят у нас и понеже им отказахме, той ме моли много. Вика ние сме 40 души компания имаме квартира в селото (това беше в деня на погребението) в Радевски – чиновник в гатера назначен, чула съм че бил фашист и имал в селото стай пълни с багаж. Нашия д-р от печатницата Сотиров, също фашист летото неговите подведомствени доктори от VII полу-клиника, беха връзка с Радевски и Христофоров. Миналата и по-миналата година на строежа на Кредитна Банка работена от „Циклоп“ всички ръководители по строежа бяха фашисти – роднини на д[иректо]ра [на] „Циклоп“. Заедно с лесничея сегашен, попа от селото и акушерката (за която ще спомена по-долу, бяха неразделни с професор Христофоров), Атанас (фотографията) от с. Доспей-Махала – също голям опозиционер, сега работи в Самоков, си е отворил устата като вълк и само лае. От лани беше без работа и с апарата обикаляше цяла България. Там бил, положението било такова, отсам бил, положението било онакова, не можеш го обори. Акушерката миналата година продаваше боя вълнена на селянките цяла зима. После разбрахме, че имала брат преди 9.9.44 год. в данъчното, сега оволнен, станал голяма клечка в бояджийската кооперация в Дупница.

Долу такива професори.

Довършвам показанията си:

/п/ САРАФКА БОНЧЕВА КОМАТЕВА

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 30–33. Копие. Машинопис.

№ 11

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ СЪС СВЕДЕНИЯ ЗА ПРОВЕДЕНО СЪБРАНИЕ
НА ФИНАНСОВО-СТОПАНСКАТА СЕКЦИЯ НА СЪЮЗА НА НАУЧНИТЕ
РАБОТНИЦИ С УЧАСТИЕТО НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ

София, 20 февруари 1950 година

Строго поверително.

Донася, *Трахтенберг*

Приел Началник отделение „А“ – I отдел

Никола Трифонов на 20.II.[1]950 год., вав часа.

ДОНЕСЕНИЕ

Източника донася, че преди около един месец в събранието на финансово-стопанската секция на Съюза на научните работници имаше събрание за приемане нови членове и преценка на работата на старите. При докладването на кандидата

асистенти в стопанския факултет: др. професор Д. Йорданов докладва от името на комисията (в състава проф. Д. Йорданов, проф. Жак Натан, доцент Евгени Матеев и доцент Ст. Сукманджиев), че поради реакционни прояви в миналото и поради не особено голяма научна работа и поради недостатъчно убедителната искреност към ОФ сега комисията предлага Василев да не бъде приет за член. Ас. Христофоров и проф. Станчо Чолаков взеха думата и се изказаха, че аргументите на комисията не били убедителни и че Василев трябва да бъде приет. Тогава аз взех думата и почертано и остро изтъкнах в общи думи реакционните прояви на Василев след 9.9.[1]944 година. Казах, че той се прояв[яв]а, като кариерист и че не бива да бъде приет. Христофоров и Чолаков влязоха в дълги пререкания с мен за да обяснят, че Василев нямал реакционни прояви и че предложението на комисията не било правилно. Трябваше открито да им поставя въпроса, могат ли те да уверят секцията, че наистина Василев няма такива реакционни прояви, да ги попритисна и те най-сетне трябваше да намалят тона. Във всеки случай при доста безцветния в политическо отношение състав на секцията и при наличността в нея на доста реакционно настроени членове без моята енергична интервенция Василев навярно би бил приет за член. Там направихме бележки и относно дейността, като научни работници на самия Ас. Христофоров, който не е имал почти никакви научни продукции, а също Стефанова племенница на Стефанов и уволнени и двамата от Народната банка (по-рано и двамата работеха в бившия С[татистически] И[нститут за] С[топански] П[роучвания]) гнездо на шпиони, което се установи в процеса на Тр[айчо] Костов. Христофоров се поизпоти и позачерви и после забеляза, че така както върви може и него да го изключим от Съюза. Аз му забелязах, че ако и той има такива противонародни прояви като Василев, нека да ни ги каже, в такъв случай няма съмнение, че може още сега да го изключим.

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 98. Оригинал. Машинопис.

№ 12

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ СЪС СВЕДЕНИЯ ЗА ПОСЕЩЕНИЯ НА АСЕН
ХРИСТОФОРОВ В ИКОНОМИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ, ЗА ПРЕДЛОЖЕНИЕТО МУ
ДА НАПИШЕ КНИГА ЗА СТОПАНСКАТА ИСТОРИЯ И ГЕОГРАФИЯ НА НЯКОИ
СЕЛА ОКОЛО САМОКОВ И ЗА ЖЕЛАНИЕТО МУ ДА БЪДЕ НАЗНАЧЕН
НА РАБОТА В ИНСТИТУТА

София, 4 март 1950 година

Строго поверително.

Донася Трахтенберг

Приел Началник отделение „А“ – Никола Трифонов
на 4.III.[1]950 година.

ДОНЕСЕНИЕ

Преди 2–3 седмици Асен Христофоров отново дойде в института като не беше [идвал] от времето преди арестуването на шпионина Ив. Стефанов и след като се бяхме остро пререкавали с него.

Сега той предложи да напишел за института или академията едно историко-географско-стопанско описание на селата Искровеце – Говедарци и др., които добре познавал. Това щяло да бъде много полезно нещо. Или дори можело да стане редактор на цяла библиотека от такива популярни издания. За целта щяло да му бъде нужно да му се дадат 30–40 хиляди лева и няколко писма до властите в тези села за да му дадат някои сведения за овцете, площта, населението и т.н.

Попита ме какво мога аз да направя за това. Аз му казах, че това не е задача на нашия институт, че по-добре е да се обърне към Академията или другаде. Той настоя да съм внасял този въпрос в научния съвет. Аз знаех, че това може да стане при негово писмено предложение, но че мога само да сондирам какво мислят другарите. Той ми каза: „Аз не е ли добре да отида при Тодор Павлов или Жак Натан и да говоря с тях?“ Казах му, че това е негова работа, ако иска може да отиде и че може би това да е по-полезно за него, защото без съгласието на Тодор Павлов ние нищо без друго не можем да направим. Аз му дадох да разбере, че такова предложение не одобрявам и, че навярно не ще бъде възприето.

След десетина дни случайно на улицата той ме срещна и пак ме заговори за неговото предложение и настоя. Аз му казах, че този въпрос не е за нас, че нека да отиде ако иска при Тодор Павлов, но че аз и нашия институт с това предложение няма да се занимаваме. Случайно мина по улицата (това беше Стопанския факултет) и др. Кирил Григоров и Христофоров каза на подбив: „Ако направя шпионаж, ще бъде на дребно, за няколко хиляди овце и добитък“. Др. Григоров го упрекна, за този „негов език“ от който ще има много още да си тегли. Гледах по-скоро да отпратя Христофоров, защото ми стана прекалено много досаден. Той си отиде, като каза, че може да отиде при Тодор Павлов.

За допълнение мога да отбележа, че по-рано, няколко дни преди арестуването на Иван Стефанов, Христофоров идва в института и ми каза, че имал съгласието на Иван Стефанов да бъде назначен в института, а дори и на Жак Натан. Аз категорично му отказвах. Заявих му, че аз не ще се съглася дори ако и те искат това, и че ако те искат да го назначават, нека да го назначават без да питат мен, но че ако мен питат, аз няма да се съглася. Той ми каза да съм питал Стефанов и дори Жак Натан и те щали да ми обяснат. Тогава Стефанов по телефона потвърди съгласието си да бъде назначен Христофоров и каза, че искал да говоря и с др. Натан по този въпрос. Като попитах др. Натан той ми каза, че не е дал съгласието си на Христофоров за назначаването му, но че Христофоров на няколко пъти бил ходил при него и искал да му се даде някаква работа. Др. Натан [се] изказа отрицателно за Христофоров. Тогава аз си обясних, че Христофоров навярно е бил уверяван от Ив. Стефанов, че той ще склони др. Натан за неговото назначаване и за това Христофоров просто ме е излъгал че има съгласието на др. Натан като се е уповавал на авторитета на Стефанов.

После Христофоров веднаж искаше да дойде в института и да пише нещо на пишуща машина. Питал за това по телефона. Др. Олга Христова от икономическото д[ружест]во му казала, че машината е заета и той не може да пише на нея. Христофоров се ядосал много и питал това нейна забрана ли е или моя. След това той се запътил лично до института за да провери аз ли му забранявам да си служи с машината (която е на Икономическото д[ружест]во, но си служи с нея института). Дойде цял почервенял и без да подава ръка за поздрав попита вярно ли е, че аз забранявам. Аз казах, че да, вярно е, аз забранявам. Той се страшно ядоса и възмути, след което каза: „Срамно е, на бивш професор да се забрани да напише нещо на пишуща машина“.

Аз казах, че няма нищо срамно, че това е обществена машина, че не може на външни лица и още повече уволнени за противонародна дейност да се дава тази машина. Той ме наруга, каза, че с мен повече няма да говори, че с мен не може да се поздравлява и си отиде разгневен.

След това веднаж ме срещна на улицата и каза възмутен: „Какво съм искал да го видя, че проси на улицата или да стане хамалин“. Казах, че това са глупости, че ако той е честен човек и ако иска да бъде полезен гражданин на страната има хиляди възможности, че хората ще го оценят, но че той служи на старото. Той ме наруга отново.

[Върху документа – бележка:]

Отдел „Б“

Славчо. Да си вземе бележка и установи истинско наблюдение агентурно над обекта. Да се заведе като о[перативно] н[аблюдение] за срок до 10.IV.1950 г. [- - -]

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 99–100. Оригинал. Машинопис и ръкопис.

№ 13

ПИСМО ОТ ЗАМЕСТИНИК-НАЧАЛНИКА НА ГРУПА ПО ДЪРЖАВНА
СИГУРНОСТ В САМОКОВ ДО НАЧАЛНИКА НА ОТДЕЛ ПЪРВИ
НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ СЪС СВЕДЕНИЯ ЗА РЕЗУЛТАТИТЕ
ОТ УСТАНОВЕНОТО ОПЕРАТИВНО НАБЛЮДЕНИЕ ВЪРХУ ДЕЙНОСТТА
НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ В САМОКОВ И ГОВЕДАРЦИ

Самоков, 3 май 1950 година

Ст[рого] поверително!

ДО ДРУГАРЯ
НАЧАЛНИК ОТДЕЛ I-ВИ ДДС
КОПИЕ: НАЧАЛНИК ОКРЪГ Д.С.
СОФИЯ

На № 3677/ 3.VI.1949 год.

Донасям Ви, Др. Началник, че разполагам със следните сведения за лицето професор АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ.

При разговор с лицето СТОЯН ИВАНОВ ПОПОВ счетоводител на всестранката, член на БКП е казал следното: През летото на 1949 год., професор Христофоров е ходил в канцеларията на кооперацията да направи превод на пари, изпратени му от неговата майка от Пловдив. Но понеже директора на БНБ в Самоков забранявал да се правят преводи без негово разрешение, на същия не бил направен веднага превода, като му се обяснило причината, че трябва да разреши директора. Христофоров се много ядосал, че немогъл да направи превода и казал на касиер-счетоводителя на всестранката „Кажи ми какви трудности среща от страна на директора на БНБ в Самоков и той от негова страна веднага щел да съобщи на директора на БНБ Цончев – осъден като Трайчокостовист в процеса, за да го уволни, като казал, че те били

приятели и били в близки връзки с Цончев – директор на БНБ в България.“

През есента на 1949 год. директора на РКС – Самоков Петър Гергов, родом от с. Доспей-Махала – Самоковско, с директора на БНБ – Самоков, Георги Костов Терзиев, сега на работа в БНБ – София, отишли на разходка в с. Доспей-Махала и двамата членове на О[колийския] К[омитет] на БКП.

Петър Гергов се запознал през 1948 год. с професор Христофоров, като тогава професора живял в с. Говедарци. Дватамата срещнали професора в с. Говедарци, където Терзиев се запознал със същия посредством Гергов, поприказвали малко и професора ги поканил да му отидат на гости във вилата. На поканата същите отишли и почнали да приказват по икономиката на социалистическото общество и на буржоазното общество. Като при изказването на професора същия напълно отричал икономиката на Маркс като неправилна, а признавал буржоазната такава, въпреки че двамата директори му се противопоставяли и му доказвали, че икономиката на Маркс ще победи, защото тя е правата. При тръгването на двамата той им дал по една книга написана от него по военна икономия и ги помолил да му идват на гости, за да могат да си приказват. Те му обещали че ще ходят, но понеже нямали свободно време не са ходили при него втори път.

В брой 1577 от 15.IX.1949 год. на в. „Изгрев“ на четвърта страница е напечатана от негово име дописка за ТКЗС „9-ти Септември“ с. Говедарци, която започва с предисловие: После дойде тракторът и планината изтръпна в почуда, с заглавие „В подножието на Попова Шапка“.

На 19.XI.1949 год. вечерта с рейса в село Говедарци е пристигнал професор Асен Христофоров с още две жени неговата сестра и едно момиче. На 21.XI.1949 год. с рейса двете жени си заминали.

На 24.XI. на вечерта професор Христофоров чакал да му дойде некой негов приятел на гости – агроном с рейса но такъв не пристигнал, а пристигнало едно момиче с когото отишли във вилата и на 27.XI. сутринта той и тя си заминали за София. Кое е било момичето не е установено.

На 10.XII.1949 год. към 19 часа пристигнал в с. Говедарци с рейса професор Христофоров, заедно с Илия Христов Дормишев от с. Говедарци, който беше ученик в София (а сега учи в гимназията – Самоков) и бил на квартира в професора. На спирката същите били посрещнати от бащата на Илия и брат му Васил Хр. Дурмишев и завели професора в тяхната къща. След като престоял в тях около половин час, професора си тръгнал за вилата. В същите професора е дал да му отглеждат четири овце още от есента. Христо Дурмишев има син, който като трудов войник премина в Югославия и се обади от Нови-Сад, а сега по слухове бил в Триест – Италия.

На 11.XII.[1949 г.] през дена професора се е движел със следните лица от селото: Арангел Зашев Попов – същия му бил хазайн преди да направи вилата си, безпартиен, в миналото симпатизирал на фашиската власт, а след 9.9.[19]44 год. симпатизирал на БЗНС – Н. Петков, сега няма констатирани лоши прояви и с Георги Зашев Попов, заможен, бил член на БЗНС (Н.П.) и секретар на същата в селото. На 12.XII. сутринта с рейса си заминал в София.

На 12,13,14.II.1950 год. професора е бил във вилата си, като е ходил в с. Говедарци в къщата на Христо Дормишев да види 4-те си овце и на 14.II. сутринта си заминал за София. Кога е пристигнал професора не можахме да установим, но на 6.III.1950 год. сутринта с рейса и една девойка на около 22 год[ини] и още един мъж си заминали за София, за което сме съобщили с telefoнограма за проследяване.

Понеже жената на професора отиде на работа в стройобединението – София, от м. Октомври същия живее повече в София, а идвал за няколко дни в с. Говедарци. Оставил е за пазачка на вилата Минка Дормишева на около 55 год[ини] и при идване същата му готви за ядене. Тя живее в кухнята на вилата, а другите врати са затворени с секретни брави и ключовете са в него. Минка няма мъж, а има два сина; Стоян безпартиен и Костадин милиционер в особената милиция в София. Минка е много набожна и проста жена.

Познатите на професора в с. Говедарци, като Любен Г. Паликарски, Арангел Г. Зашев от м. Октомври 1949 год. са в неизвестност, като Арангел е писал писмо, че е в Триест – Италия, а за другия се носят слухове, че също бил там. Също и сина на приятеля му Христо Дормишев е преминал границата за Югославия още през 1948 год.

От към 25.IV.[1950 г.] професора е пристигнал във вилата си за да посади местото което има там, което е около един декар. През време на престоя същия ходил на гости на домакина на почивната станция на печатарите, като неговия разговор там, даваме отделно.

При разговор с лицето Иван Попов и др[уги] същия му съобщил, че писал история на селата от Искровите и за този му труд, трябвало да ходи по селата, да се среща с възрастни хора, за да събере точни сведения от миналото и настоящето. Това негово искане също го казал на председателя на селсъвета, но той не му дал никакъв отговор.

За това нещо молим да ни дадете конкретни инструкции, какво да предприеме службата ни, да му се откаже или да му се разреши да събира тези сведения в Искровите, като тези села на брой са пет.

Приложение: донесение от Иван Попов

ЗАМ. НАЧАЛНИК ГРУПА Д.С.:

/К. Тонев/

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 36–37. Оригинал. Машинопис.

№ 14

ИЗЛОЖЕНИЕ ОТ САРАФКА БОНЧЕВА, ЖИТЕЛ НА с. ГОВЕДАРЦИ,
САМОКОВСКО, ЗА РАЗГОВОРИТЕ С АСЕН ХРИСТОФОРОВ В ПОЧИВНИЯ
ДОМ НА ДЪРЖАВНАТА ПЕЧАТНИЦА, ЗА ОТНОШЕНИЕТО МУ КЪМ
ПРАВИТЕЛСТВЕНОТО РАЗПОРЕЖДАНЕ ЗА ИЗЕМВАНЕТО НА ВЪЛНАТА
ОТ СЕЛСКИТЕ СТОПАНИ И ЗА ПОСЕЩЕНИЯТА НА РАЗЛИЧНИ ЛИЦА
В НЕГОВАТА ВИЛА КРАЙ СЕЛОТО

Самоков, 26 юни 1950 година

ИЗЛОЖЕНИЕ

за професор АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ от Сарафка Иванова Бончева

В миналото изложение бях упоменала, че на професор Христофоров са му идвали на гости студенти и студентка които бяха ученици тогава. Сега от същата научих, че се казвали Атанас (Атанасчо) и Дечка, които вече се оженили и имали дете и

са живяли в къщата на професор Христофоров до преди два-три месеца на ул. Неофит Рилски № 55 – София.

Атанас е от Пазарджишките села и бил от доста заможно семейство – следвал финанси, а жена му Дечка също завършила финанси и била от доста заможно село от Поповско. Баща ѝ бил член на ТКЗС и от два-три месеца били на служба в ТКЗС, като професора предварително казал, че се бори да ги нареди на служба и ги наредил. Атанас бил на работа в Ц.К. на кооперативния съюз, а след това в химическа индустрия, като служел само по няколко месеца и се местил от една служба на друга.

На професор Христофоров му идвали много често гости във вилата, като от гостите е идвала и една студентка и студент на име Боян, които бил от компанията на Атанас и са идвали заедно с професора в почивния дом на държавната печатница, за което е споменато в предишното изложение. Боян и студентката които следвали са се подготвяли за изпити и са престояли около една седмица във вилата на професора на гости, като са били там до към 10.VI. и след това си заминали. През това време професора е искал да ходи до Лакатница за да прави некакви разкопки, за изнамиране на старинни исторически данни, като месноста е в землището на ТКЗС и е очаквал да доиде за тази работа и некой негов приятел който бил и рибар.

От половин година винаги поставя въпроса за искане пистолета на мъжът ми, за една седмица, когато му се налагало да ходи в планината, а в замена на това щел да му остави ловджийската си пушка, която струвала към 200 000 лв. като за нея показвал че си има ловен билет и въпреки че билетите се давали много трудно него го предпочели и му дали такъв билет.

През м. Март или Април един ден професора беше на гости при нас, като в къщи бях аз и Марийка Кръстева Милошева. Той се изказа против нареждането за изземването на вълната от държавата, като за това нещо той се изказа най-красноречиво против власта, като щели да отвърнат селяните с тази наредба и той беше изразил таблицата за изземването на вълната в в. „Изгрев“. В този момент пристигна мъжът ми и Иван Кр. Попов и професора прекрати тези разговори. След като Иван Кр. Попов му обясни че нарядите са правдиви, като повечето обяснението е било на Марийка Милошева, която е казвала, че нарядите са голями и тя щяла да изколи всичките овце за да не даваме наряда, която след обяснението на Попов също не възрази. След като Иван Кръстев Попов си замина професор Христофоров продължи в същия дух да приказва против изземването на държавните наряди, за което аз почнах да споря с него.

Професора има четири овце и сега при стриженето им същия казваше, че щел да даде най-хубавата вълна за наряда, тъй както изпълни и есента картофа, като предал повече от колкото са му искали. По същото време ми каза, че Жак Натан и Евгени Каменов му протежирали той да стане член на академията на науките, като за това нещо Началник Кадри когато той ходил лично при него му казал, че не го искал на работа, като му казал: „че не искам да те беся утре когато съобщат некой поверителни работи от Радио Лондон, като цени които се държат в тайна“, на което професор Христофоров му казал „ти щом като не искаш да ме бесиш, аз ще те беся“ и че това го казал на началник Кадри при присъствието на две други лица които били там.

Също каза, че всичко му било нагласено от Жак Натан и Евгени Каменов за да влезе в академията на науките за член, но понеже Кадри му поставил такъв въпрос, той се отказал.

Професора казал, че студента Атанас който идвал на гости в него е бил изпра-

тен от Евгени Каменов да следва дипломация, но понеже от Д[имитровския] С[ъюз на] Н[ародната] М[ладеж] където е бил на курса – курсистите му поставили въпроса да напусне, докато те не са взели мерки да бъде изхвърлен и той доброволно напуснал.

Есента когато много от стопаните си бяха запазили да продават картоф за пролетта докато още не се знаеше цената на картофа, каква ще бъде, той каза, че понеже на пазаря власта щела да пусне картоф в продажба на много ниски цени 25 лв. цената щела да спадне навсекаде.

Преди една седмица по телефона се обадил касиера Мишеков на държавната печатница, като казал на мъжът ми да отиде при професор Христофоров и да му съобщи, той да говори на професор Сталев, като го подготви за да бъде приет познат на касиера – кандидат студент, като същото е предадено на професора.

На 24 или на 25 същото това момче е било с компания из Рила и при връщането му от планината се отби набързо при нас в почивния дом, като ни каза че той есента [е бил] заедно на почивка с Мишеков и че същия сега съобщил за него по телефона на Христофоров. Същото лице е на около 35 год.

На 24 пристигна във вилата му неговата г-жа Любка, като с нея са били и нейни гости. Също на гости му е идвал и Любен Димитров Божков от с. Доспей-Махала, негов приятел които повече е в София и за него се пускат слухове че уж се бил оженил в Северна България, но той си е ергенин и в село идва рядко. Голям приятел е на изчезналите от селото в Италия трима младежи Любен Палакарски, Арангел Зарев и Александър Дурмишев.

26.VI.1950 год.

Самоков

Събщила: /п/ Сарафка Ив. Бончева

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 42–43. Оригинал. Машинопис.

№ 15

ДОНЕСЕНИЕ ОТ ИВАН КР. ПОПОВ ДО СЛУЖИТЕЛ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ
ЗА СРЕЩАТА МУ С АСЕН ХРИСТОФОРОВ В с. ГОВЕДАРЦИ, САМОКОВСКО,
И ЗА РАЗГОВОРА С НЕГО ЗА СЪЗДАВАНИТЕ ОТ ОБЩИНСКИТЕ ВЛАСТИ
ЗАТРУДНЕНИЯ ЗА СЪБИРАНЕ НА ДАННИ ЗА НАПИСВАНЕ НА КНИГА
ЗА СТОПАНСКАТА ИСТОРИЯ И ГЕОГРАФИЯ НА СЕЛОТО

Самоков, 18 юли 1950 година

ДОНЕСЕНИЕ

от Иван Кр. Попов
за професор Христофоров

В събота, 15 юли 1950 година към 20 ч. вечерта при централния магазин на кооперацията в с. Говедарци се срещнах с проф. Христофоров, който идваше от долу самичък. Още със срещата ми почна да се оплаква от държанието на председателя на селсъвета Л. Мирчев, че не му давал никакво съдействие за събиране сведения около икономическото състояние на селото. Също се оплаква и от др. Гергов – председател

на О[колийския] К[омитет] на Е[динната] Н[ародна] О[бществено-] П[олитическа] О[рганизация на] О[тчествения] Ф[ронт], който му казал, че трябва да има разрешение „ние от каде да знаем какво целиш“. Той направи пред мен този извод, че имало само държавни бици, или общински бици, а държавни учени нямало. Учения е незаменим, той пише или изследва истината. След това ми се похвали, че той може да се снабди с некой данни от стопански характер. Например той могъл да застане [при] реката „Селската река“ и да причака говедара, от който могъл да вземе данни: колко има крави, волове, колко е имало от миналата година, или могъл да тръгне из селото и да изброй колко къщи има, или да изброи нивите и ливадите на декари. Каза ми, че попитал мандраджията колко млеко е преработено и колко кашкавал е изработил, същия му казал, че е преработено 45 000 кг. млеко. Като ми даде тия примери също ми направи извода „Немога ли с тия данни да шпионствам, но аз съм човек на науката, с О.Ф. власт съм, бил съм две години секретар на О.Ф. комитет в катедрата „Политическа Икономия“ – Вашата библия, но нещастен случай, трябваше да съм ботаник или зоолог, Вие искате всичко по Маркс, а аз не съм можел да чета по него и не съм уточнен с него.“

18.VII.1950 г.

Самоков

Подпис:

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. I, а.е. 10172, л. 44. Оригинал. Машинопис.

№ 16

СПРАВКА ОТ ОТДЕЛ ЕДИНАДЕСЕТИ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ С БИОГРАФИЧНИ ДАННИ И СВЕДЕНИЯ ЗА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПРОЯВИ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ

София, 24 юли 1950 година

СПРАВКА

Лицето Асен Георгиев Христофоров е роден на 16.XII.1910 год. в гр. Пловдив, българин, бълг[арски] гражданин, женен, живял е на ул. „Неофит Рилски“ № 55, прилежава л.к. № 20057/ 4.IX.[1]935 год. София.

Произхожда от заможено семейство. Завършил е гимназия в гр. Пловдив и стопански науки в Лондон – преди [1]940 г. След [1]940 год. става доцент в Стопанския факултет, от където е уволнен през 1947 г. От [1]947 г. до сега се намира в с. Говедарци – Самоковско, където има имот.

Преди 9.IX.[1]944 г. е бил член на „Звено“. Като такъв е задържан от полицията след [1]940 г. и освободен. По убеждения е бил англофил. От тогава се познава с Дамян Велчев и Кимон Георгиев. От българското економическо д[р]ужество се познава с Иван Стефанов.

След 9.IX.[1]944 г. като звенар е бил член на ОФ к[омите]т при Стопанския ф[акулте]т. Поддържал е лична връзка с Дамян Велчев и Кимон Георгиев. Бил е настроен вражески към ОФ и БКП. Използувал е всяка своя лекция, всеко свое излизане пред студентите да осмива властта, да се подиграва и злослови. Опитал се е да са-

ботира празнуването на студентския празник, като поканил предния ден студентите да отидат с него на Витоша. Бил е много дръзък и груб. Чувствал се е силен понеже е покровителстван и от Иван Стефанов, който го представил и на др. Димитров като способен учен и го предложил за търговски представител в Лондон, но е бил спрял.

В квартала е влезал като учредител в Е[динната] О[бществено] П[олитическа] О[рганизация], където е бил краен нередовен. След уволняването му от университета – зарад вражеска фашистка дейност по чл. 201 от закона за висшето образование е бил изключен от ЕОПО при което за него се е застъпил Трифон Трифонов редактор на в. „Изгрев“, живущ на ул. „Н. Рилски“ № 55. С последния Христофоров е бил близък в квартала. В Стопанския факултет работи като преподавател и брат му – Веселин Христофоров, отрицателно настроен към БКП, бил член на „Звено“, след разтурянето му на БЗНС.

През [1]949 г. Христофоров е подавал писмо за реабилитирането му в което говори, че се преустройва, че се запознава с марксизма и, че ще бъде лоялен към властта. Някои отговорни лица в К[омитета за] Н[аука] И[зкуство и] К[ултура] и Стопанския факултет са склонни да му вярват, обаче не е назначен.

Жена му е също от богато семейство. Гонел я няколко пъти. Ходил е с много жени и студентки.

По характер е сприхав, свадлив, заканва се с бой на околните си и се перчи с физическата си сила.

Материалното му положение е добро. Лично той и брат му не са засегнати от ОФ. За семейството на жена му не можах да установя. Говори много добре английски език.

3815

София, 24.VII.1950 год.

, Началник отдел XI-ти: [---]

/Д. Гръбчев/

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 17. Оригинал. Машинопис.

№ 17

СПРАВКА ОТ ОПЕРАТИВЕН РАБОТНИК НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ
С БИОГРАФИЧНИ ДАННИ И СВЕДЕНИЯ ЗА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПРОЯВИ
И ИЗКАЗВАНИЯ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ

София, 4 юни 1951 година

Строго секретно!

СПРАВКА

за члена на бившия съюз „Звено“ проф.
Асен Георгиев Христофоров, живущ в гр.
София на ул. „Н. Рилски“ 55, но пребивава
и в с. Говедарци, Самоковско където има
собствена вила.

Проф. Асен Христофоров е роден на 16.XII.1910 г. в гр. Пловдив, произхожда от буржоазно семейство, образование висше финанси, сега безработен. (Уволнен е от университета за антинародни прояви).

Първоначално си образование е завършил в гр. Пловдив, след което заминава за Цариград – Турция, където завършва „Роберт колеж“.

През 1934 г. е заминал за ЛОНДОН където завършва висши икономически науки – специалност пари, кредит и банково дело. Учил е при известния английски професор Джон Кейнз. След завръщането си от АНГЛИЯ постъпва на работа в БНБ, а след това в дирекция на статистиката.

През 1938 г. бива командирован в Швейцария да специализира статистика и стопански проучвания. След завръщането си в България бива назначен началник на информационния отдел при търговската индустр[иална] камара.

През 1940 г. по препоръка на проф. Свраков бива назначен за преподавател в университета по финансови и администр[ативни] науки.

През 1942 г. е бил на специализация по световно стопанство в гр. Кил – Германия. В полицейски материал от 26.V.1942 г. се сочи като един от най-близките лица на Кимон Георгиев и Д. Велчев и че пред сътрудник бил казал, че в евентуален нов кабинет на чело с К. Георгиев щял да бъде назначен за м[инистъ]р на финансите.

След 9.IX.1944 г. става обикновен член на съюза ЗВЕНО.

През 1945 г. е вече професор в университета – преподавател по политическа икономия. Застъпвал е буржоазните икономически теории. През 1947 г. бива изхвърлен от университета за фашистка дейност.

По данни от проучване и агентура е известно, че Асен Христофоров е подържал постоянни връзки с хора от английската военна мисия в София и много често е посещавал американската легация на ул. Ц. Крум и Ц. Шишман.

Имал е интимни връзки с Елизабета Баркър – специална кореспондентка на „Ройтер“ в България.

По рапорт от проучване е известно, че Христофоров на 7.VII.1946 г. заедно с английския полковник Гъослинг [Гослинг] е пристигнал в Рилския манастир (с лека-та кола на последния), където по това време са били Д. Велчев, о.з. генерал Христо Лилков – бивш член от И[зпълнителния] К[омитет] на Звено (десница) и други.

След уволнението му от университета – 1947 г., Христофоров се премества да живее в с. Говедарци, Самоковско където построява собствена вила. Още с пристигането си в с. Говедарци се свързва с крайно реакционните елементи, като Георги Зашев Попов – н[икола]петковист, Любен Димитров Божков – застъпник на Н. Петков, Любен Георгиев Паликарски – бивш активен legioner, Арангел Георгиев Зарев – бивш активен бранник (последните двама през 1949 г. са избягали зад граница и сега се намират в Италия).

В снетите показания на Сарафка Ив. Бончева от с. Говедарци се сочи следното за Христофоров: „За новата 1948 г. дойде проф. Асен Христофоров с жена си да прекара празниците в почивния дом на Държ[авната] печатница. Носеше писмено разрешение за почивката си от м-р Ив. Стефанов По време на разговорите той се изказваше против национализацията, против обмената на парите, против изключване студентите Фашисти от университета и просто беснееше от яд, говореше вообще против всяка стъпка на правителството

Каза още, че имал вече приятелка, която му предавала разговори от домът на др. Г. Димитров. Тази жена била подпредседателка на Българосъветското дружество (от направените проучвания в БДС се оказва, че в ръководството му са влизали две жени, а именно: Пенка Котова Узунова и Мария Стефанова – сестра на бившия м-р Ив. Стефанов, върху която пада съмнението, че е осведомителката на Христофоров)...

Аз мислех, се изказал Христофоров, че след 9.IX.44 г. тази коалиция от партии в срок от 10 години ще се разпадне, а то комунистите ни изиграха и взеха връх в управлението.

По повод уволнението му от университета се е заканил, че като се обърне положението, щял да закачи виновника за уволнението си над мравуняк, та мравките да го изядат.“ (Горните показания са снети на 12.X.1949 г.)

През 1948 г. се е изказал пред Стоян Ив. Попов, член на БКП, че напълно отрича икономиката на Маркс, като неправилна, а признава само буржоазната такава.

Пред Иван Кръстев Попов от с. Говедарци, счетоводител на ТКЗС и девойката Мария Хр. Милушева от с. Доспей махала, на 28.IV.1950 г. Христофоров е казал, че бил написал една статия за събиране нарядите на мляко и вълна, в която изтъквал, че държавните доставки за Искрове (села по горното течение на р. Искър) били голями, че с тези голями наряди се целело от страна на правителството да принуди селяните да влезат в ТКЗС но селяните щяли да изколят всичкия добитък и държавата щяла да остане без суровини. Тука в разговора се намесила Мария Милушева и казала, че професора е прав и че тя щяла да изколе всичките си овце. (Тези сведения са дадени лично от Иван Попов.)

Видно от донесение на инф[орматор] Петър. През пролетта на 1950 г. Христофоров е казал, че бил канен на няколко пъти от негови приятели да мине нелегално границата, но той им отказал, защото бил родолюбец и обичал България. След това наистина тези му приятели минали границата.

В показанията си дадени на 4.X.1950 г. подследствения евангелски пастор Г. Цветанов пише следното за Христофоров:

През януари 1946 г. се видях с проф. Христофоров. Обясни ми, че бил близък приятел с Бозуел, както и с първите хора от английската политическа и военна мисия, че се среща с тях

Помня добре, че Христофоров твърдеше, че Дамян Велчев щял да си отмъсти на комунистите. Похвали ми се, че се срещал с Д. Велчев, че веднаж водил с него б

часов разговор. Каза ми, че щял да направи доклад до англичаните за Д. Велчев и разговорите с него.

В първата половина на 1947 г. Христофоров се страхуваше да бъде атакуван, като редактор на списанието на икономическите д[ружест]ва и искаше от проф. Ив. Стефанов да го защити. Присъствувах на този разговор. Ив. Стефанов обеща да стори това и употреби израза „вярност за вярност“.

По време на изпитната сесия, юни 1947 г., А. Христофоров ме помоли да изпитвам вместо него студентите, защото имал среща с някои англичанин. На другия ден пак го замествах. Каза ми, че трябвало да се срещне с англичани, които заминавали и на които щял да предаде някои сведения. Не ми каза кои англичани са, но ми каза, че са военни и че с тях често се срещал.

София, 4.VI.1951 г.

Съставил о[перативен] р[аботник]: *Ив. Вачев*
Н[ачални]к отделение „АПО“: *Ст. Василев*

[Върху документа – надписи:]

Др. Иван Албански.

Като контролен по проверка показанията на Гаврил Цветанов.

Да се уведоми др. Ангелов.

15.VI.[1951 г.] [- - -]

Секретно задържане с оглед вербовка.

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. I а.е. 10172, л. 151, 153. Оригинал. Машинопис и ръкопис.

АРЕСТ, СЛЕДСТВИЕ, ВЪДВОРЯВАНЕ, 16.VI.1951–11.IX.1952 г.

№ 18

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ОТ СТАРШИ СЛЕДОВАТЕЛЯ В ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ
ИВАН АЛБАНСКИ ЗА ЗАДЪРЖАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ И ИЗВЪРШВАНЕ
НА ОБИСК ВЪВ ВИЛАТА МУ В с. ГОВЕДАРЦИ, САМОКОВСКО

София 16 юни 1951 година

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

за задържане
гр. София, 16 юни 1951 год.

Долуподписаният ст[арши] следовател Иван Николов Албански
взимайки под внимание, че Асен Георгиев Христофоров
е извършил вражеска дейност
и ръководейки се от чл. 78 и 171 от ЗНС.

ПОСТАНОВИХ:

Асен Георгиев Христофоров
да се задържи и да се направи обиск в неговата квартира, намираща се на село
Говедарци – Самоковско

Ст[арши] следовател: *Ив. Албански*
Съгласен,
Началник на отдела: *Н. Дворянов*

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 146. Оригинал. Бланка. Машинопис.

№ 19

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ВРЪЗКИТЕ МУ
СЪС СЛУЖИТЕЛИ НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ¹

София, 27 юни 1951 година

*Протокол за разпит
на подследствения Асен Георгиев Христофоров от 27.VI.1951 г.*

*Аз Васил Ризов Васев ст[арши] следовател от следственият отдел на ДС
съставих настоящия протокол като разпитах в качеството на обвиняем лицето*

Асен Георгиев Христофоров

роден гр. Пловдив 16.XII.1910 г., живущ гр. София ул. Неоф[ит] Рилски № 55, българин, български гражданин по професия професор по политическа икономия, пол[итическа] принадлежност „Звенар“.

Въпрос: Кога бяхте задържан от органите на ДС?

Отговор: На 16 юни 1951 г. от село Говедарци – Самоковско.

Въпрос: Оправдавате ли Вашето задържане?

Отговор: Нямам представа за какво съм задържан. Намирам вина в себе си, но обща вина, която неможе да оправдае задържането ми.

Въпрос: Каква вина намирате в Вас до периода м. Август 1949 г.?

Отговор: Конкретна вина в мен немога да намера. Чувствам се виновен за това, че като бях увулнен аз не се включих в никаква общественоразноползна работа, чувствах се горд и чаках да ме повикат отново онези които ме уволниха.

Въпрос: В това ли намирате Вашата вина?

Отговор: По отношение на идейните ми ориентировки само в това.

Въпрос: В друго какво намирате виновността си?

Отговор: Друга виновност в себе си нечувствам.

Въпрос: Кога за първи отивате в Английската легация в София и по повод на какво?

Отговор: За първи път в Английската легация отивам през м. Февруари 1945 г. с дванадесет души. Карастоянов сега работи в К[омитета за] Н[аука] И[зкуство и] К[ултура], Тодор Самодумов, Долапчиев, Константин Петканов и други немога да си спомним в качеството си на управителен съвет на Българо-Британски комитет.

Въпрос: Кога беше изграден този комитет?

Отговор: Това незная.

Въпрос: По какъв начин станахте член на този комитет?

Отговор: Един непознат на мен човек който се представи като Карастоянов ми съобщи в домът ми, че неколцина бивши членове на управата на дружеството за Българо-британската взаимност са се заели да въстановят това дружество и че са поканили известни наши общественици да влезат в новата управа. Попитах ме дали небих приел да участвам и аз. Дадох съгласието си да участвам.

Въпрос: Знаехте ли какъв беше този комитет, какви функции ще изпълнява за да си дадете съгласието?

Отговор: Това незнаех.

Въпрос: Въз основа на какво дадохте съгласието си да станете член на този комитет?

Отговор: Въз основа на моите предположения за един такъв комитет за взаимно опознаване на двата народа.

Въпрос: Непознатия човек на вас който ви е предложил да членувате в този комитет от кого е бил ориентиран към Вас?

Отговор: Това незная. Предполагам, че се дължи на моята книга „Скици из Лондон“ която излезе от печат по това време.

Въпрос: Каква дейност развиваше този комитет?

Отговор: Никаква дейност.

Въпрос: Друг път кога отивате в Английската легация в София?

Отговор: След първото ми отиване в Английската легация. Наскоро бях показан от Бозбал [Бозуел] – пълномощен министър на обед.

Въпрос: Как бяхте поканен?

Отговор: Предполагам, че с писмо.

Въпрос: Сам ли отидяхте на обема?

Отговор: Да. Сам отидях.

Въпрос: Какви разговори водехте?

Отговор: Разговора ни почна съвсем любезно, докато после премина в инсинуация срещу политическото минало на България. Спомням си две неща от този разговор, че сме на три пъти забивали нош в гърба на гърците и че сме били изцяло Хитлеристи. Натова аз отговорих, че ние като българи знаем, че гърците са били вероломни към нас и че нашия народ никога не е бил толкова Хитлеристки, колкото те мислят и че отношението на бъл[гарското] гражданство към евреите е било много приятелско и човечно. Не се интересувах от нищо конкретно, просто подхвърлях за политическото минало на България.

Аз като българин се поразсърдих. На отиване сам пълномощния м[инистър]р ми държа палтото да се облечем от което извадих заключение че иска да се поправи за това, че ме обидиха.

Въпрос: Освен тези общи приказки други разговори какви водехте?

Отговор: Допускам да са ме попитали за личността на Кимон Георгиев защото си спомням от разговорите които съм имал с тях и друг път е ставало дума за Кимон. Дали беше на тези среща или на други, това не си спомням.

Въпрос: Какво е ставало въпрос за Кимон?

Отговор: Точно какво са ме питали за Кимон Георгиев това немога да си спомням, но зная, че винаги съм изказвал добро мнение за същия като умен човек.

Въпрос: Други по конкретни разговори какви сте имали с Бозбал?

Отговор: С Бозбал [Бозуел] съм имал разговор само между мен и него през м. Януари 1946 г. в неговия кабинет по негова покана. Бозбал [Бозуел] ме поздрави с скорошното ми заминаване на Лондон (понеже бях предложен от правителството като временен търговски представител в Лондон). В края на крайщата ме запита какво би било моето поведение в случай, че отношенията между двете страни се изострят. На този въпрос аз отговарям, че никога не бих могъл чрез устно или писмено слово да направя нещо което би се оказало в вреда на интересите на моето отечество. След това ми каза буквално това: „не бих мислил много за Вас ако бихте могли“ което значи, че не бих Ви уважавал ако мислех, че сте способен да направите нещо подобно. След други някой най-обикновени приказки ме изпрати и аз си отидях. В близки дни ми предстоеше заминаването за Лондон, но понеже след гореописания разговор с Бозбал [Бозуел] ми се отказа виза аз неможах да замина.

Въпрос: Друг път кога сте ходили и по повод на какво в Английската легация?

Отговор: Преди разговора ми с Бозбал [Бозуел] през м. Януари 1946 г. и първото ми отиване с учредяването на Българо-британския комитет съм ходил още няколко пъти, и то на приеми за които немога да си спомним през кое време са били.

Въпрос: В качеството си на какъв ходехте на тези приеми?

Отговор: Понеже знаеха, че аз съм близък с Кимон Георгиев и няколко пъти сам изпращан от Петко Стайнов и Кимон Георгиев при Бейли да уредим въпроса с офертата за която по-рано Димитър Нейков беше отказал да подпише за тази оферта съм ходил няколко пъти за която самият аз неможах да направим нищо.

Въпрос: Други връзки и от какъв характер сте имали с Английската легация в София?

*Отговор: Никакви други връзки не съм имал с Английската легация в София и от никакъв характер. Канили са ме на приеми, канил съм ги и аз в дома.
Горното показах за верността на което се подписвам.*

*Обвиняем: А. Христофоров
Следовател: В. Васев*

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. I, а.е. 10172, л. 161–163а. Оригинал. Ръкопис.

1 Всички протоколи за разпитите на Асен Христофоров са писани на ръка от следователите.

№ 20

ДЕКЛАРАЦИЯ ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА НЕСВЪРЗАНОСТ С ЧУЖДЕСТРАННО РАЗУЗНАВАНЕ

София, [27 юни 1951 година]

Декларация

Долуподписаният Асен Г. Христофоров заявявам, че никога не съм бил в услуга на английското разузнаване, нито пък на което и да е било друго разузнаване.

А. Христофоров

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. I, а.е. 10172, л. 166. Оригинал. Ръкопис.

№ 21

ПОСТАНОВЛЕНИЕ ОТ СЛЕДОВАТЕЛЯ В ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ ВАСИЛ ВАСЕВ ЗА ПРИЕМАНЕ В ПРОИЗВОДСТВО НА СЛЕДСТВЕНОТО ДЕЛО ПО ОБВИНЕНИЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ В ПРЕСТЪПЛЕНИЕ ПО ЧЛ. 83 И 316 ОТ НАКАЗАТЕЛНИЯ ЗАКОН

София, 30 юни 1951 година

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

за приемане делото в свое производство
гр. София 30 юни 1951 год.

Долу подписания следовател ВАСИЛ РИЗОВ ВАСЕВ след като получи материалите за престъпната дейност на АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ – роден гр. Плевен [Пловдив] на 16.XII.1910 год. живущ гр. София ул. Н. Рилски № 55 по професия професор по стопански науки

УСТАНОВИХ:

че АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ през 1945 год. се свързва с английската легация в София – с пълномощния министър Бозбал на когото от начало е почнал да

дава сведения за видни наши политически деятели – за авторитета им сред нашата общественост, за симпатийте им към СССР, Англия и Америка.

По-късно АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ е почнал да събира сведения от стопански характер и ги е предавал на Бозбал, за което е получавал възнаграждение.

Като свободен гражданин в страната ни е притежавал огнестрелно оръжие – пистолет [калибър] 7.65 без да има разрешение за това от надлежните власти в страната.

Като взех под внимание, че гореизложеното деяние представлява престъпление по чл. чл. 83 и 316 от Н[аказателния] З[акон]¹,

ПОСТАНОВИХ:

Да се приеме следственото дело № по обвинение на АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ в престъпление, предвидено в чл. чл. 83 и 316 от Н[аказателния] З[акон], в свое производство.

Копие от това постановление да се предаде на прокурора.

Следовател: *В. Ризов*

Съгласен:

Началник отдел VII ДС:
полковник *Н. Дворянов*

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 143. Оригинал. Машинопис.

¹ На 13.02.1951 г. е обнародван приетият от Народното събрание нов текст на Наказателния закон. Член 83 от този закон определя наказанията за издаване на държавна тайна и за извършване на шпионска дейност в полза на друга държава, а член 316 от същия закон определя наказанията за притежаване на огнестрелно оръжие без необходимия от закона документ за носене на това оръжие.

№ 22

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА УЧЕНИЕТО МУ
В ЦАРИГРАД И ЛОНДОН, ПРОФЕСИОНАЛНАТА МУ ДЕЙНОСТ СЛЕД
ЗАВРЪЩАНЕТО МУ В БЪЛГАРИЯ, ВРЪЗКИТЕ МУ СЪС СЛУЖИТЕЛИ
НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ И СРЕЩИТЕ ИМ С БЪЛГАРСКИ
ПОЛИТИЧЕСКИ И СТОПАНСКИ ДЕЙЦИ В НЕГОВИЯ ДОМ

София, 7 юли 1951 година

*Протокол за разпит
на подследствия Асен Георгиев Христофоров
от 7 юли 1951 г.*

*Аз Васил Ризов Васев ст[ариши] следовател при следствия отдел на Д.С.
съставих настоящия протокол като разпитах в качеството на обвиняем лицето
Асен Георгиев Христофоров роден на 16.XII.1910 г. гр. Пловдив живущ ул. Н. Рилски
55 София женен, грамотен, българин, неосъждан, професор, член на „Звено“.*

Въпрос: Коя година и за какво заминахте за Турция?

Отговор: м. септември 1924 г. за да уча в Роберт колеж. Там престоях до

м. юни 1931 г.

Въпрос: Кой други бяха с Вас?

Отговор: Спомням си Петко Дренков от София, Камен Ганчев – София, Любен Пулев – София, Моше Герон – София (Хасково). Моис Мордохай – Пловдив, Лазар Голдман – София, Петър Радоев – Бургас (сега в Америка) д-р Стумбов – македонец, Йосиф Димитров – София сега в С[офийския] Ц[ентрален] З[атвор] и аз.

Въпрос: За Лондон кога заминахте?

Отговор: 1.VIII.1931 г. от Пловдив. Пристигнах на 14-VIII-1931 г.

Въпрос: Други българи имаше ли с Вас в Лондон?

Отговор: С мен никой не отиде. Там заварих Димитър Ганев от гр. Сталин [Варна], а впоследствие научих, че в „Кеймбриг“ [Кеймбридж] се намира един мой съколежанин от Цариград на име Владко Атанасов – „Гранитоид“.

Въпрос: Там с какви хора дружехте?

Отговор: Предимно с Индуси. Имаше и един двама турци, но предимно с Индуси и един единствен англичанин от студентите.

Въпрос: Колко години престояхте там?

Отговор: До 25.XII.1934 г. с ваканционни прекъсвания, само през първата година.

Въпрос: След като се завърнахте в България къде почнахте работа?

Отговор: В Н[ародната] Б[анка] Ц[ентрално] У[правление] на 6 юни 1935 г.

Въпрос: Кои Ви бяха приятелите в Н[ародната] Б[анка] Ц[ентрално] У[правление]?

Отговор: Никой друг непознавах освен д-р Асен Чакалов с когото се запознах в Лондон, който беше дошел в нашата легация. Познавам го но неми е приятел.

Въпрос: Каква длъжност заемахте тогава в Н[ародната] Б[анка]?

Отговор: Бях безплатен стажант книговодител до момента когато ми излезе заповед за щатен. След като излезе заповедта ми за щатен служител аз напуснах работа.

Въпрос: Кои Ви назначи в Н[ародната] Б[анка]?

Отговор: Помогна ми тогавашния директор на печата Димитър Наумов бивш легационен секретар в Лондон.

Въпрос: След като се овленихте от Н[ародната] Б[анка] къде почнахте работа?

Отговор: На 19.IX.1935 г. постъпих в Главна дирекция на статистиката като н[ачални]к на новообразуваната конюнктурна служба.

Въпрос: До кога бяхте там?

Отговор: До 8.II.1938 г. след което постъпих като икономист в статистическия институт за стопански проучвания при Софийския държавен университет.

Въпрос: С кои лица работеше в този институт?

Отговор: Цоню Цончев, д-р Стефан Спасичев, Асен Христофоров. Аграрикомисти бяха – Павел Егоров сега в Америка, д-р Анастас Тотев. Сътрудници бяха д-р Борис Недков, д-р Асен Чакалов, мислим, че още и Иван Гъбенски от дирекция на вътр[ешната] търговия. Други щатни бяха статистиците – Рашко Зайков и Сугарев и още един аграрикомист д-р Борис Джебаров. Неквалифицирани чиновници бяха библиотекарът Здравко Сребров, кореспондентите на чужди езици – Стефанка Генова и Фудулаки, чертожник-техник – Георги Чолаков и секретаря на института Богдан Додов.

Въпрос: Главно в какво се състоеше работата на института?

Отговор: Работата на института се състоеше в текущи стопански наблюдения и конкретни стопански проучвания.

Въпрос: Под чие ръководство беше институтът?

Отговор: Под ръководството на професор Андерсон и един научен кураториум под председателството на професор Димитър Мишайков.

Въпрос: С чии средства се издържаше института?

Отговор: С средства на Рокфелеровата фондация и на българското правителство.

Въпрос: Каква дейност разви института?

Отговор: Освен текущите месечни прегледи и годишни на стопанското положение на страната едни от които се публикуваха ежесмесечно, в месечни „известия“ на Г[лавна] Д[ирекция] на С[татистиката], а други отпечатъци на циклостил в 40–50 екземпляра и значително по разширени от първите се разпращаха ежесмесечно по разните държавни учреждения, институтът работеше и публикуваше периодично обемисти научни трудове върху отделни стопански въпроси из българската стопанска действителност.

Въпрос: До кога бяхте там?

Отговор: От 8.II.[19]38 г. до началото на м. юни с.г. след което си дадох оставката вследствие на скарване с директора на института.

Въпрос: След това къде почнахте работа?

Отговор: След това три месеца бях без работа. Това време прекарах в Пловдив при моите родители. Наново постъпих в института през м. септември 1938 г. (пак същия институт).

Въпрос: Отношенията Ви с Андерсон какви бяха когато постъпихте втория път в института?

Отговор: Въоръжен неутралитет.

Въпрос: Имаше ли нещо което Ви свързва с Андерсон?

Отговор: Абсолютно нищо.

Въпрос: С някой друг от научните сътрудници в института?

Отговор: Абсолютно нищо.

Въпрос: До кога продължавахте да работите в института?

Отговор: До средата на м. септември 1940 г. След това стоях към четири месеца без работа и след това постъпих през първата половина на м. февруари 1941 г. като началник на търговския а впоследствие информационния отдел в Софийската търговско-индустриална камара.

Въпрос: Докога бяхте на служба там?

Отговор: До 30.VIII.1943 год. След това бях безработен от 3–4 м[есеца] и постъпих редовен доцент при катедрата по политическа икономия в Д[ържавното] В[исше] У[чилище] за финансови и административни науки. Там бях до 1947 г. м. октомври когато бях уволнен като извънреден професор по „съкращение“.

Въпрос: На друго място къде сте работел?

Отговор: На друго място не съм работел.

Въпрос: Кога, от кого и за какво бяхте изпратен в Германия?

Отговор: По покана на световния институт за стопански проучвания при университета в гр. Киел [Кил] на 10.IX.1942 г. заминах за 6 м[есеца] в Германия.

Въпрос: Под чие ръководство беше институтът?

Отговор: Под ръководството на ректора на университета проф. Андерсон.

Въпрос: Какви задачи стояха пред този институт?

Отговор: Освен обичайните конюнктурни проучвания с каквито се занимават такива институти въпросният институт е имал за задача да проучва въпроси свързани с бъдещото стопанско преустройство на страните. Това разбрах една седмица след като пристигнах.

Въпрос: От кого бяхте препоръчан да заминете за Киел?

Отговор: От Андерсон.

Въпрос: Кои други българи заминаха или заварихте там?

Отговор: С мен бяха Денчо Денчев, Генева, Сугарев всички от София.

Въпрос: Какво време стояхте в Киел?

Отговор: Там стоях точно 90 дни/10-XII-1942 г.

Въпрос: Отношенията Ви с Андерсон какви бяха там?

Отговор: Отношенията бяха твърде хладни.

Въпрос: Кои бяха причините да се върнете по-рано отколкото трябваше?

Отговор: Първо – отказат на германците да пустнат женами заедно с мен и вторият отказ след пристигането ми в Германия. Второ – разочарованието ми от състоянието на института. Трето – понеже погледнах с неудобрение на темата която ми бяха дали да разработвам – „Възможностите за пренасочване на част от бъл[гарската] външна търговия от извънконтиненталните страни към държавите на Скандинавския п[олуостр]ов“.

Въпрос: По-горе казахте, че световния институт при университета в Киел за стопански проучвания се е занимавал с бъдещето стопанско преустройство на Европа. Въз основа на какво се е почнала работата в тая насока?

Отговор: Това незная.

Въпрос: Защо е било необходимо да се отпочне работа в института за бъдещето стопанско преустройство на Европа?

Отговор: И това незная.

Въпрос: Какво знаете за стоящите задачи пред института?

Отговор: За задачите, стоящи пред института незная нищо. Зная само това, че за работата на института се е интересувало министерството на народното стопанство в Германия.

Въпрос: Какво знаете общо за института?

Отговор: Почти нищо незная, освен това че е един от голямите институти от този род на света.

Въпрос: Нали сте работил в института три месеца. Как е възможно да не знаете нищо за него?

Отговор: Това е верно, че незная нищо.

Въпрос: От кого бяхте препоръчан от тук да заминете за Киел – Германия?

Отговор: Не бях препоръчан от никого. Предполагам че това е идея на Андерсон.

Въпрос: По това време с Андерсон Вие бяхте скаран?

Отговор: По това време бяхме се подобрили тъй като бях ходил на банкетата прощален за Андерсон.

Въпрос: След като се завърнахте от Киел поддържахте ли връзки с английската легация в нас?

Отговор: След като се завърнах от Киел не съм поддържал никакви връзки с английската легация.

Въпрос: От кога почнахте да поддържате връзка с английската легация в нас?

Отговор: През м. февруари или март 1945 г.

Въпрос: При какви случаи и по повод на какво са идвали в домът ви лица от английската легация?

Отговор: По искане на представители на ОФ.

Въпрос: Между кои представители на ОФ са се състояли срещи с англичани в Вашия дом?

Отговор: В моя дом са се състояли срещи между англичани и наши представители от ОФ – Иван Стефанов с Бейли, Евгени Каменов и Желю Бурилков (директор на заводи Никола Чилов) с Васил Юруков пак с полковник Бейли.

Въпрос: Как, по чие искане Ви беше уредена срещата между Иван Стефанов и полковник Бейли в Вашия дом?

Отговор: Срещата беше преди изборите от 1945 г., по искане на кого беше не си спомням. Еднакво вероятно е и единия да е пожелал, и другия.

Въпрос: В качеството си на какъв Иван Стефанов се среща в Вашия дом с Бейли?

Отговор: В качеството си на управител на народната банка.

Въпрос: От кого е бил упълномощен?

Отговор: Това немога да разбера.

Въпрос: Какво трябваше да разреши Иван Стефанов на тъзи среща в Вашия дом с Бейли?

Отговор: И това незная.

Въпрос: Какъв разговор водеха двамата?

Отговор: Най-общ разговор. После преминаха на стопански теми. До колкото си спомням говориха за някакви валутни проблеми, но не си спомням дали беше за наши задължения към Англия или за курсат по който са се обменявали английските лири, получавани за издръжката на мисията.

Въпрос: Състоялата се среща в Вашия дом между Иван Стефанов и Бейли беше необходима да се разреши някой въпрос от служебен характер или беше среща като познати?

Отговор: Като между двама познати.

Въпрос: Разговора който водеха беше разговор да разреши някой служебен въпрос или просто попаднаха на такава тема?

Отговор: Попаднаха на такава тема.

Въпрос: Разрешиха ли някакъв въпрос в тоя си разговор на тъзи среща?

Отговор: Положително не.

Въпрос: Какъв характер имаше тъзи среща между Иван Стефанов и Бейли?

Отговор: Срещата беше между две длъжностни лица които са искали да изяснят някой интересуваци ги въпроси.

Въпрос: Какви въпроси изясниха помежду си?

Отговор: Това немога да си спомним.

Въпрос: Въобще на тъзи среща Иван Стефанов и Бейли изясниха ли някакъв въпрос?

Отговор: И това незная.

Въпрос: Вие ли бяхте преводчик на Иван Стефанов с Бейли?

Отговор: Да. Аз бях.

Въпрос: Вие сам казахте, че желаете да отговаряте на всички въпроси, по-

ставени ви от мен, защо неотговаряте?

Отговор: Там където не съм отговорил неznam или пък немога да си спомним.

Въпрос: Втората среща между Бейли и Евгени Каменов и Желю Бурилков по чие искане се състоя в Вашия дом?

Отговор: По искане на Бейли.

Въпрос: Кой събщи на Евгени Каменов и Желю Бурилков това?

Отговор: Аз.

Въпрос: Кога се състоя срещата на Евгени Каменов, Бурилков и Бейли в Вашия дом?

Отговор: Предполагам наскоро след изборите през 1945 год.

Въпрос: Кога и къде Бейли изяви желание пред Вас да се срещне с Евгени Каменов и Желю Бурилков?

Отговор: Това не си спомням.

Въпрос: По кое време на денът се състоя срещата?

Отговор: Вечерта към 8 ч. и продължи най-малкото два часа.

Въпрос: Какви разговори се водеха на тази среща?

Отговор: Най-общи разговори и разговори около възможностите за търговия с Англия.

Въпрос: Кой се интересувахе от тези въпроси?

Отговор: Борилков специално.

Въпрос: Кога се състоя срещата между Бейли и Васил Юруков и по чие искане?

Отговор: По искане на Васил Юруков известно време след изборите и преди официалното признаване на Българското правителство от страна на Англия.

Въпрос: В качеството си на какъв Васил Юруков се срещна с Бейли?

Отговор: В качеството си на подпредседател на „Звено“ и директор на в. „Изгрев“.

Въпрос: Какви разговори водеха?

Отговор: Около признаването на българското правителство. След това говориха около възможностите за една бъдеща война.

Въпрос: Какво беше държането на Васил Юруков пред Бейли в този разговор?

Отговор: Много сериозно, дори изненадващо за мен. Напълно отечественофронтовско.

Въпрос: По повод на какво се срещаха двамата?

Отговор: Това незная.

Въпрос: В качеството си на какъв Вие уреждахте горепосочените срещи в Вашия дом?

Отговор: В качеството си на познат на Бейли и другите които се срещаха.

Въпрос: За какви други срещи знаете да са се състояли между представителите от английската легация и наши общественици?

Отговор: Един път случайно видях на улицата в колата на Гозлинг и Обов. Други срещи не са ми известни.

Въпрос: Вие какви посещения сте правили на представители от английската легация?

Отговор: Аз съм ходил на обед или вечера в Бейли в квартирата му на четвърти километър – София, друг път у Бейли и Гозлинг в един апартамент зад „Александър Невски“, и още два-три пъти в вилата на Гозлинг в Княжево с други хора, които са били отделно от мене.

Въпрос: Кои лица знаете от тях?

Отговор: Д-р Иван Стефанов с съпругата си, д-р Стефан Василев с съпругата си, една девойка Мими Кукова на служба в английската легация, други не си спомням.

11-VII-1951 г.

*Обвиняем: А. Христофоров
Следовател: В. Васев*

Отговорите дадени в настоящия протокол са дадени от мен и за верността им се подписвам:

А. Христофоров

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 167–172. Оригинал. Ръкопис.

№ 23

ПЛАН ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА СЛЕДСТВИЕТО СРЕЩУ АСЕН ХРИСТОФОРОВ

София, [юли] 1951 година

УТВЪРЖДАВАМ

Н[ачалник] отдел 7-ми: Дворянов

..... 1951 год.

София

ПЛАН

за работата по следствието на Асен Георгиев Христофоров за времето от месец юли до края на месец септември 1951 год.

На 16 юни 1951 година в отдел 7-ми е задържан лицето Асен Георгиев Христофоров от гр. София по общата мярка, въз основа на материалите придобити при водене на разработката на лицето въз основа следствените материали (показания) на подследственият Гавраил Цветанов Цветанов от гр. София.

За лицето разполагаме с следните по-важни материали:

1. По данни от агентурата и от проучването на Христофоров е известно, че той е подържал връзка с Английското посолство и е имал интимни връзки с Елизабет Баркър – Английска кореспондентка на агенция Ройтер в България. Известно е още, че на 7 юли 1946 год. Христофоров заедно с Английският полковник от посолството Гюзлинг [Гослинг] е ходил в Рилския манастир с леката кола на посолството, където са били Дамян Велчев, о.з ген[ерал] Христо Лилков – бивш член на И[зпълнителния] К[омитет на] н[ароден] с[ъюз] „Звено“ и др.

През 1947 год. Христофоров е уволнен от университета и отива да живее в с. Говедарци – Самоковско, където си построил малка вила. Там се е свързал и имал приятелски отношения с вражески настроени лица като: Георги Зашев Попов – петковист, Любен Димитров Божков – застъпник на опозицията в изборите за В[елико] Н[ародно] С[ъбрание], Любен Георгиев Паликарски – бивш активен лигионер, Арангел Георгиев Зарев – бивш активен бранник, последните двама са избягали зад гра-

ница и през 1949 год. са се обадили от Италия.

Христофоров има редица изказвания против народната власт, които го уличават като враг на власта и убеден англофил.

2. В следственните си показания Гавраил Цветанов Цветанов – евангелистки пастор говори, че през 1946 год. се срещал с Христофоров който му казал, че бил близък с Бозуел – английски посланник, както и с много от отговорните хора от Английското посолство и че се срещал с тях. Казал му, че е имал с Дамян Велчев шест часова среща и че щял да направи доклад на Англичаните за разговора си с него. През 1947 год. при друг разговор с Цветанов, Христофоров се е страхувал, че можел да бъде атакуван като редактор на списанието на икономическите дружества и че щял да иска от професор Иван Стефанов да го защити. На разговора между Христофоров и Иван Стефанов присъствал и Цветанов. Иван Стефанов обещал на Христофоров като му казал: „Верност за верност“.

През 1947 год. Христофоров помолил Гавраил Цветанов да го замества в изпитванията на студентите защото имал среща с някои англичани. На другият ден отново Христофоров помолил Цветанов като му казал, че трябвало да се срещне с някои англичани, които си заминавали и на които той трябвало да предаде някакви сведения – имената на англичаните не казал, но казал, че са военни и че с тях често се срещал.

II. Перспективи изхождащи от материалите с които разполагаме.

От данните от агентурата и от следствените материали имаме сериозни основания да се съмняваме, че Христофоров е бил агент на Английската разведка и че той е в агентура, която до сега не [е] разкрита. Основание за съмнение дава и биографичните данни от живота на Христофоров.

III. Биографични данни от проучването на Асен Христофоров.

[...]

IV. Въпроси които следва да се изяснят при следствието на Христофоров.

Изхождайки от данните от проучването, от агентурните следствени материали на Цветанов, с Христофоров ще бъдат изяснени следните въпроси:

1. От кога е в услуга на Английското разузнаване.

2. Каква роля е играл в нашата страна.

3. Ако е бил резидент с каква агентура е разполагал.

4. С кои хора е подържал връзки от английската легация, какви сведения е предавал и характера на сведенията.

5. Срещи устройвани от него в домът му между представители на Английската легация и наши общественици и други. От какъв характер са връзките и срещите на отделните хора.

6. Целта на отиването му в институтта за стопански проучвания в Киил – Германия, ръководен от Андерсон, от кого е изпратен.

7. Какви срещи е имал с представители на Английската легация и наши общественици в София и вън от града.

8. Какви са връзките и отношенията му с Кимон Георгиев и Дамян Велчев.

9. Характер на срещата между Иван Стефанов и полковник Бейли в домът на Христофоров.

10. Връзките му с последственият Гавраил Цветанов Цветанов.

11. Връзките му с вражески елементи от с. Говедарци – Самоковско и другаде.

За изясняване на горните въпроси следва да се проведат следните мероприятия:
Да се вземе делото на Иван Стефанов и се прегледат материалите.

Срок 17 юли 1951 год.

Отг[оворник] следовател Гайдаров

Да се разпита Иван Стефанов за връзките му с Христофоров и връзките му с Англичаните. Характер на връзките и ролята на Христофоров.

Срок 23 юли 1951 год.

Отг[оворник] следовател Гайдаров

Да се разпита лицето Желю Бурилков понастоящем в С[офийския] Ц[ентрален] З[атвор] за връзките му с Христофоров, срещата му с Бейли в домът на Христофоров.

Срок 20 юли 1951 год.

Отг[оворник] следовател Гайдаров

Да се намери и сложи камерен агент при Христофоров с цел да разкрие дейността му.

Срок 25 юли 1951 год.

Отг[оворник] н[ачални]к отделение Гюров

За изпълнение на възникналите въпроси за разрешаване при водене на следствието, ще бъдат предвидени нови мероприятия с срокове.

Предлага следовател: *Гайдаров*

Съгласен Н[ачални]к отделение: *Гюров*

Одобрил гл[авен] инспектор: *Люцканов*

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 155–160. Оригинал. Машинопис.

№ 24

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПРОВЕДЕНАТА
В НЕГОВИЯ ДОМ СРЕЩА НА УПРАВИТЕЛЯ НА БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА
БАНКА ПРОФ. ИВАН СТЕФАНОВ С РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА
СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ

София, 17 юли 1951 година

*Протокол
за разпит на обвиняем
17 юли 1951 год. София*

Подписаният Стоян Колев Гайдаров следовател от отдел 7-ми разпитах в качеството му на обвиняем лицето

Асен Георгиев Христофоров роден на 16.XII.1910 г. гр. Пловдив, българин, български поданик, женен, несъден, бивш професор, които на зададените въпроси даде следните отговори:

Въпрос: Кои поиска срещата между Стефанов и полковник Бейли, която се състоя в домът Ви на ул. „Неофит Рилски“ 55. По какъв повод се състоя срещата?

Отговор: Не си спомням повода на срещата. Като най-вероятно считам, че въпроса за обмяната на английските лири в левове е станало повод да се уреди тази среща между Бейли и Стефанов. Но тази мисъл ме навежда обстоятелството,

че между мен и полковник Бейли е ставало дума за разликите в курса на лева и на лирата в връзка с една конкретна търговска сделка в частност и изобищо в връзка с бъдащият ни стокообмен.

Въпрос: Каква беше конкретната сделка?

Отговор: Една търговска сделка между България и Англия за която са били водени преговори между официалните представители на двете правителства, но която впоследствие не се е реализирала поради откъзът на Българският министър на външната търговия Д. Нейков, които е отказал да сложи подписа си въпреки, че Англичаните са били вече подписали спогодбата. Всичко това ми беше съобщено от министъра на външните работи – Петко Стайнов, които ми каза, че поради недоглеждане или разсеяност м[инистър]р Нейков – пропуснал да подпише навреме спогодбата и че Англичаните междувременно оттеглили офертата си. При разговора си с Стайнов, той ми даде да разбере, че сключването на такава сделка ще бъде от полза за ОФ и че ще може да се изтълкува от всички като явен признак за скорошното признаване на правителството от страна на Англия, освен това тази оферта ще ни послужи като кос при преговорите ни с СССР, които цели да се водят след известно време, тъй като СССР например ни предлагал вълна на значително по-висока цена от колкото цената на вълната от Англия.

Тази оферта стана причина да се сблизиме с Англичаните и мисля, че е допринесла за уреждането на срещата между Бейли и Стефанов.

Въпрос: Кои пръв пожела срещата?

Отговор: Не мога да си спомня засега, но ми се струва еднакво вероятно срещата да е била уговорена по искането на единият или на другият.

Въпрос: Кои и защо избра Вашата къща за срещата?

Отговор: Аз избрах моята къща за срещата, понеже считах че с това двете въпросни лица ще имат възможност да засегнат интересуващите ги въпроси в неофициална среда и в неофициален тон. И второ, понеже така считах, че допринасям нещо за по скорошното реализиране на тази сделка. Освен това, считах, че по-близкото опознаване от страна на Англичаните с нашите хора, ще допринесе за пораждането на по-добри чувства и отношения.

Въпрос: Срещата между двамата служебна ли беше, или приятелска?

Отговор: Срещата между двамата беше служебна.

Въпрос: Като какви представители се срещаха те?

Отговор: Единият като управител на БНБ и другият като шеф на стопанската служба при Британската мисия в София.

Въпрос: Какви разговори водиха двамата?

Отговор: Извън обикновенните разговори на общи теми бяха засегнати и два стопански въпроса; първият от тях, се отнасяше до трансферът на задълженията на Бълг[арската] държава към Англия; другият се отнасяше до курсът на Българският лев спрямо лирата-стерлинга.

Въпрос: Какви решения бяха взети по горните два въпроса?

Отговор: Не бяха взети никъкви решения.

Въпрос: Други въпроси които бяха разисквани?

Отговор: Други въпроси не си спомням да са разисквани.

10. Въпрос: Кой пръв пристигна на срещата?

Отговор: Не мога да си спомня.

11. Въпрос: В колко часът се състоя срещата?

Отговор: Не си спомням точен час, но си спомням че беше привечер.

12. Въпрос: Защо се срещнаха по това време?

Отговор: Защото това е удобен час, в извън работно време, за среща която ще има закуска.

13. Въпрос: В ролята на какъв устройте тази среща и изобщо каква роля играхте в отношенията между Стефанов и Бейли?

Отговор: На познат и на двамата и от чувството, че изпълнявам поръчката на Петко Стайнов. Никаква друга роля не съм играл в техните отношения.

14. Въпрос: Известно ли Ви беше, че Бейли е шеф на Британското разузнаване у нас?

Отговор: Да. Петко Стайнов ме беше предупредил в този смисъл, обаче аз не съм бил уверен в това.

15. Въпрос: Защо въпреки че знаете това Вие уредихте тази среща?

Отговор: Първо; не бях обърнал достатъчно внимание на това; и второ понеже Бейли беше шеф на стопанската мисия в София.

Горното показах беше ми прочетено и за верността му се подписвам.

Обвиняем: А. Христофоров

Следовател: С. Гайдаров

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 174–175а. Оригинал. Ръкопис.

№ 25

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПРОВЕДЕНАТА В НЕГОВИЯ ДОМ СРЕЩА НА ДИРЕКТОРА НА ЗАВОДИТЕ „НИКОЛА ЧИЛОВ“ ЖЕЛЮ БУРИЛКОВ И СЕКРЕТАРЯ В МИНИСТЕРСТВОТО НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ ЕВГЕНИ КАМЕНОВ С РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ

София, 19 юли 1951 година

Протокол за разпит

от 19 юли 1951 год.

София

Подписаният Стоян Колев Гайдаров разпитах в качеството му на обвиняем лицето

Асен Георгиев Христофоров роден на 16.XII.1910 год. в гр. Пловдив, българин, бълг[арски] поданик, женен, неосъждан, бивш професор, които на зададените му въпроси даде следните отговори:

1. Въпрос: Кой пръв поиска срещата между Желю Бурилков, Евгени Каменов и полковник Бейли, състояла се в домът Ви?

Отговор: В разговор с полк[овник] Бейли през 1945 год., стана дума за трудностите които ще изникнат при възобновяването на стокообмена между България и Англия. Бейли мислеше, че слабите ни търговски връзки с Англия в миналото и прекъсването на тези връзки през време на войната ще представляват сериозна

пречка за активизирането на търговията ни с Англия. Аз го уверих, че отделни наши търговски къщи ще бъдат в състояние да се ориентират лесно в Английският пазар и посочих лицето Желю Бурилков като вещь в тази област предлагайки на Бейли да се срещне с Бурилков в моят дом.

2. Въпрос: Къде се срещнахте и казахте на Бурилков, и защо и Каменов доиде с него?

Отговор: Потърсих д-р Бурилков по това време директор на заводи „Никола Чилов“ – и го намерих в канцеларията му, предадох му разговора си с Бейли и моето предложение относно него. Бурилков веднага се съгласи. Запитах го кога би му било удобно, кога би бил свободен и той отговори, че е свободен обикновено всяка вечер. Решихме, че след като се уговорим с Бейли, аз ще съобщя на Бурилков кога ще се състои срещата. Казах му, че срещата ще се състои в моят дом което предварително уговорихме с полковник Бейли.

Междувременно – до срещата ни в моят дом с Бурилков – аз говорих с Бейли, че той се е съгласил и при тази среща споменах по някакъв повод името на Каменов. Бейли ми каза, че бил научил някъде, че Евгени Каменов цял да стане голяма личност в БКП, но аз се изненадах, защото ми се струва, че Евгени Каменов не беше така активен и енергичен. Предложих на Бейли да се срещне с Ев. Каменов в дома ми при уговорената вече среща с Бурилков. Бейли ме запита дали мисля, че Евгени Каменов би приел такава среща. Аз отговорих в смисъл, че вярвам, че Каменов би приел да доиде на гости у дома и да се срещне с него. Тогава се уговорихме: първо, че Бейли ще доиде у дома на уреченият ден за срещата с Бурилков и че аз междувременно ще покана Евгени Каменов да присъства на същата среща.

Въпрос: Защо беше нужно на Бейли да се срещне с Каменов?

Отговор: Аз пръв предложих на Бейли да се срещне с Каменов като имах предвид, че срещи между Англичани и представители на нашите О[тчествено] Ф[ронтовски] партии ще допринесат за установяването на по-добри отношения. Това съм имал предвид когато споменах за възможността за среща между Бейли и Каменов.

Въпрос: Кога се състоя срещата – по кое време?

Отговор: Срещата се състоя наскоро след изборите през ноември 1945 год., привечер, вероятно към 20 часа.

Въпрос: Кой пръв доиде на срещата?

Отговор: Предполагам, че пръв доиде д-р Бурилков тъй като живеем наблизо.

Въпрос: Кога покани Каменов на срещата?

Отговор: Скоро след срещата с Бейли отидох и намерих Каменов в министерството на Вътрешните работи, където той беше секретар. Поканих го да доиде къщи като му казах за разговора с Бейли и за предположението на Бейли относно бъдещата политическа кариера на Каменов. На това той се засмя като на нещо съвсем фантастично и каза, че нямам представа за партията и че тези работи не стават така. Каменов прие да доиде.

На уговорената вечер пристигнаха всички и започнахме разговор. Говореше се Английски и аз превеждах. Повече говореше Бурилков, тъй като Каменов доиде по-късно – с закъснение.

Въпрос: Какви разговори се водиха на срещата?

Отговор: Водиха се разговори около състоянието на нашето народно стопанство, нуждите от машинни части, които в миналото са доставяни от Германия и

възможностите за доставяне на такива части, както и доставянето на суровини от Англия. Освен това си спомням, че стана дума за някъкъв минерал от които Бейли се е интересувал още от времето когато е бил в Турция и с които той смятал да търгува в Турция. Не си спомням името на този минерал само си спомням, че д-р Бурилков познава този минерал, защото каза, че такъв сме имали, обаче в съвсем ограничени количества из някои планини в Ю[жна] България.

Въпрос: Други въпроси какви се засегнаха?

Отговор: Друго не си спомням.

Въпрос: Срещата служебна ли беше или приятелска?

Отговор: Приятелска.

Въпрос: Щом като е приятелска, защо се водиха служебни разговори?

Отговор: Това бяха повече търговско-информативни разговори.

Въпрос: В качеството на какъв Бурилков водеше такива информативно-търговски разговори?

Отговор: На частно лице и виден стопански деятел.

Въпрос: Защо тогава частното лице Бурилков води общественно-държавнически разговори?

Отговор: Като бивш общественик и стопански ръководител на голямо стопанско предприятие, аз считам, че Бурилков може да води такива разговори.

Въпрос: Защо частното лице Бурилков беше повикан от Вас за разрешаване на такъв важен държавнически въпрос?

Отговор: Не съм повикал Бурилков за разрешаване на този въпрос, защото той не може да го разреши. Второ, идването на Бурилков е свързано с изясняването на проблема, която е по-добре известна на него, отколкото на мене. И трето, предполагах, че като ръководител на голямо стопанско предприятие Бурилков ще погледне с готовност на една връзка, която би могла да бъде от полза за ръководеното от него предприятие.

Въпрос: Каква полза можеше да има Бурилков от срещата?

Отговор: Дъли д-р Бурилков е извлякъл някаква конкретна полза от срещата не ми е известно, но аз все пак предполагам, че самата връзка на Бурилков с шефът на Британската стопанска мисия в България е могла да бъде от известна полза за ръководеното от него предприятие.

Въпрос: Каква полза имаше Бейли от тази среща?

Отговор: И това не мога да зная. Предполагам обаче, че Бейли се е уверил, че и в България има стопански дейатели, които считат, че стокообмена между двете страни е възможен и желателен.

Въпрос: Каква полза имаше Бейли като шеф на Британската разузнавателна служба в България от тази среща?

Отговор: На този въпрос не мога да отговоря.

Въпрос: Защо?

Отговор: Понеже не съм гледал на срещата в тази светлина.

Въпрос: А нали Ви беше известно, че Бейли е шеф на Британската разузнавателна служба в България и че той идва с това си качество в дома Ви?

Отговор: Известно ми беше (казано ми беше), че той е шеф на „Интелижанс сървис“ за България, но аз бях изпратен при него като при шеф на стопанската мисия на англичаните в България.

Въпрос: А защо шефът на стопанската мисия Бейли не разрешаваше тези

въпроси в посолството или на официални срещи, а идваше на неофициални срещи в домът Ви?

Отговор: Незная.

Горното показах беше ми прочетено и за верността му се подписвам:

Обвиняем: А. Христофоров

Следовател: С. Гайдаров

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 179–182. Оригинал. Ръкопис.

№ 26

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПРОВЕДЕНАТА В ДОМА
НА РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ
В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ НЕГОВА СРЕЩА СЪС СЕКРЕТАРЯ
В МИНИСТЕРСТВОТО НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ ЕВГЕНИ КАМЕНОВ
И АСЕН ХРИСТОФОРОВ

София, 20 юли 1951 година

Протокол за разпит
от 20 юли 1951 год.
София

Подписаният Стоян Колев Гайдаров – следовател при отдел 7-ми разпитах в качеството му на обвиняем лицето

Асен Георгиев Христофоров роден на 16.XII.1910 г. в гр. Пловдив, жител на София – ул. „Н. Рилски“ 55, българин, български поданик, женен, несъден, които на зададените му въпроси даде следните отговори:

Въпрос: Други срещи и разговори с Бурилков?

Отговор: Други срещи с д-р Бурилков и Бейли не са ми известни, известна ми е среща между Бейли, мен и Каменов.

Известно време след изборите през 1945 год. при едно посещение при Бейли в канцеларията му, последният ме покани на вечеря казваше ми, че е поканил Евгени Каменов. Аз приех поканата. Спомням си, че потеглихме заедно с Евгени Каменов по пътя за „4-ти километър“, където беше вилата в която живееше Бейли. Патувахме с лека кола, но не си спомням чия беше колата. Всеки случай шофьора знаеше пътя за вилата и без да се спираме да питаме той ни откара до вилата. Пристигнахме до сградата и бяхме поканени в едно антре от един служащ. Бейли ни очакваше вътре в хола. Първите думи се отнасяха до времето което беше влажно и хладно. Бейли каза нещо относно архитектурата на българските къщи които не могли лесно да се утопляют. Бейли ни покани да седнем край камината и ни бяха поднесени закуски и напитки за аперитив.

Поведе се разговор относно въздържателството, тъй като Каменов не употребява алкохол. Двадесетина минути по-късно бяхме поканени на вечеря в съседната стая – също свързана с хола. На масата бяхме само тримата.

Спомням си, че аз лично съм говорил на Английски, на Френски и на Български

езици, от което заключавам, че разговорът между трима ни е бил воден, поне отчасти и на френски език. Спомням си също така, че съм превеждал и на Английски език. За темите които бяха разисквани си спомням твърде оскъдно.

Спомням си обаче, че говорихме върху начина на провеждането на последните избори и за получените резултати. Направи ми впечатление, че Бейли е сравнително добре запознат с тях, но всеки случай не му беха известни повече подробности относно разпределението на мандатите по партии, отколкото на мен. Разговорът се водеше предимно между Бейли и Каменов. Бейли доколкото си спомням казваше, че от негови лични впечатления в денят на изборите, последните били протекли гладко, без инциденти при масово участие на избирателите. Той намекваше обаче за някои нередности при тайното гласоподаване и отчитането на резултатите, както и за обстоятелството, че провеждането на изборите е минало под знака на страх в мнозина избиратели. Спомням си, че и аз взех участие в разговора, възразявайки на Бейли, че изборите не са били опорочени по един или друг начин – даже ако допустнем наличието на известен страх всред някои среди от гласоподавателите. Евгени Каменов уверяваше Бейли, че в никъкъв случай не са били опорочени. И че тайната на гласоподаването е била напълно запазена. Това е всичко което мога да си спомня относно този разговор. Не си спомням също така дали сме водили други разговори на сериозни теми.

След свършване на вечерята, след като престояхме около два часа – или малко повече, ние се върнахме обратно, вероятно пак с същата кола, която първо отнесе Каменов, а аз след това възможно е да съм се върнал в къщи и пеша. Други срещи не зная.

Горното показах, беше ми прочетено и за верността му се подписвам.

Обвиняем: А. Христофоров
Следовател: С. Гайдаров

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 187–188. Оригинал. Ръкопис.

№ 27

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПРОВЕДЕНАТА
В НЕГОВИЯ ДОМ СРЕЩА НА ПОДПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА НАРОДНИЯ СЪЮЗ
„ЗВЕНО“ ВАСИЛ ЮРУКОВ С РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА
НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ И ЗА СРЕЩАТА
НА ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ С НИКОЛА МУШАНОВ

София, 21 юли 1951 година

Протокол за разпит
от 21 юли 1951 год.
София

Подписаният следовател Стоян Колев Гайдаров, днес разпитах в качеството му на обвиняем лицето

Асен Георгиев Христофоров, роден на 16.XII.1910 год. в гр. Пловдив, бивши про-

фесор по пол[итическа] икономия, жител на София – ул. „Н. Рилски“ 55, българин, български поданик, женен, неосъждан, които на зададените му от мен въпроси даде следните отговори:

Въпрос: Други какви срещи и с кои лица са ставали в домът Ви между Англичани и други?

Отговор: Една трета и последна среща се е състояла в моят дом между Бейли и Българи, а именно срещата с Васил Юруков по това време директор на в. „Изгрев“ и подпредседател на н[ародния] с[ъюз] „Звено“ и можеби член на Националният к[омитет] на ОФ.

Посещавах от време на време редакцията на в. „Изгрев“, най-често за да занеса някоя статия. При едно подобно посещение разпях на Юруков през какви перипетии минава въпроса с моето заминаване за Лондон като временен търговски представител, обяснявайки, че главната трудност произлиза от обстоятелството, че Англичаните все още се бавят да признаят българското пр[авител]ство. Юруков, естествено се интересуваше от този въпрос и поведе разговор с мене върху причините за непризнаването на правителството. Аз не бях в състояние да му дам такива сведения, които той би счел за напълно задоволителни и той ме запита, дали не бих уредил една среща между него и Бейли с цел да се уреди Юруков върху гледището на Англичаните. Аз казах, че ще се опитам. През един от следващите дни отидох при Бейли в канцеларията му и го поканих у дома за среща с Юруков. Уговорихме срещата, която се състоя след няколко дни. Пръв пристигна полковник Бейли, като В. Юруков позакъсна. Срещата се състоя в кабинета ми. Направи ми впечатление, че Бейли настояваше жена ми да не присъства на разговора. Тъй като запита дали няма някой друг в съседната стая и веднага отвори вратата на хола, за да се увери, че там няма никой.

Разговорите се водиха отчасти на френски език и с моя помощ като преводач – на Български и Английски. В последните минути Бейли, като поиска разрешение, за моя изненада започна да говори на развален Българо-сръбски език.

Основният въпрос който се разглеждаше се отнасяше до евентуалното признаване на Българското правителство от страна на Англия. Спомням си, че Бейли казваше че отношението на Българското правителство към Английската мисия в София не е съвсем дружелюбно и че признаването на правителството предполага друго, по-добро отношение. По този повод той спомена за някои инциденти между Българските власти и представители на Английската мисия, както случая с колата на генерал Окслей, която била спряна в покрайнините на София. Спомням си, че Бейли беше на мнение, че би трябвало да има повече ред и законност, да се гарантира сигурността на гражданина.

Въпрос: Бейли считаше ли, че в нашата страна в този момент няма ред и законност?

Отговор: Бейли очевидно е бил на мнение, че редът и законността установени в страната ни по това време не са били нуждната висота.

Въпрос: Как протече разговора по-нататък?

Отговор: Васил Юруков се опитваше да оправдае редът и наредбите установени от Бълг[арското] правителство, заставаха напълно на ОФ позиции.

Друга една тема която беше засегната в разговора беше свързана с военни въпроси. Разглеждайки туко що завършената война и говорейки като военни, стана дума за една евентуална трета световна война, при очертаното вече разположение

на силите. Спомням си, че В. Юруков казваше, че ние – Българите, с помоща на другите народ[но] демократични страни и СССР бихме могли да завземем цяла Гърция за време от една седмица. Юруков поддържаеше тезата, че при всяка война пехотата е, в края на краищата, от решаващо значение. Бейли каза, че бързото завземане на Гърция било напълно възможно, но че тази страна не била необходима на западните сили, които щели да воюват от о[стро]в Кипър, о[стро]в Малта и Гибралтар, тъй като техниката при една нова война щяла да бъде съвсем различна от досегашната техника, като не даде никакви обяснения за техниката. Други подробности по този разговор не си спомням. Веднага след 24 часа – полунощ двамата си заминаха.

Въпрос: Доволни ли останаха от срещата?

Отговор: Не си спомням да съм ги питал. Тази беше най-интересната от трите срещи които са се състояли в домът ми, защото бяха разисквани актуални и интересни въпроси.

Въпрос: Защо беше необходимо за такива незначителни разговори да се вземат такива предохранителни мерки от страна на Бейли?

Отговор: Преди всичко не считам, че разговорите се отнасят до незначителни въпроси. Бейли е член на дипломатическа мисия и като такъв набляга върху два въпроса по които той считаше, че отношението на Българското правителство не е такова каквото би трябвало да бъде. Макар и изказани косвенно тези пожелания всъщност представляват упрек срещу Българското правителство. Предполагам, че той имал известни съображения за своята мнителност.

Въпрос: Вие с Юруков сте отечественофронтовци! Значи ли това, че той е бил сигурен, че няма опасност от Ваша страна и от Вас не се е крил?

Отговор: Логически значи точно така, но тогава аз не можех да си обясня тези странни постъпки на Бейли.

Въпрос: Защо такива значителни разговори се водеха в Вашият дом?

Отговор: Защото това са неофициални сондажни разговори, които най-добре биха могли да се водят в неофициална среда.

Въпрос: В качеството си на какъв, Юруков води такива „неофициални сондажни“ разговори?

Отговор: В качеството си на влиятелно лице от правителственните среди – подпредседател на [ароден] с[ъюз] „Звено“.

Въпрос: Защо тогава е нужно разговорите да са неофициални?

Отговор: Защото, предполагам, че Бейли се е надявал, че неговите мнения по засегнатите въпроси ще бъдат предадени от В. Юруков на съответните по-отговорни от него лица, имам предвид Кимон Георгиев, по-късно обаче попитах Юруков дали е уведомил Кимон Георгиев и той ми каза, че не е съобщил. В мене обаче, все пак остана известно макар и малко, съмнение в истинността на тези негови думи, тъй като той не отговори веднага на въпроса, а след като се намръщи и помисли малко.

Въпрос: Други срещи между Бейли и Юруков? Кога са ставали и къде?

Отговор: Не зная за други срещи между Бейли и Юруков. По-късно – 1947–48 год. Юруков замина за Белгия като пълномощен министър на нашата страна, където след година и нещо си даде оставката и отказа да се завърне.

Въпрос: Какви срещи знаеши на Бейли с други лица?

Отговор: Известна ми е само една среща на Бейли с виден наш общественик, именно Никола Мушанов. При един разговор между мен и Бейли в кабинета му се спомена името на Никола Мушанов и Бейли ме запита дали го познавам, на което

аз отговорих утвърдително. Бейли каза, че много би желал да се срещне с Мушанов и ме запита дали не бих могъл да уредя една среща между двамата. Аз отговорих в смисъл, че смятам че мога да уредя тази среща, даже посегнах към телефонният указател. Бейли запита изненадано; дали смятам да уредя срещата именно по телефона. От въпроса и тона на Бейли подразбрах, че Бейли счита, че един млад човек като мене, не би трябвало да уговаря един бивш министър председател по един толкова интимен начин – чрез телефона. Тогава казах, че ще отида лично при Никола Мушанов и ще уредя срещата.

Още същият ден се явих при Никола Мушанов, когото познавах и останах повече от час при него. В разговора успях да съобщя на Мушанов желанието на Бейли за среща и Мушанов се съгласи да го приеме след обед на другият ден.

Веднага се върнах в канцеларията при Бейли и му казах за отговора на Мушанов. Бейли ме помоли да дойда на следующия ден и заедно да отидем при Мушанов. На другият ден към 16–17 ч. Бейли и аз се качихме в неговата кола от канцеларията на Бейли и потеглихме по бул. „Толбухин“ (тогава „Фердинанд“). Когато стигнахме пред университета, Бейли каза на шофьора да спре, ние слезохме от колата и Бейли освободи шофьора.

Всичко това ме изненада и запитах Бейли защо постъпва така, когато къщата на Мушанов беше още сравнително далече. Бейли ми отговори, че в своята военна практика, когато имал да изпълнява някъква задача, той предварително проучвал терена. От думите му подразбрах, че Бейли предварително е проучил къде се намира къщата на Мушанов. От там до къщата на Мушанов минахме, и то не по мое желание, не по най-прекия път. Приеха ни в къщата, аз не останах повече от две-три минути тъй като при срещата и след като ги представих, попитах, ще бъда ли необходим да остана евентуално за да превеждам, но от тона и държанието на двамата разбрах, че съм излишен. Не зная какви разговори са водели, обаче след време, когато запитах Бейли за впечатленията му от тази среща, той ми каза, че Мушанов бил „един твърде интересен джентлмен“.

Други срещи между Бейли и наши общественици не са ми известни. Спомням си, че при един разговор Бейли ме беше запитал дали познавам м[инистър] Георги Попов, аз му отговорих, че го познавам, но не достатъчно добре. Спомням си също така, че веднаж случайно видях бившият министър Обов и полковник Гозлинг, по бул. „Руски“ в колата на полковник Гозлинг.

Въпрос: Вие казвате, че не криехте срещите си с Англичаните, на кой хора сте казали за тези срещи?

Отговор: На много хора и то през целият период от 1945 год. до денят на задържането ми. Така например относно срещата между Бейли и Стефанов съм казвал на: Трифон Трифонов – главен редактор на в. „Изгрев“ – казал съм му по време на процеса „Тр. Костов“; на н[ачални]к бюро взрив при МВР Пешев – пак по същото време, на Стоил Сукманджиев – професор в Стопанския факултет, в неговия кабинет в Икономическия институт на ул. „В. Левски“ № 4 – казал съм му и за трите срещи, на Илия Попилиев – журналист – чужд[естранен] кориспондент на разни Англически вестници на площад „Славейков“ – той ми обясняваше, че са се престрували (отнася се за Бейли и Стефанов), че не са се познавали при срещите си в домът ми, на Атанас Анчев – ул. „Цар Крум“ 11 – бивш чиновник в Ц[ентралния] К[ооперативен] С[ъюз], на Светозар Паланков – ул. „Преслав“ № 4 – работи в съветско предприятие на гара „Искър“ – счетоводител или касиер; на Ангел Кожу-

харов – бивш народен представител от н[ародния] с[ъюз] „Звено“ – сега неработи никъде – живее на ул. „Граф Игнатиев“ казал съм му по-късно от процесите, като сме били на разходка по площад „Славейков“.

На двамата – Анчев и Паланков съм им разправил за всички срещи още през 1945–46 год. Всеки един от горните може да докаже, че съм му казал за срещите си с Англичаните – Бейли – и станалите у дома ми срещи.

Горното показах, беше ми прочетено и за верността му се подписвам.

Обвиняем: А. Христофоров
Следовател: С. Гайдаров

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 191–195. Оригинал. Ръкопис.

№ 28

ЗАЯВЛЕНИЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА СВЪРЗАНОСТ С АНГЛИЙСКОТО РАЗУЗНАВАНЕ

София, [21 юли 1951 година]

Заявявам, че няма съмнение, че макар и неволно и несъзнателно? съм бил – косвенно?, ако не пряко – в услуга на Английското разузнаване и че в това ми е помогнал гражданин на следовател за да видя нещата в тази светлина.

Горното показах беше ми прочетено и за верността му се подписвам.¹

Подпис: А. Христофоров

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 197. Оригинал. Ръкопис.

1 Подчертаванията и въпросителните знаци са на служител на Държавна сигурност.

№ 29

ДЕКЛАРАЦИЯ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА НЕСВЪРЗАНОСТ С ЧУЖДЕСТРАННО РАЗУЗНАВАНЕ

София, [21 юли 1951 година]

Декларация

от Асен Георгиев Христофоров, жител на гр. София
ул. Неофит Рилски 55, бивш професор по Политическа икономия
в Стопанския факултет.

Заявявам, че когато бях изпратен от м[инистър]р Петко Стайнов при полк[овник] Бейли с цел да ходатайствувам за подновяването на една оферта от страна на англичаните за внос на вълна от Англия, отидох при Бейли с готовност

понеже считах, че подновяването на търговските ни връзки с Англия ще допринесе за по-скорошното установяване на дипломатически отношения между двете страни и, че с това влиянието на западните сили в България ще се засили и ще спомогне за намаляване на влиянието на С.С.С.Р. Считах също така, че по този начин ще може да се осуети или забави установяването на комунистическия строй в България, което аз не желаех въпреки съзнанието, че само С.С.С.Р. би могъл да защити както трябва националните интереси на България. Считах, че като помагам на Бейли да се среща у дома с известни ОФ общественици, допринасям с нещо не само за по-скорошното признаване на Българското правителство от страна на Англия (и междувременно за моето евентуално заминаване за Лондон като търговски представител), а и за по-правилното ориентиране на нашите общественици към условията, които англичаните считаха като такива, без които не може да става дума за признаване на нашето правителство. Разбирам и признавам, че фактически съм се поставил несъзнателно в услуга на същия този Бейли, за когото бех своевременно предупреден от м-р Петко Стайнов, че е не само шеф на английската стопанска мисия в София, но и шеф на английското разузнаване в цялата страна. Заявявам, че никога не съм бил съзнателно в услуга на Бейли или на друго лице от английското или друго някое разузнаване, че никога никакъв ангажимент не съм поемал спрямо каквото и да е лице от английското или друго някое разузнаване. Съзнавам, че с готовността си да помагам на Бейли като го запознавам с наши общественици съм улеснявал неговата работа като разузнавач и с това съм действувал несъзнателно срещу истинските интереси на България, за което искрено се разкайвам и разбирам, че заслужавам тежко наказание. Съжалявам, също така, че не можах на време да схвана не само къде лежат истинските интереси на България, но и към къде се развива нашия обществен и политически живот. Без да съм марксист, приемам социалистическия строй като един по-справедлив, по-висш и достоен строй и съм готов, ако ми бъде позволено, да служа на него.

София 21 юли 1951 г.

(подпис)

А. Г. Христофоров

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 198. Оригинал. Ръкопис.

№ 30

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА СРЕЩИТЕ МУ СЪС ЗАМЕСТНИК-РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК ГОСЛИНГ

София, 24 юли 1951 година

Протокол за разпит

от 24 юли 1951 год.

София

Подписаният следовател Стоян Колев Гайдаров, днес разпитан в качеството му на обвиняем лицето Асен Георгиев Христофоров, роден на 16.XII.1910 г. в гр. Пловдив, бивш професор по полит[ическа] икономика в София, българин, бълг[арски]

поданник, женен, несъден, който на зададените му въпроси даде следните отговори:

Въпрос: Какви срещи сте имали с полковник Гозлинг?

Отговор: С Гозлинг се запознах на обед даден в моя чест от министър Бозбел [Бозуел] – февруари или март 1945 год. На тази среща само се запознах с него. Направи ми впечатление на сериозен и сдържан човек. Впоследствие, когато съм отивал при Бейли съм имал възможност да виждам понякога и Гозлинг, които като помощник на Бейли, работеше в съседен до неговият кабинет. За първи път бях поканен на обед от Бейли и Гозлинг в един апартамент в висока сграда, зад „Ал. Невски“. На обед присъстваше и Томлингтън. Преди да седнем на масата, когато още вземахме аперитив, Бейли стана от креслото си, застана прав пред мен, поклони се и ми каза, че негово превъзходителство Бозбел [Бозуел] изпраща поздравите си и е в състояние да съобщи, че неговото правителство е съгласно да ми се разреши официална входна виза в Англия, но не като временен търговски представител, каквото беше нашето искане, а като представител на Б.Т.А. Аз благодарих, но изказах очудването си от обстоятелството, че заминаването ми се свързва с Б.Т.А., работата на която не познавам. Аз казах също така, че [по] лични мои съображения, аз също предпочитам да замина като търговски представител в какъвто случай се надявах да остана на същият пост и след официалното признаване на Българското правителство. Бейли отговори, че това било почти невъзможно за сега, понеже търговският представител, макар и временен, бил акредитиран към легация, докато представителят на Б.Т.А. бил свързан с някъква международна конвенция – като журналист. Казах, че ще съобщя това на Петко Стайнов. След това обедата протече в общи разговори.

Друга среща за която си спомням беше един обед в вилата на Гозлинг в Княжево. Присъстваха; Иван Стефанов – тогава управител на БНБ с жена си, д-р Стефан Василев – тогава н[ачални]к [на кабинета] на министъра на външните работи – сега главен асистент в Стопанския факултет също с жена си и аз с жена си. Обедата протече в общи разговори и след обедата пихме кафе на верандата. Спомням си, че в връзка с вилата разменихме мисли с Иван Стефанов и той много я харесваше. След това – след процеса на Иван Стефанов се научих, че след заминаването на Англичаните в същата вила отишъл да живее Стефанов.

Друг път съм бил на вечеря в Гозлинг при пристигането на неговата жена. За тази вечеря не си спомням нищо.

Друга среща с Гозлинг, привечер, вероятно след прием в Легацията се качихме няколко души, между които беше и Мими Кукова – в колата на Гозлинг и отидохме в вилата му. Останахме около един или два часа. Мими Кукова, мисля, че работеше в Английската легация, същата, по-късно, замина за Англия, както научих, като домашна прислужница на някъкъв Англичанин.

Друг път, към средата на юли 1946 год., по покана на Гозлинг потеглихме за Рила планина с една военна кола, заедно с други двама Българи, а именно; Тинко Пеев – тогава инженер или архитект а сега цигулар в Народната опера, Васил Ненков – по професия кожар, сега на работа в гара Казичене, тогава имаше работилница за кожарски изделия на бул. „Стамболийски“. С колата се изкачихме до седловината „Джанка“ над хижа „Грънчар“, където бяхме в около 6 часа след обед. След кратка закуска Гозлинг освободи шофьора, а ние потеглихме за хижа „Иван Рилски“. Там пристигнахме около 21.15 часа. В хижата вечеряхме и пренощувахме, а на другият ден потеглихме за „Рилският манастир“, където пристигнахме към

17 часа след обед. В двора на манастира научихме, че и Дамян Велчев бил там и че бил в този момент при игумена. Отидохме при игумена, където имаше 30 души мъже и жени. Между тях беше Д. Велчев и неговата съпруга. Велчев беше в униформа. Ръкувахме се с игумена и после с Велчев, на който представих полковник Гозлинг. Дамян Велчев ни попита от къде идем, обяснихме му, че сме минали през Рила. Съпругата на Дамян Велчев ме запозна с полковник Дойнов или Дейнов, в цивилни дрехи, висок, когото не познавах по-рано. След няколко минути излязохме и на двора видях зетя на д-р Георгиев, с когото се заприказвахме. След малко при нас доидоха жена му и тъща му – г-жа Чилова, която при запознаването ми каза, че ще се радва ако им отида на гости в Костинброд. В това време дойде Гозлинг, поговорихме минутка-две и отидохме при колата, която ни чакаше след малко заминахме. Не видях Д. Велчев да говори повече от 3–4 минути с Гозлинг.

Друга среща с Гозлинг имах на коледната вечеринка, уредена по случай Британската коледа в клуба на Англичаните на бул. „Руски“. Имаше много хора. Там бях с жена си. На тази вечеринка Гозлинг ми каза, че най-неочаквано го демобилизирали и трябва в най-скоро време да замине. На същата вечеринка Гозлинг ме запозна с друг Англичанин на име Хаус, за когото ми каза, че цял да е новият търговски представител. При един разговор с Иван Стефанов той ми каза, че същият бил завършил литература, а го пращали да върти търговия. Скоро след това Гозлинг си замина. Не си спомням дълго сме се срещали с Гозлинг преди заминаването му, но предполагам, че сме се срещали.

Горното показва, беше ми прочетено и за верността му се подписвам:

Обвиняем: А. Христофоров

Следовател: С. Гайдаров

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 199–201. Оригинал. Ръкопис.

№ 31

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПРОФЕСИОНАЛНАТА МУ ДЕЙНОСТ В СТАТИСТИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ ЗА СТОПАНСКИ ПРОУЧВАНИЯ В СОФИЯ, В ИНСТИТУТА ЗА СВЕТОВНИ СТОПАНСКИ ПРОУЧВАНИЯ В КИЛ, ГЕРМАНИЯ, И В ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИЯ ИНСТИТУТ В ЖЕНЕВА, ШВЕЙЦАРИЯ

София, 25 юли 1951 година

Протокол за разпит
от 25 юли 1951 год.
София

Подписаният следовател Стоян Колев Гайдаров, днес разпитах в качеството му на обвиняем лицето

Асен Георгиев Христофоров, роден на 16.XII.1910 год. в гр. Пловдив, бивш професор по политическа икономия в Стопанският факултет, българин, бълг[арски] поданик, женен, неосъждан, които на зададените ми въпроси даде следните отговори:

Въпрос: Кога постъпи на работа в института за Статистически проучвания в България?

Отговор: Към 8.II.1938 год.

Въпрос: Кой те препоръча?

Отговор: Това е станало по взаимно споразумение между Славчо Загоров – тогава директор на статистиката, където работех аз, и Андерсон – директор на СИСП – Статистически Институт за стопански проучвания, като предоставиха ми да реша: дали да остана и за напред в статистиката или да отида в института. Понеже се стремях към Академична кариера реших да отида в СИСП.

Въпрос: Каква беше ролята и задачите на този институт?

Отговор: Института имаше, до колкото ми е известно, две главни задачи:

1. Съвместно с органите на Главната дирекция на статистиката да провежда текущи конюнктурни наблюдения на народното ни стопанство, които се изръзваха в конкретни едномесечни прегледи, редовно отпечатвани в списание „Месечни известия“ на ГДС – Главна Дирекция на статистиката.

Освен тези прегледи се отпечатваха на циклостил и по-обстойни конюнктурни месечни прегледи, които се разпращаха по 30–40 екземпляра в по-важните държавни учреждения в столицата – министерства, дирекции, за осветляване.

Изготвяха се и ежегодно годишни прегледи на стопанското положение на страната, които също се отпечатваха в списанието на ГДС.

2. Втората основна задача се състоеше в изготвяне на отделни научни трудове върху конкретни стопански въпроси, отнасящи се предимно до структурата на Българското народно стопанство. Тези научни трудове се отпечатваха в списанието на С.И.С.П., което носеше името „Трудове на С.И.С.П.“ и което излизаше в 3 до 4 броя годишно.

Въпрос: Каква беше Вашата конкретна работа в този институт?

Отговор: Да участвам в изготвянето на месечните конюнктурни прегледи, което върших в сътрудничество с Цоню Цончев и под общото ръководство и отговорност на професор Андерсон – като директор на института. Същото се отнася и до годишните прегледи. Освен това бях натоварен да направя основен преглед на конюнктурното развитие на страната от 1934 до 1939 год., които излезе като отделен труд в „Трудовете на С.И.С.П.“, участвал съм и в вътрешни служебни съвещания наред с другите сътрудници.

Веднаж, случайно, в разговор с мене професор Славчо Загоров се изказа за института като „Научната лаборатория на Андерсон“, в която последният подготвял млади учени. След избухването на войната Андерсон участваше по право в някои комисии в дирекцията за гражданската мобилизация, също така по право – като директор на С.И.С.П. в „Върховният статистически съвет“, който изготвяше плана за работата на статистиката за следващите две или повече години.

В института работих от II. до VI.1938 г. и след това от IX.1938 год. до IX.1940 год. След това се преместих на работа в Софийската търговско-индустриална камара като началник отдел „Търговски“ и след това „Информационен“. В камарата постъпих в началото [на] 1941 год. и останах до края на месец август 1943 год. Междувременно бях назначен от есента на 1943 г. като хонорован преподавател в „Държавното висше училище за финансови и административни науки“. Между това в 1943 год. заминах в Германия за 6 месеци в Института за „Световни стопански проучвания“ при университета „Киел“ – Германия.

Въпрос: Защо отиде в института и по чия препоръка?

Отговор: Получих покана от името на института, придружена с писмо от Андерсон, с което ми се предлагаше да замина за 6 месеци на работа в института при определена месечна заплата. Записан под формата като общ работник понеже такъв бил редът. Предполагам, че препоръката е дошла от Андерсон понеже нямаше никакви връзки с този институт.

Въпрос: С какво се занимаваше института?

Отговор: Нямах представа за задачите на института преди да отида в Германия, но считах, че могат да бъдат аналогични с тези на нашият С.И.С.П.

След пристигането ми в Кишл научих, че института бил в връзка с Германското министерство на народното стопанство, което се интересувало от неговата работа.

Въпрос: Какво вършеше в този институт?

Отговор: Института беше останал с много малко сътрудници. Какво са работили другите незная, на мен ми бе възложена една тема, която изобщо не ми хареса, именно „Възможностите за пренасочване на Външната търговия на Българските държави – включително и България – от западните държави към скандинавските страни“. Темата превърших набързо, понеже само три седмици след пристигането ми в Германия реших да се върна обратно в България, тъй като Германците отказаха входна виза на жена ми, която всъщност стана причина за отиването ми в Германия. В Кишл престоях два месеци и половина, вместо уговорените 6 месеци.

Въпрос: Кои беше ръководител на института?

Отговор: Не ми е известно кои беше ръководител на института. Темата ми беше зададена от д-р Хофман. Андерсон беше един от отговорните лица в института, имаше ранг професор по статистика.

Въпрос: Известно ли Ви е от кого са били издържани двата института?

Отговор: Известно ми беше, че нашият институт се издържа 50% от Българското правителство и 50 % от Рокфелеровата фондация. Предполагам, че института в Кишл се издържаеше от Германското правителство.

Въпрос: Имаше ли други Българи в института и кои бяха те?

Отговор: В института заварих Денчо Денчев, началник отделение в ГДС – София, командирован на специализация в Германия, а след мен пристигнаха други двама сътрудници на С.И.С.П. – Здравко Сугарев – статистик и Стефана Генова – родственица на Иван Стефанов – кориспондентка в института. Всички останаха след мен. Понастоящем Денчо Денчев работи в ГДС, като началник отдел или отделение, Здравко Сугарев работеше в Народната банка докато там работеше Цоню Цончев, а сега незная къде работи, Стефана Генова работеше в Б.Н.Банка около 2 години – сега не знам.

Въпрос: Друга дейност на института?

Отговор: Не зная друга дейност, но си спомням, че съм виждал при Андерсон, или по-право при неговите помощници – Генова и Сугарев – стари руски статистически годишници, от които се правиха някъкви извлечения.

Въпрос: През коя година си ходил в Швеция?

Отговор: Заминах през месец ноември 1937 год. и се върнах през първите дни на февруари 1938 год.

Въпрос: С каква цел отиде там?

Отговор: Отидох с научна цел. Това стана през лятото на 1937 год. – като

началник служба в ГДС получих писмо от Славчо Загоров – директор на статистиката, които по това време се намираше в Женева, където беше в командировка. Писмото беше много кратко, почти едно изречение, в смисъл да прочета приложението към него формуляри и ако желая да ги попълня и ги изпратя обратно в Женева. Формулярите представляваха въпросник от Женевският изследователски институт, който въпросник се попълва от лице, което желае да получи степендия от същият институт. В въпросника се вписваха личните данни за кандидата – рожденни дати, обръзване, езици и т.н., състоящ се от два или три листа, като на всеки лист се пише само от едната страна. Аз попълних данните и изпратих формулярите до Женевският изследователски институт. След около 5 или 6 седмици получих известие, че кандидатурата ми е приета, отпусната ми е степендия и че мога да замина през есента. Степендията беше в размер от 300 швейцарски франка месечно за три месеци. Междувременно се завърна Славчо Загоров и ми обясни, че извън степендията ще получавам и заплатата си, тъй като фактически ще бъда в командировка, за която цел той ще се погрижи, като директор на ГДС да получи паспорт и разрешение от БНБ да получавам заплатата си в Швейцарски франкове. Загоров не ми каза нищо конкретно за работата там, но ми каза, че като отида там ще се ориентирам. Заминах или в края на октомври или в началото на ноември. Представих се в канцеларията на института в Женева и директора на института (Американец), чието име не си спомням, ми обясни че отпускането на тази степендия се дължи на едно споразумение между него и Славчо Загоров. В същност института бил [в] процес на ликвидация или преустройство и отпускането на степендии било вече прекратено, и моята степендия била фактически последната степендия, дадена от института. Единственото задължение което имах било да представя преди заминаването си един кратък доклад в размер от една до две страници относно извършената от мен работа и ако някои ден обнародвам научен труд върху проблемът, проучен от мен в Женева при престоя ми там, да отбележа върху заглавните страници, че проучването е било направено изцяло или частично чрез средства, отпуснати от Женевският изследователски институт. Каза ми, че библиотеката на Обществото на народите (ОН) е на разположение и ме запита дали имам предвид някъква тема, която бих искал да проучвам, и ми препоръча да проуча Банковите системи на Българските страни, включително и на България. Аз имах предвид своя тема, но тъй като беше много теоритична, се отказах от нея и възприех препоръчаната от него. В течение на три месеци работих върху темата, но не писах нищо, защото след завръщането си бях зает с други неща и не ми остана време – темата беше сложна и изискваше много по-дълъг период. През цялото време в Женева четях в библиотеката на ОН и вечер се прибирах в къщи. Много често съм посещавал един българин – Никола Георгиев Колев – тогава студент по медицина в Женева, а по настоящем асистент в Медицинската академия – лекар. Към края на месец декември получих писменна покана от Женевският изследователски институт да присъствам на един прием в домът на Авенол [Авнол] – главен секретар на ОН, отидох на този прием (чай), на които присъстваха от 15 до 18 души – научни работници от различни страни. Не познавах никого от тях. Не си спомням нищо конкретно от този прием, трая около 45 мин.

В Женева се запознах за пръв път – и последен с Никола Момчилов – тогавашен наш пълномощен министър в Швейцария, по-късно пълномощен министър в Лондон, а след това, до колкото ми е известно, заминал за Южна Америка¹. Срещата ста-

на случайно като преди това се срещнах с Никола Къос[t]нер – тогава съветник в Б.Н.банка. Други впечатления от Женевският изследователски институт нямам.

Въпрос: Защо беше необходимо да четете годишниците на ОН, когато сте се интересували от Банково дело?

Отговор: Интересувах се от Банковите системи на съседните на България, Български страни, и в тези годишници – на Финансовата секция при ОН, има систематизирани данни за размера на влоговете, за величината на паричните обръщения за почти всяка страна.

Горното показах, беше ми прочетено и за верността му се подписвам:

Обвиняем: А. Христофоров

Следовател: С. Гайдаров

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 202–206а. Оригинал. Ръкопис.

1 Преди заминаването си за Швейцария, през 1932–1934 г. Никола Момчилов е управител на Българската народна банка.

№ 32

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО И СРЕЩИТЕ МУ С ДАМЯН ВЕЛЧЕВ

София, 26 юли 1951 година

Протокол за разпит
от 26 юли 1951 год.
София

Подписаният следовател Стоян Колев Гайдаров днес разпитва в качеството му на обвиняем лицето

Асен Георгиев Христофоров, роден на 16.XII.1910 г. в гр. Пловдив, бивш професор по политическа икономия, българин, бълг[арски] поданник, женен, неосъждан, по партийна принадлежност бивш звенар, който на зададените му въпроси даде следните отговори:

Въпрос: От кога се познавате с Дамян Велчев и какви са били връзките Ви и отношенията Ви с него?

Отговор: С Дамян Велчев се познавам от пролетта или лятото на 1941 год. При него ме заведе тогавашният редактор на списание „Бръзда“ – о.з. майор Христо Стойков. Инициативата беше по-скоро негова отколкото моя. Той ме отведе в домът на Д. Велчев на ул. „Тетевенска“ и скоро ни остави сами. През периода до 9.IX.1944 год. с него съм водил няколко разговора. Броя им не си спомням, спомням си обаче, че съм се срещал с него десетина дни преди да избухне войната между Германия и СССР. Друг път си спомням да съм го посетил или в края на август или в началото на септември 1942 год., в връзка с трудностите които срещам с изваждането на паспорта си за заминаването ми в гр. Кишл – Германия. И помня още един – трети път, след завръщането ми от Германия, вероятно в началните месеци

на 1943 год., и още един път някъде към май или юни 1943 год. – след излизане на книгата ми върху военното стопанство. Не си спомням на всяка среща по отделно какви разговори съм водил, но от разговорите си с него имам общи спомени и впечатления, повече бяха свързани с историческото минало и за личното участие на Д. Велчев в събитията. От направените изказвания за отделните наши общественици аз съм си съставил и мнение за всеки по отделно, не изцяло, но тези изказвания са допринесли за това. От направените изказвания по събитията прешествуващи 9 юни 1923 год. аз останах с впечатлението, че и той е взел известно участие в тях; спомням си че ми е разправял как група военни лица, в надвечерието на 9 юни 1923 год. се спрели върху личността на проф. Ал. Цанков, като кандидат за поста министър-председател и които ден-два след преврата, имали неприятности с Цанков по въпроса за правата на Царя, тъй като Ал. Цанков държал тези права да не се ограничават. Относно 19 май 1934 год. си спомням следните неща за неколцина наши общественици:

1. Димитър Гичев е бил канен да вземе участие в новият кабинет, но се отказал на 16 или 17 май, като за негов заместник бил избран Никола Захариев, който се съгласил.

2. Янаки Моллов е бил поканен и отведен с една кола по шосето на север от София и „се оставил да бъде уговарян като млада булка“ – по изрѣза на Д. Велчев, за да участва в кабинета. Уговорили го и той приел.

3. Стойчо Мушанов [Мошанов] се явил в министерския съвет на 20 май 1934 год. и предложил да участва в кабинета, който бил вече оповестен. Д. Велчев, не се съгласил, казвайки, че е съвсем неудобно да се изключва някои от кабинета след като е съставен вече. Стойчо Мушанов предлагал да бъде освободен Никола Захариев и той да бъде назначен на негово място. Това не станало порѣди отказа на Дамян Велчев. От думите на Велчев останах с убеждението, че той е бил един от хората които могли да назначават и уволняват министри.

Дамян Велчев ме приемаше в своя кабинет, зад бюрото, окачена на стената се намираше голяма карта на Европа върху която ист[очният] фронт бе ясно обозначен. Спомням си, че само десетина дни преди избухването на войната между Германия и СССР Дамян Велчев ми каза, че войната ще започне в близки дни. В края на лятото в 1942 год. той ми каза, че може да се очаква десант още през същата есен някъде из Африка. Както първото така и второто твърдение на Д. Велчев излезе вярно, от къде и по какъв начин знаеше тези неща, не ми е известно. Спомням си един разговор в който Дамян Велчев ми разправи за една своя среща с Михаил Геновски, когото аз до тогава непознавах. На тази среща Геновски настоятелно поставил въпроса за преориентирането на външната ни политика. Той бил на мнение, че трябва да се образува кабинет в който ръководна роля да играят земеделците – пладненци и Идеиният кръг „Звено“. Д. Велчев запитал дълги комунистите не щат да влязат в този нов кабинет – нещо което той считал за желателно. На това Геновски възразил, че комунистите били родоотстъпници и затова те не би трябвало да бъдат допускани в кабинета, които щял да възприеме платформата на комунистите и ще направи всичко онова, което руснаците биха пожелали, но в никакъв случай участието на комунистите в кабинета. Дамян Велчев запитал Геновски дълги независимо от неговото лично отношение към комунистите, последният счита, че би било политично да се състави кабинета.

Въпрос: Каква конкретна вражеска дейност имате извършена с Дамян Велчев?

Отговор: Не признавам и не съзнавам никъква вражеска дейност да съм извършил с Дамян Велчев.

Въпрос: Колко пъти се среща с него след 9.9.[19]44 год. и по какъв повод?

Отговор: Срещал съм се с Дамян Велчев четири пъти, първият път за да му кажа че съм готов да служа на новото правителство; вторият път – при случайна среща привечер по бул. „Руски“ и другите два пъти в неговият кабинет; повода на първата среща не мога да си спомня, спомням си, че говорихме за моето евентуално заминаване за Лондон и за Англичаните. Спомням си, че съм му казвал за един мой разговор с полковник Бейли в смисъл, че преди няколко [време] Бейли присъствал на един банкет в генерал Окслей [Оксли], на който трябвало да присъства и Дамян Велчев наред с някои други членове на правителството. Дамян Велчев, който бил получил поканата своевременно, изобищо не дошъл и съобщил, едва в последният момент, че е възпрепятстван да дойде поради неразположение. Бях разбрал от Бейли, че Англичаните се съмняват в истиността на тази причина. Д. Велчев каза, че действително е съобщил твърде късно, че няма да отиде, но че не е имало друга причина. По този повод Д. Велчев ми разправи за един друг банкет, на който присъствал той. Не разбрах къде се е състоял банкетът, и си спомням, че Д. Велчев е говорил по едно време с генерал Окслей и че за тяхна обща изненада двамата установили, че през първата световна война са воювали като младиши офицери един срещу други, мисля на Тракийският беломорски фронт. Генерал Окслей бил ранен при едно сражение на този фронт. По време на разговора между двамата към тях се приближил съветският генерал и запитал, какво точно говорят. Дамян Велчев отговорил: толкова ли е важно какво са говорили; при което генерал Окслей се отдръпнал настрана. Предполагам, че с този свои разказ Д. Велчев искаше да ми обясни, че съществува известна мнителност около него, която се е проявила и у Бейли, която го е карала да мисли, че Д. Велчев, е отказал поканата за Банкета поради някъква друга причина, а не болеста – неразположение. Друго не си спомням от тази среща. Допущам, че съм му говорил около моето заминаване за Лондон.

Втората среща стана по мое искане към края на юни или началото на юли 1946 год. Комисията по реформиране на висшето образование, на която и аз бях член, била взела решение в мое отсъствие да бъде отстранен от университета и аз исках да помоля Д. Велчев да ходатайства пред комисията и да свидетелствува за мене, в смисъл че не съм бил германофил и цанковист, какъвто са ме изкарвали. Дамян Велчев ми каза, че не познавал добре д-р Кирил Драмалиев чието име бях посочил като един от важните хора в комисията и ми предложи да отидем веднага при Кимон Георгиев при когото той и без това щял да отива и да обясни на него в какво се състои въпроса. Аз обаче отказах понеже исках да отида на заседание на същата комисия, което започваше след кратко време. Дамян Велчев обеща да говори на Кимон Георгиев за мене. Пропустнах да кажа, че на първата среща с Д. Велчев стана дума за отношението на Англичаните към Петко Стайнов което аз характеризирах като лошо, в връзка с поведението на Стайнов относно оставането на Михаил Пъдев в Лондон. Д. Велчев ме запита какво е отношението на Англичаните към някои други членове на правителството. Казах, че моето общо впечатление е че за Кимон Георгиев говорят с известна резервираност, докато за него самият изобищо отбягват да говорят в мое присъствие. Добавих, че това тяхно отношение

аз схващам като по-благосклонно, различно от това по отношение на Стайнов и Кимон Георгиев. В връзка с това аз се изказах в смисъл, не е ли било по-добре още в самото начало Дамян Велчев да е бил министър-председател, тъй като съм считал, че тогава Англичаните по-лесно биха се съгласили да признаят правителството. Дамян Велчев отговори тронато, че тази идея не била моя, че сигурно ми е било внушено от Григор Чешмеджиев (когото не познавах) които само преди няколко дни бил посетил Д. Велчев и бил изказал същите мисли. Отговорих, че не познавам въобще Григор Чешмеджиев и че мисълта е възникнала съвсем случайно в главата ми през време на разговора ни.

Въпрос: Други срещи и разговори какви сте имали с Дамян Велчев?

Отговор: Не съм имал други срещи и разговори с Дамян Велчев.

Горното показах беше ми прочетено и за верността му се подписвам.

Обвиняем: А. Христофоров

Следовател: С. Гайдаров

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 212–215а. Оригинал. Ръкопис.

№ 33

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО И СРЕЩИТЕ МУ С КИМОН ГЕОРГИЕВ

София, 27 юли 1951 година

Протокол за разпит
от 27 юли 1951 год.

София

Подписаният Стоян Колев Гайдаров днес разпитах в качеството му на обвиняем лицето

Асен Георгиев Христофоров роден на 16.XII.1910 г. в гр. Пловдив, живущ в София, бивш професор по политическа икономия, бълг[арин], бълг[арски] поданик, женен, неосъждан, политическа принадлежност бивш Звенаг които на зададените му въпроси даде следните отговори:

Въпрос: От кога се познавате с Кимон Георгиев?

Отговор: С Кимон Георгиев се познавам от пролета или ранното лято на 1941 год. Веднаж в кабинета ми в Софийската търговска индустриална камара доиде един човек когото не познавах и който се представи като о.з. майор Христо Стойков. Отгатнах че това е редактора на списание „Бръзда“. Стана въпрос за списанието „Стопански вестник“ които аз редактирах и Христо Стойков ми каза, че неговите приятели следели списанието с интерес. Запитах го кои приятели и разбрах от него че думите му се отнасят за Кимон Георгиев и Дамян Велчев, с които той предложил да ме запознае. Скоро след този разговор Христо Стойков доде да ме вземе, рано един следобед и ме заведе в домът на Кимон Георгиев. По пътя се уговорихме, че ще ме заведе някои ден в домът на Д. Велчев. Бях поканен от К. Георгиев в един салон след което Христо Стойков ни остави сами. Тази първа среща трая около три часа. Водихме разговори върху много и различни теми. Направи ми

впечатление, че К. Георгиев е сравнително добре ориентиран в областта на стопанските въпроси. Интересуваше се специално от покритието на лева, развитието на паричното обръщение и движението на цените. И двамата се изказваха зле по адрес на Добри Божилков. Научих, че след като Кимон Георгиев е напуснал армията, той е завършил бившият свободен университет и там добил вкус към стопанските въпроси. Направи ми впечатление на скучаещ човек, защото не един или два пъти предлагаш да си отида, но той ме задържаеше.

Въпрос: Колко срещи сте имали до 9.9.[19]44 год.?

Отговор: Срещал съм се с Кимон Георгиев три пъти в къщата му и един път навън, случайно при разходка.

Въпрос: Какви разговори водихте?

Отговор: Водихме разговори върху миналото на България, върху външната и стопанска политика на правителството, върху войната и др. За мене тези разговори бяха много поучителни и интересни, тъй като тъй известни исторически събития ми се разкриваха по-пълно и в по-нова светлина. Кимон Георгиев не одобряваше външната политика, порицаваше цензурата и стопанската политика на правителството с което ми даваше кураж, тъй като аз имах често неприятност[и] с цензурата и Добри Божилков при списването на „Стопански вестник“. Други разговори от онова време не си спомням.

Въпрос: Колко срещи имахте след 9.9.[19]44 год. и какви разговори водихте?

Отговор: Броят на срещите ми с Кимон Георгиев не мога точно да си спомня, но предполагам, че не са били по-малко от 7 за времето от 9.9.[19]44 год. до юли 1947 год.

Въпрос: Какви разговори водихте в връзка с Англичаните?

Отговор: Спомням си, че му съобщих за разговора си с Бозбел [Бозуел] воден по време на обед на който бях поканен. Друг път съм му говорил за отношението на Англичаните към Петко Стайнов и отчасти за него самият – неособено добро, на което К. Георгиев не отговаряше с нищо. На няколко пъти говорихме с него за моето заминаване като търговски представител за Лондон и за моето повишение в Университета.

Въпрос: Какви разговори сте водели с Кимон Георгиев за н[ародния] с[ъюз] „Звено“ – преди и след разтурването на съюза?

Отговор: Никога не сме говорили с него на тази тема.

Горното показва, беше ми прочетено и за верността му се подписвам.

Обвиняем: А. Христофоров

Следовател: С. Гайдаров

№ 34

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПРОВЕДЕНАТА
В НЕГОВИЯ ДОМ СРЕЩА НА УПРАВИТЕЛЯ НА БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА
БАНКА ПРОФ. ИВАН СТЕФАНОВ С РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА
СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ

София, 30 юли 1951 година

*Протокол за разпит
на 30 юли 1951 год.
София*

Подписаният следовател Стоян Колев Гайдаров днес разпитва в качеството му на обвиняем лицето Асен Георгиев Христофоров, роден на 16.XII.1910 г. гр. Пловдив, българин, български поданик, женен, несъден, бивш професор, по политическа принадлежност бивш член на н[ародния] с[ъюз] „Звено“, който на зададените му въпроси даде следните отговори:

Въпрос: По какъв повод се състоя срещата между Иван Стефанов и полковник Бейли – състояла се в домът Ви?

Отговор: Поканил съм ги у дома на гости; първо – за да стана по-близък с Бейли, с оглед на бъдащото ми назначение в Лондон – второ за да го запозная с Стефанов в качеството му на комунист и на управител на БНБ; трето – за да установя една по-тясна връзка с две длъжностни лица с които бъдащата ми работа в Лондон щеше да бъде свързана.

Въпрос: Как щеше да е свързана бъдащата Ви работа с Стефанов?

Отговор: Важни въпроси свързани с курса на лева спрямо лирата, с цените на стоките, с платежите и с нашите стари дългове щяха да изникнат в течение на работата ми в Лондон. Тези въпроси интересуват пряко БНБ.

Въпрос: Кой пожела пръв срещата?

Отговор: Не мога да отговоря на въпроса.

Въпрос: Защо?

Отговор: Защото не мога да си спомня.

Въпрос: Какви разговори се водеха на срещата?

Отговор: Освен обичайните разговори стана дума и за два въпроса от стопанско естество – курса на лева спрямо лирата и трансферът по нашите стари дългове към чужбина.

По първият въпрос Бейли твърдеше, че лирата е подценена спрямо лева в резултат на което жителите на Английската мисия в София са ощетявани при получаване на месечните си заплати. Стефанов твърдеше, [че] след установяването на една свърх премия върху свободните валути курсът на лева е напълно реален.

По вторият въпрос не мога да си спомня подробности.

Въпрос: В качеството си на какви се срещнаха Бейли и Стефанов?

Отговор: Единият в качеството си на шеф на Английската стопанска мисия в София, другият в качеството си на управител на БНБ, и двамата са познати.

Въпрос: Значи ли това, че срещата беше служебна.

Отговор: Не.

Въпрос: А каква беше?

Отговор: Неофициална среща между две лица, които имат служебни постове

и които се срещат за да се опознаят в приятелска обстановка при чаша вино.

Обвиняемият Христофоров при разпита заяви, че при разговор с свои съкилийници някои от тях са му давали съвет да не говори много а да отговаря само на конкретно зададените му въпроси, защото ще каже нещо повече. В връзка с този разговор му зададох следните въпроси:

Въпрос: Кои от съкилийниците Ви, Ви казваха да отговаряте само на конкретно зададените въпроси?

Отговор: Забравил съм.

Въпрос: Защо даваха такива съвети?

Отговор: Не зная.

Въпрос: Твърдите ли още, че искате следствието да върви добре, и че сте искрен пред следствието?

Отговор: Винаги съм бил искрен пред следствието.

Въпрос: А защо не искате да отговаряте на въпросите които Ви зададох?

Отговор: Това е първият въпрос на който не желая да дам отговор.

Въпрос: Защо?

Отговор: Не искам да предизвиквам неприятности на лице което не ми е мислило злото.

Въпрос: Кое е това лице?

Отговор: Не желая да го кажа.

Обвиняем: А. Христофоров

Следовател: С. Гайдаров

30 юли 1951 год.

София

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 218-218а, 222. Оригинал. Ръкопис.

№ 35

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ОТНОШЕНИЕТО МУ
КЪМ ПРАВИТЕЛСТВОТО НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ И БЪЛГАРСКАТА
КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ, И КЪМ СЪВЕТСКИЯ СЪЮЗ ВЪВ ВРЪЗКА
СЪС СТАТИЯТА МУ „СТАБИЛИЗАЦИЯТА НА ЛЕВА“

София, 1 август 1951 година

Протокол за разпит
от 1.VIII.1951 год.

София

Подписаният следовател Стоян Колев Гайдаров, днес разпитах в качеството му на обвиняем лицето

Асен Георгиев Христофоров – роден на 16.XII.1910 год. в гр. Пловдив, българин, бълг[арски] поданик, женен, несъден, бивш професор по политическа икономия, „звено“, който на зададените му въпроси даде следните отговори:

Въпрос: Какво беше Вашето отношение към прогресивното движение преди 9.9.[19]44 год.?

Отговор: Напълно доброжелателно и считам, че сам съм допринесъл нещо за това движение с статиите си, лекциите и книгите си, така например: книгата ми „Развитие на конюнктурният цикъл на България – [19]34 – [19]39 г.“ и с книгата ми „Върху военното стопанство“, публикувана през пролета на 1943 год.

Въпрос: Какво беше вашето отношение към О[течествено] Ф[ронтовската] власт след 9.9.[19]44 год.?

Отговор: Напълно искрено в подкрепа на ОФ непосредствено след 9.9.44 год. Впоследствие започнах да считам, че членовете на БКП не се държат като лоялни партньори в една парламентарна коалиция, в резултат на което отношението ми към ОФ постепенно се промени.

Въпреки това продължавах да пиша в в. „Изгрев“ и да говоря в полза на отделни стопански мероприятия на власта с надеждата, че отношенията между отделните партии постепенно ще улегнат.

Въпрос: Какво беше отношението ви към БКП?

Отговор: Винаги съм имал много приятели комунисти, на които съм завиждал, защото са комунисти, защото винаги съм имал желанието да бъда и аз социалист.

Въпрос: Какво беше отношението Ви към СССР?

Отговор: Отношението ми към СССР е било винаги приятелско. Доказателство за това се намира в предпоследната страница на книгата ми за „Военновременното стопанство“, където казвам, че трябва да вземем пример от Съветският съюз за разходите, отнасящи се до здравето, образованието и храните на населението.

Въпрос: Какво беше вашето отношение към СССР след 9.9.44 год.?

Отговор: Тъй както преди, така и след 9.9.44 г. не съм се съмнявал, че само Съветският съюз ще се яви в подкрепа на България на мирната конференция. Отношението ми беше благоприятно.

Въпрос: Как изразихте това си отношение към Съветския съюз?

Отговор: С нищо конкретно, но през последните няколко години съм обнародвал няколко статии в в. „Изгрев“ в които изразявам моето положително отношение към СССР и благотворното въздействие на последният върху бълг[арското] стопанство. Също така през 1950 год. написах книга „Искровеце“, в последната глава на която отразявам моето положително отношение към СССР.

Въпрос: Ставал ли сте изразител на реакционни схващания спрямо СССР и влиянието на Съветския съюз в нас?

Отговор: Не.

Въпрос: А каква е статията за „инфлация на монетата“ в списанието на Бълг[арското] икономическо д[ружество], написана в 1946 год.¹?

Отговор: Реферат изнесен от мен, в който няма нищо реакционно. Има една фраза, която се отнася до Червената армия, дошла да освободи България, но която по силата на примирието остана като окупационна армия в България, за чиято издръжка се отделяха средства от държавният бюджет. Говорейки за този фактор на бюджетно неравновесие, съм назвал освободителните съветски войски с епитета „съветските окупационни войски“.

Въпрос: След прочитането на пасажите от статията Ви за „стабилизацията на лева“, какво ще кажете, Враг ли сте или приятел на СССР и Българският народ?

Отговор: Мислил съм, че защитавам интересите на Българския народ.

Въпрос: От кого защитавате интересите на Българския народ? От Съветският съюз ли?

Отговор: С тази фраза исках да кажа, че говоря за неща които са от полза за целият Бъл[арски] народ.

Въпрос: А какво значи Вашият пасаж: „На трето място, пак след 9 септември 1944 год. върху Българското народно стопанство легна грижата за изхранването на Руските окупационни войски в страната, и то в по-големи размери, отколкото изхранването на Германските войски в миналото“?

Отговор: Считал съм, че колкото по-скоро си отидат съветските войски, толкова по-скоро ще настъпи стопанско стабилизиране.

Въпрос: Това значи ли, че Вие считахте съветските войски като пречка за стопанското стабилизиране на нашата страна?

Отговор: Да, до толкова до колкото те лежат върху бюджета в качеството на окупационни войски.

Въпрос: Имаште ли предвид политическото положение на страната ни по това време и че само при наличието на съветските войски у нас ние се запазихме от Англо-Американска окупация?

Отговор: Не съм гледал на нещата в тази светлина.

За верността на горното се подписвам.

Обвиняем: А. Христофоров

Следовател: С. Гайдаров

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 226–227а. Оригинал. Ръкопис.

1 Статията „Стабилизацията на лева“ е поместена тук в том 2.

№ 36

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ЛИЦАТА, НА КОИТО
Е СЪОБЩИЛ ЗА СРЕЩИТЕ НА РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА
НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ
С ПРОФ. ИВАН СТЕФАНОВ, ЕВГЕНИ КАМЕНОВ И ВАСИЛ ЮРУКОВ

София, 1 август 1951 година

Протокол за разпит
от 1 август 1951 год.
София

Подписаният следовател Стоян Колев Гайдаров днес разпитах в качеството му на обвиняем лицето

Асен Георгиев Христофоров, роден на 16.XII.1910 год. в гр. Пловдив, бивш професор по политическа икономия, българин, български поданик, женен, несъден, бивш член на н[ародния] с[ъюз] „Звено“, които на зададените въпроси даде следните отговори:

Въпрос: На кого каза за срещите си с Бейли и наши общественици?

Отговор: Първо на Стоил Сукманджиев – професор в Стопанският ф[акул-те]т, ръководител на „Икономическият институт при Академията на науките“ – ул. „Левски“ № 4 – помещение на Бълг[арското] Икономическо дружество, това стана така; пролета на 1949 год. проф. Жак Натан ми предложи да постъпя като сътрудник в икон[омическия] институт при Академията на науките. Към края на август или началото на септември 1949 год. съобщих на Жак Натан, че желая да постъпя в Института като хоноруван сътрудник. Жак Натан обеща да говори на проф. Иван Стефанов и да склони Стефанов да уреди въпроса с назначението ми в академията на науките. Каза ми да отида и се представя на Иван Стефанов. Когато се срещнах с Стефанов, останах с впечатлението, че последният е вече уведомен от Жак Натан. Стефанов се съгласи с моето назначение и поговорихме за бъдещата ми работа. Той ми каза да се представя на Сукманджиев. Посетих Сукманджиев в кабинета му на ул. „Левски“ № 4. Сукманджиев ми каза че не е съгласен за моето назначение и започна да изрежда съображенията си за това. Обвини ме в Англофилство и в редица други неща. В края на краищата той каза, че аз бих могъл да се наложа, чрез големците, но трябвало да зная, че новият закон за Държ[авната] тайна бил много строг и че в случай, че радио „Лондон“ или „Америка“ съобщят нещо за цените у нас, щяло да бъде лесно да се докаже, че аз съм издал тайната. Той завърши с думите – „Знаеш какво те чака в такъв случай“. Раздразнен аз го запитах дали иска да каже, че ще може винаги да ме обеси: той се усмихна и каза: – „Да“. Тогава заявих, че ще се откажа от намерението си да постъпя в института, казах му, че въпреки че считам че той действа като личен мой неприятел аз зная, че съм чист и то дотолкова, че за да го уверя в това ще му съобщя за връзките ми с полковник Бейли и за неговите посещения в дома ми, неща които той би могъл да използва срещу мене. В този разговор съм му казал за срещите на Бейли с Иван Стефанов, Евгени Каменов и Васил Юруков станали в домът ми.

През м. март 1951 год. в кабинета на Петър Аврамов в К[омитета за] Н[аука] И[зкуство и] К[ултура], в присъствието на Аврамов, Сукманджиев макар и без пряк повод каза на Аврамов, че аз съм бил в приятелски връзки с Бейли с цел да ме zlepостави. Аврамов обаче не иска да слуша, тъй като това нямаше нищо общо с въпроса.

Втори – по време на процеса срещу Тр. Костов срещнах Трифон Трифонов – главен редактор на в. „Изгрев“, живущ на ул. Неофит Рилски 55 и му казах в връзка с обвинителният акт, че съм почти напълно сигурен, че запознаването на Иван Стефанов с Бейли е станало у дома, а не някъде другаде, както се подразбираше от обвинителният акт. Интересувах се от държанието на Стефанов и Трифонов, който посещавал заседанията на съда, ми каза, ако го посетя късно вечерта в редакцията на в. „Изгрев“ той ще може да ми разправи как се е държал Стефанов в съда. Вечерта отидох и Трифонов ми каза, че Стефанов е говорил едва ли не с професорски тон, а не като обвиняем.

Трети – пак по времето около процеса срещу Тр. Костов срещнах, съвсем случайно, Пешев (малкото име не зная) – н[ачални]к бюро „Взрив“ при М[инистерството на] В[ътрешните] Р[аботи] в градинката пред същото министерство. Заговорих го по друг повод, но в разговора стана дума и за процеса. Казах му, че доколкото си спомням Стефанов се запозна с Бейли в моя дом през 1945 год., а не другаде, както личеше от обвинителният акт. Казах му, че ми е минавало през умът да отида в съдебната зала и да съобщя това. Той ми отговори: – „Щом пише в обвинителният акт, че е така, значи че е така“. Посъветва ме да се върна в с. Говедарци и да не

говоря много по този въпрос. Спомням си, че при този разговор с Пешев съм казал за изказването на Стефанов в връзка с отчуждаването на имоти, и че съм го смятал за голям комунист, понеже беше на мнение, че не бива да се оставят апартаменти или магазини като лична собственост на отделни лица. На това Пешев веднага отговори, че Стефанов и в това отношение е бил вредител.

Четвърти – пак по времето на процеса срещнах случайно съпругата на проф. Тодор Боров, живущ на ул. „Цар Крум“ – Библиографският институт. Заприкавахме се за процеса и за участието на Иван Стефанов в него, казах ѝ, че доколкото си спомням, аз съм запознал Ив. Стефанов с Бейли у дома и че си поставям въпроса дали не би трябвало да съобщя това на адвоката на Стефанов за да се изнесе в съда. Тя ми каза, че не знае кой е адвоката на Стефанов.

Пети – Спомням си също така, че съм разправял за трите срещи на Бейли в моят дом на Илия Попилиев – журналист, живее някъде по „Раковска“ към бул. „Толбухин“. След процеса се срещнахме с него на пл. „Славейков“ и след като му съобщих за срещата на Бейли, Попилиев се стараеше да ми обясни, че са могли Стефанов и Бейли да се познават от по-рано и все пак да изглежда, че са се запознали при срещата си в моят дом.

Шести: – С Ангел Кожухаров – бивш народен представител от народ[ния] съюз „Звено“, живущ на ул. „Граф Игнатиев“ – при разходка след вечеря съм му разправял за Бейли и неговите срещи у дома. Това беше през декември – зимата на 1951 год. Срещнахме се около пл. „Славейков“.

Седми: – Считаю, че не може да не съм разправил за тези срещи на Атанас Петров Анчев – живущ на ул. „Цар Крум“ 11, чиновник в Ц[ентралния] К[ооперативен] С[ъюз], мои приятел от прогимназията. Не мога да си спомня точно къде и как съм му казвал, но е било преди процеса „Тр. Костов“, и е възможно още през 1945 год.

Осми: – Същото важи и за друг мои приятел Светозар Атанасов Паланков – живущ на ул. „Преслав“ № 4, работи в Съветско строително предприятие на гара „Искър“.

Горното показах, беше ми прочетено и за верността му се подписвам.

Обвиняем: А. Христофоров

Следовател: С. Гайдаров

№ 37

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПРОВЕДЕНАТА
В НЕГОВИЯ ДОМ СРЕЩА НА ДИРЕКТОРА НА ЗАВОДИТЕ „НИКОЛА ЧИЛОВ“
ЖЕЛЮ БУРИЛКОВ С РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА
НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ

София, 2 август 1951 година

Протокол за разпит
от 2.VIII.1951 год.
София

Подписаният следовател Стоян Колев Гайдаров днес разпитах в качеството му на обвиняем лицето

Асен Георгиев Христофоров – роден на 16.XII.1910 год. в гр. Пловдив, бивш професор по политическа икономия, българин, български поданик, женен, несъден, бивш „звенар“, който на зададените му въпроси даде следните отговори:

Въпрос: По чие искане се уреди срещата между полковник Бейли и Желязко Бурилков?

Отговор: Срещата между двамата се уреди по мое предложение.

Въпрос: По какъв повод?

Отговор: В един разговор между мене и Бейли относно възможностите за бъдещият стокообмен между двете страни, Бейли изказа съмнението, че нашите търговски къщи, които в миналото са търгували предимно с Германия и нямат лични връзки с Английският пазар, не ще могат лесно да се ориентират в него. Тогава аз казах, че нашите търговци са достатъчно вещи и все пак ще могат да се справят с новото положение. Понеже не съм запознат с търговията, предложих на Бейли да го покана у дома и да го свърже с един стопански деятел – д-р Желю Бурилков, който има не само теоритически но и практически опит в търговията. Бейли прие предложението и поканата.

Въпрос: Кога и как съобщи на Бурилков?

Отговор: Няколко дни по-късно посетих Бурилков в канцеларията на заводи „Никола Чилов“ на ул. „Цар Крум“, разправих му за разговора ми с Бейли и го поканих да дойде у дома за да се срещне с него. Бурилков се съгласи.

Условихме се, че аз ще питам Бейли кога ще бъде свободен да дойде в дома [ми] и тогава ще съобщя на Бурилков, който каза, че е свободен почти всяка вечер. Така и стана. На уречената вечер пръв пристигна в къщи д-р Желю Бурилков, а след известно време и Бейли, който съобщи че се чувствал малко неразположен. В началото се водиха обикновени разговори при чаша вино и сандвичи, после преминахме на стопански теми. Разговорите си спомням смътно, мисля че стана дума за стопанското положение на страната, за нашата индустрия, чийто машини не били редовно подновявани през време на войната, за трудностите в връзка със разрушенията на Германските ф[абри]ки за машини, за търговията ни с Англия през периода между първата и втората световна война, и др. Конкретно си спомням, че Бейли отвори дума за някакъв минерал, чието име съм забравил. Този минерал се срещал в изобилие в Турция, и с който Бейли, по едно време, възнамерявал да прави

търговия. Аз не бях слушал до тогава за такъв минерал, но Желю Бурилков знаеше нещо за него и каза, че той се срещал в съвсем ограничени количества в планините на Южна България. И че използването му било стопански нерентабилно (неоправдано).

Въпрос: В качеството си на какъв Бурилков водеше тези разговори с Бейли?

Отговор: На частно лице и стопански деятел. Когато го поканих имах предвид, че той е подпредседател на Българското икономическо дружество.

Въпрос: Защо Бейли не говори по тези въпроси официално с представител на м[инистер]ството на търговията, а говори с частното лице Бурилков?

Отговор: Считам, че един търговски представител на чужда държава можеше в обстановката на 1945 год. да разменя мисли по такива общи въпроси с всеки стопански деятел.

Въпрос: В качеството на какъв Вие уредихте тази среща между Бейли и Бурилков?

Отговор: В качеството на бъдащ търговски представител на България в Лондон, и на познат и на двамата.

Въпрос: От кога се поставихте в услуга на Английското разузнаване?

Отговор: Отричам, че съм бил съзнателен агент на Английското или на друго разузнаване, обаче виждам, че поведението през 1945 – [19]46 год. може да се тълкува по начин, че съм действал фактически като агент на Бейли.

Въпрос: От кого се тълкува?

Отговор: Може изобщо да се тълкува така.

Въпрос: Какво тълкувание давате Вие на срещите, които сте уредили между началника на Британската разузнавателна служба Бейли и наши общественници?

Отговор: Макар, че знаех, че Бейли е Английски разузнавач, аз съм го канил в къщи в качеството му на шеф на тяхната стопанска мисия.

Въпрос: Като какъв го свърза с Никола Мушанов?

Отговор: Като Английски дипломат.

Въпрос: Считате ли, че в този случай изпълнихте възложената от Бейли задача?

Отговор: Не считам.

Горното показва, беше ми прочетено, и за верността му се подписвам.

Обвиняем: А. Христофоров

Следовател: С. Гайдаров

№ 38

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА ТРИФОН ТРИФОНОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО МУ
С АСЕН ХРИСТОФОРОВ, ЗА НЕГОВИТЕ ПРОФЕСИОНАЛНИ И ПОЛИТИЧЕСКИ
ПРОЯВИ И ЗА ВРЪЗКИТЕ МУ С РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА
НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ

София, 9 август 1951 година

Именувам се Трифон Николов Трифонов, родом от село Каменар – Разградско, живущ в София, ул. Неофит Рилски 55, по настоящем заместник главен редактор на вестник Вечерни новини, българин, български поданик, неосъждан, женен, на зададените ми въпроси във връзка с лицето АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ казвам следното:

Асен Христофоров познавам, вероятно, от 1939 година края, или началото на 1940 година. По време на войната Христофоров беше опозиционно настроен против германците и вярваше в победата на съюзниците. Беше с безспорни англо-филски настроения. Трябва да се има предвид, че Христофоров у нас е завършил американско училище и университет в Лондон. По образование е икономист. Има добра подготовка. Самият той е умен. Поклонник е на западните икономически теории.

По време на войната Христофоров критикуваше политиката на правителството общо и по-специално стопанската му политика. Като редактор на списанието на Търговско-индустриалната камара, той се опитваше да прокарва и там тези си критики.

След 9 септември Христофоров продължи работата си като професор в Свободния университет. Поради връзките му с някои от хората на Звено, като Васил Юруков, Станчо Чолаков, Кимон Георгиев и др., се ориентира към Звено, но не взема дейно участие в партийния политически живот. Непосредствено след 9 септември взема участие като член на университетския отечественофронтовски комитет в чистката в университета. По него време се държи добре политически. Пише и някои статии във вестник Изгрев, които са повлияни от западната икономическа мисъл, но поддържа намесата на държавата в стопанския живот.

От университета беше уволнен много по-късно, когато вече не ставаше дума за чистки. Според неговите обяснения, бил уволнен, защото бил един от рецензентите на представения от Михаил Геновски труд, с който трябвало да получи хабилитация за професор в Свободния университет, и се противопоставил на назначаването на Геновски за професор, защото смятал, че трудът му е слаб и че Геновски няма подготовката да стане професор.

При провеждане чистката в Отечествения фронт – вероятно през 1949 година – беше изключен от него с мотивировка, че е бил германofil и защитавал фашистката политика на правителството.

Поради това, че е завършил в Англия, Христофоров имаше връзки с английската легация в София. Тези връзки той не криеше. Христофоров беше кандидат за поста търговски съветник в нашата легация в Лондон и този пост му беше обещан от Кимон Георгиев. По-късно, на Христофоров не позволиха да замине за Лондон. Той беше много огорчен от това. Във връзка с това осуетяване на заминаването му за Лондон, той на няколко пъти в разговор е подчертавал, че това е неправилно, че

ако причината за това са връзките му с английската легация и с някои от хората на Звено, като Юруков и Станчо Чолаков, в тези връзки нямало нищо лошо и пр. При тези разговори той ми е разказвал, че е бил натоварван да извършва известно посредничество между хора от английската легация и по-специално полковник Бейли (ако не ме лъже паметта ми) и Кимон Георгиев, Васил Юруков и Станчо Чолаков, на които трябвало да съобщава някои желания или преценки на английската легация. Веднаж в неговата квартира трябвало да стане среща между Бейли и Васил Юруков или Станчо Чолаков, сега вече не си спомням, както не си спомням и дали се е състояла тази среща. Струва ми се, че се е състояла срещата.

Христофоров беше в добри приятелски връзки с Васил Юруков и имаше вид, че е много изненадан от отказа му да се върне в България. Подчертаваше, че е смятал Васил Юруков за честен човек и за добър патриот. Не можел да разбере причините за отказа му да се върне. Смяташе, че е направил грешка.

Христофоров беше в добри отношения с професор Иван Стефанов но откога се познават неznam, но работеха заедно в Икономическото дружество. Христофоров беше редактор на списанието на дружеството. След уволнението на Христофоров от университета, той се надяваше Стефанов да му помогне да се уреди въпроса или да си намери работа. Стефанов му беше обещал работа в Академията на науките в секцията за икономически проучвания. Но поради задържането и съденето на Стефанов, Христофоров не можа да постъпи в Академията на науките и загуби надежда да бъде назначен на работа.

През последните години той не живее редовно в София, а в някаква своя малка къщичка, която си бил построил в село Говедарци, Самоковско, където си сеял малко картофи, беше си купил няколко овце и с тях влязъл в някаква овцевъдна кооперация. Настърчавал селяните да се кооперират и сам беше във възторг от промените, които настъпват в нашето село. Дори написа няколко репортажа за това. Жена му работеше като счетоводителка в някаква кооперация в Самоков.

След осъждането на Иван Стефанов, при едно свое идване в София, Христофоров се отби при мен да поговорим. Сподели голямата си изненада от признанията на Стефанов. Подчерта, че той и сега, след признанията на Стефанов, не можел да повярва, че това, което е говорил е истина. Той познавал Стефанов и го смятал за честен човек. В него имаше някакво колебание и двоумение, дали да приеме като истина това, което Стефанов е приказвал.

Подобно нещо имаше с него и след осъждането на служителя при американската легация, на когото името сега не си спомням (когото американците бяха крили на тавана на легацията си и бяха правили опит да го прехвърлят в Турция). Христофоров го познавал добре и също се изненадваше от показанията му пред съда. Това му се виждаше невероятно.

Христофоров смята, че неговото уволнение е неправилно и неоснователно. Смята, че можел да бъде полезен и че властта правела грешка като не използвала подготовката и опита му.

Доколкото ми е известно, напоследък той пишеше някаква книга, струва ми се историята Искровете или нещо подобно, ако не се лъжа по поръчка на Съюза на българските писатели, където той е кандидат член.

Нямам сведения какви са точно отношенията му с жена му. Знам, че отношенията им били хладни, но външни признаци за лоши семейни отношения не е имало. Верно е, че двамата рядко излизат заедно. Жена му е от богато семейство. Апарта-

мента в който живеят беше собственост на баща ѝ, не беше отчужден по закона за едрата градска собственост. Жена му имаше пияно, което продадоха, за да се издържат след уволнението на Христофоров.

Нямам сведения, какво точно върши сега Христофоров и къде работи жена му. За верността на горното се подписвам: *Тр. Трифонов*

София, 9 август 1951 година.

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 291–294. Оригинал. Машинопис.

№ 39

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО МУ С ГАВРИЛ ЦВЕТАНОВ И ЗА ОТНОШЕНИЕТО МУ КЪМ СЪВЕТСКИЯ СЪЮЗ

София, 9 август 1951 година

*Протокол за разпит
от 9.VIII.1951 год.
София*

Подписаният Стоян Колев Гайдаров, следовател при отдел 7-ми, разпитах в качеството му на обвиняем лицето

Асен Георгиев Христофоров – роден на 16.XII.1910 год. в гр. Пловдив, живущ в София, българин, бълг[арски] поданик, женен, неосъждан, бивш Звенар, който на зададените му от мен въпроси даде следните отговори:

Въпрос: От кога се познавате с Гаврил Цветанов Цветанов?

Отговор: Първият разговор който си спомям е от есента на 1944[3] год. и се състоя в стаята на професорите в бившето Д[ържавното] В[исше] У[чилище] за финансови и административни науки. Гаврил Цветанов ми обясни, че той възнамерявал да се яви на конкурса за редовен доцент при катедрата по политическа икономия, в който конкурс аз бех фактически единственият кандидат. Казами, че тогава и той възнамерявал да се яви на конкурса, но неговият шеф – проф. Георги Свраков го е отклонил под предлог, че аз съм бил по-подготвен. От този разговор останах с впечатлението, че Цветанов счита, че се е жертвал в моя полза, нещо което аз не можех да приема. След това не се виждахме до април 1944 г., когато се събрахме наново по време на изпитната сесия в Свищов. Не си спомням да съм водил някакъв разговор при тази среща. Направи ми впечатление държанието на проф. Георги Свраков към Цветанов. Свраков го изпращаше да му донесе вода – и то пред самите студенти.

Не си спомням дали на същата година през юлската изпитна сесия, която беше в гр. Плевен, присъстваше и Цветанов.

След 9.9.[19]44 год. Цветанов беше за известно време доброволен асистент на проф. Г. Свраков. Струва ми се, че по това време той беше на щатна служба към министерството на информацията и пропагандата. Зная, че по едно време той бе изпратен в Т.В.О. Мисля, че по същото време научих, че той в миналото е бил германофил.

През 1946 год. Гаврил Цветанов беше избран за редовен доцент при катедрата по полит[ическа] икономия. Той не участваше в Факултетския Съвет и не съм имал възможност да го виждам често. Един единствен път е идвал у дома за да ми донесе един учебник по стопанска география от проф. Станчо Чолаков. Това е било единственият ми разговор с Гаврил Цветанов. Друг път сме се срещали и само „добър ден“ – „добър ден“ и си заминавахме. Друг разговор изобщо не си спомням.

Въпрос: Защо донесе „Стопанска география“ и защо беше нужна на тебе?

Отговор: Аз предавах стопанска география и по някакъв повод Цветанов ми е казал, че има такъв учебник от Чолаков, който учебник аз пожелах да видя.

Въпрос: Какви бяха отношенията Ви с Цветанов?

Отговор: Не сме били никога близки приятели и отношенията ни бяха по-скоро колегиални – в кръга на университета.

Въпрос: Как стана приемането на Цветанов в факултета като редовен доцент?

Отговор: Цветанов бе избран по редовен път – чрез научен конкурс. Мисля, че беше избран единодушно.

Въпрос: Труда, който представи Цветанов за хабилитация издържан ли беше?

Отговор: Аз не съм достатъчно вещ в тази област, но ми се струва, че трудът можеше да бъде по-обширен, защото фактически първата половина беше резюме на тезите на Лабриола, а само втората половина, твърде кратка, представляваше разбор на мислите на Лабриола.

Въпрос: Кой беше рецензент на Гаврил Цветанов?

Отговор: Рецензенти на Г. Цветанов бяхме проф. Свраков и аз.

Въпрос: Защо въпреки, че не удобрявате труда на Цветанов, давате благоприятна рецензия?

Отговор: Защото в края на краищата общото ми впечатление е било благоприятно.

Въпрос: Всичко, което казахте дотук, твърдите ли, че е чистата истина?

Отговор: Разбира се. Това е чистата истина.

Въпрос: Какво беше Вашето отношение към народната власт до арестуването Ви?

Отговор: Старал съм се да бъда напълно лоялен.

Въпрос: Какво беше отношението Ви към народните интереси? Към дружбата с СССР?

Отговор: Още по време на мирният договор – 1945–[19]46 г., пък и досега съм съзнавал, че СССР може да защити нашите национални интереси.

Въпрос: Изрази ли с нещо това свое схващане?

Отговор: Не.

Въпрос: Защо?

Отговор: Защото считах, че влиянието на СССР у нас дава повод на БКП да излезе извън рамките на тази парламентарна коалиция, която бе установена на 9.IX.[19]44 год.

Въпрос: Изрече ли някъде чувство на умраза към СССР и към нейната Червена Армия?

Отговор: Не.

Въпрос: Всичко, което казахте дотук, считате ли, че е чистата истина?

Отговор: Да.

Горното показах, беше ми прочетено, и за верността му се подписвам:

Обвиняем: А. Христофоров

Следовател: С. Гайдаров

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 238–239а. Оригинал. Ръкопис.

№ 40

**ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА КОРЕСПОНДЕНЦИЯТА
МУ С НЕГОВИ ПОЗНАТИ ОТ АНГЛИЯ И СЪЕДИНЕНИТЕ АМЕРИКАНСКИ
ЩАТИ**

София, 11 август 1951 година

*Протокол за разпит
от 11.VIII.1951 год.
София*

Подписаният следовател Стоян Колев Гайдаров, днес разпитах лицето Асен Христофоров – бивш професор по политическа икономика, несъден, женен, който на зададените му от мене въпроси даде следните отговори:

Въпрос: С какви Англичани сте кореспондирали след завръщането Ви от Англия и какви писма имате получени?

Отговор: Кореспондирал съм с мой състудент – Арнолд Фюстер от Лондон. От него съм получил 4–5 писма, които са налице. Писал[получил] съм едно писмо и съм писал едно писмо до една Англичанка на име Мюризън и обикновенните покани от легацията в София. Едно писмо от м[инистър]р Бозуел, което е също на лице. Имам получено писмо от Америка от Любис Къртис, мой учител в Цариград и след това следваше в Лондон.

Въпрос: Това ли са всичките писма, които сте получили от Англичани?

Отговор: Да. Това са.

Горното показах, беше ми прочетено и за верността му се подписвам:

Обвиняем: А.Христофоров

Следовател: С. Гайдаров

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 246. Оригинал. Ръкопис.

№ 41

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ОТНОШЕНИЕТО МУ КЪМ
СЪВЕТСКИТЕ ОКУПАЦИОННИ ВОЙСКИ В БЪЛГАРИЯ И КЪМ СЪВЕТСКИЯ
СЪЮЗ ВЪВ ВРЪЗКА СЪС СТАТИЯТА МУ „СТАБИЛИЗАЦИЯТА НА ЛЕВА“

София, 17 август 1951 година

Протокол за разпит
от 17.VIII.1951 год.
София

Подписаният следовател Стоян Колев Гайдаров, днес разпитан в качеството му на обвиняем лицето Асен Георгиев Христофоров, роден на 16.XII.1910 год. в гр. Пловдив, бълг[арин], бълг[арски] поданик, женен, несъден, бивш професор по политическа икономика, „Звено“, който на зададените му въпроси даде следните отговори:

Въпрос: В каква светлина гледахте на нещата тогава?¹

Отговор: Мислех, че великите сили ще се разберат в най-скоро време, и че ще бъде подписан мирът, и че не ще има нужда от окупационни войски.

Въпрос: Считате ли, че изтеглянето на съветските войски от нашата страна беше в интерес на Българския народ?

Отговор: Да. Считам, че изтеглянето на съветските войски, в качеството им на окупационни войски, ще бъде от полза за Българския народ.

Въпрос: За изтеглянето на съветските войски от нашата страна реших в парламента и предателската опозиция. Те бяха врагове на нашият народ и водачите им агенти на Англо-американците. Вие какъв сте? Враг ли или приятел на народа ни и на СССР?

Отговор: Не съм считал водачите на опозицията като агенти на Англо-американците. Считам съм че съм Българин и действам като добър Българин.

Въпрос: Добрите Българи виждаха спасението на нашата страна точно в присъствието на съветските войски у нас. Вие какъв добър Българин сте?

Отговор: Само един луд може да каже, че е враг на своя народ.

Въпрос: А не е ли вражеска позицията, която застъпвате в реферата си, като прокаравате тенденцията, че ако съветските войски си отидат от нашата страна, нашето народно стопанство по-бързо ще се стабилизира?

Отговор: Позицията, която застъпвам в реферата си, е вражеска позиция.

Въпрос: Какъв сте вие тогава щом застъпвате вражески позиции?

Отговор: Само враг може да застъпва вражески позиции. Значи съм бил враг.

Въпрос: А защо лъгахте два месеци следствието, че сте приятел на СССР и нашият народ?

Отговор: Не съм лъгал следствието. Отказвам да подпиша този протокол.

Въпрос: Защо отказвате?

Отговор: Имам лични съображения.

Въпрос: Какви са тези ваши лични съображения?

Отговор: Отказвам да отговоря на въпроса.

Въпрос: Считате ли, че се държите коректно пред следствието?

Отговор: Този протокол отказвам да подпиша.²

А. Христофоров

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 247–248. Оригинал. Ръкопис.

1 Въпросът дава основание да се предположи, че това е продължение на разпита от 9 август.

2 Протоколът е подписан.

№ 42

ПРЕДЛОЖЕНИЕ ОТ СЛЕДОВАТЕЛЯ В СЛЕДСТВЕНИЯ ОТДЕЛ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ СТОЯН ГАЙДАРОВ ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА МЕРОПРИЯТИЯ ЗА РАЗОБЛИЧАВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ДАДЕНИ НЕВЕРНИ ПОКАЗАНИЯ

София, 21 август 1951 година

УТВЪРЖДАВАМ:

н[ачални]к отдел 7-ми:

(полк[овник] Дворянов)

София – VIII – 1951 год.

ПРЕДЛОЖЕНИЕ

*относно провеждане комбинация за разобличаване
в лъжа подследствият Асен Христофоров.*

Др. Началник,

От донесения на камерният агент намиращ се при подследствият Христофоров е видно, че последният не е искрен към следствието.

Така напр[имер]; Христофоров в разговор в килията пред съкилийника си е говорил за познанството си с един виден Англичанин, когото познавал още от колежа от Цариград и от когото имал няколко писма. Благодарение на тези писма Христофоров бил пуснат без големи формалности в Англия, защото този човек бил много известен. Именно за тези писма говорил Христофоров в килията и питал дали да ги каже. Посъветван от някой негов съкилийник, той решил да не казва за тези писма.

При разпита, проведен и протоколиран, точно по въпроса за писма от Англичани, Христофоров упорито твърди, че няма други писма освен тези които са намекнати при обиска. В същото време Христофоров казва, че е искрен към следствието и че нищо до сега не е скрил.

С цел да се нанесе удар на Христофоров, като се разобличи в лъжа

ПРЕДЛАГАМ

да се проведе следната комбинация:

1. Да се премести в друга килия подследствият Ачков, в който Христофоров се съмнява, че бил доносчик.

2. Да се проведе след това разпит на останалите в килията, също и на камерника, по въпроса за изказването на Христофоров, че ще скрие писмата, като се даде повод да мислят, че Ачков е „издал“ този разговор.

3. На специален разпит на Христофоров се зачетат част от показанията с цел да го разобличим.

София 21-VIII-1951 год.

Предлага следовател: Ст. Гайдаров

Съгласен гл[авен] инсп[екто]р: кап[итан] Люцканов

Одобрил гл[авен] инсп[екто]р 7-ми отдел: кап[итан] Д. Гюров

[Върху документа – резолюция:]

Не.

22.VIII.1951 год. Дворянов

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. I, а.е. 10172, л. 331–331а. Оригинал. Ръкопис.

№ 43

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ДАВАНИТЕ МУ ОТ ПОДСЛЕДСТВЕНИТЕ ЛИЦА В НЕГОВАТА КИЛИЯ СЪВЕТИ ЗА ПОВЕДЕНИЕ ПРЕД СЛЕДОВАТЕЛЯ

София, 22 август 1951 година

Протокол за разпит

от 22.VIII.1951 год.

София

Подписаният следовател Стоян Колев Гайдаров, днес разпитах в качеството му на обвиняем лицето

Асен Георгиев Христофоров – род. на 16.XII.1910 год. в гр. Пловдив, бълг., бълг. поданник, женен, грамотен, на зададените му от мен въпроси даде следните отговори:

Въпрос: Кои от килията те съветва да не говориш и да криеш дейността си?

Отговор: Никой. Атанас Ачков при един конкретен случаи ми е загатнал, че би трябвало да приема пред следствието, че съм канел Бейли на гости в къщи си, където той се е срещал с други хора, по нареждане на Петко Стайнов с цел да докажа, че съм действал по нареждане на правителството.

Въпрос: Друг не е ли Ви съветвал нещо?

Отговор: Никой друг не ме е съветвал нищо друго, освен че трябва да казвам самата истина и второ, че трябва да се държа добре с следователя си. Това са ме съветвали всички в килията, в това число и самият Ачков.

Горното показах беше ми прочетено, и за верността му се подписвам:

Обвиняем: А. Христофоров

Следовател: С. Гайдаров

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. I, а.е. 10172, л. 250. Оригинал. Ръкопис.

№ 44

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО
И ОТНОШЕНИЯТА МУ С МАРИН МАРИНОВ

София, 24 август 1951 година

*Протокол за разпит
от 24.VIII.1951 год.*

София

Подписаният следовател Стоян Колев Гайдаров днес разпитах в качеството му на обвиняем лицето Асен Георгиев Христофоров – род. на 16.XII.1910 год. в гр. Пловдив, бълг., бълг. поданик, женен, грамотен, бивш професор по полит. икономия, „Звено“, който на зададените въпроси даде следните отговори:

Въпрос: От кога се запознахте с Марин Маринов и какви бяха Вашите отношения с него?

Отговор: От 1945 год. през есента, до колкото си спомням, в хижа „Тинтява“ на „Витоша“. Отношенията ми с него не бяха близки и се движиха в рамките на познанството ни от „Витоша“.

Въпрос: Какви разговори сте водили с него в връзка с отношенията Ви с Англичаните?

Отговор: Разправял съм му за някои от моите посещения в Англ[ийската] легация в връзка с Търговската сделка. Друго не мога да си спомня.

Въпрос: Какво Ви е говорил той за своите отношения с Англичаните?

Отговор: Не ми е известно дълбоко Марин Маринов е имал някакви лични връзки, пряко или чрез друг човек, с Англичаните.

Въпрос: Какво Ви е говорил Маринов за Гаврил Цветанов и кога?

Отговор: Маринов ми каза веднаж, че Г. Цветанов, когото той познавал, имал ораторска дарба.

Въпрос: Само това ли?

Отговор: Да. Само това.

Въпрос: Колко пъти сте се срещали с Марин Маринов и Г. Цветанов – тримата, къде?

Отговор: Само веднаж, случайно, на бул. „Руски“, беше привечер, през 1946 или 1947 год.

Въпрос: Какви разговори водихте на тази среща?

Отговор: Тези две лица – Гаврил Цветанов и Марин Маринов не са играли никаква роля в моя живот или в дейността, в която ме обвинявате и която аз отхвърлям.

Въпрос: Твърдите ли, че това е истината по въпроса с двете лица: Г. Цветанов и М. Маринов?

Отговор: Да.

Горното показах, беше ми прочетено и за верността му се подписвам:

*Обвиняем: А. Христофоров
Следовател: С. Гайдаров*

№ 45

ПРЕДЛОЖЕНИЕ ОТ СЛЕДОВАТЕЛЯ В СЛЕДСТВЕНИЯ ОТДЕЛ НА ДЪРЖАВНА
СИГУРНОСТ СТОЯН ГАЙДАРОВ ЗА ОСИГУРЯВАНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТ
ЗА СЪЗДАВАНЕ НА ПРИЯТЕЛСКИ ОТНОШЕНИЯ НА КАМЕРЕН АГЕНТ
С АСЕН ХРИСТОФОРОВ

София, 24 август 1951 година

УТВЪРЖДАВАМ:
н[ачални]к отдел 7-ми:
(полк[овник] Дворянов)
София – VIII – 1951 год.

ПРЕДЛОЖЕНИЕ

за преместване на подследственият Ачков от килия № 61

Др. Началник,

по устно донесение на камерният агент Добри Петров Сарачев, от няколко дни подследственият Христофоров почнал да се пази и да не говори пред съкилийниците си. При един удобен случай Христофоров пошушнал на ухото на камерника, че много се съмнява в Ачков, че е шпионин и препоръчвал да се пазят от него.

Освен това, Христофоров нямал топли завивки а камерника имал големи, но до него спял Ачков.

Предлагам да се премести Ачков в друга килия, с което ще се даде възможност на камерника да покани Христофоров при него на топло с което ще се създаде между тях по голяма близост.

Преместването на Ачков ще допринесе за успокояването на Христофоров, който пак ще се доверява и ще говори.

София – 24-VIII-1951 г.

Предлага следовател: Ст. Гайдаров
Съгласен гл[авен] инсп[екто]р: кап[итан] Люцканов
Одобрил гл[авен] инсп[екто]р 7-ми отдел: кап[итан] Д. Гюров

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 328, 328а. Оригинал. Ръкопис.

№ 46

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО
И ОТНОШЕНИЯТА МУ С ГАВРИЛ ЦВЕТАНОВ

София, 28 август 1951 година

Протокол за разпит

от 28.VIII.1951 год.

София

Подписаният следовател Стоян Колев Гайдаров, днес разпитах в качеството му на обвиняем лицето

Асен Георгиев Христофоров – род. на 16.XII.1910 год. в гр. Пловдив, бълг., бълг. поданик, женен, неосъждан, бивш професор по полит. икономия, „Звено“, които на зададените въпроси даде следните отговори:

Въпрос: Колко и какви срещи сте имали с Гаврил Цветанов?

Отговор: Една единствена среща, която е била предварително уговорена. Тази среща се състоя в домът ми на ул. „Н. Рилски“ 55 по повод една книга, която Г. Цветанов трябваше да ми донесе. Книгата беше „Стопанска география“ от проф. Ст. Чолаков. Говорихме за пребиваването му в Т.В.О., той говореше без охота и ми каза, че не обича да разправя за тези свои приживелици. Запомнил съм две конкретни неща: именно – доноси от лагеристи един срещу други и наказания налагани от лагеристи над тяхни колеги за провинения.

Въпрос: Друга среща не сте ли имали?

Отговор: Освен срещата с М. Маринов, друга среща не съм имал с Цветанов.

Въпрос: Това чистата истина ли е по този въпрос?

Отговор: Да.

Въпрос: Какви бяха отношенията Ви с Цветанов?

Отговор: Колегиални в кръга на нашите университетски обязанности.

Въпрос: Не сте ли били с него в лоши отношения?

Отговор: Не.

Въпрос: Били ли сте приятели?

Отговор: Уважавах го. Считал съм го за честен човек.

Въпрос: Способен учен ли беше той?

Отговор: Достатъчно способен за да бъде избран за редовен доцент.

Въпрос: Не сте ли говорили предварително с Цветанов за неговото приемане за редовен доцент?

Отговор: Не.

Въпрос: Кога сте искали от Цветанов да Ви замести в изпитванията на студентите?

Отговор: Някога през 1946–47 академична година, но кога точно не мога да си спомня.

Горното показах, беше ми прочетено и за верността му се подписвам:

Обвиняем: А.Христофоров

Следовател: С. Гайдаров

№ 47

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА ИЛИЯ ПАЛАЗОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО
И ОТНОШЕНИЯТА МУ С АСЕН ХРИСТОФОРОВ И ЗА НЕГОВИТЕ
ПРОФЕСИОНАЛНИ И ПОЛИТИЧЕСКИ ПРОЯВИ

София, 1 септември 1951 година

ДОЗНАНИЕ

по преписка
вх. № от 194 год.

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ
1.IX.1951 год.

Подписаният *Стоян Колев Гайдаров* – следовател, днес съставих настоящия протокол, като разпитах в качеството му на свидетел лицето:

Именувам се *Илия Пенчев Палазов* родом 1888 год., гр. Плевен, по настоящем пенсионер, живущ на ул. Н. Павлович № 8, София, бълг., бълг. поданик, женен, несъден, на зададените ми въпроси казвам следното:

Познавам *А. Христофоров* като колега от бившия Свободен университет, след това Държавно више училище за стоп[ански] и социал[ни] науки. През режима на Добри Божилков и въобще фашиските режими, като редактор на Списанието на Съюза на Попул[ярните] банки го поканих да сътрудничи в прегледа на списанието, понеже той се занимаваше с конюнктурната наука и следеше стопанското положение в чужбина и у нас. Неговите прегледи биваха обект на цензората и аз имах много неприятности с цензората и лично с Д. Божилков като мин[истър] на финансите и Мин[истър] председател тогава. Христофоров мотиви[рано] пишеше против финансовата и стопанска политика на фашиските режими.

След 9 септември 1944 г. Христофоров бе посочен от ОФ като човек на Минист[ър-председателя] К[имон] Георгиев за член в управителния съвет на Съюза на Попул[ярните] банки. Тук работих с него до разтурянето и сливането на съюза с БНБ. Списанието не излизаше и негови писания четех само в „Списанието на Бълг[арското] Иконом[ическо] Д[ружество]во“. Христофоров и след 9 Септември продължи да поддържа либералистическата школа в икономич[еската] наука.

В Бълг[арското] Иконом[ическо] Д[ружество]во бяхме с Христофоров в настоятелството, председател беше *Ив. Стефанов*. Христофоров беше в близки отношения с *Ив. Стефанов* и аз си го обяснявам с това, че те са стари колеги, и двамата работиха в една област.

Христофоров беше и редактор на списанието на Б[ългарското] Икон[омическо] Д[ружество]во. В настоятелството и в събранията на Д[ружество]вото, често се критикуваше редакцията на списанието. Обвиняваше се Христофоров в своеволничене и не колегиална работа с редакционния комитет. Най-после направи се предложение Христофоров да бъде отстранен от Главното редакторство и това

стана. В заседание на настоятелството Христофоров напада Стефанов, че се е съгласил той да бъде махнат от Главното редакторство, между тях стана остро разминяване на думи, но все пак приятелския им тон не бе променен.

Горното написах саморъчно и за верността му се подписвам.

1.IX.1951 [г.]

София

Подп[ис]: И. Палазов

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 302–303. Оригинал. Бланка. Ръкопис.

№ 48

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ЗАМЕСТВАНЕТО МУ ОТ ГАВРИЛ ЦВЕТАНОВ КАТО ИЗПИТВАЩ ПРЕПОДАВАТЕЛ ПРИ ИЗПИТ НА СТУДЕНТИТЕ ПО СТОПАНСКА ГЕОГРАФИЯ

София, 4 септември 1951 година

Протокол за разпит
от 4.IX.1951 год.

София

Подписаният следовател Стоян Колев Гайдаров, днес разпитах в качеството му на обвиняем лицето Асен Георгиев Христофоров – роден на 16.XII.1910 год. в гр. Пловдив, бълг., бълг. поданик, женен, несъден, бивш професор по политическа икономия, „Звенар“, който на зададените му въпроси даде следните отговори:

Въпрос: Кога Ви замества Цветанов в изпитванията на студентите Ви по Стоп[анска] География?

Отговор: Спомням си, че съм му давал моите записки по Стоп[анска] География да прегледа с цел да ме замества, кога обаче, не си спомням. Не допускам да е било за дни, а е било най-много за един ден.

Въпрос: Защо Ви замества Цветанов? Вие къде сте бил?

Отговор: Не си спомням, обаче допускам, че или съм бивал на прием в Английската легация, или е трябвало да посрещам майка ми.

Въпрос: С кого имахте среща тогава?

Отговор: Не зная дали съм имал среща, нищо не помня.

Въпрос: Колко време е необходимо за да си спомните тези неща?

Отговор: Не предавам никакво значение на този факт и много искам да си спомня, но не мога.

Горното показах, беше ми прочетено и за верността му се подписвам:

Обвиняем: А.Христофоров

Следовател: С. Гайдаров

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 255–255а. Оригинал. Ръкопис.

№ 49

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ОПИТА МУ ДА ИЗПРАТИ
ПИСМО ДО ПРОФЕСОР АЛЪН ФИШЕР В ЛОНДОН ЧРЕЗ ЗАМЕСТИНИК-
РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ
В СОФИЯ ПОЛКОВНИК ГОСЛИНГ

София, 5 септември 1951 година

Протокол за разпит
от 5.IX.1951 год.
София

Подписаният следовател Стоян Колев Гайдаров, днес разпитах в качеството му на обвиняем лицето Асен Георгиев Христофоров, роден на 16.XII.1910 год. в гр. Пловдив, бълг., бълг. поданик, женен, несъден, бивш професор по политическа икономия, „Звено“, който на зададените ми въпроси даде следните отговори:

Въпрос: Кога и какво писмо си давал на Гозлинг? За кого е било писмото?

Отговор: След юни-юли 1946 год. в вестниците бе обнародвано решението на комисията по чистката в университета, в която и аз участвах като равнопоставен член, за уволнението на 40 преподаватели в университета. Моето име беше между предложените за уволнение, въпреки, че бях член на комисията и секретар на нашият о[тчествено]ф[ронтовски] к[омите]т. Комисията е взела това решение в мое отсъствие и без да иска обяснения от мен.

През есента на 1946 год. почувствах, че рано или късно ще бъда уволнен и че ще се сложи край на моята академична кариера. В отчаянието си реших да напиша едно писмо до Лондонският професор Алан Фишер, с когото се познаваме от Лондон и от България, където идва през 1938 г. Писмото съдържаеше една молба; ако е възможно да ми намери място като преподавател или лектор в някои университети из колонията и доминионите на Англия. Писмото предадох на подполковник Гозлинг с молба да го изпрати с пощата на Английската мисия. Няколко дни по-късно обаче, писмото ми беше върнато с забележка, че Англ[ийската] мисия не могла да нарушава поетите ангажменти и не могла да приеме частно писмо в своята поща.

Горното показах, беше ми прочетено и за верността му се подписвам:

Обвиняем: А. Христофоров
Следовател: С. Гайдаров

№ 50

ДЕКЛАРАЦИЯ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ВЪВ ВРЪЗКА С ИЗКАЗАНОТО
ОТ НЕГО ПО ВРЕМЕ НА РАЗПИТ СЪЖАЛЕНИЕ,
ЧЕ НЕ Е НАПУСНАЛ БЪЛГАРИЯ

София, 5 септември 1951 година

Декларация

В момент на нервна криза по време на следствието заявих, че съжалявам, че не съм избягал през границата.

София, 5.IX.1951 г.

А. Христофоров

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 257. Оригинал. Ръкопис.

№ 51

СПРАВКА ОТ СЛЕДОВАТЕЛЯ В СЛЕДСТВЕНИЯ ОТДЕЛ НА ДЪРЖАВНА
СИГУРНОСТ СТОЯН ГАЙДАРОВ ЗА ХОДА НА СЛЕДСТВИЕТО СРЕЩУ АСЕН
ХРИСТОФОРОВ С ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА ОЧНА СТАВКА
МЕЖДУ ГАВРИЛ ЦВЕТАНОВ И АСЕН ХРИСТОФОРОВ

София, 6 септември 1951 година

СПРАВКА

относно хода на следствието на подследственият
АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ от гр. София.

I. Повод за възникване на следствието:

Подследственият ХРИСТОФОРОВ е задържан на 16 юни 1951 год. по общата мярка и въз основа данни придобити при следствието на подследственият ГАВРИЛ ЦВЕТАНОВ ЦВЕТАНОВ.

В показанията си ЦВЕТАНОВ дава следните данни за вражеската дейност на ХРИСТОФОРОВ:

През 1946 год. АСЕН ХРИСТОФОРОВ срещнал ЦВЕТАНОВ на улицата пред Съветската легация и го заговорва. Това изненадало ЦВЕТАНОВ, защото до тогава отношенията между двамата не били добри и те не си говорили. ХРИСТОФОРОВ обяснил промяната на отношението му към ЦВЕТАНОВ така; преди известно време като бил на излет на „Витоша“ се срещнал с МАРИН МАРИНОВ – агент на ЦВЕТАНОВ – и той му казал, че ЦВЕТАНОВ имал връзки с Англичаните и че ако иска ХРИСТОФОРОВ да прави политическа кариера, трябвало да се запознае и стане близък с ЦВЕТАНОВ.

На тази среща – пред Съветската легация – ЦВЕТАНОВ разбрал, че и ХРИСТОФОРОВ имал връзки с Англичаните. След този разговор той направил донесение до АНДРИОС, в което му пишел, че е разкрит пред ХРИСТОФОРОВ, като писал и от

кого е разкрит и питал АНДРЮС какво да предприеме по нататък. АНДРЮС му изпратил писмо като му писал, че на тях им е известно това и му пишел да сътрудничи на ХРИСТОФОРОВ в каквото му поиска, като не му съобщава нищо повече за другата своя дейност, която върши с тях.

Същата година ХРИСТОФОРОВ, които бил главен редактор на списанието на Бълг[арското] икономическо дружество, му казал „Хайде, нали ще си сътрудничим, кога ще дадеш нещо за списанието?“ ЦВЕТАНОВ разбрал от тези думи на ХРИСТОФОРОВ, че Англичаните са говорили и с него за сътрудничеството между двамата и след известно време дал една статия в списанието. Между това, на други срещи ХРИСТОФОРОВ обещал на ЦВЕТАНОВ, че ще му стани „рецинзинт“ (препоръчител), за приемането му за редовен доцент в Държавното висше училище. Наистина след подаването на документите от страна на ЦВЕТАНОВ, ХРИСТОФОРОВ е дал добри рецензии, благодарение на което ЦВЕТАНОВ е бил назначен за редовен доцент.

При друга среща ХРИСТОФОРОВ е казал на ЦВЕТАНОВ, че имал шес часова среща с ДАМЯН ВЕЛЧЕВ и че е бил в възхищение от него. Изказал съжалението си че не е бил драматичен писател за да напише роман за този „велик човек“. Казал, че ще направи доклад до Англичаните за да променят отношението си към ДАМЯН ВЕЛЧЕВ, което не било добро.

По нататък ЦВЕТАНОВ дава в показанията си, че през юнската изпитна сесия ХРИСТОФОРОВ го е помолил да го замества за два дни в изпитванията по стопанска география и му казал, че има важна среща с двама Английски офицери на които трябвало да занесе някакви сведения. ЦВЕТАНОВ се съгласил и го замествал.

В връзка с отношенията между ХРИСТОФОРОВ и ИВАН СТЕФАНОВ, ЦВЕТАНОВ дава следните показания: По време на годишното събрание на Българското икономическо дружество Христофоров чувствал, че ще го критикува[т] и може би ще го сменят от редакторското място. При разговор в професорската стая ХРИСТОФОРОВ се обърнал към СТЕФАНОВ и му казал, че ще очаква от него да го защити. СТЕФАНОВ обещал като казал: „Верност за верност“. На събранието СТЕФАНОВ наистина защитил ХРИСТОФОРОВ и той макар че е бил сменен от редакторството останал като член от редакционният комитет.

II. Кратки данни за АСЕН ХРИСТОФОРОВ:

АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ е роден на 16.XII.1910 год. в гр. Пловдив, българин, бълг. поданик, женен, несъден, бивш професор по политическа икономия, политическа принадлежност – бивш „Звенар“.

Произхожда от богато градско семейство. Баща му е бил дългогодишен банков чиновник. След като той умира, майка му се омъжва за братовчед на първият си мъж, с цел да запази имота. След национализацията имат национализирана едра градска собственост.

ХРИСТОФОРОВ има брат и сестра. Брат му ВЕСЕЛИН е доцент в университета. Сестра му АДРИЯНА е омъжена за наш чиновник в Посолството ни в ТИРАНА. Мъжът и е член на БКП.

ХРИСТОФОРОВ е завършил първоначалното си образование в родният си град, като I-ви и II-ри клас е карал в Германия където майка му по това време е отишла да следва. След завършването на прогимназията отива в „РОБЕРТ КО-

ЛЕЖ“ – Цариград, където завършва и продължава образованието си в Лондонският университет. В Лондон специализира „Пари, кредит и банки“. След връщането си в нашата страна почва работа в БНБ и след това в дирекцията на статистиката. През 1938 год. по предложение на Славчо Загоров заминава за Швейцария – Женева на специализация. След завръщането му от там е назначен за началник на информационния отдел при Търговско-индустриалната камара в София. През 1940 год. е назначен за преподавател в университета по финансови и административни науки. През 1942 год. ХРИСТОФОРОВ бива повикан от проф. АНДЕРСОН в гр. Киил – Германия в „Институт за стопански проучвания на Югоисточна Европа“ – изграден предимно на предположението, че Германия ще победи в войната с СССР, като му е дадена задача да разработи план „За пренасочване на българското народно стопанство за стокообмен с Скандинавските държави“.

През 1945 год. ХРИСТОФОРОВ е назначен за извънреден професор в университета, какъвто е бил до 1947 год., след което е уволнен.

Още преди 9.9.1944 год. ХРИСТОФОРОВ се е очертал като Англофил. Има полицейски материали за него, че е бил приятел на ДАМЯН ВЕЛЧЕВ и КИМОН ГЕОРГИЕВ.

III. Данни придобити от следствието:

От до сега воденото следствие ХРИСТОФОРОВ е дал показания за връзки с АНГЛИЧАНИТЕ, които обаче представя като приятелски. Дава показания, че е уреждал срещи между английският полковник БЕЙЛИ и наши общественици тогава и сочи между тях ИВАН СТЕФАНОВ, ЖЕЛЯЗКО БУРИЛКОВ – бивш директор на заводи „Н. Чилов“, ВАСИЛ ЮРУКОВ, НИКОЛА МУШАНОВ и ЕВ. КАМЕНОВ. На срещите ХРИСТОФОРОВ дава невинен вид и за да подчертае това сочи хора на които още тогава е разказвал за тези връзки и срещи. Даже той счита, че в някой случай е бил изпращан от правителството за да урежда една оферта, която по вина на тогавашният министър на търговията Д. НЕЙКОВ не се е осъществила. За връзките си с ЦВЕТАНОВ не говори, като казва, че са били само колеги и при задаване на въпросите отговаря, че не може да си спомни.

IV. Извършени документаций:

Тъй като най-важният материал който уличава ХРИСТОФОРОВ като агент на Английското разузнаване са показанията на ГАВРИЛ ЦВЕТАНОВ, то бяха извършени документаций по следните факти:

Из[з]е се протокола за изпитванията на студентите и ЦВЕТАНОВ посочи студенти които той е разпитвал. От тях открихме двама души които живеят в София, които бяха разпитани, кой ги е изпитвал по стопанска география. И двамата дадоха показания, че изпита е провеждал ХРИСТОФОРОВ, а не ЦВЕТАНОВ, той ги е изпитвал само по Стопанска политика, който си е негов предмет.

Потърсени бяха рецензиите дадени от ХРИСТОФОРОВ за труда на ЦВЕТАНОВ но не бяха намерени в никое от досиетата му. Чиновниците не знаят къде може да са ги дали.

Беше иззета книгата 3–4 от списанието на Бълг[арското] икономическо дружество, където ХРИСТОФОРОВ като пише за инфлацията на лева, е писал, че една от причините за инфлацията са „руските окупационни войски“ – както той нарича

Червената армия и като сравнява положението с това преди 9.9.[19]44 год. прокарва тенденцията, че Съветските войски са ни стрували много по-скъпо отколкото Германските войски в миналото.

В връзка с показанията на ЦВЕТАНОВ за връзките на ХРИСТОФОРОВ с ИВАН СТЕФАНОВ беше разпитан ИЛИЯ ПЕНЧЕВ ПАЛАЗОВ за когото ЦВЕТАНОВ пише, че присъствал когато СТЕФАНОВ е казал на ХРИСТОФОРОВ „верност за верност“. ПАЛАЗОВ казва, че отношенията на СТЕФАНОВ и ХРИСТОФОРОВ са били добри но той не е чул тези думи да са казани от СТЕФАНОВ.

Разпитани са три лица от посочените от ХРИСТОФОРОВ, че знаят – той им е говорил за срещите си с Англичаните и за устройваните в къщи си срещи между БЕЙЛИ и наши общественици. Разпитаните – Трифон Трифонов – пом[ощник] главен редактор на в. „Вечерни новини“, Стоил Сукманджиев – началник на икономическия институт и Пешев – началник кадри в „Горстрой“, заявиха, че ХРИСТОФОРОВ наистина им е говорил за връзките си с Англичаните и за срещите на БЕЙЛИ в домът му, като искал с това да покаже, че има връзки с чужденци, или пък че е харчил много пари за тези приеми.

V. Състоянието на подследствиният:

При воденето на следствието ХРИСТОФОРОВ се указва не много издържлив на продължителен разпит. Бързо му се преспива и се нервирва много особено когато му се постави въпрос да помисли и да каже нещо за което е казал, че не може да си спомни. Много често през време на цялото следствие плаче и на два пъти с сила си удря главата в стената и заявява че иска да умре.

Здравословното му състояние е добро. Много е гладен и винаги се моли да му се даде парче хляб. Моли се и за цигари, които преди да дойде на следствие много е пушил. Страхува се от физическо насилие и от карцер, като заявява, че в края на краищата ще бъде принуден да признае че е английски агент, но това няма да бъде верно.

Видно от камерните донесения е, че ХРИСТОФОРОВ казва пред всички свои съкилийници всеки въпрос който му се задава и най подробно описва хода на следствието. И в килията си заявява, че шпионин не е бил.

Като се има всичко гореизложеното предвид

ПРЕДЛАГАМ

да се проведе очна ставка между ГАВРИЛ ЦВЕТАНОВ и АСЕН ХРИСТОФОРОВ и ако не признае дейността си да се постави под режим, или да му се наложи наказание – карцер.

След очната ставка да му се води продължително следствие.

6.IX.1951 год.
София

Следовател: *Гайдаров*

№ 52

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО
И ОТНОШЕНИЯТА МУ С РЪКОВОДНИ ДЕЙЦИ ОТ ПРАВИТЕЛСТВОТО
НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ И С ЖИТЕЛИ НА с. ГОВЕДАРЦИ, САМОКОВСКО, И
ЗА ПОСЕЩЕНИЯТА НА НЕГОВИ РОДНИНИ И ПРИЯТЕЛИ
ВЪВ ВИЛАТА МУ КРАЙ СЪЩОТО СЕЛО

София, 25 септември 1951 година

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ
Град София, 1951 г., IX месец, 25 ден.

Долуподписаният следовател лейтанант Александър Пейчев Стоев, отдел VII на ДС, днес разпитах в качеството му на обвиняем лицето:

1. Име, презиме и фамилия *Асен Георгиев Христофоров*
 2. Ден, месец, година на раждането *16.XII.1910 год.*
 3. Месторождение *гр. Пловдив*
 4. Местожителство (точен адрес) *гр. София, ул. Неофит Рилски № 55*
 5. Народност, поданство *българин, българско*
 6. Вероизповедание *източно православно*
 7. Образование *више стопанско*
 8. Социално положение *писател и научен работник; 150 000 лв., една къща*
 9. Социален произход *чиновническо [семејство]; [баща] чиновник в БНБ, сега покойник.*
 10. Партийност *бивш член [на] Н[ароден] С[ъюз] „Звено“.*
 11. В кои политически партии е членувал преди и след 9.IX.1944 г. (ако е изключен или отпаднал, то защо) *преди 9.IX.1944 г. безпартиен. След 9.IX.1944 год. Н[ароден] С[ъюз] „Звено“.*
 12. Служил ли е в полицията, жандармерията или съдебно-наказателните органи до 9.IX.1944 г. *не*
 13. Бил ли е репресиран и от кои органи преди и след 9.IX.1944 г. *През 1942 г. м. септември дознание в полицията*
 14. Осъждан ли е преди или след 9.IX.1944 г., от кой съд, по кой закон и на какъв срок *не осъждан*
 15. Засегнат ли е от специалните закони, издадени след 9.IX.1944 г. *не*
 16. Военна служба преди и след 9.IX.1944 год. *преди 9.IX.1944 г. – 75 дена на времено обучение в 6-ти пехотен полк.*
 17. Бил ли е във войскови части и какви, които са водили борба против партизаните и народната армия у нас, в Югославия и Гърция *не*
 18. Участвувал ли е в деветоюнския преврат през 1923 год. или пък в потушаването на Септемврийското въстание през 1923 год. *не*
 19. Бил ли е в чужбина, кога, къде и с каква цел *през 1917 [г.] в Германия; през 1924 до [19]31 год. Турция; през 1931–34 Англия; през 1937 г. в Швейцария; през 1942 г. 3 месеца в Германия.*
 20. Има ли сега или имал ли е в миналото близки роднини в чужбина *не*
 21. Семейно положение (име, презиме и фамилия на жена му или мъжа ѝ) *женен без деца. Любка Трифонова Атанасова*
- На зададените му от мен въпроси обвиняемият отговори:*

Въпрос: С кого и през коя година за първи път отидохте в с. Говедарци, Самоковско?

Отговор: За първи път отидох в с. Говедарци през 1940 год. с жена си.

Въпрос: С каква цел отидохте и с кои хора се запознахте?

Отговор: Отидохме на екскурзия с жена си и да търсим домашна прислужничка. Намерихме такава у семейството на Димитър Божков от Доспей махала.

Въпрос: За втори път кога отивате в с. Говедарци?

Отговор: От 1940 до 1947 год. включително ежегодно сме отивали с жена си в Говедарци.

Въпрос: През коя година се запознахте с домакина на почивната станция на Държавната печатница и с хората от селото?

Отговор: С Иван Бончев, домакина на почивната станция на държавната печатница се запознах през 1947 год., когато пренощувах с група студенти екскурзиянти. Имахме общи разговори при обикновена трапеза. С хора от селото се запознах през 1948 год. в връзка с покупката на място за моята хижа.

Въпрос: С кои хора се запозна и какви беха отношенията ви с тези хора до задържането ви?

Отговор: Рангел Зашов Попов, Крум Христов Кацарски, Дончо Богданов, Иван Донев Попов, Христо Ем. Костов, Димитър Мъзганов, Кръстю Попов. Отношенията ми с тези хора беха дружелюбни.

Въпрос: Какви разговори сте имали с Иван Бончев и жена му?

Отговор: На Иван Бончев и жена му съм обяснявал причините за моето уволнение от университета, обяснявал съм им моята дейност преди 9.IX.1944 г. като публицист, връските ми с хора от опозицията преди 9.IX.1944 г., посредничеството ми между М[инистерств]о [на] външните работи и стопанската мисия в София. Разисквали сме върху такива въпроси като Т[рудово] К[ооперативните] З[емеделски] С[топанства], национализация на индустрията, очуждаване на едрата градска собственост и пр. Тези разговори сме водели в продължение на четири години като мой съсед и мой най-близък човек.

Въпрос: Дайте обяснение какви връски сте имали с хората от опозицията преди 9.IX.1944 г. и за какво посредничество сте служили между нашето Външно министерство и стопанската мисия в София, специално англичаните.

Отговор: Лично познанство с общественици като: Кимон Георгиев, Дамян Велчев, Христо Стойков; Иван Стефанов, Евгени Каменов, Кирил Григоров; Илия Палазов и др. социалдемократи. С тези хора сме имали разговори критика на тогавашното правителство. По поръка на бившия Министер Петко Стайнов деиствухах пред шефа на английската стопанска мисия в София, като виден представител на английската мисия (Бейли) в следните три насоки:

1. англичаните да подновят направената в миналото и впоследствие отеглената търговска оферта за доставка на вълна у нас, и то по възможност преди изборите от есента на 1945 год.

Второ, английската мисия да се съгласи да издаде ходна виза за мен с цел да бъда приет в Англия в качеството на временен търговски представител преди сключването на мирния договор между България и Англия.

Трето, издаването на входна виза за мен да не бъде свързано с изгонването от Англия на лицето Михаил Пъдев, действащо в Лондон фактически като представител на БТА, а напротив да се обезпечи неговото оставане в Лондон на съция пост.

Въпрос: Имаше ли въпроси, по който сте говорили с Иван Бончев и жена му, по които те да не изказват съгласие с теб?

Отговор: Не е имало такива въпроси защото ние не сме спорели, а аз съм отговарял на задаваните ми от тях въпроси като научен работник, бивш професор, или пък съм давал пак по техни молба обяснения за извесни стопански явления от гледището както на субективистите, така и на обективистите в политическата икономия. По всички важни въпроси от текущ характер като ТКЗС или национализацията сме били съгласни по принцип. Възможно е да съм излагал мнението си пред тях и да съм разглеждал критично някои сравнително малки подробности около важни правителствени и стопански мероприятия. Единствен случай когато сме спорели е било в връзка с процеса на Т[райчо] Костов и то преди самия процес когато нещата не беха ясни за широката публика и за мен. А аз мислех, погрешно, че до тогава докато две отделни и самостоятелни държави водят търговски преговори помежду си, въпросът за цените на стоките, влизащи в стокообмена е от еднакво важно значение за двете страни, и че ако в едната от тези две страни съществува закон, по силата на който общите дан[н]и по вноса, износа и съответните цени представляват държавна тайна, то тази тайна би трябвало да бъде пазена от всяка страна, която би влезла в търговски връзки с първата страна. Иван Бончев напротив застъпваше гледището, че горната теза, макар и по принцип правилна, не може да бъде прилагана от България спрямо една страна като Съветския съюз, който ни помага на приятелски начала в стопанско отношение. [В] последствие след публикуване на обвинителният акт и разглеждането на делото срещу Т[райчо] Костов и неговата група когато станаха известни всички подбуди и интимни намерения на Т[райчо] Костовци, Иван Бончев и аз бехме на едно мнение по въпроса (отрицателно към Т[райчо] Костовци) и аз естествено не подържах вече тезата за значение на отношението на цените и тайната на цените.

Въпрос: Кои хора от с. Говедарци са ти идвали на посещение в вилата и какви разговори сте имали?

Отговор: Нито съм канел, нито пък някои от месните жители е идвал в хижата ми нарочно на обед, закуска или почерпка. Идвали са неколцина селяни или по работа, или случайно от любопитство. По-специално си спомням да са идвали Рангел Зашов, Дончо Богданов с другарката си, Крум Кацарски, Иван Кацарски, Петре Гергов, Любен Божков, Стоян Дормишов, както и малолетните Илия Дормишов, Любен Паликарски, който изобищо не познавах и не бех виждал до техното идване. Единствен сериозен разговор съм водел с Петре Гергов, който ми бе дошел нагости заедно с тогавашния директор на БНБ Самоков. Говорихме за ТКЗС и Петре Гергов, който заяви веднага, че му е извесно моето положително отношение към ТКЗС, ме запита защо съм останал на позициите на субективизма в политическата икономия. Обясних какви трудности срещам в връзка с обективистичната теория на цеността, прочетох им извесни пасажии от една моя книга, излезла преди 9.IX.1944 г. а Петре Гергов пожела да прочете един мой репортаж за с. Говедарци, излезъл преди това в в. „Изгрев“. Веднаж при мен доидоха двама младежи, единът Илия Дормишов на кръгло 15 год., другият Любен Паликарски на около 18 год., които ми беха съвсем непознати, те ми казаха, че разисквали помежду си върху капитализма и социализма, и дошли нарочно при мен като бивш професор по политическа икономия за да ме запитат коя от двете системи била по-добра. Спомням си, че веднага им отговорих, че въпреки че не съм марксист считам, че социализмът е подобрата

от двете системи и че светът неизбежно върви към социализъм.

Любен Паликарски срещнах само веднаж след този наш разговор, няколко седмици по късно, и то случайно в полето, когато последния минаваше с стадото си. Илия напротив идваше често през пролета и лятото на 1949 г., когато изпървом аз, а впоследствие майка ми му давахме безплатни уроци по френски език за да го подготвим за гимназията. Непознавахме никои от неговото семейство.

Въпрос: Знаехте ли нещо за миналото на тези деца?

Отговор: За миналото на тези деца не знаех нищо.

Въпрос: Кои хора от София или от друго място са идвали на гости в вилата ви?

Отговор: През 1948 год. бех посетен в хижата ми от брат ми Веселин Христофоров и от моите кумци Атанас и Дечка Лазарови. През следващите три години в хижата са идвали на гости следните лица:

майка ми Мария Христофорова с неиния съпруг Гаврил Христофоров, сестра ми Андрияна Хубенова с неиното дете, братовчедите ми Стефан Деянов и Лазар Величков, вуйчо ми Стоян Кръстев същия с жена си. Това са мои роднини.

Мои приятели от София Светозар Паланков веднаж и веднаж с жена си Неделчо Велев, агроном, с жена си, Тодор Вълчев аспирант в ст[опанския] факултет с жена си, студентите: Боян Бонев, Антонина Белчева, Боян Белчев, Гергана Халваджиева и Стоян Райков с жена си, и през 1950 год. есента познатите ми Здравко Станков с жена си и Илия Ляков. Веднаж идва микологът Сечанов, също и трима заблудили се рибари – Кирил Петров и Иван Желев, на третия не си спомням името му. Други лица не са ноцували при мен освен родителите на жена ми Трифун и Атанаска Атанасови, братовчетчето ми Стефчо Кръстев и приятелката на жена ми Мара Миладинова, пияниска.

Въпрос: На така зададените въпроси и дадените отговори в настоящия протокол имате ли да добавите нещо?

Отговор: Нищо не съм пропуснал.

Горното показва, прочете ми се и за верността на което се подписвам:

А. Христофоров

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 259–262а. Оригинал. Бланка. Ръкопис.

№ 53

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО
И ОТНОШЕНИЯТА МУ СЪС ЗАМЕСТНИК-РЪКОВОДИТЕЛЯ
НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ
ПОЛКОВНИК ГОСЛИНГ И ЗА СЪВМЕСТНОТО ИМ ПОСЕЩЕНИЕ
НА РИЛСКИЯ МАНАСТИР ПРЕЗ 1946 ГОДИНА

София, 27 септември 1951 година

Протокол за разпит
на подследствения Асен Георгиев Христофоров
от 27.IX.1951 год.

Аз, Александър Пейчев Стоев следовател при ДС отдел VII съставих настоящия протокол като разпитах в качеството му на обвиняем лицето

Асен Георгиев Христофоров от София, който на зададените му въпроси отговори както следва:

Въпрос: От коя година се познавате [с] Гозлинг помошник на английската стопанска мисия в София?

Отговор: С лицето Гозлинг, помошник на английската стопанска мисия в София, се познавам от м. февруари или март 1945 год.

Въпрос: Кои ви запозна с същото лице?

Отговор: Запознах се на един обед, на който бех канен от тогавашния политически представител на Англия в София Бозуел.

Въпрос: Какви беха взаимоотношенията ви с Гозлинг?

Отговор: Отношения официозни – нито чисто приятелски нито служебни.

Въпрос: През коя година бехте поканени от Гозлинг на екскурзия до Рила?

Отговор: През месец юли 1946 год.

Въпрос: Освен вас двамата имаше ли и други хора и ако е имало такива от кого беха поканени?

Отговор: Имаше още двама българи непознати на мен който беха поканени от Гозлинг.

Въпрос: Как се казваха тези лица?

Отговор: Тинко Пеев и Васил Ненков.

Въпрос: Покажете къде живеят и какво работят тези лица.

Отговор: Тинко Пеев е цигулар в оркестра на Народната опера а Васил Ненков в миналото частен занаятчия кожар сега работи ако не се лъжа в една кожарска ф[абри]ка в с. Казичане.

Въпрос: Къде ви беше сборния пункт за търгването на екскурзията?

Отговор: До колкото си спомням Гозлинг ми беше писал писмо в което ми бе определил деня часа и сборния пункт на търгването, аз отидох пред клуба на английските офицери на Бул. Руски рано след обед един съботен ден. Двамата българи взехме некаде към Подуяне и след това потеглихме за Самоков като джипа ни изкачи до седловината Джанка в Рила, там Гозлинг освободи шофьора и ние потеглихме пеша към хижа Ив. Рилски край рибните езера. Пренощувахме в хижата и привечер на другия ден пристигнахме в Рилския манастир.

Въпрос: Какви разговори имахте по пътя за Рилския манастир?

Отговор: Немога да си спомня точно какво сме говорили но съм сигурен, че политически разговор не сме водели.

Въпрос: Кой хора сварихте в Рилския манастир и колко време престояхте там?

Отговор: В манастира се бавихме към половин час. В игуменарницата отидохме за да се преставим на игумена Калистрат, когото изобищо не познавах, и където престояхме не повече от десет минути. Там сварихме към тридесет посетители, мъже и жени, между който и тогавашния военен министър Дамян Велчев, когото познавах отпреди няколко години. Съпругата на Дамян Велчев, на която също се представих, ме представи на полковник Дейнов с когото разговаряше в момента.

Въпрос: Освен Дамян Велчев имаше ли други генерали в манастира?

Отговор: Непознавам други генерали и мисля, че нямаше други лица в военна униформа в игуменарницата.

Въпрос: След излизането ви от игуменарницата къде отидохте?

Отговор: В двора на манастира за да се качим в колата която Гозлинг бил

предварително наредил да доиде за да ни вземе и откара в София.

Въпрос: Какви разговори имахте по пътя за София?

Отговор: Аз спях в колата през целия път уморен от ходенето и къпането в езерата.

Въпрос: Други път отивали ли сте заедно на екскурзия с Гозлинг?

Отговор: С Гозлинг друг път не съм отивал заедно на екскурзия, но един или два пъти съм го срещал на Витоша.

Въпрос: С кои хора сте виждали Гозлинг на Витоша?

Отговор: Гозлинг не съм виждал на Витоша с българи.

Въпрос: Къде на друго място сте се виждали с Гозлинг?

Отговор: Срещал съм Гозлинг на приеми в английската легация, посещавал съм го няколко пъти в канцеларията му на бул. Толбухин в връзка с моето заминаване за Лондон като търговски представител и съм бил канен няколко пъти на обед в неговото жилище в Бояна. За последен път го видех на един прием в клуба на английските офицери през м. декември на 1946 год. От там научих, лично от него, че той щел да напусне окончателно България десетина дни по-късно [в] началото на януари 1947 год.

Въпрос: Какви политически разговори сте имали с Гозлинг?

Отговор: С Гозлинг съм водел разговори предимно на стопанска тема. Главно за Англия. Най-вече сме говорили на тема английски банки.

Въпрос: На така поставените въпроси и дадените отговори от вас в настоящия протокол имате ли да добавите нещо?

Отговор: Готов съм да дадем на всеки поставен въпрос конкретен отговор както вече съм направил в миналите протоколи.

Горното показах прочете ми се и за верността на което се подписвам:

Обвиняем: А. Христофоров

Следовател: А. Стоев

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 263–264а. Оригинал. Ръкопис.

№ 54

МОЛБА ОТ ЛЮБА ХРИСТОФОРОВА ДО ГЛАВНИЯ ПРОКУРОР НА НАРОДНА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ ЗА ПРОВЕРКА НА ПРИЧИНИТЕ И ОСНОВАНИЯТА ЗА ЗАДЪРЖАНЕТО НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ И ЗА НЕГОВОТО ОСВОБОЖДАВАНЕ

София, 29 октомври 1951 година

До др. Главен Прокурор на Н.Р.Б.
ТУК

МОЛБА

от Люба Асенова Христофорова от София,
ул. Неофит Рилски № 55

Другарю Главен Прокурор,

На 16 юни т.г. в с. Говедарци – Самоковско, бе задържан от органите на народната милиция другаря ми Асен Георгиев Христофоров, член на Писателския съюз

и Съюза на научните работници в България. От тогава до днес повече от четири месеца вече, нямам никакви сведения за причините на това дълго задържане, нито ми е позволено каквото и да е свиждане с него. Само на два пъти ми се разреши да му занеса дрехи в Централния затвор. Нямам също така сведения да е възбудено против него някакво обвинение, нито ми е известно сегашното му местонахождение.

Другарят ми никога по-рано не е имал неприятности с властта. Нещо повече, той е бил антифашист дълго преди 9.IX.1944 г. Това ми дава основания да мисля, че задържането му се дължи на някаква долна клевета или на грешка. Освен това допустимия по нашите закони максимален срок на задържане на лица изтече на 20 октомври т.г.

Като излагам горното, моля най-настойчиво да наредите да се проверят причините и основателността на задържането на другаря ми Асен Г. Христофоров и същия да бъде освободен.

29.X.1951 г.

с почит: Л. Христофорова

София

[Върху документа – бележка:]

Лицето се намира в ареста. [---]

[На гърба на документа има машинописен препис на ръкописната резолюция на главния прокурор:]

Настоящата изпращам на ДРУГАРЯ ОКРЪЖЕН ПРОКУРОР – за проверка и уведомяването ни досежно причините и основанията на задържането на лицето, както и в какво положение е следствието.

№ В.11838.51.8 гр. София, 2.XI.1951 г.

ПРОКУРОР:

ГЛАВНА ПРОКУРАТУРА

Т. Цаков

[На гърба на документа – още бележки:]

1. Гл[авна] прокуратура – за сведение, че за лицето е възложено следствие от 16.VIII. на Д[ирекция] Д[ържавна] С[игурност]. Молбата препратих на ДДС за съобразяване с резолюцията Ви.

2. На ДДС – след[ствен] отдел за съобразяване с резолюцията на Гл[авна] прокуратура. 3.XI. [---]

На ДДС – следствен отдел – Тук, за съобразяване с резолюцията на Главна Прокуратура. № 4.18812, гр. София, 8.XI.1951 год.

Зам. прокурор: Панайотов

Секретар: [---]

До С[офийския] О[кръжен] Прок[урор] на писмо 4.18812. Съобщ[ава] Ви се, че на Ас[ен] Г. Хр[истофоров] се води след[ствие] по чл. 81 и 83 и същото продължава, за което има разрешен[ие] от Глав[ния] прок[урор] на репуб[ликата] до 2.XI.1951 г.]

№ 55

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПРОФЕСИОНАЛНАТА МУ
ДЕЙНОСТ И ПОЛИТИЧЕСКИТЕ МУ ПРОЯВИ И ЗА ПОЗНАНСТВОТО
И СРЕЩИТЕ МУ СЪС СЛУЖИТЕЛИ НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ

София, 6 ноември 1951 година

*Протокол за разпит
на последствия Асен Георгиев Христофоров
от 6.XI.1951 год.*

Аз, Александър Пейчев Стоев следовател при отдел VII на Д.С. съставих настоящия протокол като разпитах в качеството му на обвиняем лицето

Асен Георгиев Христофоров родом на 16.XII.1910 год. гр.Пловдив, живущ гр. София, ул. Неофит Рилски № 55 бивш професор по политикономия, бивш звенар, женен, неосъждан, българин, българско, които на зададените му от мен въпроси даде следните отговори:

Въпрос: Покажете от какво семейство произхождате.

Отговор: Произхождам от чиновническо семейство, баща ми бе книговодител в Б.Н.Банка, а майка ми учителка.

Въпрос: Какво образование имате?

Отговор: Више стопанско.

Въпрос: Къде и кога сте го завършили?

Отговор: В Англия през 1934 год.

Въпрос: През коя година се завърнахте от Англия и на каква работа постъпихте?

Отговор: Завърнах се в началото на 1935 год. в януари и през юни същата година постъпих като безплатен стажант книговодител при Централното управление на Б.Н.Банка.

Въпрос: През коя година напуснахте Б.Н.Банка и на каква друга работа се установихте?

Отговор: Същата година напуснах Б.Н.Банка след три месечен стаж и на 19.IX. с.г. постъпих като началник служба в Главната дирекция на статистиката.

Въпрос: С кой хора се запознахте от статистиката?

Отговор: При постъпването ми на работа в статистиката се запознах с всички началници както и бившия началник на отдел д-р Ив. Стефанов. По късно доиде на работа и Цоню Цончев.

Въпрос: Кога напуснахте статистиката и на каква работа постъпихте?

Отговор: На 8.XI.1938 г. напуснах статистиката по предложение на самия директор и по негов съвет постъпих като икономист в статистическия институт за стопански проучвания при софийския Държавен Уневеристет. Поради недоразумение с директора три месеци по-късно си подадох оставката. Но след други три месеци постъпих наново в същия институт. След едно ново недоразумение с директора през м. септември 1940 год. си подадох наново оставката и напуснах окончателно този институт.

Въпрос: През коя година станахте професор по конюнктура и в кои уневерситет?

Отговор: През м. август 1940 год. бех назначен като хоноруван преподавател

в Д[ържавното] В[исше] У[чилище] за финансови и административни науки. Междувременно в началото 1941 год. постъпих като началник отдел при софийската търговско-индустриална камара. През следващата година бех избран като частен хоноруван доцент в юридическия факултет в университета. Към края на 1943 год. бех избран за редовен доцент в ДВУ за финансови и административни науки. През есента на 1945 год. бех повишен в извънреден професор. През есента на 1947 год. бех овулнен по съкращение в връзка с сливането на стопанския отдел при юридическия факултет с ДВУ за финансови и административни науки.

Въпрос: След уволнението Ви от университета на каква работа постъпихте?

Отговор: Не съм постъпвал на щатна работа след уволнението, но съм се занимавал с преводи и публицистика.

Въпрос: Каква политическа принадлежност сте имали до 9.IX.1944 год.?

Отговор: Не съм се числил към никоя политическа партия до 9.IX.1944 год.

Въпрос: А да сте симпатизирали на някоя партия?

Отговор: Бил съм антифашист.

Въпрос: След 9.IX.1944 год. станали ли член на някоя от партиите съставляващи о[тчествения] фронт и каква дейност сте развили ако сте били такъв?

Отговор: Да, веднага след 9.IX.1944 г. се приобщих към Н[ароден] С[ъюз] „Звено“ и започнах да сътруднича в весник „Изгрев“ не съм обаче водил редовен организационен живот.

Въпрос: Какво беше вашето отношение към народната власт до вашето задържане?

Отговор: На 9.IX.1944 год. и непосредствено след тази дата бех напълно искрен отечественофронтовец. Толкова повече, че стопанската програма от 17 септември от с.г. съвпаднаше напълно с моите разбирания тъй както последните беха изложени в книгата ми върху военното стопанство, публикувана година и половина преди 9 септември.

Още към края на 1944 год. обаче и в поголема степен през 1945 год. смутен от извесни събития които считах за прояви на недостатъчна законост, както и от държанието на представителите на БКП в различните ОФ комитети и изобщо в общественopolитическия живот в страната – едно държане което намирах за не съвсем лоялно спремо останалите съюзници в о[тчествения] фронт, аз започнах постепенно да се одърпвам и да се отчуждавам от властта. Когато започна да се говори по-открито за построяването на социализъм у нас – през 1946–47 години, тогава разбрах, че въпреки извесни мои колебания, между капитализма и социализма, отбелязани още през 1943 г. в горе посочената книга, аз фактически съм бил готов да възприема социализма. Главната причина за това е била моята позиция на субективист в политическата икономия. Тъй като, от друга страна, аз удобрявах и приемах с доволство почти всички по-важни стопански мероприятия на правителството. Уволнението ми през есента на 1947 год. неволно внесе един нов и съвсем личен елемент в отношението ми към властта.

Въпрос: Какви вражески прояви сте имали към народната власт?

Отговор: Не съм имал конкретни вражески прояви.

Въпрос: Как гледахте на дружбата ни с СССР?

Отговор: Още преди 9.IX.1944 год. бех убеден, че след края на войната България ще може да има подкрепа само от Съветския съюз

При пристигане на първите Съветски войски у нас се радвах искрено заедно

почти с целия наш народ. [В]последствие обаче започнах да отдавам „не лоялното“ отношение на БКП към съюзниците в правителството и вече нескрития стремеж към построяване на социализма у нас именно [на] присъствието на Червената армия в страната, считаици, че БКП негласно се опира върху нея. Тогава, започнах да мисля, че по-скорошното сключване на мирен договор и отеглянето на Съветските войски от страната ще бъде желателно не само по стопански и бюжетни причини, но и от вътрешна политическа гледна точка, именно – запазването на ОФ като демократична политическа коалиция по западно европейски образец.

Въпрос: Защо в статията от м. март и април 1946 година „Стабилизацията на лева“ вие наричате Червената армия окупационна?

Отговор: Това е една груба грешка от моя страна, за която съжалявам. Тази фраза показва първо, че не съм бил на ОФ позиции по това време, второ – че не съм имал ясен поглед върху международното положение на България по същото време, особено предвид на събитията в Гърция; и трето – че страхът ми от установяването на комунизъм у нас несъзнателно е взел връх над онова чувство на благодарност към Червената армия освободителка, което и аз както почти всички българи изпитвах на 9.IX. и непосредствено след 9.IX.1944 год.

Все пак горната фраза „руските окупациони“ войски съм употребил донекъде с цел да подчертая, че по силата на примирието издържката на Съветските войски тежи върху бюжета на страната – от формално гледище тези войски се явяват като окупациони.

Въпрос: При обиска в хижата Ви е намерен пистолет. Даите обяснение от къде го имате и имяхте ли разрешение за неговото носене?

Отговор: Пистолетът притежавам още като 17 год[ишен] младеж, когото купих лично при съществуващия свободен режим. Разрешение за същия немах, но и не го носех с себе си.

Въпрос: С кой чужденци се познавате, дошли у нас след 9.IX.1944 год.?

Отговор: Средица англичани от английската политическа мисия в София: министър Бозуел, То[м]лин[г]тън, Бейли, Гозлинг, Андриус, госпожица Мюризън и госпожица Елизавета Баркър, журналистка и Филип Крайст, журналис, и други чийто имена не помня.

Въпрос: Как стана запознаването с тези англичани и по чий почин?

Отговор: След първото ми посещение в английската легация през пролета на 1945 г. заедно с други членове на настоятелството на Българо-британско дружество, запознаването ми с горните лица е ставало съвсем инцидентно на различни официални приеми в легацията, на които съм присъствал.

Въпрос: Какви срещи сте имали с тези лица и по какви политически и стопански въпроси сте говорили?

Отговор: Разговори от значение съм водил самостоятелно с Гозлинг и на два пъти с министър Бозуел. Тези разговори съм водел през 1945–46 год. било в английската легация, било в моето жилище на ул. Н. Рилски 55 София или в вилите на Гозлинг и Бейли.

Разговорите, за които говоря извън другите общи разговори са се отнасяли главно за следните неща; първо сключването на една конкретна търговска сделка между България и Англия, за която беха отпочнати и преговори, и второ – моето евентуално заминаване за Лондон като български търговски представител, за което правителството бе направило известни постъпки.

Въпрос: Какви поверителни разговори сте водели за страната ни?

Отговор: Не съм водил поверителни разговори за страната ни.

Въпрос: А те англичаните не интересуваха ли се от такива неща които могат да научат от Вас?

Отговор: Англичаните са се държали твърдо официално с мен, като към бъдещ търговски представител в Англия. Аз служех като връзка между Петко Стайнов и Бейли до уреждането на тези два въпроса – по въпроса за зделката и по моето заминаване за Лондон, което англичаните свързваха с отзоваването на Михаил Пъдев от Лондон.

Въпрос: Кои правителствени хора сте запознавали с англичаните по чий почин къде и кога?

Отговор: Запознал съм Бейли, които беше шеф на английската стопанска мисия в София с следните три правителствени лица:

През 1945 год., запознах Бейли с д-р Ив. Стефанов, тогава управител на Б.Н.Банка, у дома и главно по мои почин; през есента на същата година поканих Бейли на гости като същевременно поканих и Желю Бурилков, подпредседател на българското економическо дружество и Евгени Каменов главен секретар на МВР главно по мои почин. Пак през същата есен поканих Бейли и Васил Юруков предимно по почин на Васил Юруков.

Въпрос: На какъв език се водеха разговорите за всеки поотделно от тримата и за какво се отнасяха същите?

Отговор: Разговорите винаги са се водели на един от тези три езика – английски, френски и български, като аз съм превеждал от и на английски, а в един случаи (с Юруков) Бейли говори на развален български език.

Разговорите на Бейли с Ив. Стефанов, с Желю Бурилков, с Евгени Каменов и със мен като домакин са се отнасяли до най-различни общи теми, каквито могат да бъдат водени между културни хора при подобни обстоятелства. Това което си спомням и което по моя преценка би могло да представлява интерес за следствието, се отнася, по отношение на Ив. Стефанов до курса на лева спремо лирата стрелинга; по отношение на Желю Бурилков – до изгледите за бъдещия търговски обмен между Англия и България; и по отношение на Евгени Каменов до общи стопански и културни въпроси. Спомням си също така, че Бейли повдигна въпроса за некакъв минерал, които се намирал в големо изобилие в Турция и с които Бейли едно време сметал да подхване търговия, и Желю Бурилков отговори, че този минерал се срещал в някои планини на Южна България, но в ограничено количество, не оправдаващо стопанската му експлоатация.

Въпрос: От кога се познавате [с] Оскар Андерсон?

Отговор: От 1936 год. Запознахме се в Главната дирекция на статистиката където той идваше като главен директор на конюктурния институт.

Въпрос: Какви беха отношенията ви с Андерсон?

Отговор: Съвсем служебни.

Въпрос: През коя година постъпихте на работа в института при Андерсон и колко време работихте там?

Отговор: От 8.II.1938 г. с прекъсване от три месеца до м. септември 1940 год.

Въпрос: Кога Андерсон напусна България?

Отговор: Вероятно през 1941 год.

Въпрос: През коя година Ви бе писал писмо Андерсон за да заминете за

гр. Киел, Германия?

Отговор: През летото на 1942 год.

Въпрос: За каква работа Ви покани Андерсон в Германия?

Отговор: Да работя в Киелския институт за световно стопанство като научен сътрудник за срок от шест месеца.

Въпрос: Каква работа свършихте в Киелския институт?

Отговор: Направих едно проучване относно възможностите за следвоения търговски обмен между България и скандинавските страни. Върнах се предсрочно в България.

Въпрос: Можяхте ли да научите Андерсон с какво се занимаваше?

Отговор: Андерсон правеше некакви проучвания въз основа на стари руски статистики – от времето на царска Русия.

Въпрос: На така зададените въпроси и дадените отговори в настоящия протокол имате ли нещо да добавите ако сметате че нещо сте пропуснали?

Отговор: Не.

Разпитан: А. Христофоров

Разпитал: А. Стоев

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. I, а.е. 10172, л. 266–269а. Оригинал. Ръкопис.

№ 56

ДЕКЛАРАЦИЯ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА СВЪРЗАНОСТ С АНГЛИЙСКОТО РАЗУЗНАВАНЕ

София, [преди 16 ноември 1951 година]

Декларация

Долуподписаният Асен Георгиев Христофоров, бивш професор, заявявам без принуда и по собствена воля, че през годините 1945 и 1946 съм бил в услуга на английското разузнаване в София, по-точно в лицето на полковник Бейли от английската мисия, комуто съм уреждал на няколко пъти срещи у дома с наши общественици от различни политически групировки.¹

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. I, а.е. 10172, л. 265. Оригинал. Ръкопис.

¹ Декларацията е написана собственоръчно от Асен Христофоров, но не е подписана.

№ 57

ПРЕДЛОЖЕНИЕ ОТ СЛЕДОВАТЕЛЯ В СЛЕДСТВЕНИЯ ОТДЕЛ НА ДЪРЖАВНА
СИГУРНОСТ АЛ. ПЕЙЧЕВ ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА ОЧНА СТАВКА МЕЖДУ
ГАВРИЛ ЦВЕТАНОВ И АСЕН ХРИСТОФОРОВ

София, 16 ноември 1951 година

УТВЪРЖДАВАМ

СТРОГО ПОВЕРИТЕЛНО!

И[ЗПЪЛНЯВАЩ] Д[ЛЪЖНОСТТА] НАЧАЛНИК ОТДЕЛ VII-МИ
ПОДПОЛКОВНИК

Н. АНГЕЛОВ

София, 17 ноември 1951 год.

ПРЕДЛОЖЕНИЕ

ОТНОСНО: Провеждане очна ставка между
подследствените Гаврил Цветанов Цветанов и
Асен Георгиев Христофоров за разобличение на
последният.

ДРУГАРЮ НАЧАЛНИК,

До сега подследствият Асен Георгиев Христофоров в следствието не е при-
знал, че е агент на английското разузнаване. Подследствият Гаврил Цветанов Цве-
танов сочи в показанията си, че Христофоров е английски агент, което му е било
съобщено от английското разузнаване, а самият Христофоров е казал на Цветанов,
че е предавал сведения на англичаните.

За разобличение на Христофоров като английски агент и за раздвижване след-
ствието му напред,

ПРЕДЛАГАМ,

да бъде проведена очна ставка между Гаврил Цветанов и Асен Христофоров,
по следните въпроси:

Въпрос към Христофоров – Познавате ли това лице?

Отговор – Да познавам го, това е Гаврил Цветанов.

Въпрос към Цветанов – Познавате ли това лице?

Отговор – Да познавам го, това е Асен Христофоров.

Въпрос към Цветанов – До 1946 год. с Христофоров бяхте ли в приятелски
отношения?

Отговор – Не, Христофоров ме отбягваше и ме смяташе за фашист и легионер.

Въпрос към Христофоров – Верно ли е това?

Отговор – Не е верно.

Въпрос към Цветанов – Подобрива ли се отношенията ви с Христофоров и коя
е причината?

Отговор – Да подобрива се, благодарение на това, че моя познат Марин Ма-
ринов, му беше казал, че чрез мен поддържа връзка с англичаните, защото и Христо-
форов му говорил, че има връзка с англичаните. Именно поради това, че Маринов
му бил казал неща за мен, той – Христофоров можел да се отнася с доверие към мен.

Въпрос към Христофоров – Верно ли е това?

Отговор – Не е верно.

Въпрос към Цветанов – Вие до сега пред следствието сте признали, че сте агент на английското разузнаване?

Отговор – Да.

Въпрос към Цветанов – Покажете, какви нареждания сте получавали от английското разузнаване по отношение на Христофоров?

Отговор – В началото на 1946 год. аз съобщих на английското разузнаване, че съм разкрит пред Христофоров като агент на англ[ийското] разузнаване, и поисках съвет какво да бъде отношението ми към Христофоров. От там ми съобщиха, че, знаят за взаимното ни разкриване с Христофоров като английски агенти, и че на Христофоров било наредено – в случай на нужда да се обръща към мен за помощ специално за дейността му в Бълг[арското] икон[омическо] д[ружест]во, и аз да изпълнявам това, без да се разкривам повече пред Христофоров.

Въпрос към Христофоров – Верно ли е това?

Отговор – Не е верно...

Въпрос към Цветанов – Покажете какво ви е говорил Христофоров за връзките си с англичаните?

Отговор – Христофоров ми е казвал, че е бил много близък с Бозуел, и че щял да предава доклад на англичаните за Дамян Велчев – какво е говорил с него, за да можели да се изяснят някои работи от англичаните около Велчев за отношенията им към него.

През изпитната сесия [от] 1947 год. Христофоров поиска да го замести в университета – да изпитвам студентите по стопанска география, тъй като щял да се среща с някакви англичани военни, на които да предаде някои сведения, тъй като те си заминавали. Аз го замествах в университета 2 или 3 дни.

Въпрос към Христофоров – Верно ли е това?

Отговор – Не е верно...

Очната ставка ще се проведе в 5 центр[ален] каб[инет] от др[угаря] ст[арши] след[овател] Иван Албански в мое присъствие на 17.XI. т.г.

София, 16 ноември 1951 год.

ПРЕДЛАГА

СЛЕДОВАТЕЛ: Ал. Пейчев

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 275–276. Оригинал. Машинопис.

№ 58

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО
И ОТНОШЕНИЯТА МУ С ИВАН СТЕФАНОВ И ЗА ПРОВЕДЕНАТА В ДОМА МУ
СРЕЩА НА ИВАН СТЕФАНОВ С РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА
НА АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ

София, 3 декември 1951 година

Протокол за разпит
от 3.XII.1951 год.

Аз, Александър Пейчев Стоев следовател при отдел VII на Д.С. съставих настоящия протокол като разпитах в качеството му на обвиняем лицето

Асен Георгиев Христофоров бивши професор от София ул. Н. Рилски № 55 който на зададените му от мен въпроси отговори както следва:

Въпрос: От кога се познавате с бившия м[инистър]р на финансите Иван Стефанов?

Отговор: От есента на 1935 год.

Въпрос: Как стана запознаването Ви и къде?

Отговор: Служебно [в] Главната дирекция на статистиката където той бе и [зпълняващ] д[лъжността] началник отдел, а аз началник служба.

Въпрос: Какви беха взаимоотношенията Ви с Ив. Стефанов?

Отговор: Само служебни и то за няколко месеци след което той напусна статистиката. Мога да подчертая, че той ми направи много добро впечатление като научен работник.

Въпрос: На какви теми сте приказвали с Иван Стефанов до 9.IX.1944 год.?

Отговор: Предимно научни теми из областта на стопанската теория и практика.

Стефанов ме е канел два или три пъти преди 9.IX.1944 год. от името на академическия съвет на Вишето търговско у[чилище] в Свищов да постъпя като доцент или инзвърстен професор, която покана аз никога не приех.

По време на тези разговори на два или три пъти последния път в Свищов 1944 г. е ставало дума и за боиуващата тогава война.

И двамата очаквахме и се радвахме на близкия разгром на Германия. В един от тези разговори, когато Съветската армия бе навлезла вече в Ромъния Стефанов се изказа иронично за свищовската буржуазия която вече тръпнела от страх пред мисълта че в близки дни на отвъдния Дунавски бряг би могла да се появи Съветската червена конница, чието пристигане в България лично той очакваше с голяма радост.

Въпрос: Кога за първи път се виждате с Иван Стефанов след 9.IX.1944 год.?

Отговор: След неговото назначаване за подуправител на Н[ародната] Банка.

Въпрос: Какви разговори сте имали?

Отговор: Първо относно възобновяването на дейността на българското економическо дружество и второ назначаването на брат ми за професор в адвокатурата на Б.Н.Банка.

Въпрос: С кой чужденци сте запознали Иван Стефанов, кога и къде?

Отговор: През пролета или раното лето на 1945 год. поканих Ив. Стефанов

на гости у дома гдето бех също поканил и шефа на английската стопанска мисия в София полковник Бейли. От някои мой разговори с Бейли станали преди това гостуване аз бех останал с впечатлението, че Бейли непознава Стефанов, за който аз се бех изказал ласкаво пред него – като сериозен учен, културен човек и изряден партиец.

От гостуването на тези двама мои познати у мен и до сега остава убеждението – не и увереността – че те не са се познавали предварително.

Въпрос: Какви разговори водихте на тези среща?

Отговор: Разговорите беха предимно от общ характер – такива каквито могат да се водят между културни хора при чаша вино и закуска.

Спомням си по-конкретно, че в връзка с възможността за възобновяването на търговията между България и Англия Бейли повдигна въпроса за курса на лева спрямо лирата стрелинга, твърдейки, че леват е далече надценен. Бейли също така изказа мисълта, че при този курс чиновниците в английската политическа мисия у нас получавали твърде малко левове срещу техните заплати в лири стрелинги.

И тримата спорихме относно възможностите на установяването на един реален курс между двете монети при наличността на ценови нормировки и определени консумативни дажби както в България така и в Англия.

Въпрос: Освен тези среща имахте ли друга такава между вас тримата?

Отговор: Между нас тримата друга среща не е имало.

Въпрос: Кога вие с Иван Стефанов сте били канени от други англичани било на приеми или обеди?

Отговор: Само веднаж у подполковник Гозлинг на обед на който присъстваха Стефанов с съпругата си, Д-р Стефан Василиев с съпругата си, аз с съпругата си и може би още едно или две лица но не съм сигурен.

Въпрос: Къде стана обеда и на какви теми се водиха разговорите?

Отговор: Обедът се състоя в вилата на подполковник Гозлинг над Бояна, разговорите беха от най-общ характер и нищо конкретно не си спомням. Никакви политически теми не беха зачекнати или поне не си спомням да са били зачекнати.

Въпрос: Знаете ли кой е запознал Ив. Стефанов с Гозлинг?

Отговор: Не. Доколкото си спомням когато Стефанов доиде на гости у дома там той се срещна само с Бейли но не и с Гозлинг.

Въпрос: На така задените Ви въпроси от мен и дадените отговори от вас имате ли да добавите нещо към настоящия протокол?

Отговор: Да. В обвинителният акт срещу Трайчо Костов и неговите съподвижници бе изнесено, че Стефанов бил английския агент в служба на английското разузнаване, както и че запознаването на Стефанов с Бейли е станало в Б.Н.Банка. Аз бих желал да подчертая, че останах твърде изненадан от тези два факта. До тогава бех считал Стефанов за изряден партиец комунист.

Също така бех останал с впечатлението, че именно аз съм запознал Стефанов с Бейли и то в моя дом. По време на самия процес съобщих на някои мои познати това мое съмнение и поне пред двама – едно от което служебно лице от МВР – поставих въпроса дали да съобщя за това мое съмнение на прокурора или адвоката на Стефанов. Въпросното служебно лице ме посъветва да се върна обратно в с. Говедарци, гдето прекарвах по-големата част от годината, и да не мисля повече по този процес.

През 1945/46 год. бех канен на обед у генерал Окслей. Първата ми и последна

покана от този род от този генерал. Но на обедата присъстваха към двадесет и пет души англичани и българи между който Иван Стефанов със съпругата си.

Горното показах прочете ми се и за верността на което се подписвам.

Обвиняем: А. Христофоров

Следовател: А. Стоев

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 280–281а. Оригинал. Ръкопис.

№ 59

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО И ОТНОШЕНИЯТА МУ С ГЕОРГИ СВРАКОВ И НЕГОВИТЕ ПРОФЕСИОНАЛНИ И ПОЛИТИЧЕСКИ ПРОЯВИ

София, 7 декември 1951 година

*Протокол за разпит
на подследствения Асен Георгиев Христофоров
от 7.XII.1951 год.*

Аз, Александър Пейчев Стоев следовател при отдел VII на Д.С. разпитах в качеството му на обвиняем лицето

Асен Георгиев Христофоров бивш професор в стопанския факултет от София, ул. Н. Рилски № 55 които на зададените му въпроси даде следните отговори:

Въпрос: От кога познавате професор Георги Свраков?

Отговор: От 1940 година.

Въпрос: Как се запознахте с Георги Свраков?

Отговор: Запознал съм се служебно в института за стопански проучвания където той идваше на посещения при директора Андерсон.

Въпрос: Какво знаете за Георги Свраков?

Отговор: Завършил вишето училище в гр. Сталин, специализирал в Германия, [в]последствие назначен като асистент на професор Андерсон в Варна, повишен след време в ранг на професор и през летото на 1940 год. назначен от правителството като един от тримата членове на първоначалния академически съвет на новосъздаденото Д[ържавно] В[исше] У[чилище] за финансови и административни науки, в което бе титуляр на общата катедра по полит економия и стопанска политика. Уволнен в края на 1944 год. по подаване на оставка и наново възвърнат година и половина по-късно. Като германски възпитаник притежава значителни връзки с германски научни среди. Идеологически ориентиран до 9.IX.1944 год. към Хитлерова Германия – така поне може да се съди от една негова академична реч, произнесена в военния клуб на първи ноември 1941 или 1943 год. по случаи патрония празник на Д[ържавното] В[исше] У[чилище]. Проявявал е винаги твърде сериозно отношение както към науката така и в работата си в университета. Следел е нашия стопански печат.

Въпрос: По какъв повод е станал разговор между вас с Георги Свраков за Гаврил Цветанов?

Отговор: Не си спомням конкретния повод, но в общ разговор на едно събрание на съюза на научните работници той съвсем случайно спомена че са изминали кръгло три години от задържането на Гаврил Цветанов.

Предполагам, че Г. Свраков се е сетил за Г. Цветанов при този случаен разговор с мен, първо понеже и двамата с Цветанов се числехме към неговата катедра, и второ понеже аз също така от дълго време съм уволнен и живея далече от София – виждайки мен той се сеца за другия преподавател към своята катедра.

Горното продиктувах прочете ми се и за верността му се подписвам.

*Обвиняем: А. Христофоров
Следовател: А. Стоев*

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 285–285а. Оригинал. Ръкопис.

№ 60

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО, СРЕЩИТЕ И РАЗГОВОРИТЕ МУ С МАРИН МАРИНОВ

София, 17 декември 1951 година

Държавна сигурност – София

*Протокол за разпит
на обвиняемия Асен Георгиев Христофоров
от 17.XII.1951 год.*

Аз, следователя Александър Пейчев Стоев при следствения отдел, София днес разпитах лицето Асен Георгиев Христофоров които на зададените му от мен въпроси отговори както следва:

Въпрос: Познаватели лицето Марин Маринов?

Отговор: Да.

Въпрос: Покажете кога, къде и как сте се запознали с Марин Маринов.

Отговор: На Витоша случайно, при общи познати след 1 ноември 1945 год. и преди края на 1946 год.

Въпрос: След това запознаване къде на друго място сте се виждали, и вие с кои хора сте били?

Отговор: Срещал съм се на няколко пъти с Марин Маринов по бул. Руски, когато съм излизал на разхотка, без да имам предварително уговорена среща с него. Бил съм на гости в квартирата му два или три пъти сам, веднаж за двасетина минути, при силен дъжд с една девойка Евлампия Влахова, когато престояхме не повече от половин час.

Въпрос: Какви разговори сте имали с Марин Маринов?

Отговор: Никакви особени разговори: за неговото студентство, за флиртовете му за неговите способности като танциор в Женева гдето спечелил некакъв конкурс по танц, за неговите склоности към социологията като наука и за Огюст Конт.

Въпрос: А вие какво сте му говорили за себе си?

Отговор: Не мога да си спомня точно кога, какво и къде съм му разправял, но чувствам, че понеже запознаването ми с него е станало около (преди или след) януари 1946 год., когато щех да заминавам за Англия като търговски представител, трябва да съм му разправял за това заминаване или за неговото осуetyаване, за посещенията ми на приемите в английската легация, за моето студентство в Лондон с моите случки из живота там и т.н.

Въпрос: Какви разговори сте имали с Марин Маринов за Гаврил Цветанов?

Отговор: Спомням си, че веднаж, когато името на Гаврил Цветанов изникна случайно в разговора Маринов ми каза, че Гаврил Цветанов бил много добър оратор и че Марин Маринов има това впечатление от преди години, когато бил чул Цветанов на некакво събрание студенско или некакво друго.

Въпрос: Кога къде вие с Марин Маринов сте срещнали Гаврил Цветанов?

Отговор: За такава среща имам съвсем смътен спомен, че вървя по бул. Руски за кратко време между Г. Цветанов и М. Маринов, и че също съм бил изненадан, че тези двама толкова противоположни хора се познават изобщо. За друга втора среща между трима ни или пък да съм виждал макар и отдалеч М. Маринов [в] компания с Г. Цветанов не мога да си спомня.

Въпрос: Имате ли да добавите нещо към настоящия протокол?

Отговор: Към Марин Маринов съм имал общо взето приятелско отношение – като към весел компаньон от планината. Дълго време незнаех неговото фамилно име. Считах, че той е похабил дарбите си, и че би могъл да постигне по-големи успехи в живота.

Горното продиктувах прочете ми се и за верността се подписвам.

Разпитан: А. Христофоров

Разпитал: А. Стоев

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 289–289а. Оригинал. Ръкопис.

№ 61

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ НА ИВАН СТЕФАНОВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО,
СРЕЩИТЕ И РАЗГОВОРИТЕ МУ С АСЕН ХРИСТОФОРОВ, ЗА НЕГОВИТЕ
ПРОФЕСИОНАЛНИ И ПОЛИТИЧЕСКИ ПРОЯВИ И ЗА СРЕЩАТА В НЕГОВИЯ
ДОМ С РЪКОВОДИТЕЛЯ НА СТОПАНСКАТА СЛУЖБА НА АНГЛИЙСКАТА
МИСИЯ В СОФИЯ ПОЛКОВНИК БЕЙЛИ

Стара Загора, 19 декември 1951 година

ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ

ПРОТОКОЛ ЗА РАЗПИТ

Град *Стара Загора*, 1951 г., XII месец, 19 ден.

Долуподписаният лейтенант *Александър Пейчев Стоев* отдел VII Д.С. на ДС днес разпитах в качеството на обвиняем (свидетел) лицето:

1. Име, презиме и фамилия *Иван Стефанов х[аджи] Матеев*
2. Ден, месец, година на раждането *3 март 1899 год.*
3. Месторождение *гр. Сталин.*
4. Местожителство (точен адрес) *София, ул. Раковски, 148, вход Б.*
5. Народноост, поданство *българин, българско.*
6. Вероизповедание *свободомислящ.*
7. Образование *више държавни науки.*
8. Социално положение *служещ, държавен.*
9. Социален произход *среден, овцевъд.*
10. Партийност *БКП.*
11. В кои политически партии е членувал преди и след 9.IX.1944 г. *БКП.*
12. Служил ли е в полицията, жандармерията или съдебно-наказателните органи до 9.IX.1944 г. *не.*
13. Бил ли е репресиран и от кои органи преди и след 9.IX.1944 год. *През 1924 и 1932 год. задържан от полицията, увуляван на три пъти.*
14. Осъждан ли е преди или след 9.IX.1944 г., от кой съд, по кой закон и на какъв срок *не.*
15. Засегнат ли е от специалните закони, издадени след 9.IX.1944 год. *не.*
16. Военна служба преди и след 9.IX.1944 год. *През 1918 год. служил три месеци в гр. Шумен 4[-то] допълняещо артилерийско отделение.*
17. Бил ли е във войскови части и какви, които са водили борба против партизаните и народната армия у нас, в Югославия и Гърция *не.*
18. Участвувал ли е в деветоюнския преврат 1923 год. или пък в потушаването на Септемврийското въстание през 1923 год. *не.*
19. Бил ли е в чужбина, кога, къде и с каква цел *от 1921 до 1925 в Германия, гр. Берлин, студент; от 1925–[1]1927 [2]. в Франция, Париж, на служба в търг[овското] предст[авителство] на СССР; от 1929 до [1]1930 год. гр. Берлин, на служба и по партийна линия.*
20. Има ли сега или имал ли е в миналото близки роднини в чужбина *не.*
21. Семейно положение (име, презиме и фамилия на жена му или мъжа ѝ) *женен, Тереза Деманж.*

На зададените му от мен въпроси свидетелят отговори:

Въпрос: Познавате ли лицето Асен Георгиев Христофоров?

Отговор: Да познавам го.

Въпрос: От кога се познавате с Христофоров и кой ви запозна?

Отговор: Познавам го от 1933 или 1934 год., запознах се служебно в Дирекцията на статистиката.

Въпрос: Вие каква длъжност заемахте в статистиката?

Отговор: В началото началник отделение, а впоследствие началник отдел.

Въпрос: Христофоров каква длъжност изпълняваше?

Отговор: Завеждаше конюктурната служба.

Въпрос: Какви разговори сте имали с Христофоров преди 9.IX.1944 год.?

Отговор: По най различни стопански и финансови въпроси у нас и в чужбина. Особено върху економическите въпроси в СССР, Англия и Германия. Христофоров беше изцяло поддръжник на либералистичното схващане, за пълната свобода на частната инициатива и частната собственост. Излизайки от това схващане той

критикуваше както икономика[та] на СССР, така и на хитлериска Германия. През време на войната той говореше съвсем против хитлеризма и прохитлеризма у нас. Преди 9.IX.1944 год. бе свързан с Кимон Георгиев и Дамян Велчев. Той искаше даже да ме срешине с Кимон Георгиев, но аз не пожелах. Зная, че Христофоров ходи в Германия през 1942 или 1943 год. струва ми се, че с съдействието на инситута за статистически проучвания при унивириситета или от търговско-индустриалната камара. Беше член на настоятелството на българското економическо д[ружест]во и член на редакциония комитет, и като редактор за извесно време на списанието. Преди 9.IX.1944 год. той ми е казвал, че е бил редактор на списанието Стопански вести при камарата, и някои от неговите статии са били коригирани, а други спирани от Добри Божилов.

Въпрос: Какви срещи и разговори сте имали с Христофоров след 9.IX.1944 год.?

Отговор: Аз съм [се] срещал след 9.IX.1944 год. в економическото дружество. Той продължаваше да поддържа схващането за подържане частната инициатива и частната собственост. През 1945 год. Христофоров ми предложи да [се] срешна у него с двама англичани, които се занимавали с стопански въпроси. В продължение на три четвърти часа сме говорили в жилището на Христофоров с подполковник Гозлинг и не съм сигурен дали не бе и полковник Бейли.

Въпрос: Какви разговори водихте на тези срещи?

Отговор: Разговора се въртеше около стопанските и финансови въпроси у нас и у чужбина в връзка с войната и по-специално около опасността от инфлацията и за начина, по който може да бъде избегната. Втори път не съм се срещал с Христофоров с чужденци, нито пък съм го виждал на приеми давани от чужденци.

Въпрос: Какво Ви е говорил Христофоров за връските си с англичаните?

Отговор: Вероятно да ми е дал обяснение за познанството си с тези англичани но не мога да си спомня точно как. Христофоров се е обръщал към мен за помощ да бъде назначен за търговски представител в Лондон, за същото ми е говорил и Кимон Георгиев които поддържаха кандидатурата на Христофоров, аз обаче не съм направил нищо защото смятах Христофоров, в чужбина не да бъде полезен а даже и вреден.

След извесно време бех избран на академическия съвет на бившия свободен унивириситет за рецензент по конкурса за доцентура при катедрата по политикономия, от явилите се кандидати само Христофоров можеше да бъде избран и в рецензията си върху неговата хабилизацияна теория на военновременното стопанство, аз се изказах за избирането му от академичния съвет, не си спомням кой беше втори рецензент. Още след първата година за назначаването на Христофоров за доцент при мен идваха студенти комунисти, да ми съобщят, че са за овулнението на Христофоров, като имах това становище на студентите комунисти аз не съм се застъпвал за Христофоров. По-късно научих от Христофоров, че той си е построил къщичка до Самоков в с. Говедарци, дето сметал да си изкарва прехраната с малко земеделско стопанство. Христофоров на няколко пъти искаше да му помогна да се назначи на работа в София понеже не можел да си представи да живее дълго на село. Аз обаче не намирах за възможно да направя каквото и да е. Даже когато подбирахме сътрудници за иконом[ическия] инситут при Б[ългарската] А[кадемия на] н[ауките] аз не се съгласих да се има предвид кандидатурата на Христофоров на каквото мнение беше Жак Натан.

В връзка с строежа на къщата Христофоров се нуждаеше от пари и ми предложи да ми продаде тяхното пияно. Аз реших да купя пияното срещу продажбата на акордиона на дъщеря ми и заем от Б.Н.Банка не много време преди задържането ми аз изплатих последната вноска на Христофоров.

Въпрос: Имате ли да добавите нещо към настоящия протокол?

Отговор: Христофоров не ми е говорил открито, че е против народната власт и о[тчествения] фронт обаче аз винаги съм считал, че той е бил сериозно засегнат от овулнението му от университета и от неназначаването му за търговски съветник в Лондон или на друга държавна служба по специалността му.

Горното продиктувах прочете ми се и за верността се подписвам.

Разпитан: Ив. Стефанов

Разпитал: А. Стоев

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 313-313а, 318-319. Оригинал. Бланка. Ръкопис.

№ 62

СПРАВКА ОТ СЛЕДОВАТЕЛЯ В ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ АЛЕКСАНДЪР ПЕЙЧЕВ С БИОГРАФИЧНИ ДАННИ И СВЕДЕНИЯ ЗА ПРОФЕСИОНАЛНИТЕ И ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПРОЯВИ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ И С ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА НЕГОВОТО ВЪДВОРЯВАНЕ В ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНО ОБЩЕЖИТИЕ

София, 30 декември 1951 година

30.XII.1951 г.

СПРАВКА

за лицето Асен Георгиев Христофоров
от София ул. Н. Рилски № 55

Подписаният следовател Александър Пейчев Стоев на служба при отдел VII. на Д.С. София, прегледах всички налични материали за лицето Асен Георгиев Христофоров от София и установих следното:

Асен Георгиев Христофоров е родом в гр. Пловдив на 16.XII.1910 год. произхожда от буржуазно семейство, през 1924 год. заминава за Турция да се учи в Роберт колеж, завършва същия през 1931 година след което заминава за Лондон да следва. Преподаватели са му в университета Ласки и Джон Кейнс извесни субективисти, които оказват влияние върху Христофоров и го правят субективист. Същия и до сега си остава като такъв и защитава ревностно субективната теория като правилна и отрича обективната Марксовата като неправилна.

След завръщането си в България през 1934 год. се установява на работа в Б.Н.Банка за около три месеца. Същата година постъпва на работа в Дирекция на статистиката и работи до 1938 год. тук се запознава с трайчостовиста Иван Стефанов поддържа редовни връзки до задържането на Иван Стефанов. През 1939 год. постъпва на работа в статистическия институт за стопански проучвания като икономист където се запознава с професор Андерсон. През 1941 год. постъпва на работа в търговско индустриалната камара, а през 1943 год. става редовен доцент по финансови и стопански науки в Д[ържавното] В[исше] у[чили]ще и работи като такъв до 17 август

1947 год. след което е уволнен по чл. 201 от закона за вишето образование. През 1937 год. е бил в Женева за шест месеци в изследователския институт изпратен от Славчо Загоров, през 1942 год. заминава за Германия – Киел повикан от проф. Андерсон в института за световно стопанство престоява три месеца след което се завърща обратно в България.

Асен Г. Христофоров е задържан на 16.VI.1951 год. при обиска му е намерен пистолет 6.35 м[м] за който няма разрешение от власта. Преди 9.IX.[1]1944 год. е подържал връски с Дамян Велчев и Христо Стойков след 9.IX.[1]1944 год. става „звено-нар“. Ревностен англофил след 9.IX.[1]1944 год. се запознава с англичаните: Бозуел, Бейли, Гозлинг и генерал Окслей от същите е канен на обеда, вечери и приеми, било в къщи или домовете им. От своя страна Христофоров е канел у дома на вечери Бейли и Гозлинг където ги запознал с правителствени хора като с Иван Стефанов и Васил Юруков в които срещи са се водели разговори на стопански теми. През 1946 год. Христофоров изнася сказка в българското економическо д[ружест]во на тема стабилизацията на лева в която сказка той нарича съветските войски окупационни и че причините за обезценяването на лева са присъствието на съветските войски.

По показанията на Гаврил Цветанов Цветанов Христофоров се сочи като агент на английското разузнаване, без да са имали прека връска.

На основание на гореизложеното считам, че лицето Асен Георгиев Христофоров от София е опасен за обществения ред и сигурност, предлагам да бъде въдворен в за срок от

Прилагам материалите за лицето:

Следовател:
Ал. Пейчев

Одобрявам н[ачални]к отд[еление] I во майор: /В. Константинов/
Следовател: Ал. Пейчев
София.....1951 год.

До др[угаря] Пом[ощник] Министър
за Държавна Сигурност
София

ПРЕДЛОЖЕНИЕ

От Началник отдел VII.....
подполковник Н. Ангелов

Прегледах основно справката и материалите приложени към преписката за лицето Асен Георгиев Христофоров и намирам заключението на следователя Александър П. Стоев за правилно. Предлагам същото да бъде въдворено..... за срок.....

И.д. Началник отдел VII м[и]
подполковник: *Н. Ангелов*
София 30.XII.1951 г.

№ 63

ЗАПОВЕД НА МИНИСТЪРА НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ
ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ ГЕОРГИ ЦАНКОВ ЗА ВЪДВОРЯВАНЕ
НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ В ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНО ОБЩЕЖИТИЕ

София, 3 януари 1952 година

Препис

МИНИСТЕРСТВО НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ

Заповед

№ 5

София 3.1.1952 год.

На основание чл. 52 във връзка с чл. 54 от закона за Народната Милиция.

Заповедвам,

Да бъде въдворен в Т.В.О. считано от датата на въдворяването му, като опасно за държавната сигурност лицето Асен Георгиев Христофоров за срок от месеци.

Препис от настоящата заповед да се изпрати на началник отдел VII ДС. За изпълнение, на отделение „въдворяване и изселване“ и на отдел „затвори“ и Т.В.О. – за сведения.

Министър:

генерал лейтенант - *Г. Цанков*

Верно с оригинала,

Н[ачални]к отделение „Въдв[оряване] и изселване“ при ДС: *Ст. Папалезов*

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 2, а.е. 10172, л. 4. Препис. Машинопис.

№ 64

ПИСМО ОТ НАЧАЛНИКА НА ОТДЕЛ СЕДМИ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ
ДО НАЧАЛНИКА НА ОТДЕЛ „СЕКРЕТАРИАТ“ НА МИНИСТЕРСТВОТО
НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ СЪС СВЕДЕНИЕ, ЧЕ АСЕН ХРИСТОФОРОВ
СЕ НАМИРА В АРЕСТА И СЪПРУГАТА МУ ЛЮБА ХРИСТОФОРОВА
НЯМА ОСНОВАНИЕ ДА ПРАВИ ОФИЦИАЛНО ЗАПИТВАНЕ
ЗА НЕГОВОТО МЕСТОНАХОЖДЕНИЕ

София, 7 януари 1952 година

7.I.[19]52 г. л. I

ДО НАЧАЛНИК ОТДЕЛ „СЕКРЕТАРИАТ“ – МВР
ТУК

На № 28155/30.XII.[1]951 г.

Лицето Асен Георгиев Христов се намира в ареста. Съпругата му Люба Асенова Христова е донасяла лично три пъти дрехи и храна и няма основание да праща молби и пита къде се намира.

, И.д. НАЧАЛНИК ОТДЕЛ VII, ДС: [---]
подполк. Н. Ангелов

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 340. Оригинал. Машинопис.

№ 65

ВЕЩЕВА ВЕДОМОСТ ЗА ПРИЕМАНЕ НА СЪХРАНЕНИЕ ОТ ДОМАКИНА
НА ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО ОБЩЕЖИТИЕ „БЕЛЕНЕ“ ЛИЧНОТО
ОБЛЕКЛО НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ПРИ ВЪДВОРЯВАНЕТО МУ

Белене, 10 януари 1952 година

ФОНД „ЗАТВОРИ И ВЪЗПИТАТЕЛНИ ОБЩЕЖИТИЯ“

Стопанство.....

ВЕЩЕВА ВЕДОМОСТ

Асен Георгиев Христофоров № 047023

(Име и презиме)

на длъжност *въдворен*

постоянно местожителство: гр. *София* ул. *Н. Рилски* № 55

Получих от домакина *предаде*

следните вещи:

Дата	Наименование на вещта	Броя	Единична цена	Стойност	Подпис на получателя	Подпис на домакина за връщане на вещта
10.1.1952 г.	Яке	1	вълн[ено]			
	Панталон	1	клин			
	Обувки	1	полов[инки]			
	Ръкави[ци]	2				
Предал: А. Христофоров						[---]

ЦДА, ф. 782К (необработен). Оригинал. Бланка. Ръкопис.

№ 66

ВЕЩЕВА ВЕДОМОСТ ЗА ПОЛУЧАВАНЕ ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ
НЕОБХОДИМОТО ОБЛЕКЛО И ВЕЩИ ПРИ ВЪДВОРЯВАНЕТО МУ
В ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО ОБЩЕЖИТИЕ „БЕЛЕНЕ“

Белене, 10 януари 1952 година

ФОНД „ТРУДОВО ВЪЗПИТАТЕЛНИ ОБЩЕЖИТИЯ“

Стопанство.....

ВЕЩЕВА ВЕДОМОСТ

Асен Георгиев Христофоров № 021661

(Име и презиме)

на длъжност *въдворен*

постоянно местожителство: гр. *София* ул. *Н. Рилски* № 55

Получих от домакина [на] *ТВО „Белене“* следните вещи:

Дата	Наименование на вещта	Броя	Единична цена	Стойност	Подпис на получателя	Подпис на домакина за връщане на вещта
10.I.1952 г.	Шинел	1				
	Куртка з[имна]	1				
	Панталон л[етен]	1				
	Царвули	1 [чифт]				
	Одеало	1				
	Сламеник	1				
	Шапка з[имна]	1				
	Канче с кап[ак]	1				
А. Христофоров						

ЦДА, ф. 782К (необработен). Оригинал. Бланка. Ръкопис.

№ 67

МОЛБА ОТ ЛЮБА ХРИСТОФОРОВА ДО НАЧАЛНИКА НА ОКОЛИЙСКОТО
УПРАВЛЕНИЕ НА МИНИСТЕРСТВОТО НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ В САМОКОВ
ДА Й БЪДАТ ВЪРНАТИ ИЗЗЕТИТЕ ПРИ ОБИСК ВЕЩИ ОТ ВИЛАТА НА АСЕН
ХРИСТОФОРОВ КРАЙ с. ГОВЕДАРЦИ, САМОКОВСКО

Самоков, [след 10 януари 1952 година]

До Др. Началник
Околийско управление
Самоков

Молба
от

Люба Асенова Христофорова – съпруга на Асен Христофоров
ул. Неофит Рилски № 55 – София

Др. Началник,

На 16 юни 1951 г. в къщата си в село Говедарци бе арестуван от властите на народната милиция другарят ми Асен Георгиев Христофоров и бе предаден на Държавна сигурност като следствен. Понастоящем от 10.1.1952 година същият се намира в Т.В.О. Белене и следствието е прекратено. След задържането му бе направен обиск, при който стариши милиционер Васил Мирчев в присъствието на председателя на селсъвета Петър Ушагелов взеха една ловна пушка автоматична, патрондаш с патрони, за която Асен Христофоров има разрешително като член на ловно-рибарския съюз, също така взеха един бинокъл 8х30 № 46011 [„...“], връзка с лекции, друга връзка с разни бележки от книгата „Искрове“ [sic], разни други листови с бележки и др[уги], два албума с снимки и други неподредени снимки, които са лично мои, от моето ученичество, на родителите им и др[уги] бележки, пакетче барут, частни писма и др. За всички неща подписах протокол, от който не ми дадоха копие. Тъй като следствието по задържането на Асен Г. Христофоров е приключено и няма нищо незаконно да се притежават горните неща, моля настоятелно да ми бъдат върнати взетите неща.

Надявам се, че молбата ми ще бъде изпълнена, като се спази законното положение.

С почит: Л. Христофорова

ЦДА, фонд 782К (необработен). Оригинал. Ръкопис.

№ 68

ПРОТОКОЛ ЗА ВЪДВОРЯВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ
В ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО ОБЩЕЖИТИЕ „БЕЛЕНЕ“

София, 25 юли 1952 година

Строго поверително!

ПРЕПИС-ИЗВЛЕЧЕНИЕ!

ПРОТОКОЛ

№ 30

ДНЕС 25 ЮЛИ 1952 г. КОМИСИЯТА¹ ПРИ МВР

РЕШИ:

ДА БЪДАТ ВЪДВОРЕНИ В ТВО „БЕЛЕНЕ“ ЗА СРОК ОТ 5 г., СЧИТАНО ОТ
25.VII.1952 г. ЛИЦАТА:

№ 148, Асен Георгиев Христофоров

Верно,

с оригинала.

Зам[естник] началник отделение „В[ъдворяване и] И[зселване]“ ДС: Д. Чакъров

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 344. Оригинал. Бланка. Машинопис.

1 Съставът на тази комисия, която е взимала решения за въдоряване в т.нар. трудововъзпитателни обществения, е внушителен:

председател е държавният глава – председателят на Президиума на Народното събрание Георги Дамянов

членове:

министърът на вътрешните работи

главният прокурор на НР България

председателят на Върховния съд

помощник-министърът на вътрешните работи

помощник-министърът на вътрешните работи

помощник-министърът на вътрешните работи

помощник-министърът на вътрешните работи

генерал-лейтенант Георги Цанков

Д. Георгиев

В. Лозанов

генерал-майор Георги Кумбилиев

генерал-майор Ап. Колчев

генерал-майор Христо Боев

генерал-майор Д. Капитанов

№ 69

МОЛБА ОТ МАРИЯ ХРИСТОФОРОВА ДО МИНИСТЪРА НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ ЗА ПО-СКОРОШНО ОСВОБОЖДАВАНЕ НА НЕЙНИЯ СИН АСЕН ХРИСТОФОРОВ ОТ ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО ОБЩЕЖИТИЕ „БЕЛЕНЕ“

София, 30 юли 1952 година

До другаря
Министра на вътрешните работи

МОЛБА

от Мария Г. Христофорова, от гр. Пловдив
ул. Васил Коларов № 44

Другарю Министре,

На 16 юни 1951 г. в стопанството си в с. Говедарци – Самоковско беше задържан от органите на народната милиция сина ми Асен Георгиев Христофоров, професор в бившето Държавно висше училище за фин[ансови] и админ[истративни] науки. От тази дата до 9 януари 1952 г. синът ми престоя в Държавна сигурност – София, след което беше изпратен в ТВО – с. Беляне, където се намира и до днес.

Синът ми е добре известен сред нашата общественост като автор на редица научни трудове и статии и човек с действително прогресивни идеи. Той е член на Съюза на научните работници и на Писателския съюз. Още преди 9.IX.1944 г. той е писал за въвеждане на прогресивно-подоходното облагане и национализирането на банките. Още тогава той е указвал услуги на редица партийни другари. След 9.IX.1944 г. той беше секретар на ОФ в училището, в което преподаваше.

Срещу сина ми не е имало и няма възбудено никакво дело. Причините за неговото задържане не ми са известни. Аз смятам, че със своето даровито перо и добри знания синът ми би бил понастоящем твърде полезен и би допринесъл не малко в усилията, които целият наш трудов народ полага за изграждане на социалистическото общество у нас.

Като излагам горното, аз се осмелявам да помоля Вашето застъпничество за по-бързото освобождаване на моя син, твърдо убедена, че с това Вие ще извършите едно дело от полза за нашата страна и ще дадете възможност на един добър българин да влее своите сили в извършващото се у нас грандиозно строителство.

С почитание:
М. Т. Христофорова

30.VII.1952 г.
София

ЦДА, фонд 782К (необработен). Оригинал. Машинопис.

№ 70

ЗАПИСКИ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ОТ ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО
ОБЩЕЖИТИЕ „БЕЛЕНЕ“

Белене, февруари – септември 1952 година

Записки в лагера Белене на Асен Христофоров
Оригиналът е писан на английски език

Календар

1952 г.

- 1 февр. Шефът на двете дивизии (бригади – б.м., Л.Х.) и дузина бригадир
бяха арестувани и изпратени в „Тел Авив“/карцер за 10 дена
за това, че са дали по-големи порции хляб на няколко бригадири,
включително и на хората, работещи в културния комитет.
- 5 февр. Получих първия колет от жена си, съдържащ дрехи и един нов
пуловер, както и каиш за бръснене и 10 000 лв., които милицио-
нерският шеф искаше да конфискува, защото пари трябвало да се
изпращат само по пощата.
- 6 февр. Изпратих кратко писмо (с официален текст) на жена си с благодар-
ности за получения колет с дрехи.
- 12 февр. Получих колет от жена си с храна. Основно масло, захар и изпра-
тих картичка с благодарност.
- 14 февр. Получих нов „перваз“¹ работа за подвързване на книги и започнах
да подвързвам в. „Работническо дело“ от 1951 г., като по този на-
чин имах възможността да се запозная и прочета всички новини по
време на моето затворничество.
- 18 февр. Изпратих регулярната картичка на жена си с искане колет с храна.
22 февр. За мое учудване картичката беше върната от шефа като „изключи-
телна“, когато си на лагера. Заплаши да ме изпрати в „Тел Авив“ с
10-дневно пребиваване.
- 25 февр. Получих картичка от жена си (25.I.) днес.
- 2 март Написах нова картичка, която беше приета от официалния шеф на
лагера, като обеща да я изпрати вкъщи.
- 8 март Тодоровден – силен снеговалеж и работата беше спряна.
- 6 април Бягство през Дунава.
- 12–16 април Карцер.
- Крайт на април Дунавът придойде – проклетие.
- Май Падащи дървета – един анархист застрелян.
- Крайт на юни Две момчета застреляни, докато се навели в тревата.
- 22 юни Ударник 156 с Георги Нанчев.

Препис от оригинала: Люба Христофорова²

¹ На лагеристки жаргон – лека работа.

² Текстът дотук е публикуван под заглавие „Записки в лагера Белене“ (превод от английски език Люба Христофорова) във: Пламък, 1991, кн. 2, с. 65–66.

II Персин

Шменди, конят и косачите

Шменди разнася вода с бъчонка и кон. Двама арменци се пишат баш „косачи“. През почивката оставили косите полегнали и конят на Шменди, докато пасе, си порязва крака до копитото. Кавга с Шменди и арменците, а те никога не са косили трева (златари били) и не знаят, че коса не се оставя „полегнала“, а се забива с дръжката в земята. Арменците били „кръшкачи“ и сами пожелали да косят, като мислели, че е по-лека работа от копането на пръст и таргите.

Шменди

II Персин

Чингиз хан и иглите

Сестра му изпратила в колет цяла гроса игли за шиене и Чингиза ги „продава“ срещу един залък хляб. Хитро!...

Шменди

II Персин

„Откачване“

Георги Стоименов се приготвя за работа отечер и чака до вратата на бараката.

II Персин

Минават голи през блатото с дрехите над главата.

Шменди

II Персин

Кучката Цонка

Веднъж родила три кутрета и един немец пленник хваща две от кутретата, отнася ги в гората, заколва ги, изпича ги и ги изяжда.

Шменди

II Персин

Хляб се мери на кантар

На остра клечка се намушва хлябът, като се прибавя или отрязва от едното парче.

II В килията

Деян замислен, на Димитър:

– Мисля си за един мой малък братовчед – Стефчо: „Ако ще играем, да играем, ако не – да си ходим.“

Димитър: Е?

Деян: Та и ние да кажем така на следователите...

II Персин

Гърците – войници, пленени от партизаните

Събират кокали от месото в колетите, изядено от българите, сетне ги варят няколко часа, та подир това да оберат внимателно с лъжица звездичките мазнина по водата.

20 гърци туберкулираха.

Шменди

II Персин

Обесването на Чакъра от ДС – Бургас

В стаята до Балев на една гредка се обесва от отчаяние.

Шменди

II Ударници

Данчо Байкушев. В Персин, понеже бил натопен от едно. Когато копаел – в ямата извирала вода – все му се струвало, че вижда лика на оногова във водата и с голяма ярост замахвал с копача в желанието да го убие. Той изпълнявал нормата и станал ударник.

II Персин

Били на бране на царевица. Шменди се разговаря с един конен милиционер. Казва се, че бащата на Шменди е убит на 9.VI.1923 г. и че чичото на милиционера е бил убит на същата дата и по същата причина. Закъсняват и милиционерите откарват бригадата с бърз ход към лагера. Шменди казва на своя познат милиционер, че няма защо да бърза толкова – това не е шмен де фер (влак), та да го изпуснат!

Тогава двама конни милиционери подканват Шменди (Мирчо) галоп към бивака и го бият с тояги през целия път.

Тъй му излезе прякора Шменди от шмендефер. При това само той носел железничарски черен шинел; преди ареста работил в железниците.

II Персин

Анархисти – към 100 души

Празник (химн) в смисъл:

Сгрешихме пред народа,

*тук дойдохме...*³

Анархистите не пеят песента.

II Персин

Едно овчарче от Добруджа – анархист

Било преди 1940 г. Момчето пасяло овцете и било на 16 години. Срещнал някакъв професор от Букурещ и го заразпитвал за социализма, за комунизма, за анархизма. Професорът му обяснил всичко простичко. Момчето решило, че най му харесва анархизъм. По-после, след 9.IX.1944 г., при разговор в селото си заявил, че е анархист. Пращат го в лагер Богданов дол, после в Белене и там вижда и други анархисти – радва се, защото мислило дотогава, че той е единствен анархист в България. Престоява две и половина години в лагерите.

II Персин

Имена

Радко Миланов – областен началник на ДС в Бургас

Велко (Баев) от ДС в Бургас

Чакъра от ДС в Бургас

Самообесил се в стаята до болницата на Баев.

3 „Химнът“ на ТВО–Белене гласи: *Сгрешихме пред народа, тук дойдохме/във ТВО духа да обновим/и с устрема на новата епоха/социализъм светъл да строим.*

II Девети кръг
Кюстендил
Вечерта пристигна Никола Хайдутков – рецитира Ботеви стихове – после в Персин, там умира.

II Персин
Митинг (протестен)
За Андре Стил и Жак Дюкло (Велико Великовски).
Филм за Дахау.

II Персин
Чешити
Мирчо – Шменди Капели
Буда: сръбче (подпоручик) (Будимир), заловен на границата
Велико Великовски (винолог): „Не съм идеолог, а винолог.“

II Персин
Шеф на гръцката бригада
Киран Попов Никифоров, бивш служител в Р.О.
Гърците са били над сто души.

II Персин
Първи обект
Сградите – влажна кал, пониква овес. Лесите се клатят, дрехите мокри от влагата.

II Персин
Девизът на лагеристите
„Пилей време, пести сили.“

II Персин
Колети и диария
Новодошлите след първия колет – цяла нощ не спи и рови в сандъка – на утрото диария.

II Персин
Анархистът Иван Иванов от Кюстендил, към 40-годишен.
Учител в Кюстендил. Застрелян нарочно от поста през юни, Ботевден, 1952 г.
Познал златния си часовник у един от милиционерите и си го поискал. След ден-два онзи го прострелва.

II Персин
Лекарят д-р Борис Ненов, ямболец, бивш народен представител, дружба
Два сандъка със сухари от колети, яде много, бие се за повече чорба, яде и прежда, но взима сода, защото повръща.
Отклонява се от пътя, за да бере гъби под върбите, и един надзирател стреля по него, без да го улови.

Когато други дружбаши го упрекат, че с лакомията си е загубил човешки образ и е станал за посмешище, а и резили БЗНС, той отговаря: „Пет пари не давам за никого. Вас всички може да ви избият, но д-р Ненов трябва да излезе жив!“

II Персин

Д-р Хашнов

Пръстените

Лъжите (за сина му, а няма такъв)

Диагноза: „Сантрапо“ – сандък – трап – поп (сигурно в 7 дни)

II Персин

Колети

Картичката на стенвестника:

„Мила жено,

Ако продължаваш да ми изпращаш колети в малък сандък, скоро ще получиш мен в голям сандък.“

II Персин

Култсвѣтът

Десетина души, посочени от щаба. Не работеха, ръководеха културнопросветната дейност. Уреждаха курсове по КПСС, БКП, Политинформация, Устава на ТКЗС, руски език. Те назначават лекторите, те уреждат програмите, стенвестника.

II Персин

Опит за бягство

Двама преплуват Дунава с дамаджани през април, в студ. Единият се удави, другият в Румъния, оттам в Тел Авив – 4–5 месеца, докато туберкулира, в стаята на туберкулозните.

(Името – Киро, на 32–35 години, без образование.)

II Персин

Управа и ръководство

Милиционери – един старши, Асен, Конската глава, и двама надзиратели; друг прякор на старшията: цар Асен. Имаше и други надзиратели. Или Асен, или двамата надзиратели правеха проверката заран и вечер.

II Персин

Старшината Асен

Зиме, вечер, влиза в спалнята и сваля чорапите на хората:

„Уж културни хора, а спят с чорапи!“

№ 71

ПРОТОКОЛ ЗА ОСВОБОЖДАВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ
ОТ ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО ОБЩЕЖИТИЕ „БЕЛЕНЕ“

София, 8 септември 1952 година

Строго поверително!

ПРЕПИС-ИЗВЛЕЧЕНИЕ!

ПРОТОКОЛ – ИЗВЛЕЧЕНИЕ ОТ ПРОТОКОЛ

№ 48

Днес, 8.9.[19]52 г. в София, комисията при МВР – Р Е Ш И :

I. ДА БЪДАТ ОСВОБОДЕНИ ОТ ТВО „БЕЛЕНЕ“ ПО СЛУЧАЙ 9 СЕПТЕМ-
ВРИ 1952 ГОДИНА, СЧИТАНО ОТ 9.9.[19]52 г. ЛИЦАТА:

№ 141, Асен Георгиев Христофоров

Верно с оригинала!

Зам. началник отделение „ВИ“ ДС: Д. Чакъров

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 345. Оригинал. Машинопис.

№ 72

ТИПОВА ДЕКЛАРАЦИЯ, ПОПЪЛНЕНА ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ПРЕДИ
ОСВОБОЖДАВАНЕТО МУ ОТ ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО ОБЩЕЖИТИЕ
„БЕЛЕНЕ“, ЗА ВЗИМАНЕ НА ДЕЙНО УЧАСТИЕ В ИЗГРАЖДАНЕТО
НА СОЦИАЛИЗМА В НАРОДНА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

София, 9 септември 1952 година

ДЕКЛАРАЦИЯ

Подписаният *Асен Георгиев Христофоров* живущ в гр. *София* ул. „*Неофит Рилски*“ № 55 въдворен в Трудово-възпитателно общежитие с. Белене, Свищовско от 3.I.1952 до 9.IX.1952 год., заявявам, че най-искрено се разкайвам за проявените от мен фашистки и противонародни деяния като давам тържествено обещание, че за в бъдеще ще вложа всички свои сили и средства за изграждане на социализма в народната република България.

Ако втори път се провиня срещу ОФ власт то да бъде наказан най-строго съгласно законите в народната република България.

с. Белене, 9.IX.1952 год.

Подпис на декларатора: *А. Христофоров*

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 346. Оригинал. Бланка. Ръкопис.

№ 73

ПИСМО ОТ НАЧАЛНИКА НА ОТДЕЛЕНИЕ ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ
В ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО ОБЩЕЖИТИЕ „БЕЛЕНЕ“ ДО НАЧАЛНИКА
НА ОТДЕЛ ЧЕТВЪРТИ ПРИ ТРЕТО УПРАВЛЕНИЕ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ
СЪС СВЕДЕНИЕ ЗА НЕУСПЕШНИЯ ОПИТ ЗА ВЕРБУВАНЕ НА АСЕН
ХРИСТОФОРОВ ПО ВРЕМЕ НА ОСВОБОЖДАВАНЕТО МУ

София, 16 септември 1952 година

МВР
ДЪРЖ. СИГУРНОСТ
№ III-4-521-16-IX-[19]52 год.
Т.В.О. и З.О.Б.

Лично строго поверително!

ДО ДРУГАРЯ НАЧАЛНИК ОТДЕЛ IV-ти ПРИ III-то УПРАВ[ЛЕНИЕ] ДС
СОФИЯ

Приложено изпращама Ви декларация подписана от проф. АСЕН ГЕОРГИЕВ
ХРИСТОФОРОВ.

Същият при освобождаването му на 11.IX.1952 год., от общежитието направих
опит да вербовам, като при проведеният разпит с големи преди-словия и усуквания
даде съгласието си да сътрудничи на ДС, обаче при подписване на декларацията, от
страх даде съвсем друг текст.

Към оформяването му за агент, смятам да престъпят другарите работещи по
професорите, като го срещнат и беседват по тези въпроси и ползват декларацията.

Приложение: – декларацията.

НАЧАЛНИК ОТДЕЛЕНИЕ–ДС–ТВО–Белене:
капитан *В. Панев*

[Върху документа – бележка:]

По устно нареждане на др. н[ачални]к на отделението, да се свърже с Христо-
форов и проведе разговор в духа на дадената декларация.

16.XI.[19]52 г.

*ст[арши] р[азузнава]ч: *Ив. Вачев**

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 347. Оригинал. Машинопис и ръкопис.

№ 74

ДЕКЛАРАЦИЯ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ, НАПРАВЕНА ПРИ
ОСВОБОЖДАВАНЕТО МУ ОТ ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО ОБЩЕЖИТИЕ
„БЕЛЕНЕ“, ЗА ЛОЯЛНОСТ КЪМ ПРАВИТЕЛСТВОТО НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ
ФРОНТ И ЗА УВЕДОМЯВАНЕ НА ОРГАНИТЕ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ,
АКО ПОЛУЧИ ПРЕДЛОЖЕНИЕ ДА СЛУЖИ НА ЧУЖДО РАЗУЗНАВАНЕ

Белене, 11 септември 1952 година

Декларация

Долуподписаният Асен Георгиев Христофоров, жител на ст[олица] София, ул. Неофит Рилски 55, заявявам, че ако бъда канен да участвувам в нелегален център или бъда обект на конкретни предложения от страна на едно или друго чуждо разузнаване, ще донеса това до знанието на органите на Държавна сигурност.

Заявявам, също така, че ще имам напълно лоялно отношение към народното правителство на Отечествения фронт.

Задължавам се да пазя в тайна същината на настоящата декларация, и за верността на сведенията ще отговарям по законите на страната.

Т.В.О.

с. Белене, 11.IX.1952 г.

Декларатор: А. Христофоров

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 348. Оригинал. Ръкопис.

№ 75

УДОСТОВЕРЕНИЕ ОТ МИНИСТЕРСТВОТО НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ
ЗА НЕОСНОВАТЕЛНОТО ЗАДЪРЖАНЕ И ВЪДВОРЯВАНЕ НА АСЕН
ХРИСТОФОРОВ В ТРУДОВОВЪЗПИТАТЕЛНОТО ОБЩЕЖИТИЕ „БЕЛЕНЕ“

София, 28 октомври 1963 година

МИНИСТЕРСТВО НА ВЪТРЕШНИТЕ
РАБОТИ
СЕКРЕТАРИАТ
№ 1935
28.X.1963 г.
София

УДОСТОВЕРЕНИЕ¹

Министерство на вътрешните работи удостоверява, че АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ роден на 16.12.1910 г. гр. Пловдив е бил задържан неоснователно през периода на култа към личността от органите на МВР и е бил в ТВО от 16.6.1951 до 12.9.1952 г.

Настоящото удостоверение му се издава на основание 73 постановление на МС от 20.4.1957 г., за да му послужи пред пенсионното отделение.

Началник на секретариата: /п/ не се чете
Печат: МВР Секретариат

ЦДА, фонд 782К (необработен). Препис. Машинопис.

¹ Удостоверението е препис, заверен от нотариус.

В ПОЛЕЗРЕНИЕТО НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ, 1953–1960 г.

№ 76

ПРЕДЛОЖЕНИЕ ОТ СТАРШИ РАЗУЗНАВАЧ В ТРЕТИ ОТДЕЛ НА ДЪРЖАВНА
СИГУРНОСТ ДО НАЧАЛНИКА НА ОТДЕЛА ДА БЪДЕ ВЗЕТ АСЕН
ХРИСТОФОРОВ НА ОПЕРАТИВНО-НАБЛЮДАТЕЛНА РАЗРАБОТКА В ОТДЕЛ
ОСМИ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ

София, 19 ноември 1953 година

Строго поверително!

УТВЪРЖДАВАМ

Зам[естник] н[ачални]к отдел III-ти:

Капитан Сл. Радивоев

София, 23.XI.1953 год.

ПРЕДЛОЖЕНИЕ

За взимане на О[перативно]
Н[аблюдателна]Р[азработка] Асен
Георгиев Христофоров.

Другарю Началник,

При проследяването на инж. Григор Спасов Латинов установих, че на 29.X.1953 год. в 19.30 ч. посети АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ, където е престоял до 24 часа. От мероприятие „3“ и данни от аг[ент] „МОНАХ“ от 4.XI.1953 год. е видно, че действително на 29.X.1953 год. Григор Спасов Латинов е бил в домът на ХРИСТОФОРОВ, където превеждали нещо.

АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ е роден на 16.[X]II.1910 год., в Пловдив, българин, български гражданин, женен без деца, живущ на ул. „Неофит Рилски“ 55 София. Произхожда от буржоазно семейство.

Завършил е вишето си образование по стопански науки в Англия през 1932–34 г., след което се завърнал в България и работил в дирекция на статистиката, а по-късно доцент в Стопанския факултет. Бил е член на У[правителния] С[ъвет] на Българо-британското дружество. През 1943 год. е бил в Германия.

След 9.IX.1944 станал член на „Звено“ и бил близък с проф. Петко Стайнов, Васил Юруков и др. Срещал се е с лица от английската военна мисия, като полковник Бейли, Бозуел, Гозлинг и др. По искане на първия му устройвал срещи в домът си с ~~трайчостовеца~~ Ив. Стефанов, с Желязко Бурилков – бивш индустриалец, с Васил Юруков – невъзвръщенец.

През 1951 год. е бил задържан по обща мярка и при задържането е намерен в вилата му в с. Говедарци пистолет 6.35 мм. През 1952 г. е бил изпратен в ТВО–Белене и на 9.IX. с.г. бил освободен.

Уволнен е от стопанския факултет по чл. 4 от закона за висшето образование.

В показанията си Гаврил Цветанов Цветанов, сочи ХРИСТОФОРОВ като агент на английското разузнаване.

Предвид гореизложеното и с оглед изясняване на каква база са връзките между ГРИГОР СПАСОВ ЛАТИНОВ и АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ и каква практическа вражеска дейност развива понастоящем ХРИСТОФОРОВ

ПРЕДЛАГАМ,

Да бъде взет на О[перативно]Н[аблюдателна]Р[азработка] АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ, която да се заведе в отдел VIII ДС под псевдоним „ХИЕНА“.

На първо време по р[азработ]ката предлагам да се проведат следните агентурно-оперативни мероприятия:

Ще бъде проучен основно по местоживее на обекта чрез отдел VII ДС.

Срок 15.XII.1953 год.

Отг[оворник]: Ив. Стоицев

Ще бъде проучена обстановката по местоживее на обекта с оглед подбор на информатор квартирник и евентуално провеждане мероприятие „3“.

Срок 5.XII.1953 год.

Отг[оворник]: Ив. Стоицев

Ще бъде проведено мероприятие „9“ на обекта по вътрешна и външна линия с оглед установяване на връзките на обекта за 3 месеца.

Срок 25.XI.1953 год.

Ще бъдат систематизирани материалите за обекта от VIII отдел ДС и изготви справка, след което ще бъдат набелязани нови мероприятия.

Срок 30.XII.1953 год.

Отг[оворник]: Ив. Стоицев

Ще бъде проведена комбинация за запознаване обекта с аг[ент] „Монах“.

София, 19.XI.1953 год.

Ст[арши] разузнавач: *лейт[енант] Ив. Стоицев*

Съгласен

Зам[естник] н[ачални]к отд[ел] „Духовенство“:

ст[арши] лейт[енант]: *Сп. Стойчев*

София, 19.XI.1953 год.

№ 77

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ СЪС СВЕДЕНИЯ ЗА ДЕЙНОСТТА НА АСЕН
ХРИСТОФОРОВ КАТО ПРЕВОДАЧ

София, 16 януари 1954 година

Строго поверително!

Приел: инспектор Гроздан Стефчев – отделение „Държавен апарат“, отдел III – управление III-то ДС, на 16.I.1954 година.

ДОНЕСЕНИЕ

Срещнах се с професор АСЕН ХРИСТОФОРОВ, комуто предложих да превеждаме книги изпратени ми от Китай. Стана въпрос, сочейки книгите, че там е бъдещето. Той се изсмя и ми каза, че бъдещето е при Айзенхауер. При следущия разговор с Боян Атанасов, редактор във БТА, бивш комунист Атанасов му казал, че грешката на ХРИСТОФОРОВ е малка и, че може да се приобщи към новото. „Ето както виждаш, превеждаме прогресивни книги и с това помагаме на ОФ в новата литература“. Той ми показа негов превод на книга писана от Г. Димитров, В. Коларов и В. Червенков.

[Върху документа резолюция:]

Стоицев:

Да се насочва агента по конкретни задачи
18.I./1954 г. Н. Дворянов

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 6. Оригинал. Машинопис.

№ 78

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ПОСЕЩЕНИЕТО НА БОРИС ПАЛАНКОВ
В ДОМА НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ И ЗА ИЗКАЗВАНИЯТА
НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ПО ВРЕМЕ НА РАЗГОВОРА

София, 26 януари 1954 година

Срещнах се с АСЕН ХРИСТОФОРОВ. Разговора ни бе около превода на книгата. Вън от този разговор стана дума за писмото до китайското издателство да вмъкнем, че той се срещнал с един от голямите писатели в България – ХРИСТОФОРОВ ми заяви: „Аз никога не лъжа ето защо, когато бях в Държавна сигурност се спасих от там, защото нищо не съм излъгал и те никъде неможаха да ме хванат, иначе щях да отида 20 години в затвора ако не повече. Мойте политически разбирания са такива и немога да са откажа от тях.“ На втората ми визита беше на гости на ХРИСТОФОРОВ, Борис Паланков, който се беше върнал няколко дни преди това от Белене. Той говори много предпазливо избягна да ни разправя за лагера и живота си там. Искаше да каже, че

срещнал двама от пазачите, но и това беше готов да премълчи“.

Той търси работа и аз му загатнах да отиде до Вуте – точиларя. Той ми каза, че го познава и „че бил наш човек“.

ХРИСТОФОРОВ ми заяви, че „положението такова каквото е сега няма да продължава дълго“ и даже ми се подигра пред Борис Паланков, че съм вярвал като съм казал, че новото поколение ще учи руски в Китай, докато по-старите знаят предимно английски и това е от наша полза, че можем все още да се уповаваме на английски език и да превеждаме.

„ЖИВКО“ / 26.I.1954 г.

Приел и[нспекто]р Гроздан Стефчев Д.А.

Написано в 3 екз.]

1 – работно досие

2

3 -

„Живко“ 26.I.1954 г.

Преписала: Б. Георгиева

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 4–5. Оригинал. Машинопис.

№ 79

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ
ПО ВЪПРОСИ НА МЕЖДУНАРОДНАТА ПОЛИТИКА, ЗА НЕГОВ РАЗКАЗ
ЗА ПРЕЖИВЯНОТО ПО ВРЕМЕ НА СЛЕДСТВИЕТО В ДЪРЖАВНА СИУРНОСТ
И НА ВЪДВОРЯВАНЕТО МУ В БЕЛЕНЕ И ЗА ДЕЙНОСТТА МУ КАТО ПРЕВОДАЧ

София, 11 февруари 1954 година

III управление на ДС

ДОНАСЯ „ЖИВКО“

Приел: и[нспекто]р Г. Стефчев, отделение „ДА“
на 11.II.1954 г.

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ

При посещение при проф. Асен Христофоров разговора ни се поведе по отношение на Берлинското съвещание и приемане Китайската Народна република да участва в това съвещание. Той ми каза: „Китай никога няма да я приемат там, защото американците трябва по този начин да отхвърлят и да скъсат с Чанк-кай-ши, а на всичко отгоре те са хвърлили милиони долари да укрепят остров Тайван, където е Чанк-кай-ши сега“.

Той ми разправи, че неговите колежани Илия Ляков, жив[ущ] ул. „Аспарух“ № 7 и Здравко Станков, адвокат, му ходели на гости в къщата му в с. Говедарци и престояли там около три дни (?). Ляков и Станков започнали да подпитват Христофоров, тъй като те знали, че той дружи с англичани от мисията в София. Както разправя Христофоров, Ляков се престорил на прогресивен и говорил в тоя дух. „Това

ме предизвика, каза Христофоров, защото знаех, че Ляков е долен човек. Когато бил в Държ[авна] сигурност на разпит, от разпита бил разбрал, че Ляков е донесъл за разговора с Христофоров в Говедарци и сега Христофоров знае, че Ляков е човек на милицията. „Ако някой ден ми се отдаде случай, нищо нема да му правя само ще му залепя плесница“, каза Христофоров.

Той ми разправи за живота си докато бил в ДС, като каза че са го измъчвали с 10 часови разпити. Започна да разправя, че притежавал ясновидство (в което той не вярва), но бил предсказал на приятелите си в затвора, кой кога ще излезе и това излезло верно. Той предусещал 10 дни преди да го арестуват, че ще бъде арестуван. Разправи ми за лагера, как помогнал на някое си момче Гоше да оздравее, въпреки, че лекарите го били отписали, тъй като бил болен от туберкулоза.

Той ми показа „Раб[отническо] дело“, в което пишеше за постройката на хлебозавод в Сталин и ми каза: „Виж там професори какво са свършили“. Във вестника пишеше, че са били изразходвани хиляди лева извън заплануваното за завода.

Аз го попитах защо е напуснал университета, той рипна и ме загледа очудено, като каза: „Защото съм реакционер“. От думите му разбрах, че той съжалява за университета и ми каза, че там бил председател на профкомитета, но малки, дребни и зависливи хора ме изхвърлиха от там. Аз му казах, че съм чувал от приятели, че си е позволявал да говори работи, които не са приятни за народната власт а той ми отговори, че сто страници може да се напише за невероятните работи, които се говорят за него и няма нищо вярно в това. За д-р Никола Колев той се изказа, като най-добрия човек, който е срещал в живота си.

Асен Христофоров до сега не е ругал пред мене, нито псувал властта или комунистите – дали от възпитание или се въздържа – не мога да кажа. Той притежава голяма воля и инат – разправи ми случай, когато превеждал тежки за превод книги (като Зоология от български на английски) за 45 дни, та цялата му нервна система се разклатила и чак кръв течело от задника му, но я свършил и предал в срок.

При него идва един овчар от Говедарци, когото той подробно разпита за живота му преди и след 9 Септември, който е работил при кулак, а сега взима 1200 лв. във ф[абри]ка „Гизлавет“ и смята да напише прогресивна (както той се изрази) повест за него, но знай, че няма да ми я приема, „в съюза“.

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 7-8. Оригинал. Машинопис.

№ 80

ЗАКЛЮЧЕНИЕ ОТ СТАРШИ РАЗУЗНАВАЧ В ТРЕТО УПРАВЛЕНИЕ НА
ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ ПО ОПЕРАТИВНО-НАБЛЮДАТЕЛНАТА РАЗРАБОТКА
НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ С ПРЕДЛОЖЕНИЕ НАБЛЮДЕНИЕТО МУ
ДА ПРОДЪЛЖИ, КАТО СЕ ВОДИ НАБЛЮДАТЕЛНО ДЕЛО

София, 3 юни 1954 година

УТВЪРЖДАВАМ

Строго поверително!

Н-К УПРАВЛЕНИЕ III-ТО:

полковник *Б. Думков*

София, 17.6.1954 год.

М.В.Р. – VIII отдел – Д.С.

НАБЛЮДАТЕЛНО ДЕЛО

Зарегистрирано съгласно заповед на
МВР № 276 от 10 октомври 1953 год.

Присвоен № 2716

29.VI.1954 год.

Подпис. [---]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По О[перативно] Н[аблюдателна]
Р[азработка] „Хиена“ заведена на АСЕН
ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ.

ОНР „Хиена“ е открита на 23.XI.1953 год. на АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ въз основа на данни от проследяването, мероприятие „3“ и данни от аг. „Монах“, че на 29.X.1953 год. инж. Григор Спасов Латинов в 19.30 ч. е посетил обекта и престоял до 24 ч., където били превеждали някаква книга.

АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ е роден на 16.[X]II.1910 год. в Пловдив, българин, български гражданин, женен без деца, неосъждан, образование висше, живущ на ул. „Н. Рилски“ 55, София. Произхожда от дребно буржоазно семейство.

Завършил е Роберт колеж в Цариград, след което заминал за Англия където през 1934 год. завършил висшето си образование – стопански науки. Завръщайки се в България работил в БНБ, Търговско-стопанската камара и Главната дирекция на статистиката преди 9.IX.1944 год. След тази дата станал преподавател, а по-късно професор по политическа икономика в Стопанския факултет в София.

През 1939 год. ходил на специализация в Швейцария, където престоял 4 месеца. През 1943 год. е бил на специализация в гр. Кил, Германия.

Преди 9.IX.1944 год. не е членувал в политически организации. След тази дата станал член на НС „Звено“ и бил близък с Кимон Георгиев и Дамян Велчев. Като член на икономическото дружество е бил познат с Ив. Стефанов, който му ходатайствувал да замине след 9.IX.1944 год. в Лондон като търговски представител.

През 1947 год. бил уволнен от университета и се установил на местожителство в с. Говедарци, Самоковско, където се свързал с вражески настроени лица, като Любен Д. Божков и Любен Г. Палакарчев, невъзвращенци, Арангел Зарев и Георги Зашев, н[икола]петковисти.

През 1951 год. е бил задържан по общата мярка и при обиск на вилата му в с. Говедарци е намерен пистолет 6.35 мм с 4 патрона. По време на следствието е признал, че през 1945 год. като член на УС на българо-британското дружество е посетил за първи път английската легация. Там се е запознал с политическия представител Бозуел, полк[овник] Бейли и подполк[овник] Гьозлинг. По своя инициатива през 1945/46 год. е устроил три срещи на полк[овник] Бейли. Първата е била с Ив. Стефанов, като директор на БНБ, на която се е водил разговор за българския лев и неговата стабилизация, превода на английски лири-стерлинги в левове и изплащане на английската мисия. Втората среща е била по искане на Бейли с д-р Желязко Бурилков и Евгени Каменов на която се е разисквал въпроса за възстановяване на търговията с Англия и внос на английска вълна. Третата среща е била с Васил Юруков и разговора е бил по вътрешното положение на страната. Разговорите са били неофициални. На един банкет даден от английската легация, на който присъствувал и Христофоров, Бейли му казал, че си заминава и го запознава с подполк[овник] Гьозлинг, с когото впоследствие се е срещал, ходили на екскурзия из Рила. Разговорите които водили, пише Христофоров, били на общи теми, както между приятели.

Проведена е била очна ставка между обекта и Гаврил Цветанов, който в показанията си пише, че Марин Маринов, негов агент, го разкрил пред Христофоров като сътрудник на английското разузнаване, на която обекта е отрекъл казаното от Гаврил Цветанов.

На 3.I.1952 год. е бил въдворен в ТВО-Белене, от където е освободен на 9.IX.1952 год, като е бил вербован от м[айор] В. Панев.

След освобождаването му от ТВО започнал да превежда книги от български на английски и да предава уроци по английски език.

По данни от с.с. „Живко“ от началото на тази година е видно, че обекта се въздържа да коментира политическото положение. Заявявал е, обаче, че положението такова каквото е сега нямало да продължава дълго, че такива като тях, които били в ТВО, са били като черни овци в очите на властта. Друга вражеска дейност не е установена, а и характера на връзката му с Латинов не е изяснена до сега.

Предвид гореизложеното за обекта, смятам наблюдението му да продължи, като се води на наблюдателно дело.

София, 3.VI.1954 год.

Ст. разузнавач:

лейт[енант] *Ив. Стоицев*

СЪГЛАСЕН

Зам. н-к отдел III-ти:

майор *Р. Миларов*

София, 4.VI.1954 год.

СЪГЛАСЕН

Н-К отд. „ДУХОВЕНСТВО“:

ст[арши] лейт[енант]: *Р. Иванов*

София, 1954 год.

[Върху документа – бележка:]

Имал връзки с английски разведчици.

№ 81

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ
ЗА ПРИЧИНИТЕ ЗА УВОЛНЕНИЕТО МУ ОТ УНИВЕРСИТЕТА
И СЛЕДСТВИЕТО МУ В ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ И ЗА ДЕЙНОСТТА МУ
КАТО ПРЕВОДАЧ

София, 27 септември 1954 година

III-ТО УПРАВЛЕНИЕ НА ДС

Донася аг. „Павловски“

Приел: Алексиев – отделение I, отдел I-ви ДС,
на 27.IX.[1]954 г. от 17 до 19 ч. в я[вочни]к.

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ

Отнася се за проф. Асен Христофоров.

На 27 септември т.г. научих, че бившия професор Асен Христофоров е отишел в едно издателство във връзка с евентуалното му възлагане на превод от английски. Пред един от редакторите е бил препоръчан от писателя Иван Мартинов, който бил казал, че не само той, но и цялото ръководство на писателския съюз препоръчвало Христофоров пред издателството да му се възложи превод от английски.

От близък на редактора разбрах, че Христофоров в разговора му е доверил следното:

Преди години Христофоров бил уволнен като професор. Понеже не му се давала друга работа, той бил принуден да отиде в Говедарци, където жена му била на служба и имал малко имение. Това негово откъсване от София било изтълкувано от ръководни хора в писателския съюз като бягство и нежелание да участва в новия ни живот като писател. Христофоров получил от писателския съюз и писмо с такова съдържание. Това го накарало да отиде при секретаря на писателския съюз Христо Радевски и да му разкаже причините, поради които се е оттеглил в Говедарци. Десет месеца по-късно Христо Радевски писал писмо на другаря В. Червенков, в което излагал, че Христофоров бил уволнен от клеветнически донесения. Др. В. Червенков наредил да се анкетира случая. Била извършена анкета в присъствието на самия Христофоров. По време на анкетата Христофоров бил предупреден от някои комунисти, че един от хората против които се оплаквал имал широки връзки с ДС и сигурно щял да създаде неприятности на Христофоров. Известно време след това Христофоров бил задържан в ДС, където му било отправено обвинение, че имал близки връзки със шефа на английското разузнаване в България – полковник Бейли. Христофоров признал тези връзки, но казал, че те били поддържани по искане на правителството, като назовал имената на Кимон Георгиев, Петко Стайнов, Димитър Нейков и Асен Павлов. Същото Христофоров поддържал и пред редактора.

Освен това Христофоров разправил, че в ДС бил разследван от полковник Траянов, който го обвинявал и за оплакването му до др. В. Червенков, като много пъти

му бил казал, че ако потрябвало по-отговорни ръководни фактори щяли да бъдат докарани там (в ДС).

27.IX.1954 год.

„ПАВЛОВСКИ“

С о ф и я

ЗАДАЧИ:

Да използва случая за установяване връзка с Христофоров и разбере какви други връзки поддържа последния.

2 екз.

ИМ

[Върху документа – надпис:]

Как точно стои въпроса с Христофоров?

6.10.[19]54 [---]

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. I, а.е. 10172, л. 355–355а. Оригинал. Машинопис.

№ 82

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ
ЗА ЗАТРУДНЕНОТО МУ МАТЕРИАЛНО ПОЛОЖЕНИЕ КАТО БЕЗРАБОТЕН,
ЗА ОТНОШЕНИЯТА МУ С ВАСИЛ ЮРУКОВ И ЗА ДЕЙНОСТТА МУ
КАТО ПРЕВОДАЧ

София, 18 октомври 1954 година

ДОНАСЯ АГЕНТ „ПАВЛОВСКИ“

Строго поверително!

Приел: инспектор Димитър Горчев, отделение
I-во, отдел I-ви при III-то управление на ДС на
18.X.[19]54 г. в явка.

СПРАВКА ПО ДОНЕСЕНИЕТО

Отнася се за Асен Христофоров обект на отделение
„Духовенство“ и Манол Стойнов, обект по линия на
звено.

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ

На 15 октомври т.г. между 18 и 19 часа в сладкарница „Прага“ на ъгъла на ул. „Раковски“ и ул. „Гурко“ се срещнали приятеля ми и Асен Г. Христофоров. На този разговор Христофоров е разказал, че:

1. Материалното му положение е било много тежко. Вече 8 години не бил на служба. Живеел от дребни доходи от стопанството си в с. Говедарци, където отглеждал картофи, гъби и др. и малката заплата на жена си, която била счетоводителка на гара Искър. Допреди няколко месеца получавал преводи от български на английски език от Българска кинематография, Търговската палата, Държавно и военно изда-

телство и др. Но от известно време вратите му на тези институти били затворени. Сега живеел, освен от заплатата на жена си, от заеми. Постоянно дирене на заеми му разстройвало нервната система, нещо което не могло да направи нито задържането му в ДС, нито изпращането му за 9 месеца в ТВО.

2. Разправил е, че много обичал В. Юруков, с когото си кореспондирали до 1950 г.

3. Казал е, че преди няколко дни направил едно изчисление от което установил, че докато през 1939 г. едно тричленно семейство могло да живее сносно ако само мъжът е на работа, в 1954 г. освен мъжът, трябвало да работи и съпругата и пак трябвало да гладуват една седмица в месеца.

4. На въпроса на приятеля ми, дали е направил постъпки за възстановяването му като професор, Христофоров е отговорил, че не е правил такива постъпки и няма никаква перспектива за връщането му в университета, именно сега когато вратите на ония институти които му давали работа – преводи, били затворени.

„Павловски“

[Върху документа – надпис:]

*Да се установи връзка с др. Горчев и да се разработят задачи за агента
20.X.[1]1954 год. [- - -]*

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 362–363. Оригинал. Машинопис.

№ 83

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ
ПО ВЪПРОСИ НА МЕЖДУНАРОДНАТА ПОЛИТИКА, ЗА ОТНОШЕНИЯТА МУ
С КИМОН ГЕОРГИЕВ, ПЕТКО СТАЙНОВ, ДАМЯН ВЕЛЧЕВ И СЛУЖИТЕЛИ
ОТ АНГЛИЙСКАТА МИСИЯ В СОФИЯ И ЗА ДЕЙНОСТТА МУ КАТО ПРЕВОДАЧ

София, 11 март 1955 година

Строго поверително!

III управление ДС

Донася: Аг. „Живко“ 44477

На 11.III.1955 год. в 17.15 часа в явка.

Приел: лейтанант Борис Петров,
отделение IV, отдел II

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ

Приятелът ми разправя, че посетил проф. Асен Христофоров с когото разговаряли близо един час. Той му съобщил за смъртта на майката на един общ тяхен приятел за когото се изказал, че общият им приятел е много добър човек и че тежко ще преживее загубата на майка си. Христофоров му отговорил, че действително има добри хора, а не както неговия приятел имал лошо отношение към хората и не вярвал в тях. Христофоров казал, че приятелят му разсъждава като държавна сигурност,

която мисли, че всички хора са лоши. Той се прехвърлил на тема международното положение и му казал, че чел във вестник „Икономист“ (който той чете в художествения кръжок по изящна литература към Съюза на писателите, където е член) за изявление на Чърчил, който твърдел, че СССР разполагал само с 4 атомни бомби, тъй като много време отнемало да се направи една бомба, че цялото крайбрежие на Франция, Белгия, Холандия, било покрито с радарни станции, които не позволявали самолет да прехвъркне без да бъде забелязан. Той му разправил, че даже Англия да бъде унищожавана с атомни бомби борбата ще се води от англичаните от няколко самолетоносача, които ще плават и ще изпращат бомбардировачи над неприятеля. Той му разправил, че неговият бивш и много близък приятел Светозар Паланков, който понастоящем работел при руснаците бил човек на милицията, защото в неговият бивш склад, милицията била открила много скрити и ценни материали, които уж били скрити от бащата на Паланков – Атанас. Милицията не предприела допълнително следствие, а днес – казал Христофоров Светозар Паланков – американски възпитаник – завършил в Лондон е приет на голям пост в руско предприятие.

Христофоров му разправил, че както преди 9 септември, така и след 9 септ[ември] той бил за Отечествения фронт и се срещал с тогавашните големи полит[ически] личности: Кимон Георгиев, Петко Стайнов, но избягвал да общува със Стойчо Мушанов [Мошанов]. Работата, която вършел сред англичаните той докладвал на Петко Стайнов. Бил близък и с Дамян Велчев.

Христофоров запитал приятеля ми дали е чел книгата: „Агент на председателя“ от Ъптон Синклер. Приятелят му отговорил, че я е чел. Христофоров му казал „тук аз бях агента на председателя, аз бях изпратен от правителството“ (Кимон Георгиев, Петко Стайнов и Дамян Велчев) между англичаните, които напълно ми имаха доверие, като човек завършил в Англия и написал книга, за Англия (скици из Лондон).

Дружбата на А. Христофоров била с Бозуел (шеф на мисията) и полк[овник] Бейли – воено аташе. Посредством тях, той научил, че България няма да плати такива големи репарации на Гърция, каквито били предявени от нея и втор един случай, че България ще бъде под съветско влияние. Христофоров бил канен на приеми и както се изказал, той фактически диктувал кой да присъства на тоя прием, като изказвал недоволствие на тях да присъства Стойчо Мушанов. В разговор с Бозуел, когато Христофоров се готвел (готвели го) да бъде изпратен за шеф на българска мисия в Лондон, Бозуел го попитал как ще реагира (действува) ако българското правителство даже се промени и стане с абсолютно мнозинство от министри – комунисти, Христофоров му отговорил, че той е патриот и ще работи за България. Това според него му попречило да замине за Англия. При разговор с Бейли, Бейли му казал, че ние двамата си приличаме с Вас, че и двамата сме добри патриоти. Приятелят ми му казал, че той е плавал в дълбоки води и на шега, че той е опасен човек, та може, знаейки всичко това някой ден да не го викат в милицията. Христофоров му казал, че в ДС знаят всичко това и че ако някой ден го викат приятелят му трябва дословно всичко да разправи за разговорът им.

След заминаване на англичаните Христофоров отишъл в Говедарци да почива и само след няколко дни пристигнали двамата му приятели Илия Ляков и Здравко Станков (от колежа) които го запитали дали англичаните са оставили пари и ако действително има такива, то тези пари били за хора като тях – т.е. с тези пари да действуват. Христофоров им се изсмял, но знаел, че тези били хора на милицията, които го издали. На излизане той ми каза, че ако един ден (наблегна на думата ако)

дойдат англичаните те ще го уважават, защото се е държал като патриот.

„Живко“

Справка по донесението: проф. Христофоров се води на отчет в отдел III при отдел I, III у[правле]ние.

ЗАДАЧИ: 1. При срещата си с Христофоров да се интересува защо е бил пратен при англичаните, на последните известно ли е било, че той поддържа връзки с правителството, други дни от срещите му с Бейли и пр.

2. Да се изпълни задачата по Гелч.

ВД/ 2 екз.

Справка: отнася се за проф. Асен Христофоров.

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 375–376. Оригинал. Машинопис.

№ 84

ПРЕДЛОЖЕНИЕ ОТ СТАРШИ РАЗУЗНАВАЧ В ТРЕТО УПРАВЛЕНИЕ НА ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ ЗА ПРЕДАВАНЕ НА НАБЛЮДАТЕЛНОТО ДЕЛО НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ В ОТДЕЛ ВТОРИ НА СЪЩОТО УПРАВЛЕНИЕ

София, 17 март 1955 година

УТВЪРЖДАВАМ
Н-К ОТДЕЛ I У-НИЕ III–ДС
майор [---]
София, 17.III.1955 год.

Строго поверително!

ПРЕДЛОЖЕНИЕ

За предаване на Н[аблюдателно] Д[ело]
„Хиена“, заведено на АСЕН ГЕОРГИ-
ЕВ ХРИСТОФОРОВ, на отдел II-ри при
управление III-то ДС.

Н[аблюдателно] Д[ело] „Хиена“ е открито на 23.XI.1953 год. на АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ въз основа данните от агент „Монах“ и проследяването, от които се вижда, че на 29.X.1953 год. Христофоров е посетил обекта от гр[уповата] активна разработка „Заговорници“ – Григор Спасов Латинов, където е превеждал книги.

Същия е роден на 16.[X]II.1910 год. в гр. Пловдив, българин, български гражданин, женен с висше образование, живее в София на ул. „Н. Рилски“ № 55. Произхожда от дребно буржоазно семейство. Завършил „Роберт колеж“ в Цариград и стопански науки в Англия. Работил в БНБ, бившата търговско-стопанска камара, а след 9.IX.1944 год. е бил професор по политическа икономия в В[исшия] И[кономически] И[нститут].

Преди 9.IX.1944 год. е изпращан в Германия на специализация. След тази дата станал член на НС на „Звено“. Бил е близък на Кимон Георгиев, Дамян Велчев и

Иван Стефанов. Последният му ходатайствал да замине в Лондон като търговски представител.

През 1947 год. той е уволнен от университета. През 1951 год. по обща мярка Христофоров е задържан и приведен на следствие, при което е признал, че като член на У[правителния] С[ъвет] на Българо-британското д[ружество] е посещавал английската легация, където се запознал с Бейли, Бозуел и Гьозлинг. Устройвал е срещи между Иван Стефанов и Бейли. След приключване на следствието на 3.I.1952 год. той е изпратен в ТВО, от където е освободен на 9.IX.1953 [1952] год.

След излизането му от ТВО, Христофоров е много внимателен в изказванията си, но пред агентите „Живко“ и „Павловски“ е правил вражески изказвания.

Предвид това, че АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ няма нищо общо с обектите на груповата активна разработка „Заговорници“, освен това, че е близък приятел на обекта от разработката Григор Спасов Латинов, когото посещава в домът му и правят преводи на книги,

ПРЕДЛАГАМ:

Наблюдателното дело „Хиена“ заведено на Асен Георгиев Христофоров да се предаде на отделението III-то, отдел II-ри при управление III-то ДС.

Предаването на Н[аблюдателното] Д[ело] е съгласувано с началник отдел II-ри – майор Миларов.

17.III.[1]955 год.

София

ПРЕДЛАГА:

ст[арши] раз[узнавач] [---]

СЪГЛАСЕН

Н-к отделение III-то

майор: [---]

София, 17.III.1955 год.

2 екз.

ИМ

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 367–368. Оригинал. Машинопис.

№ 85

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗАНО ОТ ДЕЧКО УЗУНОВ
И НИКОЛА КАРАДЖОВ МНЕНИЕ ЗА КНИГАТА НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ
„СКИЦИ ИЗ ЛОНДОН“

София, 4 април 1955 година

Строго поверително!

III УПРАВЛЕНИЕ ДС

Донася агент „Острец“

Приел : зам. началник отдел II – капитан Иван Стойчев – на 4.IV.1955 год., в я[вочни]к.

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ

Източника съобщава, че на 23.III.1955 год. се е срещнал с Йордан Михайлов пред домът му на ул. „Ангел Кънчев“ № 3. Определили си среща за същата вечер в 18 часа в сладкарница „Алтай“, където е имал определена среща с други лица. Когато източника е отишел е заварил Михайлов и проф. Дечко Узунов – художника, а след това са дошли Никола Караджов – книжар, на „Искър“ № 43 и още едно лице на име Гошо. Михайлов и Караджов са преговаряли да участват с Узунов в уреждането на някои работи на мострения панаир Пловдив.

Източника е запитал Йордан Михайлов дали не би могъл да получи книгата на Асен Христофоров – „скици от Лондон“ (забранена), – тъй като му я искали приятели. Михайлов изразил готовност да даде не два, а колкото иска екземпляра от тази книга, тъй като той имал в къщи си, предадени му от Христофоров да ги продава.

За книгата с възхищение се изказали Узунов и Караджов. Узунов заявил, че ако я няма в къщи и той ще я вземе, тъй като била прекрасна книга.

Към 19.30 часа източника заедно с Михайлов са си тръгнали. В разговор е станало дума за Христофоров. Михайлов заявил, че Христофоров е истински западен джентлемен. Завършил бил колежа в Цариград 1931 год. след което заминал в Лондон и престоял повече от 6 години. Завършил е стопански науки. Бил много добър стопановед и учен, но бил противник на комунистическата икономика и не признавал принадлежната стойност. В момента не бил добре материално и го издържала майка му, която продавала от своите скъпоценности.

След това Михайлов разказал, че подържал писмени връзки с една жена, негова приятелка в Ню-Йорк. Писал бил и няколко писма на жената на бившия крупен търговец Ангелски – собственик на магазин „Фактор“. Същия преди няколко години бил убит при опит да избяга зад граница. Жена му била заминала преди това. На писмата му, обаче тя не отговорила. С нея те били много близки доколкото се разбира още от съученици.

На молбата на източника да издирят илюстрирани чуждестранни картички, включително и от английската легация е заявил, че няма връзки, а за легацията изобщо не може и да се мисли, тъй като е бил в ТВО [като] английски възпитаник и веднага ще го репресират.

Йордан Михайлов е завършил Роберт колеж в Цариград 1934 год. Непосредствено след [1]944 год. е бил преводчик в земеделско знаме (Н[икола]П[етков]), а през 1947–1948 година е изпращан в ТВО. Понастоящем работи в санитарно-аптечно предприятие на ул. „Вашингтон“.

Той поддържа близки връзки с Николай Попов – кинематографията и жена му Леда Милева – писателка, Бистра Милева и подполковник Димитър Аврамов и с художника Иван Градинаров, възпитаник на американския колеж.

Михайлов е вражески настроен англофил, слуша радио Лондон, уверен в победата на западната демокрация.

Източника се познава с Михайлов от 1948 година, когато са били заедно в ТВО – Оряховица, Плевенско. След това източника го подпомогнал да си намери работа. Дватама и сега били много близки.

На 31.ІІІ.1955 година източника отново се е срещнал в кръчмата на ул. „Ангел Кънчев“ и ул. „Аспарух“ с Йордан Михайлов, след което са се разхождали по бул. „Патриарх Евтимий“.

На искането да се срещне източника с бившия професор Асен Христофоров е обещал, обаче, не се е отдала възможност. Той е знаел, че Христофоров би могъл да му даде и до 100 книги „скици от Лондон“ – за преподаване.

С възхищение и задоволство се е изказал от ратификацията на парижките споразумения от френския парламент. Той заявил, че общественото мнение е спечелено за унищожаване на комунизма в света. Това неминуемо щяло да стане. Комунистическите партии щели да бъдат разтурени.

Китайския народ бил само маса за пушечно месо, но не били организирани и в културно отношение много назад.

Източника е възразил, че това е само негово (на Михайлов) мнение, на което той заявил, че такова е мнението на много негови приятели, в това число и Асен. (Става дума за проф. Христофоров).

Според Михайлов САЩ са били само стопанския и военен фактор, а политиката се ръководи от Англия. Политиката на Англия била гениална.

„ОСТРЕЦ“

СПРАВКА НА ЗАСЕЧЕНИТЕ ЛИЦА:

1. Йордан Михайлов – служител в санитарно-аптечно предприятие. Близък на Христофоров. Не е проверен в КА.

2. Христофоров – бивш професор – завършил в Лондон – води се Н[аблюдателно] Д[ело].

Задача: остава от миналата среща.

Мероприятия: 1. Да се установи, проучи и вземе отношение към Й. Михайлов.

3 екз./ИМ

1 - за р-ка

2 – за Д. Михайлов

3 – за раб. дело

[Върху документа – надпис:]

Да се провери показ[анието] на др[угия] агент – подлъгвали ли са се или това е истината. [---]

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 369–371. Оригинал. Машинопис.

№ 86

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ПО ВЪПРОСИ НА МЕЖДУНАРОДНАТА ПОЛИТИКА И ЗА НЕИЗБЕЖНИЯ КРАХ НА КОМУНИЗМА

София, 31 октомври 1955 година

Строго секретно!

III УПРАВЛЕНИЕ ДС

Съобщава: „ОСТРЕЦ“
на 31.X.[19]55 година

ПРИЕЛ: зам[естник] началник отдел II,
капитан Иван Стойчев.

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ

На 27.X.1955 година източникът е настигнал на бул. „Ат.Стамболийски“ и пл. „Ленин“ проф. АСЕН ХРИСТОФОРОВ. Тръгнали са заедно и вървели до пл. „Възраждане“. Проф. ХРИСТОФОРОВ е бил много любезен и словохотлив. На въпроса, какво ще стане с конференцията в Женева проф. ХРИСТОФОРОВ е отговорил: „Нищо няма да стане! И в Женева и в ООН и където и да бъде западния свят отива с предварително, твърдо и окончателно решение, а то е: Или СССР ще отстъпи или война!

ИЗТОЧНИКЪТ: Е, какво според тебе, трябва Русия да отстъпи?

ХРИСТОФОРОВ: Първо да спре да се меси във вътрешните работи на окупирани от нея страни.

ИЗТОЧНИКЪТ: Кои страни според теб са окупирани?

ХРИСТОФОРОВ: Всички, които се наричат народни демокрации. А Балтийските страни са под пълно робство на Русия, докато другите са под робството на Руския комунизъм, поне формално.

ИЗТОЧНИКЪТ: А ние?

ХРИСТОФОРОВ: Ние сме под руско икономическо и духовно робство и под гнета на нашия самороден и изроден просташки комунизъм.

ИЗТОЧНИКЪТ: Ти каза, че Русия се меси във вътрешните работи на много страни, че и Русия може да каже, както и го казва, че Америка и др. се месят във вътрешните работи на редица страни.

ХРИСТОФОРОВ: Само, че тук има голяма разлика от едното до другото. Докато западния съюз се меси и то забележи в по-малокултурните страни да ги спаси от загиващия като учение комунизъм, Русия иска да наложи комунизма в целия свят.

Четиридесетгодишния опит в Русия доказва, че комунизма като учение, като теория е неприложим и носи на народите само бедствия и хаос в стопанския живот. Руската пропаганда влияе, както виждаме само върху малокултурни народи. Комунизмът е в ход на бърз упадък в културните страни. И с война и без война комунизмът в цял свят включително и СССР ще загине и...¹

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 383. Оригинал. Машинопис.

1 Документът не е запазен в цялост в досието на Асен Христофоров.

№ 87

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ
С ИЗРАЗЕНИ ОПАСЕНИЯ ОТ ЗАДЪРЖАНЕ В ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ
ПОРАДИ КЛЕВЕТНИЧЕСКИ ПОКАЗАНИЯ
НА НАСТАНЕНИЯ В ДОМА МУ КВАРТИРАНТ

София, 12 декември 1956 година

Строго секретно!

III УПРАВЛЕНИЕ ДС

ДОНАСЯ:
с.с. „Живко“
на 12.XII.1956 година

ПРИЕЛ:
капитан ГРОЗДАН СТЕФЧЕВ,
отделение IV, отдел II

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ

Източника научава от приятел на проф. Асен Христофоров, че при разговор, той се оплакал, че в случай, че бъде задържан, това може да се дължи на подслушването на неговия съквартирант, който донася за всичко каквото се касае за ХРИСТОФОРОВ. Той е казал, че ако бъде задържан това ще е по причина на клевети от страна на неговия съквартирант, а не на факти. Той се опасява, че може да бъде задържан затова, че преди години е бил на лагер. Той добавил, че Идън ще се върне пак на м[инистър]р председателското място и ще възглавява правителството. Той добавил, че бил казал на двама свои колеги (писатели) да проучат в случай, че бъде арестуван, дали това не се дължи на клеветите на неговия съквартирант, иначе нямало защо. Христофоров на другия ден заминал за 2–3 дни в Говедарци.

12.XII.[19]56 година

„Живко“

Задачи:

Да посети д-р Колев на именния му ден и установи кои лица ще го посетят и какви конкретни разговори ще водят по станалите напоследък политически събития. Да продължи изпълнението по задачите за д-р Огнянов.

Написано в 2 екз.

1 за раб[отното] дело на с.с.

1 за

Преписала /Б. Тодорова/

капитан:

София, 13.XII.[19]56 год.

[Върху документа – надпис:]

Др. Марков

Помислете – какво може да използвате от това донесение. Какво представлява съквартиранта. Може би преди да се разработи използване на с.с. „Живко“ по Христофоров. [---]

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. I, а.е. 10172, л. 393. Копие. Машинопис и ръкопис.

№ 88

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ С ИЗРАЗЕНО НЕДОВОЛСТВО ОТ НЕДОСТОЙНОТО ПОВЕДЕНИЕ НА НАСТАНЕНИЯ В ДОМА МУ КВАРТИРАНТ

София, 5 май 1957 година

Строго секретно!

III УПРАВЛЕНИЕ ДС

ДОНАСЯ:

с.с. „Живко“

на 5 май 1957 година

ПРИЕЛ:

капитан ГРОЗДАН СТЕФЧЕВ,

отделение IV, отдел II

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ

При посещението ми при д-р проф. Любен Попов, той погледна на болестта ми много професионално. Въпреки, че му споменах, че тази болест я имам от дете в Цариград, той в продължение на 10 минути писа рецепта, даде ми устни наставления и ме изпрати.

Христо Пейчинов от окръжно аптечно управление – опаковач, разговаряше по телефона със свой приятел, когото предупреждаваше да не говори и да не дружи с някой си Петков, тъй като приятел на Петков е бил изселен и че Петков е доста съмнително лице и вероятно е от ДС.

Ангел Григорчев „Медицинска промишленост“ е разговарял със свой приятел на комуто е съобщил, че американците са в пълна офанзива и ще вземат под своя власт и опека целия арабски свят. Той казал, че ако искат американците могат да се намесят и на Балканите, но нямат за сега интерес.

Д-р Николай Колев – до преди няколко дни беше в София. Срегнах го и той каза, че оставането му тук е много проблематично. Каза, че арабския изток се запалва

и че САЩ се стараят да обкръжат СССР от всички страни. Изказа опасение, че може да има война.

Проф. Асен Христофоров, на запитването от страна на негов познат, дали ще му напише едно безгрешно и чисто английско писмо до председателя на българо-английското дружество в Лондон, той отсекъл, че нито пише писма, нито говори с англичани. Оплакал се, че неговият съквартирант Главов го следел с най-голяма осторожност и подслушвал около стаята му. Той казал: „Виж сега той е в клозета и оттам се старае да долови нещо – отишел до клозета и действително Главов бил там“. Достатъчно е веднаж на десет пъти да долови една дума, за него това е много. Приятеля му, който бил при Христофоров също забелязал, че Главов прави всичко възможно да разбере кой е при Христофоров, като при излизане в коридорчето, Главов много глупаво отворил вратата на вестибюла и погледнал да види кой е посетителя. Христофоров казал: „Виж го, иде ми да го изям“.

„Живко“

Задачи:

Да посети Юрий Генов който е пуснат от затвора на Първи май т.г. Разговора да бъде от общ характер за положението в затвора и пр.

Да посети Мордо Алмазино [Алмозлино], Младенов и води с тях разговор относно събитията в Близкия изток. В този разговор неговото становище да бъде, че арабите (по-конкретно) арабския народ са единни и американците няма да успеят.

Капитан:

Написано в 3 екз.

1 за раб. дело на с.с.

1 за

1 за

Преписала /Б. Тодорова/

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 397–398. Копие. Машинопис.

№ 89

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ
ВЪВ ВРЪЗКА С РАЗВИТИЕТО НА СЪБИТИЯТА В ЦЕНТРАЛНИЯ КОМИТЕТ
НА КОМУНИСТИЧЕСКАТА ПАРТИЯ НА СЪВЕТСКИЯ СЪЮЗ

София, 6 ноември 1957 година

Строго секретно!

Управление III–II–IV

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ

ДОНАСЯ: аг[ент] „ЖИВКО“

ПРИЕЛ: ст[арши] лейт[анант] Йоаким Иванов

На 6.XI.[19]57 год.

До голяма степен пускането на втория спътник засенчи коментаторите по въпроса за Сирия. Единствен който направи забележка по сирийската криза е Мирдо

Алмазнино [Мордо Алмозлино] – счетоводител в Окр[ъжно] апт[ечно] у[правлени]е, който се изказал пред приятели, че продължаването на нашите вестници да пишат още по въпроса за Сирия е чиста пропаганда, тъй като такъв въпрос не е съществувал, а е само раздухан от пресата на Съветския съюз и нашата преса. Той се изказал също с недоверие за спътник № 2, като заявил, че това са планетарни измислици, а сериозното е да се усъвършенствува оръжието, което може да бъде нужно един ден.

Асен Христофоров – бивш професор се изказа, че това което станало със Жуков той го предвиждал, тъй като др. Хрущов искал да има пълната власт в ръцете си. Преди известно време се изказа той, когато съдели другарите Молотов, Маленков, Каганович и Шепилов в Ц[ентралния] К[омитет] на партията се оказало болшинство в полза на последните. Др. Хрущов бил в безизходно положение, тъй като само няколко души поддържали обвиненията си срещу посочените другари от ЦК. Заседанието било разпуснато. През нощта бил станал малък преврат в който взела участие армията начело с др. Жуков, която арестувала горните другари. По този начин др. Хрущов възвърнал предишното си завидно положение и пост в ЦК.

Сега когато др. Хрущов знаел, че зависи до голяма степен от Жуков той го изпратил на посещение в Югославия и през това време го уволнил. Христофоров твърди, че сталинизма под друга форма се връща в СССР. В цялата тази работа изиграла важна роля др. Фурцева от ЦК на партията.

На въпроса от къде знае тия работи, той нищо не отговорил.

Йовчо Цветков бил седнал с приятели от Апт[ечно] у[правлени]е и на въпроса на един от неговите приятели какво има ново, той посочил скъсаните си ръкави и сако, като заявил, че вече няма как. Оплакал се от тежкото си финансово положение и искал да го почерпят чаша вино. Разговора протекъл на тази тема.

„Живко“

ЗАДАЧИ: На 7 т.м. да влезе в компанията на Бакалов и научи какви коментари ще направят във връзка с международните събития.

МЕРОПРИЯТИЯ: Препис от донесението на засечените лица да се изпрати на Окр[ъжно] у[правлени]е МВР.

Ст[арши] лейтенант:

2 екз./ ПЦ.

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 394–395. Копие. Машинопис.

№ 90

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ ЗА ИЗКАЗВАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ
С ИЗРАЗЕНО НАМЕРЕНИЕ ДА НАПИШЕ ГОЛЯМО ЛИТЕРАТУРНО
ПРОИЗВЕДЕНИЕ

София, 14 ноември 1957 година

Строго секретно!

УПРАВЛЕНИЕ III-II-IV

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ

ДОНАСЯ: „ЖИВКО“

ПРИЕЛ: ст[арши] лейт[анант] Йоаким Иванов,
на 14.XI.[19]57 година.

Приятел на бившият професор Асен Христофоров ми разправи, че в разговор с него, той му споменал, че има намерение да напише голяма книга (която да удари в земята и „Тютюн“ и „За свободата“), с която възнамерява да закрепи и заздрави политическото си положение, което мисли все още за разклатено. Той се изказал, че тематиката за романа си ще черпи от живота на бившите индустриалци сочейки за пример голямото семейство на Паланковите, които и преди 9.IX.1944 година и след тази дата успяха, чрез компромиси отново да се наредят. С това смята да ги разобличи напълно.

Той споменал за Светозар Паланков, като загатнал за него, че е човек на ДС, но изрично добавил, че това неможел да твърди с положителност. Той разправил, че има доста завербовани от ДС, особено хора които са били въдворявани на лагер. Направило впечатление на приятеля, че Христофоров се доста интересува от политиката и започва да говори на тази тема, като преди това той бил доста въздържан.

Задачи:

Да използва Иван Младенов и чрез него да възстанови връзките си с Бакалов и Бобев, като в разговор с тях установи какви разговори ще водят.

Чрез Хаджиев и Минко Иванов да научи какви са взаимоотношенията между Събева, Попдимитров и Кожухаров.

Поставил задачите:

ДС 2 екз.

1 - делото на с.с

1 -

15.XI.[19]57 год.

София

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 392-392а. Копие. Машинопис.

№ 91

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ СЪС СВЕДЕНИЯ ЗА ДЕЙНОСТТА
НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ КАТО ПИСАТЕЛ И ПРЕВОДАЧ

София, 11 декември 1958 година

III УПРАВЛЕНИЕ ДС

Строго секретно!

Съобщава: „Милков“,
прието на 11.XII.[19]58 г. в 14.30 часа

Приел: капитан Трайко Григоров,
началник отделение III, отдел II

АГЕНТУРНО ДОНЕСЕНИЕ

С Ас. Христофоров се познавам от 1923–24 год. След това към 1925 година той напусна Пловдив за да отиде в Цариград, където следва и завърши Роберт колеж. След това между 1930–34–35 год. той следва иконом[ически]науки в Лондонския университет, след което се завърна в България. През 1945 година той издаде книгата „Скици от Лондон“. По това време той писа и няколко статии в тогавашното списание „Балкански преглед“, като на няколко пъти е разговарял с мене, че желае да замине за Лондон в нашата легация и че Петко Стайнов му пречел. Дори намеси тогавашният английски пълномощен министър в София, който се допитал за качествата на Христофоров при П. Стайнов. Последният е дал неблагоприятни сведения за него, според думите на самия Стайнов. Изглежда, че и самият англичанин е бил донякъде озадачен от държанието на Христофоров, за да се допита до тогавашния м[инистър]р на външните работи. Преди повече от две години виждах Христофоров пред джамията на бул. „Г. Димитров“ и ми каза, че работел много, превеждал извънредно много, но се чувствувал изморен и имал (високо) кръвно налягане. Каза, че всички тези неща били последица и от неговото некогашно задържане в ДС след 9.IX.1944 година.

Завчера писателят Георги Томалевски ми каза във връзка с последната книга на Христофоров „Мацакурци“, че той Христофоров го запитал неотдавна, кога щели тях двамата да ги пъдят от Съюза на писателите. Томалевски ми поясни, че Христофоров бил 1945 год. кандидат член на съюза на писателите. Напоследък Г. Томалевски пише есета със заглавия „Хуморът – неговата психическа и физическа страна“, есе върху Гогол и някакъв разказ. Неговата обична тематика е македонското рев[олуционно]освободително движение (например книгата „Крушовската република“, по който въпрос той пише нещо и сега. Болното място в неговата идеология е несъмнено все още мистицизмът. До миналата година през лятото той ходеше с колата на покойния Ил[ия] Бешков, нар[оден] художник, в някаква къща в лагера на дъновистите.

В неделя, 7.XII. бях на хижа „Алеко“, където ме запознах с Лазар Байданов, юрист, работи в Държавния арбитраж, син на стария адвокат Ив. Байданов. Той се оплаква между другото с известно външение, че не било сигурно дали вчера (в сряда 10.XII) щял да получи разрешение да замине за Г[ерманската] Д[емократична]

Р[епублика], тъй като другите двама другари (като дейци на туристическия съюз за конгреса на съотв[етните] държави в ГДР) били вече заминали, а за него се обаждал където трябва даже и др. Райко Дамянов. Сестра му Марта (сега Шварц) е женена в Австрия за индустриалец – свекър ѝ има фабрика за железни и стоманени лампи. Миналата година той Байданов правил пак постъпки да отиде във Виена при нея (сестра си), но не получил разрешение, докато майка му ходила вече два пъти по за няколко месеца, а баща му – един път. Той предполага, че не го пускат поради лошото досие на жена му, която е дъщеря на бившия индустриалец Цветков в Габрово, а може би и за това, че след 9.IX.[19]44 година самият той бил говорил нещо в Габрово.

„МИЛКОВ“

СПРАВКА:

Асен Христофоров, обект на ОНД, при др. Стойчев.

МЕРОПРИЯТИЯ:

Препис за Томалевски и Байданов ще се даде по принадлежност.

ЗАДАЧИ:

Във връзка със заминаването си за Пловдив да посети ВУЗ и да се срещне с представителите на проф. адвокати, бивши ръководители на „Звено“, БЗНС, демократи и др. с цел да разбере отношението им към народната власт сега.

В събота или неделя да се обади на г- жа Хектор от Г[ерманската]Ф[едерална] Р[епублика] като ѝ занесе 1 кгр. сливова ракия подарък за мъжа ѝ и проведе разговор с нея относно впечатленията ѝ от България, кога ще си заминава и пр.

Григоров

ДС 2 екз.

1.....

1 – делото на сс

12. XII.[19]58 г.

София

АКРДОПБГДСРСБНА-М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 399–400. Копие. Машинопис.

№ 92

ЗАКЛЮЧЕНИЕ ОТ СТАРШИ РАЗУЗНАВАЧ В ТРЕТО УПРАВЛЕНИЕ НА
ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ ПО ОПЕРАТИВНО-НАБЛЮДАТЕЛНОТО ДЕЛО НА
АСЕН ХРИСТОФОРОВ С ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА НЕГОВОТО ПРЕКРАТЯВАНЕ

София, 11 март 1960 година

Строго секретно!

УТВЪРЖДАВАМ

Н-к отдел II, у[правле]ние III ДС

подполковник: [---]

София, 11.3.1960 год.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

по О[перативно]Н[аблюдателно]Д[ело],
рег. № 2716 – заведено на АСЕН ГЕОР-
ГИЕВ ХРИСТОФОРОВ.

АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ е роден на 16.[X]II.1910 год. в гр. Пловдив, българин, български гражданин, женен без деца, с висше образование, свободен, живущ на ул. „Н. Рилски“ № 55 София.

Произхожда от буржоазно семейство. Баща му е бил дълги години банков служител.

Средното си образование е завършил в Роберт колеж – Турция, а висшето си – в Англия. След това е бил на работа в БНБ, а по-късно в Дирекция на статистиката. През 1938 година е бил на специализация в Швейцария, след което е бил началник отдел информация при търговско-индустриалната камара в София. През 1940 год. е назначен за преподавател в университета по финанси и административни науки. През 1942 година ХРИСТОФОРОВ бил повикан от проф. АНДЕРСЕН в гр. Кил, Германия в Института за стопански проучвания на Югоизточна Европа, където е стоял 4 месеца. През 1943 година е бил на специализация в Германия.

През 1945 година бил назначен за извънреден професор по политическа икономия в Свободния университет, както е бил до 1947 година, когато е уволнен.

Още преди 9.IX.1944 год. ХРИСТОФОРОВ се е очертал като англофил. От полицейските му материали се вижда, че е бил близък с изтъкнати звенари. След 9 септ. 1944 год. става член на „ЗВЕНО“.

След уволнението му от университета е прекарал повече от времето си в с. Говедарци, Самоковско, където има собствена вила. Тук се свързва с вражески настроени лица.

В показанията си ГАВРИЛ ЦВЕТАНОВ сочи ХРИСТОФОРОВ като агент на английско разузнаване, поради което последния е бил задържан и при обиска в домът му е намерен пистолет 6.35 м.м с 4 патрона. По време на следствието той признал, че през 1945 год. като член на У[правителния] С[ъвет] на Българо-британското д[ружест]во е посетил за първи път английската легация, където се запознал с полк[овник] БЕЙЛИ, подполковник ГЪОЗЛИНГ и др. По своя инициатива през

1945–46 година ХРИСТОФОРОВ устроил три срещи на БЕЙЛИ. Първата е била с ИВАН СТЕФАНОВ, като директор на БНБ, на която се водили разговори за българския лев и неговата стабилност, превода на английската лира в левове и изплащането на английската мисия. Втората среща е била по искане на БЕЙЛИ с д-р ЖЕЛЯЗКО БУРИЛКОВ и ЕВГЕНИ КАМЕНОВ, на която се разисквало въпроса за възстановяването на търговията с Англия и вноса на английска вълна. Третата среща била с ВАСИЛ ЮРУКОВ – разговора бил по вътрешното положение на страната. И трите разговора били неофициални.

На един банкет, даден от английската легация, на който присъствувал и ХРИСТОФОРОВ, БЕЙЛИ му казал, че си заминава и го запознал с подполковник ГЪОЗЛИНГ, с когото ХРИСТОФОРОВ впоследствие се срещал и ходили заедно на екскурзии в Рила. За разговорите си с представителите на английската легация ХРИСТОФОРОВ твърди, че били приятелски и известни и на други лица.

Както при разпита, така и при проведената му очна ставка с ГАВРИЛ ЦВЕТАНОВ, ХРИСТОФОРОВ отрекъл да е имал съвместна шпионска дейност с ЦВЕТАНОВ, а също така и казаното от ЦВЕТАНОВ по отношение на него.

В настоящия момент ХРИСТОФОРОВ е кандидат член на писателския съюз и пише някаква книга за живота на селяните в Говедарци.

В процеса на разработката не се установи ХРИСТОФОРОВ да развива вражеска дейност, поради което

ПРЕДЛАГАМ

О[перативно]Н[аблюдателно]Д[ело], рег. 2716 – заведено на АСЕН ГЕОРГИЕВ ХРИСТОФОРОВ да бъде закрито и материалите свалени в архив за общо ползуване.

София, 11.ІІІ.1960 г.

ПРЕДЛАГА: ст[арши] лейт[енант] /---/

СЪГЛАСЕН

НАЧАЛНИК ОТДЕЛЕНИЕ 1-ВО

Подполковник: *В. Дончев*

София, 11.ІІІ.1960 год.

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. ІІІ раз., т. 1, а.е. 10172, л. 401–402. Оригинал. Машинопис.

НАУКА, ЛИТЕРАТУРА, ЖИТЕЙСКИ ПРОБЛЕМИ, 1941–1970 г.

№ 93

ПИСМО ОТ МИНИСТЪРА НА ТЪРГОВИЯТА, ПРОМИШЛЕННОСТТА И ТРУДА
СЛАВЧО ЗАГОРОВ ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА СОФИЙСКАТА ТЪРГОВСКО-
ИНДУСТРИАЛНА КАМАРА С УВЕДОМЯВАНЕ ЗА РАЗРЕШАВАНЕ
СПИСАНИЕТО „СТОПАНСКИ ВЕСТИ“, ИЗДАНИЕ НА КАМАРАТА, ДА
ПРОДЪЛЖИ ДА ИЗЛИЗА, СЛЕД КАТО РЕДАКЦИЯТА ОБЯСНИ ГРЕШКАТА,
ДОПУСНАТА В СТАТИЯТА „ПОКАЧВАНЕТО НА ЦЕНИТЕ У НАС
И В ЧУЖБИНА“

София, 12 декември 1941 година

МИНИСТЕРСТВО
на
ТЪРГОВИЯТА, ПРОМИШЛЕННОСТТА И ТРУДА
ЦЕНТРАЛНО УПРАВЛЕНИЕ

До Господина Председателя

на Софийската
търговско-индустриална камара
Т У К

№ 682
12 декември 1941 год.
София

[Входящ номер]
18.XII.1941
13912

Господине Председателю,

Във връзка с устния ни разговор, съобщавам Ви, че се разрешава да продължи излизането на списанието на Софийската търговско-индустриална камара „Стопански вести“, при условие че редакцията ще обясни на обществото грешката си, допуснатата със статията „Покачването на цените у нас и в чужбина“¹, публикувана в брой 16 от списанието.²

МИНИСТЪР: Д-р Славчо Загорев

[Върху документа – печат и надпис:]
Протокол на Бюрото № 47
Заседание от 15.XII.1941 г., т. 2
Докладване 15.XII.

ЦДА, ф. 782К (необработен). Копие. Бланка. Машинопис.

¹ Статията, отпечатана в рубриката „Стопанска конюнктура“ на сп. „Стопански вести“, 1941, кн. 16, с. 10, е със следното съдържание: „Службата за стопански проучвания при Обществото на народите все още продължава

да издава своя Статистически месечник, в който се публикуват ценни данни относно развитието на стопанствата на отделните държави. Измежду тези данни значителен интерес представляват индексите на цените на едро в европейските и извъневропейските държави, тъй като тези индекси дават известна представа за размера, в който развитието на дадена страна е повлияно от войната. Ако публикуваните национални индекси на цените на едро бъдат приведени към една по-близка база, а именно към средното месечно равнище на цените през 1939 година, то настъпилото покачване докъм края на първото полугодие на текущата година, а в някои случаи до изтеклия август включително, разграничава четири общи групи държави. В първата група, с покачване на общото равнище на цените на едро до 15 на сто, се числят само Германия и Португалия, в които индексите на цените на едро са се увеличили със 7, респективно с 14 на сто. Във втората група държави покачването на цените на едро е било между 20 и 30 на сто. В тази група спадат Унгария – с покачване от 22 на сто, Англия – с покачване от 26 на сто, Турция – с покачване от 27 на сто, и Швейцария – с покачване от 28 на сто. Данните за Турция се отнасят само до м. май т.г., тези за Унгария – за м. юни, тези за Англия – за м. юли, и данните за Швейцария – за м. август включително. Към третата група държави, в които покачването на общото равнище на цените е било от 30 до 50 на сто за времето от 1939 година до края на първото полугодие на текущата година, се включват Швеция (32 на сто), Финландия (33 на сто), Норвегия (37 на сто) и Дания (47 на сто). Явно е, че размерът на повишението в равнището на цените на едро в северните страни е приблизително еднакъв от избухването на войната насам. Това се обяснява предимно със сходството в тяхната стопанска структура (изключая Дания, в която страна покачването е и без това доста по-силно). В четвъртата група държави – тези, в които покачването на цените на едро е било най-силно – се включват България, Сърбия и Румъния, т. е. трите балкански държави, за които има редовно публикувани статистически данни. В България поскъпването на стоките на едро към изтеклия август, в сравнение със средното месечно равнище през 1939 година, възлиза кръгло на 52 на сто. В бивша Югославия това поскъпване към изтеклия юли включително е било в размер на 76 на сто. Накрай, в нашата северна съседка индексът на цените на едро се е повишил с не по-малко от 119 на сто за времето от 1939 година средно месечно за годината до изтеклия юни включително. За всички непоказани тук европейски държави липсват нови данни от началото на текущата 1941 г. От горните 14 държави, следователно, България се явява като страна с твърде силно покачване на общото равнище на цените, превъзхождана в това отношение само от Румъния и бивша Югославия.“

- 2 Обяснението на редакцията е следното: „В книжка № 16 на „Стопански вест“ под рубриката „Покачването на цените на едро у нас и в чужбина“ бяха дадени по погрешка индексните числа за издръжката на живота в ред европейски държави, вместо индексните числа за равнището на цените на едро в същите страни. Освен това допуснати са били печатни грешки по отношение индексните числа за Финландия и за България. За избягването на възможните недоразумения редакцията на Стопански вест дава в настоящата бележка последните официални данни за движението на цените на едро в чужбина и у нас, черпени от Бюлетина на статистическата служба при Обществото на народите в Женева – книжка № 10 от 1941 година. Националните индексни числа показват увеличението в равнището на цените на едро в отделните държави в Европа към летните месеци на текущата година в сравнение със средното месечно ниво на цените на едро през 1939 година. Данните за Германия, Дания и Швейцария се отнасят до м. септември т.г. включително; тези за България, Унгария, Норвегия, Англия и Швеция – до м. август т.г. включително; данните за Испания и Португалия – до м. юли т.г. включително; тези за Румъния – до май т.г. включително, и данните за Турция и Югославия – до февруари т.г. включително. Индексните числа са при база 1929 равно на 100. В следващата таблица отделните държави са наредени според размера на покачването в равнището на цените на едро. Последната колонка на таблицата дава процентното увеличение към лятото на текущата година в сравнение със средното месечно равнище на цените на едро през 1939 година.

Държави	1939 г.	1941 г.	%-но увеличение
1. Германия	78	82	5.1%
2. Турция	63	89	41.3%
3. Англия	80	115	43.7%
4. Португалия	100	145	45.0%
5. България	67	99	47.8%
6. Испания	138	206	49.3%
7. Унгария	86	130	51.2%
8. Швеция	115	174	51.35
9. Норвегия	105	172	63.8%
10. Швейцария	79	135	70.9%
11. Дания	109	193	77.0%
12. Югославия	79	154	95.0%
13. Румъния	88	199	126.1%

Явно е, че с изключение на Германия, където равнището на цените на едро се е запазило почти непроменено през последните три години (увеличение само в размер на 5 на сто), във всички европейски държави покачването на равнището на цените на едро е било твърде чувствително. Най-слабо е било покачването на цените на едро в Турция (41%), но данните за тази страна се отнасят само до м. февруари т.г. включително. Най-силно е било покачването в равнището на цените на едро в Румъния (126%), макар че и в този случай

данните се отнасят едва до м. май т.г. включително. България е на пето място според размера на увеличението на цените – с покачване от 48% до август тая година включително. Измежду горните 13 държави (липсват данни за другите европейски държави) Турция, Португалия, България, Швеция, Швейцария и Испания не са били въввлечени във военния конфликт. Въпреки това покачването на цените на едро в тези държави е значително – от 41 на сто в Турция до 71 на сто в Швейцария. Измежду балканските държави най-слабо е било увеличението в цените на едро в Турция, а най-силно – в Румъния, която държава впрочем държи първенство по размера на покачването измежду всички европейски държави. България се нарежда някъде по средата според размера на покачването на цените на едро – заедно с Унгария и Швеция. Трябва да се подчертае обаче, че особеностите на отделните национални индекси на цените на едро нарушават до известна степен тяхната международна сравняемост“.

№ 94

СТАТИЯ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ЗА ПРОМЕНИТЕ В БАЛАНСА НА БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА БАНКА ЗА 1942 г. С НАДПИС НА МИНИСТЪРА НА ФИНАНСИТЕ ДОБРИ БОЖИЛОВ ЗА НЕДОПУСКАНЕ НА НЕЙНОТО ПУБЛИКУВАНЕ

София, преди 6 март 1943 година

Конюнктура.

Промени в баланса на Б.Н.банка от края на 1942 година. Балансът на Б.н.банка от края на 1942 година съдържа някои интересни промени в сравнение с положението от края на предходната година. В общи линии тези промени се свеждат до едно чувствително нарастване в салдото на чуждестранните девизи, до известно намаление в размера на скотовия портфейл и авансите на банката, до едно значително увеличение в перото „пласменти“, до известно намаление в салдото на текущите кредиторни сметки и, накрай, до едно прехвърляне на част от авоара на съкровището от текуща сметка към сметката „срочни депозити в лева“. В резултат на горните промени и сумата на банкнотите в обращение показва увеличение от 5455 милиона лева. Салдото на чуждестранните девизи (златни и други) нараства с 4982 милиона лева – срещу едно увеличение от 427 милиона лева в задълженията на банката в чужда валута. Общото салдо на скотовия портфейл и авансите на банката намалява с 1289 милиона лева – вследствие на ликвидирането на съкровищни бонове за 600 милиона лева и намалението в частния сконт и аванси. От друга страна, перото „пласменти“ в баланса на банката нараства с 3917 милиона лева и възлиза на 8648 милиона лева в края на годината. Това увеличение трябва да се отдаде предимно на изкупуването на държавни ценни книжа, включително на съкровищни бонове от чужбина. В актива на банката салдото на текущите кредиторни сметки намалява с 1134 милиона лева, но салдото на срочните депозити в лева нараства с 3817 милиона лева – поради прехвърлянето на сумата от 3820 милиона лева от текущата сметка на съкровището към сметката „срочни депозити в лева“. Следователно, разширението в банкнотното обращение произлиза предимно от увеличението в салдото на чуждестранните девизи и разширението в салдото на пласментите на банката, докато намалението в скотовия портфейл и авансите, както и увеличението в общото салдо на текущите кредиторни сметки и на срочните депозити в лева, е действувало в обратна посока – за намаление на банкнотното обращение. Чистото салдо на авоара на съкровището в банката към края на изтеклата 1942 година възлиза на 6218 милиона лева и показва увеличение от 491 милиона лева спрямо края на предходната година. В това увеличе-

ние са включени и прехвърлените 3820 милиона лева към сметката „срочни депозити в лева“. Резервите на банките при Б.н.банка нарастват от 944 милиона лева в края на 1941 [г.] на 1560 милиона лева в края на 1942 година, или с 616 милиона лева. Това увеличение е било реализирано въпреки поемането на сравнително големи количества държавни съкровищни бонове от банките през изтеклата година – във връзка с държавния заем или новите съкровищни бонове. С една дума, увеличението в резервите на банките и намалението в частния сконт и аванси на Б.н.банка показват, че ликвидността на банковата система през годината е била увеличена.

[Върху документа – надпис:]
Не се разрешава. 6/ III.[19]43 [г.] Д. Божилев

АКРДОПБГДСРСБНА–М, ф. III раз., т. 1, а.е. 10172, л. 61. Оригинал. Машинопис и ръкопис.

№ 95

ДОКЛАД ОТ ПРОФЕСОР КОНСТАНТИН БОБЧЕВ ДО СЪВЕТА НА ЮРИДИЧЕСКИЯ
ФАКУЛТЕТ НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ ПО КОНКУРСА ЗА ЧАСТЕН
ХОНОРУВАН ДОЦЕНТ ПО ТЕОРИЯ НА КОНЮНКТУРАТА
С ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА ИЗБИРАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ НА ТАЗИ ДЛЪЖНОСТ

София, 30 октомври 1943 година

До Съвета на
Юридическия факултет

ДОКЛАД

по конкурса за частен хоноруван доцент
по теория на конюнктурата

от К. Бобчев,
извънреден професор при същия факултет

Като участници в горепосочения конкурс са се явили
г.г. Боян П. Баев и Асен Г. Христофоров

1.

Кандидатът Баев е предоставил три свои печатни труда: 1) Уползотворение на капитала и начин на управлението му. Практически упътвания как да влагаме сигурно парите си. С., 1931, с. 31 мал. 8^о. 2) Банки и кредитна политика (основни изучвания). С., 1936, с. 68 и 3) Разговори с един банков директор за създаване богатство. С., с. 32, in 16^о. Той, както се съобщава на докладниците от декана, „не е посочил изрично в заявлението си, кой от приложените си трудове представя като хабилитационен, но изглежда че има предвид преди всичко работата си върху „банки и кредитна политика“. И действително, че само за тоя труд може да става дума в случая, тъй като другите

два, както впрочем може да се заключи от самото им заглавие, явно нямат характера на научни работи. Но този пък труд, както пак личи от самото му заглавие, има за предмет една материя, която се намира в едно само твърде косвено отношение към предмета на конкурса – теория на конюнктурата. Собствено, „кредитна политика“, за каквато се споменава в заглавието на въпросния труд, може да бъде нещо много важно от гледището на конюнктурата, стига да се даде съответна постановка на проблемите ѝ.

Но въпросът е там, че авторът не се занимава в книгата си с кредитната политика в нейното отношение към конюнктурните проблеми. И тази констатация е вече достатъчна, за да се формулира отрицателно заключение по неговата кандидатура. Ако трябва обаче все пак да се отиде и по-нататък, в една преценка въобще на научните качества на представения труд – ние ще видим, че и оттам ще се наложи едно заключение в пълно съгласие с току-що направеното. Ето някои цитати още от първата страница на книгата, които веднага ще потвърдят това.

„Банковата политика изразява съвкупността от всички законни мерки, както и целесъобразно водене делата на банковия институт по начин, който да бъде в съгласие с общия финансов и стопански живот на страната...“

„... Според целите и задачите, които има да преследва (*sic!*) банките служат да регулират стопанството, търговията и индустрията.“

„Думата „банка“ се употребява, за да изрази точно фирмата, която се занимава да регулира паричния пазар в дадено стопанство...“

„Една от главните задачи на банката е да натрупа капитали и резерви в движимости и недвижимости, които лесно да преобръща и ги прави ползотворни...“

Но „умному мало довялет“. Приведеното достатъчно ясно показва, че всъщност и дума не може да става за никакви научни качества на разглежданото съчинение.

Прочее, кандидатът Баев не само че не представлява научен труд по специалността, предмет на конкурса, но въобще не представлява един труд, за който би могло да се каже, че има характер на научно съчинение. Той в никой случай не може да бъде препоръчан за частен хоноруван доцент по теория на конюнктурата.

2.

Кандидатът Христофоров е представил като хабилитационен труд изследването си „Развитие на конюнктурния цикъл в България 1934–1939“, обнародвано като отделен двоен номер на „Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания“ (1939, 1–2. с. 150, гол. 8^о). Освен това той е представил два отпечатъка от статии в наши економически списания („Стопанското положение на България през 1939 г.“, С., 1940, с. 16, отпеч. от „Списание на българското икономическо д-во“, 1940, кн. 2; и „Същност и значение на новите 3% държавни съкровищни бонове“, Варна, с. 12, отпеч. от списание „Економист“, 1942, кн. 4), както и една книга – „Увод в политическата икономия на военното стопанство. Теория на военновременната стопанска конюнктура“, С., 1943, с. 367.

И при този кандидат би могло да се постави формалният въпрос за съвпадение или несъвпадение на предмета на хабилитационния труд с предмета на конкурса. Би могло да се недоумява именно дали хабилитационният труд, имайки характер, както ще се види по-долу, на едно конкретно историческо-описателно изследване, покрива в достатъчна степен предмета на конкурса, който е „теория на конюнктурата“. Ние не бихме споделили такова едно съмнение. Защото ние схващаме предмета „теория

на конюнктурата“ не в тесния смисъл на абстрактно уясняване проблемите на конюнктурата (на което би се противопоставило конкретното, историческо-описателно уясняване на същите), а в по-широкия смисъл на уясняване проблемите на конюнктурата като резултат на спонтанни отношения в народното стопанство, в противовес на проблемите на конюнктурната политика, като въздействие от страна на държавата върху тия стопански отношения. Така схваната теорията на конюнктурата, в нея следва да се различават една абстрактна (теоретична, в тесен смисъл на думата) и една конкретна – историческо-описателна част. Така че относно изследването на г-н Христофоров би могло да се направи забележка, не че то излиза вън от рамките на конюнктурната теория, но че то не изпълва целите нейни рамки – едно обстоятелство, което, разбира се, не представлява никакъв недостатък от гледище на въпроса за съвпадането на хабилитацията с предмета на конкурса.

Както личи от заглавието на разглеждания труд, той има за предмет описание-то на едно конкретно конюнктурно развитие – развитието на българското стопанство през един сравнително кратък, петгодишен период на подем. Затова пък авторът се е постарал да обхване всички страни на стопанското развитие на страната, като хвърля и поглед върху „стопанската конюнктура в чужбина“ през съответните години. Цялата материя е разделена между десет части: I. Общ поглед, II. Цени и надници, III–IV. Външен стокообмен, V. Производство, VI. Размяна, VII–VIII. Пари и кредит, IX. Държавни финанси и X. Заключение.

С положителност би могло да се твърди, че нашата стопанска книжнина не притежава друг конюнктурен преглед, който и отдалеч би могъл да се сравнява – било по всеостранност, било по задълбоченост, с разглеждания. С тоя си труд авторът се проявява едновременно като „конюнктурист“ и като статистик – едно твърде полезно съчетание на качества за конюнктурните изследвания, за което навярно е допринесло и обстоятелството, че той няколко години наред е ръководил конюнктурната служба на нашата Главна дирекция на статистиката, след това е бил продължително време редактор на месечните и годишните конюнктурни прегледи на Статистическия институт за стопански проучвания. Така авторът гради не само върху вече публикувани статистически данни, но и в голяма степен върху материали, още необнародвани, много от които събрани и разработени от самия него. Неговото отношение към статистическия материал и статистическите методи е напълно критично. Той например много добре си дава сметка за относителното значение на индексните числа – особено когато те изразяват значението на групови цени или въобще стойности – и нерядко съобразява дали даден индекс над- или подценява действителното значение. Не на едно място той прави опити за проверяване на официалните индекси (както е случаят с индексите за обема на износа и цените на износните стоки, с. 33) или за тяхното поправяне.

Строго научното отношение на автора към разглежданите проблеми отива и отвъд третирането на статистическите данни. То характеризира и целия по-нататъшен анализ на конюнктурно-релевантните факти и развития. Както вече се спомена, тоя анализ се отличава с всеостранност и задълбоченост, които не оставят нищо повече да се желае. За всеостранността на анализа свидетелства обстоятелството, че той обхваща и такива страни на стопанския живот, като: развитие на стоковия трафик, строежа на сгради, „структурни промени в кредитната система“, развитието на държавните финанси. Като пример за задълбоченост на анализа може да послужи обяснението, което авторът дава на наблюдаваното между 1934 и 1939 г. покачване на общия ин-

декс на цените у нас. На първо място, той отдава това на „повишението на цените на износните произведения, т.е. на настъпилото покачване в международните цени на земеделските произведения ...“ (с. 13). Но това не е достатъчно за нашия автор и той насочва своето внимание върху редица други, предимно парични „фактори, чиито промени са действали върху равнището на цените в една или друга посока“. Такива фактори той посочва: а) промените в количеството и скоростта на паричното обращение, б) промените във външната стойност на лева, т.е. промените във валутните премии при частните компенсационни сделки, и в) паритетния курс на лева спрямо германската марка и неговите икономически последици (*ibid*). Авторът обаче не се задоволява само с посочването на тия фактори, а посвещава на всеки един от тях задълбочени проучвания с цел да се добере до известни връзки между явленията. По-нататък, изследвайки развитието на цените на вносните стоки, авторът си поставя въпроса „дали и доколко това развитие е повлияно от промените във фискалната тежест върху вноса и в средната валутна премия“. Това навежда автора на интересни и задълбочени изследвания върху разликата между вътрешните и граничните цени на вносните стоки (с. 21). Тук е мястото да изтъкнем, че авторът проявява особена вещина в третирането на паричните, кредитните и финансовите проблеми, които са от такова голямо значение за обяснение на конюнктурните явления.

Като оставим настрана някои повторения, изложението на автора се отличава с добра системност и прегледност. Мисълта му е ясна, изразът – правилен. Авторът владее своята материя и методите за нейното разработване и е чужд на какъвто и да е дилетантизъм. Той проявява и добро познаване на българския стопански живот.

Със своя труд авторът дава едно превъзходно конкретно-описателно изследване. Ако има нещо, което липсва на това изследване, то са обобщенията, които мислим са винаги съвместни с конкретните изследвания, а за конюнктурните изследвания са може би и необходими. Защото, който каже „конюнктура“, казва „закономерност“, „периодичност“ и „типология“ на явленията в стопанството. Тук трябва да се отбележи, че нашият автор се проявява, специално в разглежданите работи, с прононсирано конкретен склад на ума, макар че не му липсва научно въображение – първото условие за абстрактно мислене. Че той има данни и за едно сравнително по-абстрактно третиране на проблемите на конюнктурата, свидетелства по-новият му труд „Увод в политическата икономия на военното стопанство. Теория на военновременната стопанска конюнктура“. Това е едно твърде ценно изследване върху военновременното стопанство, в което авторът се проявява пак преди всичко като „конюнктурист“. За подчертания интерес на кандидата към проблемите на конюнктурата свидетелства и големия брой негови конюнктурни прегледи, обнародвани в различни наши списания („Списание на Българското икономическо дружество“, „Списание на Съюза на популярните банки“, „Стопански вести“) и отличаващи се с оригинални, остроумни и проникновени анализи. Въз основа на тия си качества и трудове г-н Христофоров е избран за хоноруван преподавател в Държавното висше училище за финансови и административни науки в София, гдето той чете върху „проблеми на съвременното българско стопанство (конюнктурно учение)“.

В заключение ние трябва да изтъкнем:

1) че в хабилитационния си труд „Развитие на конюнктурния цикъл в България, 1934–1939“ г-н Христофоров се проявява като един отличен изследвач на конюнктурата, който владее напълно предмета си и притежава напълно съответния научен метод и

2) че в другите свои трудове кандидатът също така показва качества на отличен изследвач, чийто основен интерес е винаги насочен към конюнктурни проблеми.

Въз основа на това ние намираме, че г-н Христофоров е напълно подходящ и достоен да чете предвидения в програмата на държавно-стопанския отдел при Юридическия факултет предмет „Теория на конюнктурата“ и го препоръчваме най-горещо на Съвета при същия факултет за хоноруван доцент по този предмет.

София, 30 октомври 1943 г.

/Проф. К. Бобчев/

ЦДА, ф. 782К (необработен). Копие. Машинопис.

№ 96

ДОКЛАД ОТ ПРОФЕСОР СЕМЬОН ДЕМОСТЕНОВ ДО СЪВЕТА
НА ЮРИДИЧЕСКИЯ ФАКУЛТЕТ НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
ПО КОНКУРСА ЗА ЧАСТЕН ХОНОРУВАН ДОЦЕНТ ПО ТЕОРИЯ НА
КОНЮНКТУРАТА С ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА ИЗБИРАНЕ
НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ НА ТАЗИ ДЛЪЖНОСТ

София, [октомври 1943 година]

ДОКЛАД

до

почитаемия юридически факултет по конкурса
за частен хоноруван доцент по теория на конюнктурата

1. По конкурса за частен хоноруван доцент по теория на конюнктурата са се явили: Боян П. Баев и Асен Г. Христофоров.

Първият кандидат е представил следните трудове: „Разговори на един банков директор за създаване богатство“, 1933, 32 с.; „Уползотворение на капитала и начин на управлението му“, 1931, 32 с. и „Банки и кредитна политика“ (основни изучвания), 1936 г., 68 с. Макар че авторът не посочва какъв труд той смята като хабилизационен, все пак изглежда, това е последният от изброените горе трудове. Аз ще имам възможността да преценя всички тези трудове от гледище на банковото дело в една друга рецензия, защото въпросният кандидат е представил същите трудове по конкурса за частен доцент по българско банков дело. Все пак мога да кажа още сега, че всички тези трудове нямат абсолютно никаква научна стойност. Те са извънредно примитивни, лишени от всякаква самостоятелност и не дават никаква надежда, че авторът ще се окаже пригоден за строго научна работа. Обаче в нашия случай има решаващо значение обстоятелството, че всички представени трудове нямат абсолютно никакво отношение към учението за конюнктурата. В тях отсъстват всякакви следи и даже намеци на едно конюнктурно изследване, като и самата дума „конюнктура“ не се среща нито един път. При едно подобно положение рецензирането става чисто и просто безпредметно: рецензентът има пред себе си едно празно

място. Щом това е така, то трябва да признаем, че г-н Б. Баев участва в интересувания ни конкурс само по едно недоразумение. Но и самото недоразумение е много симптоматично: очевидно е, че г-н Б. Баев няма никаква представа за съвременното учение за конюнктурата и онази необозрима литература, която съществува по този въпрос. Иначе той би могъл да свърже проблемата за конюнктурата с кредитното и банковото дело, защото въпросът за кредитната инфлация или дефлация играе в съвременните теории за конюнктурата извънредно важна роля. В заключение трябва да направя една уговорка: г-н Баев е представил наред с посочените печатни трудове и един проект, написан на пишуща машина, за своята встъпителна лекция: „Проблема за конюнктурата с оглед на днешния стопански строй“. Ако този проект би бил даже превъзходен, то все пак биха съществували необорими формални пречки за признаване на г-н Баев за доцент по учение за конюнктурата. Обаче въпросният проект (5 с. машинописен текст) е способен само да потвърди моето предположение за пълната невинност на г-н Баев по отношение на учението за конюнктурата.

Въз основа на гореказаното аз, разбира се, не мога да призная г-н Баев за достатъчно подготвен, за да преподава „теория на конюнктурата“.

2. Вторият кандидат е А. Христофоров, един от нашите млади икономисти, който е успял вече да придобие една доста добра репутация. Той е представил като хабилитационен труд своята работа „Развитие на конюнктурния цикъл в България 1934–1939 г.“, С., 1939 г., 140 с. (голям формат). Аз ще започна моята рецензия с едно възражение, което има систематическо-теоретическо значение. Дял VI на книгата е озаглавен „Размяна“, но читателят за свое учудване среща там обсъждането на следните хетерогенни явления: вътрешни стокови обороти (продажби на едро от фабриките, оборот на стоковите борси, продажби на дребно), развитие на стоковия трафик по железниците, развитие на строежа в градовете. Явно е, че строежът на къщите се отнася към производството и то към производството на консумативните блага (защото се касае главно за жилищните сгради). Вярно е, че строежът предизвиква редица разменни сделки, но в нашата епоха за всяко производство, организирано на предприемачески начала, може да се каже същото и това никак не ни дава право да отнесем цялото производство към размяната или размяната да включим в производството. От друга пък страна, и транспортът на стоките не е размяна, защото той може да съществува и без всякаква размяна, също така, както и размяната може да съществува без всякакъв транспорт (при недвижимостите). Ако двете явления че се преплитат, то това не е основание да ги сливаме и да ги смесваме. Във всеки случай транспортът трябва да се разглежда обособено от размяната. Ако даже не признаваме, че транспортът е производство (както това правят някои икономисти и както това правя аз), то все пак трябва да го разглеждаме като „интерлокален оборот“ на благата, в противоположност на „междустопански оборот“ на благата, към който принадлежи и размяната. Както и да е, изложението на автора би придобило повече ясност и последователност, ако той би отнесъл строежите към производството и би разделил останалия материал на два самостоятелни дяла: „Стоков трафик по железниците“ и „Размяна“.

Ако вземем работата на А. Христофоров в нейната цялост, ще дойдем до следните заключения:

Първо. Работата е напълно самостоятелна и се опира върху първоначален и суров статистически материал: тя е, доколкото мога да следя литературата, пръв опит у нас на конюнктурно изследване в приложение към българското народно стопанство.

Макар че това изследване най-много засяга 1934–[19]39 г., т.е. епохата, когато българското народно стопанство е преживявало периода на подем, все пак авторът не се ограничава с тази епоха, а привлича данните както за предшестващия период на депресия, така и за още по-раншния период на подем. По такъв начин се получава конюнктурната картина за по-пълната следвоенна епоха.

Второ. Работата е наситена с богат и добре аранжиран материал. Авторът започва с един увод, в който констатира, че българското народно стопанство има цикличен ход и че последният изобщо съвпада с международните конюнктурни промени. Авторът тук поставя въпроса, дали България в това отношение показва повече прилики със „златния блок“, с „клиринговия блок“ или с държавите със свободна валута. Без да се впускаме в подробности, ще кажем само, че авторът открива през 1936–[19]39 г. голямо сходство между конюнктурните промени в Германия и България. Изхождайки от правилната мисъл, че не България влияе върху международната конюнктура, а последната оказва решаващо влияние върху хода на българското стопанство, авторът започва своето подробно изложение с условията на международната размяна, като най-напред изследва ценовите условия на тази размяна и като засяга въпроса за външната стойност на лева и за последиците, свързани с надценяването на германската марка спрямо лева. Едновременно авторът изследва и ценовите условия на вътрешната размяна. Опирайки се върху тази база, авторът подробно разглежда международната търговия на България, като посочва всички структурни промени както в износа, така и във вноса. Този въпрос естествено привежда автора към анализа и на българската производствена дейтелност и ние получаваме детайлна картина както на селскостопанското, така и на индустриалното производство. Разбира се, всички разглеждани по-рано явления не са могли да не окажат влияние върху вътрешния стоков оборот, затова авторът посвещава значително място на развоя на вътрешната размяна на стоковия трафик по железниците, но същевременно засяга подробно и въпроса за строежите (по този въпрос гл[едай] горе моите критически бележки). Понеже стоковият оборот се намира в тясна връзка с паричната и кредитната организация на страната, то авторът преминава към разглеждането и на тази проблема. Съответният дял на работата е един от най-добрите в целия труд, а може би и най-добрият. Читателят тук се запознава с дълбоките промени на българската кредитна и банкова система в развоя на капиталообразуването, в насоките на кредитирането и в ликвидността на банките и т.н., и т.н. Разглежданият тук дял на представената от А. Христофоров работа показва, че авторът би могъл да бъде използван не само за преподаването на конюнктурната теория, [а] и за преподаването на кредитното и банковото дело. Целият труд се завършва с изследването на онези влияния, които общият ход на българското стопанство е оказал върху държавните финанси. По такъв начин читателят затваря книгата със съзнанието, че е получил ясна представа за хода на цялото българско народно стопанство през 1934–1939 г.

Трето. От гореизложеното е ясно, че изследването на А. Христофоров не би могло да бъде написано, ако той не би притежавал способността да открива причинните връзки между явленията и взаимообусловеност на тези явления. Тази способност е налице. Авторът почти винаги сполучливо намира причините на тези или онези явления и никога не губи съзнанието за взаимообусловеността на всички изучавани от него стопански процеси.

Четвърто. Конюнктурните изучавания предполагат добро познаване на статистическите методи. И в това отношение авторът показва своята добра подготовка. Той

много сполучливо отбягва различни мъчнотии, които са обусловени или от липсата, или от несравняемостта на необходимите данни. Понякога той проявява в това отношение забележително остроумие и находчивост.

Оттук става ясно, че работата на А. Христофоров е много добра и прави чест на този млад икономист. Все пак някой би могъл да направи едно възражение против кандидатурата на А. Христофоров, изхождайки от обстоятелството, че конкурсът е обявен по „теория на конюнктурата“, а авторът е представил една работа, която пряко не се занимава с теорията. Това евентуално възражение обаче би било напълно погрешно. По този повод в една от моите по-раншни рецензии аз написах следните думи: „Аз ... мисля, че работа ..., била тя от общ или специален характер, теоретическа или описателна, трябва да свидетелства за дълбоката икономическа култура на автора и за основното му познаване на механизма на народното стопанство, тъй като за тази култура и за това познаване може да се съди вече по това как авторът пристъпва даже към частични и специални проблеми“. В приложение към нашия случай аз трябва да посоча изрично, че трудът на А. Христофоров изобщо не би могло да бъде написан, ако авторът не би притежавал една всестранна стопанска култура и ако той не би познавал съвременното учение за конюнктурата. Този извод се потвърждава и от едно друго изследване на А. Христофоров: „Увод в политическата икономия на военното стопанство. Теория на военновременната стопанска конюнктура“, С., 1943. Макар че този обширен труд не е посочен като хабилитационен и следователно не може да бъде обсъждан по-подробно и не може да има решаващо значение за настоящия конкурс, все пак той е способен да потвърди нашето заключение относно стопанската култура на автора. Последният показва тук своите обширни знания, своята несъмнена способност към теоретическото мислене и своята самостоятелност. И този труд е много добър и прави чест на автора.

Въз основа на всичко гореизложено аз без всякакви колебания и уговорки препоръчвам на почитаемия юридически факултет г-на А. Христофоров като частен хоноруван доцент по теория на конюнктурата.

Професор *С. С. Демостенов*

ЦДА, ф. 782К (необработен). Копие. Машинопис.

№ 97

ДОКЛАД ОТ ПРОФЕСОР ГЕОРГИ СВРАКОВ ДО АКАДЕМИЧНИЯ СЪВЕТ
НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ ПО КОНКУРСА ЗА РЕДОВЕН ДОЦЕНТ
В КАТЕДРАТА ПО НАУКА ЗА НАРОДНОТО СТОПАНСТВО И СТОПАНСКА
ПОЛИТИКА С ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА ИЗБИРАНЕ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ
НА ТАЗИ ДЛЪЖНОСТ

София, [1943 година]

Д О К Л А Д

на редовния професор при катедрата по наука за народното стопанство
и стопанска политика д-р Георги К. Свраков по състезанието за избиране
редовен доцент при същата катедра

На обявеното от Академическия съвет състезание за редовен доцент при заеманата от мен като титуляр катедра по наука за народното стопанство и стопанска политика се е явил един единствен кандидат хонорувания преподавател при Държавното висше училище за финансови и административни науки Асен Г. Христофоров. Той е представил като хабилизационен труд книгата си „Увод в политическата икономия на военното стопанство. Теория на военновременната стопанска конюнктура“, издадена в София, 1943 г. Работата има VIII – 367 с., снабдена е със съдържание и индекс на цитираните автори. Изданието прави много добро външно впечатление, което говори за грижливост у автора. Освен тази работа кандидатът е представил на вниманието на рецензентите и ред свои по-раншни трудове, които са добре известни, но които не е нужно да се вземат предвид понеже са на същото равнище, което има хабилизационната работа и не могат да изменят преценката за годността или не на кандидата да бъде избран за редовен доцент. Ето защо и ние преминаваме веднага към разглеждане на хабилизацията.

Кандидатът е сметнал за необходимо да отпочне своята работа с бележки върху методологията на политическата икономия. Той се спира преди всичко върху досегашните схващания за същността на тази наука и намира тези схващания или поне схващанията на господстващата в Англия школа на икономическата наука, изразени в дефиницията на политическата икономия, незадоволителни. Според него те говорят за едно „материалистическо“ отношение към нещата, което той не споделя. Следвайки възгледите и аргументите на видния английски икономист Лайонел Робинз, той определя политическата икономия като „науката, която изучава човешката деятелност като едно съотношение между известни цели и оскъдни средства за тяхното постигане, които се поддават на различно приложение“ (с. 10). При това определение и войната може да бъде обект на разглеждане от политическата икономия. Той се спира на няколко общи въпроса за връзката между войната и стопанството – на въпроса за икономическите фактори като причина на войната, при което той отхвърля познатата марксистка теза, спира се на стопанските цели като причина за воденето на войната и на стопанството като средство за воденето ѝ. Тъкмо последното обстоятелство, значението на стопанството като средство за воденето на войната, според нашия автор налага една „по-друга система на производството, ценообразуването и размяната, която изключва действието на автоматичния меха-

низъм на ценообразуването“ (с. 27). Така и политическата икономия, според него, получава по-друго съдържание. Нейната задача се състои сега в изграждането на системата на военното стопанство, в което автоматическото саморегулиране се заменя със съзнателно насочване и приспособяване на търсенето и предлагането, т.е. в едно ръководено стопанство.

Анализирайки по-нататък понятието на ръководеното стопанство авторът достига до заключението, че при него могат да се различат три фази: „фаза на регулираното автоматично саморъководено стопанство, фаза на частичното централно ръководено безплатно стопанство, ... фаза на цялостното планово ръководено стопанство“ (с. 34). Първата фаза се характеризира със самостоятелното образуване на цените, докато при ръководеното стопанство имаме нормирани цени. Авторът опростява терминологията, като нарича трите фази или форми – регулирано стопанство, администрирано стопанство и ръководено стопанство. Във военното стопанство еволюцията има също тези три фази: 1) положение, в което се намира едно народно стопанство в неутрална страна, близо до която е избухнала война, 2) положение на страна, която вече е смутена от влиянията на войната, ако и да се намира при въоръжен неутралитет, и 3) положение на една страна, воюваща – регулирано предвоенно стопанство, администрирано полувоенно стопанство и ръководено военно стопанство. Тези три фази авторът поотделно последователно смята необходимо да се разгледат и това определя по-нататъшното разделение на неговата работа. Разглеждането на регулираното предвоенно стопанство авторът започва с посочване на преките отражения, които има една война върху стопанството на една неутрална държава. Тези отражения се проявяват главно по пътя на външната търговия и техният размер ще зависи от връзките на това стопанство с чужбина, неговата стопанска система и т.н. Само постепенно държавите под влиянието на приближаващата се или избухнала война почват да засилват вмешателството си в народното стопанство и да се приближават до едно регулирано стопанство. За целите на своето по-нататъшно изследване авторът тук определя редица конкретни условия като дадености – той приема, че в този стадий на развитието в държавата поставя под своя контрола известни сектори на стопанския живот, че се поддържа известен контингент войници под знамената и т.н., т.е. че стопанството не е едно напълно свободно и саморегулиращо се.

При подобно положение първото отражение на войната ще бъде една тенденция да се покачват цените на вносните стоки по-бързо, отколкото цените на износните стоки, което се дължи на затрудненията на международния трафик, поскъпване транспорта, увеличение риска на стремежа за запасяване с чуждестранни стоки и т.н. Това повишение на цените на вносните стоки се предава постепенно върху цялото народно стопанство според значението им на техните заместители. Втората последица, която се разглежда, е намалението на обема на предлагането на вътрешния пазар. Авторът разглежда последователно и подробно последиците, които в това отношение има войната в отделните области на стопанството, както те се явяват като следствие от взаимносвързаността на цялото народно стопанство и неговия характер – земеделско, индустриално, полуиндустриално и пр. В същия вид е проследено увеличението обема на търсенето на стоки и консумацията следствие на частичната мобилизация, както и промените, които настъпват в паричното обращение, кредитните отношения и държавните финанси. Резултатите, до които той в този анализ достига, са емпирически верни.

По-нататък авторът изследва въздействието на войната в една неутрална държава върху цените и доходите. Той изхожда от познатото функционално обществено-стопанско значение на цената и установява, че по разни причини сравнително едностранчиво се увеличава търсенето, следствие на което автоматичния механизъм на ценообразуването се нарушава, особено когато причините на увеличение на търсенето лежат в стъпките на вноса от чужбина. Интересни са в тази глава разсъжденията на автора върху структурните промени, които биха настъпили в производството и които имат за последица увеличена заетост на труда и капитала. Произлизащите от това допълнителни въздействия върху равнището на цените се разглеждат отделно, като се вземат под внимание промените в работнишката надница, посъпването и лихвеният процент и тяхното взаимодействие.

Специална глава авторът посвещава на изследване кумулативното повишение на цените и доходите, което започва с увеличение на покупателната сила на ония части на населението, засегнати от вече описаното повишение на цените. За отделните категории население изследването посочва на реалното и номинално повишение на доходите и покупателната сила, и на отражението му върху цените. Посочено е назначението на допълнителните кредити (с. 92–93) на банките и на държавата за пазарните отношения.

В проследяване въздействието на изтъкнатото несъответствие между търсенето и предлагането авторът изказва мнението, че ще се получи едно отвличане на работниците от индустриите с инвестиционни блага към индустриите на консумативни блага (с. 102) при предположение че доставянето им зависи от възможността на внос от чужбина. Позоваването в това отношение на положението в България 1939 и 1940 г. ни се вижда недостатъчно положително. При това се взема предвид само частният строеж. По-скоро трябва да се очаква едно изпреварване на производството на инвестиционни блага пред тези на консумативни блага.

Авторът общо характеризира развитието на народното стопанство при приетата обстановка като един „псевдоподем“, понеже повишението на цените, доходите и печалбите не съответства на повишение на производството и консумацията. Пряка последица от това са известни спекулативни прояви в областта на вътрешната търговия, които от своя страна предизвикват държавната намеса, проявена в монополизиране известни клонове на търговията и контрол върху други. Пресилено е обаче извличането на разните мероприятия на държавата все от желанието да се спре движението на цените под влияние на спекулата, както авторът това прави по отношение ограничение на търговията с външни платежни средства, с недвижими имоти, забраната на трудовите конфликти, включително колективните трудови договори, понеже много от тези мероприятия се явяват последици на едно дълго развитие и са резултат на промени в отношенията между държава и стопански живот. Авторът е изпуснал това изпредвид, че колективните трудови договори в Германия от периода 1920–1923 г. са нещо съвършено различно от трудовите колективни договори от последните години насам. Иначе ние трябва да се съгласим с изтъкването по-нататък от автора положение, че постепенното увеличение на доходите, за да се достигне посъпването на живота, създава инфлационни промени в народното стопанство. Под въздействието на това положение и на кумулативното повишение на цените на всички немонополни стоки държавата се вижда принудена, според автора, да напусне свободното ценоопределение и да премине към „неизвестния и пълен с изненади път на вмешателства в почти всички области на стопанския живот на страната (с. 128).

Преминаване към определяне на цените от държавата представлява преминаване към администрирането полувоенно стопанство. Тази смяна на системата има за цел да осигури правилното действие на снабдяването на населението и войската и да облекчи положението на съкровището. Определянето на цените обаче дава възможност на стопанските субекти с увеличена покупателна сила да получат повече от пазара и по този начин още повече увеличава напрежението между търсенето и предлагането при намален обем на производството, което принуждава държавата да тури ръка върху производството и търговията, а частните лица – да променят състава на консумацията си. Преминава се към консумация на по-скъпи стоки, заместване на стоки с други и опити да се нарушат определените цени и поява на „черната борса“. За да се отстранят неблагоприятните последици от тези промени, прилагат се ред средства – пропаганда, засилен контрол, наказания и рაციониране на консумацията. По този начин се премахва характерното за капиталистическото стопанство различие в обема и състава на консумацията и авторът споделя мнението на Робинз, че се създава положение, което „граничи с ръководните принципи на социалистическата държава“ (с. 140) – едно, според нас, доста пресилено заключение.

Ако първоначално контролата и намесата на държавата се ограничава при цените на благата от първа необходимост и то при производителите или вносителите (с. 141), в последствие тази намеса, според автора, се задълбочава като се разпростира и върху цените на дребно, както и върху други, незасегнати до този момент стоки. Проявява се това, което е известно като заразителност на нормирането или което авторът нарича кумулативно развитие на държавното ценоопределение и рაციониране. От тук една стъпка довежда по-нататък до ръководство и на самото производство.

Според автора „режимът на държавното ценоопределение си поставя за задача да спре спекулативното и възходящо развитие на цените на стоките и да притисне затворения кръг на гонитба между цените и доходите“ (с. 154). След по-късо или по-дълго време налага се поради познати причини коригиране на веднъж определените цени, главно пак поради вноса от чужбина, което поражда „партидните“ цени за една и съща стока. Премахването на партидните цени става чрез възприемане на максималната цена и изравнение с помощта на внасяне разликата по специална сметка. Това обаче е в противоречие с целта на държавата да държи цените стабилни и то намира своето допълнение в изразходването на събраните суми за намаление цената на някои вносни стоки, с което се почва откъсването на вътрешното ниво на цените от външното ниво. И тук според автора се проявява силна тенденция към разширение на субсидирането на понижението цените на известни стоки без да може обаче да постигне напълно стабилизирането поради извънредно големите финансови жертви, които се оказват непоносими, така че – това е заключението на автора – „в края на краищата положението не се различава значително от онова, в сила преди отстраняването на действието на автоматичния механизъм на ценообразуването и преминаването към режим на държавното ценообразуване“ (с. 161). Изравнителният фонд не е в състояние да отстрани основната тенденция към повишение на граничните цени.

Преминаването към държавно ценоопределение има редица вторични последици. На първо място, поради ограничение на печалбите се намаляват подтиците за разширение обема на производството. Затова ценоопределението не може да бъде по „свободно усмотрение“, а то трябва да дава едни справедливи цени, които при това са хармонизирани помежду си. Авторът обаче е на мнение, че появяването на известни несъответствия е „почти неизбежно“ (с. 165) и „понеже ограничението на произ-

водството на даден артикул с „несправедлива“ цена не винаги може своевременно да бъде неутрализирано чрез едно съответно увеличение на обема на производството на някое друго и сродно произведение“, то според автора, „общия ефект на държавното ценоопределение върху обема на производството е почти винаги неблагоприятен“ (с. 166) – едно заключение, което според нас не се потвърждава от действителността и теоритически не може да се поддържа понеже, ако чрез височината на цената се ограничава височината на печалбата, тогава предприемачът ще се стреми да навакса печалбата чрез разширение обема на производството, увеличение оборотите и т.н. Стимул на производството не е само относителната големина на печалбата, т.е. процента на профита, но и абсолютната големина на печалбата. Според автора, намалението на обема на производството предизвиква преминаване към системата на производствените наряди. Авторът тук обаче се придържа постоянно към мнението, че се касае за определена по-ниска от естествената цена, т.е. по-ниска от цената, която дава средната печалба. Подобен възглед е възможен само, когато нормирането представлява едно изключение. Тогава бягството на ненормираните, даващи големи печалби продукти, е възможно, само тогава тези изтъкнати неблагоприятни последици ще се проявят, но когато нормировката е цялостна или обема по-голямата част от стопанството, не е възможно преминаване към клонове с „нормална“, но по-големи печалби и тези разсъждения увисват във въздуха. Впрочем всички тези разсъждения на автора, които се правят във връзка с производството по наряди и с гражданското мобилизиране на предприятието, са погрешно поставени, защото при тях се излиза от предпоставката, че нормираната цена е нерентабилна, когато е явно, че това може да бъде само грешка на нормировката – нормировката не може да има за цел да убие рентабилността, а само да премахне прекомерната рентабилност.

По-нататък изложението се натъква на необходимото освобождение на значителна купувна сила следствие на държавното ценообразуване и рაციонирането. Допълнителна купувна сила се образува и от доходите на мобилизираните. Налага се тя да бъде отчасти иззета по пътя на данъчното облагане. Вън от това, цялото развитие има за последица една тенденция към намаление опазаряването на селскостопанските произведения, което, ако и понякога придружено от едно акумулиране тук на купувна сила, предизвиква вземането на мерки от страна на държавата да се придобият селскостопански продукти принудително.

Главата се завършва с разглеждане на нормирането на печалбите и значението му за ценоопределението. Интересно е общото заключение: „Идеята за поддържане на едно сравнително устойчиво вътрешно равнище на цените се явява не толкова като резултат на самостоятелно промишление на държавата, а като една политика, до която държавата стига неволно, неусетно и неизбежно чрез определянето на цените и въздействието на този акт върху всички останали сектори на стопанството“ ([с.] 194).

Останалата част от разсъжденията върху администрираното полувоенно стопанство се заема от връзката между свободната купувна сила и финансирането на държавата. Оттук се преминава към една глава, която е посветена на военното финансиране, като се почва с въпроса за финансиране изравнителния фонд и се преминава към финансиране на извънредните нужди на държавата. Едно подробно разглеждане на тази финансова част не е нужна, още повече че колегата рецензент вероятно ще се спре на тази част.

Трябва да се подчертае, че според автора, мерките на държавата при едно административно полувоенно стопанство носят „случаен характер“ следствие на което

една съгласуваност в тях и с финансово-политическите мерки не може да се постигне и не се постига. Това стопанство е „безпланово ръководено стопанство“ (с. 239). Съгласуването на тези мерки е характерен белег за ръководеното военно стопанство.

Военното стопанство трябва да почива на едно планово ръководство. Тази теза авторът приема като една необходимост. Плануването в областта на стопанството за него е „избор между целите и средствата за тяхното постигане и принуда по отношение провеждането на мероприятията чрез избраните средства“ (с. 232–233). Като си припомним определението на автора за стопанската дейност излиза, че плановото стопанство е равно на стопанисване по принуда, което не е много задоволително, защото е възможно едно стопанство да не отнема напълно свободата и пак да е планово. Изобщо понятието „планово стопанство“ си остава неясно. Важното е едно – авторът стои на становището, впрочем поддържано от множество автори, и тук подкрепени от цитирани мнения, че плановото стопанство не е възможно в стопанската динамика и затова според него като че ли изглежда, че плановото стопанство не ще да е пригодно и за пълното с динамика военно стопанство. Как излиза от това противоречие нашият автор – не е много ясно. (с. 234).

Основната цел на ръководеното военно стопанство е да се намери „реално покритие на извънредните нужди на държавата“. Това може да се постигне чрез „намаление в обема на текущата консумация и ... ограничение на възможностите за поддържане ... консумацията в бъдещето“ (с. 236) чрез един по-голям „напън“ към производство и чрез използване на капиталовите блага в наличност. Държавата трябва да приложи известни средства за активизиране на тези източници. Тези мероприятия авторът разделя на две групи: „мероприятия за постигане на една вътрешна стопанска и финансова стабилност ... и мероприятия за обезпечаване на необходимите материални средства за покриване извънредните нужди на държавата“ (с. 239). Към първата се отнася политиката на цените, надниците, възнагражденията, данъците и заемите, а към втората – политиката на производството, на снабдяването и разпределението и на кредита и на капиталовите инвестиции. Тези отделни мероприятия авторът подробно разглежда в отделни специални глави.

Основната цел на ценовата политика е да се постигне едно общо устойчиво развитие на цените на дребно. Интересно е да се отбележи, че авторът все пак намира, че ценовата политика трябва да се използва като средство за направляване на консумацията и затова допуска, че може да има повишение на някои цени и понижение на други с тази цел (с. 242). Трябва обаче да не се образува никаква ножица на цените между индустрията и селското стопанство, понеже това ще се отрази на предлагането на пазара. Ценовите нормировки трябва да бъдат по-пълни и всеобхващащи и да държат сметка за производителските възможности. За да се постигне това, трябва и самата служба да бъде снабдена с достатъчно права и сила и да обхваща всички продукти. Авторът пледира за едно централно ръководство на военното стопанство, главно на ценовата политика. Политиката на стабилизиране на доходите не трябва според него, да се увлича в едно намаление реалната купувна сила на населението, понеже това може да даде нежелателни резултати, да преследва тази цел с умереност, като оставя тя да се коригира от данъчното облагане и да се допълни от системата на принудителното спестяване и заемите, за да се изчерпи излишната купувна сила.

Производителната политика трябва да има като главна цел засилване производството на военно важните продукти, което е възможно само благодарение поста-

вянето под пълен контрол от държавата на всички производствени средства. Производителната политика непременно трябва да бъде правилно допълнена от една политика на събиране, изкупуване и каптиране на производството. В осветление на тази политика проличава у автора известно придържане към провежданата в България система на държавно автономни институти, които авторът като че ли смята за общо наложителни. Логически завършек на тази политика, според автора, представлява политиката на разпределението, която трябва да разпредели получените продукти според нуждите от тях между производители и консуматори. В първия случай той препоръчва системата на снабдителни бележки, във втория – на рациониране на потреблението по пътя на купонната система. Всичко това обаче е придружено с големи трудности и губене на време за консуматорите. Авторът заключава: „Нерационалността на самия режим на контролиране и пренасочване на производството, на събиране или каптирането на местните и вносните произведения и на разпределението на стоките между крайните потребители представлява цената, която неизбежно трябва да бъде заплатена на ръководеното военно стопанство за постигане на поставената цел – превръщането на стопанството в годно и дейно средство за водене на война.“ (с. 292).

След това следва една глава относно финансирането на извънредните нужди на държавата, като се започва с изследването на реалните източници на посрещане разходите и се посочват връзките между стопанската военновременна политика и финансовата политика, за да се премине после към избирането на паричните средства. Въз основата на изследването тук е поставена познатата теза „данъци или земи“. Този спор е отдавна разрешен и въпреки доброто изложение авторът тук нищо не казва. Възгледите му върху облагането на военните печалби и отделните данъци и заеми изглеждат теоретически достатъчно обосновани и свързани с общото изложение, ако и да остават в известни отношения спорни.

Заключителната глава на цялата работа авторът е посветил на бележки върху следвоенните стопански и финансови проблеми, като почва с така наречената стопанска демобилизация и нейните проблеми, произлизащи от внезапната рядкост на прехода. На първо място той поставя въпроса за неутрализиране на излишната купувна сила във връзка с необходимо настъпващата безработица, големите разходи на държавата и т.н. Това налага мерките на ръководеното военно стопанство да бъдат още известно време запазени. Затруднения създават вътрешните заеми и техните тежести. От алтернативните възможности за разрешение на този въпрос авторът дава предимство на еднократния данък върху капиталите и имуществото, който данък разглежда специално надълго. Общо тази глава, ако и да не довежда до категорично препоръчване или отхвърляне на идеята за еднократния данък, прави добро впечатление. Книгата се завършва с разглеждане на следвоенната стопанска система. Според автора военното планово ръководено стопанство ще остави като утайка известни социалистически характерни особености върху следвоенната стопанска система.

Изложението на съдържанието на хабилитационния труд на кандидата Ас. Христофоров няма за задача да предаде неговите мисли. Поради самия характер на работата това е невъзможно. Ние по-скоро искаме да се спрем на богатството и широтата на въпросите, които са засегнати и на явния стремеж да се постигне системност и пълнота при разглеждане въпросите на военното стопанство. Признавайки отличните качества на тази работа, ние не можем да се въздържим от една критика, която няма да може да влезе в подробности, но трябва да бъде строга. Две

обстоятелства ни налагат това: първо, това не е първа работа на кандидата. Вън от множеството статии, главно конюнктурни прегледи, които са известни, авторът е дал също така известната голяма работа печатана в Трудовете на Статистическия институт за стопански проучвания при университета, озаглавена „Развитие на конюнктурния цикъл на България 1934–1939 г.“. Второ, в предговора си авторът изтъква, че е убеден какво неговата работа предлага „нещо може би несъвършено, но сравнително ново“. За сравнение рецензентът си позволява да посочи на обстоятелството, че той сам в първия си хабилитационен труд „Стопанската същност на кооперацията“, 1930 г. беше изградил предговора върху думите на Гогол, че „поради собственото ми нехайство, незрялост и прибързаност са се вмъкнали много и различни погрешни и несполучливи неща“. По-нататък българската литература използва този труд на широко, откри много ново в него, но недостатъците си останаха и тях авторът смята и досега за най-важни. Амбицията на младия автор задължава рецензента да се спре строго именно върху „различните погрешни или несполучливи неща“ в неговата работа и не толкова върху новото.

Критиката основателно трябва да предизвика преди всичко методологическия увод на автора. Той е изграден върху едно сравнително слабо познаване методологическите проблеми на политическата икономия. Сигурни сме, че авторът не е отправил голямо значение на този увод, но не е трябвало и да го пише. Той е изпаднал впрочем в една обща грешка на младите автори да вземат становища по методологически въпроси твърде рано, защото иначе не би им отбягнала перманентната криза в това отношение, която той свежда до „известни разногласия“ между съвременните икономисти, нито пък би могъл да каже, че „малцина между първенците на икономическата мисъл ... са отдавали необходимото значение на методологическите въпроси“ (с. 5). Наистина той има предвид Англия, но още тук тъкмо проличава един пропуск, така консеквентно пропит в цялата работа на автора, че изглежда съзнателен: пълното пренебрегване на германската научна мисъл и стопанска действителност. Тъкмо в областта на методологията обаче този пропуск може да даде само катастрофални резултати. Недопустимо е да се разглеждат методологически въпроси, свързани с политическата икономия, без да се вземе предвид германската литература. Едно по-внимателно вглеждане в работите на Робинз би открило на нашия автор, че дори неговият учител гради върху гледищата на редица германски автори. Като пренебрегнем старите методологически спорове, свързани с имената на К. Менгер и Шмолер, ние настоятелно може да изискваме всеки, който пише по тези въпроси днес, да познава новата литература, като се започне от „*Die drei Nationalökonomien*“ на Зомбарт и завършвайки с „*Die Grundlagen Nationalökonomien*“ на W. Eucken – 1942 г., ведно с шумните спорове около тях. Би трябвало авторът поне от втора ръка и от изложения върху историята на политическата икономия на английски или друг език да познава това развитие. Вместо това авторът се е задоволил да следва, и то доста отблизо, познатата работа на Робинз. Самото определение на политическата икономия, на стопанската дейност е от Робинз. Това е определение, което може да се отнесе, според W. Sombart („*Die drei Nationalökonomien*“), към често формалните определения. Днес ние виждаме, че в стремежа да се приближи все повече и повече политическата икономия до действителния живот множество автори се стремят да излязат от самата стопанска даденост, което е напълно в противоречие с формалното становище на автора. Ние можем да посочим за потвърждение на тази си мисъл не само на споменатия

В. Ойкен, но и на становището, защитавано в наскоро излезлия увод в политическата икономика на проф. С. С. Демостенов, което е идентично. Ние не намираме за нужно да се спираме върху самото определение, но според нас това не може да разграничи обекта на политическата икономика като наука. Така, когато едни военачалник е изправен пред въпроса да приеме ли едно сражение или да се откаже и как да го спечели при определените средства, с които разполага, безсъмнено също така се касае при неговите разсъждения за „сътношение между известни цели и оскъдни средства за тяхното постигане, които се поддават на различно приложение“, но тази деятелност на военачалника мъчно може да се направи обект на политическата икономика. Може да се посочат и множество други подобни „дейности и обстановки“, които не са обект на политическата икономика, но това е достатъчно. Трябва само да отбележим, че въпросите относно производителен и непроизводителен труд, относно материалните и нематериални блага и пр. са въпроси отдавна разрешени за болшинството автори и те днес не представляват според нас проблема, която да заслужава да се изтъква.

В неразривна връзка с методологичното становище на автора стои въпросът за характера на самата хабилитационна работа. Авторът я е озаглавил „Увод в политическата икономика на военното стопанство“. Заглавието е необичайно за българската литература и е подражание на английското обичайно заглавие. Така Пигу пише „Политическа икономика на войната“ и „Икономика на благоденствието“ (*The Political Economy of War* и *The Economics of Welfare*). Съответно българското заглавие също би трябвало да гласи „Политическа икономика на войната“, докато в сегашния си вид то съдържа известна тавтология или пък трябва да се разбира, че е дадена една чиста теория на военновременното стопанство, защото под „политическа икономика“ на български се разбира „стопанска теория“. Теоретическо съчинение обаче предлаганата работа не е. Самият автор поставя на работата си чисто стопанско-политически задачи – „Основната задача на политическата икономика на военното стопанство, казва той, остава изграждането на такава стопанско-политическа система на народното стопанство, при която последното би могло да бъде превърнато в годно и дейно средство за водене на една война“ (с. 37). Всъщност само подзаглавието характеризира донякъде точно съдържанието на работата „Теория на военновременната стопанска конюнктура“. Както в досегашните си работи, така и в представената хабилитационна работа, нашият автор е приложил методът на конюнктурното изследване и трябва да се каже, приложил го е много добре, но без да може да се иска от това и нещо повече. Предлаганата работа е едно конюнктурно изследване, но не е една теория на военното стопанство. За да бъде теория на военното стопанство, тя би трябвало да обхване, като стопанско-политическа поне задача, всички възможности за преобразуване на стопанството в годно средство на водене войната. Авторът обаче излиза предимно от една емпирическа дадена конюнктура – конюнктурата на България от 1939 г. до 1943 г. Той в никаква степен не взема предвид военното стопанство на Германия, която тъкмо е типично военно стопанство, в което разликата спрямо мирновременното стопанство е най-голяма и дълбока. Само така може да се обясни тройното деление на военновременното стопанство на фази, което е така характерно за цялата работа, защото в действителност е много лесно да се докаже, че е възможно веднага с появяването на войната, да се премине към едно цялостно ръководено стопанство, както е случаят в Германия със стабилизирането на цените „*Preisstop*“ още в 1936 г. Вън от това авторът много

добре знае, че либералистическо стопанство вече половин век в Европа няма. Във всички държави системата на държавно вмешателство бе по-бързо или по-бавно, с по-голям или по-малък успех, заменена с една система на ръководство, но така бързо, че трите очертани от автора фази мъчно може да се разграничат в действителното развитие. Дори в България 1939 г. се започна с един опит за стабилизиране на цените. Този опит не успя и не е мястото тук да се спираме на въпроса защо той не успя. Във всеки случай е защитима тезата, че той можеше да успее и тогава народното стопанство отведнъж щеше да премине към положението на ръководено планово военно стопанство сигурно, според нашето мнение за голямо щастие на народното стопанство. Това хаотично повишение на цени и надници, което авторът намира за характерно за първата фаза на военната конюнктура, според нас именно е фаза на неуспелия опит да се овладее тази конюнктура, но това не ни дава право да смятаме тази фаза като нещо необходимо и действително винаги.

Военновременното стопанство, както то се схваща и от автора, представлява една особена стопанска система, която не се изгражда върху автоматизма на стопанския живот, а на планиране, на предварително установяване на един ред, който се цели да се достигне. Военновременното стопанство е следователно една преднамерена промяна в структурата на стопанството, която в много отношения е готова в един предварителен план. Особено това е така през настоящата Втора световна война. Нашият автор обаче не споделя това мнение. За него постепенно само може да се дойде до една съгласуваност на мероприятията, привеждащи мирновременното стопанство във военновременно ръководено стопанство. През двете фази на предварително преминаване от стопанския живот мероприятията „произлизат в най-добрия случай от неизбежното естествено развитие на отделните сектори в стопанството след и вследствие на първоначалното вмешателство на държавата в основния механизъм на ценообразуването“ (с. 29–39). И в това „в най-добрия случай“. На друго място, вече цитирано по-горе, той изрично казва, че „идеята за поддържане едно сравнително устойчиво вътрешно равнище на цените се явява не толкова като резултат на самостоятелно промишление на държавата, а като една политика, до която държавата отива неволно, неусетно и неизбежно чрез определението на цените и въздействието на този акт върху всички останали сектори на стопанството“. Ние не можем да се съгласим с този възглед на автора и той е в противоречие с фактите, особено с положението в Германия. Ние смятаме, [че] авторът все пак се намира под опиващата музика на либералистическата теза на стихийността и автономността на стопанския живот, защото няма никакви логически доводи, които да опровергават възможността, че всяка една държава може да се постарее да овладее очакваните размествания в даденостите на стопанския живот с едно планомерно и цялостно вмешателство, с една коренна промяна на стопанската система, без оглед на това дали съответната страна е неутрална или заплашена от война, или воюваща.

Първоначалният тласък към покачването на цените в една неутрална държава според автора се дължи на поскъпване на вноса. Ние не отричаме тази причина като важен фактор, но тя може да бъде преодоляна, ако имаме съответната организация на външната търговия, при която е възможно каптирането и регулирането на повишението на цените на вносните стоки, а от друга страна и тя може да бъде в своето действие изпреварена от други причини. Нейната сила зависи от структурата на народното стопанство, от това как са поставени пътищата на нейното снабдяване, доколко тя е автаркична или не. Моето собствено мнение, изразено и на друго място,

е че външната причина е само един от многото фактори и не винаги първичният. Наблюденията ми през есента на 1939 г. ме довеждат до заключение, че първият тласък за повишение на цените бе паниката у населението и спекулативно-психологически прояви в средата на посредниците, а не външната търговия с нейните високи цени. Ако у нас се бе погледнало по-сериозно на въпроса за стабилизиране на цените, и ако се бе прозряла истината, че войната ще продължи дълго, развитието на военното стопанство би взело друго направление и конюнктурата би била друга. Ние можем да резюмираме нашето възражение с думите, че трите фази на военностопанската конюнктура, които конструира авторът, не се оправдават от действителността на разните държави, нито пък логически са оправдани. Особено неоправдано е разграничението между администрираното полувоенно стопанство, като безплатно [безпланово] частично ръководено стопанство и ръководеното стопанство, като цялостно планово стопанство. Първата от тези две форми мъчно може да се допусне, като се вземе предвид, че тя вече се предшества и от регулираното предвоенно стопанство. Много по-правилно би било, ако авторът би разглеждал цялата тематика под едно двойно деление на предвоенно и военно стопанство. В такъв случай можеше да се избегнат и множество повторения, които напразно обременяват четенето. Вън от това самото военно ръководено стопанство би могло да получи едно по-пълно разглеждане. Специално идеята за постигане и задържане едно стабилно равнище на цените и съгласуването на тази стабилизираност на цените с динамиката на стопанския живот заслужава едно по-пълно и ясно разглеждане. В действителност тази най-важна част у автора остава сравнително бледа.

Ние трябва да се спрем още на няколко отделни гледища на автора, които са неправилни. Погрешно е например становището на автора, че и „войната влиза в обсега на политическата икономия“. По своята същност войната е метаикономическо, политическо проявление на обществения живот. Като такава, тя не влиза в обсега на политическата икономия, последици и въздействие върху стопанската дейност. Политическата икономия например не се интересува от моралната страна на войната, нито пък от нейното въздействие върху изкуството, религията, здравето на хората и т.н.

Невярно е също така изказаното от автора мнение, че класическата теория на международната търговия е изградена отчасти само на предпоставката на относителната международна неподвижност на труда и капитала. Истината е, че основата на тази теория е изобщо неподвижността на труда и капитала на международна база, както това отдавна е разяснено. Други подобни дребни грешки или неясноти ние оставяме без мнение.

Изложението на автора понякога е обременено с разглеждане на странни въпроси. Така той разяснява понятията за еластичност на търсенето и предлагането, без да дава нещо ново и без това да е нужно на с. 70 и сл., когато това са понятия, чието разяснение трябва да даде теорията на политическата икономия. Разглежда се на друго място въпросът за „недостатъците на финансирането на изравнителния фонд чрез нарочни държавни заеми“, с. 201 и сл., когато този въпрос няма никакво реално значение и т.н.

Ние се спряхме върху общите въпроси, които заслужават известна критика. При тази голяма работа безсъмнено може да се посочат и други грешки и може да се оспорят редица възгледи на автора за въздействията на една или друга стопанска проява или мярка. Това е излишно. Би било зла преднамереност или дребнавост да се впуска критиката в тази насока, защото безсъмнено взета в своята цялост работата

е от научно гледище напълно издържана и извънредно интересна. Тя е една от малкото добри оригинални работи в българската икономическа литература. Ние трябва да изтъкнем нейните ценни качества, ако не искаме да изпаднем в едностранчивост.

Преди всичко работата свидетелства за това, че авторът има големи и солидни познания. Стопанските въпроси му са ясни. Ясна му е много добре и заплетеността на стопанските прояви. Той има достатъчно много познания и опитност да анализира заплетените свързаности на стопанството и да проследява прецизно значението на отделните фактори и сили. Затова са нужни знания за стопанската действителност, теоретическа мисъл и здрава логика и авторът ги има в достатъчна степен. Той има това, което може да се нарече школа и научен метод, а това е най-важното за един учен и бъдещ академичен работник. Тези му качества позволяват той да разясни добре и логически правилно промените, които стават в народното стопанство под въздействието на войната или каквато и да е друга причина и ако и ние да не смятаме, че с това се изчерпва задачата на политическата икономия или дори на конюнктурното изследване, това трябва да се прецени високо.

Езикът на автора е увлекателен, ясен и сигурен. Бихме пожелали той да бъде малко по-прецизен в терминологията на български език, но затова едва ли трябва само той да се вини. Нашето пожелание след тази работа към автора е да излезе от зависимостта от англосаксонската литература и да разшири по този начин своите икономически интереси и знания.

Въз основа на всичко казано, като вземем предвид познанията на автора и неговия установен научен метод на работа, чест ми е да предложа на Академическия съвет да избере за редовен доцент при заемащата от мен катедра по наука за народното стопанство и стопанска политика кандидата Ас. Христофоров.

/п/ проф. Г. К. Свраков

*Вярно,
Секретар [- -]*

ЦДА, ф. 782К (необработен). Копие. Машинопис.

№ 98

ПИСМО ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА ОБЩИЯ СЪЮЗ
НА БЪЛГАРСКИТЕ ТЪРГОВЦИ ДИМИТЪР ВЪЛЕВ С УВЕДОМЯВАНЕ
ЗА НЕВЪЗМОЖНОСТТА ДА ИЗПЪЛНЯВА ДЛЪЖНОСТТА ЗАВЕЖДАЩ
ПРОПАГАНДНИЯ ОТДЕЛ НА СЪЮЗА И СЪТРУДНИК-УРЕДНИК
НА ИЗДАНИЕТО „БЪЛГАРСКИ ТЪРГОВСКИ ВЕСТНИК“ ПОРАДИ
НЕПРИЯЗНЕНОТО ОТНОШЕНИЕ НА ОТДЕЛА ЗА НАДЗОР ВЪРХУ ПЕЧАТА
КЪМ ПУБЛИКУВАНИТЕ СТАТИИ В ЗАЩИТА НА ИНТЕРЕСИТЕ И ИСКАНИЯТА
НА БЪЛГАРСКИТЕ ТЪРГОВЦИ

София, 10 декември 1943 година

Г-Н ДИМИТЪР ВЪЛЕВ,
ПРЕДСЕДАТЕЛ
НА ОБЩИЯ СЪЮЗ НА БЪЛГАРСКИТЕ ТЪРГОВЦИ,
СОФИЯ, УЛ. „РАКОВСКА“

Уважаемий Господине Председателю,

С настоящето имам чест да Ви съобща, че не мога с чиста съвест да изпълнявам задачите, които ми бяха възложени от Почитаемия Управителен съвет на Общия съюз на българските търговци при назначаването ми като редовен сътрудник-уредник на Български търговски вестник и като завеждащ пропагандния отдел при Съюза – и то главно, ако не изключително, поради крайно неприязненото отношение на Отдела за надзор върху печата спрямо всички статии, които по пряк или косвен начин се явяват в подкрепа на напълно справедливи, обективни и оправдани от народно-стопанско гледище искания на българските търговци. Считам се задължен, следователно, да освободя Почитаемия Управителен съвет на Общия съюз на българските търговци от задължението да бъде продължена моята служба при установените в началото условия занаяпред.

От друга страна, изказвам най-голяма готовност и желание да продължа сътрудничеството си в Български търговски вестник и през следващата 1944 година и, същевременно, да бъда винаги на разположение на Главния секретар на Съюза и на неговите помощници при събирането и разработването на статистически данни и при аргументацията на някои тези – във връзка с исканията и изложенията на Съюза пред ръководните власти, при условия, каквито Почитаемия Управителен съвет на Общия съюз на българските търговци намери за подходящи. Междувременно, моля приеми, господине Председателю, най-отличните ми към Вас и Вашите колеги в Управителния съвет на Общия съюз на българските търговци почитания.

/А. Г. Христофоров/

А. Г. Христофоров,
ул. „Неофит Рилски“ 55, София.

№ 99

ИЗЛОЖЕНИЕ ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА ВЪРХОВНАТА
СТОПАНСКА КАМАРА С МНЕНИЕ И ПРЕПОРЪКИ ЗА ПРОЕКТИРАНОТО
ИЗДАВАНЕ НА СПИСАНИЕ НА КАМАРАТА

София, 11 декември 1943 година

ДО ГОСПОДИНА ПРЕДСЕДАТЕЛЯ
НА ВЪРХОВНАТА СТОПАНСКА КАМАРА.
Т У К

ИЗЛОЖЕНИЕ

относно проектираното издаване на списание на Камарата

Господине Председателю,

Във връзка с недавншия ни разговор относно проектираното списание на Върховната стопанска камара, чест имам да Ви съобщя и изложа следващите подробности и съображения:

1. Списанието на Върховната стопанска камара трябва да бъде единственото списание, издавано от стопанските камари в страната, за да може разпространението на списанието да се извършва по-бързо и лесно от самите областни стопански камари, за да се създаде едно действително прегледно и издържано списание и за да се пести хартия и труд в настоящия момент. Понеже някои областни стопански камари, като Софийската, са вече взели решение да издават периодични списания, необходимо е навреме да се парират подобни инициативи чрез една формална забрана и чрез избързване с издаването на списанието на Върховната стопанска камара.

2. Ако проектираното списание трябва да започне съществуването си с новата 1944 година, необходимо е веднага да се вземат необходимите мерки: (1) за получаване на разрешение за издаване на подобно списание, (2) за получаване наред с хартия и корици, (3) за организиране печатането на списанието, което изисква обявяването на търг със срок 15 дни, (4) за да се получи разрешение от Дирекцията на националната пропаганда за редактора на списанието, (5) да се уреди отделният самостоятелен бюджет на списанието, (6) да се вземат навременни мерки за пропагандирането и разпространението на списанието и (7) да се започне с организацията и събирането на материала за първата книжка.

3. Понеже горните мерки изискват сравнително дълго време, необходимо е почитаемото Бюро на Върховната стопанска камара в едно от следващите си заседания да вземе решение относно издаването на списанието, да изготви отделен бюджет на списанието, който може да бъде одобрен и гласуван съвсем независимо от бюджета на самата Върховна стопанска камара (както бе случая с бюджета на бившето списание „Стопански вести“ на Софийската търговско-индустриална камара), да одобри назначаването на определено лице за редактор на списанието, който веднага да поеме всички грижи от технически и организационен характер във връзка със скорошното издаване на списанието.

4. Намирам, че при днешното състояние на периодичния печат, след преустановяването на излизането на голям брой стопански списания, в страната се чувствава

нужда от издаването на едно стопанско списание, излизащо веднаж месечно, което да се занимава с изследването и разясняването на текущи актуални стопански въпроси. От всички излизащи понастоящем стопански списания само три представляват интерес и заслужават внимание: Списанието на българското икономическо дружество (София), списанието „Економист“ на Варненското висше търговско училище, и списанието „Архив за стопанска и социална политика“ (София). Първото от горните три списания излиза веднаж на три месеца, а останалите две – веднаж на два месеца. За да се придаде по-голям актуален характер на списанието на В.С.К., последното трябва да излиза веднаж месечно.

5. За самото изготвяне на бюджета на списанието е необходимо навреме да се направят проучвания относно цената на печата, на хартията, превоза и амбалирането; относно редакционния състав и размера на неговите заплати; относно тарифите за хонорарите на статиите и т.н. Тези проучвания трябва да се направят от лицето, което ще бъде назначено като редактор на списанието, и то във възможния най-кратък срок, за да може навреме да бъде съставен и одобрен бюджета на списанието. Преди всичко следователно е необходимо Бюрото на Върховната стопанска камара да реши по принцип, че едно подобно списание трябва да се издава, да одобри назначаването на дадено лице за редактор и да му даде мандат за всички проучвания и мерки във връзка с издаването на проектираното списание.

С почитание,
А. Г. Христофоров

ЦДА, ф. 782К (необработен). Копие. Машинопис.

№ 100

МОЛБА ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ДО МИНИСТЪРА НА НАРОДНОТО
ПРОСВЕЩЕНИЕ ЗА ПРЕРАЗГЛЕЖДАНЕ НА РЕШЕНИЕТО ЗА УВОЛНЕНИЕТО
МУ КАТО ПРЕПОДАВАТЕЛ В СТОПАНСКИЯ ФАКУЛТЕТ НА СОФИЙСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ

София, 30 октомври 1947 година

До г. Министра на народното просвещение
Тук

МОЛБА
от проф. Асен Г. Христофоров, ул. „Неофит Рилски“ № 55,
ст. София (тел. 2-59-56).

ГОСПОДИНЕ МИНИСТРЕ,

С указ № 168 от 7.X.1947 г. бех освободен от длъжността извънреден професор по политическа икономия в Държавното висше училище за финансови и административни науки, съгласно чл. 201 от Закона за висшето образование. По неофициален

път членове на нарочната комисия, препоръчала уволнението ми, ми подсказаха, че решението на комисията да не бъде преназначен в новия стопански факултет се дължи на мои провинения от политическо естество. За съжаление, и до днес не можах да установя конкретните обвинения, които се отправят срещу мен, нито пък ми бе дадена възможност да отговоря на въпросните обвинения.

С чиста съвест твърдя, че считам решението на комисията да не бъде преназначен за неправилно, понеже смятам, че срещу мен не могат да бъдат отправени достатъчно сериозни обвинения, които да оправдават отстраняването ми от университета след повече от седемгодишна преподавателска дейност както в бившето Държавно висше училище за финансови и административни науки, така и в бившия държавно-стопански отдел на Юридическия факултет. Напротив, мисля, че съм един от малцината професори, които могат с право да заемат длъжността професор днес, при Отечественофронтовското управление.

Съзнавам, че с голословни твърдения не мога да докажа невинността си и моралното право да бъде преназначен. Никой, обаче, не ми даде възможност да чуя нападките, отправени срещу мене, и да направя съответните възражения. Обръщам се към Вас, господине министре, с молбата да разгледате наново моя случай след като вземете под внимание обясненията, които давам в настоящата си молба. Тези обяснения, естествено, се отнасят до най-разнообразни въпроси, и имат за цел само да докажат правото ми да искам назначаването на една анкетна комисия от Ваша страна, която да прецени обективно всички елементи, които могат да бъдат изтъкнати било в полза, било във вреда на досегашната ми дейност.

Заявявам, че всички следващи обяснения и твърдения от моя страна отговарят на истината и могат да бъдат доказани било чрез приложените мои научни трудове, било чрез свидетелството на министри в настоящия О.Ф. кабинет, било посредством други сигурни доказателства.

Относно политическата ми дейност преди 9. септември 1944 г. Никога не съм се занимавал с активна политическа дейност. Отношението ми към бившите фашистки правителства, обаче, бе напълно отрицателно. Това ми навлече значителни неприятности от страна на полицията. През септември 1942 г. бех викан наново в бившата Дирекция на полицията, която направи дознание за връзките ми с г.г. Кимон Георгиев, генерал Христо Стойков и други звенари, както и с известни лица от така наречената група на „Пладне“. Предполагам, че моите писмени показания са на разположение и сега в Дирекцията на народната милиция.

Относно публицистичната ми дейност преди 9. септември 1944 г. Считам, че малцина български икономисти, между които и самите професори-комунисти, са писали повече и по-остро срещу стопанската политика на фашистките правителства, отколкото мен. Редактираното от мен списание „Стопански вести“ бе охулено от Богдан Филев в Народното събрание в реч, предадена по радиото; списанието ми бе спряно веднаж от бившия министър Славчо Загорев; то бе цензурирано през последните месеци лично от Добри Божилов; и, накрай, то бе спряно пак по заповед на Добри Божилов. Забранено ми бе да пиша в сп[исанието] на Съюза на популярните банки и трябваше цяла година да се подписвам, по молба на д-р Илия Палазов, с чуждите инициали Л.Т.А. Страниците на списанието на Съюза на популярните банки са и сега на Ваше разположение.

Относно научната ми дейност преди 9. септември 1944 г. Считам, че съм един от първите български икономисти, които научно и обстойно доказаха процесът на

стопанското заробване на България от страна на Германия още преди избухването на войната. В книгата си „Конюнктурният цикъл в България“ (издание на С.И.С.П. при Софийския държавен университет) доказах как чрез надценяването на германската марка спрямо лева българското народно стопанство бе поставено в услуга на хитлеризма. За тази книга на времето си получих най-ласкави отзиви даже от страна на съветски икономисти. Достатъчно е да се прегледа точка В) в Глава II на горния ми труд (стр. 17–19), за да се види отношението ми към стопанската политика на Филовци и Божиловци преди 9.IX.1944 г. и даже преди самото избухване на войната.

Относно политическата ми дейност след 9. септември 1944 г. Веднага след 9. септември 1944 г. заех мястото си в Народния съюз Звено, гдето ме влечеа не само политическите ми връзки от миналото с г. Кимон Георгиев и други звенари, но и моите сравнително радикални стопански възгледи. Като член на Народния съюз Звено след 9. септември 1944 г. представлявах тази О.Ф. партия в Националния комитет на българските кооперации, в Управителния съвет на Общия съюз на популярните банки, в Управителния съвет на Българското икономическо дружество и в редица други организации. Участвах дейно в списването на съюзните органи, като дадох статии още в първия брой на в. ИЗГРЕВ и в първия брой на списанието БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД. Мои статии са били поместени и в други О.Ф. списания, като сп. БРАЗДА и пр.

Относно дейността ми в Университета след 9. септември 1944 г. Веднага след 9. септември 1944 г. по мой почин бе учреден професорския О.Ф. комитет в Държавното висше училище за финансови и административни науки, като аз бех единодушно избран за секретар на този комитет. Същевременно участвах, в качеството си на ч[астен] х[оноруван] доцент в Юридическия факултет, и в професорския О.Ф. комитет във въпросния факултет. Идеята за създаването на стопански факултет при Софийския държавен университет изхождаше от мен и мога да кажа, че като член на нарочната комисия за реформиране на висшето образование от 1946 г. аз бех авторът на повечето от текстовете на закона, отнасящи се до учредяването на факултета за стопански и социални науки. Прилагам една статия по въпроса, написана още през пролетта на 1946 г. под надслов „Реформиране на висшето стопанско образование“.

Относно отношението ми към О.Ф. стопански мероприятия. Понеже чисто-сърдечно възприех стопанската платформа на първото Отечественофронтовско правителство (декларацията от 17.IX.1944 г.), винаги съм се старал да говоря и пиша в полза на различни О.Ф. стопански мероприятия. През изтеклата 1946/47 учебна година изнесох осем нарочни беседи пред студентите в Държавното висше училище за финансови и административни науки в полза на общата стопанска идеология на О.Ф. власт, на еднократния данък върху капиталите и имуществата, на прогресивно-подходящия данък, на кооперативното обработване на земята и пр. Предполагам, че стотици студенти биха могли да удостоверят това ми твърдение. Впрочем, в тук приложената ми книга върху военното стопанство, издадена през април 1943 г., ще намерите почти цяла глава върху и в полза на еднократния данък (стр. 341–354) като средство за разрешаване на следвоенните финансови проблеми; в реферата ми пред Българското икономическо дружество върху стабилизацията на лева (февруари 1946 г.) настоявах за въвеждането на еднократния данък; и още през ноември 1944 г. пръв писах уводна статия в един О.Ф. вестник в полза на еднократния данък. В тук приложената ми лекция по Стопанска география на България защитавам тезата за кооперативното обработване на земята в България (стр. 82–85).

Относно отношението ми към Социализма и Колективизма. Академическата си подготовка получих в една силно капиталистическа държава, Англия, и самият изхождам от буржоазно семейство. Това не ми попречи да пиша в заключителната част на книгата си върху Военното стопанство още през април 1943 г., или година и половина преди 9.IX.1944 г., когато подобни мисли, изразени в печатна форма, бяха не само ерес, но и достатъчно основание за интерниране от страна на полицията, че се колебае между капитализма и социализма: „Единствената възможност, която се открива пред научния работник, е да събере частични и не съвсем проверени данни, да ги съпостави с основните принципи на своите научни познания, да ги свери, доколкото това би било възможно, с техническото протичане на някои явления и, в края на краищата, да направи един колеблив скок в неизвестността чрез прогласяването на една преценка, почиваща на смесените основи на разума, познанията и спекулацията, но не и на едно заключение, изградено изцяло върху почвата на научния експериментализъм“ (стр. 362).

Отношението ми към новите задачи на О.Ф. власт понастоящем. Ако още година и половина преди 9. септември 1944 г. съм могъл да мисля, и да пиша, че се колебае между социализма и капитализма, струва ми се, че мога без лицеприятие да заявя днес, когато правителството на О.Ф. се стреми към бърза и все по-пълна социализация, че мога без съжаление да се простя с капитализма като стопанска система и да възприема, може би без особен възторг, социализма. Но считам, че едно чистосърдечно заявление от подобно естество е много по-ценно, отколкото пристореното възприемане на социализма; и, също така, считам, че малцина измежду академичните икономисти, които не са марксиста, могат тъй чистосърдечно да направят подобно изявление, както аз върша това.

Относно отношението ми към Съветска Русия. В едно списание на една О.Ф. партия преди кръгло година бех неоснователно обвинен в антиславянски чувства и, специално, в неприязненост към Съветска Русия. Това е нагла клевета. Ако голословни декларации не са достатъчни, трябва наново да цитирам едно изречение от предпоследната страница на книгата ми върху Военното стопанство, издадена през април 1943 г., когато никой не смееше да говори за Съветска Русия без да прикачи някой недостоен епитет към името на нашата двойна Освободителка: „Той (б.м. – авторът) би откъснал една страница от книгата на Съветска Русия и би си припомнил истината, че най-важните инвестиции представляват разходите за здравето, образованието и характера на народа“ (стр. 363). Онзи български икономист, който година и половина преди 9. септември 1944 г. е могъл да даде за пример Съветска Русия, не може днес да бъде обвиняван в противосъветски чувства.

Относно отношението ми към Червената армия, наша Освободителка. Единственото конкретно обвинение срещу мен, което отделни членове на нарочната комисия по преназначаването на академичния персонал в новия стопански факултет можаха да ми изтъкнат в частни разговори с мен, се отнася до една нещастна фраза в един мой (напечатан и тук-приложен) реферат, която гласи: „На трето място, пак след 9. септември 1944 г. върху българското народно стопанство легна грижата за изхранването на руските окупационни войски“. Жестокото обвинение е, че пишейки окупационни войски аз съм третирали червената армия, наша двойна освободителка, по недостоен начин. Съжалявам искрено за тази неволна грешка, грешка на езика и на перото: за да подчертая обективните условия и причини, действащи за разширението на паричното обращение след 9.IX.1947 г. и за увеличение на бюджетните

разходи, изброявам три фактора: участието ни във войната след 9. септември, изолирането на нашето стопанство от западните държави и издръжката на руските освободителни войски, по силата на самото примирие. С думата „окупационни“ войски съм искал накратко да обясня, че издръжката на червената армия в България ни се налага по силата на самото примирие, и нищо друго. Не бива едно нещастно и формално отношение към нещата в един реферат пред сериозна публика да ми се вписва като смъртен грях!

Относно отношението ми към БРП (к) и Георги Димитров. Отношението ми към БРП (к) е било винаги най-дружелюбно – нещо, което може да бъде потвърдено от половината от моите приятели, които от край време са били комунисти. Винаги съм се възхищавал от м[инистър]р председателят на България, Георги Димитров. Още като студент, по време на Лайпцигския процес, дадох съгласието си да бъда използван като преводач в едноименния процес, който бе организиран в Лондон за оправдаването на Георги Димитров. В книгата си „Скици из Лондон“, излезла от печат на 1 февруари 1945 г., т.е. дълго преди идването на Георги Димитров в България, посветих две страници (188–189) на този процес и писах, между другото: „Духовитостта и остроумието на Георги Димитров будеха истинско възхищение у англичаните. Участието на този човек в процеса допринесе повече за прославянето на България, отколкото съвкупността на всички официални български усилия...“ Две години по-късно, по случай рождения ден на м[инистър]р председателя, поместих в тук приложения в. „Изгрев“ един подлистник под надслов „Някога в Лондон“ (спомен) във възхвала на Георги Димитров. Онези, които ме познават, между които е и Вашия колега проф. Ив. Стефанов, министър на финансите, ще Ви уверяват, господине министре, че никога не бих си сложил подписа под нещо, което е неискрено, или в което не вярвам.

За отношението ми към Общия студентски народен съюз. Понеже клеветите срещу мен са от най-разнообразно естество, считам за необходимо да приведа и известни доказателства за благосклонното ми отношение към О.С.Н.С. Няколко дни преди празника на труда 1 май (1947 г.) подканих няколко стотин души студенти от първи курс (във време на лекция по Политическа икономия) да се стечат масово на празника, който, според мен, е всенароден празник на труда, и заявих, че и аз ще отида на манифестацията, което и сторих. Няколко дни по-късно подканих студентите от първи курс да се запишат масово в О.С.Н.С., със съответната мотивировка. Към средата на май поведох група от стотина студенти в една научна екскурзия до Мини Перник, като самата екскурзия бе организирана официално от О.С.Н.С. Тези факти могат лесно да се установят и, с това, да се пресекат недостойните клевети по мой адрес.

В заключение, господине министре, Ви моля да пререшите въпроса за уволнението ми, като заявявам, че ще приема решението на една нарочно назначена от Вас анкетна комисия, която да ме разпита устно или писмено, и в която да участвуват наистина обективни лица измежду колегите ми в университета, като г.г. професорите Иван Стефанов, Тодор Владигеров, Евгений Каменов, Кирил Григоров, Жак Натан и други такива обективни и почтенни хора. Надявам се, че една подобна анкетна комисия, след като прегледа и разучи всички факти около моята дейност, ще може да препоръча възстановяването ми като професор в стопанския факултет на университета. Считам, обаче, че имам пълно основание да настоявам за назначаването на една подобна анкетна комисия от Ваша страна.

На второ място, господине министре, Ви моля – независимо от решението Ви по първата ми молба – да не бъда уволняван като частен хоноруван доцент при катедрата по Политическа икономия в Юридическия факултет на Софийския държавен университет, която служба заемам с министерска заповед от 17. януари 1944 г., за да мога да продължа научната си дейност в университета и да не считам, че за един млад и честен българин, дал още преди 9. септември 1944 г. доказателства за своята Отечествонофронтowska принадлежност и вложил труд и сили в продължение на повече от седем години като преподавател във висши учебни заведения, няма място в Народна република България поради клевети и интриги на недостойни хора.

Оставам, с дълбоко уважение към Вас, министър на Отечествонофронтowska България,

Ваш предан
/А. Г. Христофоров/

София, 30.X.1947 г.

Приложения:

„Развитие на конюнктурния цикъл в България 1934–1939“, издание на С.И.С.П. при Соф. държавен университет, стр. 151–161, 1939 г.

„Увод в Политическата икономия на военното стопанство“, София, 1943 г., стр. 368.

„Кратък курс по Стопанска география на България“, Второ допълнено издание, София, 1946 г., стр. 116 (литографирани лекции).

„Лекции по Теоретическа политическа икономия“, София, 1947 г., стр. 224.

„Курс по българско банково дело“ (лит[ографирани] лекции), София, 1946 г., стр. 240.

„Конюнктурният анализ на цените“ (отд[елен] отпечатък), 1946 г., стр. 50.

„Централните банки в съвременните конюнктурни теории, 1946 г., 72 стр.

„Стабилизацията на лева“ (реферат), 1946 г., стр. 34.

„Реформиране на висшето стопанско образование“ (статия), 1946, стр. 20.

„Скици из Лондон“, други публикации, 1 бр. от в. „Изгрев“ (12.VII.1947 г.).

ЦДА, фонд 782К, оп. 2 (необработен). Копие. Машинопис.

№ 101

ПИСМО ОТ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ТОДОР ПАВЛОВ ДО АСЕН ХРИСТОФОРОВ С ПОКАНА ЗА НАПИСВАНЕ НА
СТАТИЯ НА ТЕМА „ИВАН ВАЗОВ ПРЕД ЗАПАДНИЯ СВЯТ“ ЗА ПУБЛИКУВАНЕ
В ПРОЕКТИРАНИЯ СБОРНИК СЪС СТАТИИ ЗА ЖИВОТА И ТВОРЧЕСТВОТО
НА ИВАН ВАЗОВ

София, 28 януари 1948 година

БЪЛГАРСКА
АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
№ 427

София, 28.I.1948 г.

Господин
АСЕН ХРИСТОФОРОВ
ул. „Неофит Рилски“ 55
Тук

Българската академия на науките, в изпълнение на плана за Литературно-художествения клон през 1948 година, възнамерява да издаде сборник върху живота и творчеството на ИВАН ВАЗОВ, който сборник да може да послужи на бъдещите литературни изследвачи и биографи на Вазова.

Академията не се съмнява, че Вие ще се отзовете на нейната молба и ще представите най-късно до 15 април 1948 година статия на тема:

„ИВАН ВАЗОВ ПРЕД ЗАПАДНИЯ СВЯТ“.

Освен това, ако разполагате със снимки, писма и документи за Вазова – Академията Ви моли да ги представите заедно с ръкописа.

Положеният извънреден труд ще се хонорува.

ПРЕДСЕДАТЕЛ: *акад. Т. Павлов*

НАУЧЕН СЕКРЕТАР: *акад. Сп. Казанджиев*

СЕКРЕТАР НА ЛИТЕРАТУРНО-
ХУДОЖЕСТВЕНИЯ КЛОН: *акад. Ив. Лазаров*

ЦДА, фонд 782К, оп. 2 (необработен). Оригинал. Бланка. Машинопис.

№ 102

СВЕДЕНИЕ ОТ ЗАМЕСТИК-ДЕКАНА НА СТОПАНСКИЯ ФАКУЛТЕТ
КИРИЛ Й. ГРИГОРОВ ЗА ПРЕПОДАВАТЕЛСКАТА ДЕЙНОСТ
И ЗА ОСВОБОЖДАВАНЕТО НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ ОТ ДЛЪЖНОСТТА
ПРОФЕСОР В ДЪРЖАВНОТО ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ ЗА ФИНАНСОВИ
И АДМИНИСТРАТИВНИ НАУКИ

София [след 26 май 1949 година]

Препис
ДО ДРУГАРЯ НАЧАЛНИК НА
ОТДЕЛ „КАДРИ“ ПРИ К[омитета за]Н[аука,]
И[зкуство и]К[ултура]

Др. Началник на „Кадри“

Познавам лично проф[есор] Ас. Христофоров, но с него никога не съм бил колега в един факултет и затова не са ми известни неговите научни и други прояви в университета. Аз постъпих като частен доцент за първи път в университета – Юридическия ф[акулте]т през 1945 год. и бях там до есента на 1947 год. През септ[ември] 1947 [г.] се образува Стоп[анският] ф[акулте]т от Държ[авния] стоп[ански] ф[акулте]т на Юридическия ф[акулте]т и Висшето у[чилищ]е за финансови и административни науки и аз бях преназначен в този ф[акулте]т. До тогава Ас. Христофоров бе в висшето училище. И така никога не съм бил с него в служебен контакт. За съжаление не съм чел и неговите по-голями научни трудове. Чел съм отделни статии. От тези статии и от лични разговори имам впечатление, че той е способен, трудолюбив и културен научен работник, обаче е буржоазен учен и малко запознат с марксизма. По време на войната се държеше антигермански, антихитлериски. Но той не бе преназначен при образуването на стопански факултет съгласно чл. 201 от Закона за висшето образование от 1947 год., а не бе уволнен за фашистки идеи. Но защо точно не е бил преназначен – мотивите не ми са известни.

По характер Христофоров е спривав и малко свадлив... След неговото излизане от университета не ми е известно да е писал, да е публикувал статии и научни трудове в които да се види, че се е значително преустроил в научно отношение на марксистко-ленинска основа. Лично на мене ми е декларирал, че се занимава усилено с марксистко-ленинска литература и че има голямо желание да се преустрои. Но, поради изтъкнатите съображения, не ми е известно какви резултати е постигнал.

В случай, че той бъде възвърнат в факултета трябва да му се възложат по-технически дисциплини, а не политическа икономия и финансова наука, каквато е преподавал по рано.

С другарски поздрав:

Зам[естник-] декан на Стоп[анския] факултет:

К. Й. Григоров

№ 103

ПИСМО ОТ ГЛАВНИЯ РЕДАКТОР НА СПИСАНИЕ „ПЛАНОВО СТОПАНСТВО“,
ИЗДАНИЕ НА ДЪРЖАВНАТА ПЛАНОВА КОМИСИЯ, ДО АСЕН ХРИСТОФОРОВ
С ПОКАНА ЗА НАПИСВАНЕ НА СТАТИИ ЗА СПИСАНИЕТО¹

София, 1 февруари 1952 година

ДЪРЖАВНА ПЛАНОВА КОМИСИЯ

Сп. „Планово стопанство“

№ 21

1 февруари 1952 г.

София

До др. *Асен Христофоров*

ул. „Неофит Рилски“ 55

Тук

Във връзка със съставянето на тематичния план на списанието се обръщаме към Вас да ни съобщите с какви статии бихте могли да ни сътрудничите през 1952 г.

Списанието ще помества статии, които ще разработват теоретически въпроси на икономиката и планирането, въпросите на нашето стопанско развитие, ще популяризират съветския опит в областта на икономиката и планирането, ще служат за обмяна на опит между нашите предприятия, обединения и министерства.

През годината ще бъдат застъпени следните отдели: „В помощ на изучаващите политическа икономия“, „Страница на плановика“, „Статистика“, „Съветски опит“, „Критика и библиография“, „Стопански преглед“ и др.

Моля, съобщете ни в най-кратък срок приемате ли нашата покана и кога бихте могли да изпратите написаната от Вас статия.

ПРИЛОЖЕНИЕ: тематичен план.

ГЛАВЕН РЕДАКТОР: *Ст. Христов*

ЦДА, фонд 782К, оп. 2 (необработен). Оригинал. Бланка. Машинопис.

¹ По това време Асен Христофоров е в ТВО–Белене.

№ 104

СЛУЖЕБНА БЕЛЕЖКА ОТ ДИРЕКТОРА НА ИЗДАТЕЛСТВОТО НА
НАЦИОНАЛНИЯ СЪВЕТ НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ, ИЗДАДЕНА В УВЕРЕНИЕ
НА ТОВА, ЧЕ ИМЕТО НА СЪАВТОРА НА КНИГАТА „БОЕН ПЪТ“ – АСЕН
ДОСПЕЙСКИ – Е ЛИТЕРАТУРЕН ПСЕВДОНИМ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ

София, 23 ноември 1955 година

ИЗДАТЕЛСТВО

ул. „11 август“ № 21

НА НАЦИОНАЛНИЯ СЪВЕТ
НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ

Телефони: Директор 7 84 81
Администрация 7 58 50

№ 1953

София, 23 ноември 1955 г.

СЛУЖЕБНА БЕЛЕЖКА

Дава се настоящата бележка в уверение на това, че съавторът на книгата „БОЕН ПЪТ“ – Асен Доспейски е литературен псевдоним на Асен Георгиев Христофоров, член на Съюза на българските писатели, притежаващ паспорт серия КП 21669.

Служебната бележка му се издава, за да му послужи пред редакциите на вестниците, списанията и издателствата *във връзка с претенциите му по книгата „Боен път“*.

Гл. редактор: *Крум Вълков*

Директор: *Черньо Чендов*

[Върху документа – надпис:]

Бележката е потълнена от мен. Директор: Ч. Чендов

ЦДА, фонд 782К, оп. 2 (необработен). Оригинал. Бланка. Машинопис.

№ 105

ПИСМО ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ДО ГЛАВНИЯ СЕКРЕТАР НА СЪЮЗА НА
БЪЛГАРСКИТЕ ПИСАТЕЛИ ГЕОРГИ КАРАСЛАВОВ С ИЗКАЗАНО ОГОРЧЕНИЕ
ОТ ОТКАЗА НА ОРГАНИТЕ НА МИНИСТЕРСТВОТО НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ
ДА РАЗРЕШАТ НА СЪПРУГАТА МУ ЛЮБА ХРИСТОФОРОВА ДА ПОСЕТИ
ГЕРМАНСКАТА ДЕМОКРАТИЧНА РЕПУБЛИКА С ТУРИСТИЧЕСКА ГРУПА НА
„БАЛКАНТУРИСТ“

София, 10 юли 1958 година

До др. Георги Караславов,
Гл. секретар на С[ъюза на] Б[ългарските] П[исатели]
Копие: до др. Камен Калчев,
Секретар на партийното бюро.

Др. Караславов,

Дълга да изкажа пред вас, Главния секретар на Съюза на българските писатели, дълбокото си огорчение от обстоятелството, че вчера следобед органите на Народната милиция са отказали да издадат разрешение на жена ми да замине за ГДР с туристическата група на „Балкантурист“, която тръгва утре по обед, макар постъпките за заминаването ѝ да бяха направени още преди месец чрез „Литературен фонд“ при СБП, а не направо чрез „Балкантурист“, както през 1957 година, когато тя посети Съветския съюз.

Абсурдно е да се мисли, че отказът на Народната милиция се дължи на някакви недостойнства на жена ми, която ме посрещна снощи със сълзи в очи и с тия малко преиначени думи на Смирненски: „Бягайте хора, опасна съм аз!“ За тоя отказ тя може да вини само мен, навярно защото през последните шест години е видяла името ми под осемнадесет книги – шест оригинални, девет преводни (една от които е Вашата повест „Танго“) и три редактирани превода.

Пиша Ви тия редове само защото мисля, че самочувствието на отделните труженици в нашата литература е въпрос, за който ръководството на Съюза на българските писатели е длъжно да държи сметка – никой искрен и честен човек не може да пише възторжено за новия живот, ако незаслужено получава плесница подир плесница и трябва по неволя да свикне с натрапената мисъл, че е гражданин от второ качество.

С почит: *А. Христофоров*
/Асен Христофоров,
канд[идат]-член на СБП от 1945 г./

София, 10.VII.1958 г.

ЦДА, фонд 782К, оп. 2 (необработен). Оригинал. Машинопис.

№ 106

ЗАЯВЛЕНИЕ ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ДО ДИРЕКТОРА НА ИКОНОМИЧЕСКИЯ
ИНСТИТУТ ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ ЗА ДОПУСКАНЕ
ЗА УЧАСТИЕ В КОНКУРСА ЗА НАУЧЕН СЪТРУДНИК ПО ИКОНОМИКА НА
КАПИТАЛИСТИЧЕСКИТЕ СТРАНИ

София, 13 ноември 1959 година

До др. Директор на
Икономическия институт при БАН
ул. „Аксаков“ № 3
Тук

ЗАЯВЛЕНИЕ

От Асен Георгиев Христофоров,
ул. „Неофит Рилски“ 55, София,
тел. 8-36-98

Др. Директор,

Моля да бъде допуснат да участвувам в конкурса за старши научен сътрудник по икономиката на капиталистическите страни при поверения Ви институт, обявен в „Известия на Президиума на Народното събрание“ от 18 август 1959 г.

Редовен член съм на Съюза на научните работници в България от основаването му и до днес, а също и на Съюза на българските писатели, и имам обнародвани научни трудове, някои от които прилагам към настоящето заявление, ведно с кратко животоописание и удостоверение за завършено висше образование.

За научната ми и друга дейност сведения биха могли да дадат бившите ми колеги в университета проф. Кирил Григоров, проф. Тодор Владигеров и проф. Евгени Каменов, а за проявите ми като литературен работник през последните години – писателите Здравко Сребров и Камен Калчев.

Отлично владее английски език (превел съм много научни и художествени книги от български на английски и обратно), ползувам се съвсем свободно от френски, а с помощта на речници си служа сносно и с немски, и с италиански език.

Към настоящето прилагам: четири научни монографии, три университетски курса и шест отделни отпечатьци; животоописание; удостоверение от съда за загубена университетска диплома; и удостоверение от университета в Лондон, заверено от българските власти, в смисъл, че ми е била издадена диплома за завършено висше образование.

С почит:
А. Г. Христофоров

София, 13.XI.1959 г.

Асен Г. Христофоров: животоописание.

Роден съм на 16.XII.1910 г. в гр. Пловдив. Баща ми е бил чиновник в Б.н.банка в същия град до края на живота си, майка ми е учителствувала известно време. Имам

брат, доцент на ВИИ „Карл Маркс“, сестра – омъжена за I секретар във Външното министерство, и жена – служителка в ДИП „Итус“, гара Искър.

Средното си образование завърших в Роберт колеж, Цариград, а висшето по икономически науки – в университета на Лондон, с второ отличие и наградата на ректора, за което притежавам нарочна грамота. Завърнах се в България в началото на 1935 г. и постъпих на работа в Отделението за финансови проучвания при Б.н.банка, Централно управление, София.

От 1935 г. насетне съм заемал последователно следните щатни служби: 1). Началник на конюнктурната служба при Главната дирекция на статистиката (19.XI.1935 г. – 8.II.1938); 2). Икономист в Статистическия институт за стопански проучвания при университета (1938–1940); 3). Началник отдел в Софийската търговско-индустриална камара (1941–1943).

През 1940 г. бях избран за хоноруван преподавател по икономически науки в Държавното висше училище за финансови и административни науки; през 1943 г. – за редовен доцент по политическа икономия в същия институт и за частен хоноруван доцент по Конюнктурна теория в юридическия факултет на университета; и през 1945 г. бях повишен в извънреден професор. През есента на 1947 г. бях съкратен от служба при сливането на стопанския отдел на юридическия факултет с Държавното висше училище за фин[ансови] науки.

През годините от 1935 до 1940 вкл. съм изготвял ежемесечните и годишните прегледи на стопанското положение на страната, обнародвани от името на Конюнктурната служба при Г.Д.С. и на Статистическия институт за стопански проучвания в сп. „Месечни известия“ на Главната дирекция на статистиката.

През военните години редактирах сп. „Стопански вести“, спряно заради някои мои статии. М[инистър]р Добри Божилов лично цензурираше статиите ми. Принуден бях да пиша година и половина с чужди инициали (Л.Т.А.). На два пъти ми бе правено дознание в Дирекция на полицията, а м[инистър]р Д. Божилов поиска уволнението ми от Соф[ийската] търг[овско-] инд[устриална] камара, ала пленумът на камарата отхвърли това искане

След 9.IX.1944 г. бях главен редактор на Списание на Българското икономическо дружество, сътрудничех още от първия брой във в. „Изгрев“, бях член на управителния съвет на Съюза на популярните банки и на Националния комитет на кооперациите. Бях и секретар на Българското икономическо дружество.

От 1948 г. насам се занимавам предимно с литературна работа – преводна и оригинална. През последните пет години издадох шест белетристични книги. Редовен член съм на Съюза на научните работници, избран бях за кандидат-член на Съюза на българските писатели още в 1945 г., а през 1959 г. и за редовен член. Не съм съден и осъждан, но през 1951–1952 г. бях задържан седем месеца от органите на Държавна сигурност – за разследване.

А. Христофоров

Списък на приложените научни трудове на А. Г. Христофоров:

1/. „Развитие на конюнктурния цикъл в България 1934–1939“, издание на СИСП, София 1939 г., отличена от Българското икономическо дружество с наградата „Кирил Попов“ за 1939 г.

2/. „Увод в политическата икономия на военното стопанство“, София, 1943 г., 367 стр.

3/. „Централните банки и съвременните конюнктурни теории“, монография в Годишника на Държавното висше училище за финансови и административни науки, София, 1946 г., 72 стр.

4/. „Конюнктурният анализ на цените“, монография в годишника на Държавното висше училище за финансови и административни науки, София, 1945 г., 49 стр.

5/. „Лекции по теоретическа политическа икономия“, II част (Пари, кредит, банки; международни плащания; стопански кризи), София, 1947 г., 224 стр.

6/. „Курс по българско банково дело“ – Част I: Историческо развитие. Издание на Фонда за подпомагане на студентите във висшите учебни заведения, София, 1946 г., 240 стр.

7/. „Кратък курс по стопанска география на България“, Част I – Земя, Труд, Капитал. Трето поправено издание. Циклопечат. София, 1947 г., 117 стр.

8/. „Стопанското положение на България през 1939 година“ – отпечатък от сп. „Месечни известия“ на Главната дирекция на статистиката, София, 1940 г.

9/. „Стопанското положение на България през 1939 година“, отпечатък от Списание на Българското икономическо дружество, София, 1940 година.

10/. „Развитие на цените в България през войната“, отпечатък от Списание на Българското икономическо дружество, София, 1943.

11/. „Стабилизацията на лева“ – отпечатък от Списание на Българското икономическо дружество, София, 1946 г.

12/. „Кризисни явления в икономиката на САЩ“ – отпечатък от Известия на Икономическия институт при БАН, 1954 г.

13/. „Върху някои въпроси на днешното развитие на английската икономика“ – отпечатък от Известия на Икономическия институт при БАН, София, 1955 г.

Допълнение към списъка на приложените трудове на А. Г. Христофоров:

14/. „Стопанско положение в България през 1938 година“, отделен отпечатък от Списание на Главната дирекция на статистиката, 1939 година, с общата конюнктурна таблица.

15/. „Същност и значение на новите 3% държавни съкровищни бонове“, отделен отпечатък от сп. „Економист“, Варна, год. IV, 1942 г.

16/. „Стабилизацията на лева“, отделен отпечатък от сп. на Българското икономическо дружество, 1946 г. (реферат, изнесен пред дружествените членове).

17/. „Стопанското положение в България през 1936 година“, отделен отпечатък от „Месечни известия“ на Главната дирекция на статистиката, № 2–1937 г., с общата конюнктурна таблица.

Трудовете под № 6, 7 и 17 са представени само в един екземпляр, а всички останали – в два екземпляра, като монографията под № 1 („Развитие на конюнктурния цикъл в България 1934–1939“) е представена в един екземпляр на български език и в един екземпляр на английски език, преведен от автора.

Считам, че трудовете под № 1, 4, 12 и 13 имат по-пряко отношение към тематиката на обявения конкурс и предлагам тъкмо тях на вниманието на рецензентите, а също и прегледите за стопанското положение на България в сп. „Месечни известия“ на Г.Д.С., публикувани ежемесечно като „Съобщение на конюнктурната служба при Главната дирекция на статистиката и Статистическия институт за стопански проучвания при университета“. В предговора си към монографията ми „Развитие на конюнктурния цикъл в България 1934–1939 г.“ директорът на С.И.С.П. изтъква, че

именно аз съм бил автор на тези ежемесечни и ежегодни прегледи.

Що се отнася до английския език, считам, че преведените от мене научни и художествени произведения през последните двадесет години са достатъчна гаранция за умението ми да се ползвам от тоя език. Освен тук приложения превод на английски на труда ми „Развитие на конюнктурния цикъл в България 1934–1939 г.“, превел съм повечето от английските издания на бившия С.И.С.П., учебниците по химия и зоология за гимназията за чужди езици в Ловеч, много художествени произведения, като „Белия зъб“ от Джек Лондон, „Брулени хълмове“ от Емили Бронте, „Джоузеф Андриюз“ от Фийлдинг, а също и повестта „Танго“ на Г. Караславов от български на английски език, избрани речи на Г. Димитров, В. Коларов и В. Червенков за септемврийското въстание от 1923 г. и т.н.

А. Христофоров

Получила: Кр. Чомакова

ЦДА, фонд 782К, оп. 2 (необработен). Оригинал. Машинопис.

№ 107

СПИСЪК НА ЛИТЕРАТУРНИТЕ ТВОРБИ НА АСЕН ХРИСТОФОРОВ И НА ПРЕВЕДЕНИТЕ ОТ НЕГО КНИГИ

София, 1961 година

АСЕН ХРИСТОФОРОВ

(Оригинални, преводни и редактирани книги 1955–1961 г.)

А. Оригинални книги:

1. Боен път (роман), 1955 г.
2. В дебрите на Рила (пътеписна повест), 1957 г.
3. Скици из Рила (разкази и очерци), 1957 г.
4. Мацакурци (повест), 1958 г.
5. Шюкрю Исмаилов (новела – на турски език), 1958 г.
6. Планинари (разкази), 1959 г.
7. Ангария (исторически роман), 1960 г.
8. Искровете (~~под печат~~).
9. Самоков 1962
10. Трима с магаре из Рила. 1963
11. Иманяри – 1965
12. Откровения – 1970¹

Б. Преводни книги, от и на английски:

1. Играта на смъртта – Алберт Кан, 1955 г.
2. Танго – Георги Караславов, 1955 г.
3. Белият зъб – Джек Лондон, 1956 г.
4. Джоузеф Андриюз – Хенри Фийлдинг, 1956 г.

5. Септемврийското въстание – Г. Димитров, В. Коларов, 1956 г.
6. Шест часа сутринта – китайски разкази, 1956 г.
7. Брулени хълмове – Емили Бронте, 1957 г.
8. Пътеводител за София – Д. Казасов, 1960 г.

В. Редактирани преводи от и на английски:

1. Сако и Ванцети – Хауард Фаст, 1955 г.
2. Африка, Африка! – Дерек Картон, 1955 г.
3. Българската керамика – Д. Бакърджиев, 1956 г.
4. Старецът и морето – Хемингуей, 1958 г.
5. Рилският манастир – колектив, 1958 г.
6. Мартин Чъзлуит – Чарлз Дикенс, 1957 г.
7. Студеният дом – Чарлз Дикенс, 1959 г.

Г. Статии, разкази и очерци в списания:

1. „Септември“.
2. „Пламъче“.
3. „Славяни“.
4. „Септемврийче“.
5. „Турист“.

ЦДА, фонд 782К, оп. 2 (необработен). Копие. Машинопис.

1 Заглавията и датите в курсив са добавени по-късно на ръка.

№ 108

БЕЛЕЖКИ ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ВЪРХУ РАЗДЕЛИТЕ ЗА АНГЛИЙСКА,
ФРЕНСКА И АМЕРИКАНСКА ЛИТЕРАТУРА В ПРОЕКТОПЛАНА НА
ИЗДАТЕЛСТВО „НАРОДНА КУЛТУРА“ ЗА 1969–1970 ГОДИНА

София, 10 май 1968 година

БЕЛЕЖКИ

върху разделите за английска, френска и американска литература
в проектоплана на изд[ателство] „Народна култура“
за 1969–1970 г.

Общото впечатление е, че подборът на авторите е направен безсистемно, с лек превес на класиците спрямо съвременните писатели за 1970 година. Това, впрочем, е редно и препоръчително.

Не виждам в списъка нито един автор и нито едно произведение, които не бива да се намират в ръцете на съвременния български читател.

В количествено отношение френската литература е представена далече по-добре от английската и американската както за 1969, така и за 1970 г.

Общо за двете години на английската литература се падат 15 заглавия, срещу други 15 заглавия за американската, която е с по-скромни претенции, и срещу 25 за-

главия за френската литература. Защо е това несъответствие?

При предположението, че шестте тома на Балзак ще бъдат от по 20 издателски коли, общо за двете години на френската литература се падат 45.4% от предвидените издателски коли за трите литератури, срещу 27.5% за английската и 27.1% за френската. Диспропорцията е повече от явна.

В раздела за английска литература има едно заглавие от Дикенз и едно второ издание на Текери („Панаир на суетата“), а отсъствуват романистките Джейн Остин и Шарлота Бронте.

При френската литература радва присъствието в плана на Лабрюйер с неговите „Характери“. Би могло да се помисли и за „Максимите“ на Ларошфуко.

Крайно време е изд. „Народна култура“ да поеме един малък търговски риск и да пусне на пазара „Есетата“ на философа Франсиз Бейкьн (към 5 изд[ателски] коли), извор на мъдрост и образец на строга, сбита реч.

Българският читател не познава плеядата есеисти от XIX век в английската литература. Не би ли могло да се състави една антология на английски есеисти – от рода на Лямб, Хазлит, Де Куинси?

За разлика от раздела за френска литература, където виждаме поне едно име на нашумял модерен автор, в раздела за английска литература няма такъв. Защо да не влезе Джеймс Джойс поне с неговите безобидни „Разкази“?

Докато в детско-юношеската секция при френската и английската литератури има поне по едно заглавие, в раздела за американска литература няма нито едно. Нима Марк Твен не заслужава внимание?

Накрай, необходимо е да се състави петгодишен план за издаването на френски, английски и американски класици.

София, 10 май 1968 г.

/А. Г. Христофоров/

ЦДА, фонд 782К, оп. 2 (необработен). Копие. Машинопис.

№ 109

МОЛБА ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ДО ЗАМЕСТИНИК-МИНИСТЪРА
НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ МИРЧО СПАСОВ ЗА СЪДЕЙСТВИЕ
ЗА ПОЛУЧАВАНЕ НА ПАСПОРТ ЗА ПЪТУВАНЕ ДО АНГЛИЯ С ЦЕЛ ЛЕЧЕНИЕ

София, 17 февруари 1969 година

До др. Заместник-министър на вътрешното
министерство Мирчо Спасов,
Тук

МОЛБА

от Асен Г. Христофоров, член на
Съюза на българските писатели и на
Съюза на научните работници,
ул. „Неофит Рилски“ 55, София

Във връзка с отказа на Паспортната служба при М.В.Р.
да ми издаде нов паспорт за пътуване до Англия в 1969 г.

Др. Заместник-Министър,

През август-септември 1968 г. жена ми и аз бяхме на триседмично посещение в Англия като гости в семейството на мой бивш състудент от Лондонския университет, сега живущ в градчето Ийст Гринстед, южно от Лондон. Понеже страдам от Бюргеровата болест в краката, за което получавам инвалидна пенсия II-ра група, използвах приятелските връзки на нашия домакин с управителя на местната болница и бях прегледан от виден лондонски хирург. Той намери, че има запушване на главната артерия в коремната област и че се налага операция. Хирургът добави, че щял лично да извърши операцията, и то срещу едно почти номинално възнаграждение, ако съм отслабнал с 12–13 кг.

Следвайки строга диета, отслабнах с 13 кг и на 22 януари т.г. подадох молба за нов паспорт. С известие от 8 февруари т. г. под № 3622'6/68 Паспортната служба ме уведоми, че молбата ми не може да бъде удовлетворена. Като предполагам, че отказът се основава върху повторното ми посещение в Англия в срок от шест месеца с цел да се срещна със стари приятели, което в същност не отговаря на истината, бих искал да обясня защо в молбата си не посочих истинската причина за това пътуване до Англия.

1). През януари т.г. имах среща в Партийния кабинет при Министерството на народното здраве с д-р Емил Андреев, член на Бюрото, с когото разгледахме възможностите да замина на лечение с протокол, издаден от самото министерство. Като разбра, че има кой да заплати разноските по лечението и евентуалната операция и съобразявайки се с трудната и проточена процедура по издаването на подобен протокол, д-р Емил Андреев ме посъветва да направя постъпки за заминаване на приятелско посещение в Англия, без да упоменавам въпроса за лечението и операцията.

2). Пак през януари т.г. служител в Британското консулство в София ми заяви, че ако смятам да се подложя на операция, бих могъл да получа входна виза за Ан-

глия само при условие, че им представя банково удостоверение в смисъл, че някой е оставил за целта на мое разположение в някоя Лондонска банка поне двеста-триста лири-стерлинги! В противен случай щяло да бъде по-добре да соча, че отивам само на приятелско посещение, тъй като и без това имам официална покана.

3). Отиването ми на лечение в Англия няма да струва нищо на държавното съкровище, щом пътувам частно, и няма да ошети валутните резерви на Б. Н. банка, тъй като приятелят ми в Англия ще понесе част от разноските, като ми предложи храна и квартира, а друг мой бивш състудент, живущ в Женева, ще ми предостави малка сума за дребни разходи и за да си купя обратния билет от Лондон до София. А самата операция, ако се наложи такава, ще бъде почти безплатна, срещу обикновен хонорар за преглед.

С оглед на всичко гореизложено и за да запазя краката си от постепенно изсъхване, направих постъпки да се явя пред нарочната комисия по паспортните въпроси, която ще ме изслуша на 3 март т.г. след 14:30 часа. На комисията ще представя и документ за инвалидната си пенсия, и писма от управителя на болницата в Ийст Гринстед и от моя приятел, който ми изпраща поканата. Работата е там, че трябва да замина именно през април т.г., когато болницата била най-малко претоварена, и че лекарят настоява да го уведомя поне един месец по-рано за точната дата на пристигането ми, за да уреди по-лесно въпроса по приемането ми в болницата без да се позовава на съществуващата отскоро конвенция между Англия и България за медицинска помощ.

Ще Ви бъда много благодарен, ако и Вие от своя страна подкрепите молбата ми.

С другарски привет:
/п/ А. Г. Христофоров

София, 17.II.1969 г.

ЦДА, фонд 782К, оп. 2 (необработен). Копие. Машинопис.

№ 110

МОЛБА ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА СЪЮЗА
НА БЪЛГАРСКИТЕ ПИСАТЕЛИ ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ ЗА ПОДНОВЯВАНЕ
НА НАПРАВЕНОТО ОТ СЪЮЗА ДО СЪОТВЕТНИТЕ ДЪРЖАВНИ ОРГАНИ
ПРЕДЛОЖЕНИЕ ДА МУ БЪДЕ ПРЕДОСТАВЕНА ЛИЧНА ПЕНСИЯ
ЗА ОСОБЕНИ ЗАСЛУГИ

София, 27 януари 1970 година

До др. Георги Джагаров,
Председател на Съюза на българските писатели,
Тук

МОЛБА

от Асен Георгиев Христофоров,
член на Съюза на бълг. писатели,
ул. „Неофит Рилски“ 55, София

Уважаеми др. Джагаров,

По Ваше настояване с писмо № 176 от 9 февруари 1968 г. на Съюза на българските писатели бе направено предложение до съответните органи да ми се отпусне лична пенсия за особени заслуги в размер на 80 (осемдесет) лева месечно. Поради известни формалности, свързани с писмото-отговор на Министерството на финансите (Управление на пенсиите, Отдел „Орг[анизационно-] Методически“) под № 16711 от 15.ІІ.1968 г., и тъй като аз вече бях направил постъпки да ми се отпусне инвалидна пенсия ІІ-ра категория – а такава действително ми бе отпусната в размер на 83 (осемдесет и три) лева, – аз се отказах от възможността да получа пенсия за особени заслуги.

На 21.І.1970 г., както личи от приложеното препис-извлечение № 14 на ТЕЛК при ІІ-ра гр[адска] об[единена] болница към Министерството на народното здраве, отпуснатата ми две години по-рано инвалидна пенсия бе продължена пожизнено поради пределна възраст, тъй като през текущата година навършвам 60 години. Във връзка с увеличението на някои пенсии през последната година, инвалидната ми пенсия сега възлиза на 96.80 лева месечно, както личи от приложеното решение на Софийския градски народен съвет по моята пенсионна преписка под № 21106065.

Понеже получаването на инвалидна пенсия до края на дните ми се отразява угнетително и потискащо върху самочувствието ми, моля Ви да подновите предложението си да ми се отпусне лична пенсия за особени заслуги, но в размер на сто лева, или само с 3.20 лева в повече от сегашния размер на пенсията ми.

С другарски привет
/п/ А. Г. Христофоров

София, 27.І.1970 г.

ЦДА, фонд 782К, оп. 2 (необработен). Копие. Машинопис.

№ 111

МОЛБА ОТ АСЕН ХРИСТОФОРОВ ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА СЪЮЗА
НА БЪЛГАРСКИТЕ ПИСАТЕЛИ ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ ЗА СЪДЕЙСТВИЕ
ПРЕД МИНИСТЪРА НА НАРОДНАТА ОТБРАНА ЗА ЗАКУПУВАНЕ
НА БРАКУВАН ВОЕНЕН АВТОМОБИЛ, НЕОБХОДИМ ЗА ПРИДВИЖВАНЕ
ДО ВИЛАТА МУ КРАЙ с. ГОВЕДАРЦИ, САМОКОВСКО

София, 27 януари 1970 година

До др. Георги Джагаров,
Председател на Съюза на българските писатели,
Тук

Уважаеми др. ДЖАГАРОВ,

Понеже не веднъж или дважд сте проявявали благосклонност към мене, осмелявам се да Ви помоля тук приложеното мое писмо до др[угаря] министър на Народната отбрана да бъде препратено до него от името на нашия Съюз и със съответното ходатайство.

Касае се за правото да купя от предприятието „Вторични суровини“ една стара бракувана военна газка (джипка), с която да мога да отивам от с. Говедарци до малката ми вила над селото (на 2 1/2 км от него), което ми е невъзможно сега с моите болни крака.

Доколкото ми е известно, министърът на народната отбрана е удовлетворявал подобни молби, отправени му от действащи или преминали в запаса служители в армията. Дано да стори това и за един боледуващ писател.

С другарски привет
/п/ А. Г. Христофоров

София, 27.I.1970 г.

ЦДА, фонд 782К, оп. 2 (необработен). Копие. Машинопис.

№ 112

РАЗГОВОР С ПИСАТЕЛЯ КАМЕН КАЛЧЕВ ЗА ПОЗНАНСТВОТО
И ОТНОШЕНИЯТА МУ С АСЕН ХРИСТОФОРОВ И ЗА НЕГОВАТА
ЛИТЕРАТУРНА ДЕЙНОСТ

София, 6 август 1986 година

Разговор с писателя Камен Калчев¹

Въпрос: Какво можете да ми кажете за появата на Асен Христофоров в българската литература?

Отговор: Неговата поява на литературния хоризонт стана след Девети септември 1944 година с излизането на книгата му „Скици из Лондон“, която изведнъж направи много силно впечатление. Книга, написана със солидно перо, с художествена инвенция, с много виртуозно интерпретиране на материала. За първи път в нашата литература се появи една книга за Лондон, за Англия, написана от един ерудиран

човек, който познава материала. Тази книга направи наистина голямо впечатление. Христофоров дебютира като писател с обиграно перо, с един богат език.

В началото малко се мяркаше в нашите писателски среди, тъй като интересите му бяха насочени повече към науката, и по-специално – към политическата икономия. По това време беше професор. Беше човек с научни интереси и на литературната си изява не отдаваше голямо значение. Но след освобождаването му като професор, след окончателното прекъсване на връзките му с университета той реши, че друг път за него няма, освен да се отдаде на литературни занимания, преводни и оригинални. И тогава започна да дири нашите писателски среди и да идва по-често в Съюза. Аз го познавам главно от идването му в издателство „Български писател“, където аз бях директор. Там той издаде и книгите си „Мацакурци“ („Вуцидей“) и „Ангария“.

„Мацакурци“ лично на мен направи много силно впечатление – в нея се чувстваше нещо от френския хумор, в стила на Рабле и други автори, които пишат свободно, разкрепостени от предразсъдъци, с много тънко чувство за хумор, с една умело прокарана весела нишка. Тази книга беше написана с едно вече пораснало художествено майсторство. И не разбирам защо тази книга не се издава? Според мен това е най-хубавата му книга!

„Скици из Лондон“ четох наскоро, за да проверя дали все още се „държи“. И се оказа, че тя наистина се „държи“ като четиво. Така, както се държи и „До Чикаго и назад“ на Алеко Константинов. Хубава книга, написана с един обективен поглед – авторът показва както недостатъците и слабостите на британците, така и техните добри качества. Това е една честно написана книга.

„Мацакурци“ на Христофоров на мен ми звучи като „Кола Брьонон“ на Р. Ролан. С подобна интонация, с хубаво чувство за хумор, което той притежаваше.

Въпрос: В какво се изразяваше съвместната ви дейност?

Отговор: С Христофоров съм водил дълги разговори. Тогава, когато бях директор на издателството, му предложих да напише един роман от типа на „Тютюн“ на Димитър Димов. Той познаваше добре средата на буржоазния свят, движил се е в нея и щеше да бъде много интересно. Направи ми впечатление, че той някак уклончиво ми отговори. Дали се боеше от едно такова широко платно? Дали не искаше да подражава или се е страхувал да не бъде обвинен в нагаждане – не зная. Тогава аз му казах: „Сядайте и работете. Ще Ви дадем аванс. Материалът Ви е познат. Майсторството го имате.“ Но той пак ми отговори уклончиво.

По това време беше излязла „Мацакурци“, а пишеше и „Ангария“. Но според мен в нашата литература той ще остане с две книги: „Скици из Лондон“ и „Мацакурци“.

Писателите чувстваха, че ще „сложи много от тях в джоба“ си. Беше добър майстор и можеше да стане голям писател, но някакво дълбоко отчаяние таеше в душата си. Започна да пие... И затова може би си отиде толкова рано. Нямахме още шейсет години. Чувстваше се потиснат. А и много хора му завиждаха... Пребиваването му в Англия като студент се тълкуваше двустранно – за едни беше „трън в очите“, а други пък му завиждаха заради възможността да получи образованието си именно там.

Личното ми запознанство с него датира от 1946 година. Тогава съществуваше общо Камера на културата, която разполагаше с почивни станции за културните дейци от различни области, не както сега. Такава станция имаше и в Пампорово. Озовах се в една смяна със семейство Христофорови и така се запознахме лично. Съпругата му беше много мила жена. После само се поздравявахме. Дълго време той странеше от нас, писателите.

Поддържаше по-близки отношения със „звенарите“. Но беше човек с твърдо установени възгледи – демократични за политическото и икономическото развитие на страната и реалистични за литературата. Но в ония години нещата се деляха само на бяло и черно, полутонове нямаше. В писателските среди на него не гледаха с лошо око. Идваше си спокойно в кафенето. Странна беше дружбата му с Хаим Бенадов. Христофоров – големият естет и стилист, носител на богата култура, и Бенадов с неговите скромни възможности и постижения като писател. Може би у него е срещнал човек, с когото може свободно да споделя, да намери разбиране, без да се страхува и съмнява. Кой знае?

С Христофоров поддържахме приятелство по-скоро на професионална основа. Той споделяше замисли, идеи, четеше произведенията си пред мен и аз съответно пред него. Но той не чувстваше тая свобода да пише по-критично на съвременни теми, която аз имах. А и не можеше да се иска от него това. Той все пак идваше от един друг свят. Малко от тези хора се наемаха да пишат на съвременна тема и много трудно излизаха от това положение. А и сега мнозина не пишат на съвременна тема. Това е индивидуален писателски въпрос. Не на всеки се отдава. Нашата съвременност се изменя непрекъснато. Ние и досега не сме написали кой знае какви книги за нея.

По негово време имаше едни догматични изисквания към литературните творби, които за наше щастие вече се преодоляха. Съществуваше едно стеснено сектантско виждане на нещата по време на култовския период. Нали затова сега толкова много се говори за Априлския пленум на Партията! Той беше особено важен за нас, писателите, защото ни освободи от веригите на догматичното разбиране за живота и литературата. В този смисъл всички правихме грешки. Затова се говореше за „лакировка“, за схеми, за схематизъм при изобразяването на човешки характери. Това явление беше факт не само в нашата, но и в съветската литература. Именно това беше разгледано и преразгледано на XX конгрес на КПСС и Априлския пленум на БКП. Затова и един Христофоров сега се чете с друг поглед.

Жалко, че той така рано си отиде. Можеше да напише поне още две-три хубави книги, макар и като „Мацакурци“. Книги с едно жизнеутвърждаващо начало в тях, с една любов към живота. С един оптимизъм към това, което се прави, и това, към което се върви. Това само по себе си е вече един плюс в литературата. Към това се стреми и нашата съвременна литература. Той попадна в едно доста трудно време. Ако не беше това преждевременно отиване, той можеше да се развие, защото нещата в живота се развиваха в прогресивен план.

Въпрос: Имате ли поглед върху преводите му?

Отговор: По негово време не съществуваше Съюз на преводачите в България. Той беше чудесен преводач! Спомням си превода на „Три души в една лодка“ от Джером К. Джером. Според мен тази книга е много хубаво преведена, на много хубав български език. Христофоров явно е превеждал с любов. Тя звучи така, както звучи в оригинал. Той беше ерудиран писател и роден стилист. При него нямаше шега с работата. Каквото той пипнеше – ставаше. У него липсваше дилетантство, любителство, отбиване на номер. Затуй и преводите му бяха издържани във всяко отношение, направени на много високо равнище. При него нямаше претупване на работата поради каквито и да било причини. Според мен преводите му са голям принос за нашата литература, равни на оригиналите.

Хубаво е, че сте се заели с него, макар че ще имате доста трудности около биографията му. Но трябва да намерите начин да се доберете до необходимото. За него не е писано, а той го заслужава.

Това ориентиране към политическата икономия му нанася най-големия удар в живота, защото там нещата са много чувствителни. А той беше човек с достойнство, с достопие и гордост. Боеше се да не го обвинят в нагаждане. Тогава бяха наистина трудни времена. Който не го е преживял, той не може да го почувства... Аз го разбирах... Разбирах трагедията му, но... Много държеше да отида да си направя и аз вила в Говедарци. Беше много настойчив. И може би щях да отида, ако не беше починал толкова рано.

Дружеше с Павел Делирадев. Той беше тесен социалист. Навремето е имал известни уклони в партийния живот, но след Девети септември си беше комунист. Голям турист, радетел на туристическото движение у нас. Пишеше и пътеписи, но неговите бяха сухи, повече документални. Асен го уважаваше и дружеше с него, защото той беше честен човек. Движел се е в средите на тесните социалисти, познавал е Георги Димитров.

Вие трябва да отделите голямо място на неговото творчество – да проследите писателския му път, новото, което внася в нашата литература.

Димитър Димов има щастието и успеха да внесе една европейска нотка в нашата литература, но не е малка заслугата в това отношение и на Христофоров. Той не можа да разгърне творческата си дарба по-широко и да се реализира достатъчно ярко поради редица обективни причини, както успя Д. Димов с „Тютюн“. Но какво е „Поручик Бенц“ на същия автор? Димов и Христофоров са носители на европейска стилистика, докато нашата литература е повече под влияние на руската и съветската. Затова те се различават от другите наши писатели. В този смисъл трябва да изтъкнете заслугите на Христофоров.

Въпрос: Каква е Вашата оценка за Христофоров?

Отговор: Той е автор реалист, с реалистична насока във вижданията си и в интерпретацията на разглежданите проблеми, и в поетиката си. Оригинален писател. Задълбочен, а не повърхностен творец. За съжаление не можа да даде онова, което носеше в себе си, на което беше способен, за развитието на нашата литература. Не му достигна време. Но и с това, което остави, той има определено място в литературата ни. Затова той трябва да бъде измъкнат от забравата. Според мен тя е временна. Неговата стойност трябва да бъде показана на съвременния български читател – и като художник, и като мислител, и като творец. Той идва от една друга литературна школа – тази на английската и френската литература, но тя е реалистична. При изясняване на тази страна се налага да се аргументирате с неговото творчество. Трябва да докажете неговата стойност, значение и принос към развитието на нашата социалистическа литература.

Той не е автор, чийто метод на изображение е социалистическият реализъм, но той е човек с демократични възгледи, с реалистична насоченост на творчеството си, който работи за развитието на нашето общество, за прогреса на българския народ. В този смисъл неговата литературна дейност, неговите произведения са един принос към изграждането на новата ни литература. Още повече че са написани солидно, с талант, с положително отношение към всичко напредничаво в нашия живот. Следователно оценката ни трябва да бъде положителна. Трябва да му се отдаде заслуженото.

Мисля, че сте се заели с трудна, но благородна задача.

ЦДА, ф. 782К (необработен). Оригинал. Машинопис.

1 Разговорът е проведен от Соня Млекарова-Бонева, студентка в Пловдивския университет, във връзка с подготвяна от нея дипломна работа.

СПОМЕНИ НА СВЕТОЗАР ПАЛАНКОВ ЗА АСЕН ХРИСТОФОРОВ

София, 9 август 1986 година

Спомени на Светозар Паланков за Асен Христофоров¹

Лаская се с мисълта, че по думите на А. Г. Христофоров аз му бях най-добрият приятел. Естествено, каквото и да кажа за него, ще бъде или преувеличено, или пък болезнено недостатъчно. Близостта и приятелството влияят двустранно. От една страна, се гордея с мисълта, че много кафета съм изпил с него, а още повече знания, морални и естетически стойности съм почерпил, и че съм прекарал едни от най-красивите мигове в живота си с него. А от друга, съкрушен от мисълта, че каквото и да кажа за него, ще бъде мъчително недостатъчно, непълно и неудовлетворително за човека, когото толкова много уважавам. Казвам човека, защото той обичаше човека и за него човекът беше всичко – и красота, и истина. Яростно мразеше лицемерието, егоизма, непочтеността, фарисейщината и непризнателността. А аз трябва да му останата признателен!

Постъпихме в Роберт колеж в Цариград заедно. Той беше три години по-възрастен от мене. Асен завърши колежа през 1931 г., след което замина за Англия и завърши Лондонския университет през 1934 г. Може би съдба, но и аз завърших колежа и след това Лондонския университет през 1937 г. и се завърнах в България. Някак си съм вървял по неговите стъпки – считам, за добро...

В шести академичен клас в колежа, когато се завършваше реалното образование, трябваше да пишем съчинения и най-доброто се четеше от автора на подходящо тържество при връчване на дипломите. Асен Христофоров беше доста безразличен към математиката. Предпочиташе в клас да чете в оригинал Волтер, Анатол Франс, Балзак. Милият професор по математика Свен Ларсън с болка му казваше, че който не е добър математик, не може да мисли логично и следователно не може да пише. Когато журито присъди първа награда за есето на А. Г. Христофоров, Ларсън затули очи с ръце и разплакан каза: „Аз съм прокълнат, изкуфял глупак, за да не позная гения!“

След завършване на Роберт колеж академи за висше образование той записа класическа филология. Библиотеката на колежа бе богата. Повечето от свободното си време Христофоров прекарваше там. Всеки студент трябваше да напише дипломна работа. Нему се падна английският поет Джон Милтън. За написаната от него дипломна работа получи оценка „А плюс“, т.е. 10 плюс, като най-високата оценка в колежа бе десет. Аматорски преведе части от Милтъновия „Изгубен рай“ на български език, а те останаха за времето си най-добрият превод на Милтън.

В колежа години наред се лелееше за издаването на периодично списание. Мечтата най-сетне се осъществи от А. Г. Христофоров. През есента на 1930 година започна издаването му под название „Роберт колеж хералд“. Спомням си, че в навечерието на издаването на първи брой някои от редакционния състав не дадоха материалите навреме, а броят трябваше обезателно да излезе. Асен седна на пишешката машина през нощта и първият брой почти изцяло беше написан от него, а може би и затова той беше така хубав... Просто хора с поетична натура плакаха от радост за високото качество на списанието.

През април 1931 година колежът бе посетен от английския поет-лауреат (придворен поет) Джон Мейсфилд. Още с пристигането си с ролс-ройса до заминаването му бе неотлъчно придружаван от председателя на колежа д-р Грейтс и главния редактор на „Хералд“ А. Г. Христофоров. Това посещение бе отразено от Христофоров в един от най-хубавите броеве на списанието: „Благородният, сърдечен и мил литератор на тогава великата страна затаи цялата асамблея на колежа с изтичащите от душата на поета думи, думи, които ръмолеха като кристални поточета в басейн от мрамор и слонова кост, думи, следвайки една друга в свършена хармония и ритъм, вибриращи в сетивата на слушателите в огромната зала като звън на сребърни камбани на Възкресение.“ В тая светлина А. Г. Христофоров изрази поезията, вдъхновен от думите на великия поет. Поезия, която да затрогва душите на обикновения човек, защото тя представлява нетленна красота, непознаваща времена, вечно в цвят. Поезията трябва да затрогне и разнежи и кръволока-палач, защото олицетворява истината и красотата. Този брой за посещението на Мейсфилд в колежа бе изкупен от попечителите му и разпратен в Америка и Англия.

Девизът на колежа бе римската максима „Здрав дух в здраво тяло“. В колежа се наблягаше върху изявата на най-добрите морални, естетически и интелектуални качества на учениците успоредно с развитието на физическите им способности. А Христофоров беше и добър спортист. Капитан на баскетболния отбор, рекордьор на гюле и диск.

Всеки в колежа трябваше да напише някакво стихотворение. А на тях главен доставчик беше Христофоров. Подигравателно се мълвеше, че за един стих искал цигара, за ода – две... И действително понякога пушеше по две цигари наведнъж – а това доведе и до скорошната му кончина...

За отбелязване е, че колежът е бил създаден от западни мисионери за осъзнаване на българщината, разгръщането на българското движение и формирането на национална идея. Преди Освобождението българската интелигенция се е формирала главно в Русия и Роберт колеж. Български големи държавници като Константин Стоилов, Хаджикалчев, Петко Горбанов, Славейков, Михаил Маджаров и плеяда други са възпитаници на колежа. Бившият министър-председател на Турция Еджевит, турски посланици в ООН, Лондон, Вашингтон, Китай и др. са възпитаници на колежа. В миналото този колеж създаваше част от българската интелигенция, а сега за Близкия изток. Учителите в колежа се възхищаваха от младата буйна българска кръв и казваха, че без българите Роберт колеж няма да има висока стойност.

С прискърбие за приятели и академичния състав на колежа А. Г. Христофоров предпочете да следва икономика пред литература, като в Англия записа в Лондонския университет икономически науки. Действително без икономически познания човек не може да бъде всестранно развит, или както казваше българският посланик Панчо Хаджимишев в Лондон: „Човек без икономически познания е като риба на сухо...“

И в Лондонския университет задължително трябваше да се развиват научни теми. Всеки студент имаше своя „съветник“ – професор или преподавател. Такъв на него беше проф. Хикс, който му даде тема „Конюнктурните цикли и кризи при капитализма“. От всички студенти журито даде втора награда на А. Г. Христофоров, като проф. Хикс му бе казал интимно, че това, че не е британец, вероятно е повлияло да не му отредят първа награда. Тези награди се връчваха на церемониално пищно тържество от брата на британския крал. При раздаването на наградите Асен Г. Христофоров не се яви, защото трябваше да коленичи, преди да получи наградата си, и тя му бе изпратена по пощата... Такъв честен и прям характер имаше той. Завър-

ши Лондонския университет с блестящ академичен успех – „високи почести, горен клас“. А. Г. Христофоров бе между първите деветнайсет души от двадесетте хиляди студенти.

Завърнал се в България през 1935 година, той постъпи на работа в Статистиката и бързо се изкачи в научната йерархия. Той бе най-младият български извънреден професор. Написа множество трудове, редактираше списания. През 1945 година написа „Скици из Лондон“. Много от колегите му казаха тогава, че той бил сбъркал професията си – вместо писател станал икономист... Той прие с прискърбие указа за освобождаването му от университета като преподавател и по неволя стана преводач и писател.

Той действително познаваше западната литература и внесе свеж полъх от нея у нас. Ако говорим, че Димитър Талев е създал прекрасния образ на Султана в „Железният светилник“, то и А. Г. Христофоров създаде героя Вуцидей в „Мацакурци“. С книгата си „Ангария“ той постави и заби кол в българската литература. А той не беше само писател, а и отличен преводач. „Белият зъб“, „Брулени хълмове“, „Три души в една лодка, без кучето“ и др. са еднакво хубави както в оригинал, така и в превод.

Съюзът на българските писатели му възложи да изнесе доклад за английския писател Текери. Обади се вкъщи да ни покани, като заяви, че на такива сказки присъствали пенсионери, старуши и някои да се топят в залата на НТС. В президиума бяха ръководството на СБП и неговият председател Георги Джагаров. Залата беше препълнена от слушатели на това културно мероприятие, а много хора останаха навън поради липса на място. Народът го обичаше и ценеше. Много му беше мъчно, че не му дадоха да изнесе доклада по случай годишнината от рождението на Шекспир – 400 години от рождението му. Такъв трябваше да се изнесе в Народния театър и се честваше най-великият драматург: Шекспир.

Между другото, А. Г. Христофоров беше много добър събеседник. Винаги беше в центъра на вниманието било у тях, било в Съюза на писателите. Разбира се, затова много хора му завиждаха.

Бяхме на гости със съпругата ми и се върнахме в ранните часове. Заварихме го вкъщи, когато моят син със захлас го бе слушал няколко часа. А не само моят син бе влюбен в него. Умственият му багаж бе богат.

ЦДА, ф. 782К (необработен). Оригинал. Машинопис.

1 Спомените са записани от Соня Млекарова-Бонева (виж бележката към документ № 112).

ПОКАЗАЛЕЦ НА ЛИЧНИТЕ ИМЕНА

във „Фотографии и факсимилета“ и „Документи“*

А

Авнол (Авенол), Жозеф 351
Аврамов, Димитър 436
Аврамов, Петър 361
Аджаров, Петър 270
Айзенхауер, Дуайт 424
Албански, Иван Николов 322–323, 396
Алексиев 429
Алмозлино (Алмазино, Алмазино), Мордо (Мирдо) 440–441
Ангелов, подполк. Н. 322, 405, 407
Ангелски 435
Андерсон (Андерсен), проф. Оскар 245–246, 297–299, 302, 329–330, 334, 349–350, 381, 393–394, 399, 404, 405, 445
Андреев, д-р Емил 489
Андрюс (Андриус) 379–380, 392
Анчев, Атанас Петров 344, 362
Асен, старши/старшията/старшината 417
Атанасов, Боян 424
Атанасов, Владко 328
Атанасов, Трифон (Трифун)
Атанасова, Атанаска 424
Ачков, Атанас 371–372, 374

Б

Багрянов, Иван 299
Баев, Боян П. 450, 454–455
Баев, Велко 415
Байданов, Иван 443–444
Байданов, Лазар 443
Байкушев, Данчо
Бакалов 441–442
Бакърджиев, Д. 487
Балев 415
Балзак, Оноре дьо 488, 496
Баркър, Елизабет (Елизабета, Елизавета) 295, 320, 333, 392
Бейкър, Франсис 488
Бейли, полк. Уилям С. 283–285, 325, 331–347, 354, 357, 360–364, 366, 372, 381–382, 384, 392–394, 397–398, 401, 403, 405, 422, 428–429, 432–434, 445–446
Белчев, Боян 386
Белчева, Антонина 386

Бенадов, Хаим 494
Бешков, Илия 443
Бобев 442
Бобчев, проф. Константин 247, 297, 299–300, 450, 454
Богданов, Дончо 384, 385
Боев, ген.-майор Христо 411
„Божилков“ 304
Божилков, Добри 253, 356, 376, 403, 450, 473, 484
Божков, Димитър 384
Божков, Любен (Любчо) Димитров 307–308, 317, 321, 333, 385, 427
Бозуел (Бозбал, Бозбел), Уилям Хаустаун Бозбал 296, 300–301, 321, 324–327, 334, 347, 356, 369, 387, 392, 396, 405, 422, 428, 432, 434
Бонев, Боян 316, 386
Бончева, Сарафка 260, 282–283, 306, 310, 315, 317, 321
Боров, Тодор 362
Бояджиев 309
Бронте, Емили 486–487
Бронте, Шарлот 488
Будимир, подпоручик 416
Бурилков (Борилков), Желю (Желязко) 299, 331–332, 335, 337–340, 363–364, 381, 393, 422, 428, 446
Бънзаров, Ив. 303

В

Вазов, Иван 257, 288, 478
Васев, Васил Ризов 283, 323, 326–327, 333
Василев (Василиев), Стефан 322, 333, 347, 398
Василев 311
Вачев, Ив. 322, 419
Велев, Неделчо 386
Великовски, Велико 416
Величков, Лазар 386
Велчев, Дамян 282, 284, 286, 295, 301–302, 318, 320–322, 333–334, 348, 352–355, 380–381, 384, 387, 396, 403, 405, 427, 431–433
Владигеров, проф. Тодор 297–298, 305, 476, 483
Владимиров 231
Влахова, Евлампия 400
Волен, Илия 270
Волтер 496
Вуте 425
Вуцидей (Стойне Пейчев) 273

* Някои имена са отразени по различни начини в документите. В показалеца те са изписани, както е прието, а в скоби са добавени вариантите.

Вълев, Димитър 287, 470

Вълков, Крум 481

Вълчев, Тодор 386

Г

Гайдаров, Стоян Колев 284–285, 335, 337, 340–341, 345–346, 348, 352, 355–358, 360, 362–364, 367, 369–379, 382

Ганев, Димитър 328

Ганчев, Камен 328

Генов, Юрий 440

Генова (Генева), Стефанка (Стефана) 328, 330, 350

Геновски (Гоневски), проф. Михаил 353, 365

Георгиев, Д. 411

Георгиев, д-р 348

Георгиев, Кимон 282, 284, 286, 291–293, 300, 318, 320, 325, 334, 343, 354–356, 365–366, 381, 384, 403, 427, 429, 431–433, 473–474

Георгиева, Б. 425

Гергов, Петър (Петре) 309, 314, 385

Гергов, Стойне 309, 317

Герон, Моше 328

Гиргинов, Александър 291

Гичев, Димитър 353

Главов 440

Гогол, Николай В. 443, 465

Голдман, Лазар 328

Горбанов, Петко 497

Горчев, Димитър 430

Гослинг (Гозлинг, Гьослинг, Гьозлинг), полк. 284–285, 320, 332–333, 344, 346–348, 378, 386–388, 392, 398, 403, 405, 422, 428, 434, 445–446

Градинаров, Иван 436

Грейтс, д-р 497

Григоров, К. Й. 479

Григоров, кап. Трайко 443–444

Григоров, проф. Кирил 312, 384, 483

Григорчев, Ангел 439

Гръбчев, Д. 319

Гъбенски, Иван 328

Гюров, капитан Д. 335, 372, 374

Д

Дамянов, Георги 411

Дамянов, Райко 444

Даркев, Васил 275

Дворянов, полк. Н. 323, 327, 424

Де Куинси, Томас 488

Дейнов (Дойнов), полк. 348, 387

Делирадев, Павел 495

Деманж, Тереза 402

Демостенов, проф. Семьон С. 245, 247, 299, 457, 466

Денчев, Денчо 330, 350

Деян 414

Деянов, Стефан 386

Джагаров, Георги 491–492, 498

Джамбазки, инж. 309

Джебаров, Борис 328

Джером, Джером К. 494

Джойс, Джеймс 488

Дикенс (Дикенз), Чарлс 487–488

Димитров, Георги 300, 308, 310, 317, 319, 321, 328, 424, 476, 486–487, 495

Димитров, Йосиф 328

Димитрова, Роза 308

Димов, Димитър 493, 495

Добрев, Димитър 300

Додов, Богдан 328

Дойнов 348

Долапчиев 324

Долински, проф. 298

Дончев, подполк. В. 446

Дормишев Христо 314–315

Дормишев (Дормишов), Илия Христов 314, 385

Дормишев (Дормишов), Стоян 385

Дормишев (Дурмишев), Александър 317

Дормишев (Дурмишев), Васил Хр. 314

Дормишев, Костадин 315

Дормишева, Минка 315

Дормишова, Цанка 309

Дормишови (Дурмишови, Дормишевци), семейство 308–309

Доспейски, Асен (Асен Христофоров) 481

Драмалиев, Кирил 354

Дренков, Петко 328

Думков, полк. Б. 427

Дюкло, Жак 416

Е

Егоров, Павел 297, 328

Еджевит, Бюлент 497

Ж

Желев, Иван 386

„Живко“ 425, 428, 431, 433–434, 438–442

Жуков, маршал Георгий 441

З

Загоров, проф. Славчо 297–298, 349, 351, 381, 405, 447, 473

Зайков, Рашко 246, 328

Зарев (Зашев), Арангел Георгиев 315, 317, 321, 333, 427

Захариев, Никола 353

Зомбарт, В. (W. Sombart) 465

И

Иван (Кюрто) 309

Иванов, Иван 416

Иванов, Минко 442

Иванов, ст. лейт. Йоаким 440, 442

Иванов, ст. лейт. Р. 428

Идън, Антъни 438

Й

Йорданов, проф. Д. 311

К

Каганович, Лазар 441
 Казанджиев, акад. Спиридон 478
 Казасов, Димо 487
 Калчев, Камен 482, 483
 Каменов, проф. Евгени (Евгений) 283, 284, 316–317, 331–332, 337–338, 340–341, 360–361, 476, 384, 393, 428, 446, 483
 Кан, Алберт 486
 Капитанов, ген.-майор Д. 411
 Караджов, Никола 435
 Караславов, Георги 288, 482, 486
 Карастоянов 324
 Картън (Картон), Дерек 487
 Кацарски, Иван 385
 Кацарски, Крум Христов 384–385
 Кейнс (Кейнз), Джон 320, 404
 Киро 417
 Кларк, Колин (*Colin Clark*) 244
 Кожухаров 344, 362, 442
 Кожухаров, Ангел 344, 362
 Коларов, Васил 308, 424, 486–487
 Колев, д-р Никола (Николай) 426, 438–439
 Колев, Никола Георгиев 351
 Колев, Светослав 299
 Колчев, ген.-майор Ап. 411
 Коматев, Иван Бончев 306, 384–385
 Конева, д-р 310
 Конкуест, Робърт (Роберт Конквест) 296
 Константинов, Алеко 493
 Константинов, арх. 310
 Константинов, майор В. 405
 Конт, Огюст 400
 Костов, Трайчо 309, 311, 344, 361, 362, 385, 398
 Костов, Христо Ем. 384
 Крайст, Филип 392
 Кроче, Бенедето 301
 Кръстев, Стефчо 386, 414
 Кръстев, Стоян 386
 Кукова, Мими 333, 347
 Кумбилиев, ген.-майор Георги 411
 Кунчев, проф. Петко 299
 Къртис, Любис 369
 Кьостнер, Никола 352

Л

Лабриола, Антонио 301, 368
 Лабрюйер, Жан дьо 488
 Лазаров, акад. Иван 478
 Лазаров, Атанас 310, 315–316, 344, 362, 372, 386, 432
 Лазаров, Атанас (Атанасчо) 315–316, 386
 Лазарова, Дечка 315–316, 386
 Ларошфуко, Франсоа дьо 488
 Ларсън, Свен 496
 Ласки, Фаролд 404
 Латинов, Григор Спасов 422, 427–428, 433–434
 Лем (Лямб), Чарлс (*Charles Lamb*) 488

Ленин, Владимир Илич 309
 Летов 308
 Лилков, о.з. ген. Христо 320, 333
 Лозанов, В. 411
 Лондон, Джек 486
 Люцканов, капитан 335, 372, 374
 Ляков, Илия 386, 425–426, 432

М

Маджаров, Михаил 497
 Маленков, Георгий 441
 Маринов, Марин 284–285, 300, 373, 395, 379, 400–401, 428
 Марков 439
 Маркс, Карл 278
 Мартинов, Иван 429
 Матеев, Евгени 305, 311
 Мейсфилд, Джон 497
 Менгер, К. 465
 Миладинова, Мара 386
 Миланов, Радко 415
 Миларов, майор Р. 428, 434
 Милева, Бистра 436
 Милева, Леда 436
 „Милков“ 443–444
 Милошева (Милушева), Марийка (Мария) Кръстева (Хр.) 316, 321
 Милтън, Джон 496
 Милчев, Иван 272
 Мирчев, Васил 410
 Мирчев, Ј. 317
 Митчел, Уесли (*Wesley Mitchell*) 242
 Михайлов, Д. 436
 Михайлов, Йордан 435–436
 Мишайков, проф. Димитър 245, 247, 298, 329
 Мишев, Димитър 296
 Мишеков 317
 Младенов, Иван 440, 442
 Млекарова-Бонева, Соня 495, 498
 Моллов, Янаки 353
 Молотов, Вячеслав 441
 Момчилов, Никола 351–352
 „Монах“ 423
 Мордохай, Моис 328
 Мошанов (Мушанов), Стойчо 353, 432
 Мушанов, Никола 283, 341, 343–344, 364, 381, 432
 Мъзганов, Димитър 384
 Мюризън 369, 392

Н

Нанчев, Георги 413
 Натан, проф. Жак 308–309, 311–312, 316, 361, 403, 476
 Наумов, Димитър 328
 Недков, д-р Борис 428
 Нейков, Димитър 308, 325, 336, 429
 Нейчев 230
 Нейчев, М. 304

Ненков, Васил 347, 387
 Ненков, Тодор 309
 Ненов, д-р Борис 416
 Ненов, Иван 309, 416–417
 Никифоров, Киран Попов 416
 Николова-Гълъбова, Жана 247

O

Обов, Александър 332, 344
 Огнянов, д-р 438
 Ойкен, Валтер (*W. Euken*) 465
 Оксли (Окслей), ген. Уолтър 342, 354, 398, 405
 Осинин, Димитър 259
 Остин, Джейн 488
 „Острец“ 435–437
 Ошанов, Райко 299

П

Павлов, акад. Тодор 288, 308–309, 312, 478
 Павлов, Асен 308, 429
 „Павловски“ 429–431, 434
 Палазов, Илия Пенчев 299, 376–377, 382, 384, 473
 Паланков, Атанас 432
 Паланков, Борис 424, 425
 Паланков, Светозар 344, 362, 386, 432, 442, 496
 Паланкови, семейство 442
 Паликарски (Палакарски, Палакарчев), Любен Георгиев 315, 317, 321, 333, 385–386, 427
 Панайотов 389
 Панделов 230
 Панев, капитан В. 263, 419, 428
 Папалезов, Ст. Ст. 406
 Параскова 297
 Пеев, Тинко 347, 387
 Пейчинов, Христо 439
 Пенев, Пеньо 259
 Петканов, Константин 324
 Петков 291, 321, 439
 Петков, Никола 308
 Петличков 231
 Петров, Кирил 386
 Петров, лейт. Борис 431
 Пешев 344, 361–362, 382
 Пигу, Артър (*Arthur Pigou*) 242
 Попдимитров 442
 Попилиев, Илия Д. 282, 295–296, 344, 362
 Попов, Арангел Зашев (Рангел Зашов) 314, 384–385
 Попов, В. 293
 Попов, Георги 344
 Попов, Георги Зашев 314, 321, 333, 427
 Попов, Иван 309, 315, 321
 Попов, Иван Донев 384
 Попов, Иван Кръстев 283, 316–317, 321
 Попов, Кирил Г. 292
 Попов, Кръстю 384
 Попов, Николай 436
 Попов, проф. д-р Любен 439

Попов, Стоян Иванов 313, 321
 Пулев, Любен 328
 Пъдев, Михаил 354, 384, 393

P

Рабле 493
 Радевски, Христо 310, 429
 Радивоев, капитан Сл. 422
 Радоев, Петър 328
 Райков, Стоян 386
 Ралчев 299
 Ранев, Иван 309
 Робинс (Робинз), Лайънъл (Лайонел) 458, 461, 465
 Ролан, Ромен 493
 Рясков Марко 302

C

Савов, Димитър 299
 Самодумов, Тодор 324
 Сарачев, Добри Петров 374
 Свраков, проф. Георги К. 292, 298–300, 320, 367–368, 399–400, 458, 469
 Сечанов 386
 Синклер, Ъптон 432
 Сираков, Янко 300
 Славейков, Иван 301, 344–345, 362, 497
 Смирненски, Христо 482
 Сотиров, д-р 310
 Спасичев, Стефан 297–298, 328
 Спасов, Мирчо 288, 489
 Сребров, Здравко 328, 483
 Стайнов, Петко 325, 336–337, 345–347, 354–356, 372, 384, 393, 422, 429, 432, 443
 Сталев, проф. 317
 Сталин, Йосиф В. 309
 Станков, Здравко 386, 425, 432
 Стефанов, акад. Иван хаджи] Матеев 245, 283–285, 297, 299–300, 302, 306–307, 309, 311–312, 318–319, 321–322, 331, 333–337, 344, 347–348, 350, 357, 360–362, 366, 376–377, 380–382, 384, 390, 393, 397–399, 401–402, 404–405, 422, 427–428, 434, 446, 476
 Стефанова, Мария 321
 Стефчев, Гроздан 424–425, 438–439
 Стил, Андре 416
 Стоев, лейт. Александър Пейчев 383, 386, 388, 390, 394, 396–397, 399–401, 404–405
 Стоилов, Константин 497
 Стоименов, Георги 414
 Стоицев, лейт. Ив. 423, 428
 Стойков, о.з. майор Христо 352, 355, 384, 405, 473
 Стойнов, Манол 430
 Стойчев, кап. Иван 435, 437
 Стойчев, ст. лейт. Сп. 423
 Стоянов, Никола 299
 Стумбов, д-р 328
 Сугарев, Здравко 328, 330, 350
 Сукманджиев, Стоил 311, 344, 361, 382
 Събева 442

Т

Таки, Халит 231
 Такъри (Текери), Уилям 488, 498
 Талев, Димитър 498
 Танева, А. 282, 305–306
 Твен, Марк 488
 Терзиев, Георги Костов 314
 Тодоров 230
 Тодорова, Б. 439–440
 Томалевски, Георги 443–444
 Томлингтън 392
 Тонев, К. 315
 Тотев, проф. Анастас Ю. 298, 328
 „Трахтенберг“ 310, 311
 Траянов, полк. 429
 Трифонов, Никола 303, 310–311
 Трифонов, Трифон Николов 284, 305, 319, 344, 361, 365, 367, 382, 386

У

Узунов, Дечко 435
 Узунова, Пенка Котова 321
 Ушагелов, Георги 308
 Ушагелов, Петър 410

Ф

Фаст, Хауард 487
 Филдинг (Фийлдинг), Хенри 486
 Филов, Богдан 473
 Филчев, Бенжамен (Бен) 295–296
 Фишер, Алън (Алан) 378
 Флорин, Сидер 272
 Франс, Анатол 496
 Фудулаки 328
 Фурцева, Екатерина 441
 Фюстер, Арнолд 369

Х

Хаберлер, Готфрид (*Gottfried Haberler*) 243, 244
 Хаджиев 442
 Хаджикалчев 497
 Хаджимишев, Панчо 497
 Хазлит, Уилям 488
 Хайдутков, Никола 416
 Халваджиева, Гергана 386
 Халдун, Зихни 231
 Хаус 348
 Хашнов, д-р 417
 Хектор 444
 Хемингуей, Ърнест 487
 Хикс, проф. 497
 Хофман, д-р 350
 Христов, Ст. 480
 Христова, Олга 312
 Христофоров, Веселин 221, 299, 319, 380, 386
 Христофоров, Гавраил (Гаврил) 221, 386
 Христофоров, Георги 219

Христофорова, Адриана (Адриана, Андрияна Хубенова) 221, 380, 386
 Христофорова, Люба (Любка Трифонова Атанасова) 245, 254, 262, 269, 383, 388–389, 407, 410, 413
 Христофорова, Мария Г. 219, 221, 286, 386, 412
 Хрущов, Никита 441

Ц

Цаков, Т. 389
 Цанев, Тодор 302
 Цанева, Габриела 202
 Цанков, проф. Александър 307, 353
 Цанков, ген.-лейтенант Г. 406, 411
 Цветанов, Гаврил (Гавраил) 282, 284–285, 297–298, 302, 321–322, 333–334, 367–368, 373, 375, 377, 379, 381–382, 395–396, 399–401, 405, 423, 428, 445–446
 Цветков 441, 444
 Цветков, Йовчо 441
 Цончев, Цоню 245, 297, 313–314, 328, 349–350, 390

Ч

Чакалов, Асен 297, 299, 328
 Чакъра 415
 Чакъров, Д. 411, 418
 Чан Кайши (Чанк-кай-ши) 425
 Челкаш (Димитър Чавдаров) 259
 Чендов, Черньо 481
 Червенков, Вълко 424, 429, 486
 Чешмеджиев, Григор 355
 Чилова 348
 Чингиз хан (Чингиза) 414
 Чолаков, Георги 328
 Чолаков, проф. Станчо 299–300, 311, 365–366, 368, 375
 Чомакова, Кр. 486
 Чърчил (Георги Палакарски) 273, 308, 309
 Чърчил, Уинстън 295, 432

Ш

Шанданов, Петър (Перо) 291
 Шварц, Марта (Дамянова) 444
 Шекспир, Уилям 498
 Шепилов, Дмитрий 441
 Шменди (Мирчо) 414–416, 489
 Шмолер, Густав фон 465
 Шукрю, Раиф 231
 Шуманков, Цветан 293–294

Ю

Юруков, Васил 283–284, 286, 331–332, 341–343, 360–361, 365–366, 381, 393, 405, 422, 428, 430–431, 446

Я

Янев 230

Асен Христофоров

Библиография*

Икономика

Монографии, лекционни курсове и студии

Развитие на конюнктурния цикъл в България. 1934–1939. – Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания при Софийския държавен университет, № 1–2. С.: Придворна печатница, 1939, 79 с.

Увод в политическата икономика на военното стопанство. Теория на военновременната стопанска конюнктура. С.: Издание на автора, 1943, 367 с.

Конюнктурният анализ на цените. – Годишник на Държавното висше училище за финансови и административни науки. Т. IV, 1943–1944. С.: Българска наука, 1944, 49 с.

Кратък курс по стопанска география на България. Част I. Земя, труд и капитал. 1945, 117 с. (1946 II изд., 1947 III изд.).

Курс по българско банково дело. За студентите от Държавно-стопанския отдел на Юридическия факултет при Университета. Част I. Историческо развитие. С.: Фонд за подпомагане студенти, 1946, 240 с.

Централните банки в съвременните конюнктурни теории. – Годишник на Държавното висше училище за финансови и административни науки. Т. V, 1945/1946, С., 1946. 72 с.

Реформиране на висшето стопанско образование. – Трудове на Института за социални проучвания, 1946, кн. 1, с. 1–30.

Лекции по теоретическа политическа икономика. Част II. Пари. Кредит. Банки. Международни плащания. Стопански кризи. С.: Печатница Рахвира, 1947, 224 с.

Статии и обзори в периодичния печат

Англия, чуждите пазари и безработицата. – Звено, 1931, кн. 34, с. 534–535.

Кризата и стабилизация на монетите. Дефлация или девалвация. – СпБИД, 1935, кн. 4, с. 252–261.

Съобщение на конюнктурната служба при Главната дирекция на статистиката и Статистическия институт за стопански проучвания при университета. [Рубрика.] – Месечни известия на Главна дирекция на статистиката. [Месечни и годишни прегледи в периода 1935–1940 г.].

Световен конюнктурен преглед за 1935 година. – СпБИД, 1936, кн. 3, с. 175–188.

Акционерните дружества и чуждите капитали. – Списание на Съюза на популярните банки, 1936, кн. 3, с. 19–21.

Стопанската конюнктура на България през 1935 г. – СпБИД, 1936, кн. 4, с. 228–237.

Стопанското положение на България през първото полугодие на 1936 г. – СпБИД, 1936, кн. 7, с. 429–438.

Общ поглед върху насърчаваната индустрия 1930–1935 г. – Списание на Съюза на популярните банки, 1936, кн. 9, с. 38–43.

Акционерните банки през периода на кризата 1929–1935. – Списание на Съюза на популярните банки, 1937, кн. 1.

Стопанското положение на България през 1936 година. – Месечни известия на Главна дирекция на статистиката, 1937, кн. 2.

Развитие на световната стопанска депресия. – СпБИД, 1937, кн. 4, с. 231–242.

Стопанското положение на България през 1937 г. – СпБИД, 1938, кн. 2, с. 112–122.

Световната стопанска конюнктура през 1937 година. – СпБИД, 1938, кн. 3, с. 176–190.

* Библиографията, съставена от Николай Аретов, Нина Иванова, Румен Аврамов и Христо Яновски, не изчерпва публикациите от и за Асен Христофоров в периодичния печат. Редица библиографски данни са предоставени от Албена Ихтиманска – главен библиотекар в Общинска библиотека „Паисий Хилендарски“, Самоков.

- Кредитната дейност на популярните банки през 1937 година. – Списание на Съюза на популярните банки, 1938, кн. 4, с. 181–187.
- Стопанското положение на България през първото полугодие на 1938 г. – СпБИД, 1938, кн. 7, с. 425–434.
- Преценка на кредитната дейност на Българска ипотечна банка (1928–1937 г.). – Списание на Съюза на популярните банки, 1938, кн. 8, с. 389–398.
- Стопанското положение на България през 1938 г. – СпБИД, 1939, кн. 3, с. 165–176.
- Стопанското положение на България през 1939 г. – СпБИД, 1940, кн. 2, с. 100–114.
- Балканските тютюни и Великобритания. – Списание на Съюза на народните кооперативни банки, 1940, кн. 2–3, с. 73–77.
- Някои основни тенденции в професионалния състав на вложителите и в професионалното разпределение на влоговете в съюзните популярни банки. – Списание на Съюза на популярните банки, 1940, кн. 3, с. 144–151.
- Бележки върху голямата ликвидност на частните банки. – Списание на Съюза на популярните банки, 1940, кн. 5, с. 260–268.
- Развитието на българското стопанство през първата военна година. – СпБИД, 1940, кн. 7, с. 458–470.
- Регулиране на наемните отношения. – СпБИД, 1941, кн. 1, с. 31–37.
- Стопанското положение на България през 1940 г. – СпБИД, 1941, кн. 3, с. 185–208 [под заглавие „Стопанското положение на България от избухването на войната насам“ отпечатана и като приложение на сп. „Стопански вести“].
- Пет на сто такса върху износа. – Стопански вести, 1941, кн. 8, с. 6–8.
- Войната и капиталообразуването в страната. – Списание на Съюза на популярните банки, 1941, кн. 5, с. 9–13.
- Паричното обращение и цените от войната насам. – Стопански вести, 1941, кн. 10, с. 6–10.
- Бележки върху цените и ценовата политика. – Стопански вести, 1941, кн. 15, с. 2–5.
- В защита на бакалите. – Стопански вести, 1941, кн. 17, с. 6–10.
- Бележки върху цените, доходите и финансирането на държавата. – Стопански вести, 1941, кн. 19–20, с. 8–12.
- Стопанска конюнктура. [Рубрика.] – Стопански вести, 1941, кн. 19–20; 1942, кн. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 20.
- Заетостта и възнаграждението на индустриалния труд през 1941 година. – Трудови вести, 1942, кн. 1–2, с. 20–22.
- Строежът и регламентирането на покупко-продажбите на недвижими имоти. – Стопански вести, 1942, кн. 4, с. 2–5.
- Строежът и новия закон против спекулата с недвижими имоти. – Стопански вести, 1942, кн. 5, с. 2–5.
- Проблемата за цените и снабдяването. – Стопански вести, 1942, кн. 7, с. 2–5.
- Статистическият институт за стопански проучвания. – Стопански вести, 1942, кн. 8, с. 7–8.
- Предпоставки за стабилизиране на цените. – Стопански вести, 1942, кн. 11, с. 2–5.
- Бегли впечатления от Македония. – Стопански вести, 1942, кн. 13, с. 5–7.
- Развитието на цените на едро в чужбина. – Списание на Общия съюз на популярните банки, 1942, кн. 7.
- Дажбите и разпределителната система в Германия. – Стопански вести, 1942, кн. 18, с. 6–10.
- Стопанското възстановяване на Украйна. – Стопански вести, 1942, кн. 20, с. 2–5.
- Същност и значение на новите 3% държавни съкровищни бонове. – Економист, 1942, кн. 4, с. 417–428.
- Новият опит за заковане на цените. – Архив за стопанска и социална политика, 1942, кн. 3.
- Цялостното уреждане на проблемата за цените, снабдяването и разпределението. – Стопански вести, 1943, кн. 1–2, с. 2–6.
- Цените в административно отношение. – Стопански вести, 1943, кн. 4, с. 10–12.
- Същност и значение на военновременния капиталистически социализъм. – Стопански вести, 1943, кн. 5–6, с. 2–6.
- Задачи и средства на ръководството на цените. – Стопански вести, 1943, кн. 7, с. 10–13.
- Развитието на цените в България през войната. – СпБИД, 1943, кн. 7–8, с. 490–503.

- Следвоенни монетни и финансови проблеми. Еднократният данък върху капиталите. – Архив за стопанска и социална политика, 1944, кн. 1–2, с. 1–15.
- Предпоставки за стабилизиране на цените. – СпБИД, 1944, кн. 2, с. 2–5.
- Еволюцията на либерализма. – Бразда, 1945, кн. 1, с. 13–14.
- Стабилизирането на цените. – Български търговски вестник, бр. 12, 20 апр. 1945. [Подписано с инициалите А. Г. Х.]
- Смисълът на новия заем. – Бразда, 1945, кн. 3, с. 56–58.
- Стопанското положение на Англия. – Бразда, 1945, кн. 6, с. 127–128.
- Българската стопанска демокрация. I. Стопански самостоятелни. – Изгрев, бр. 360, 2 дек. 1945, с. 1. [Подписан с инициалите Л. Т. А.; по свидетелства на автора.]
- Българската стопанска демокрация. II. Собствениците. – Изгрев, бр. 364, 7 дек. 1945, с. 1. [Подписан с инициалите Л. Т. А.]
- Българската стопанска демокрация. III. Спестителите. – Изгрев, бр. 374, 19 дек. 1945, с. 1. [Подписан с инициалите Л. Т. А.]
- Бъдещето на лева. I. Размерът на обезценката. – Изгрев, бр. 395, 17 ян. 1946, с. 1–2.
- Бъдещето на лева. II. Предпоставки за стабилизацията. – Изгрев, бр. 396, 18 ян. 1946, с. 2.
- Бъдещето на лева. III. Непосредствени изгледи. – Изгрев, бр. 398, 22 ян. 1946, с. 2.
- Външен заем? – Изгрев, бр. 431, 1 март 1946, с. 1–2.
- Професор Димитър Мишайков. [In memoriam.] – Изгрев, бр. 432, 2 март 1946, с. 4. [Подписан с инициалите А. Г. Х.]
- Стопанското положение на България през 1945 година. – Балкански преглед, 1946, кн. 1, с. 141–147.
- Левът и мирът. – Изгрев, бр. 442, 14 март 1946, с. 1–2.
- Странични бележки върху инфлацията. – СпБИД, 1946, кн. 1–2, с. 76–81.
- Стабилизацията на лева. – СпБИД, 1946, кн. 3–4.
- Лорд Джон Кейнс. [In memoriam.] – СпБИД, 1946, кн. 3–4, с. 188–190.
- Бележки върху някои страни от развитието на българската кредитна система. – СпБИД, 1946, кн. 5–6, с. 229–244.
- Стопанското положение на България през първото полугодие на 1946 г. – СпБИД, 1946, кн. 7–8, с. 374–380. [Подписано с инициалите А. Г. Х.]
- Планинско птицевъдство. (Един опит.) – СпБИД, 1949, кн. 1–2, с. 116–120.
- Кризисни явления в икономиката на САЩ. – Известия на Икономически институт [при] БАН, 1954, кн. 3–4. С., 1954, с. 295–311.
- Върху някои въпроси на днешното развитие на английската икономика. – Известия на Икономически институт [при] БАН. VI. Т. 10, кн. 3–4, 1955. С., 1956, с. 255–266.

Рецензии

- „Данъчното напрежение на един народ в мирно и военно време“ от професор Станчо Чолаков. – Стопански вестник, 1941, кн. 9, с. 26–27.
- К. Д. Списаревски. „Египет“. – Стопански вестник, 1941, кн. 14, с. 43.
- „Управлението на държавата пред и през войната“ от професор Петко Стайнов. – Стопански вестник, 1941, кн. 15, с. 36–37.
- Проф. д-р Иван Стефанов. „Методика на индустриалната статистика в България“. – Стопански вестник, 1941, кн. 17, с. 31–32.
- Асен Кемилев. „Преселението на северо-добруджанските българи през 1940 година“. – Стопански вестник, 1941, кн. 17, с. 32.
- „Теория на търговската политика“ от професор Георги Свраков. – Стопански вестник, 1942, кн. 6, с. 31–32.
- Трудове върху националния доход на България. [За „Националният доход на България, 1939–1944–1945“ от Прокопи Киранов, С., 1946; „Националният доход и разход на България, 1924–1945“ от Асен Чакалов, С., 1946; „Националният доход на България“ от Асен Кемилев – Народно стопанство, 1946, кн. 1.] – СпБИД, 1946, кн. 7–8, с. 492–495. [Подписано с инициалите А. Г. Х.]

Художествена проза, документалистика, краезнание

Книги

- Скици из Лондон. (С предговор от Константин Петканов.) Пловдив: Хр. Г. Данов, 1945, 207 с. (1945 II доп. изд., 1947 III изд.).
- Вихров, Станислав и Асен Доспейски [Асен Христофоров]. Боен път. С.: Издателство на Националния съвет на Отечествения фронт, 1955, 232 с.
- Скици из Рила. С.: Медицина и физкултура, 1957, 184 с. (1964 II изд.).
- В дебрите на Рила. [Пътепис.] С.: Народна младеж, 1957, 159 с. (1968 II изд.).
- Мацакурци. [Повест.] С.: Медицина и физкултура, 1958, 212 с.
- Планинари. Разкази за юноши. С.: Народна младеж, 1959, 135 с. (1968 II изд.).
- Ангария. Романизирана летопис. С.: Български писател, 1960, 360 с. (1966 II доп. изд.).
- Вуцидей. (Повест.) [II изд. на „Мацакурци“]. Български писател, 1962, 262 с. (1970 II изд.).
- Искровете. Историко-географски очерк. С.: Народна младеж, 1962, 148 с.
- Самоков. Исторически очерк. С.: Издателство на Националния съвет на Отечествения фронт, 1962, 72 с.
- Трима с магаре из Рила. (Повест.) С.: Медицина и физкултура, 1963, 180 с. (1973 II изд.).
- Кутрето на школо. Разказ. С.: Народна младеж, 1964, 32 с.
- Иманяри. Повест. С.: Медицина и физкултура, 1965, 192 с. (1970 II изд., заедно с „Вуцидей“).
- Бенадов, Хаим и Асен Христофоров. Развигорът. (Пиеса.) С.: Комитет по културата и изкуството. Репертоарен отдел. Циклостилно издание. 1966.
- Говедарци и околности. С.: Медицина и физкултура, 1967, 55 с.
- Вуцидей. Иманяри. [Повести.] С.: Български писател, 1970, 443 с.
- Откровения. Поля, гори и хора. [Очерци.] С.: Медицина и физкултура; 1970, 159 с.

Разкази и очерци в периодичния печат

- Някога в Лондон. (Спомен.) – Изгрев, бр. 826, 19 юни 1947, с. 4.
- Среща в планината. (Истинска случка.) [Разказ.] – Изгрев, бр. 933, 21 окт. 1947, с. 4. [Подписан с инициалите А. Г. Х.]
- Шукрю Исмаилов, стахановец. [Разказ.] – Септември, 1954, кн. 9, с. 64–78; Hristoforov, Asen. Hamleci Sucru Ismail. [„Шукрю Исмаилов“ на турски език.] 1958.
- В клековете на Прекорека. (Пътепис.) – Турист, 1956, кн. 1, с. 21.
- Катерачи. (Очерк.) – Пламъче, 1956, кн. 1, с. 20.
- Габрово. (Белетризиран очерк.) – Пламъче, 1956, кн. 5, с. 27.
- Из „В дебрите на Рила“. – Септември, 1957, кн. 2.
- Лавина. (Разказ.) – Славейче, 1960, кн. 1.
- Легенда за Рилските езера. – Славяни, 1963, кн. 10.

Статии, есета и репортажи в периодичния печат

- Ad Futurum. – The 1929 Robert College Record, Istanbul, 1930, с. 68–69.
- Професор Харолд Ласки. [В рубриката „Британски парламентаристи“.] – Изгрев, бр. 352, 23 ноем. 1945, с. 4.
- Сър Уилиам Беверидж. [В рубриката „Британски парламентаристи“.] – Изгрев, бр. 357, 29 ноем. 1945, с. 4.
- Професор Хю Долтон. Канцлер на съкровището. [В рубриката „Британски парламентаристи“.] – Изгрев, бр. 363, 6 дек. 1945, с. 4.
- Джеймз Баучер. Една скъпа годишнина. – Изгрев, бр. 385, 3 ян. 1946, с. 4.
- „Балкански преглед“. Списание за литература, политика и стопанство. – Изгрев, бр. 428, 26 февр. 1946, с. 4. [Подписан с инициалите А. Г. Х.]
- Театри за Шекспир в Лондон. – Лист Шекспир, 1946, ед. бр., с. 3.
- Сонетите на Шекспир. – Лист Шекспир, 1946, ед. бр., с. 12.
- Искровете. Репортаж от планината. – Изгрев, бр. 1354, 2 март 1949, с. 4. [Подписан с инициалите А. Х.]

- Сребърни лисици. „Зверозавод“ в полите на Рила. – Изгрев, бр. 1453, 26 юни 1949, с. 4. [Подписан с инициалите А. Х.]
- В подножието на Попова шапка. – Изгрев, бр. 1577, 15 септ. 1949, с. 4.
- Изчезнал град. [Древноримско селище в долината на р. Черни Искър, Рила.] – Турист, 1956, кн. 4, с. 20–21.
- Най-големият архитектурен паметник на Българското възраждане. [Рилският манастир.] – Наша родина, 1956, кн. 8, с. 17–18.
- От някогашните самокови – до днешните металургични заводи. – Славяни, 1962, кн. 8, с. 11–12.
- Уилям Текери. Сто години от смъртта му. 1811–1863. – Литературен фронт, бр. 10, 7 март 1963.
- От Стратфорд до Лондон. 400 години от рождението на Шекспир. – Театър, 1964, кн. 1, с. 39–42.
- II. Актьор, поет и драматург. [400 години от рождението на Шекспир.] – Театър, 1964, кн. 2, с. 45–49.
- III. Благодарствуваният еснаф. [400 години от рождението на Шекспир.] – Театър, 1964, кн. 3, с. 42–45.
- Живот след смъртта. [400 години от рождението на Шекспир.] – Театър, 1964, кн. 4, с. 24–26.
- Забравена годишнина. [За Павел Делирадев.] – Литературен фронт, бр. 7, 1967.
- Една англичанка за Левски. – Литературен фронт, бр. 8, 20 февр. 1969.
- Инициатива с богати възможности. [За литературните понеделници, организирани от СБП.] – Литературен фронт, бр. 44, 30 окт. 1969.
- Уилям Текери и „Панаир на суетата“. (Послеслов към: Текери, Уилям. Панаир на суетата. Прев. Нели Доспевска.) С.: Народна култура, 1969, с. 851–864.

Посмъртни публикации

- Г-н Кандид от Говедарци [Разказ.] – Литературен форум, бр. 63, 6 септ. 1990.
- Пожелай ми безсъние. [Разказ.] – Септември, 1990, кн. 12, с. 55–57.
- Записки в лагера Белене. (Превод от английски език Люба Христофорова.) – Пламък, 1991, кн. 2, с. 65–66.
- Август 1943 : Из „Дворците на монарха“. Пътепис. – Литературен форум, бр. 27, 7–13 юли 1993, с. 4.

Преводни книги от и на английски език

- Хендерсън, Невил.* Един дипломат повдига завесата. Превод от оригинала. С.: Печатница Братя Миладинови, 1946, 351 с. [Преводачът не е посочен; идентифициран е по спомен на Димитри Иванов.]
- Genčev, Mladen.* Chemistry for the XI cl. of the Foreign language school. Transl. by A. Christophoroff. С.: Народна просвета, 1953, 281 с.
- Dimitrov, Georgi, Vasil Kolarov and Vălko Červenkov.* The September uprising 1923–1953. Sofia: Nauka i izkustvo [1953], 113 с. [Преводачът не е посочен, идентифициран е по списък с публикации, съставен от Асен Христофоров.]
- Karaslavov, G.* Tango. Transl. by A. G. Christophorov and D. Rizov. С.: Народна култура, 1954, 156 с.
- Лю Пай-ю.* Шест часа преди пладне и други разкази. Превод от английски език. С.: Държавно военно издателство, 1954, 120 с.
- Кан, Алберт Е.* Играта на смъртта. Отраженията на студената война върху нашите деца. С.: Издателство на Националния съвет на Отечествения фронт, 1955, 240 с.
- Лондон, Джек.* Белият зъб. С.: Народна младеж, 1956, 220 с. (1961 II изд., 1962 III изд. [посочено като II изд.], 1968 IV изд. [посочено като III изд.], 1972 V изд., 1976 VI изд., 1980 VII изд., 1986 VIII изд., 1997 IX изд., 2006 X изд.).
- Фийлдинг, Хенри.* Приключенията на Джоузеф Андрюз и на неговия приятел господин Абрахам Адамз. [С предговор от преводача.] С.: Народна култура, 1956, 342 с.
- Бронте, Емили.* Брулени хълмове. С.: Издателство на Националния съвет на Отечествения фронт, 1957, 315 с. (1978 II изд., 1979 III изд., 1987 IV изд., 1991 V изд.; 2010 VI изд.).
- Sofia Guide.* [С.: Комитет за културни връзки с чужбина] 1961. [Авторът (Димо Казасов) и преводачът (А. Христофоров) не са посочени, идентифицирани са по списък с публикации, съставен от Асен Христофоров.] 62 с.

Джером, Джером К. Трима души в една лодка (без да става дума за кучето). [С предговор от преводача.] Варна: Държавно издателство, 1964, 199 с. (1975 II изд., 1980 III изд., 1992 IV изд., 1997 V изд., 2002 VI изд., 2007 VII изд.).

Седем разказа за седемте океана. (Новели.) [Сът., предговор и превод на: *Стоктън, Франк*. Забележителното крушение на кораба „Томас Хайк“; *Скорзби-младиш, Уилям*. Лов на китове; *Крейн, Стивън*. Откритата лодка; *По, Едгар Алан*. Ръкопис, намерен в бутилка; *Конрад, Джоузеф*. Младост.] Варна: Държавно издателство, 1966, 220 с. (1980 II изд.). [Разказите от Джек Лондон и Херман Мелвил са преведени съответно от Тодор Вълчев и Невена Розева.]

Посмъртно публикувани преводи

Джойс, Джеймс. Дъблинчани. – Съвременник, 1973, кн. 3, с. 374–442.

Джойс, Джеймс. Мъртвите. – Във: Английски и американски разказвачи. С.: Народна култура, 1976, с. 284–329.

Джойс, Джеймс. Дъблинчани. Портрет на художника като млад. (Превод Асен Христофоров и Николай Попов.) С.: Народна култура, 1981 (1999 II изд.).

Редактирани книги (на български и на английски език)

Фаст, Хауърд. Сако и Ванцети. (Превод Владимир Мусаков.) С.: Издателство на Отечествения фронт, 1955, 185 с.

Картън, Дерек. Африка, Африка! С.: Издателство на Отечествения фронт, 1955, 104 с.

Bakardjiev, G. Bulgarian Ceramics. (Transl. by Boyan Atanasov.) Sofia, Bulgarski hudozhnik, 1955, 39 с.

Дикенс, Чарлз. Мартин Чъзлуит. (Превод В. Несторова и др. Редактори А. Христофоров, Христо Кънев и Руси Русев.) С.: Народна култура, 1957, 890 с.

Хемингуей, Ърнест. Старецът и морето. (Превод Теодора и Боян Атанасови.) С.: Издателство на Отечествения фронт, 1958, 104 с. (1964 II изд.).

Дикенс, Чарлз. Студеният дом. (Превод Атанас Славов и Цветан Стоянов.) С.: Издателство на Националния съвет на Отечествения фронт, 1959, 830 с.

Hristov, Hristo, Georgi Stojkov, Krástju Mijatev. The Rila Monastery: history, architecture, frescoes, wood-carvings. (Transl. by B. Athanassov and A. Gospodinov. Ed. of the Engl. version: A. G. Christophorov.) Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, 1959, 318 с.

За него

Палазов, д-р Илия. „Увод в политическата икономия на военното стопанство“. – Дъга, бр. 538, 31 май 1943.

Заимов, Хр. Съвременен и полезен труд. „Увод в политическата икономия на военното стопанство“. – Нова вечер, бр. 935, 5 юни 1943.

Миркович, д-р Р. „Увод в политическата икономия на военното стопанство“. [В рубриката „Нови книги“.] – Мир, бр. 12 841, 19 юни 1943.

Бобчев, проф. К. За „Увод в политическата икономия на военното стопанство“. – СпБИД, 1943, кн. 7–8, с. 513–520.

Наградени български писатели. [Наградите на Съюза на българските писатели за 1944 г.] – Изгрев, бр. 341, 11 ноем. 1945, с. 4.

Дружествени срещи. [Рубрика.] [Изказвания на Н. Стоянов, К. Киров, Ал. Иванов, Н. Ганчев и Анто Бояджиев за статията „Стабилизацията на лева“ на А. Христофоров] – СпБИД, 1946, кн. 3–4, с. 202–207.

Лазаров, К. Списанието на Българското икономическо дружество, 1946 г. [Обзор на годишното съдържание.] – Икономически проблеми, 1946, кн. 10, с. 589–593.

Любенова, Вера. В дебрите на Рила. – Турист, 1957, кн. 10, с. 30.

Сребров, Здравко. Две пътеписни книги. [За „В дебрите на Рила“ и пътепис на Любен Христофоров.] – Пламък, 1957, кн. 7, с. 60–64.

Наимович, Максим. С любов към планината. [За „В дебрите на Рила“ и „Скици из Рила“.] – Литературен фронт, бр. 11, 13 март 1958.

Коцев, Иван. „Мацакурци“. – Самоковска трибуна, бр. 7, 1959.

Василев, Йордан. Книга за планинарите. [За „Планинари“.] – Литературен фронт, бр. 15, 16 апр. 1959.

- Кремен, Михаил.* Книга за самоковските шопи. [За „Мацакурци“.] – Септември, 1959, кн. 3, с. 187–190.
- Сребров, Здравко.* Размишления по повод една книга [За „Мацакурци“.] – Септември, 1960, кн. 6, с. 156–163.
- Заимов, Хр.* Самоков преди четири века. „Ангария“. – Софийска правда, бр. 5, 12 ян. 1961.
- Паскалев, Ал. и Ж. Радучев.* „Искровете“. – Турист, 1963, кн. 3, с. 28.
- Славов, Атанас.* Отново в дебрите на Рила. („Трима с магаре...“) – Септември, 1963, кн. 5, с. 248–250.
- Хаджикосев, Симеон.* Дневник на критика. „Вуцидей. Иманяри“. – Септември, 1970, кн. 7, с. 241–242.
- Прохаскова, Емилия.* Противоречиви откровения [За „Откровения“.] – Литературен фронт, бр. 30, 23 юли 1970.
- Почина писателят Асен Христофоров – Работническо дело, бр. 225, 13 авг. 1970.
- Асен Христофоров. [In memoriam.] – Ехо, бр. 33, 14 авг. 1970, с. 3.
- Манчев, Марин.* Една хубава книга. – Самоковска комуна, бр. 33, 15 авг. 1970.
- Папаян, Киркор.* Дистанцията на времето. [За „Откровения“.] – Отечествен глас, бр. 7997, 19 авг. 1970. [In memoriam.] – Литературен фронт, бр. 34, 20 авг. 1970, с. 4.
- Попвасилев, Ст.* Пътеписецът Асен Христофоров. – Турист, 1971, кн. 2.
- Миланов, Д.* Певец на планината. – Ехо, бр. 22, 1 юни 1973.
- Кеворкян, К.* Обогаляване на човешкия опит. – Във: Научнотеоретична конференция по проблемите на туристическата литература. 15 юли 1973. С.: Медицина и физкултура, 1974, с. 74–86.
- Христофорова, Люба.* С любов към българското. – Софийска правда, бр. 151, 26 дек. 1980, с. 4.
- Христофорова, Любка.* Това не се забравя. – Турист, 1980, кн. 12, с. 22–23.
- Бенадов, Хаим.* Живот с превратности и радости. – Литературен фронт, бр. 22, 28 май 1981.
- Бенадов, Хаим.* Жива памет. Мемоари. С.: Български писател, 1982, с. 209–215.
- Василев, Йордан.* Интелектуалец от висок ранг. – Демокрация, бр. 145, 10 авг. 1990, с. 3.
- Свинтила, Владимир.* Той трябва да внимава. 80 години от рождението на Асен Христофоров. – Литературен форум, бр. 49, 6 дек. 1990, с. 2.
- Дърваров, Светозар.* Скици из Лондон. Неудобният интелектуалец. Мисли за Асен Христофоров. – Свобода, бр. 41, 13 дек. 1990, с. 6.
- Дечева, Нели.* Звезден отшелник от друг свят. – Ехо, бр. 51, 19 дек. 1990.
- Тахов, Георги.* Досието пази доноси. За писателя Асен Христофоров. – Септември, 1990, кн. 12, с. 58–59.
- Пешева, Кичка.* Гордият талант е като гордия орел в полет над света. Професор Асен Христофоров и неговата книга „Скици из Лондон“. – Библиосвят (Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив), 1991, кн. 1, с. 19–24.
- Христофорова, Люба.* Епизоди от един живот. – Пламък, 1991, кн. 2, с. 58–64.
- Койчева, Румяна.* [Бележка за архива на Асен Христофоров.] – Пламък, 1991, кн. 2, с. 64.
- Аретов, Николай.* Съдба, която обвинява (Ас. Христофоров). – Век 21, бр. 51, 18 дек. 1991.
- Пешева, Кичка.* Наказани таланти. [Биобиблиография]. Пловдив: Макрос 2000, 1993, с. 96.
- Манчев, Марин.* Мацакурци за своя певец. – Любословие, бр. 31, 7 авг. 1993.
- Манчев, Марин.* Защо не Христофорови поляни и Христофорова гора. – Ехо, бр. 4, 16 февр. 1994.
- Дечева, Нели.* Отшелник през времето на комунизма. – Македония, бр. 35, 1994.
- Балтова, Даниела.* Учен и писател със световна известност. – Свободен народ, бр. 29, 20 юли 1994.
- Костова, Екатерина.* Спомен за професора. – АзБуки, бр. 29, 20 юли 1994.
- Вагалинска, Ирина.* Литературно творчество се приравнява с шпионаж. Наградата е лагер в Белене. – Демокрация, бр. 165 (1357), 23 юли 1994.
- Рийвз-Елингтън, Барбара.* Българинът, който разбираше англичаните. – Демокрация, бр. 297, 1994.
- Джабазов, Любен.* Бърлогата на Асен Христофоров. – Приятел, бр. 25, 30 юни 1995.
- Манчев, Марин.* Разкази за певца на Рила. – Любословие, бр. 31, 1995.
- Манчев, Марин.* Спомен за певца на Рила. – Приятел, бр. 32, 11 авг. 1995.
- Гърдев, Борислав.* „Скици от Лондон“ като преходен повествователен тип от пътни впечатления и бележки към есеистично-мемоарен роман. – Участие, 1996, кн. 2, с. 22–23.
- Манчев, Марин.* Певецът на Рила. – Седмица, бр. 59, 7 авг. 1997.

Библиография

Стефанова, Невена. Личности и съдби. С.: Гутенберг, 2004, с. 268–270.

Мирчева, Мирослава. Асен Христофоров: „Аз може да не съм лорд, но съм горд.“ – За Самоков, 2005, кн. 2.

35 години от смъртта на Асен Христофоров. – Седмица, бр. 141, 13 авг. 2005.

Иванов, Димитри. Мацакурци. – Сега, бр. 100, 2 май 2007.

Марков, Стефан. Един достоен пловдивчанин. – <http://3nai.blog.bg/regionalni/2008/04/26/edin-dostoen-plovdivchanin-predlaga-hristo-markov.186978>, 26 април 2008.

Художникът Васил Чакъров направи подарък на Музея. – Седмица, бр. 213, 5 ноем. 2008.

Владимова, Мария. Асен Христофоров – забравеният певец на Рила. – Ехо, бр. 1, 15 ян. 2009.

Галишка-Владимова, Мария. Асен Христофоров – забравеният сладкодумец. – Трета възраст, бр. 27, 2009.

Шурелов, Илия. Певецът на Рила. – Ехо, бр. 7, 23 юли 2009.

Аретов, Николай. Непретенциозната проза на Асен Христофоров и проблемът за антитоталитарната литература. – Литературна мисъл, 2009, кн. 1, с. 27–50; също във: Антитоталитарната литература. С.: Издателски център „Боян Пенев“ на Института за литература при БАН, 2009, с. 73–99.

Марков, Христо (Торос). Асен Христофоров – един велик пловдивчанин. – http://toross.log.bg/article.php?article_id=48828, 23 дек. 2009.

Toross (Христо Марков). Асен Христофоров – 40 години от смъртта, 100 години от рождението на великия българин. – <http://toross.blog.bg/politika/2010/08/10/asen-hristoforov-40-g-ot-smyrtta-100-g-ot-rojdenieto-na-veli.589348>, 10 авг. 2010.

Непознатият Асен Христофоров. – <http://templar.blog.bg/politika/2010/08/12/nepoznatiat-asen-hristofor-ov.590137>, 12 авг. 2010.

Генчев, Славимир. „Вуцидей“: автобиография, антиутопия и факшън. (100 години от рождението и 40 години от смъртта на проф. Асен Христофоров.) – <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AulD=318&WorkID=16917&level=1>.

АСЕН ХРИСТОФОРОВ
ИЗБРАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ И ДОКУМЕНТИ
В ТРИ ТОМА
Българска
Първо издание

Съставители РУМЕН АВРАМОВ, ХРИСТО ЯНОВСКИ

ТОМ 3
АВТОБИОГРАФИЧНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ И ДОКУМЕНТИ

Издателска и предпечатна подготовка: отдел „Печатни издания“ на БНБ

Формат 1/16/70x100

Печатни коли 32

Печат *Полиграфически комбинат „Д. Благоев“*